Політологічний центр при Київському
національному університеті імені Тараса Шевченка

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

За загальною редакцією Ф. М. Кирилюка та М. І. Хилька

Заснований у 2000 році

Випуск 72

Київ
ВАДЕКС, 2014

Редакційна колегія:

Адрущенко В. П. — доктор філос. наук, професор
Ануфрієв Л. О. — доктор філос. наук, професор
Бабкіна О. В. — доктор політ. наук, професор
Головатий М. Ф. — доктор політ. наук, професор
Горбатенко В. П. — доктор політ. наук, професор
Губерський Л. В. — доктор філос. наук, професор
Денисенко В. М. — доктор політ. наук, професор
Кирилюк Ф. М. — доктор філос. наук, професор
Кремень В. Г. — доктор філос. наук, професор
Кресіна І. О. — доктор політ. наук, професор
Обушний М. І. — доктор політ. наук, професор
Сазонов М. І. — доктор філос. наук, професор
Токовенко О. С. — доктор філос. наук, професор
Хилько М. І. — доктор філос. наук, професор
Цвих В. Ф. — доктор політ. наук, професор
Шульга М. А. — доктор політ. наук, професор

Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. — К. : ВАДЕКС, 2014. — Вип. 72. — 488 с.

Видано на замовлення Політологічного центру при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 4631 від 23.10.2000 р., видане Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Згідно постанови президії ВАК України від 13. 12. 2000 р. № 1-01/10 часопис «Політологічний вісник» визнано фаховим виданням у галузі політичних та філософських наук.

© Політологічний центр при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка , 2014

Зміст

Сторінки

I. Філософський дискурс

Швед З. В. Філософсько-правовий аналіз запозичень у формуванні нормативних систем [7–17]

Мороз О. Я. Штучний інтелект versus природний інтелект? (майбутнє людини в контексті викликів інтелектуальних супертехнологій) [18–35]

Вдовиченко Г. В. Культурфілософські здобутки філософів УСРР 20-х–30-х рр. XX ст. у галузі дослідження марксизму-ленінізму [36–46]

Кіхно О. В. Дихотомія естетичної та етичної культури у філософії Шрі Ауробіндо Ґхоша та сучасних йому європейських мислителів [47–56]

II. Соціальна філософія

Рябека О. Г. Ідеологеми дослідження управління соціальним розвитком планетарної спільноти [57–67]

Путров С. Ю. Понятійний апарат ідеології біосоціальних технологій впливу на здоров'я людини [68–76]

Хайрулліна Ю. О. Показники міри сформованості світоглядної культури особистості [77–84]

Отрешко О. Історичне підґрунтя і зарубіжний досвід в утвердженні змісту принципів українського державотворення [85–94]

Олексенко Р. І. Ринкові відносини у сучасному соціально-економічному дискурсі: український контекст [95–105]

Евсюкова Е. И. Православный храм как социокультурный феномен [106–115]

Задоянчук О. О. Ідейне спрямування функціонування УПЦ в світлі 1025-річчя володимирового хрещення [116–124]

Бегаль О. М. Соціальна робота: інституціональний аспект [125–135]

Власенко Ф. П. Синергетична модель соціалізаційного процесу [136–145]

Невмержицька М. В. Роль маргінальності у формуванні конкурентоздатності та конкурентоспроможності особистості в умовах глобалізації [146–156]

Сєрова Ю. В. Функціональне значення міфу в сучасному сусільстві [157–166]

III. Філософія освіти

Рябенко Є. М. Соціальне партнерство як механізм управління університетом: соціально-філософський аналіз [167–177]

Кравченко А. А. Імператив «духовності» в ствердженні свободи і відповідальності вчителя [178–185]

Шелюк Л. Необхідність поєднання вітчизняного і зарубіжного досвіду в сфері освіти [186–196]

Семенюк Н. В. Необхідність інформаційного супроводу освіти впродовж життя [197–208]

IV. Теорія політики

Семенченко Ф. Г. Політичні свободи як пріоритетні цінності суспільного життя та загрози їм з боку демократичного суспільства [209–220]

Полисаєв О. П., Шедяков В. Є. Державно-приватне партнерство як умова забезпечення довготривалого стабільного розвитку українського суспільства [221–235]

Сащук Г. М. Соціо-культурні чинники формування інформаційного суспільства [236–245]

Аксельрод Р. Б. Теоретико-методологічні засади дослідження політичної компетентності управлінської еліти [246–254]

Макаренко Б. Роздержавлення та становлення громадянського суспільства як стратегічні завдання формування ефективної соціальної політики [255–264]

Олійник С. В. Соціальна держава та нові соціальні ризики посткомуністичних країн [265–274]

V. Політичні технології

Порфімович О. Л. Політична комунікація в телевізійному форматі як чинник психологічної аддукції (теоретичний та експериментальний підходи) [275–285]

Федорчук Л. П. Українські теленовини про євроінтеграційні перспективи України (контент-аналіз ефіру за 2012р.) [286–296]

Машевська А. В. Жанрова типологія політичної реклами: відображення в інтернет-блогосфері трансформаційного суспільства [297–307]

Гурицька М. С. Завдання та методи зв'язків з громадськістю у проведенні виборчих кампаній [308–323]

Рихлік В. А. Зв'язки з громадськістю в органах державної влади та місцевого самоврядування [324–337]

VI. Демократія. Бюрократія

Каневский И. А. Феномен квазидемократии в контексте парадигмы постмодерна [338–350]

Печенюк Д. О. Поняття політичної участі в контексті теорії сильної демократії Б. Барбера [351–361]

Батрименко О. В. Основні етапи побудови радянської бюрократії [362–373]

Береза А. В. Перспективи розвитку нових методів урядування в ЄС [374–381]

VII. Конфліктологія

Васильчук Є. О. Вплив масової культури на зростання радикалістських настанов та екстремістських проявів у молодіжному середовищі України [382–396]

Загребельний О. В. Силові способи врегулювання воєнно-політичних конфліктів [397–408]

Свиридов К. Політична активності студентської молоді: чинники та принципи [409–420]

VIII. Світова політика

Грубов В. М., Свинаренко В. В. Україна і ЄС: світоглядні та технічні проблеми інтеграції [421–434]

Тупиця О. Л. Профспілки та лейбористські політичні партії: взаємодія в умовах зміни ідейних та програмних пріоритетів (на прикладі Великобританії) [435–443]

Смирнова К. Є. «Арабська весна»: вплив на політичні процеси в регіоні [444–454]

Мудрицька К. О. Американська політика Н. Саркозі: між спадкоємністю та оновленням [455–464]

Тихомирова О. К. Інформаційна політика держави: цілі, завдання та перспективи [465–473]

Хилько М. І. Екологічна доктрина як програма запровадження природосумісних технологій [474–485]

ДО ВІДОМА АВТОРІВ! [486–487]

УДК 340.121

Швед З. В.

Доктор філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ФОРМУВАННІ НОРМАТИВНИХ СИСТЕМ

Розкрито особливості впливів східних цивілізаційних патернів на формування, сприйняття та функціонування правової системи древньоруської держави. Проаналізовані основні характеристики змістовної своєрідності звичаєвого права у релігійних питаннях. Виокремленні характеристики осмислення ролі особистості та її свободи у державно-правовій системі.

Ключові слова: *правова система, релігійне право, конфуціанство, абсолютизм.*

Природно, що сучасна правова наука, її фундаментальні та прикладні дисципліни, ставлять питання про теоретичне обґрунтування положень наукового змісту з урахуванням останніх напрацювань історіографії та етнології як допоміжних дисциплін. Водночас, міждисциплінарний характер актуальних досліджень феномену правової традиції, з точки зору методології, відкриває перспективу для визначення нових аспектів у осмисленні предметного поля теорії права та держави. Окрім цього, останнє десятиліття розвитку гуманітарних наук засвідчило факт наступності (спадковості) форм взаємодії різних політичних інститутів у їх історичній конкретності та еволюції державотворчих інтенції країн світу. Як наслідок цього, можна вказати на зв'язок навіть культурно і цивілізаційно віддалених традицій націогенези у палітрі геополітичних трансформацій сучасності та певних змін, що супроводжують процеси модернізації економічних, правових та політичних моделей розвитку країн.

Проблема осмислення історичних впливів та запозичень у правових системах світу перебуває у центрі уваги багатьох теоретиків філософії, правознавства, політології. Серед відомих дослідників варто назвати П. Захарченка, О. Коміссарова, В. Крисаченка, Р. Пайпса, А. Полякова та інших, у працях яких плідно розроблені питання поліфункціональ-

ності правових систем у динамічно-історичному та статичному виявах. За нашим переконанням, проблема проникнення ідей та положень звичаєвих особливостей та традицій у культурну сферу етнонаціональної спільноти значною мірою визначає особливості останньої у її розумінні суті та ролі права у власному історичному поступі.

Основним завданням статті буде аналіз впливів політикоправових традицій золотої орди на східноєвропейську культуру періоду середніх віків.

У статті Людмили Машанової «Золота Орда: проблеми запозичень в російській державності та культурі» [6] висвітлюється низка питань, пов'язаних з визначенням місця та ролі ідеологічних впливів Золотої Орди на становлення держаних інститутів та правових відносин в Росії, як спадкоємиці Московського царства. Автор окреслює дві тенденції в сучасній історіографії, що торкаються даного питання. Перша з них може бути визначена як позиція категоричного заперечення будь-яких позитивних впливів митрополії на васальні території (у тому числі і територію «Руської землі»). У межах цієї концепції історичний зв'язок цих територіальних утворень оцінюється виключно у пейоративних значеннях (жорстокість, пригноблення, інспірування та підтримка внутрішньокланової ворожнечі). Другий підхід можна охарактеризувати як більш поміркований та науково обґрунтований, у якому беруться до уваги зв'язки між Ордою та Русю на рівні політико-правових та культурних комунікацій. Л. Машанова у цьому зв'язку зазначає, що «для засновників євразійства та їх послідовників (Г. Вернадського, В. Ільїна, Л. Карсавіна, С. Трубецького, частково Л. Гумільова. — З. Ш.) Росія постає як геополітична спадкоємиця Монгольської імперії, зокрема Золотої Орди» [6, с. 58].

Серед значущих впливів золотоординської цивілізації на становлення російського та тюркського етносів, які у цьому плані сприймаються як споріднені за культурною й цивілізаційною ознаками, виокремимо наступні елементи: створення судово-правової, адміністративно-регулятивної, фінансової, податкової (фіскально-адміністративної) систем, інфраструктури взаємозв'язків [див. напр. 3], «дистанційна модель управління» з одночасною централізацією влади, авторитарна форма правління, а також організація збройних сил, дипломатичний (церемоніальний) етикет, діловодство.

Саме модель «дистанційного управління» відтворювалася руськими князями підчас поширення політичних впливів на прилеглі західні регіони. Уособлена у монархові державна влада створювала умови для урівнення

всіх підданих до статусу «холопів», що спричиняє знищення інституту міської демократії. Саме у цей час «віче, як політичний інструмент зникає, посилюється княжа влада, перемагає принцип єдинодержав'я» [6, с. 61], стверджується автократія. У цьому контексті звертає на себе увагу аналіз проблеми трансформацій суспільної свідомості російського суспільства в XVIII ст., проведений істориком Оленою Марасіновою [5]. Фактично обґрунтованою є теза про те, що домінуюча роль держави у суспільно-історичному бутті виявляла себе через трансформації у системі відносин особистість-влада, яка виявлялася, у тому числі, через офіційні форми ідентифікації представників відповідних соціальних прошарків. Суспільна ієрархія, яка складалася під впливом золотоординської правової традиції, відбилася у формі офіційних звернень кожної особи до свого монарха. «На Москві та в усіх містах Російського царства усілякого чину людям писати у чолобітних ніжайший раб» [Цит. за: 5, с. 81] — зазначалося в указі Петра I («О форме прошений подаваемых на высочайшее имя» 1702 р). Подібне звернення сприймалося, як пізніше й «вірнопідданий» (указ Катерини II «Об отмене употребления слов и речений в прошениях на Высочайшее имя и Присутственные места подаваемых челобитных», 1786 р.), як визнання підпорядкованості, вірності, залежності, покірності, ментального архетипу сателітів ханської влади аж до XVII ст. Цьому передував процес становлення так званого «вільного класу підданих», які мали більше обов'язків (що розумілися як громадські чесноти) ніж прав. Як бачимо, політичний лексикон того часу зберіг ознаки відсутності розуміння громадянських цінностей, які уже почали функціонувати у західній Європі. Принагідно зазначимо, що «піддані» (нові або старі) у XVIII ст. це вкрай залежні від землевласника «душі» або «найнижча верства», які не належать до прошарку фаворитів царського престолу. У історіософських дослідженнях О. Герцена, К. Кавеліна, О. Логунова та інших «західників» це «відставання» від європейських правових традицій окреслюється як «період приреченості, бідності, безсилля, приниження» [10, с. 54], що інспірований деспотичною владою, виплеканою традиційною відданістю переказу та звичаю. При цьому, київоруські правові традиції замінювалися на вкрай неоригінальні, запозичені з іншої (кочової за способом виробництва, нетеїстичної за релігійним виповненням, централізованої та монархічної за політичними вподобаннями) духовної парадигми. Так, для правова система, якою унормовувалося цивільна, матримоніальна, шлюбна, судова та інші сфери, окрім «Руської правди» у XIII–XV ст. обов'язковими були закони та постанови Чінгіс-хана (Яси),

а вищу судову інстанцію уособлювала владою хана та монгольський верховний суд [12].

У межах юридичного релігієзнавства варто звернути увагу на релігійну політику Золотої Орди відносно поліконфесійної карти власної імперії, адже картина тогочасного світу монголів була змодельована за принципової відмови від монорелігійності. Так, у згаданих текстах «Яси» стверджується толерантне ставлення до всіх релігійних поглядів та переконань, носіями яких є піддані Орди [13]. Шанобливе ставлення до культових споруд та майна кліриків, передбачені законами, водночас, ставлять під захист хана права та привілеї релігійних громад, монастирів та представників духовенства. Видається цілком обґрунтованою думка окремих дослідників (Г. Вернадській, В. Кондаков та інші [2]), що «Яси», як кодифікована збірка звичаєвого права, водночас був талісманом та легітимізуючим «небесним мандатом на управління Світом», а релігійний порив, закладений у цьому тексті, певною мірою вплинув на формування уявлення про месіанський потенціал монголів [14].

Аналіз трансформаційних процесів, які спостерігалися протягом всієї історії існування Золотої Орди засвідчує, що державна влада у Руській державі (середньовічній держави у Східній Європі — М. Грушевський) значною мірою визначалася специфічним типом східної культури. З цього приводу російський історик-сходознавець Г. Тюньдішев писав: «Тривалий час Золота Орда була для російської аристократії і князів найважливішим джерелом легітимності і престижності їх влади». Далі автор зазначає, що «тісні зв'язки з ханським двором, де панували відмінні від давньоруських порядки, побудовані на відношеннях жорсткого, часто сліпого підкорення, не могли не вплинути на свідомість і поведінку російської політичної еліти, яка поступово просякала імперським духом ординської державності» [11]. Спадковість цих уявлень вбачається ще й у тому, що навіть у XIX ст., коли ідеї потужних соціальних трансформацій почали проникати у інтелектуальне середовище російських мислителів (М. Добролюбова, М. Міхайлова, братів Серно-Соловьєвічів, С. Сераковського, М. Чернишевського та інших), вже у той час, на тлі критичного ставлення до права та правових інститутів царської Росії, висловлювалося негативне ставлення до права як такого, повною мірою поширювалися ідеї правового нігілізму. «У системі їх поглядів будь-яка позитивна роль праву не відводиться, у ньому вони не вбачають важливого фактору соціальних перетворень, формування демократичних інститутів», — вказує Г. Тюньдешев [11]. Подібна

позиція авторитетів інтелектуалів не сприяла розвитку правосвідомості громадян та поглибленому розумінню цінності права.

Серед змін, яких у XVI–XVII ст. зазнала правова система Московського царства, можна виокремити такі, що торкаються використання тортур (вони стають більш поширеними), жорстокішими стають міри покарання, судовий процес почав втрачати «змагальний характер», натомість поширювався адміністративний тиск на суди, іншими словами, судова влада набувала адміністративного характеру [6, с. 62]. Окрім цього, саме монгольським правом була інспірована тенденція на зміну у поглядах на земельну власність. З цього приводу Л. Машанова пише: «Вже у «Судебнику» 1497 р. держава оголошує себе верховним володарем землі, розділивши її на вотчинні та державні» [6, с. 63].

Осмислюючи внесок кочовиків у розвиток світової цивілізації (конференція з відповідною назвою відбулася у 2007 році у місті Алама-Аті) вчені засвідчують факт спадковості монгольської моделі побудову державності у «Московському царстві» [13, с. 167]. Водночас, вивчення політичних міфів та автентичних історичних документів (В. Трепалов, А. Юрченко [14]) дозволяє зробити висновок, що на рівні пересічного сприйняття та в академічних колах істориків негативне ставлення до «татарського іґа» було вмотивоване церковною традицією пізнього Середньовіччя. Насправді ж, у зв'язках з аналізом проблеми трансформацій у системі державотворення, ми можемо виокремити значущі елементи імперського міфу, який у дещо зміненому вигляді став елементом національної самосвідомості спадкоємців Золотої Орди. До таких елементів можна віднести степову (монгольсько-тюркську з культом Тенгрі за Л. Гумільовим), іранську (несторіанську) та китайську (конфуціанську) складові. Саме останнє, тобто конфуціанство, було покладено в основу організації системи державного управління. У загальному плані суть такої моделі полягала в поширенні ідеї батьківської влади на концепт влади монарха. Володар-можновладець, як і патріарх, має піклуватися про свої підданих, як про членів власної родини, підтримуючи їхню слухняність. Як зазначає російський історик Олена Сараєва, аналізуючи ідеї А. Герцена та В. Белінського, «тривалий вплив Орди на життя руського народу затримав розвиток почуття особистої незалежності, що наближує свідомість руських до східних суспільств» [10, с. 52]. При цьому, відмінність російського та східного типу осмислення взаємовідносин особистості та соціуму проявляє себе у критерії етно-, націон- ідентифікація. Якщо для азійського типу властиве визна-

ння залежності людини від держави, то у російському — індивід належить общині (громаді). При цьому, типовим для обох підходів є визнання домінування колективного над індивідуальним, нівеляція ідеї особистої свободи, упередженість щодо інновацій у політичній, правовій, релігійній, економічній сферах, самоізоляція. Тому, період застою, яким найчастіше позначають «період розвинутого соціалізму» від 60-х років XX ст.. до XXVII з'їзду КПРС (у лютому 1986 року), насправді може описувати значно триваліший період історичного часу.

Окрім цього, китайська соціальна доктрина конфуціанства забезпечила поширення у суспільній свідомості байдужого ставлення до феномену правосуддя, законності, тощо, адже в основу життя покладаються моральні чесноти, а не юридичні норми. У той же час, релігійний аспект визначення моральних норм видається значущим з огляду на те, що саме завдяки поєднанню релігійного та етнічного чинників серед етносу, який виступив державно-утворюючим народом після занепаду Золотої Орди, були створені підстави для утвердження статусу титульної нації через критерій конфесійної приналежності. І якщо за часів Чингісхана, націоконсолідуючим чинником та базовою ідеєю держави була Велика Яса (закон обов'язків для всіх), то вже після проникнення конфуціанських ідей питомої ваги набувають критерії оцінки діяльності через її моральну (релігійну) цінність.

Водночас, доцільним на наш погляд, є врахування загальнофілософських методологічних настанов у осмисленні рівнів репрезентації східної цивілізацій, якою була Золота Орда. Актуальним критерієм визначення цивілізаційної приналежності є наступні: це політекономічний, нормативно-інституційний, політико теоретичний, аналітико-синтетичний рівні.

Політекономічний рівень (категорія політичної економії Антуана Монкрет'єна) увібрав у себе елементи економічної зумовленості політичних дій у функціонуванні держави та суспільства. Він має вкрай прагматичний вимір, адже враховує виключно економічну доцільність будь-якої сфери діяльності. Натомість, нормативно-інституційний рівень враховує зміст та функціонування культурних патернів (що виражаються через правові норми) та інститутів, що у зв'язку зі своєю нормативності позбавлені довільності у виборі. Політико-теоретичний — виявляє фундаментальні особливості розвитку етнонаціональних спільнот, які прагнуть ствердження критеріїв політичної ідентичності та чіткої окресленості політичних преференцій. Цінності тут, виступають орієнтиром цілепокладеного політичного процесу, вони

можуть змінюватися, виповнюватися новим змістом, нівелюватися, заперечуватися, створювати нові мотивації та викорінювати старі. І останній, аналітико-синтетичний рівень, відзначається високим рівнем концептуального мислення у сфері етики та моральності. Кожен з цих рівнів має свої форми вияву інтересів та стратегії їх забезпечення. Ця тематика вкрай актуальна для осмислення форм взаємовпливів різних політико-правових систем як в історичній так і наближеній до сучасності перспективах. Так, наприклад, результатом дискусій щодо стратегій цивілізаційного вибору Росії є те, що він залежить від «кросскультурної комунікації», завдяки якій може відбуватися запозичення та інтегрування здобутків західної матеріально-духовної традиції до азійського типу світобачення, світосприйняття та світовідношення. При цьому, якщо врахувати напрацювання французької школи «Аннали» щодо розуміння цивілізації як конкретно-історичного типу культури якому притаманні унікальні етичні особливості та стереотипи, то можна припустити що в межах однієї цивілізації, народи, які до неї належать можуть мати відмінні, своєрідні характеристики, релігійно-культурні особливості та відповідно різні шляхи розвитку. Мабуть тому «самобутність», як феномен, позначений своєрідним політично-правовим, духовним типом народного буття, є тим критерієм, завдяки якому можливо виокремити ознаки спадковості відповідних витоків становлення публічної сфери функціонування культури, відтворених у типі ментальних настанов та «національної самосвідомості».

За переконанням історика О. Полякова, «типологія цивілізацій повинна будуватися спираючись на культурно-економічний базис — структурно важливих зв'язків в її соціальному ядрі» [9, с. 57]. Під соціальним ядром він вбачав ті верстви населення, які будучи звільненими від необхідності фізично працювати займають себе «благородними обов'язками» (релігійні ритуали, судочинство, війна, тощо). Запропонована модель типологізації цивілізаційних патернів на основі культурно-економічної своєрідності (така послідовність номінацій вказує на пріоритетність культурної складової) дозволяє виокремити полісний, вотчинний, феодальний та капіталістичний типи цивілізації. Полісними були міські громади античної Греції, Шумера, Київської Русі. Вотчинними, за переконанням Р. Пайса, «був тип режиму що сформувався в Росії між XII–XVII ст., який зберігся — з перервами та деякими змінами — до сьогоднішнього дня» [8, с. 33]. Його особливість полягає у тому, що зміст понять власність правителя та власність держави співпадають. При цьому, чеснотою благородства є вірна служба правителю, що дозволяє говорити

про наближеність такої культурної своєрідності до золотоординських традицій, які, до речі, також типологізуються за вотчинним характером цивілізації. Наголосимо, що вказані запозичення також споріднені з давньокитайськими уявленнями про відданість імператору як «сину неба», які можемо віднайти у специфічних базових цінностей татаро-монгольського істеблішменту («соціального ядра»), співвіднесених з соціально-економічним устроєм. Інші типи цивілізації (феодальний та капіталістичний) достатньо ґрунтовно описані в роботі М. Оссовської «Лицарі і буржуа: дослідження з історії моралі». Ці типи не мали історичного зв'язку з традиційними уявленнями про державу у монгольський та більш пізній період. Як наслідок вони осмислювалися виключно у категоріях економічної теорії, у якій ціннісний аспект не брався до уваги, адже він був похідним від фундаментальних відносин у виробництві.

Серед висновків Річарда Пайпса ми можемо знайти кілька цінних узагальнень, які дозволять обґрунтувати положення про те, що культурні (у тому числі й правові) запозичення від монгольської імперії мали глибоку вкоріненість у побуті, психотипі, економічній та правовій системах завойованих народів. Специфічний тип взаємин між ханською владою та князями, які повинні були отримувати «ярлик» на право влади у своїх землях, спричинив формування безпринципного та свавільного ставлення з боку місцевої влади до свого народу, у внутрішній та зовнішній політиці. Серед негативних наслідків можна виокремити наступні: формування централізованої (безконтрольної) влади; усвідомлення того, що онтологічною основою влади є не право, а беззаконня; формування колабораціоністських настроїв тощо. З цього приводу Р. Пайпс зазначає, «У ті часи загальна маса населення вперше засвоїла, що таке держава: що вона забирає все, до чого тільки може дотягнутися, і нічого не дає натомість, і що їй необхідно підкорюватися бо за нею сила. Усе це підготувало ґрунт для політичної влади достатньо своєрідного ґатунку, що поєднує автентичні та монгольські елементи» [8, с. 83].

Підсумовуючи викладене, вважаємо за необхідне наголосити. що процес поширення впливів демократичних інститутів зазвичай спирається на історичний досвід розвитку та функціонування правової свідомості, правової системи, правових інститутів. Неприродні, або альтернативні елементи у таких системах на знаходять можливості для розвитку і, як наслідок, вони або зникають, або трансформуються у відповідності до викликів сформованих потребою часу, доцільністю,

вимогою забезпечення безпеки. Переконані, що тривалий період контактів з золотоординською державою створив специфічний ґрунт для сприйняття східних культурних, релігійних та відповідно правових традицій, які й дотепер даються взнаки на формальному, практичному, буденному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Базаров Б. В. Монгольская империя и кочевой мир. Сборник статей / Б. В. Базаров, Н. Н. Крадин, Т. Д. Скрынникова. — Улан-Уде: БНЦ СО РАН, 2004. — 546 с.
2. Вернадский Г. В. Монголы и Русь / Г. В. Вернадский. — Тверь-Москва: АГРАФ, 2001. [Електронне джерело]– http://oldru. com/vernadsky/ver03/menu. htm
3. Калаган Э. Городская культура и торгово-экономические отношения Золотой Орды (на примере Сарай ал-Джадида — Нового Сарая) / Э. Каган // Ученые записки Казанского государственного университета. — Казань, 2009. — Т. 151. — № 2. — Ч. 1. — С. 82–89.
4. Комиссаренко А. И. Российская государственность и административное управление в конце XVII и XVIII в. / А. И. Комиссаренко // Вопросы истории. — 2007. — № 9. — С. 158–165.
5. Марасинова Е. Н. О политическом сознании русского общества во второй половине XVIII в. / Е. Н. Марасинова // Вопросы истории. — 2007. — № 12. — С. 81–92.
6. Машанова Л. В. Золотая Орда: проблемы заимствования в российской государственности и культуре / Л. В. Машанова // Восток (Oriens). Афро-азиатские общества: история и современность. Институт востоковедения. Институт Африки. — М.: Наука, 2011. — № 1 (январь-февраль). — С. 58–69.
7. Мельникова Е. А. Древнерусские лексические заимствования в шведском языке / Е. А. Мельникова // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1982 год. — М., 1984. — С. 68–74.
8. Пайс Р. Россия при старом режиме / Р. Пайс. — М.: Захаров, 2012. — 480 с.
9. Поляков А. Н. Цивилизация как социальная система: теория, типология и метод / А. Н. Поляков // Вопросы истории. — 2007. — № 11. — С. 52–64.

10. Сараева Е. Л. Цивилизационные особенности России в оценках западников 1840 гг. / Е. Л. Сараева // Вопросы истории. — 2007. — № 9. — С. 50–61.
11. Тюньдешев Г. А. (Харамоос). Великий хан Батый — основатель Российской государственности / Г. А. Тюньдешев (Харамоос). — Минусинск: Печать Плюс, 2013. — [Електронный ресурс]. Режим доступа: http://tengrifund. ru/wp-content/library-tengrifund/Velikii%20Khan%20Batyi. pdf
12. Уэзерфорд Дж. Чингисхан и рождение соверменного мира. Пер. с англ. Лихтенштейна Э. / Дж. Уэзерфорд. — М.: АСТ, 2006. — 495 с.
13. Худяков Ю. С. Вклад кочевников в развитие мировой цивилизации / Ю. С. Худяков // Восток (Oriens). Афро-азиатские общества: история и современность. Институт востоковедения. Институт Африки. — М.: Наука, 2008. — № 3 (май-июнь). — С. 165–168.
14. Юрченко А. Г. Историческая география политического мифа. Образ Чингис-хана в мировой литературе XIII–XV вв. / А. Г. Юрченко. — СПб.: Евразия, 2006. — 640 с.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2013 р.

Швед З. В. Философско-правовой анализ заимствований в формировании нормативных систем

Раскрыты особенности влияния восточных цивилизационных патернов на формировани восприятия и функционирования правовой системи древнерусского государства. Проанализированы основние характеристики содержательного своеобразия правового обычая в религиозных вопросах. Выделенны характеристик осмисления роли личности и ее свободы в государственно-правовых отношениях.

Ключевые слова: правовая система, религиозное право, конфуцианство, абсолютизм.

Shwed Z.V. A Philosophical and Legal Analysis of «Borrowings», and their effect on the forming of Normative Legal Systems

The article clarifies the influence of Eastern Civilization patterns on the human perception and functioning of the Legal System in the Ancient Rus State. The author analyzes the features of the substantive identity of customary law in Religious matters. Identified are the characteristics of understanding the role of the individual and his freedom in the State Legal System.
Keywords: legal system, religious right, Confucianism, absolutism.

© Швед З. В., 2014

УДК 1:004.383.8

Мороз О. Я.

Кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу філософських проблем природознавства та екології Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ VERSUS ПРИРОДНИЙ ІНТЕЛЕКТ (МАЙБУТНЄ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СУПЕРТЕХНОЛОГІЙ)

Аналізуються актуальні питання майбутнього людини як Homo sapiens в контексті інтенсивного розвитку та викликів інтелектуальних супертехнологій.

Ключові слова: *машина Тюрінга, комп'ютер, штучний інтелект, суперінтелект.*

Прикметною особливістю сучасної епохи є стрімка актуалізація відвічних питань про долю людини як Homo sapiens, грядуще планетарного соціуму на зламі століть спричинена різкими метаморфозами в поглядах на досить туманні історичні перспективи людської цивілізації, що постають у контексті викликів наукових супертехнологій, передусім технологій штучного інтелекту (ШІ) або інтелектуальних технологій. Такі різкі зміни, спонукані передусім тривожним очікуванням настання (в прийдешні десятиліття) гіпотетичної (зпрогнозованої в кінці XX ст. В. Вінджем) технологічної сингулярності — експоненційно прискореного, вибухоподібного розвитку синергійно взаємодіючих між собою неосупертехнологій. Джерелом напруженої ситуації, тривожної непевності є усвідомлення того, що стрімкий прогрес супертехнологій (загроза насування їх сингулярності) в принципі здатний спричинити такі різкі трансформації умов людського існування, круті переміни в укладі життя людей, що виникає реальна загроза неадекватного сприйняття з їх боку таких вражаючих метаморфоз. Це може, звісно, поставити під сумнів здатність адаптації людини, соціуму до перемін такого стрімкого характеру. Тож на грань катастрофи може бути поставлене саме існування людства. Гостроти ситуації надає ще й та обставина, що, згідно з домінуючою в науці концепцією, біологічна еволюція в лінії Homo з появою Homo sapiens призупинилась (що мовби вже остаточно встановлено),

а тому еволюційні зміни, трансформації в біології людини можливі (чи начебто навіть украй необхідні, аби запобігти загрозі кризи її існування) лише виключно завдяки радикальному фізичному втручанню в її природу не інакше, як у спосіб рішучого застосування новітніх наукомістких супертехнологій.

На жаль, категоричні наміри штучного фізичного втручання в біологічну природу людини в спосіб некоректного застосування цих супертехнологій приховують серйозну небезпеку отримання неочікуваних наслідків, появи незворотних процесів, викликаючи природне занепокоєння про долю Homo sapiens, майбутнє людства. Крім того, виклики супертехнологій часто-густо ще заздалегідь сприймаються як щось неминуче, невідворотне, якийсь фатум, чого не повинно бути в принципі. Ці виклики не можуть зарані, a priori вважатися абсолютно невідворотними, неминучими. Такими, що мають для людини, цивілізації фатальний характер. Вони беззастережно підлягають усебічному аналізу, глибокому об'єктивному дослідженню, адже для майбутнього людства важливо знати не тільки, звідки та як прийшла людина в цей світ. Стрижневим є питання про те, куди вона йде. Чи є в неї реальні шанси для пролонгації свого перебування в цьому світі, залишатись у ньому й надалі

Тож із поняттям сингулярності асоціюється не просто небезпечна ймовірна можливість стрімкої трансформації сформованого впродовж прелімінарних тисячоліть еволюції людства темпоритму, але й (як закономірний наслідок) — реальна загроза існуванню людини як Homo sapiens, людського роду, людської цивілізації.

Витоки ідей інтелектуальних технологій сягають глибини століть (точніше, тисячоліть). Кмітливий людський розум, активно пізнаючи навколишній світ, його складні процеси та явища, водночас прагнув до самопізнання, осягнення сутності феномену мислення — проникнення в його таїни, розкриття глибинних механізмів й закономірностей функціонування мозку як продуценту мислення. Та допитлива людська думка не обмежується проблемою пізнання сфери мислення, не замикається в ній, але й мірою науково-технічного розвитку прагне також інтенсифікувати розумову діяльність (не очікуючи якоїсь повноти знання про неї, а виходячи з наявного на той чи той час його рівня) в спосіб формалізації, машинізації (комп'ютеризації) інтелектуальних функцій мозку, процесів мислення (Аристотель, Р. Луллій, Т. Гоббс, Г. В. Ляйбніц, У. С. Джевонс, Дж. Буль, Г. Фреге, К. Гедель, А. Тьюрінг, Дж. Непман та ін.). Вражає феноменальна прозірливість Е. Шредера, який ще 1873 р. екс-

пліцитно передвістив концепцію ШІ: «Подібно до інших наук, і логіка могла б колись здійснити дещо абсолютно неочікуване (Ungeahntes) і при цьому принести непередбачуваним чином незчисленну користь… Справді, ніхто не може сказати, що скоро не буде побудована «думаюча машина», аналогічна чи й досконаліша, ніж лічильна машина, та здатна звільнити людину від… значної частини виснажливої розумової праці» [23, с. 356]. Та умови для втілення ідеї ШІ, що еволюціонувала тисячоліттями, історично вперше склались лише в середині XX ст., коли стали, звісно, технологічно здійсненними можливості інтенсифікації інтелектуальної діяльності (в спосіб комп'ютеризації тих чи інших її функцій, видів і т. д.). Безпосередні передумови виникнення ШІ асоціюється з теорією формальних логічних нейронних мереж Маккаллока — Піттса [9], теорією алгоритмічних числень Тьюрінга [30] та прогностичними концепціями й фундаментальними результатами Ж. Ербрана й Г. Генцена (кінець 20-х — початок 30-х рр. XX ст.) — основи логічного виведення, комп'ютеризації доведення теорем і т. п.

У 30-х рр. XX ст. внутрішні потреби математики й математичної логіки — проблеми основ математики, логічного виведення, встановлення алгоритмічної (не)розв'язності та ін. — спонукали до необхідності коректного формально-логічного уточнення (формулювання чіткої дефініції) інтуїтивного поняття алгоритму — загального прийому розв'язання певного класу задач, його строгої (логічної) експлікації, побудови теорії алгоритмів та ін. Дослідженням цієї проблематики зайнялась когорта визначних математичних логіків і невдовзі (в середині 30-х рр.) формально-логічні уточнення поняття алгоритму були запропоновані в низці теорій алгоритмів різних авторів. Один з них — видатний британський логік А. Тьюрінг, який, ввівши клас абстрактних машин, названих машинами Тьюрінга (МТ), створив струнку теорію алгоритмів — теорію машин (Тюрінга) [30]. При розробці концепції цих машин, він виходив із припущень про те, чого могла б досягти людина-обчислювач у принципі, тобто будь вона ідеалізована — ніколи не помилялася, мала необмежений обсяг пам'яті та могла нескінченно працювати. Такими властивостями й наділена МТ — вона не може помилятися, має потенційно нескінченну пам'ять та здатна працювати нескінченно. Зіставлення такої машини з реальним (цифровим) комп'ютером свідчить, що МТ — це математично ідеалізований комп'ютер. Принципова відмінність МТ від людини-обчислювача та реального комп'ютера полягає в її ідеалізації — абстрагуванні від властивих їм практичних обмежень. МТ — це логічний еквівалент

понять алгоритму, ефективної обчислювальної функції, з одного боку, а з іншого — теоретичний («ідеальний») предтеча реального комп'ютера, гіпотетична абстрактна (віртуальна) обчислювальна машина.

А. Тьюрінг установив, що можна побудувати машину (МТ), здатну імітувати будь-яку іншу машину (МТ), якщо її пам'ять забезпечити описом цієї машини й програмою її функціонування. МТ, яка здатна виконувати всі операції, що реалізуються іншою довільною МТ, опис якої належним чином закодовано в її алфавіті та нанесено на її стрічці (у вигляді скінченної сукупності слів), називається універсальною машиною (МТ). Алгоритмічна універсальність МТ — це притаманна їй здатність реалізації будь-яких довільних алгоритмів. Зважаючи на принципову відмінність між МТ та комп'ютером (МТ у принципі не може бути втілена як діюча технічна система через практичну неможливість технічної реалізації її нескінченної пам'яті ні в якому пристрої), «прийнято називати машину універсальною, якщо організація її управління та набір операцій такі, що забезпечили б можливість реалізації будь-якого алгоритму за умови необмеженості обсягу пам'яті» [4, с. 235]. Отже, алгоритмічна універсальність комп'ютера забезпечується тим, що обсяг його пам'яті (на потужних інформаційних носіях) може вважатись практично необмеженим, що й визначає практичну можливість реалізації ним довільного алгоритму. «Тільки Тьюрінгу прийшла в голову ідея специфічної та всеохоплючої алгоритмічної машини, названої універсальною машиною Тьюрінга, що здатна самостійно виконувати будь-яку алгоритмічну дію. Саме ця ідея привела в наслідку до створення концепції універсального комп'ютера...» [18, с. 60].

ШІ — метафорична назва одного з найпріоритетніших наукових напрямів, потужний арсенал теоретичних і технічних засобів якого сконцентрований на вирішенні складного комплексу актуальних проблем, які різняться рівнем абстракції (від логіко-математичних, скажімо «геделівського типу», до техніко-технологічних) і пов'язані передусім із дослідженням розумової сфери людини: функціонування мозку (як органу мислення), комп'ютеризації інтелектуальної діяльності, імітації, моделювання ментальних процесів etc. Як комплексний напрям, що склався в кібернетиці (в загальному спектрі її широкомасштабних досліджень сфери мислення), а відтак, перебуваючи (принаймні номінально) під її егідою та набуваючи в процесі прискореного розвитку дедалі більш самостійного характеру, ШІ став науковою основою створення інформаційно-комп'ютерних систем і технологій.

Еволюція комп'ютерів (покоління яких стають усе досконалішими) сприяла стрімкому підвищенню їх можливостей і розширенню сфери застосування. Комп'ютери все інтенсивніше й масштабніше почали перебирати на себе функції, що традиційно вважалися притаманними лише людині (як Homo sapiens), прерогативою її мозку. Із часом це per se вже не вкладалось у розуміння комп'ютерів як посилювачів розумових здібностей людини (У. Р. Ешбі), засобів підвищення її інтелектуального потенціалу, а сприймалось як дещо самодовліюче, несумірно вагоміше, суттєвіше, якісно вище. Йдеться про наділення комп'ютерів властивостями, іманентними людині, визнання їх мовби «інтелектуальної здатності». Вони «обросли» епітетами — «інтелектуальні», «розумні», «мислячі», «думаючі»…На хвилі сплеску евфорії, спричиненої унікальною здатністю комп'ютерів моделювати чи імітувати притаманні мозку функції, виник і сам термін «artificial intelligence» — «AI» («ШІ»), котрий, відзначаючись відповідними антропоморфними ознаками чи характеристиками, набував певного метафоричного сенсу.

Тож, асоціюючись з відомими антропоморфними уявленнями, термін «ШІ» (як й еквівалентні йому чи семантично споріднені з ним вирази — «штучний розум», «машинний інтелект», «мислячий комп'ютер», «кібернетичний», «електронний мозок» etc.), був неоднозначно сприйнятий в інтелектуальних колах, передусім наукових, справляючи суперечливі враження, викликаючи фантасмагоричні уявлення, збуджуючи гострі емоції, породжуючи бурхливі реакції, що загалом викликало численні пристрасні суперечки, запеклі дискусії з яскраво вираженим філософсько-світоглядним сенсом. Однак, попри гостру полеміку щодо дефініції терміна «ШІ» (розмитості самого поняття, відсутності логічної експлікації), його коректності, метафоричності, цей термін, запропонований Дж. Маккарті на конференції з питань комп'ютерних програм, здатних до розумної поведінки (Дортмут, США, 1956 р.). був «офіційно легітимований» І Міжнародною конференцією зі ШІ (Вашингтон, 1969 р.). Тож становлення ШІ як наукової гапузі проходило в умовах запеклих дискусій. Та найбільше списів, певне, було зламано з проблеми «людина — комп'ютер» («людина — машина» в класичних традиціях), її різних аспектів, а паче з питання «чи може машина мислити?». Ефектно, образно, ємко змалював цю ситуацію Г. М. Поваров: «Зближення людського мозку з «електронними мізками» викликало не менш бурхливу реакцію, ніж… дарвінівське зближення людини з мавпою. Напевне, після Коперніка й Дарвіна це було третім великим ураженням нашого звичного антропоцентризму [19, с. 19]. Цей

лаконізм імпліцитно криє чимало актуальних питань, сторін, нюансів, з яких декотрі будуть заторкнуті в цьому контексті.

У вирі перманентних дискусій щодо комп'ютерів — цих незбагненних для долі людини машин, серед гами різних голосів звучали також застережні нотки про реально можливі негативні наслідки їх еволюції. Ця проблема особливо болісно непокоїла Н. Вінера: «Одна з великих проблем, із якою ми неодмінно зіткнемось у майбутньому, — це проблема взаємовідношення людини й машини, проблема правильного розподілу функцій між ними...» [3, с. 81]. Цей щемний неспокій не полишав фундатора кібернетики до кінця його життя. Він, мужньо беручи на себе моральну відповідальність за можливі негативні наслідки цієї взаємодії, настійно й невтомно застерігав від них людство. В такому ключі висловлювались, звісно, й інші вчені, зокрема М. Мінський: «Упродовж життя всього лише одного покоління поряд із людиною виріс дивовижний новий вид: обчислювальні та подібні до них машини, з якими… їй доведеться ділити світ. Ані історія, ані філософія, ані здоровий глузд не можуть підказати нам, як ці машини вплинуть на наше життя в майбутньому, бо вони працюють зовсім не так, як машини, створені в еру промислової революції» [11, с. 9]. З подальшою еволюцією ШІ тональність дискусій не спадає, хіба що зміщуються акценти. Особливо полемічними є проблеми «комп'ютерного мислення», «комп'ютерної свідомості», «комп'ютерного розуміння», актуалізація яких на зламі століть спонукана концепцією про начебто реальну можливість досягнення безсмертя людини в спосіб переведення її мислення, свідомості, душі, «Я» на «вічні» — штучні (небіологічні) носії: електронні, нейромережеві, силіконові (кремнієві)…

З-посеред цих питань головним зостається сакраментальне — «чи може машина мислити?». Це питання ще в 1950 р. висунув А. Тьюрінг у праці [24], концептуально пов'язаній з його працею [30]. Ці праці відіграли виняткову роль в інтенсифікації досліджень з ШІ (логічних, епістемологічних, філосфсько-методологічних, світоглядних, морально-етичних), у постановці глобальної проблеми «ШІ versus людський інтелект?». Та він, певне, не тільки розуміючи надзвичайну складність, нетривіальність цього питання, але й усвідомлюючи, що його фундаментальна невизначеність (щодо сенсу термінів «мислити», «машина») навряд чи залишає якісь шанси на можливість отримання на нього раціональної відповіді, ухилився від цих ускладнень у спосіб заміни цього питання «іншим, яке тісно з ним пов'язане й виражається словами з відносно чітким сенсом. Ця нова форма проблеми може

бути описана за допомогою гри» (названої автором «грою в імітацію») [24, с. 9]. Суть методу гри в імітацію, чи «тесту Тьюрінга» («критерію Тьюрінга»), полягає в тому, щоб людина (в діалозі людина– машина) не змогла (впродовж сеансу — певного проміжку часу) розпізнати, хто її співрозмовник (на основі його відповідей на її запитання) — людина чи машина. Тобто, гра в імітацію як спосіб виявлення того, чи наділена машина властивістю мислити, зводиться до того, щоб у діалозі з людиною машина мовби могла імітувати ілюзію генерування правильної відповіді на її запитання — відповідати їй так, аби в тої склалося враження, начебто вона спілкується з людиною, а не з машиною. За А. Тьюрінгом, машину, здатну в такий спосіб перехитрити людину, можна вважати такою, що мислить. Отже, згідно із цією концепцією, машина, що проходить «тест Тьюрінга» (відповідає «критерію Тьюрінга») «може вважатися», мислячою, думаючою, розумною. Проте, як резонно зауважує Р. Солсо, «для спеціалістів з мови й ШІ в задачі Тьюрінга є дуже важливий момент — аби комп'ютер перехитрив нас і заставив думати, що він — це людина, він повинен розуміти й генерувати відповідну реакцію, яка б ефективно імітувала важливу когнітивну функцію» [21, с. 459]. Комп'ютер «повинен розуміти»!

Чи можливо це в принципі

У тьюрінгівській концепції питання «чи може машина мислити?», по суті, еквівалентне питанню «чи має мислення алгоритмічний характер?». Тобто, чи не може мислення бути виражене у вигляді універсального алгоритму (чи універсальної МТ)

З огляду на існування (алгоритмічно) універсального комп'ютера (здатного реалізувати будь-який довільний алгоритм, зокрема й універсальний алгоритм, що описує процес мислення), це означає, що питання «чи може машина мислити?» в концепції Тьюрінга фактично трансформується в питання «чи може бути процес мислення комп'ютеризований?». Однак А. Тьюрінг, поставив його не в такій формі, а в «новій формі» — гри в імітацію. В процесі гострої полеміки з цього питання було встановлено логічну нечіткість його постановки. Проте й у сучасних дослідженнях з цих проблем також даються неоднозначні оцінки критерію Тюрінга [8; 18; 20; 21; 27]. Загалом тесту Тьюрінга радше пасувала б, певне, роль критерію розумної поведінки машини, котрий з нею фактично ідентифікувався, аніж — критерію, чи може мислити машина. В умовах відсутності прямої відповіді на стрижневе питання «чи може машина мислити?» превалюючим на певний час стало мовби переконання, що пряма постановка його науково некоректна. Та водночас

відбувалось інтенсивне поширення термінів на кшталт:«ШІ», «штучний розум», «інтелектеальні» системи та технології, «суперінтелект» і т. д. Чи правомірний припис людських властивостей артефактам

Чи є сенс у наділенні їх епітетами: «розумні», «інтелектуальні», «мислячі», «думаючі»

Що не піддається прямому розкриттю, варто спробувати з'ясувати опосередковано.

Тут плідну роль можуть відіграти наукові метафори, що явно випливає з висновку, якого дійшов відомий лінгвіст Дж. Лакофф, аналізуючи (в контексті дослідження проблем теорій категоризації, когнітивних моделей та прототипів) евристичну функцію метафори. Його заключний акорд: «Залучення метафори до розуміння досвіду є одним із найвеличніших тріумфів людського мислення» [7, с. 182]. Х. Ортега-і-Гассет [16] у метафорі вбачав засіб, який дає можливість мисленню, свідомості вловити, змістовно визначити, виокремити й виразити абстрактні об'єкти (особливо об'єкти високого рівня абстракції). Будучи не лише необхідним засобом пізнання, вираження, а й — мислення, формою наукової думки, метафора «подовжує «руку» інтелекту» [16, с. 72]. Це особливо стосується галузі ШІ, в якій метафоричне мислення, вирізняючись високим евристичним потенціалом, відіграє неабияку когнітивну роль. ШІ навіть своїм виникненням завдячує метафоричній парадигмі: «Поява сучасного комп'ютера принесла із собою метафоричне уявлення про думаючі машини; кібернетики, філософи та психологи, засвоївши метафоричне уявлення, що комп'ютери займаються розумовою діяльністю, спорідненою із людською, створили нову дисципліну, котра займається штучним інтелектом» [10, с. 367]. Метафоричний сенс ШІ полягає в тому, що мозок і комп'ютер зіставляються на основі двополюсної (з двома протилежними сенсами, референтами) метатеоретичної комп'ютерної метафори. За цією метафорою, з одного боку, людський інтелект уподібнюється ШІ: мозок за структурною організацією й розумовою діяльністю вважається подібним комп'ютеру (в його механізмах вбачаються відповідно аналоги архітектури та функціонування комп'ютера), а з іншого — навпаки: принципи архітектоніки й функціонування комп'ютера розглядаються як аналогічні відповідним принципам будови й інтелектуальної діяльності мозку (комп'ютер мовби наділений мозкоподібними структурою та функціями). В контексті таких припущень та приписів випливає важливий когнітивний висновок: наявність істотних аналогій між інтелектуальною діяльністю людини та функціонуванням комп'ютера служить онтологічною основою формування комп'ютерної метафори, котра,

своєю чергою, виступає концептуально-епістемологічною основою наділення комп'ютера епітетом «інтелектуальний» (як і «мислячий», «розумний», «думаючий»…) та зіставлення інтелектуальності людини й «інтелектуальності» комп'ютера.

Когнітивне значення комп'ютерної метафори знайшло свій прояв передусім у тому, що зусилля кібернетиків (спеціалістів з ШІ), психологів, лінгвістів нейрофізіологів та ін. були сфокусовані на пізнанні структурної організації, принципів і механізмів діяльності мозку з метою застосування цих результатів у конструюванні комп'ютерів, створенні інтелектуальних систем і технологій високих поколінь, з одного боку, а з іншого — у використанні конструктивних знань з галузі ШІ, кібернетики для розкриття внутрішніх механізмів психічних та мислительних процесів, осягнення ментальних просторів інтелектуальної діяльності. Метафоричний рівень зіставлення мозку й комп'ютера вимагає виняткової уваги та обережності. Застосування комп'ютерної метафори, яка має сприйматися лише виключно як метафора наукова, не припускає жодних крайнощів: її необґрунтоване відхилення чи ігнорування звужує горизонт пізнання, а — абсолютизація, буквальне тлумачення, криє загрозу отримання неочікуваних результатів, появи непрогнозованих наслідків, викликів. На думку Х. Ортеги-і-Гассета, при інтерпретації універсального явища через доступніше конкретне відношення йдеться лише про оперування науковою метафорою. «Ми не маємо встановлювати між» ними «відношення тотожності... Небезпека ототожнення тут дуже велика. Бо від наших уявлень про свідомість залежить наша концепція світу, а від неї… залежать наша мораль, наша політика, наше мистецтво. Виходить, що вся величезна будова Всесвіту, сповненого життям, базується на крихітному повітряному тільці метафори» [16, с. 77].

Метафори, вважає Е. Маккормак, можуть являти небезпеку не тільки тим, що схиляють «думати, що те, на що вони натякають, існує насправді, а й тим, що вони наштовхують на думку, що властивості, притаманні одним референтам метафори, притаманні й іншим її референтам. Якщо люди й комп'ютери володіють пам'яттю й думками, то це метафоричне слововживання може ввести в оману, змусивши вважати, що в комп'ютері можуть бути виявлені властивості людської пам'яті або ж, що поняття думки в людини має розумітися обмежено як схильність до дії, оскільки саме таке обмежене розуміння доречно стосовно до комп'ютера» [10, с. 375]. Своєю чергою, М. Арбіб, зазначає, що «стараючись використати риси схожості між людиною й машиною,... маємо... пам'ятати про

те, що поведінка людини, її пам'ять, сприйняття й здібність до навчання значно багатші, ніж у автомата…Тому, коли ми говоримо, що в певному розумінні людський мозок можна розглядати як обчислювальну машину з закладеною в неї програмою, ми не зводимо людину до рівня існуючих механізмів, а просто стараємось зрозуміти, як обчислювальні машини можуть допомогти нам розібратись в особливостях поведінки людини» [1, с. 18].

На зламі століть у зв'язку зі стрімким розвитком синергійно взаємодіючих наукомістких супертехнологій питання «чи може машина мислити?» особливо актуалізувалось, набуваючи вкрай гострого характеру. Саме завдяки цьому прогнозуються радикальні зміни в сфері комп'ютерних технологій. Очікується, зокрема, що синергізм супертехнологій має привести не тільки до створення ШІ (еквівалентного за «інтелектуальним» потенціалом людському інтелекту), але й «штучниого суперінтелекту» (ШСІ) чи просто «суперінтелекту» — ШІ надлюдського рівня (Г. Моравек, Н. Бостром, М. Дірінг та ін.), здатного перевершити «кращих представників людського розуму практично в будь-якій галузі, включаючи наукову творчість, здоровий глузд і соціальні навички» [2, с. 313], тобто — талантів, геніїв, титанів розуму. Порівняння можливостей комп'ютера та мозку можуть, звісно, проводитися лише за певними критеріями (чи параметрами). Наразі здебільшого використовується кількісний критерій — далеко не універсальний, не абсолютний [8; 10; 12; 15; 18], що спирається на концепцію, котра трактує мислення як лічильно-обчислювальний процес й асоціюється із концепцією комп'ютерної метафори. Е. МакКормак зазначав, що «комп'ютерна метафора пропонує підходити до людського пізнання, як мовби воно було обчислювальною діяльністю, і до обчислювальної діяльності — як нібито вона була людським пізнанням» [10, с. 378]. За цією концепцією, будь-яка розумова діяльність — це мовби операції над символами. Тому вважається, що завдяки належним експліцитним формальним правилам вона за допомогою цих символів може начебто бути відтворена універсальним комп'ютером.

За даними сучасної нейрофізіології мозок людини складається, ймовірно, десь із 10^{11} (100 млрд) нейронів. Однак мозок — це не просто система, що складається з величезної множини якихось ізольованих інертних, статичних нейронів, а надзвичайно складна ієрархічна функціонуюча система, утворена з різноманітно взаємопов'язаних й інтенсивно взаємодіючих нейронів. Активно функціонучий мозок — це ієрархічна система складних нейронних зв'язків — синапсів. Уважається, що на

кожний нейрон мозку припадає (впродовж однієї секунди) приблизно десь 10^3 синапсів (Г. Моравек [29], Д. Х'юбел [28]). Це — та ймовірна кількість сигналів, яку здатний, в середньому надсилати, на думку Г. Моравека, кожний з активно діючих нейронів мозку за одну секунду, тобто — 10^3 опер/сек на нейрон. Отже, обчислювальна потужність мозку складає десь, ймовірно, 10^{14} (100 трлн) опер/сек (10^{11}опер/сек $\cdot 10^3 = 10^{14}$ опер/сек), тобто це — максимальна продуктивність, якої в принципі може досягти, за Г. Моравеком, мозок. Прагнучи встановити обчислювальну потужність суперінтелекту й припускаючи, що мозку може бути властива певна надлишковість, він підняв на три порядки — в 10^3 (1000) разів — висоту планки визначеної ним потенційної потужності мозку, вважаючи, певне, що отримана в такий спосіб величина — 10^{14} опер/сек $\cdot$ $10^3 = 10^{17}$ (100 квадрлн) опер/сек — виражає імовірну потенційну продуктивність суперінтелекту [29], здатну перевершити будь-які мислимі (чи й немислимі) можливості мозку. Якщо з нижньою межею (10^{14} опер/сек) уведеного Г. Моравеком діапазону асоціюється обчислювальна потужність ШІ, еквівалентна потужності мозку людини, то з верхньою — (10^{17}опер/сек) — потужність ШСІ, котра має мовби цілком перекрити його потужність.

Концепція можливості створення СШІ спирається на закон Мура, що носить експоненціальний характер: виражає закономірність подвоєння обчислювальної потужності комп'ютера за якийсь певний період (константу) часу (фактично реальний час подвоєння коливається в межах одного — двох років, тобто в середньому півтора року [2]). Тож, згідно із законом Мура, потужність ШСІ в 10^{17} опер/сек цілком досяжна. За прогнозами, невдовзі той час, коли створення ШСІ — ШІ з (розрахунковою) апаратною (hardware) потужністю в 10^{17} опер/сек, буде цілком технологічно можливе. Та з огляду на те, що, за твердженням Н. Бострома, суперінтелект з'явиться незабаром після того, як тільки виникне ШІ з потужністю людського рівня [2, с. 334], спершу варто, певне, з'ясувати стан реалізації нижньої межі встановленого Г. Моравеком діапазону. Меседжі, що надходять із відповідних світових науково-дослідних центрів — інститутів, університетів, лабораторій, корпорацій, — свідчать, що потужність комп'ютерів не тільки впритул наближується до 10^{14} опер/сек, а й уже де-де реалізована. Тож можна вважати, певне, що потужність ШІ, еквівалентна потужності мозку, вже принаймні в принципі досягнута. Тоді десь невдовзі, за Н. Бостромом, буде створено й суперинтелект. Дистанція від 10^{14} опер/сек до 10^{17} опер/сек не така вже й значна. Її буде пройдено, певне, навіть за умови (деякого)

порушення строгості дії закону Мура. Це може хіба-що якоюсь мірою (та й то, мабуть, не суттєво) відбитись на термінах. За прогнозами ШСІ буде створений приблизно десь у період 2015–2024 рр. (2015 р., якщо час подвоєння потужності ШІ становитиме один рік, 2024 р. — десь усереднено півтора року) [2, с. 23].

Та цим проблема, вочевидь, не вичерпується [17; 18; 20]. Г. Моравек увів рівні обчислювальних потужностей мозку й ШІ, виходячи мовби з «цілісконейронної концепції». Однак сам нейрон (як структурно-функціональна одиниця нервової системи) — надскладна система. Крім тіла (соми), що містить ядро, й дендритів та аксона з його відростками, кожний нейрон має свій власний цитоскелет, який також являє собою складну структуру (утворення, що «складається із протеїноподібних молекул, організованих у структури різного типу — актин, мікротрубочки, проміжні волокна»), котра, опріч функції «підтримки форми клітини», виконує й «численні інші функції», ймовірно, в певному сенсі навіть функцію «особистої нервової системи» нейрона [18, с. 547–548]. Із структур, які складають цитоскелет (цей суттєвий структурно-функціональний елемент нейрона), особливий інтерес викликають мікротрубочки — порожнисті циліндричні трубки з внутрішнім і зовнішнім діаметрами десь відповідно 14 нм і 25 нм (нм — нанометр, тобто 10^{-9}м), які «іноді організовані в більш крупні трубкоподібні волокна, що складаються з… дублетів, триплетів, або часткових триплетів мікротрубочок». Мікротрубочка — «білковий полімер, що складається із субодиниць» — тубулінів. Кожна із субодиниць тубуліна «являє собою «димер», тобто складається із двох з'єднаних тонкою перемичкою частин, так званих α-тубулін і β-тубулін... Ці пари глобулярних білків... укладено в дещо скошену гексагональну решітку вздовж всієї трубки...» [18, с. 549]. Кожна з мікротрубочок складається з тринадцяти рядів димерів тубуліну, а кожний димер може існувати принаймні в двох різних геометричних конфігураціях — конформаціях; «центром управління» в цитоскелеті, ймовірно, є центросома, що складається із центросолі та інших мікроелементів, etc. [18, с. 549–552].

Та на даному рівні розгляду стрімко ускладнюється не тільки проблема створення суперінтелекту, але й — ШІ з потужністю людського рівня. Так, за обчисленнями Р. Пенроуза, в цьому разі потужність мозку сягає десь уже порядку 10^{27} опер/сек. «Якщо ж у значенні елементарного обчислювального блоку взяти димер тубуліну, — зазначає він, — то слід урахувати, що на кожний нейрон припадає біля 10^{7} димерів; відповідно, елементарні операції тепер виконуються десь у 10^{6} разів швидше,

в наслідок чого отримуємо 10^{27} опер/сек. Можливо, продуктивність сучасних комп'ютерів й насправді вже починає наближуватись десь до... 10^{14} опер/сек…, однак не дивлячись на всі ці успіхи, досягти в оглядному майбутньому продуктивності 10^{27} опер/сек не видається можливим» [18, с. 559–560]. У цьому розрізі особливого резону набирає, звісно, прогноз Н. Бострома, що дія закону Мура обмежена в фізичних і часових вимірах: «Очевидно, рано чи пізно він має перестати діяти. Існують фізичні обмеження на щільність, з якою матерія здатна зберігати та обробляти інформацію». Враховуючи, «що максимальна швидкість обмежена швидкістю світла…, екстенційне збільшення доступної обчислювальної потужності не може продовжуватись нескінченно, якщо тільки не будуть відкриті нові закони фізики. На мій погляд, закон Мура втратить довіру до себе задовго до того, як ми досягнемо абсолютних фізичних меж» [2, с. 316]. У контексті квантової теорії, з одного боку, відкривається надскладний, ієрархічний, невичерпний світ архітектоніки мозку людини, його функціонування, а з іншого — зростає ймовірність того, що із часом обчислювальна потужність комп'ютера дійде своїх меж: закон Мура втратить свою силу. Та дослідження цих проблем мають принципове значення не лише для встановлення можливості створення ШІ потужністю, еквівалентною потужності мозку людини, та ШСІ, потужність якого переважала б його потужність, а й загалом — установлення того, чи принципово (не)обчислювальна сутність людського розуму [18, с. 534–597]. Річ, певне, передусім у тому, чи можна в принципі будь-яку розумову функцію мозку виразити (реалізувати) через функцію обчислення, чи загалом можливо усю сукупність («континуум») його функцій замінити операціями обчислення.

Тож, припустивши, що «задекларований» ШСІ уже створено (потужність 10^{17} опер/сек технологічно реалізована), чи означатиме це, що він насправді не тільки досяг рівня людського інтелекту, але й навіть перевершив його

Це питання, зачіпаючи чимало нюансів, вкрай складне й дискусійне. Як уже зазначалось, ШСІ порівнюється з людським мозком лише за одним-єдиним параметром — обчислювальним еквівалентом. Саме так, за М. Дірінгом, основне питання тут крутиться навколо обчислювальної теорії разуму, тобто ідеї, що все, що діється в людській голові базується на обчисленнях, які виконуються відповідними фізичними структурами мозку, включаючи не лише процеси логічні, а й хімічні та електричні, котрі могли б однаковою мірою бути успішно реалізованими й на цифровому комп'ютері [6]. Загалом концепція «мислення — це обчис-

лення» не узгоджується з теоремою Геделя про неповноту, з її логічними наслідками [5; 8; 10; 11; 12; 14; 15; 18]. Як резонно зазначає (у контексті цієї заборони Геделя) Р. Пенроуз, «немає іншого виходу, крім як однозначного висновку, що деяку суттєву складову людського розуміння неможливо змоделювати ніякими обчислювальними засобами» [18, с. 323]. В іншому місці він з іще більшою переконливістю наголошує, що «розуміння зовсім не стосується тих якостей, на які комп'ютери коли-небудь виявляться здатні…» [18, с. 661]. Не зарадить справі навіть досягнення комп'ютером швидкодії в 10^{27} опер/сек. Отже, позиція Р. Пенроуза, як і, скажімо, — Дж. Серла (в контексті його концепцій «китайська кімната» й «силіконові мізки»), сприяє усталенню загальної концепції про принципову неможливість комп'ютерного розуміння (як і мислення в цілому),за якою, комп'ютеру не дано бути суб'єктом мислення.

Загалом ця концепція альтернативна існуючій концепції про мовби реальну можливість вирішення проблеми безсмертя людини як Homo sapiens в спосіб «перенесення» («переведення») її мислення, свідомості, єства, «душі», «Я» на нові «вічні» — штучні (небіологічні) носії: електронні, нейромережеві, кремнієві (силіконові)… Звісно, тут ідеться про надскладний комплекс питань і проблем, на багато з яких відповідей (принаймні остаточних) ще немає. Та концепція Моравека про можливість перенесення «інформаційної моделі» людини, що виражає її «сутність», у «машинну форму», чи концепція Курцвейла — оцифрувати за допомогою наномедасемблерів кожний нейронний зв'язок мозку і передати отриману інформацію («цифрову модель») в суперкомп'ютер («завантажити мозок у комп'ютер»), тобто «сконфігурувавши» в такий спосіб людину, зробити її безсмертною, вразливі. Як зазначалось, мозок складається десь, імовірно, з 10^{11} (100 млрд) нейронів, які відзначаються надзвичайною різноманітністю. За Ч. Стівенсом, серед них не «знайдеться й двох нейронів, однакових на вигляд» [22, с. 31]. Стівенсове твердження цілком конгеніальне висловлюванню М. Арбіба, що, «виявляється, в природі загалом не існує того, що можна було б назвати типовим нейроном» [1, с. 40]. Виходить, що кожний нейрон мозку людини чимось специфічний, неповторний, унікальний! Чи є підстави стверджувати, що всі нейрони мозку (незважаючи на їх численність, надзвичайну різноманітність) уже виокремлені, досліджені, пізнані, описані

Навряд чи. Загальне число синапсів мозку (сумарна кількість операцій мозку за одну секунду) становить, за Г. Моравеком, приблизно 10^{14}

(100 трлн). Синапси відзначаються ще більшим розмаїттям, оскільки їх генерування детермінується специфікою нейронів, широким діапазоном сигналів та множиною інших факторів. Звісно, як і нейрони, вони залишаються ще мало дослідженими.

Отже, виходячи із зазначеного, «інформаційні моделі» (типу Моравека) та «цифрові моделі» (типу Курцвейла), якщо вони й існують, слабко виражають «сутність» людини, її мозку. Омріяні моделі людини (мозку) в машинній формі (чи загалом у «програмній» версії), якщо їх і можна було б отримати (що мало ймовірно) при наявності надпотужних суперкомп'ютерів та глибоких і певною мірою повних знань про нейрони, синапси), навряд чи матимуть прямий стосунок до життя, смерті чи безсмертя людини (хіба-що створення «таких моделей» можливе лише ціною смерті «оригінала» — самої людини). «Такі моделі» являтимуть собою, певне, мертві (статичні?) миттєві «зліпки» мозку (людини), позбавлені життя, бажань, прагнень, емоцій та ін. Так, навіть коп'ютерне моделювання, імітація Тайфуна, Ядерної зими, Великого вибуху — це зовсім (відповідно, звісно) не Тайфун, не Ядерна зима, не Великий вибух. Життя людини на «вічних» (небіологічних) носіях — це ілюзія, фікція. Тож питання про вирішення проблеми безсмертя людини в спосіб переведення її мислення, свідомості на якісь інші носії, про існування «електронної людини», «електронного суспільства» — це невичерпна тематика досліджень [13; 25; 26; 27]. Особливо гостраполемічним є питання про те, чи може «мертва матерія» відчувати, розуміти, мислити, переживати, мріяти тощо. Який сенс міняти живу, чутливу, мислячу матерію на матерію мертву, полишену життя, відчуття, свідомості

Список використаних джерел:

1. Арбиб М. Метафорический мозг (пер. с англ.) / М. Арбиб. — М.: Мир, 1976. — 296 с.
2. Бостром Ник. Сколько осталось до суперинтеллекта
3. / Ник Бостром //Информационное общество. — М: ООО «Изд. АКТ», 2004. — С. 313–340.
4. Винер Н. Творец и робот (пер. с англ.) / Н. Винер. — М.: Прогресс, 1966.– 104 с.
5. Глушков В. М. Введение в кибернетику / В. М. Глушков. — К.: Наук. думка, 1964.– 256 с.
6. Глушков В. М. Проблема «искуственного интеллекта» в свете идей Ф. Энгельса / В. М. Глушков, А. Я. Мороз // Ф.

Энгельс и современное естествознание. — К.: Наук. думка, 1979. — С. 268–292.
7. Диринг М. Рассвет Сингулярности / М. Дирин [электронный ресурс]. — Режим доступа: http://transhumanism. org/languages/russian/dawnofsingularity/Deering. htm.
8. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование (пер. с англ.) / Дж. Лакофф // Язык и интеллект. — М.: Прогресс, 1995. — С. 143–184.
9. Люгер Дж. Ф. Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем / Дж. Ф. Люгер. — М. –СПб. — К.: Изд. дом «Вильямс», 2003. — 864 с.
10. Маккаллок У. С. Логическое исчисление идей, относящихся к нервной активности (пер. с англ.) / У. С. Маккаллок, У. Питтс //Автоматы. — М.: ИЛ, 1956. — С. 362–384.
11. Мак Кормак Э. Когнитивная теория метафоры (пер. с англ.) / Э. Мак Кормак // Теория метафоры. — М.: Прогресс, 1990. — С. 358–386.
12. Минский М. Вычисления и автоматы (пер. с англ.) / М. Минский. — М.: Мир, 1971. — 366 с.
13. .Мороз А. Я. Проблема «искусственного интеллекта» и формально-логические ограничения / А. Я. Мороз // Рациональность, рассуждение, коммуникация. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 142–155.
14. Мороз О. Я. Доля Homo sapiens у контексті викликів новітніх наукових супертехнологий / О. Я. Мороз // Природознавство і гуманітарія. Пошуки взаєморозуміння. — К.: Видавець ПАРАПАН, 2009. — С. 155–238.
15. Мороз О. Я. Епістемологічний аналіз когнітивного підходу до проблеми штучного інтелекту/ О. Я. Мороз //Сучасне природознавство: когнітивний, світоглядний, культурно-історичний виміри. — К.: Наук. думка, 1995. — С. 205–253.
16. Мороз О. Я. Символьний і конекціоністський підходи до штучного інтелекту (штучний розум versus машинний інтелект?)/ О. Я. Мороз // Науковий світогляд на зламі століть. — К.: Видавець ПАРАПАН, 2006. — С. 171–251.
17. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры (пер. с исп.) / Х. Ортега-и-Гассет //Теория метафоры. — М.: Прогресс, 1990. — С. 68–82.

18. Пенроуз Р. Новый ум короля: О компьютерах, мышлении и законах физики (пер. с англ.) / Р. Пенроуз. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — 384 с.
19. Пенроуз Р. Тени разума: в поисках науки о сознании (пер. с англ.) // Р. Пенроуз. — М. — Ижевск: Ин-т комп. иссл., 2005. — 688 с.
20. Поваров Г. Н. Норберт Винер и его «Кибернетика» (от редактора перевода) / Г. Н. Поваров // Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине (пер. с англ.). — М.: Сов. радио, 1968. — С. 5–19.
21. Рассел С. Искусственный интеллект: соврменный подход (пер. с англ.) / С. Рассел, П. Норвинг. — М. — СПб. — К.: Изд. дом «Вильямс», 2006. — 1408 с.
22. Солсо Р. Когнитивная психология (пер. с англ.) / Р. Солсо. — СПб: Питер, 2002.– 592 с.
23. Стивенс Ч. Нейрон // Мозг (пер. с англ.) Ч. Стивенс. — М.: Мир, 1982. — С. 31–58.
24. Стяжкин Н. И. Формирование математической логики / Н. И. Стяжкин. — М.: Наука, 1967. — 508 с.
25. Тьюринг А. Может ли машина мыслить
26. (пер. с англ.) / А. Тьюринг. — М.: Физматгиз, 1960. — 112 с.
27. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек (пер. с англ.) / Ф. Фукуяма. — М.: АСТ: Полиграфиздат, 2010. — 588 с.
28. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции (пер. с англ.) / Ф. Фукуяма. — М.: ООО «Изд. АСТ», 2004. — 349 с.
29. Хокинс Дж. Об интеллекте (пер. с англ.) / Дж. Хокинс, С. Блейксли. — М. — СПб. — К.: Изд. дом «Вильямс», 2007. — 239 с.
30. Хьюбел Д. Мозг // Мозг (пер. с англ.) / Д. Хьюбел. — М.: Мир,!982. — С. 9 29.
31. Moravec H. Mind Children: the Future of Robot and Human Intelligence / H. Moravec. — Cambrige, Massachusetts: Harvard University Press, 1988. — 214 p.
32. 30. Turing A.M. On computable numbers, with an application to the Entscheidungsproblem / A. M. Turing // Proc. London Math. Soc. — 1936. — 42. — № 3–4. — P. 230–265; 1937. — 43 — № 7. — P. 544–546.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2013 р.

Мороз А. Я. Искусственный интеллект versus естественный интеллект (будущее человека в контексте вызовов интеллектуальных супертехнологий)

Анализируются актуальные вопросы будущего человека как Homo sapiens в контексте интенсивного развития и вызовов интеллектуальных супертехнологий.
Ключевые слова: машина Тьюринга, компьютер, искусственный интеллект, суперинтеллект.

Moroz A.Y. Artificial intelligence versus natural intelligence (future of human in context of challenges intellectual super technology)

Actual questions about the future of human as Homo sapiens in the context of the intensive development and challenges of the intellectual super technology are analyzed.
Keywords: Turing machine, computer, artificial intelligence, super intelligence.

© Мороз О. Я., 2014

УДК 130.2 (477): 001.891: 141.82 «192/193»

Вдовиченко Г. В.

Кандидат філософських наук, доцент кафедри української філософії та культури Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРФІЛОСОФСЬКІ ЗДОБУТКИ ФІЛОСОФІВ УСРР 20–Х—30–Х рр. ХХ ст. У ГАЛУЗІ ДОСЛІДЖЕННЯ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ

Ця стаття подає перший комплексний аналіз висвітлення і розробки філософами УСРР 20-х — 30-х рр. ХХ ст. проблематики філософії культури у галузі дослідження марксизму-ленінізму. Основну увагу присвячено вивченню здобутків провідних представників харківської філософської школи

Ключові слова: філософія, філософія культури, філософська думка УСРР, харківська філософська школа, модернізм, марксизм, С. Семковський, В. Юринець, Т. Степовий

Виходячи із підсумків проведеного протягом 2006–2013 рр. у п'яти циклах статей системного вивчення культурфілософської спадщини академіка ВУАН В. Юринця і члена-кореспондента ВУАН П. Демчука, як двох чільних представників «філософського фронту» УСРР 20-х–30-х рр. ХХ ст., ми розпочинаємо в цій публікації перший комплексний аналіз галузей та напрямів розвитку філософії культури як напряму філософської думки Радянської України епохи «Розстріляного Відродження». Враховуючи здобутки попереднього ознайомлення з доробком вітчизняних істориків філософії — фахівців з історії філософії України, двох історичних періодів: 1). радянського чи 50-і – 80-і рр. ХХ ст. та 2). пострадянського чи 1991–10-і рр. ХХІ ст., — як і опублікованими на той час працями зарубіжних учених, ми дійшли висновку, що ніхто з них, крім професора Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР І. Іваньо, не розглядав культурфілософські здобутки філософів УСРР 20-х–30-х рр. ХХ ст. як об'єкт власного наукового пошуку. Водночас, головним предметом уваги у серії публікацій І. Іваньо 60-х–початку 80-х рр. ХХ ст., присвячених цій темі й, у першу чергу, статті «Володимир Юринець — дослідник мистецтва» (1970), є історико-філософський доробок В. Юринця та,

лиш частково, його оригінальна філософія культури, досліджувані ним із доволі заідеологізованої марксистсько-ленінської позиції. Враховуючи значні й, водночас, вкрай недостатньо досліджені місце й роль культурфілософської думки УСРР 20-х – 30-х рр. XX ст. у розвитку новітніх вітчизняних філософії і філософії культури, ми присвятили цю та дві продовжуючі її статті розгляду цієї теми. На нашу думку, підвалини розвитку філософії культури як напряму української радянської філософської думки епохи «Розстріляного Відродження» заклали науковці харківської та, частково, київської філософських шкіл першої третини XX ст. — наукові співробітники філософських інституцій УІМЛ, ВУАМЛІН і філософсько-соціологічної секції при кафедрі марксизму-ленінізму в Києві В. Юринець, П. Демчук та їх колеги: О. Бервицький, В. Беркович, Я. Білик, Н. Білярчик, Я. Блудов, В. Бон, І. Очинський, С. Семковський і Т. Степовий. На окрему увагу заслуговує відповідний внесок, зроблений не лише цими ученими — знаними представниками філософсько-соціологічного відділення УІМЛ, а згодом Інституту філософії і природознавства ВУАМЛІН, але й співробітниками інших кафедр та інститутів УІМЛ і ВУАМЛІН, зокрема відомими ученими й діячами КП (б)У М. Скрипником і Є. Гірчаком, та іншими науковцями, як-от професором Зоологічного інституту Харківського державного університету І. Поляковим. Свій внесок до осмислення проблематики філософії культури зробили, як учасники проведених в УСРР у першій половині 30-х рр. XX ст. кампаній офіційних критики та засудження В. Юринця і П. Демчука, критики їх культурфілософських поглядів — їх колишні колеги по УІМЛ та ВУАМЛІН: П. Абдула, Ф. Бєляєв, О. Васильєва, А. Кушик, М. Шовкопляс, — та ін.

Класифікуючи три галузі формування філософії культури як напряму філософської думки УСРР 20-х — 30-х рр. XX ст., а саме дослідження харківської та, частково, київської філософських шкіл з: 1). історії і теорії марксистсько-ленінської філософії, 2). історії зарубіжних філософської та суспільно-політичної думок і 3). історії українських філософської та суспільно-політичної думок, — ми виокремили вісім основних напрямів їх культурфілософського пошуку і встановили їх, фактично, цілковиту невивченість на сьогодні. В центрі нашої уваги у цій статті опинились представляючі першу галузь такі напрями: 1). вивчення й розробляння філософії культури марксизму та 2). дослідження вчень провідних діячів ВКП (б) і КП (б)У про радянське національно-культурне будівництво. Розвиток першого із них пов'язаний, головним чином, із науковою діяльністю чільних представників харківської філософської

школи С. Семковського, В. Юринця і С. Степового та кількох їх колег: П. Демчука, Я. Блудова, І. Очинського й О.

Бервицького. З огляду на ту обставину, що розвиток філософської думки СРСР, в тому числі УСРР, у другій половини 20-х рр. XX ст. тривав під знаком ініційованого проводом ВКП (б) протистояння підтриманих владою «діалектиків»-»деборінців» та опонуючих їм «механістів», філософія культури марксизму актуалізовувалась філософами УСРР у контексті цієї публічної полеміки. Разом із тим, ця актуалізація відбувалась напередодні та, в основному, на початку періоду сталінської «реконструкції» 30-х рр. XX ст., коли за наказом Й. Сталіна було офіційно піддано гострій критиці й засудженню чільних ідеологів ВКП (б) Л. Троцького та М. Бухаріна, як і теоретиків марксизму Г. Плеханова й О. Богданова, з метою проголошення єдиним головним теоретиком марксизму в СРСР після В. Леніна саме Й. Сталіна. Отже, провідні представники групи «деборінців» на «філософському фронті» УСРР В. Юринець і П. Демчук та переважна більшість їх колег — філософів УСРР, узяли вельми активну участь у цій публічній полеміці й, водночас, у засудженні ідей, зокрема культурфілософських поглядів, Г. Плеханова, О. Богданова, Л. Троцького та М. Бухаріна, розробляючи питання філософії культури марксизму за умов утвердження сталінізму. Піддаючи критиці в низці публікацій останньої третини 20-х рр. XX ст., як-от статті «Про механічний і діялектичний матеріялізм» (1929), провідних теоретиків «механістичного матеріалізму» в філософській думці СРСР, зокрема А. Вар'яша, В. Юринець зосередив окрему увагу на осмисленні в своїх марксознавчих розвідках, як-от статті «Німецька ідеологія Маркса й Енгельса» у зв'язку з деякими питаннями діялектичного й історичного матеріялізму» (1927), культурфілософії марксизму — одного з джерел власної філософії культури. Аналізучи засновки культурфілософії марксизму у світлі критики концепцій Л. Троцького й М. Бухаріна, автори публікацій «Проблема культури» (1930) І. Очинський та «Питання культурної революції» (1932) І. Премислер і Т. Степовий піддали, як і В. Юринець та О. Бервицький, критиці в низці статей культурфілософські вчення Г. Плеханова і О. Богданова. У власну чергу, Я. Блудов розкрив у праці «Суспільство і природа» (1931) зміст філософії культури К. Маркса і Ф. Енгельса в світлі критики «буржуазної» соціологічної думки XIX–першої третини XX ст.

Одним із перших дослідників марксистсько-ленінської філософії у філософській думці УСРР 20-х – 30-х рр. XX ст. був С. Семковський — упорядник широковідомої тоді в СРСР «Марксистської

хрестоматії» та автор присвячених аналізу історії й теорії марксизму публікацій — статті «Марксизм, як предмет викладання» (1922) і нарису «Що таке марксизм. Дарвін і Маркс» (1923), де розглянуто й культурфілософські погляди К. Маркса та Ф. Енгельса. Відзначаючи у першій із них відродження в суспільній думці СРСР початку 20-х рр. XX ст., як-от у концепції П. Сорокіна, «антинаукових методів мислення», він виразно зауважив, що «реакційному, релігійно-ідеалістичному світогляду» радянські науковці повинні протиставити матеріалістичний світогляд — «світогляд натуралістично-марксистський». Підкреслюючи, що К. Маркс виявив, що історія є «ареною дії певних законів» і цим «довів до кінця справу Дарвіна», який поширив «ідею причинної закономірності» й на «світ органічний», С. Семковський визнав марксизм за «останню ланку дійсно наукового світогляду». Принагідно висвітлюючи й засади історико-матеріалістичного вчення, як-от відзначаючи важливу роль засобів праці — «штучних органів», як «основи» суспільного життя й «розвитку людської культури», С. Семковський дещо докладніше розкрив у нарисі «Що таке марксизм. Дарвін і Маркс» своє бачення марксизму — засновки «матеріялістичного розуміння історії»- «науки Маркса, що завершує науку Дарвіна». Провідний вітчизняний апологет «деборінців» та один із, спільно з С. Семковським, провідних дослідників історії й теорії марксизму на «філософському фронті» УСРР, В. Юринець плідно досліджував вчення К. Маркса та Ф. Енгельса в сімнадцяти публікаціях 1923–1933 рр., як-от у перших в філософській думці УСРР студіях про вперше видані саме в СРСР їх праці «Діалектика природи» й «Німецька ідеологія» — статтях «Енгельс і діалектика природи» (1926) й «Німецька ідеологія Маркса й Енгельса» у зв'язку з деякими питаннями діялектичного й історичного матеріялізму» (1927). Постулюючи у передмові до монографії «В боротьбі за Ленінську філософію (З приводу Ленінського конспекту Гегелевої «Науки логіки»)» (1930) П. Демчука гасла «марксистського філософського ренесансу на Україні» та «створення дійсно глибокої пролетарської соціялістичної української культури», В. Юринець підкреслив, що як її розбудова, так і «тривке культурне будівництво» в цілому неможливі без «здобуття філософії діялектичного матеріялізму» як «найвищої ідеологічної цитаделі». Показово, що він часто критикував вульгаризацію марксизму в СРСР, зокрема засудив тлумачення історичного матеріалізму як «сукупності замкненої системи знання», а не методології історичного досвіду, і висловив таке вельми двозначне сподівання, що в майбутньому безкласовому суспільстві марксизм-ленінізм «глибоко» знатимуть не в

«догматичних засохлих схемах», а в «діялектичній, животворчій гнучкості». Зосереджуючи у статтях другої половини 20-х рр. XX увагу на марксистському вченні про базис і надбудову та не раз розкриваючи саме в його світлі своє розуміння культури, яку він у тичинознавчій монографії визнав за «завжди певне творення штучного середовища, проти сліпих сил природи» — «творення історичної людини з людини зоологічної», В. Юринець принципово виступав проти спроб побачити у ідеологіях надбудови чисті відбитки економічної структури суспільства.

Прикметно, що В. Юринець, П. Демчук та, власне, всі їх колеги — філософи СРСР, до початку 30-х рр. XX ст. високо оцінювали внесок до марксистської думки Г. Плеханова, допоки під лозунгом «найнепримиренніше викрити антимарксистські засади плеханівської естетики», зокрема «ідеалістичний біологізм», у СРСР не було розпочато кампанію засудження «плеханівської «ортодоксії». Етапною для вітчизняного плеханознавства 20-х рр. XX ст. є праця «Значіння Плеханова для марксівської соціології мистецтва» (1927) В. Юринця, присвячена першому в УСРР системному аналізу досліджень з історії та теорії літератури й мистецтва цього «узброєного цілковито методою марксиста». Невдовзі В. Юринець, як і інші плехановознавці УСРР, зокрема автори статей «Перекручення в матеріялістичному розумінні історії Плеханова» (1932) Т. Степовий та «До п'ятнадцятиріччя смерті Плеханова» (1933) Я. Блудов, — були змушені засудити Г. Плеханова як «лідера меншовиків» і «механіста». На окрему увагу з цих праць заслуговують дослідження культурфілософії Г. Плеханова, проведені Т. Степовим у двох «Передмовах редактора» до другого тому «Вибраних творів» (1932 — 1933) Г. Плеханова і О. Бервицьким у «Передмові редактора» (1932) до праці Г. Плеханова «Основні питання марксизму». Так, відзначаючи у статті «Трагедія Плеханова» (1928) низку певних помилок тоді ще «геніяльного діялектика» Г. Плеханова, Т. Степовий навів у «Передмовах редактора» значно ширший спектр закидів на адресу Г. Плеханова як «лідера меншовиків». З-поміж них він звернув особливу увагу на «основні перекручення» ним «матеріялістичного розуміння історії», зокрема розробку «теорії бази й надбудови» не «на грунті вчення Маркса про суспільно-економічні формації», але «для суспільства «взагалі», та «ухил в бік географічного матеріялізму». Закидаючи Г. Плеханову «переоцінку географічного оточення» в історії людства, а саме те, що «він розвиток продуктивних сил ставить у цілковиту залежність від географічного оточення», Т. Степовий протиставив

це тлумачення «рушійної сили» суспільного процесу ідеї К. Маркса, що цією силою є «основна суперечність» «між продуктивними силами і продукційними відносинами». Виходячи із цих засад, Т. Степовий та І. Премислер так визначили у статті «Питання культурної революції», засновки культурфілософії марксизму: «Марксизм-ленінізм не обмежує поняття культури лише галуззю духовної або матеріяльної культури, а охоплює в понятті культури всі галузі людської діяльности в певних суспільно-економічних формаціях. Марксизм-ленінізм виявляє в клясових формаціях клясовий історичний характер культури і характерні риси панівної клясової культури, і встановлює залежність між окремими галузями культури» [1, с. 72].

Піддаючи критиці в своїй «Передмові редактора» культурфілософські погляди Г. Плеханова, зокрема, як і Т. Степовий, дорікаючи йому визнанням саме «географічного середовища» за «основу суспільного розвитку» — «основний чинник розвитку продуктивних сил», О. Бервицький наголосив, що марксизм «нічого спільного не має з таким поглядом», бо згадане середовище «ні на яких стадіях розвитку суспільства не становить основи». Разом із тим, О. Бервицький та його колеги також звернули окрему увагу і на критичне оцінювання В. Леніним культурфілософської концепції О. Богданова. Вона була першою піддана критиці серед інших «антиленінських теорій культури і культурної революції» у згаданій статті І. Премислера та Т. Степового, де погляд О. Богданова на культуру як «сукупність метод і засобів соціяльної організації людей» прямо визнано за «ідеалістичний» та зазначено: «Культура, за Богдановим, має створюватися ляборaторним шляхом, у «пролеткультах» поза всякою залежністю від пролетарської революції... за Богдановим, культурна революція є передумова всякої революції. Не зважаючи на радикальне відкидання буржуазної культури, погляд Богданова на пролетарську культуру, як на таку, що витворюється цілком у рамках буржуазного суспільства, перед диктатурою пролетаріяту, цілковито заперечує клясовий характер пролетарської культури і цілковито ігнорує питання перероблення буржуазної культури» [1, с. 75]. Ця частково процитована розгорнута оцінка, фактично, підбиває підсумки виконаного Т. Степовим у статті «Проблема пролетарського мистецтва» (1927) вивчення «соціальної теорії» і культурфілософії О. Богданова. Вказуючи у цій публікації, що проблема пролетарської культури для О. Богданова є «чисто організаційна проблема», бо ця культура є для нього «знаряддя перемоги всесвітнього соціялізму», Т. Степовий вказав на протиріччя філософії культури О. Богданова, випливаючі з її

постулату, що без «пролетарської культури» «не може бути пролетарської революції». Критичний розгляд культурфілософії О. Богданова навів у статті «Проблема культури» І. Очинський, який піддав її й філософію культури М. Бухаріна критиці як «не марксо-ленінське розуміння культури» у світлі розкриття в розділах «Марксизм-ленінізм і тов. Бухарін» та «Питання про клясову культуру. Процес «визрівання» клясової культури» засад культурфілософії марксизму. Прямо визнаючи тлумачення О. Богдановим культури за «ідеалізм, підфарбований пролетарською ідеологією», І. Очинський підкреслив: «Наївний утопізм у творенні пролетарської культури привів на практиці до третьорядних театральних вистав» [2, с. 23]. Вельми високо оцінюючи культурфілософію К. Маркса, в якого «історія культури збігається з усім історичним розвитком» — «од дикуна» кам'яної доби до висококультурного індустріялізованого комуніста майбутнього», вчений зауважив, що «на першім пляні» в творця марксизму був «активний, виробничий характер культурного процесу».

Не менш важливим і актуальним напрямом розробляння представниками «філософського фронту» УСРР 20-х–30-х рр.XX ст. проблематики марксистської філософії культури у працях з історії і теорії марксистсько-ленінської філософії було і дослідження вчень провідних діячів ВКП (б) та КП (б)У про радянське національно-культурне будівництво. Крім суттєвого внеску до нього В. Юринця, Т. Степового й І. Очинського, як, разом із тим, і низки їх колег, насамперед А. Річицького, важливу роль у формуванні цього напряму філософії культури УСРР епохи «Розстріляного Відродження» відіграли, що прикметно, і кілька провідних діячів КП (б)У, в першу чергу М. Скрипник та Є. Гірчак. Не раз посилаючись у перших українознавчих публікаціях другої половини 20-х рр. XX ст., головним чином у статті «Новий ідеологічний маніфест українського фашизму» (1926), на вчення В. Леніна про державу й національно-культурне будівництво, В. Юринець звернув особливу увагу на розуміння ним проблеми «самовизначення націй». Виходячи у її тлумаченні з виразної націонал-комуністичної позиції, а саме погляду на це питання ідеолога політики українізації М. Скрипника, В. Юринець, у цілому, підтримав його заходи у справі запровадження та теоретичного обгрунтування цієї політики, зокрема солідаризувався в статті «Національне питання на X з'їзді КП (б)У» (1927) з офіційним засудженням ним та проводом КП (б)У «руського й українського націоналізму та шовінізму». Проте, під час періоду сталінської «реконструкції» В. Юринець, як, по суті, всі його колеги — філософи УСРР, був змушений виступити із критикою позиції М. Скрипника

в справі національно-культурного будівництва СРСР з позиції централізаторсько-русифікаторської політики Й. Сталіна з її висловленою ним у «Політичному звіті Центрального Комітету ХУІ з'їздові ВКП (б)» провідною тезою про майбутнє «злиття» «національних формою, соціялістичних змістом культур» «в одну загальну соціялістичну (і щодо форми й щодо змісту) культуру з одною спільною мовою». Саме в контексті поступового утвердження в суспільно-політичній думці СРСР сталінської політики радянського національно-культурного будівництва, в кінці 20-х–на початку 30-х рр. ХХ ст. низка представників «філософського фронту» УСРР, як-от: І. Очинський, І. Премислер і Т. Степовий, — опублікували серію вже частково розглянутих статей з історії і теорії національно-культурного будівництва в СРСР. У публікаціях — «Проблема культури» І. Очинського та «Питання культурної революції» І. Премислера і Т. Степового, були прямо засуджені, як «антиленінські теорії культури і культурної революції», культурфілософські погляди опонентів Й. Сталіна — ідеологів ВКП (б) Л. Троцького та М. Б ухаріна, а також низки їх апологетів. Присвячуючи численні публікації другої половини 20-х–початку 30-х рр. ХХ ст. вивченню проблем національно-культурного будівництва в СРСР, М. Скрипник та Є. Гірчак, як і А. Річицький у праці «Ленін і Плеханов в теорії мистецтва й літератури» (1933), присвятили особливу увагу висвітленню засад культурфілософії В. Леніна і, частково, Й. Сталіна.

Позиція В. Юринця в справі аналізу вчень провідних діячів ВКП (б) і КП (б)У про радянське національно-культурне будівництво в середині 20-х –на початку 30-х рр. ХХ ст. визначалась, великою мірою, й досі так і не з'ясованими цілком його стосунками із радянською партійною й науковою елітою, зокрема проводом КП (б)У. Важливим свідченням довірливих відносин ученого з партійним керівництвом УСРР була його активна участь у ініційованій самим Й. Сталіним і розпочатій Політбюро ЦК КП (б)У публічній кампанії критики М. Хвильового в 1926 р. як автора циклів памфлетів «Камо грядеши» та «Думки проти течії». Саме в цих обставинах ми якраз і вбачаємо головне пояснення ідейних настанов перших виступів В. Юринця в періодиці УСРР у 1926–1927 рр., заявлених у статті «З нагоди нашої літературної дискусії»: засудження ідеї європейського вектору українських націо-, державо- та культуротворення, як і світогляду вітчизняної інтелігенції епохи модерну, «хвильовизму» й націоналізму Д. Донцова, та постулювання москвоцентричного напрямку соціалістичного будівництва в УСРР. Однак невдовзі, в своїх основних культурфілософських українознавчих розвідках кінця

20-х–початку 30-х рр. XX ст., В. Юринець розробив наснажену культурфілософськими поглядами українських модерністів-»хатян» і, в тому числі, М. Хвильового й, що показово, Д. Донцова, власну філософію культури з її чітким європейським вектором вітчизняного культуротворення. В. Юринець використовував марксистську філософію культури для, на наш погляд, вимушеного маскування власних культурфілософських ідей, сформованих у 10-х рр. XX ст. на основі сполучення ним соціалістичних, анархо-синдикалістських і націонал-патріотичних учень. Показово, що В. Юринець взяв участь у ініційованій у рік «великого перелому» Й Сталіним кампанії із критики М. Бухаріна як його ж провідного ідейного опонента в ЦК ВКП (б). Активну участь у цій кампанії на «філософському фронті» УСРР брали на початку 30-х рр. XX ст. І. Очинський і Т. Степовий. Пропонуючи у статті «Проблема культури» критичне висвітлення «опортуністичного правого ухилу у проблемі культури» у культурфілософії М. Бухаріна, І. Очинський протиставив, як протилежні, «погляди на клясову культуру» «у Маркса-Леніна» та «у Богданова і т. Бухаріна», останньому з яких закинув, крім «нечіткості розуміння клясової культури» та перебування «поза живим процесом керівництва культурною революцією», викривлення ним ленінського вчення про «культурну революцію». Прикметно, що в опублікованій у 1932 р. статті «Питання культурної революції» І. Премислера й Т. Степового бухарінська культурфілософія вже була засуджена як «антиленінська теорія культури і культурної революції». Засуджуючи і філософію культури Л. Троцького, вони закинули їй «ліквідаторські настанови щодо пролетарської культури» та наголосили, що її розробник «заперечує культуру, що її зараз будує пролетаріят» і «не визнає її за культуру соціялістичну і заразом клясову». Протиставляючи розглянутим концепціям «вчення марксизму-ленінізму про культурну революцію», І. Премислер та Т. Степовий розкрили його зміст у контексті аналізу вчень про культуру В. Леніна і Й. Сталіна.

Культурфілософські погляди В. Леніна стали, водночас, одним із головних об’єктів уваги і в праці «Ленін і Плеханов в теорії мистецтва й літератури» А. Річицького, який висвітлив критику В. Леніним як богданівської «ідеалістичної теорії», так і вчення Г. Плеханова, пов’язуваних ним, як і концепція Л. Троцького, з «буржуазною теорією культури» К. Каутського. Свій чималий внесок до вивчення філософії культури марксизму та критики культурфілософських ідей і вчень його опонентів у 20-х рр. XX ст. зробили ідеологи «українізації» — народний комісар освіти УСРР М. Скрипник і його заступник Є. Гірчак. В полі

їх уваги було чимало «опортуністичних» ідей і вчень, як-от офіційно визнані в УСРР за «великодержавно-російський націоналістичний ухил» та піддані критиці і засудженню погляди на національно-культурне будівництво функціонерів КП (б)У і ВКП (б) Д. Лебедя, В. Ваганяна, Г. З інов'єва та Ю. Ларіна. Засуджуючи у статтях «Теорія боротьби двох культур», «Ваганянщина», «Опозиційний бльок і національне питання на Україні» й «Українізація та помилки Ларіна» згадані «ухили», він, водночас, протиставив їм так визначений ним у останній з цих статей погляд проводу КП (б)У на українізацію: «Соціялістичне будівництво на Україні включає в себе і будівництво української пролетарської культури, як невід'ємну та складову частину загального процесу соціялістичного будівництва... під українізацією ми розуміємо, насамперед, втягнення пролетаріяту в справу будівництва соціялізму й соціялістичної культури на Україні, забезпечення гегемонної ролі пролетаріяту в процесі національно-культурного будівництва» [3, с. 39]. Постійно розвиваючи цю настанову в багатьох статтях та виступах, зокрема «Культурне будівництво в СРСР» (1930), у якій радянську культуру визнано за «культуру широкої самодіяльності мільйонів трудящих мас», які «на чолі з пролетаріатом власними руками творять своє нове життя», М. Скрипник зазвичай розглядав її як братню спілку національних культур СРСР, кожна з яких є національна «за формою і мовою» й «пролетарська, інтернаціональна за своїм змістом». І М. Скрипник, і Є. Гірчак присвятили чимало своїх виступів та публікацій розроблянню засад політики «українізації» у світлі дослідження і популяризації вчення про культуру В. Леніна. Однак на початку 30-х рр. XX ст. ідеологи «українізації» були змушені солідаризуватись із позицією Й. Сталіна в цьому питанні, як-от М. Скрипник, який у доповіді «Нові лінії в національно-культурному будівництві» (1929) виступав проти «розтворення всіх національних культур в єдиній космополітичній культурі», а вже в доповіді «Зближення й злиття націй за доби соціялізму» (1931) визнав, що «перед нами стоїть перспектива неминучого зближення і далі злиття націй». Виконаний у цій статті аналіз першої з галузей розвитку філософії культури як напряму філософської думки УСРР 20-х—30-х рр. XX ст. виявив її чималі здобутки та, разом із тим, показові суперечності її розвитку, зумовлені активним використанням вітчизняного «філософського фронту» в процесі утвердження сталінізму в СРСР. Продовження згаданого аналізу є однією з важливих передумов об'єктивного відтворення історії розвитку марксистської думки в Україні та, в цілому, вітчизняної філософії.

Список використаних джерел:

1. Премислер І. Питання культурної революції / І. Премислер, Т. Степовий // Прапор марксизму-ленінізму. — 1932. — № 5–6. — С. 72.
2. Очинський І. Проблема культури (Розуміння культури у Маркса, Леніна, Покровського — Богданова й т. Бухаріна) / Ів. Очинський // Прапор марксизму. — 1930. — № 2. — С. 23.
3. Гірчак Є. На два фронти в боротьбі проти націоналізму. Збірник статей 1926–1931 рр. / Є. Ф. Гірчак. — Харків, Пролетар, 1932. — С. 39.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2013 р.

Вдовиченко Г. Культурфилософские достижения философов УССР 20-х — 30-х гг. XX в. в отрасли исследования марксизма-ленинизма

Эта статья представляет первый комплексный анализ освещения и разработки философами УССР 20-х — 30-х гг. XX в. проблематики философии культуры в отрасли исследования марксизма-ленинизма. Основное внимание уделено изучению достижений ведущих представителей харьковской философской школы

Ключевые слова: философия, философия культуры, философская мысль УССР, харьковская философская школа, модернизм, марксизм, С. Семковский, В. Юринец, Т. Степовой.

Vdovychenko G. Philosophy of culture achievements of the Ukr. SSR philosophers of the 1920s — 1930s in branch of studies on marxism-leninism

This article presents first complex analysis of lighting and developing by the Ukr. SSR philosophers of the 1920s — 1930s philosophy of culture problems in branch of their studies on marxism-leninism. Main attention is dedicated to analysis of leading representatives of Kharkiv philosophical school achievements

Key words: philosophy, philosophy of culture, the Ukr. SSR philosophical thought, Kharkiv philosophical school, Modern, marxism, S.Semkovskiy, V.Urynets, T.Stepovyi.

© Вдовиченко Г.В., 2014

УДК 141.7165.4:166.212

Кіхно О. В.

Кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України

ДИХОТОМІЯ ЕСТЕТИЧНОЇ ТА ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ФІЛОСОФІЇ ШРІ АУРОБІНДО ҐХОША ТА СУЧАСНИХ ЙОМУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ

Автор здійснив спробу розв'язання естетико-етичної дихотомії як одного із принципових питань для еволюціоністської філософської парадигми кінця XIX — початку XX століття.

Ключові слова: етика, естетика, культура, дихотомія, екоцентризм, еволюціонізм.

Для праці Шрі Ауробіндо «Людський цикл» протиставлення естетичного та етичного як двох вимірів єдиного культурного процесу є вельми суттєвою і симптоматичною проблемою, оскільки тут він, по-перше торкається проблеми вельми актуальної для цілої плеяди найвизначніших інтелектуалів 19 — початку 20-го століть. Особливо гостро цю проблему розглядали Ф. Ніцше, Оскар Уайльд, К. Льюіс, Л. Толстой, М. Федоров, В. Соловйов, М. Бердяєв. В українській традиції особливо випукло її сформулював М. Костомаров у праці «Дві руські народності», де вона лягла, багато в чому, в основу психологічного протиставлення української і російської народностей, або Є. Маланюк у своїх «Нарисах з історії нашої культури», де автор протиставляє особливим чином еллінську культуру та еллінський первень в культурі українській особливостям азійської ментальності.

По-друге, в цій роботі Ауробіндо зазначає, на наш погляд, одне з головних життєвих суперечностей ментально-людського етапу еволюції, тобто пропонує свою інтерпретацію феномену етико-естетичної дихотомії і виходить із власної парадигми бачення людської еволюції. Його погляди принципово відмінні від поглядів більшості його сучасників, які схилялись до однобічної оцінки етико-естетичного протистояння і ставали як правило по один бік барикад. Ауробіндо шукає, виходячи із своєї інтегральної позиції ідейної відстороненості і примирення і

його позиція логічно, багато в чому близька до позиції філософії всеєдності Володимира Соловйова. Нарешті, і це теж зв'язано з інтегральним завданням філософії Ауробіндо, він у цій праці надзвичайно високо оцінює власне етичну культуру, як культуру плекання характеру, формулювання етичних ідеалів і морально-етичної діяльності.

Моральна-етична зарядженість, дихотомія добра і зла може бути імпліцитно наявною навіть у текстах авторів, зовнішньо індиферентних до моральної проблематики. Як правило, вона більш яскраво проявляється у критично-картальних пасажах, ніж у більш спокійних теоретичних побудовах. Етичні підвалини є в текстах, сповнених явної або таємної полеміки, цього ж вимагає, з іншого боку і афористичний, есеїстичний спосіб викладання. Так, моральний кодекс Маркса проявляється не стільки в його економічних викладках, стільки в його публіцистиці, в його картанні експлуатації та пригноблюючих класів, байдуже, чи це античні рабовласники, східні деспоти, поміщики чи буржуазія. Ніцше в «Заратустрі» з гострим моралізаторським пафосом заперечує занадто, на його думку, людські виміри моральності і розглядає всі старі цінності саме як зло.

Для самого способу викладання Ауробіндо, на думку деяких видавців і перекладачів є органічно характерним широке використання саме етичної і моральної термінології. «Багато десятиліть духовний бік нашого життя не розвивався природно і вільно: мова зафіксувала цю ваду, особливо у пласті її духовного, морального, етичного, філософського словника, якими Шрі Ауробіндо переважно користується» (праця «Людський цикл». Передмова видавця і перекладача. с. 7).

Для Ауробіндо добро — все те, що допомагає індивідууму у русі до Божественної повноти, до перемоги над смертю і супраментальної трансформації, зло — природні або світоглядні перепони на цьому шляху, власне так це і для найкращого популяризатора його праць Сатпрема. Окрім того, навіть теоретично-об'єктивістські твори Ауробіндо зберігають сліди внутрішньої полеміки автора з феноменальними якостями європейської, західної культури взагалі, англійської ментальності і специфічної англійської релігійності, пуританства, зокрема. Коли Ауробіндо знаходить подібність в англійський і французький мовах між словами «пуритани» і «похітливі», це в його текстах не просто жарт, а зразок політичної полемічності і гострого сарказму. Подібна ж строгість морального судження вгадується за уявною теоретичною відстороненістю, коли Ауробіндо пише про психоаналіз: «Я знаходжу важким взагалі ставитися до цих психоаналітиків серйозно — хоча, мабуть,

що треба, оскільки половинчасте знання — це могутня річ і може стати великою перешкодою (виділення наше О. К.) на шляху до справжньої Істини. … Вони дивляться знизу вгору і поясняють вище світло нижчим мороком» [цит. за 7, с. 217].

Ауробіндо у праці «Людський цикл» підкреслює, що в історії людства виділення естетичної або етичної домінанти є закономірними етапами розвитку людської натури і формування двох протилежних і навіть антагоністичних типів людської особистості є неуникною обставиною людського зростання. Рід людський, або Людина як вид має випробувати різні варіанти естетикоцентричних та моральних виборів, вважає Ауробіндо, «випробувати їх до найповніших окремих можливостей, проекспериментувати крайнощі з тим, щоб вона могла зрозуміти весь діапазон своїх можливостей» [9, с. 123].

Як бачимо, Ауробіндо розглядає це протиставлення як на індивідуальному так і на родовому рівні, протиріччя між індивідом і суспільством і навіть у душі одного індивіда є закономірними маніфестаціями процесу самоосягнення людства. Логічно, що описуючи це протиріччя на індивідуальному і загальному рівні, Ауробіндо не зміг оминути увагою й третього члена тріади, якщо враховувати гегелівську логічну модель, тобто особливого. Для нього, як і для багатьох мислителів, починаючи з Платона і до В. Соловйова, суспільство є лише розширенням індивіда, отже протиставлення естетичного та етичного Ауробіндо знаходить ще й на прикладі культурно-національних спільнот — Афін і Спарти, Риму і Ренесансної Італії та інших. Він пише: «… контраст і протиположення між індивідуальними типами репродукує себе у подібному ж контрасті і протиположенні між соціальними і національними типами» [9, с. 123–124].

Звичайно, є і серйозна відмінність у підході до проблеми соціумів і націй між античо-середньовічними мислителями і навіть Соловйовим з одного боку і Ауробіндо з іншого. Лейтмотивом праці Ауробіндо «Людський цикл» є констатація завершення Руху Індивідуалізму і Розуму і прихід Суб'єктивного Віку у людської історії, віку пробудження і відкриття душі, психічного у термінології Ауробіндо, як у індивіді, так і в нації. У своєму підході до феномену нації Ауробіндо поєднує органіцистський підхід з його закономірними історичними циклами-віками, концепцію циклів-юг індійської традиції та почасти романтичний, а почасти його власний погляд на націю перш за все як на Душу. Навіть більше, різні епохи у житті індійського чи європейських суспільств описуються ним як епохи більшого чи меншого проявлення психічного,

Душі у житті суспільств і суспільних станів-каст. Занепад і закостеніння суспільств це доба, коли душевне відчуття, зокрема, релігійної істини і обряду закривається більш формалізованим і механічним відчуттям.

Для Ауробіндо часів написання «Людського циклу» відкриття феномену цілісної Нації-Душі — доведений факт, більш помітний в історії молодих націй і націй, що переживають активну стадію національного відродження — для Ірландії, Німеччині і, звичайно ж, Індії. Отже, коли ми розглядаємо опозиції національних етичних чи естетичних типів, треба пам'ятати, що для Ауробіндо мова йде не просто про ілюстровану схему, про розгляд характерів народів та їхніх історичних оцінок, мова знов-таки йде про порівняння народних душ.

Ауробіндо починає з індивідуального рівня і вважає що протиставлення естетичного та етичного на протязі історії набувало такої гостроти, що часто мислителі бували схильні вважати культурою саме пошуки ідей знання і краси, а прагнення до розвитку характеру і поведінки не відносити до культури. Ауробіндо займає у цьому питанні іншу позицію, вважає моральну роботу, моральну поведінку частиною культурного життя. З його точки зору гостре розведення естетичного та етичного відповідає певному реальному і важливому ухилові у самих складових елементах людського буття. Справді, ми можемо побачити що велика кількість європейських мислителів 19–20-го ст. схильні були ставати лише на один або інший бік барикад. Це протиставлення було більш спокійним в часи панування класично-ідеалістичної парадигми, коли Кант приділяв більш уваги етичній проблематиці ніж Гегель в силу природних відмінностей своєї філософської системи.

В епоху кризи класичної моделі протиставлення загострилось. Фрідрих Ніцше починає свою філософію з протиставлення аполонівського і діонісичного начал перш за все як естетико-психологічних феноменів у «Народженні трагедії із духу музики», але далі він переходить до пошуку нового, як йому здається, надлюдського бачення у філософуванні по той бік добра і зла, виводить свій світогляд поза традиційні моральні оцінки. Паралельно з ним ідейний лідер англійського естетизму О. Уайльд неодноразово стверджує, що мистецтво не мусить підлягати моральним оцінкам. Згадаймо афоризми із його передмови до «Портрета Доріана Грея»: «Немає книг моральних чи неморальних. Є книги добре написані або написані погано», «Митець не мораліст». Щоправда, сам Уайльд тут же пропонує більш діалектично виважену модель «Думка і слово для художника — засоби мистецтва, Порок і Доброчесність — матеріал його творчості» і зрештою у самому романі

наводить купу скептичних щодо моралі суджень сера Генрі але наприкінці жорстко засуджує життєвий шлях, обраний Доріаном Греєм, портрет, що набуває потворних рис — це метафора Доріанової душі. У пам'яті багатьох залишився все ж таки імморалізм Уайльда, а не його пошуки більш тонкої інтерпретації моральних явищ.

Спадщина Ніцше і Уайльда перейшла до багатьох мислителів 20-го століття. Відголоски її зустрічаються і у спробах пізнього М. Бердяєва теж будувати світогляд, який відмовиться від протиставлення добра і зла, Микола Олександрович буде ставити поняття Краси значно вище за Добро і тільки її бачити у есхатологічній перспективі і у райському бутті, буде говорити про наддобро, яке зніме протиставлення добра і зла (щоправда моральної категорії надзло у нього немає). Вищесказане не заперечує того факту, що практично всі твори Бердяєва можна розглянути як оригінальні екзистенційно-етичні побудови, а у своїй книзі «Про призначення людини» він проголошує парадигму енергетичної етики. Енергетична етика тут враховує, намагається зняти і використати у християнському контексті навіть ніцшеанські екзистенціали.

Вплив Ніцше відчувається у книзі Сатпрема, присвяченій Шрі Ауробіндо, Сатпрем, як ми відзначали вище, багаторазово повертається до проблематики релятивізації добра і зла і критики самого поняття мораль.

Ауробіндо загострено описує існування двох парадигм світовідчуття. Він стверджує, що може існувати така річ як переважно або винятково етична культура або така ж виняткова естетична культура. Наявні одночасно створені два конфліктуючих ідеали, які повинні природно стояти один напроти другого і косо дивитися один на одного зі взаємною недовірою і навіть осудженням.

Відмітимо, що Ауробіндо стверджує: обидва ідеали виникають одночасно, вони ніби живляться взаємним розведенням і поборюванням. Менша частина історичних прикладів Ауробіндо ніби й підтверджують цю одночасність, скажімо протиставлення Афін і Спарти. Але інші приклади свідчать про те, що більш раннім може бути проявлення саме естетичної культури, а поява етикоцентричного ідеалу може бути вже відповіддю на естетично-кристалізовану крайність. Адже етична, як пише Ауробіндо, суворо етична релігія Верхового Завіту є у часовому відношенні більш пізньою порівняно з язичництвом, Греція, як в цілому естетикоцентрична культура виникає раніше за етикоцентричну римську, германська реформація, як відмічає Ауробіндо є в тому числі і реакцією на відчуженість у ренесансній Італії гіпертрофованої есте-

тичної культури від етичного імпульсу. У самій історії Афін Ауробіндо відмічає декілька етапів, це власне епоха переважно естетичного осягнення дійсності, далі епоха серйозних шукань істини і нарешті розвиток того, що найбільше не вистачало Афінам — розвиток систем етичної самодисципліни. Цей приклад теж свідчить, що кристалізація етичних ідеалів, як правило, відбудовується на більш пізньому історичному етапі.

Ауробіндо описує аргументи, які висувають на свій захист як естетична так і етична культури. Естетична людина схильна бути нетерпимою до етичного правила, оскільки відчуває його як бар'єр своєї естетичної свободи і окрім того ще й як придушення гри як його артистичного відчуття так і артистичної здібності. Естетична людина — природний гедоніст, оскільки краса і захват — нероздільні сили. Ауробіндо пише, що етичний закон може розчавлювати задоволення, дуже часто навіть зовсім невинні задоволення і намагається надягти жорсткий жилет на людський імпульс до чуттєвого захвату. Отже, підозра накладається на сам принцип задоволення як такий, а треба пам'ятати як часто Ауробіндо у своїх поетичних і теоретичних текстах пише про Ананду, блаженство, радість, захват як ціль і мету духовного шукача. В йогічних практиках блаженство, Ананда дуже часто є станом-метою і Ауробіндо в цілому поділяє цю спрямованість.

У «Людському циклі» стверджується, що естетична людина може прийняти етичне правило, коли воно робить себе красивим, використовує етичне правило як один із інструментів для створення краси, якщо воно підпорядковане естетичному принципові. Релігійний культ може захоплювати естетичну людину своєю красою і пишнотою, вона може знаходити у релігії відчуття спокою або поетичну ідеальність. Саме такий підхід до релігії та релігійного культу викликав на думку Ауробіндо максимальний протест у пуританстві, яке заперечує насолоду в принципі.

Цікаво, що у традиційному християнстві домінувало, очевидно, більш діалектично зважене ставлення до естетичного і навіть ширше гедоністичного імпульсу. З одного боку тема обрядовір'я і зовнішньої релігійності була актуальною у християнському богослов'ї від часів Іоана Златоуста або й від 1-го століття аж до наших часів. Мати Марія (Скобцова) у статті «Типи релігійного життя» пише про генезис і обмеженість естетичного типу благочестя. Вона відмічає, що 19-те століття дало фігуру К. Леонтьєва, як естетично-православної людини, нетипової для релігійності того часу. У 20-му столітті, вважає вона, співпало

два факторі — яскравий й талановитий спалах естетизму на культурний вершині російського життя і входження великої кількості людей цієї культурної верхівки у церкву і це зробило естетичний тип благочестя майже всепридавлюючим і він почав визначати дуже багато процесів. І вона ж визнає, що саме зародження християнства у Київський Русі було визначене актом певного естетичного благочестя. Святий Володимир порівнював релігії не за сутністю їхнього внутрішнього змісту, а за силою впливу їхніх зовнішніх форм. На його вибір вплинула краса піснеспівів, благочинність церковної служби, естетичне потрясіння, яке він пережив.

Якщо говорити про зв'язаний з естетичним гедоністичний принцип, то у традиційному християнстві акцентується устремління людини до вічного щастя, слова «благодать» і «блаженство» однокорінні і взаємозв'язані. Причому мова йде не тільки про трансцендентну радість й блаженство, Фома Аквінський стверджує, що людина природно тяжіє до щастя. Клайв Льюіс у книзі «Просто християнство» посилається на опінію отців Церкви, які вважали, що якби не гріхопадіння, людська статевість давала б людям значно більше насолоди, що християнство возвеличило шлюб більше ніж будь-яка інша релігія, що майже всі великі поеми про кохання написані християнами, що християнство зовсім не вважає, ніби фізичні задоволення є поганими самі по собі.

Ауробіндо розглядає позицію та аргументацію етичної людини. Він відмічає, що етична людина схильна не довіряти мистецтву та артистичному відчуттю — як чомусь розм'якшуючому, недисциплінованому, як такому, що апелює до страстей та емоцій, до руйнівного для високого та строгого самоконтролю. Етична людина потрактовує гедоністичну позицію як аморальну.

Ауробіндо формулює протиріччя, справді гостро актуальне для людської історії. Поряд з Уайльдом, Ніцше, почасти Сатпремом з їхньою акцентацією на перевагах естетичного ставлення, можно знайти достатньо сильних авторів, які критикують естетичну і навіть ширше культороцентричну позіцію. Ще В. Соловйов у статті «Загальний смисл мистецтва» дає характеристику цієї позиції «Добро і зло, скаже суворий мораліст, не мають потреби у естетичному втіленні. Робити добре і знати істину — ось все, що потрібне» [8, с. 391]. Звичайно, Соловйов, який починаючи з ранніх праць обгрунтував своєрідну паритетність етичного, естетичного і розумового, який намагався у принципі всеєдності зняти головні протиріччя однобічної людської думки, не просто

відстоював теоретичну самоцінність естетичного ставлення, але й знаходив для мистецької діяльності абсолютно унікальне завдання.

Соловйова зближує з Ауробіндо не тільки еволюціоністське бачення і навіть не тільки прагнення розглядати протилежності як необхідності, як необхідні етапи на шляху досягнення вищої синтезуючої істини. Соловйов, як і М. Федоров ставлять перед своєю філософією надзавдання — шукати шляхи преображення тілесності та матеріальної частини буття і більш глибинно зрозуміти сутність християнства як релігії одухотворення матерії та воскресіння плоті. Це загальне прагнення надзвичайно зближує двох слов'янських мислителів з позицією Ауробіндо. Щоправда, шляхи у кожного з трьох різні. І Федоров і Соловйов виходять із християнської релігійної парадигми, але Федоров бачить преображення матерії на шляхах перш за задіяння наукового потенціалу людства та колективних зусиль усього людського соціуму, у філософії «спільної справи». Соловйов у «Смислі любові» вважає силою, здатною перемогти смерть і преобразити матерію саме любов, яку він розглядає в значеннях любові статей і любові морально-християнської. Другою такою силою він вважає мистецтво. Саме на етапі преображення матеріальної основи буття, пише він, етична дія «перетворюється на естетичну, оскільки речовинне буття може бути введене у моральний порядок тільки через своє просвітлення, одухотворення, тобто тільки у формі краси. Отже, краса потрібна для здійснення добра у матеріальному світі, оскільки тільки нею просвітлюється та приборкується недобра темрява цього світу» [8, с. 392].

Власне ще ранній Соловйов потрактовує красу як ідеальну причину існування матерії, краса та естетика, таким чином, заткані в саму основу матеріальної онтології. Взаємозв'язок поглядів раннього й пізнього Соловйова на матерію, красу, мистецтво і теургію як онтологізуюче, втілююче надзавдання мистецтва є доволі очевидним. Не таким очевидним є зв'язок між любов'ю та мистецтвом, перед якими мислитель теж ставить суттєво подібні завдання. Але необхідно враховувати працю Соловйова «Краса у природі», де мислитель пише, що становлення краси символізує не тільки перемогу космічного порядку над хаосом та світла над темрявою, але й поступову перемогу життя і витіснення смерті. Це велике надзавдання природної еволюції за Соловйовим завершує людина саме на шляхах творчості і зростання любові. Саме сила любові, пише Соловйов, теж зростає на протязі еволюції та людської історії, любов-ерос включає у себе бажання зберегти прекрасною і неушкодженою матеріальну форму коханої особи. В духовній любові

природно-еволюційне, художньо-естетичне та еротичне начала досягають свого поєднання і злиття. Щоправда, у світі природи краса еволюціонує на шляхах розмноження. За Соловйовим на людській фазі еволюції любов-ерос і розмноження — антагоністи і цей зазор між двома своїми теоріями Соловйов залишає неподоланним. Та все ж і як філософ всеєдності і як філософ преображення і як еволюціоніст, як філософ максимальної збалансованості протилежних парадигм Соловйов є найближчим до позиції Ауробіндо. Є ще один пункт, у якому Соловйов екзистенційно ближче до Ауробіндо ніж навіть Тейар де Шарден. Це потрактування ідеї надлюдини. Тейар, говорячи про Наджиття як про своєрідний надлюдський стан не концентрується особливо на ідеї тілесного преображення. Наджиття для нього — це скоріше колективний вихід інтегрального людства у сфери вищої психічності. Соловйов як і Ауробіндо — напряму зв'язує вихід у надрозумний, надлюдський стан з досягненням тілесного безсмертя.

Таким чином, сам факт акцентуації і спроби розв'язання естетико-етичної дихотомії є одним із принципових питань для еволюціоністської філософської парадигми кінця 19-го — першої половини 20-го століття.

Список використаних джерел:

1. Ауробиндо Гхош. Основы индийской культуры. Индийская культура и влияние извне. Идеал человеческого единства / Гхош Ауробиндо // Открытие Индии: Философские и эстетические воззрения в Индии XX в. — М., 1987.
2. Бердяев Н. А. Смысл и истории / Н. А. Бердяев. — М., 1990.
3. Клайв С. Льюис. Просто християнство / Льюис Клайв С. — М., 1994.
4. Костомаров Н. И. Две русские народности / Н. И. Костомаров. — К.-Х., 1991.
5. Скобцова М. Что такое церковность / Мария Скобцова. — К., 2010.
6. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. — М., 1987.
7. Сатпрем. Шри Ауробиндо, или Путешествие сознания / Сатпрем. — Л., 1989.
8. Соловьев В. С. Сочинения в 2 т. Т. II. — М., 1990.
9. Шри Ауробиндо Гхош. Человеческий цикл / Гхош Шри Ауробиндо. — Казань, 1992.

10. Шри Ауробиндо и Мать. Духовная эволюция человека. — Одесса, 1991.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2013 р.

Кихно О. В. Дихотомия эстетической и этической культуры в философии Шри Ауробиндо Гхоша и современных ему европейских мыслителей

Автор совершил попытку разрешения эстетико-этической дихотомии как одного из принципиальных вопросов для эволюционистской философской парадигмы конца XIX — начала XX столетия.
Ключевые слова: этика, естетика, культура, дихотомия, экоцентризм, эволюционизм.

Kihno O. V. Dichotomy aesthetic and ethical culture in the philosophy of Sri Aurobindo Ghose and his contemporary European thinkers

Author attempted resolution of aesthetic and ethical dichotomy as one of the fundamental questions for evolutionary philosophical paradigm of the late XIX — early XX century.
Keywords: ethics, aesthetics, culture, dichotomy, ecocentrism, evolutionism.

© Кіхно О. В., 2014

УДК 141.201

Рябека О. Г.

Кандидат політичних наук, викладач Інституту управління та економіки освіти (м. Київ)

ІДЕОЛОГЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ПЛАНЕТАРНОЇ СПІЛЬНОТИ

Опрацьовано робочу гіпотезу про ідеологічні засади вивчення процесу управління світовими організаціями соціального розвитку планетарної спільноти. Зазначено, що глобалізаційні процеси призводять до становлення світової держави, світового уряду, світового громадянського суспільства.

Ключові слова: планетарний соціальний організм, світова спільнота, розвиток, світова держава, світовий уряд, світове громадянське суспільство.

Мета пропонованої публікації полягає у визначенні ідеологічних засад становлення органів управління соціальним розвитком планетарної спільноти. Оволодіння будь-яким явищем не може відбутися без формування дослідником світоглядної та ідеологічної призми щодо предмета дослідження. Це має передувати формуванню методології дослідження. Тому звернемося до наукових праць тих авторів, які у 90-х роках XX та на початку XXI століття досліджували кратологічну вагу взаємодії держави і громадянського суспільства. У російській літературі про це пишуть Р. Андерсон, А. Ахієзер, Л. Баткін, В. Віттюк, М. Вихляєва, Н. Волков, К. Гаджиєв, Н. Беляєва, А. Галкін, З. Голенкова, І. Григор'єва, Є. Гуренко, А. Дука, М. Ільїн, Л. Карпов, І. Кравченко, Ю. Красін, В. Львович, А. Медушевський, Б. Коваль, В. Пастухов, І. Пантін, С. Перегудов, Н. Петрова, Б. Славний, В. Ступишин, В. Смирнова, Д. Фельдман, І. Кальной, І. Шанський.

Вагомим внеском у вивчення громадянського суспільства стали праці вітчизняних дослідників, серед яких варто назвати В. Шинкарука, В. Баркова, А. Бичко, І. Бичко, С. Грабовського, Д. Донцова, М. Драгоманова, О. Забужко, Г. Зеленько, А. Карася, М. Костомарова,

П. Кравченко, В. Лісового, В. Литвина, Н. Черниша, В. Шевчука, Б. Яроша та ін.

Актуальні аспекти цієї проблеми висвітлено у розвідках Ю. Баумана, В. Беха, А. Білоуса, М. Бойчука, Ю. Васильчука, А. Волкова, В. Гаєця, О. Горпинич, А. Дергачова, В. Ігратьєффа, В. Ільїна, Б. Замбровського, В. Кременя, М. Калініченка, Ю. Корнілова, В. Костицького, А. Кочеткова, Б. Кухти, В. Коцюбинського, М. Лукашевича, А. Мацюка, М. Мокляка, М. Михальченка, М. Недашківської, О. Оніщенка, Р. Павленка, В. Полохала, Р. Рябова, П. Рябчука, С. Семенця, В. Селіванова, О. Скрипнюка, А. Слюсаренка, С. Сухачова, С. Телешуна, М. Томенка, М. Ткаченка, О. Чувардинського, В. Шамрай, Л. Шкляра, Г. Щедрової, С. Фареника, І. Хмелька та інших авторів.

Світоглядний імператив у контексті цієї статті є вихідним, тому необхідно його сприйняти і в подальшому формулювати усі інші чинники та засоби дослідження, у першу чергу йдеться про ідеологію дослідження окресленої проблеми. Можна також відхилити світоглядний імператив і створити власну світогляду позицію. У цьому випадку ми погоджуємось з тим, що соціальний розвиток світової спільноти призводить до становлення планетарного соціального організму. Сприймаючи світоглядний імператив, надалі розглядатимемо ідеологію, що має допомогти у вивченні процесу становлення таких організаційних структур, як світове громадянське суспільство, світова держава і світовий уряд.

На основі цих джерел філософія політики допомагає сформулювати декілька ідеологем, що мають стати ефективними інструментами подальшого теоретичного аналізу формування керівних органів соціального розвитку від світових громадських організацій до світової держави і світового уряду, які забезпечуватимуть виконання владної функції у структурі цілого — у планетарному соціальному організмі.

Перша ідеологема полягає у тому, що явище влади, у тому числі її світової модифікації, сприймається як соціальний інститут, який створений і стало функціонує у структурі соціального організму планети і країни. На практиці виникла і формується специфічна наука про владу — кратологія (від грецького kratos — сила, влада, могутність, панування, перемога) [10–11]. Це важливо, оскільки поширеною є думка, що влада належить довічно тільки національній державі і тільки вона має на неї монопольне право. У такому сприйнятті перспективи демократизації світового суспільства виглядають дуже туманними, оскільки вони є залежними від волі національних держав. Тому не випадково у кон-

ституціях усіх країн зафіксовано те, що саме народ конкретної країни є джерелом влади [7].

Отже, влада є соціальним інститутом у тотальному соціальному процесі, що однаково належить як державам, так і громадянським суспільствам і їх структурним елементам, наприклад ЗМІ. Це нібито статусний аспект влади та її властивість бути належною різним суб'єктам культурно-історичного процесу. Доведенню правомірності цього присвячено кандидатські дисертації М. Бойчука [2], М. Калініченка [6], а також Б. Калініченка [5], успішно захищені протягом 2006–2010 рр. Вітчизняні дослідники та науковці ближнього зарубіжжя підготували й репрезентували монографії, що містять елементи соціально-філософського аналізу феномену влади, словники з кратологічної тематики (С. Рябов, В. Халіпов), численні наукові статті в періодичних виданнях, що стосуються проблеми влади. Вийшли у світ на пострадянському просторі й літературні праці, в яких автори розглядають різні питання, пов'язані з проблемою влади. Тема влади (політичної влади) стала однією з ключових у курсі політології, а також була опрацьована в підручниках з політології як в Україні, так і в державах ближнього зарубіжжя.

До теперішнього часу дослідникам вдалося охопити увагою широке коло питань, які стосуються розробки загальної теорії влади: становлення і розвитку вчень про владу; природа, основні властивості влади, її функції; визначення поняття влади, розкриття його змісту; система і структура влади; характеристика окремих видів і форм влади; взаємозумовленість влади і культури; відповідальність влади; процес легітимації влади; засоби і методи влади; соціально-психологічні, ідейно-свідомісні складові механізмів влади; практичні аспекти реалізації влади.

У «Короткому енциклопедичному словнику» (2002), виданому колективом вітчизняних авторів, знаходимо більш ґрунтовно опрацьоване тлумачення цього терміну. Тут записано: «влада — (слово грец. походження, означає панування, управління, володіння, володарювання) — право і можливість розпоряджатися чимось і кимось, підкорюючи своїй волі. Вона існує скрізь, де є стійке об'єднання людей: у сім'ї, виробничих колективах, різноманітних організаціях і установах, в усій державі» [9, с. 121].

Для того, щоб визначити поняття влади таким чином, щоб воно успішно виконувало свою функціональну роль, найбільш повно розкривало свій зміст і відображало загальні та суттєві ознаки явища, що розглядається, необхідно керуватися низкою принципів, які стосуються визначення цього поняття і розкриття його змісту. Виділимо

чотири таких принципи: зміст поняття влади повинен бути унікальним; зміст поняття влади повинен бути відносно близьким до традиційного (буденного) значення слова «влада»; поняття влади повинне бути пов'язане і співвіднесене з іншими поняттями (категоріями); зміст поняття влади повинен містити основні сутнісні ознаки явища влади.

Отже, сутність влади — це підкорення одного суб'єкта іншому або одних суб'єктів іншим суб'єктам. Універсальний і загальний організаційний принцип влади: командування. У нашому випадку має бути визначена певна межа між насиллям держави і впливом громадських організацій, встановлена більш демократична рівновага у організаційній взаємодії. Вони разом мають перейти від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин.

Друга ідеологема пов'язана з визнанням влади як параметра управління планетарним соціальним розвитком, тобто функціональною властивістю синергетичного походження здійснювати регуляцію суспільних відносин незалежно від того, в чиїх руках вона знаходиться.

Світове громадянське суспільство і національні держави генетично, морфологічно і функціонально взаємопов'язані одне з одним, і феномен влади має для формування світового громадянського суспільства подвійне значення, а саме: як інструмент власного внутрішнього споживання, що нам відомий як саморегулювальна діяльність, у якій задіяні світові та національні організації громадянського суспільства і як інструмент зовнішнього, мається на увазі наддержавного, регулювального тиску, що відомий нам як організуюча роль держави або їх політичних і економічних об'єднань.

Водночас на практиці виникає зворотне твердження, суть якого полягає у тому, що держава, навпаки, є джерелом формування громадянського суспільства, оскільки державна влада здатна впливати на процеси у суспільстві, зокрема на поведінку будь-яких соціальних груп та людей, за допомогою спеціальних органів та установ. При цьому наводяться шляхи та механізми такого впливу. Так, наприклад, В. Бакуменко зазначає, що «вплив держави на суспільство реалізується за такою схемою: держава — державна влада — державне управління — державно-управлінські рішення — державно-управлінські дії — суспільство» [1, с. 237].

Тож у суспільстві з цього приводу відбувається запекла дискусія: що є первинним, а що вторинним — держава чи громадянське суспільство.

Відповідь тут однозначна: у взаємодії причина і наслідки зникають, держава і громадянське суспільство стають рівноправними учасниками саморуху соціальної системи. «Це паралельні процеси. Правова держава — це продукт громадянського суспільства. Зникають, застарівають історично конкретні типи держави і модифікації громадянського суспільства, але не самі ці феномени як такі», — слушно зауважує І. Кресіна [3].

У подальших розвідках ми повинні довести робочу гіпотезу, що аналогічно до цього алгоритму відбуваються події і на планетарному рівні: світова держава є продуктом функціонування світового громадянського суспільства.

Отже, світові громадські організації, що створюють потужне русло у життєдіяльності планетарного соціального організму, є активними учасниками саморегуляційних процесів і здатні бути своєрідними джокерами, а їхній несанкціонований доступ у цю сферу означає значне нарощування ентропії соціальної системи загалом або в її окремих сегментах, наприклад в економіці. Тому процесові демократизації світового громадянського суспільства, що за природою еволюційного процесу самостійно оволодіває владою, може відповідати протилежний процес, а саме наділення національних громадських організацій владою. Ця протилежна процедура в теорії управління відома як децентралізація і деконцентрація влади. Передача повноважень з центру на місця передається шляхом децентралізації й деконцентрації влади, що дає змогу будувати демократію знизу вгору [8].

Боротьба цих процесів у сфері розподілу влади відома нам як суперечність між глобалізацією і регіоналізацією влади, концентрацією і децентралізацією влади. Тобто недержавний і державний різновиди влади здатні «перетікати» одна в одну шляхом децентралізації і деконцентрації, що на практиці призводить, відповідно, до демократії або до тоталітаризму.

Отже, влада світового громадянського суспільства має однакову природу з політичною владою, і вони можуть вільно переходити одна в одну шляхом централізації-децентралізації або концентрації-деконцентрації. З цієї точки зору нас не повинно бентежити те, що світове громадянське суспільство під тиском глобалізації перебирає на себе функції світової держави. Оскільки докорінно зміниться характер регуляції планетарного соціального життя. Це актуалізує проблему всезагального навчання населення майстерності управління у суспільстві.

Політологічний аспект проблеми полягає у тому, що необхідно визначитись з функціями світових організацій громадянського суспільства у механізмі світової державної влади. Цей аспект значно складніший за соціальний, оскільки треба провести, з одного боку, більш глибокий аналіз розмежування світової держави і світового громадянського суспільства, а з іншого — провести лінію між владою, світовим громадянським суспільством і світовою державою у складі планетарного соціального організму.

Міжнародне законодавство може бути досконалим, відповідати всім нормам розвинених демократичних держав, але доки не буде узгодженості у діях гілок влади, доки вони не підпорядковуватимуться єдиній стратегії суспільного розвитку планетарної спільноти, світове громадянське суспільство з повним правом можна буде називати утопічним проектом для виправдання непослідовних дій політиків.

Окрім того, стратегічна складова відіграє чи не найбільш значущу роль у механізмі стимулювання суспільної активності. Публічно проголошена стратегія визначає життєві орієнтири громадян, дає їм можливість будувати своє життя з впевненістю у перспективі.

Відсутність стратегії, на думку В. Баркова, є чи не найголовнішою з причин суспільної дезорганізації [3, с. 56]. Остання руйнує взаємодію громадянського суспільства і держави навіть на національному рівні. Таким чином, відсутність адекватної стратегії світової держави відносно розподілу влади зі світовими громадськими організаціями, як наслідок фрагментарності спроб запровадити стратегічний підхід у державному плануванні та управлінні, є однією з найголовніших причин системної дезорганізації планетарного життя. Має бути розроблений підхід, який би дав змогу сформулювати пріоритети соціального розвитку і побудувати взаємини між світовим громадянським суспільством і світовою державою таким чином, щоб ці пріоритети не були тільки на папері, а сприяли суспільній солідарності, стали підґрунтям суспільного консенсусу і спільного використання інституту влади.

Третя ідеологема полягає у визнанні провідної ролі державної влади у структурі планетарного соціального організму. Це пов’язано з тим, що світова держава покликана здійснювати політичне керівництво соціальним розвитком планетарної спільноти. Тут термін «політичне» означає право світової держави визначати на свій власний розсуд пріоритети інтересів різних груп населення і різних регіонів планети.

Соціальний порядок сучасних суспільств фундаментальним чином залежить від держави і спирається на нього. Сучасна держава — це

соціальна держава. Будь-яка соціальна держава виконує активну регулювальну функцію і навіть функцію формування суспільства. У держави знаходиться право, його виконання, система правового контролю і примусу (прокуратура, поліція й інші силові відомства, пенітенціарна система). Така ж система функцій має бути властива новим структурним утворенням планетарного походження з певною трансформацією, що обумовлюється етнічною і психоемоційною специфікою народів і регіонів.

При цьому введення у дію повинно пройти декілька етапів. Безсумнівно, що на першому етапі це має бути тільки координація організаційних зусиль національних державних і громадських структур, оскільки саме вона володіє можливостями контролю за економічними процесами, стимулюючи одні й обмежуючи інші. Вона контролює основні соціальні процеси — конфлікти між соціальними групами, здійснює процес перерозподілу багатства, підтримує нижчі класи, гарантує рівність життєвих шансів і громадянських прав усьому населенню. Саме національна держава здійснює контроль над національною державною територією. У її арсеналі зосереджено найважливіше для сучасного суспільства джерело влади, контролю і впливу — національна армія, поліція, інші силові структури.

Глобалізація, мультикультуралізація, поява мережевої властивості у більшості соціальних інститутів і процесів лише породжують додаткові проблеми і завдання для вирішення сучасною системою наддержавного або міждержавного управління. Прикладами тут можуть бути події, що нині відбуваються у Сирії, боротьба зі світовим тероризмом, захопленням морських суден на морі біля узбережжя Сомалі. Ці проблеми може вирішити тільки світова держава.

Світова держава потребує реалізації певної технології державного будівництва, оскільки у кожному суспільстві, у кожній країні створюється та діє власна модель державного будівництва і його мети, організації та функціонування вищих органів влади, розмежування повноважень між ними, громадянських прав і свобод, участі громадян у державному управлінні, судового розв’язання конфліктів, територіального устрою. Тільки так можна інтегрувати національні структури у планетарну державну структуру.

Для цього треба створити наддержавний механізм планети, завдячуючи якому мають реалізуватися і регулюватися всі сторони і сфери життєдіяльності планетарної спільноти. Звернемо увагу на те, що поняття «механізм держави» та «державний апарат» не тотожні. Під

«державним апаратом» розуміємо єдину цілісну систему органів (включаючи і державних посадовців), що наділені владними повноваженнями та забезпечують здійснення функцій держави. Механізм держави — це державний апарат та інші державні підприємства і установи. Таке тлумачення терміну «механізму» не зовсім віддзеркалює усі аспекти «життя» держави. Поняття механізму повинно забезпечити можливість «бачити» державу як єдине, цілісне, соціальне явище, що безперервно функціонує в часі та просторі.

Таким чином, механізм держави — це регламентована нормами права діяльність легітимного державного апарату, державних підприємств і установ за допомогою засобів, способів, інститутів, що забезпечують постійну дію складових частин держави в їх взаємозв'язку для реалізації завдань та функцій держави на всій території країни.

Четверта ідеологема стосується визнання сталого медіатора або процесу-посередника, в якому «сходяться» державне управління і політична участь громадян, що перебуває у формі світових організацій громадянського суспільства. За нашою ідеєю — це державна політика, державне регулювання і державні управління. Звернемо увагу, що суспільство будь-якої демократичної країни можна розділити на дві категорії: перша (політична) — в тій чи іншій мірі зайнята реалізацією функцій держави — публічна; друга (громадська) — не займається реалізацією функцій держави, але бере участь у реалізації управлінських функцій у суспільстві — народовладдя. Публічна влада не співпадає із громадською, але виступає від імені всього народу. З такої позиції розглядається не просто механізм держави, а механізм здійснення публічної легітимної влади.

Під «легітимністю» розуміється сприйняття влади населенням країни, признання її права управляти соціальними процесами, готовність їй підкорятися. Легітимна влада характеризується наділенням державно-владних повноважень. Тут нас надзвичайно цікавить саме друга (громадська) складова суспільства, що не зайнята реалізацією функцій держави, але бере участь у реалізації управлінських функцій у суспільстві — народовладдя.

К. Маркс трактує, як відомо, історію громадянського суспільства як процес вивільнення суспільних індивідів з лабетів всеохопної держави. Громадянське суспільство, згідно з переконанням А. Грамаші, є суспільством соціальним, сферою громадянських асоціацій, профспілок, церкви, засобів масової комунікації, прошарком між державою і економічною структурою.

Для визначення змісту теоретичного аналізу демократизації суспільства за допомогою залучення громадських організацій треба знайти специфічний процес опосередкування. Якщо віднайти такий теоретичний засіб, то можна суттєво підвищити ефективність генетичного аналізу соціального явища. Гегель, наприклад, стверджував, що «середній термін» — опосередкування — «складає нерв доказу, є, тому лише щось таке, в чому цей зв'язок виявляє себе і де він стає зовнішнім» [4, с. 275]. Надалі він визначав опосередкування як рівність собі самому, що перебуває в русі [4].

Оскільки йдеться про використання організацій громадянського суспільства влади разом з органами державної і місцевої інституцій, то таким посередником, що поглинає усе різноманіття форм прийняття рішень, є управлінський цикл. Саме він складається з визначеної кількості стадій і уможливлює використання неймовірної кількості форм участі організацій громадянського суспільства в його реалізації. Цілком коректно припустити, що він буде процесом-посередником і у організаційній взаємодії світової держави і світового громадянського суспільства.

Підводячи певний підсумок, можна зауважити, що державна адміністрація (управління) є функцією політики, що є відносно неї «засновником», аналогічним до суб'єктів господарської діяльності. У першу чергу, в цьому значенні можна говорити про політичну природу і характер діяльності державного управління.

Отже, світові громадські організації мають хорошу перспективу долучатися до формування державного управління планетарним розвитком у там, де йдеться про неполітичне керівництво, оскільки це монополія саме інституту держави. У всіх інших випадках держава, якщо вона проголошує себе демократичною, потребує широкого залучення громадськості до виконання функцій оперативного управління з урахуванням стратегії державної політики. Таким чином, ми теоретично визначились з топологією громадської активності у системі саморегуляції соціального організму планети.

П'ята ідеологема стосується того, що світові громадські організації є посередником між владою світової держави і владою національних держав, їх органів системи місцевого самоуправління, що скеровує розвиток етнонаціональних і територіальних громад. Регіональні органи управління, до яких входить територіальний орган державного управління і органи місцевого самоуправління, разом можуть так жорстко виступати проти особистості або професійної групи, що потребує захисту світових громадських організацій.

Отже, планетарна спільнота розпочала рух до створення загальнопланетарних структур серед яких чітко проглядається: а) наддержавні органи і організації (ООН, Рада Безпеки, ЮНЕСКО, Європарламент, ОБСЄ); б) міждержавні органи і організації (комісії з різних питань міждержавної взаємодії, наприклад, делімітації кордону, торгівлі); в) світові громадські організації (Грінпіс, журналісти без кордонів, лікарі без кордонів тощо).

Сучасний процес глобалізації «виводить» планетарну спільноту на укрупнення і значне підвищення впливу на світові процеси інформаційної, технічної, наукової, освітньої, культурологічної, організаційної, політичної і ідеологічної взаємодії, що потребує організаційного регулювання, тобто Світової держави і, відповідно, Світового Уряду, породити які має Світове громадянське суспільство.

Створення таких загальнопланетарних структур у сфері організаційної взаємодії має відбуватися, на наш погляд, поступово, з використанням досвіду функціонування і розвитку національних держав і відповідних національних громадянських суспільств. Технологічно функціонування повинна забезпечити надсучасна потужна ІТ-технологія, якою має бути, безперечно, оснащений Світовий Уряд. Скандал з американськими спецслужбами, що прослуховують мільйони громадян в усьому світі, вказує на те, що такі потужності не тільки реально створені, а й інтенсивно використовуються на практиці.

Список використаних джерел:

1. Бакуменко В. Роль державно-управлінських рішень у становленні громадянського суспільства / В. Бакуменко // Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи. — К.: Видавництво УАДУ, 2001. — С. 234–247.
2. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії / М. А. Бойчук. — К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі». — 2007. — 207 с.
3. Відносини між державою і громадянським суспільством: Матеріали «круглого столу» 19 листопада 2003 року. — К., 2003. — 115 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Философия права [пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсесянц] / Г. В. Ф. Гегел. — М.: Мысль, 1990. — 524 с.
5. Калініченко Б. М. Влада засобів масової інформації: політологічний аналіз: автореф. на здобуття наукового ступеня канд. політ наук.: спец.: 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Б. М. Калініченко. — К., 2009. — 16 с.

6. Калініченко М. М. Влада громадянського суспільства: Монографія / М. М. Калініченко. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. — 175 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
8. О'Шонесси Дж. Принципы организации управления фирмой / Дж. О'Шонесси. — М.: Прогресс, 1979. — 420 с.
9. Філософія політики: Хрестоматія: В 4-х т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. — К.: Знання України, 2003. — Т. І. — 363 с.
10. Халипов В. Ф. Власть: Кратологический словар / В. Ф. Халипов. — М.: Республика, 1997. — 431 с.
11. Халипов В. Ф. Кратология (наука о власти) / В. Ф. Халипов. — М.: Ось-89, 2002. — 432 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2013 р.

Рябека А. Г. Идеологемы исследования социального развития планетарных сообществ

Обоснована рабочая гипотеза об идеологических принципах изучения процесса управления мировыми организациями социального развития планетарной сообщества. Отмечено, что глобализационные процессы приводят к становлению мирового государства, мирового правительства, мирового гражданского общества.
Ключевые слова: планетарный социальный организм, мировое сообщество, развитие, мировая держава, мировое правительство, мировое гражданское общество.

Ryabeka A. Ideologemes of study of the social development of the planetary community

The working hypothesis of the ideological principles of studying the process of managing global organizations, social development of the planetary community are analyzed in the article. The globalization processes lead to the formation of a world state, a world government, a global civil society.
Key words: planetary social body, the world, development, world power, world government, world civil society.

© Рябека А. Г., 2014

УДК 165.75

Путров С. Ю.

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації НПУ імені М. П. Драгоманова

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ІДЕОЛОГІЇ БІОСОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВПЛИВУ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Зазначено, що з позицій сьогодення дискусія щодо визначення поняття «здоров'я» все ще продовжується. Окремі автори у визначенні категорії «здоров'я» користуються суб'єктивними або об'єктивними підходами і критеріями. У першому випадку в основу поняття «здоров'я» покладено лише суб'єктивний стан індивіда. За іншого підходу, що апелює до об'єктивних критеріїв, здоров'я розглядається як стан структур і функціональних систем людського організму. У першому випадку «бути здоровим» означає не мати будь-яких суб'єктивних скарг і відчувати повноту фізичних і духовних сил. Автор, розкриваючи сутність поняття «вплив», зосереджує увагу на цілеспрямованому впливі на здоров'я людини.

Ключові слова: здоров'я людини, вплив, біосоціальні технології.

У даний час усе більше утверджується точка зору, відповідно до якої здоров'я визначається взаємодією біологічних і соціальних чинників, тобто зовнішні впливи опосередкуються особливостями функцій організму та їх регуляторних систем. Як вказує Б. Бутенко, здоров'я — це стан організму людини, його анатомічних, фізіологічних, біохімічних і психологічних характеристик. Соціальні фактори, безумовно, впливають на цей стан, тобто на здоров'я, але не є ним [1, с. 20]. Для Є. Кудрявцевої найважливішим є акцент на відповідність вимогам соціального середовища. Вона формулює своє визначення таким чином: «Здоров'я індивіда може бути визначене як стан організму людини, який забезпечує повноцінне й ефективне виконання нею соціальних функцій» [3, с. 11].

В. Петленко та О. Сержантов трактують поняття «здоров'я» таким чином: «Здоров'я — це нормальний психосоматичний стан і здатність людини оптимально задовольняти систему матеріальних і духовних потреб» [5, с. 158]. Відповідно до їх точки зору, людські потреби можуть бути реалізовані лише за наявності відповідних організмено-

особистісних станів людини і здатності її задовольнити їх за певних умов. Усі потреби людини повинні бути розумними, необхідними як за своїм змістом, так і за способами їх задоволення. Автори цього визначення вважають, що людина повинна бути здатною задовольняти свої потреби і мати умови для їх здійснення.

В. М. Сидоров, аналізуючи в своїй роботі понад 200 визначень поняття «здоров'я», пропонує таке: «Здоров'я — це відношення біосоціальної системи з приводу необхідності поновлення її сутнісних сил» [6, с. 5].

Як суб'єктивно-психологічне відчуття визначав здоров'я ще Гіппократ. Однак суб'єктивні критерії, як відомо, недостатньо надійні в оцінках реального стану здоров'я людини. Деякі форми патології й супровідні значні зміни внутрішнього середовища організму (навіть на досить пізніх етапах розвитку) можуть не супроводжуватися будь-якими особливими суб'єктивними відчуттями.

З іншого боку, можливі суб'єктивні відчуття негараздів у функціонуванні окремих органів за відсутності ознак їх органічного ураження і без порушення функцій. Звичайно, в цьому разі, як правило, не можна говорити про повноцінне здоров'я, оскільки такі відчуття є своєрідними ознаками психоемоційних розладів, але соматичне (тілесне) здоров'я може бути при цьому цілком збереженим. Разом з тим, не враховувати суб'єктивних відчуттів людини, звичайно, не можна, бо в ряді випадків вони є важливим первинним джерелом інформації для раннього розпізнавання хворобливих станів і своєчасного вживання лікувально-профілактичних, реабілітаційних заходів. До того ж, хворобливі відчуття негативно відображаються на всіх видах діяльності людини, в тому числі трудовій.

За іншого підходу, що використовує об'єктивний критерій функціонального стану організму, здоров'я визначається як нормальний фізіологічний стан, як оптимальне пристосування до вимог середовища, а хвороба — як функціональна (органічна) недостатність, як порушена пристосовуваність. Використання такого визначення потребує співвіднесення якісних і кількісних характеристик здоров'я, зокрема вимірювання структур і функцій окремих органів і систем організму в цілому, які могли б характеризувати стан здоров'я («норми») або ступінь патологічного порушення. Однак і цей підхід лишається неповним, оскільки не бере до уваги можливостей організму щодо виконання різноманітних біологічних і суспільних функцій. Це стало підставою для виникнення його різновиду — функціонального підходу до визначення

стану здоров'я, що виходить з витлумачення його як здатності індивіда здійснювати властиві для нього біологічні та соціальні функції, зокрема здатності до виконання суспільно корисної діяльності. Здатність виконувати суспільні і, насамперед, трудові, виробничі функції — важливий критерій здоров'я людини.

У зв'язку з функціональним підходом до здоров'я виникло поняття «практично здорова людина», оскільки можлива наявність в організмі певних патологічних змін суттєво не відбивається на самопочутті людини та працездатності. Однак при цьому найчастіше не враховується те, якою є ціна збереження працездатності організму. У ряді випадків така ціна може бути настільки високою, що загрожує серйозними наслідками для здоров'я і для самої працездатності в майбутньому. Однак зміни в організмі до певного рівня можуть не впливати на суб'єктивні відчуття і навіть не відбиватися на функції того чи іншого органа та системи. Тому якісні й кількісні характеристики, як «здоров'я», так і «хвороби» мають досить широкий діапазон. У його межах відмінності в мірі вияву здоров'я визначаються за багатьма показниками: рівнем життєдіяльності організму, широтою його адаптаційних (пристосувальних) можливостей, біологічною активністю органів і систем, їх здатністю до регенерації. У даних визначеннях здоров'я розглядається крізь призму життєдіяльності людини. Такий погляд на здоров'я людини з позиції реалізації сутнісних сил є досить перспективним.

Поняття «здоров'я» в концепції «Людина в потоці інформації» виглядає таким чином: «Здоров'я людини — це здатність зберігати згідно віку стійкість в умовах різких змін якісних та кількісних параметрів триєдиного потоку сенсорної, вербальної та структурної інформації». На такому визначенні поняття наполягає І. Брехман.

У новій концепції здоров'я робоча група ВООЗ пропонує таке визначення цього поняття: «Здоров'я — це ступінь здатності індивіда чи групи, з одного боку, реалізувати свої прагнення і задовольняти потреби, а з другого — змінювати середовище чи кооперуватися з ним. Здоров'я тому розглядається як ресурс, а не мета життя». В. Ліщук і О. Мосткова, сучасні фахівці з валеології, дають своє визначення поняття «здоров'я». Вони вважають, що здоров'я — це здатність до самозбереження, збільшення життєвої сили людини. Більш детально, здоров'я це є здатністю: пристосовуватися до середовища та своїх власних можливостей; протистояти зовнішнім і внутрішнім факторам, хворобам, старінню та іншим формам деградації; зберігати себе; збільшувати тривалість повноцінної життєдіяльності; поліпшувати можливості, властивості та здібності

свого організму, якість життя та середовища проживання; виробляти культурні, духовні та матеріальні цінності [4, с. 23]. Отже, проведений аналіз точок зору свідчить про те, що здоров'я людини не зводиться лише до фізичного стану, як звикли думати, а передбачає психо-емоційну врівноваженість, або психічне здоров'я, духовне або розумове здоров'я, нарешті, соціальне здоров'я.

Л. Сущенко визначає «здоров'я» як оцінку співвідношення практичного стану організму людини або його окремих органів і підсистем з теоретично розрахованою або такою, що практично склалася в індивідуальній і суспільній свідомості, нормою. При цьому слід виходити з того, що норма — це не суворо заданий кількісний показник, а певний діапазон зміни параметрів функціонування й розвитку внутрішніх органів і підсистем людини [7, с. 29].

Розкриємо сутність поняття «вплив». Як вказують М. Кондратьєв і В. А. Ільїн, у логіці соціально-психологічної науки це і процес, і результат (у рамках низки підходів вплив не підпадає під категорію процесів, а розглядається лише як результат процесу дії) істотної зміни смислових утворень, установок, систем цінностей, а також поведінковій активності людини при взаємодії в умовах спільної діяльності і спілкування [2, с. 9].

Як правило, розрізняють спрямований і неспрямований вплив. Звісно що ми мову ведемо про цілеспрямований вплив на здоров'я людини. У першому випадку суб'єкт впливу чітко усвідомлює мету своєї дії на особу іншого, хоча останній далеко не завжди її усвідомлює і тим адекватніше оцінює. Одним з найбільш яскравих прикладів подібної ситуації є результат маніпулятивної дії.

Що стосується неспрямованого впливу, то його суб'єкт нерідко не лише не ставить перед собою мети яким-небудь чином змінити соціальну ситуацію розвитку об'єкту дії і добитися якої-небудь особової або конкретно-поведінкової динаміки останнього, але і може взагалі не підозрювати, що робить своєю активністю або просто самим фактом своєї присутності якась дія на іншого. Це випадки, як правило, неусвідомлюваного і вже тим більше нецілеспрямованого впливу однієї особи на іншого або на інших.

Як правило, механізмами спрямованого впливу виявляються переконання і навіювання, а механізмами неспрямованого — зараження і наслідування. Традиційно розрізняють також прямий і непрямий вплив. У даному випадку йдеться про те, виявляється дія спрямовано, що називається, «у лоб», безпосередньо на того індивіда, особових або

поведінкових змін якого і чекає суб'єкт впливу, або дія побудована і реалізована таким чином, що прямим його об'єктом є не сам індивід або індивіди на кого і спрямовані зусилля впливаючої особи, а соціальне оточення і тим самим соціальна і міжособова ситуації розвитку, якісна динаміка яких кінець кінцем міняє в потрібному плані особові прояви об'єкту дія, оскільки виступає в ролі трансляція канал домагання і вимога суб'єкт.

Принципово важливим для розуміння соціально-психологічної сутності феномену впливу є і його «розведення» на індивідуально-специфічне і функціонально-ролеве. Індивідуально-специфічний вплив є однією з можливих форм персоналізації, яка здійснюється шляхом трансляції одним індивідом іншому деяких неосвоєних ним зразків активності. Одним з прикладів цього виду впливу є, зокрема, трансляція творчих і креативних варіантів рішення задачі. Відбувається це, як правило, у тому випадку, коли у об'єкту подібного впливу актуалізується образ того, хто, можливо, і не здогадуючись про це, залишив у свідомості об'єкту впливу особовий «слід» і здійснив свого роду особовий «внесок».

Що стосується функціонально-рольового впливу, то це вид впливу, характер, інтенсивність і спрямованість якого визначаються не особовими особливостями партнерів по взаємодії, а їх ролевими позиціями. На відміну від індивідуально-специфічного впливу, вплив функціонально-рольовий здійснюється завдяки трансляції зразків активності, регламентованих ролевим розставлянням сил, і демонстрації певного набору способів дії, що не виходять за межі ролевих приписів. Так, авторитарні керівники, як правило, бачать своє завдання в наданні на підлеглих, в першу чергу, саме функціонально-рольового впливу, а тому в процесі взаємодії і спілкування вони головним чином орієнтуються на відповідність своїх і чужих дій і вчинків нормативно певному зведенню правил.

Найяскравіше вираженою формою функціонально-ролевого впливу є авторитет влади, якщо він не підкріплений достовірно особовим авторитетом її носія. Такий абсолютно деперсоналізований функціонально-рольовий вплив є обставиною, що істотно утрудняє надання конкретним виконавцем ролі індивідуально-специфічного впливу на об'єкт дії. В той же час сам факт наявності функціонально-ролевого впливу не унеможливлює робити на інших людей індивідуально-специфічний вплив суб'єкта. У багатьох випадках функціонально-ролевий вплив може виступати фундаментом,

що полегшує досягнення індивідом ідеальної власної представленості у свідомості оточення.

Проблема впливу упродовж багатьох років залишається однією з центральних в соціальній психології. Їй присвячені численні дослідження, у тому числі, експерименти М. Шерифа, що стали класичними, С. Аша, С. Милграма і багатьох інших. На основі аналізу цього масиву даних і результатів власних досліджень, Р. Чалдіні дійшов висновку, що усі механізми соціального впливу можна фундаментальних психологічних принципів, які лежать в основі людської поведінки». До цих принципів Р. Чалдіні відніс: 1) взаємний обмін; 2) зобов'язання і послідовність; 3) соціальний доказ; 4) прихильність; 5) авторитет і 6) дефіцит. Майже подібні тлумачення терміну «вплив» ми знаходимо у низці інших сучасних словникових джерел.

Технологічний вплив є інструментом, засобом зміни людини або її здоров'я. Тому тут треба спочатку пояснити значення терміну «технологія», щоб представити складову головного концепту даного дослідження — «технологічний вплив». Тут ми поринаємо у царину технологічного знання і розглядаємо його як синтез наукового і повсякденного знання, оскільки воно, з одного боку ґрунтується на науковій основі, а з іншого — реалізує цілі повсякденного життя людини або реалізує здоровий глузд — цілеспрямовано впливає на його здоров'я. Далеко не випадково, що А. Ейштейн зауважив з даного приводу таке: «будь-яка наука є не чим іншим, як удосконаленням повсякденного мислення». Мова тут поки що йде про технології у самому широкому сенсі слова, тобто про технології взагалі. Технології включені в повсякденну практику людей, і тому без розуміння специфіки повсякденного знання навряд чи можливе розуміння специфічних технологій, що лежать на межі біологічних і соціальних процесів.

У той же час професійний розподіл праці сприяв формуванню власне технологічної пізнавальної системи, спрямованої не стільки на пояснення явищ, скільки на пошук ефективних шляхів рішення практичних проблем, на розуміння суті природних процесів з точки зору можливого їх управління і регулювання. Розуміння технологічного феномену як форми світовідношення запропоновано М. Хайдеггером. Саме він акцентував нашу увагу не стільки на силовому, скільки на інформаційно-пізнавальному і комунікативному компонентах технології [10].

У свою чергу, як відмічають М. Чавес і Х. Куллей, наукове відкриття може стати основою для розробки різних і навіть протилежних по завданнях технологій (наприклад, відкриття фізиків-ядерників) [8, с. 101].

Отже, характеризуючи понятійний апарат ідеології біосоціальних технологій впливу на здоров'я людини, слід зазначити, що у сучасний період не існують загальноприйнятих визначень поняття «здоров'я» і «вплив». Не дивлячись на багатосторонній зв'язок науки про людину і технології, вони істотно розрізняються між собою. Технології як форми здійснення контролю за станом людини і управління ним можуть ґрунтуватись або не ґрунтуватися на наукових відкриттях і навіть випереджати їх. Метою технологій є задоволення специфічних і досить різноманітних потреб людей. З технологічним забезпеченням впливу на здоров'я людини справа виглядає дещо складніше, оскільки вона, об'єкт впливу, є одночасно учасником природних і соціальних процесів. Спрощено кажучи, медична модель інвалідності зосереджує нашу увагу на відновному лікуванні, фізичному реабілітуванні особи з обмеженнями життєдіяльності, соціальна — на створенні зовнішніх умов (соціальних та фізичних), адаптованих до життєдіяльності цієї особи. Останнє вважається достатнім для компенсації цих обмежень і скасування інвалідності людини.

Ясно, що нас у даному випадку цікавлять, у першу чергу, технології, що пов'язані з формуванням, збереженням, зміцненням і відновленням здоров'я людини. Однак без загального розуміння технологічного знання, технологічного інструментарію, технологічного застосування наукового знання ми не можемо науково достеменно і кваліфіковано подати технологічний вплив на здоров'я людини. Тим паче, дещо забігаючи наперед, зазначимо, що людиноорієнтовані технології лежать у зоні перетинання природних і соціальних процесів. Це означає, що вони є лише підвидом загального виду технологій. Тому нам тут без з'ясування загальних питань генезису, функціонування і розвитку технологічного знання і практики його використання тут не обійтись. Одночасно, мимо нашої волі, тут є й вагомий позитивний момент, оскільки таким чином ми вписуємо знання про здоров'я людини у загальнонауковий контекст сучасності.

Список використаних джерел:

1. Бутенко Б. И. Новое в понимании здоровья / Б. И. Бутенко // Теория и практика физической культуры. — 1988. — №7. — С. 2 0–27.
2. Кондратьев М. Ю. Азбука социального психолога-практика / М. Ю. Кондратьев, В. А. Ильин. — М.: ПЕРСЭ, 2007. — 464 с.

3. Кудрявцева Е. Н. Здоровье человека: проблемы, суждения / Е. Н. Кудрявцева // Вопросы философии. — 1987. — №12. — С. 11–17.
4. Лищук В. А. Девять ступеней к здоровью / В. А. Лищук, Е. В. Мосткова. — М.: Восточная книжная компания, 1997. — 280 с.
5. Проблема человека в теории медицины / Под. ред. В. П. Петленко, А. В. Сержантова. — К.: Здоров'я, 1984. — 180 с.
6. Сидоров В. М. Від поняття «здоров'я» до категорії / В. М. Сидоров. — К.: Промінь, 1990. — 30 с.
7. Сущенко Л. П. Здоровий спосіб життя людини: [довідкові матеріали] / Л. П. Сущенко. — Запоріжжя: ЗДУ, 1999. — 324 с.
8. Чавес М. С. Социальная наука и социальная технология / М. С. Чавес, Х. В. Куллей // Общественные науки и современность. — 1992. — №6. — С. 101–113.
9. Эйнштейн А. Собрание научных трудов / А. Эйнштейн. — М.: Наука, 1967. — Т. 4. — 600 с.
10. Heidegger M. The Question Concerning Technology and Other Essays. –N.Y.; London, 1977. — 182 p.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2013 р.

Путров С. Ю. Понятийный аппарат идеологии биосоциальных технологий влияния на здоровье человека

Отмечено, что сегодня дискуссия относительно определения понятия «здоровье» все еще продолжается. Отдельные авторы в определении категории «здоровья» пользуются субъективными или объективными подходами и критериями. В первом случае в основу понятия «здоровье» положено лишь субъективное состояние индивида. При другом подходе, который апеллирует к объективным критериям, здоровье рассматривается как состояние структур и функциональных систем человеческого организма. В первом случае «быть здоровым» значит не иметь любых субъективных жалоб и чувствовать полноту физических и духовных сил. Автор, раскрывая сущность понятия «влияние», сосредоточивает внимание на целенаправленном влиянии на здоровье человека.

Ключевые слова: здоровье человека, влияние, биосоциальные технологии.

Putrov S. The Concept vehicle of ideology of biosocial technologies of influence on a health of man

It is marked in the article, that today a discussion in relation to determination of concept «health» proceeds still. Separate authors in determination of category of «health» use subjective or objective approaches and criteria. In first case the subjective state of individual is fixed in basis of concept «health» only. At other approach which appeals to the objective tests, a health is examined as the state of structures and functional systems of human organism. In first case to «be healthy» means not to have any subjective complaints and feel plenitude of physical and spiritual forces. An author, exposing essence of concept «influence», concentrates attention on purposeful influence on a health of man.
Keywords: health of man, influence, biosocial technologies.

© Путров С. Ю. 2014

УДК: 130.2:140.8:316.72

Хайрулліна Ю. О.

Кандидат філософських наук, доцент Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

ПОКАЗНИКИ МІРИ СФОРМОВАНОСТІ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Висвітлено та проаналізовано показники за якими оцінюється зрілість світоглядної культури особистості, подані як «цілісність» та «універсальність.

Ключові слова: особистість, світогляд, світоглядна культура, система.

Будь-яке співтовариство «зібране» і відтворюється на певній матриці. Важливим її зрізом є когнітивна структура — система засобів пізнання реальності і інструментів суспільної свідомості і обміну інформацією (мова, значущі факти, теоретичні уявлення, методи, міра, логіка і ін.). Великі гетерогенні співтовариства (такі, як народ, нація, суспільство) зібрані на складній світоглядній матриці, в якій переплетені когнітивні структури безлічі співтовариств і субкультури. У цій матриці є ядерна зона, яка об'єднує всі часткові співтовариства — світоглядна культура особистості.

Значний внесок у розробку проблеми формування світогляду особистості в останні роки зробили В. Андрущенко, Н. Буринська, С. Гончаренко, Л. Губерський, І. Зязюн, В. Ільченко, В. Кремень, Л. Кривега, С. Максименко, Н. Ничкало, В. Паламарчук, М. Ярмаченко та ін.

Проблема формування світоглядної культури на різних вікових етапах розвитку і становлення, різноманітності її форм прояву досить повно, концептуально-цілісно відображається в працях Б. Ананьєва, Л. Божович, А. Валлона, Л. Виготського, Г. Залеського, М. Кагана, І. Кона, О. Леонтьєва, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, П. Чамати та інш.

Метою даної статті є визначення та аналіз показників, за якими оцінюється зрілість світоглядної культури особистості. Такими показниками пропонуємо вважати а) цілісність, яка експлікуватиме стан морфологічної основи, та б) універсальність, згідно якої оцінюватиметься стан функціональної спроможності феномену світоглядної

культури. Обґрунтуємо цю тезу більш детально. Почнемо з показника стану морфологічної цілісності світоглядної культури особистості. За визначенням А. Бєкарєва, «сутність цілісної особистості полягає в адекватній (безкінечній, універсальній, завершеній) формі існування суспільних відносин як особистісної структури. А становлення цілісної особистості складається з двох взаємопов'язаних моментів: формування адекватної форми суспільних відносин і виникнення дійсної цілісності особистості шляхом привласнення суспільних відносин [2, с. 16]».

Дослідження морфологічної цілісності особистості проведемо шляхом аналізу її структури. В. Бехом була складена інформаційна модель особистості [3], підструктури якої відповідні оточуючому середовищу, і мають психофізичний, психологічний, соціологічний, волеологічний та інтелектуальний, соцієтальний рівні. Автор визначає механізми розгортання кожної підструктури. Так, розгортання психофізичної підструктури особистості відбувається за рахунок роботи механізму сприйняття. Розгортання психологічної підструктури відбувається завдяки роботі механізмів мотивації, соціологічної — механізму соціалізації, волеологічної — механізму волiння. Інтелектуальна підструктура особистості визначена цим автором як розгортання так званих трьох синтетичних механізмів: збудження, цілепокладання, смислопородження. Соцієтальна підструктура особистості представлена в механізмах самовизначення, самоактуалізації, самореалізації. Причому психофізична підструктура особистості складає основу всієї структури особистості, є найбільш матеріальною, підсвідомою її складовою, що живить духовне життя особистості. А соцієтальна підструктура особистості є виходом до надсвідомого.

Звісно, що нас у даному випадку більше всього цікавить так званий механізм збудження, що лежить у площині свідомості людини і тому, з одного боку він пов'язаний з світоглядом особистості, а з другого — з іншими механізмами, для яких він виступає тригером або спусковим моментом для формування механізму самовизначення.

Загальною характеристикою всіх механізмів є дві головні функції, які вони виконують: енергозабезпечуюча, завдяки якій відбувається функціонування механізму на певному рівні (психофізичному, психологічному, соціологічному, волеологічному, інтелектуальному і соцієтальному), і продукуюча внутрішній і зовнішній продукт, яка реалізує «підйом» особистості на наступний рівень.

Інтеграція функціональних органів людського організму в органічну єдність забезпечується зв'язками слабкої взаємодії. Виконавчим меха-

нізмом інтеграції служить мислення, яке, як відомо, не припиняється ані на мить. Процес протікає у формі заворушення внутрішнього силового поля людини. В організмі людини виникають і розповсюджуються так звані стоячі хвилі, що в м'язах міокарда транспортують речовину і енергію, а в структурах головного мозку — несуть інформацію.

При цьому природні сили передвизначені для організації взаємодії суб'єкту з іншими суб'єктами по горизонталі, тобто на макрорівні, а інформаційні продукти або смислові кванти — для сполучення з іншими джерелами подібних випромінювань по вертикалі, тобто, на мега- і мікрорівнях. Водночас, обставина наявності двох кругообігів або типів спілкування означає наявність двох типів зворотних зв'язків у даній системі. Фізичний же конструкт людини має планетарне призначення, і тому людина при вичерпуванні матеріальних ресурсів припиняє своє фізичне існування.

Отже, морфологічну цілісність світоглядної культури слід оцінювати трьома видами показників, завдяки яким ми могли б робити висновки щодо стану світоглядної культури і шляхів її нарощування у бажаному для особистості і суспільства напрямі.

Таким чином, морфологію світоглядної культури можна досліджувати на трьох рівнях — ядерному, смисловому і експресивно-інструментальному [5, с. 159]. На ядерному рівні оцінюється нейронні скупчення — мережеві сполуки або поля. На смисловому — функціональні конструкти: відчуття, уявлення, знання, ціннісні орієнтації, що у взаємодії утворюють субстрат світогляду, як кінцевий продукт механізму збудження. А на експресивно-інструментальному — функціонали світотовідчуття, світоуявлення, світосприйняття, світобачення, що складають зміст функціоналу культурологічного походження — світорозуміння. Цей функціонал на порядок вище і складніше за вихідні елементи.

Однак, ми такого інструментарію, на жаль, сьогодні ще не маємо. Хоча, рівень знань індивіда, що є функціональним органом у структурі механізму збудження і за загальною згодою визначає зрілість світогляду, ми постійно перевіряємо і на цій основі робимо висновки в цілому про стан світоглядної культури особистості.

Однак вчені постійно шукають шляхи проникнення у смислову сферу особистості з метою знайти алгоритми оцінку її стану її елементів і сучасні методи і інструментарій уже дозволяють читати «складні» думки людей по томограмі [1]. Так, наприклад, британські учені розробили технологію сканування активності головного мозку людей,

за допомогою якої можна розрізняти складні думки людей. Група учених на чолі з Елеанор Магвайр з Університетського коледжу Лондона, створила алгоритм, завдяки якому вперше вдалося розпізнати образи так званої «епізодичної пам'яті», що зберігає спогади про місце, час, осіб і дії, які ці особи виконують.

У експерименті за участю добровольців, учені запропонувала їм для перегляду три фільми, тривалістю по сім секунд кожен, в якому чоловік здійснює проста дія: наприклад, роль однієї з актрис полягала в тому, щоб, порившись в сумочці, кинути лист в поштову скриньку. По ходу того, як добровольці дивилися кіно, їх мозкова активність сканувалася і аналізувалася. Автори дослідження особливу увагу звернули на гіпокамп — область мозку, що відповідає за орієнтацію в просторі, пам'ять і процес навчання. Після цього добровольців просили пригадати і «програти» в пам'яті кожен з побачених епізодів, в ході чого їх мозкова активність проходила повторний аналіз, пише eurolab. ua. Аналіз цих даних дозволив комп'ютерному алгоритму з 50% вірогідністю розпізнати, про який з відеороликів зараз думає той або інший доброволець.

Далі подамо сукупність показників якості стану функціональної універсальності світоглядної культури особистості. Універсальність виступає сутнісною характеристикою світоглядної культури і людського буття. Саме такому способу буття іманентна творчість — не всупереч законам «усезагальності та необхідності», а саме завдяки їм. Відтворюючи визначення субстанції як свої власні, суспільна людина завдяки світоглядній культурі творить власну дійсність, добудовуючи матеріальну субстанцію до культури. Виконавчим механізмом тут служить механізм самовизначення особистості.

Тепер, коли ми розглядаємо функціональний аспект людського організму з боку соціального світу, то виявляється, що розум, а точніше інтелект людини, виступає на передній план, репрезентуючи собою і фізичну, і духовну складові універсуму. Тому з цієї точки зору правий П. Юркевич, що писав: «Розум — вершина, а не корінь духовного життя людини. Розум є володар душі, але він не є силою, що породжує любов до краси і добра: любов виростає з глибин серця. Духовне життя зароджується раніше, ніж світло розуму [6, с. 198]».

Іншими словами, завдяки транс-акціям виникає новий, функціональний за природою, орган індивідуальності — особистість. Таким шляхом у людини з'являються нові ступені свободи, що багатократно підсилюють ефект її самореалізації в планетарній і космічній системах. Тут важливо зрозуміти, що головний зміст процесу життєдіяльності люд-

ської особистості — це не пристосування до середовища, а породження і реалізація внутрішніх програм соціального призначення. У цьому якраз і полягає функція підстави. При цьому активна дія індивіда, спрямована на іншого індивіда, вертається рикошетом назад до нього, «відбивається» від іншого індивіда як від своєї перешкоди і завдяки цьому перетворюється з дії, спрямованої на «іншу», на дію, спрямовану (опосередковано через «інше») на себе.

Онтологічно особистість являє собою специфічне силове поле, яке конкретна людина створює в процесі взаємодії з іншими людьми. Вона не теоретична відокремленість, а речовинна чуттєва реальність, що тисне на інших людей. Її «тілесна організація» є частина того «колективного тіла» або «ансамблю соціальних відносин», силового поля, часткою і «органом» якого виступає кожен окремий людський індивід.

При цьому особистість онтологічно має внутрішній соціальний зміст, який зафіксовано в кожному семантичному гнізді соціального змісту елементу семантичної структури, і зовнішню його частину в формі навичок (функцій або системи соціальних ролей) здійснення специфічних видів взаємозв'язку з іншими людьми. Внутрішня і зовнішня частини соціального змісту складаються з того, що прийнятно називати суб'єктивними соціальними відносинами або індивідуальним соціальним світом.

Просування по шкалі функціональних спроможностей особистості з метою виміряти стан її елементів може й важче, ніж рухатись по шкалі морфологічної цілісності, але спостерігати, навпаки, значно легше, оскільки реперними точками тут має бути, на нашу думку, види світогляду: міфологічний, релігійний, філософський, науковий і космополітичний. Який з цих видів світогляду панує у конкретному випадку визначає, на нашу думку, активність функціоналів: світовідчуття, світоуявлення, світосприйняття, світобачення, світорозуміння, що заявляють про себе певним типом культурологічної поведінки у суспільстві. «Особистість … не вроджена, але виникає у результаті культурного розвитку, тому «особистість» є поняття історичне. Вона охоплює єдність поведінки, що вирізняється ознакою оволодіння» — писав Л. Виготський [4, с. 315].

Таким чином, рівень світоглядної культури або свідомості визначається здатністю людського організму в своїй поведінці відхилятися від генетично запрограмованих, інстинктивних форм поведінки.

Отже, проблема визначення міри зрілості світоглядної культури виявляється надзвичайно складною і цікавою. Ми запропонували власне бачення показників зрілості світоглядної культури особистості,

що є важливою проблемою для дослідників, а ще більше для експертів і вчителів-практиків, тренерів, громадських діячів, соціальних працівників, оскільки світоглядні функціонали формуються і набирають силу саме під час навчання у школі і вищому навчальному закладі. На основі вищевикладеного теоретичного аналізу зрілості світоглядної культури можна дійти до наступних висновків:

по-перше, показники зрілості і повноти морфологічної структури світоглядної культури розташовані на трьох рівнях: на ядерному рівні оцінюється нейронні скупчення — мережеві сполуки або поля. На смисловому — функціональні конструкти: відчуття, уявлення, знання, ціннісні орієнтації, що у взаємодії утворюють субстрат світогляду, як кінцевий продукт механізму збудження, а на експресивно-інструментальному — функціонали світотовідчуття, світоуявлення, світосприйняття, світобачення, що складають зміст функціоналу культурологічного походження — світорозуміння. Тут немає протиріччя. Ми постійно стикаємось з таким явищем, коли одна і та ж дія різними фахівцями оцінюється різними методиками і показниками, наприклад, юрист — нормами права, що витримані або порушені, етик — нормами і правилами моралі, що проявились у даному випадку, психолог — мотивами поведінки, що рухали суб'єкта, культуролог — цінностями, що його вабили, філософ — смислами його діяльності і т. ін.;

по-друге, показники функціональної універсальності світоглядної культури особистості проступають на поверхню достатньо виразно, оскільки ми пов'язуємо їх з видами світогляду: міфологічний, релігійний, філософський, науковий і космополітичний. Який з цих видів світогляду панує у конкретному випадку визначає, на нашу думку, активність менш складних функціоналів: світовідчуття, світоуявлення, світосприйняття, світобачення, світорозуміння, що інтегруються у більш складний функціонал — світорозуміння, а потім проявляють себе певним типом культурологічної поведінки у суспільстві. Буття функціоналу світорозуміння ґрунтується на функціональному органі — світогляді, як інтегральному органі, що утворюється на основі взаємодії відчуття, уявлення, знань, ціннісних орієнтацій людини;

по-третє, світоглядна культура особистості для свого існування потребує необхідних і достатніх умов, навіть незважаючи на те, що вона призначена для внутрішнього споживання особистістю. Тому вона потребує, з одного боку, активності самої особистості, що відбувається завдяки тиску семантичного поля з підсвідомості і несвідомості, а з

іншого — наявність ретранслятора смислів, що організує тиск на неї з боку науки, культури і освіти;

по-четверте, педагог або ширше, — наставник — головний транслятор культури, має бути сам носієм високої світоглядної культури, оскільки власний приклад у вихованні і вільному спілкуванні є потужним чинником для молодої людини. Будучи приватним виразом особовій позиції, педагогічний професіоналізм виражає ієрархічну систему цінностей і представляє стійку, внутрішньо усвідомлену систему відносин особи до суспільства, самому собі, вихованцям і професійній діяльності;

по-п'яте, світоглядна культура особистості у кінцевому результаті предстала перед нами як надзвичайно складний конструкт, буття якого складає зміст її свідомості, призначення її — збудження смислової сфери особистості до диференціації і інтеграції, що є атрактором для породження і саморозгортання самосвідомості людини.

Список використаних джерел:

1. 10 наиболее значимых научных открытий, сделанных в 2010 году // MIGnews. com [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www. mignews. com/news/technology/world/030111_74212_70567.html.
2. Бекарев А. М. Целостность личности как философская проблема (методологический аспект исследования): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филос. наук. — Свердловск, 1982. — 18 с.
3. Бех В. П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ / В. П. Бех. — Запорожье: Тандем-У, 1998. — 144 с.
4. Выготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Л. С. Выготский. Собр. соч.: В 6 т. — М.: Педагогика, 1983.
5. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 1999. — 487 с.
6. Юркевич П. Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению слова Божия / П. Д. Юркевич // Философские произведения. — М.: Правда, 1990. — С. 69–103.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2013 р.

Хайруллина Ю. А. Показатели меры сформированности мировоззренческой культуры личности

Рассмотрено та проанализировано показатели по которым оценивается зрелость мировоззренческой культуры личности, представленные как «целостность» и «универсальность».
Ключевые слова: личность, мировоззрение, мировоззренческая культура, система.

Julia Khairullina. The formation indicators of personality's ideological culture

Identified and analyzed the formation indicators of personality's ideological culture, which are presented as integrity and versatility.
Key words: a personality, an outlook, an ideological culture, a system.

© Хайрулліна Ю. О., 2014

УДК 177:1 (13.07.77)

Отрешко О.

Кандидат педагогічних наук, здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД В УТВЕРДЖЕННІ ЗМІСТУ ПРИНЦИПІВ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Розглядається необхідність утвердження змісту принципів українського державотворення на засадах органічного поєднання та використання української культурно-історичної традиції та зарубіжного досвіду.

Ключові слова: людина, політика, держава, державотворення, демократичні принципи, принципи українського державотворення.

Модель і принципи державотворення будь-якої держави ґрунтуються на традиціях, досвіді та національній пам'яті. Останнє є складовою самоідентифікації і консолідації народів, які населяють Україну. Відновлення й збереження колективної пам'яті про державотворчі традиції сприяє єднанню громадянства і мобілізації духовних сил народу, сприяє утвердженню України як рівноправного суб'єкта системи міжнародних відносин, збереженню державного ладу та її територіальної цілісності. Дослідження історичних традицій та особливостей дає унікальну можливість осмислити сьогодення, а також зазирнути у майбутнє української державності, спробувати знайти причини суперечностей, негараздів та проблем, по можливості, упередити їх повторення у майбутньому.

Треба наголосити, що обґрунтування принципів сучасного українського державотворення розгортається в різних напрямах. Одна група вчених переконана, що провідні ідеї українського національного державотворення XXI ст. можуть сформуватися лише на базі західних цінностей. Друга — не менш однозначно обстоює ідею ефективності східних пріоритетів, особливо орієнтацій на Росію. На наш погляд, більш конструктивною є позиція П. Кравченка, згідно якій як західні, так і східні орієнтації можуть бути для України ефективними лише за однієї умови: якщо їхні провідні ідеї реалізуються на міцному підґрунті української культурно-історичної традиції, узгоджуються з власною державотвор-

чою тенденцією. Узгодження інтересів, соціально-політична злагода і духовна єдність на ґрунті національної ідеї, успішне здійснення перетворень і стабільність суспільного розвитку потребують осягнення першоджерел нашого національного єства і повернення до них [1, с. 6].

Демократичний характер державотворення на ґрунті вітчизняного історичного досвіду виявляється насамперед в орієнтації українців на незалежність, самостійність, суверенність державного будівництва. У ментальності народу впродовж сторіч визріла і закріпилася ідея самостійної України саме на принципах демократизму. Демократичні тенденції в період розподілу українських земель між сусідніми державами підпорядковувались головній меті — самозбереження і возз'єднання. І головним джерелом існування таких тенденцій залишалась політико-правова думка, що дійшла до нас через творчий спадок визначних теоретиків. Філософи і богослови, політики і правники, такі як Павло Русин, Юрій Дрогобич, Іван Вишенський, Станіслав Оріховський, Юрій Немирич, Шимон Шимонович, Василь Острозький, Петро Могила, Семен Яворський, Феофан Прокопович та багато інших створювали оригінальні державотворчі концепції, формулювали своє бачення і розуміння форм та методів управління державою та засад життєдіяльності суспільства. Багато з них розглядали проблеми державності крізь призму природного права та суспільного договору. Тому, безумовно, демократичні підходи існували в їх поглядах на розуміння закону, права, методів управління, суверенітету держави, меж її впливу на індивіда тощо.

На думку Станіслава Оріховського-Роксолана, зокрема, державність передбачала рівність між собою короля, ради і народу. Вільною держава може бути лише за умов дотримання права, а також освіти і виховання людей в дусі патріотизму. Правитель має бути не лише мудрим, а і повинен поважати закон і бути справедливим. Тобто, йдеться про такі важливі постулати демократії як рівність, справедливість, законність [2, с. 39]. Таким чином, в політико-правовій думці утверджувались демократичні державотворчі ідеї, які й утворили практичні засади державного будівництва в наступний період.

Практичним втіленням цих ідей слід вважати козацьку республіку, що постала на теренах України у XVII ст. і утверджувалась під гаслами боротьби за права і вольності. Проявом демократичних традицій були в цей період виборність посадових осіб, включно гетьмана, а також виборність суддів і діяльність генеральної ради як представницького органу всієї козацької громади. Діяльність козацьких рад того часу,

наприклад, продемонструвала живучість представницьких традицій в Україні, коріння яких сягає епохи вічового ладу. Крім того виникнення в добу національно-визвольних змагань та боротьби за незалежність таких інституцій було своєрідною альтернативою політичного розвитку тим установам і тенденціям, що їх засновували та впроваджували в Україні пануючі на українських землях чужоземні еліти. Відмінною рисою,,козацького конституціоналізму» було те, що тут давалися взнаки насамперед вічові традиції, які відзначалися значно більшим демократизмом, аніж будь-де-інде. Але за умов несформованої державності, такий демократизм часто межував з анархією та свавіллям, що перешкоджало не лише утвердженню засад реального парламентаризму, а й самої державності [3, с. 425].

Реалізацією демократичних тенденцій слід вважати юридичне осмислення, оформлення та фіксацію ідеалу демократизму в,,Пактах і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» Пилипа Орлика 1710 р. Цей документ юридично фіксував принципи, що покладаються в основу державно-політичного устрою України. В єдине ціле намагались об'єднати традиції попередників, досвід Запорозької Січі та досягнення європейської політико-правової думки.

Прихильниками ідей соціального договору та природних прав людини були такі мислителі як Яків Козельський, Григорій Сковорода, Семен Десницький, Іван Котляревський та інші провідники демократичної думки, які вбачали у людині рівну серед рівних у суспільстві. Про демократичну республіку, де реалізуються ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності,,раціональної демократії» мріяв і писав М. Костомаров. Демократичні погляди відстоювали С. Подолинський, М. Драгоманов, І. Франко та інші прогресивні мислителі [2, с. 40].

Слід мати на увазі, що крім історичного підґрунтя та впливу зарубіжного досвіду щодо демократичних принципів державотворення, у якості теоретичних основ державотворення ми маємо також традиційно українське гуманітарне розуміння держави. Саме у кінці XIX ст. розпочався процес посилення гуманітарних тенденцій у загально цивілізаційному розвитку, проникнення відповідних теоретичних ідей у широкі пласти культури та формування передових рухів громадськості. Це не могло не вплинути на розуміння сутності держави і вилилося в утворення демократичних політичних рухів, доктрин, програм тощо. Не оминув цей процес і українську суспільно-політичну думку, що утверджувалася в складних умовах становлення власної політичної ідентичності, боротьби проти зовнішнього поневолення та пошуку можливостей

національного державотворення. Гуманітарно-демократична тенденція розвитку найбільш повно проявилася у творчості видатних українських мислителів Івана Франка та Богдана Кістяківського, в яких людинознавство набуло не тільки самодостатнього значення, але й отримало конкретне співставлення із діяльністю владних інституцій [4, с. 198].

Фундаментальне висвітлення цієї проблематики можна побачити у філософсько-культурологічних творах Івана Франка. Цінність поглядів І. Франка в тому, що поряд із широкою публіцистичною і літературною діяльністю з підготовки українського народу до здобуття своєї державної незалежності, він зумів сформувати власне цілісне розуміння сутності майбутньої влади та її соціально-гуманітарної функції. Аналіз світоглядно-методологічних основ поглядів І. Я. Франка на державу й суспільно-владні відносини, демонструє їх співзвучність сучасним теоретичним і політичним ідеям, їх близькість до наших соціальних і державотворчих проблем та його безроздільну відданість справі побудови майбутньої української держави. Здійснені геніальним мислителем співставлення людини й держави, заперечення ним всіх різновидів етатизму за його імперські та антигуманні тенденції є ствердженням теоретичними й художніми засобами гуманізму як концепції, де домінує„емансипація людської одиниці». Розуміння І. Франком зв'язку держави й особи є людиноцентричним за своєю суттю і може бути зведене до твердження — держава має бути засобом гарантування умов реалізації саморозвитку особи [4, с. 202].

Повертаючись до Б. Кістяківського, зазначимо, що вчений привніс в українську політичну та філософсько-правову думку все прогресивне, що на той час було досягнуто європейською та світовою наукою. Для дослідника було характерне прагнення поєднати такі досягнення з українською історією та національними традиціями. Б. Кістяківський підтримував ідеї конституціоналізму на основі політичної свободи та земського самоуправління, а зараз досить актуальною нині для України є ідея місцевого самоврядування як основи держави, здійснюваного і контрольованого народним представництвом. На переконання Б. Кістяківського, для подолання хиб політичної системи слід прямувати у своєму поступі до Європи, переймати досвід великих прогресивних європейських громад. Дослідник також відзначав, що культурно-історична, духовна, соціальна ідентифікація нації — це життя як всього народу, так і життєвий світ кожної людини. Шлях національного буття пролягає через самовизначення особи [5, с. 16]. На його думку, орієнтація влади на людину забезпечується правовим устроєм

держави,,,щонайважливішою інституцією» якої є,,народне представництво, що виходить з народу, є співучасником влади, безпосередньо створюючи одні акти та впливаючи на інші» [4, с. 202]. Необхідність гармонійного співіснування держави й особистості є засадничою тезою для Б. Кістяківського.

Як ми бачимо, протягом навіть і того періоду, коли в Україні не було державності, політико-правової ідеї про створення своєї держави на принципах демократії й гуманізму плідно розвивалися. У основі політичних, філософських трактатів українських дослідників звичайно лежали зарубіжні, як теоретичні, так і практичні принципи державотворення на демократично-гуманітарній основі. Дійсно, сьогодні ми маємо значну науково-практичну спадщину видатних українських мислителів минулого стосовно українського державотворення, яку необхідно грамотно використовувати. Але, необхідно підкреслити і вагому роль зарубіжного досвіду в утвердженні змісту принципів українського державотворення.

Необхідно зазначити, що державотворчі процеси в нашій країні обумовлені до певної міри геополітичним розташуванням. Геополітичний вектор розвитку України на сьогоднішній день визначений досить чітко. У зовнішній політиці завданням 2013 р. є успішне завершення переговорного процесу між Україною та ЄС щодо набуття Україною асоційованого членства та підписання угоди про зону вільної торгівлі, отримання безвізового режиму. Водночас Україна братиме активну участь у формуванні нової системи безпеки та співробітництва на європейському субконтиненті. Позаблокова політика надає Україні можливість бути важливою ланкою налагодження довіри та співробітництва між країнами регіону, широко долучатися до багатостороннього діалогу щодо майбутнього загальноєвропейської безпеки [6, с. 10].

Отже, інтеграція в європейський політичний, економічний, правовий та гуманітарний простір є орієнтиром для проведення системних реформ, для модернізації країни, у підсумку для розбудови української держави. Дійсно, наші пріоритети — це європейські демократичні цінності як в розбудові держави, так і громадянського суспільства. Європа теж хоче бачити нашу країну цивілізованою та демократичною, такою що будує державу на європейських принципах.

На початку XXI ст. Україна одержала шанс не лише відійти від традиційності в розумінні відставання від магістрального шляху цивілізаційного розвитку, а й знайти своє місце в межах постмодерного суспільства, основні параметри якого сформувалися в розвинених

країнах Заходу. Але для цього слід враховувати європейську сталу демократичну тенденцію державного розвитку на нинішньому етапі українського державотворення, особливо за потреби подальших демократичних трансформацій держави і суспільства. Оптимізація і вдосконалення демократичної моделі держави і суспільства в сучасних умовах потребує адаптації традиційних демократичних принципів та цінностей до нових потреб та існуючих викликів. Це стосується всіх без виключення демократичних інститутів і процесів.

Узагальнюючи закордонний досвід демократичного державотворення зазначимо, що лише пріоритет права, фактична рівність прав і можливостей їх реалізації, гарантії прав і свобод людини і громадянина, розвинуте громадянське суспільство і ефективна система місцевого самоврядування, демократичні методи управління та інші важливі демократичні принципи та європейські цінності забезпечать реальний суспільний прогрес Україні. Тому незалежно від змін у владі поглиблення демократичних засад залишається головним пріоритетом розвитку української держави [2, с. 42].

Зарубіжний досвід стосовно демократичних принципів державотворення яскраво проявився у розгортанні конституційного процесу в Україні в умовах зародження ринкових механізмів й становлення багатопартійної політичної системи на початку 90-х рр. XX ст. 30 червня 1992 р. Комісія по розробці нової Конституції України внесла на розгляд Верховної Ради її перший проект. Він був схвалений Європейською комісією,,За демократію через право» та позитивно оцінений зарубіжними й українськими експертами. На жаль цей проект так і не був внесений на пленарне засідання українського парламенту через політичну кризу. Вона завершилася прийняттям рішення Верховної Ради про дострокові вибори парламенту та президента влітку 1994 року. Україна втратила реальний шанс уже на початку свого державотворення отримати передову демократичну Конституцію як підґрунтя для подальшого ефективного розгортання державотворчих процесів [7, с. 642].

Сучасні українські політики також часто звіряють своє бачення конституційних основ функціонування держави із стандартами, що були встановлені і активно розвиваються Європейською комісією,,За демократію через право», відомою як Венеціанська комісія. Висновки та рекомендації Венеціанської комісії не є і не можуть бути обов'язковими. Адже завданням Венеціанської комісії згідно з її Статутом є здійснення фахової оцінки гарантій забезпечення демократії. З цією метою комісія має поглиблювати вивчення правових систем держав-учасниць, переду-

сім з метою гармонізації таких систем; втілювати у життя демократичні принципи правової держави, досліджувати проблеми, пов'язані з функціонуванням, зміцненням та розвитком демократичних інститутів. За роки свого існування Венеціанська комісія підготувала більше 150 висновків та експертних оцінок щодо законопроектів та законів України. Серед найважливіших з висновків слід згадати висновки щодо проектів Конституції України, Законів України,,Про Автономну Республіку Крим»,,,Про Конституційний Суд України»,,,Про вибори народних депутатів України»,,,Про судоустрій та статус суддів»,,,Про політичні партії»,,,Про внесення змін та доповнень до Конституції України»,,,Про прокуратуру»,,,Про Кабінет Міністрів України»,,,Про мирні збори»,,,Про єдиний державний реєстр виборців» (спільний висновок з ОБСЄ/БДІПЛ),,,Про парламентську опозицію в Україні»,,,Про внесення змін та доповнень до законодавчих актів, які стосуються статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад»,,,Про статус народних депутатів України», проекти законів про референдум. Серед найбільш актуальних подій останнього часу слід відзначити висновки щодо конституційної ситуації в Україні, проекту Виборчого кодексу України та Закону України про судоустрій та статус суддів [8].

Також зарубіжний досвід стосовно демократичних принципів державотворення в Україні яскраво проявляється у організації діяльності системи самоврядних структур. На нашу думку, європейська модель місцевого самоврядування просто необхідна для української реальності, тому що у цій моделі місцеві органи виконавчої влади політично нейтральні. Це гарантує, що: існує можливість реальної участі громадян у справах місцевого самоврядування на основі пріоритету їхніх прав; органи самоврядування створюють умови для такої участі відповідно до власного вибору громадян; політичні партії виконують роль посередників між громадянами та органами місцевого самоврядування.

Це демократична модель місцевого самоврядування, вона принципово відрізняється від бюрократичної номенклатурної моделі, що нині діє в Україні, яка робить залежним місцеве самоврядування від центральної влади, а громадян — від виконавчих органів місцевого самоврядування. Нині постало завдання вироблення української моделі місцевого самоврядування, що ґрунтується на адаптації зарубіжного досвіду та самостійно формалізує концепцію розвитку місцевого самоврядування. Напрацювання саме європейської моделі розвитку системи самоврядних структур в Україні дасть змогу уникнути помилок постсо-

ціалістичного модерну та реалізувати демократичні засади суспільного управління. Важливо наголосити на доцільності того, щоб подальша реалізація політики децентралізації в Україні розглядалася саме в контексті європейського вибору. Досвід децентралізації та регіоналізації у Франції, Німеччині та Польщі пропонує низку відповідних прикладів [9, с. 23].

Тоталітарне минуле нашої держави змушує використовувати зарубіжний досвід в утвердженні змісту принципів українського державотворення за багатьма питаннями, у тому числі і стосовно розбудови громадянського суспільства, що є важливим чинником у процесі державотворення. На нашу думку, необхідно задіяти усі важелі для розбудови громадянського суспільства. Адже саме в процесі усвідомлення змісту реалізації демократії західного зразка в Україні виникла ця проблема. Окрім того, перспектива європейської інтеграції для України — це аж ніяк не риторичне питання, як може здаватися на перший погляд. Власне кажучи, на сьогодні термін «громадянське суспільство» набув особливого змісту як певний тип суспільства, як зліпок його соціально-економічної, політичної та правової природи або критерій розвиненості соціуму в певну історичну епоху. Громадянське суспільство — це рівень, на якому відображає себе демократія. Тут найчіткіше проявляються і одночасно встановлюються та формалізуються відносини між індивідами, що є основою формування правової держави. На цьому рівні демократія переходить від способу співіснування людей у державі до форми правління. Це, у свою чергу, потребує наявності певних умов: внутрішньої автономності людини; зовнішніх, правових гарантій збереження цієї автономності; структуралізованого суспільства; відповідної системи соціальних відносин, зокрема відносин власності; адекватної політичної системи [10, с. 87].

Дослідження процесу національного державотворення зумовлене, перш за все, потребами практики, насамперед формуванням в Україні громадянського суспільства й побудовою правової, демократичної, соціальної держави. Ураховуючи досвід розвинених демократій, концепція українського державотворення повинна бути зорієнтована на Громадянина та на соціальні інвестиції у людський капітал, формування сучасної інфраструктури життєзабезпечення кожної людини та гуманітарного обличчя суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кравченко П. А. Вітчизняний культурно-історичний досвід у системі сучасного державотворення (соціально-філософський аналіз) / П. А. Кравченко. — К.: ГЕНЕЗА, 2001. — 332 с.
2. Кормич А. І. Демократичні традиції українського державотворення / А. І. Кормич [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive. nbuv. gov. ua/portal/Soc_Gum/App/2011_42/Kormich_A.pdf
3. Звірковська В. А. Козацькі ради в історичній еволюції українського парламентаризму / В. А. Звірковська // Ґілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: ВІР УАН, 2009. — Випуск 28. — С. 421–426.
4. Петровський П. Актуальність гуманітарного розуміння держави в українській суспільно-політичній думці початку ХХ століття [Електронний ресурс]./ П. Петровський. — Режим доступу: — http://archive. nbuv. gov. ua/portal/soc_gum/pubupr/2011_2/doc/5/03.pdf
5. Альчук М. П. Філософія Богдана Кістяківського в українському філософсько-правовому дискурсі кінця ХІХ — початку ХХ ст.: автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.05 «Історія філософії»/ М. П. Альчук. — Львів: Б. в., 2011. — 32 с.
6. Пенглер Т. І. Новітній період українського державотворення та його основні етапи / Т. І. Пеглер // Ґілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: ВІР УАН, 2012. — Випуск 63 (№ 8). — С. 640–646.
7. Венеціанський стиль європейської конституційної спадщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://coe. mfa. gov. ua/ua/press-center/publications/970-veneciansykij-stily-jevropejsykoji-konstitucijnoji-spadshhini
8. Шарий В. І. Становлення в Україні європейської моделі організації самоврядних структур: проблеми та перспективи / В. І. Шарий // Стратегічні пріоритети. — 2011. — № 3 (20). — С. 22–26.
9. Латигіна Н. Основні критерії, принципи та рівні здійснення демократії / Н. Латигіна // Політичний менеджмент — 2009. — № 3. — С. 81–91.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2013 р.

Отрешко В. Историческая основа и зарубежный опыт в утверждении содержания принципов украинского государства

Рассматривается необходимость утверждения содержания принципов украинского государства на принципах органического сочетания и использования украинской культурно-исторической традиции и зарубежного опыта.
Ключевые понятия: человек, политика, государство, демократические принципы, принципы украинского государства.

Otreshko V. Historical background and international experience in approving the content of the principles of Ukrainian state creation

The need for strengthening the content of the principles of Ukrainian state creation on the basis of organic combination and use of Ukrainian cultural and historical tradition and international experience was reviewed.
Keywords: human, politics, state, state creation, democratic principles, principles of Ukrainian state creation.

© Отрешко О., 2014

УДК 2.33:167

Олексенко Р. І.

Кандидат економічних наук, доцент, здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

РИНКОВІ ВІДНОСИНИ У СУЧАСНОМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Розглядаючи ринок як складну економічну структуру, український автор звертає увагу на суперечливість та довготривалість формування в країні ринкових відносин і господарського механізму, що одночасно супроводжується змінами в усіх сферах суспільного життя; цим дослідженням він намагається розгорнути ті методологічні положення економічної теорії, які пояснюють закони функціонування сучасного ринку, проаналізувати його основні елементи, управління в ринковій економіці тощо.

Ключові слова: людина, виробництво, ринкові відносини, ринкова економіка, ринкове господарство.

Соціально-економічні, політичні та інші аспекти становлення ринкових відносин достатньо виразно проявляються у працях сучасних українських вчених, серед яких варто відзначити таких: В. Базилевич, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Павленко, Д. Черваньов, А. Чухно, С. Мочерний та інші. Їх погляди багато в чому відрізняються, їх ідеологічні засади поширюються від соціал-демократизму (а інколи і пережитків марксизму-ленінізму) до неолібералізму в різних його варіантах. Однак більшість з них намагаються визначити наукові критерії оцінки ринкового господарстства з позицій прийнятності його законі вдля українського суспільства, його сильні та слабкі сторони.

Академік А. Чухно визнає, що «ринок – це складна система з розгалуженою і багаторівневою структурою, яка формується за допомогою найрізноманітніших шляхів і методів» [1, с. 137]. Він виділяє в ринковій економіці функціональну структуру, що забезпечує кожному з ринків виконання певної функції, обіг певних товарів чи послуг. Це і фінансовий ринок, товарні ринки, ринок праці, ринок капіталу та валютний ринок. Ці функції ринок виконує, спираючись на інфраструктуру: товарні,

фондові та валютні біржі, підприємства і фірми, банки і кредитні товариства тощо. Між рівнем розвитку ринку та станом інфраструктури економіст визнає пряму залежність: чим більш розвинута інфраструктура, тим краще розвинутий і ринок.

Не оминув у своїх фундаментальних працях відомий економіст і проблему особливості умов для формування ринку в Україні. Він констатує, що в Україні ринок формувався в унікальних історичних, економічних і соціально-психологічних умовах, оскільки до ринку ми почали рухатись від командно-ринкової економіки. Академік висловлює досить перебільшене твердження щодо ізольованості нашої економіки від світової економіки, насамперед від світового ринку. Звичайно, радянське господарство було специфічним, але ізольованим його назвати складно. Так СРСР активно торгував на світових ринках нафтою, продавав природній газ Західній Європі, закупав зерно в Канаді, США та Австралії і т. і. Інша справа, що радянські підприємства не мали самостійного, без контролю держави, виходи на світові ринки.

А. Чухно відзначає, що СРСР домігся успіхів в галузі ракетно-космічної техніки, в авіаційній та оборонній промисловості в цілому, але стан його економіки від цього не був кращим за розвинуті ринкові країни. Радянське господарство досягло високого рівня суспільного поділу праці, мало високоспеціалізовані підприємства, розгалужені економічні зв'язки, але все це функціонувало під адміністративним контролем, часто нераціональним, економічно недоцільним.

На думку українського академіка перехід до ринку в Україні повинен насамперед удосконалити та раціоналізувати господарські зв'язки. Особливість утворення загальнодержавного ринку у нашій країні він вбачає у тому, що у нас немає тих можливостей, які були у інших перехідних суспільствах. Наприклад, Югославія та Польща перейшли до ринку, використавши досить розвинутий потенціал приватного сільськогосподарського сектору, який допоміг забезпечити основні потреби населення і пом'якшив перехід до ринку. Для України ж перше десятиріччя переходу до ринку був характерний надзвичайно високий рівень одержавлення економіки, монополізація важкої промисловості і домінування підприємств-гігантів. Академік Чухно з вищенаведених причин вважає, що в Україні перехід до регульованої ринкової економіки не може бути рівномірним в усіх галузях господарства, це підтверджує світовий досвід.

Учений-економіст визнає і структурні складності переходу до ринкової економіки. Він відзначає, що є закони про власність, землю, оренду,

але адміністративно-командна система все ще зберігає вплив на бюрократію і протидіє спробам створити альтернативні структури, гальмує соціально-економічні перетворення. Світовий досвід показує, що господарський механізм «може успішно функціонувати лише у цілісній системі економічних та юридичних норм, певному стані суспільної свідомості, моралі та культури. Без цих передумов надбудовного характеру ринок так само неможливий, як і при відсутності певних економічних факторів. Жоден ринок не може існувати без правової основи, хоч і самого прийняття законів замало. Нерідко вони (закони) залишаються "безробітними", бо потрібен ще механізм їх реалізації. Помічає він і негативну тенденцію, за якої зміни економічних процесів такі динамічні, що чинні закони швидко старіють, а юридичні норми не відповідають реальним процесам в економіці [1, с. 139].

Винятково важливими для ринкової економіки академік визнає такі фактори, як суспільна свідомість, рівень культури, суспільної моралі. Адже при однобокому негативному ставленні до ринку, до товарно-грошових відносин можливе поглиблення кризових явищ в економіці. Він зазначає, що загострення дефіциту товарів, розбалансованість ринку в 90-ті роки XX століття викликали велике занепокоєння населення тим, що перехід до ринку посилює негативні процеси: ріст цін, гіперінфляцію, безробіття, банкрутство підприємств. Такі явища перехідного періоду становлять серйозну загрозу деформації ринку, зростання невпевненості підприємців та споживачів, скорочення довгострокових інвестицій у виробництво, зростання спекулятивного капіталу тощо. «Така ситуація породжує недовіру до уряду, його економічної політики, — пише А. Чухно, — посилює нестабільність і невпевненість у майбутньому ринку» [1, с. 140].

Учений також піднімає проблему справедливості у процесі становлення ринкових відносин в Україні. Він виступає за активну соціальну політику не тільки традиційними засобами (збільшення державних витрат на житло, на освіту, охорону здоров'я, пенсійний фонд, інвалідів та малозабезпечених). Нова соціальна політика повинна забезпечити соціально справедливий перехід до регульованої ринкової економіки. Це потребує чіткого визначення масштабів та рівнів негативних економічних процесів (інфляції, безробіття, зниження доходів та ріст цін) і усунення негативного впливу ринку на вразливі соціальні групи. Навколо таких дієвих заходів можна згуртувати населення для економічних ринкових перетворень.

Академік переконує, що формування ринку і господарського механізму в цілому довготривалий процес, який супроводжується змінами в усіх сферах суспільного життя. Розвинуті країни йшли до ринку, на його думку, упродовж всього повоєнного періоду (не менше 3–4 десятиліть). Нові індустріальні азійські країни — приблизно 2 десятиліття. Тому перехід України до ринкових відносин неможливий за відносно короткий строк, ймовірний лише перехід до регульованого ринку.

Вітчизняний економіст В. Тарасевич тематизував доволі оригінальну, хоча і переобтяжену марксистськими категоріями, «теорію перехідної економіки в контексті універсумних процесів». В її основі лежить невдоволення західними поглядами на перехідну економіку як трансформацію командної в ринкову. На його думку, західні теоретики завузили проблематику транзитивних країн до суто економічного аналізу. Натомість потрібно розглядати це явище не тільки в контексті глобальних (глобалізацій них) процесів, а навіть в контексті всієї «космічної еволюції», яка веде до об'єднання людства і до «глобальної синергетичної економіки». Цей автор, по-перше, закидає неоліберальній моделі аналізу та впливу на трансформацію постсоціалістичних та пострадянських країн звинувачення у «зацікавленості розвинутих країн» зробити економіки «нових країн» занадто відкритими. Це дозволило, на його думку, «імпортувати промисловий, фінансовий та людський капітал на сотні мільярдів доларів» з перехідних економік до розвинутих. Натомість Захід «експортував на периферію глобальні проблеми сучасності (бідність, голод, забруднення довкілля і т. п)» [2, с. 67].

По-друге, він переконаний у тому, що західна модель «перехідного суспільства» не враховує: « а) значно більш складної будови сучасної ринкової економіки в порівнянні з неокласичними моделями; б) ринкових відносин як тільки однієї із складових економічних відносин; в) економіки як тільки однієї із сфер життєдіяльності суспільства і робиться це свідомо, щоб поставити країни, що розвиваються у залежне від Заходу становище. Тож в даному випадку спостерігаємо закид «фахівця», який займавсь проблемою ринкової економіки протягом приблизно 10 років, західним вченим, які все життя провели в умовах ринкової економіки, вивчали її протягом багатьох поколінь — це виглядає доволі типовим прикладом «вітчизняної учености» — аргумент на зразок: як колись підкували блоху наші народні умільці, так ми «підкуємо» західну науку. З з приводу другого звинувачення, В. Тарасевич «пророкує» кару західним суспільствам у вигляді поширення екологічних проблем, кримінального впливу, «маргіналізованого людського капіталу», екстремізму

та тероризму і на розвинуті країни. Така позиція збігається, по суті, із екстремістськими теоріями «диявольського Заходу», властивим різноманітним маргінальним течіям (особливо у азійському варіанті), які і підживлюють міжнародний тероризм.

На думку В. Тарасевича, Україна повинна уникнути і прозахідного, і просхідного варіантів соціально-економічного розвитку, а знайти «свій особливий шлях», який міг би поєднувати краще від обох вищевказаних і відповідати «імперативам становлення нового мегауніверсумного інтеграційного типу історичного розвитку» [2, с. 80]. Рецепт для цього «дива» вітчизняний економіст подає у вигляді подолання «трьохсторонньої суперечності» між технологічним, соціальним та соціально-економічними укладами національної економіки. А оскільки В. Тарасевич розуміє західну модель як «економічний імперіалізм», а східну — в діалектичний спосіб, мабуть, розуміє як «глибоку духовність», індиферентну до економічних проблем, то їх синтезом постає щось на зразок раю на землі, в якому українці (ліпше, українсько-універсумні часточки) будуть і економічно багаті, і духовно розвинуті, гармонізовані з універсамом, людством і з самими собою. Однак такий варіант, і без суворого наукового аналізу так шанованого В. Тарасевичем Карла Маркса, виглядає повною утопією, оскільки у вирішенні реалізації своєї ж утопічної мети — «віднайти велосипед» ефективної економіки (не-західного взірця та способу функціонування).

В. Бобров здійснив спробу концептуально поєднати основні положення економічної теорії з функціонуванням ринкового механізму, в якій він намагався розкрити найважливіші теми основ ринкової економіки на основі фундаментальних положень сучасної теорії мікро- та макроекономіки. В своїй праці він систематизував методологічні положення економічної теорії, що пояснюють закони функціонування ринку, управління в ринковій економіці, основні їх елементи (фінансова, кредитно-банківська система, ринок цінних паперів тощо).

В. Бобров зазначає, що «закріплення функцій володіння й управління власністю за одним суб’єктом неминуче породжує її відчуження від суспільства. У нас протягом багатьох десятиріч відбувався процес, пов'язаний з надмірною централізацією власності, її бюрократизацією, майже виключною її зосередженістю в руках держави. І в теорії, і в практиці так звана «загальнонародна» власність ототожнювалась з державною» [3, с. 43]. Він приводить статистику, згідно якої 92% засобів виробництва належали державі, а якщо врахувати, що так звана «кооперативна» (колгоспна) власність теж перебувала під тотальним

контролем радянської влади, то це означає повне одержавлення засобів виробництва і позбавлення цілих поколінь «вільних радянських людей» приватної власності та стимулів її набуття.

Присвятив дослідженню ринкового господарства значну увагу і український економіст К. Базилевич. Його погляди просякнуті стереотипами ортодоксального марксизму східного (радянського) зразка. Так основні поняття ринкової економіки трактуються ним ніби з погляду 70–80-х років минулого століття. В його праці відчуваються стереотипи стосовно капіталізму як антагоністичного соціального ладу. «Капіталістичне товарне виробництво — велике, середнє і мале виробництво, — пише К. Базилевич, — ґрунтується на приватній власності на засоби виробництва незначної частини населення; найманої праці тих, хто позбавлений власності на засоби виробництва; продукт (результат) виробництва є власністю капіталіста (власника засобів виробництва); суспільною метою виробництва є отримання максимального прибутку [4, с. 43]. Професор кращого ВНЗ країни мабуть забув, що «незначна частина населення» в розвинутих країнах — це майже половина всіх громадян, які в тій чи іншій формі володіють акціями корпорацій, тобто є співвласниками (хоч і «мінорітаріями).

Відомий економіст також чітко розділяє ринок на вільний класичний (до сер. XIXст.) — «ринок, за якого держава не втручається в економіку, а виступає як «нічний вартовий», що стежить за тим, щоб усі, хто має самостійне джерело доходів, ретельно сплачували податки до державної казни; основними регуляторами економіки є вільні ціни, процентна ставка та ставка заробітної плати» [4, с. 55–56] та ринок регульований (сер. XIX–50-ті роки XXст.), який характеризується втручанням держави в економічне життя суспільства з метою обмеження свавілля монополій та захисту конкурентного середовища.

Умовами виникнення ринкового господарства професор-економіст визнає суспільний поділ праці, який ґрунтується на спеціалізації, що визначається порівняльними перевагами або відносно меншою альтернативною вартістю виробництва; економічна відособленість суб’єктів господарювання (що, скільки і як виробляти — вирішує сам товаровиробник); величина трансакційних витрат визначає умови і межі ділової активності; вільний обмін ресурсами, який забезпечує вільне ціноутворення та ефективне господарювання [4, с. 58]. Як бачимо із цього визначення серед чинників ринку немає приватної власності, як кажуть — «коментарі зайві!». Визначення ринкової економіки в даній праці відсутнє, хоча у самій назві проголошене.

Натомість інший знаний український економіст А. Гальчинський приділяє проблемі співвідношення ринкової економіки та приватної власності велику увагу. Учений навіть пропонує «принцип історизму власності» і вважає, що радянська наука розглядала питання історизму відносин власності з позицій формаційного підходу, а характеристики загально цивілізаційних перетворень, які визначають об'єктивну основу еволюційного розвитку відносин власності, не розглядалися. А. Гальчинський бере за основу марксову тезу про «позитивне заперечення приватної власності», але не комуністичною формацією, а новою формою капіталізму. Він запевняє, що сучасні корпорації «долають обмеження, притаманні цій формі власності в умовах класичної приватно-капіталістичної форми [5, с. 58, 65]. На його думку, нинішні корпорації — колективні власники, а не приватні. Критерій автора — відсутність одноосібних, чи домінуючих власників у найбільших корпорацій США (на момент написання книги). Це затіняє для автора простий факт — акції цих корпорацій продаються на світових біржах, що означає нічим необмежене право їх власника — власника саме приватного. Цей власник може їх зберігати, продавати, дарувати тощо, що і є ознакою приватної власності, тобто власності автономної від політичної, релігійної та інших сфер суспільства. Єдина проблема у власника акціонерного капіталу — ризик знецінення його акцій внаслідок процесів економічного життя.

Іншим критерієм подолання капіталізмом «класичної приватно-капіталістичної форми» А. Гальчинський вважає соціальні інвестиції приватних компаній та корпорацій (на прикладі США). Згідно даних 1987 року в США соціальні інвестиції корпорацій становили 541,1 млрд. доларів (фонди медичної допомоги працівникам, фонди матеріальної підтримки, фонди перепідготовки кадрів тощо). Соціальні витрати держави в тому ж році склали 834,4 млрд. доларів (18,4% ВНП). На основі цього автор робить висновки про подолання основних суперечностей капіталістичного суспільства на етапі корпоративної форми власності. Ще більше, на думку А. Гальчинського, природу капіталізму змінює діяльність страхових та пенсійних фондів, які уособлюють для нього усуспільнену форму власності. Тому це вже не капітал у його класичному розумінні, який працює лише на одержання прибутку. Діяльність цих інституцій повністю підпорядкована інтересам громадянина, що акумулює свої кошти на їхніх рахунках. Автор апелює до статистичних даних, згідно яких близько половини акціонерного капіталу найбільших корпорацій уособлюється у специфічній формі пасивів, «які

мають трудовий характер, є власністю мільйонів громадян і не мають ознак класичного капіталу» [6, с. 66, 78]. Така апологетична позиція А. Гальчинського не враховує такої характеристики корпорацій, як інтернаціоналізація (глобалізація) їх діяльності. Задамо питання: чи втрачає капітал транснаціональних корпорацій «ознаки класичного» у країнах «третього світу», де використання дешевої робочої сили дозволяє отримувати надприбутки

Те, що капіталом стала володіти більша частина суспільства в розвинутих країнах, не відміняє суть капіталістичної системи, орієнтованої на прибуток. Пенсіонери та застраховані особи, які є клієнтами вищевказаних фондів, справді зорієнтовані на збереження (заощадження) своїх коштів, але фонди гарантують це за рахунок пакетного володіння акціями потужних транснаціональних корпорацій. Останні, в свою чергу, орієнтуються на прибуток, і якщо є можливість отримати його в слаборозвинутих країнах, керівництво корпорації добровільно не відмовиться від нього, і не спрямує кошти на соціальні інвестиції та підвищення соціальних стандартів в цих країнах. Адже, якщо корпорація буде втрачати прибуток, ціна акцій на біржі буде падати, що може спонукати пенсійні та страхові фонди продати їх, щоб не втратити заощадження своїх клієнтів. Природа прибутку корпорацій турбує фонди та їх клієнтів значно менше, ніж рівень прибутковості та можливість наростити власні заощадження. Отже, приватно-власницьких характер капіталу не може «відмінити» навіть його широке поширення серед населення багатих країн. Інша справа, якщо таке явище стане глобальним, тобто більшість населення планети матиме такі страхові та пенсійні заощадження, але поки що це виглядає утопією.

Український економіст Л. Кудирко проаналізував проблеми переходу до ринкової економіки з позицій ордо-лібералізму. Він відзначає, що ігнорування специфіки соціально-економічних та історичних обставин перехідної економіки і вбачання в монетаристських рецептах відповідей, придатних «для всіх часів і народів» не могли не призвести до неочікуваних наслідків, які врешті-решт сприяли повному розчаруванню в неоліберальних можливостях взагалі, і монетаристському ідеалі, зокрема. Це завадило більш адекватному сприйняттю неоліберальних ідей, зокрема німецького ордолібералізму, який продуктивно осмислює еволюцію економічних систем, їх сутності та основних механізми функціонування. Українські дослідники вважають, що саме адекватності положень ордо- лібералізму повоєнна Німеччина завдячує у своєму соціально-економічному розвитку. ФРН в доволі короткий історичний

період перетворилась з посттоталітарної країни із вщент зруйнованою економікою та соціальною системою на соціально-ринкову та правову державу [7, с. 2].

Темпи гіперінфляції в Україні становили: 1991рік — 240%, 1992рік — 2100%, 1993рік — 1025%. Безпрецедентне падіння обсягу виробництва з 1990 по 1994 рік (у промисловості на 70%, а у сільському господарстві — на 30%) дослідники порівнюють з періодом «Великої депресії» у США 1929–1933 років. Аналізуючи стан доходів населення, Л. Кудирко відзначає факт їх падіння з причин абсолютного і відносного зниження рівня заробітної платні. З 1992 по 1994 рік частка номінальної зарплати у ВНП упала з 50, 1% до 33,8%, що майже у 2 рази менше, ніж у розвинутих країнах. У подальшому ця тенденція збереглась, що свідчить про грабіжницьку роль вітчизняного капіталу, який розвивається за рахунок гіпер-експлуатації та захоплення суспільної власності. У багатьох галузях господарства частка заробітної плати у структурі собівартості зменшилась до 5–7%, а на деяких підприємствах — до 3% [7, с. 4].

Вітчизняні дослідники вказують, що нестабільність політичної та соціально-економічної ситуації в Україні на ранній стадії переходу до ринкової економіки зумовила дуже низький рівень іноземних інвестицій. На кінець 1995 року вони склали близько 750 млн. дол. США при очікуваних 40 мільярдах.

На думку Л. Кудирко, псевдоліберальна та псевдодемократична політика зумовила такий значний рівень падіння виробництва в Україні при переході до ринку, оскільки лібералізм не припускає існування високого рівня монополізації ринків, напрозорості приватизаційних процесів, гіперінфляції як способу збагачення багатих за рахунок бідних [7, с. 8].

Ордолібералізм проявив неабиякий успіх у реформуванні повоєнної Німеччини, в якій успіх був пов'язаний із плідним синтезом лібералізації господарського життя, роздержавленням та декартелізацією економіки. При цьому існувала системна державна підтримка тих сфер господарства, у яких використання лише ринкових механізмів було б недостатнім або загрожувало б значними соціальними витратами і втратами. «Контроль за цінами був збережений у тих сферах, де введення вільного ціноутворення було визнано соціально небезпечним. Держава залишила за собою контроль за цінами на електроенергію до 1953 року, вугілля та дорогоцінні метали — до 1954 року, воду і газ — до 1959 року. Предметом особливого державного регулювання на трансформаційний

період залишились ціни на сільськогосподарську продукцію і житло» [8, с. 8–9].

Особливо вітчизняні дослідники наголошують на негативній ролі партійно-господарської номенклатури в процесі переходу України до ринкової економіки, яка корумпованими зв'язками з державним апаратом вибудувала картелізоване господарство («олігархію») та сприяло збереженню за державою насильницького характеру стосовно широких кіл населення.

Список використаних джерел:

1. Чухно А. А. Твори у трьох томах / А. А. Чухно. — Т. 1. Становлення і розвиток ринкової економіки. — К.: КНУ, 2006. — 560 с.
2. Тарасевич В. Н. Очерки теории переходной экономики / В. Н. Тарасевич. — К.: Наукова думка, 2001. — 224 с.
3. Бобров В. Я. Основи ринкової економіки: Підручник /В. Я. Бобров — К.: Либідь, 1995. — 320 с.
4. Базилевич В. Д. Ринкова економіка: основні поняття і категорії: Навч. посібник / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. — К.: Знання, 2006. — 263 с.
5. Гальчинський А. С. Становлення суспільства постформаційної цивілізації: Навч. посібник / А. С. Гальчинський. — К.: Вища школа, 1993. — 107 с.
6. Гальчинський А. С. Кінець тоталітарного соціалізму. Що далі?/ Анатолій Гальчинський. — К.: Українські пропілеї, 1996. — 160 с.
7. Кудирко Л. П. Формування ринкового простору перехідної економіки України у контексті ідей неоліберальної спадщини / Л. П. Кудирко. — Донецьк: ІЕП НАНУ, 1997. — 24 с.
8. Никитин С. Что такое «шоковая терапия» / С. Микитин // Междунородная экономика и международные отношения. — 1992. — №2. — С. 3–10.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013 р.

Олексенко Р. И. Рыночные отношения в современном социально-экономическом дискурсе: украинский контекст

Рассматривая рынок как сложную экономическую структуру, украинскийй автор обращает внимание на противоречивость и продолжительность формирования в стране рыночных отношений и хозяйственного механизма, одновременно сопровождается изменениями во всех сферах общественной жизни; этим исследованием он пытается развернуть те методологические положения экономической теории, объясняющие законы функционирования современного рынка, проанализировать его основные элементы, управление в рыночной экономике и т. д.
Ключевые слова: человек, производство, рыночные отношения, рыночная экономика, рыночное хозяйство.

Olexenko R.I. Market relations in the contemporary socio-economic discourse: Ukrainian context

Considering market as a complex economic structure, Ukrainian author draws attention to the contradiction and duration of formation of the market relations and economic mechanism in the country that is simultaneously accompanied by changes in all spheres of social life; with this study he tries to expand those methodological positions of economic theories that explain the laws of functioning of modern market, analyze its basic elements, management in a market economy, etc.
Keywords: human, production, market relations, market economy, market enterprise.

© Олексенко Р. І., 2014

УДК 264–931

Евсюкова Е. И.

Соискатель кафедры философии и социальных наук Севастопольского национального технического университета

ПРАВОСЛАВНЫЙ ХРАМ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

Рассматриваются Православный храм как социокультурный феномен.

Ключевые слова: Иисус Христос, Православный Храм, социокультурный феномен.

В культурно — исторической перспективе философское осмысление круга вопросов, связанных с Православным храмом,- не просто актуальная тема теоретических изысканий, но и практическое требование современной общественной жизни. Актуальность исследования определяется необходимостью адекватного понимания и осмысления процессов возвращения и актуализации утраченных, забытых или насильно вытесненных из общественного сознания и практики духовных ценностей христианства, а также просветительскими задачами современного образования при разработке курсов философии, истории, культурологии, социальной философии, этики, эстетики, религиоведения.

Цель статьи: исследовать социокультурный феномен — Православный храм, Православная Церковь в посттоталитарной Украине за 20 лет.

Анализ традиционной философской концепции храмового феномена основан на классификации религиозной мысли, предложенной Н. А. Бердяевым в работе "Русская идея". Данная классификация выходит за пределы локальной сакральной мысли, содержит в себе определяющее смысловое значение. Главным критерием догматической традиции являются тексты Священного Писания.

Основное положение традиционного, богословского понимания храмого феномена гласит, что для христианина это место обретения Бога через молитву, место единения с Богом через таинства. Е. Трубецкой понимает храм как то начало, которое должно господствовать в мире, сама Вселенная должна стать храмом. Именно с идеей мирообьемлющего храма связаны надежды на идеальное переустройство мира.

Православный храм представляет собой сложный, неисчерпаемый символ. Расположение храма, архитектура, убранство, роспись, иконы выражают то, что это образ и Вселенной, и Церкви, существующей в её пределах, распространённой по всему миру и созерцаемой в пространстве. Храмы в Православной Церкви строились по-разному, но каждый храм символически соответствовал церковному вероучению. Так, храмы в виде креста означали, что Крест Христов — основа Церкви и ковчег спасения для людей; храмы круглые — кафоличность и вечность Церкви, так как круг — это символ вечности. Господствующим в византийской храмовой культуре остался прямоугольный храм с выдвинутым на восток закругленным выступом алтарных апсид. Православные храмы отличаются несравненным великолепием и внешней, и внутренней детализацией. Это касается размеров и пропорций, украшений и цветового оформления, формы купольных завершений и их количества.

Схема внутреннего устройства храма: 1.- алтарь, 2.- неф (вытянутая в длину часть храма), 3.- притвор, 4.- иконостас, 5. — престол, 6. — жертвенник, 7.- Горнее место, 8.- ризница, 9. — солея, 10.- амвон, 11.- клиросы, 12.- папереть. Главной внешней архитектурной деталью православного храма является его купольное завершение с водруженным на нём православным крестом. Число куполов всегда символично: 1 — соответсвует Божиему Единству, 3 — символизирует Святую Троицу, 5 — Христа и четырёх евангелистов, 13 — Христа и Его двенадцать учеников.

Во внутреннем устроении здания храма особое значение имеет свод, который символизирует Духовное Небо и сооружается таким образом, чтобы создавать впечатление глубины и вместе с тем незыблемости и прочности духовного мира. Храм имеет три главные части: 1 — алтарь, 2 — неф, 3- притвор. Алтарь символизирует Небесное Божие Царство в его центре — престол, на котором в дарохранительнице хранятся Святые Дары.

Крест. Символ спасения и предмет почитания для христиан (кроме некоторых протестантов). Что же символизируют элементы креста и его различные типы: вертикальный луч — означает любовь и связь между Богом и человеком, горизонтальный — любовь и связь между людьми. Четырёхконечный крест — четыре стороны света и искупление всего человечества. Восьмиконечный — символизирует жертву Христа и вечность. Он включает в себя: вертикальный столб, поперечную перекладину, к которой были прибиты руки Христа, подставку для Его ног и доска над головой с надписью «Иисус Назорей Царь Иудейский».

Це́рковь — это Богом установленное собрание людей, соединённых православной верой, законом Божиим, священноначалием и таинствами. Созданный по образу и подобию Творца, человек предназначен к полноте богообщения, к жизни в Боге — во Христе и в Духе Святом. В этом и состоит призвание человека: достигнуть обожения, святости, соединив в себе тварную природу Логоса.

Подлинное приобщение Богу возможно только в Церкви Христовой, и поэтому, как заметил прп. Максим Исповедник, единственная цель духовной жизни состоит в претворении человека в Церковь, в храм Святого Духа. Без Церкви не существует Христианства. «Церковь — это Христово Царство, в которое Он вводит тех, кого избрал Своими детьми и кто избрал Его своим Отцом». Под именем Церкви известна в истории первая община учеников Христа. Вне связи с этой общиной христиан не существовало, и потому «уверовать во Христа значило присоединиться к Церкви». Церковь, существуя на земле, является одновременно небесной. Она — видима и невидима, охватывая всех живущих на земле православных христиан и всех скончавшиеся в истинной вере и святости, во главе со Христом.

Этимология слова «Церковь». 1. Ekklesia (греч.) — «созвание» / Kahal (евр.) — «собрании». Слово ekklesia у классических греческих писателей означает «правильно созванное (в противоположность самовольному и беспорядочному скопищу людей) собрание или общество лиц с определенными правами». Первых христиан объединяла верность призыву Христа. Как видно из значения термина ekklisia, Церковь понимается как единое «собрание призванных в общество Господне лиц, услышавших призыв Господа ко спасению и последовавших этому призыву, а потому составляющих ″род избранный″ (1 Пет. 2,9)».

Ряд других распространенных издревле имен для Церкви произошли от греческих и латинских слов обозначавших собственно здание, в которых собирались христиане. Среди них: to kiriakon (греч.) — «дом Господень». Этим словом греки называли церковь как здание, где собираются верующие, храм. Это слово было перенято большинством славянских (слав. «цръквь», «цркы»; рус. «церковь») и германских (нем. «Kirche»; англ. «church»; швед., фин., эст. и др. «Kirka») языков. basilike (греч.)/ basilica (лат.) — «царский дом». Основание Церкви. Церковь Христова — это новая жизнь во Христе, движимая Святым Духом.

Началом существования Церкви некоторые считают беседу Иисуса Христа с учениками в Кесарии Филипповой, где в ответ на вопрос Христа Петр от лица всех апостолов исповедал его Сыном Божиим.

После этого Спаситель сказал: «Блажен ты, Симон, сын Ионин, потому что не плоть и кровь открыли тебе это, но Отец Мой, сущий на небесах. И Я говорю тебе: ты — Петр, и на сем камне Я создам Церковь Мою, и врата ада не одолеют ее (Мф. 16: 17–18). Кроме краеугольного основания — Сына Божия, Церковь имеет и строителя — Святаго Духа. День рождения Церкви — Пятидесятница. Святой Дух непосредственно осуществляет рост Церкви, присоединяя верующих к Телу Христову, Он как бы оживотворяет это тело, ибо «кто не имеет Духа Христова, тот и не Его» (Рим. 8: 9). С такой точки зрения Церковь можно непосредственно рассматривать как благодатную жизнь во Святом Духе.

Назначение Церкви. Цель, ради которой Сын Божий воплотился, пострадал и воскрес из мертвых, есть спасение всех людей. Это утверждение проходит красной нитью сквозь все богословие отцов Церкви: «Сын Божий становится Сыном Человеческим, чтобы сын человеческий стал сыном Божиим», «Слово вочеловечилось, чтобы мы обожились». Призвание каждого человека — обожение, возможное благодаря тому, что Божественная благодать, изливающаяся через Церковь в мир и освящающая его, продолжает быть неотделимой от Бога, то есть, Самим Богом. Св. Василий Великий говорит следующие слова: «Человек — это животное, призванное стать Богом». Св. Максим Исповедник пишет к Фалассию: «Став Богом через обожение, человек мог бы с Самим Богом созерцать дела Божии, обрел бы познание их в Боге». Сообщение благодати человеку, его освящение и преображение — цель бытия Церкви.

Церковью изначала освящались все сферы бытия человека, всё было направлено к тому, чтобы верующий осознал свою жизнь частицей общей жизни Христовой во всех. "По моему разумению, вера подобна лучу, надежда — свету, а любовь — кругу солнца. Все же они составляют одно сияние и одну светлость" (3, с. 460).

Главная задача Церкви — спасение людей. Спасение же неотделимо от Евхаристии, благодаря которой человек самым тесным образом соединяется с Богом. Она — основа, фундамент Церкви, без которого невозможно ее существование. Дионисий Ареопагит называет Евхаристию «Таинством Таинств», выделяя ее центральное значение в жизни Церкви. Вне Евхаристии невозможно спасение: «Если не будете есть Плоти Сына Человеческого и пить Крови Его, то не будете иметь в себе жизни. Ядущий Мою Плоть и пиющий Мою Кровь имеет жизнь вечную, и Я воскрешу Его в последний день» (Ин. 6: 53–54). Поэтому Церковь — это прежде всего собрание вокруг Евхаристической трапезы.

Существо Церкви. В ответ на вопрос: «Что такое Церковь?» Свт. Филарет (Дроздов) сказал: «Церковь есть от Бога установленное общество людей, соединенных православной верой, законом Божиим, священноначалием и таинствами». Подобно же рассуждает и митр. Макарий: «Церковь есть общество православно верующих и крестившихся во Иисуса Христа…»

Определение Церкви как общества не является правильным логическим определением, это скорее просто описание, из кого состоит Церковь. В Писании встречаются следующие наименования Церкви:

Тело Христово (Еф. 1: 22–23; 1 Кор. 12: 12–13, 27); Дом Божий (2 Кор. 6: 16; Откр. 21: 3);Невеста Христова (2 Кор. 11: 2; Еф. 5: 32); Двор овчий (Ин. 10: 1–16); Виноград (Мф. 21: 33–41; Ин. 15: 1–7). Все эти сравнения подчеркивают различные аспекты бытия или служения Церкви. Из них наиболее полно выражает существо Церкви наименование ее Телом Христовым. Церковь необходимо определять из господствующего в Священном Писании наименования ее Телом Христовым. Это определение — больше, чем просто библейский образ. Оно «более всех других библейских наименований Церкви выражает ее существо».

Сравнение Церкви с телом не чуждо и святоотеческой традиции: «В Церкви содержит и сочетает каждый член в единомыслии с другими единая и истинно единственная Глава, Которая есть Христос» (свт. Василий Великий); «Один Христос — одна Глава Церкви» (свт. Григорий Богослов); «Христос Господь занимает место Главы, а верующие в Него — место тела» (блж. Феодорит).

Все члены тела необходимо нуждаются один в другом, находясь в согласованном единстве, синергизме друг с другом. С больными членами организм расстается не сразу, но после всевозможных усилий сообщить им необходимые для выздоровления жизненные силы. Тело не терпит в себе чужеродных элементов и не допускает их внешнего, механического приращения. Организм допускает только органическое соединение с собой дотоле чуждых ему элементов, когда они преобразуются в сходные ему. С течением времени всякий организм неизбежно претерпевает изменение своего внешнего вида, но это изменение свойственно не самому существу тела и не личности человека, а только его феномену. Что же касается внутренней сущности человека и законов ее жизни, то они остаются неизменными во все возрасты, во все время существования человека

Жизнь Церкви представляет собой аналогию естественной органической жизни. Все верующие, причащающиеся из одной Чаши,

причащаются одного Тела Христова, и сами становятся потому едиными во Христе.

Церковь — это полнота Богочеловеческой жизни. В земном аспекте она — совокупность всех, устремленных к Богу в порыве любви, жаждущих обожения, и потому «Церковь есть богочеловечество от Богочеловека Иисуса Христа», Богочеловеческий организм. Однако, необходимо учитывать, что одно понятие «Тело» не может «вместить в себя всю полноту учения о Церкви, не может быть адекватным ей».

В основании Церкви положено воплощение Сына Божия, она есть «сверхъестественное благодатное соединение возрожденных Богочеловеком людей в союз любви». Церковь — это Богочеловеческий организм, «возглавляемый Самим Господом Иисусом Христом и одушевляемый Святым Духом,...основанный и управляемый Господом, по воле Бога Отца, и состоящий из всех — на небе и на земле — верующих, стремящихся к вечной жизни во блаженном единении с Триединым Богом, а в Нем и между собой». Рассуждая о существе Церкви Христовой, необходимо всегда помнить, что исчерпывающего и удовлетворительного определения Церкви не может быть дано в принципе. Человеческий ум может лишь приблизиться к этой тайне, но никогда не в состоянии объять ее полностью. Церковь не ограничивается рамками тварного мира; как богочеловеческое единство, она есть в Боге, принадлежит к миру божественному. До конца понять и определить Церковь в ее полноте значило бы совершенно понять и определить также и ее Главу — Сына Божия. Познание же Бога (всегда относительное) совершается только опытно («прииди и виждь»), через жизнь в любви, с помощью горящего и любящего сердца, а не отвлеченно-холодного рассудка. "Жизнь наша и спасение наше — в живом общении с Богом. " (4, с. 19).

Существенные свойства Церкви. Существенные свойства предмета — это такие свойства, утратив которые (хотя бы одно), предмет перестает быть самим собой. В Символе веры обозначены четыре таких свойства: единство, святость, кафоличность и апостольство.

История Православной Церкви в Украине последних 25-ть лет насыщена важными и драматическими событиями, многие из которых продолжают оказывать мощное влияние и на нынешнее состояние Украинской Православной Церкви. Можно сказать, этот небольшой исторический период времени определил, как судьбу Православия в нашей стране на переломе веков и на последующие десятилетия, так

и выявил основные тенденции развития церковно — государственных и межконфессиональных отношений в Украине.

Первое — это начало эпохи религиозной свободы, которая коренным образом изменила отношения Церкви и государства, сложившиеся за 70 лет господства атеистического режима. Она привела к резкому росту религиозности воспитанного в безверии народа, положила начало возрождению Православной Церкви, Её просветительских, образовательных, благотворительных, информационных структур уже в новых общественных отношениях, в ином, перестроечном государстве. Внешние общественно-политические явления (демократизация, гласность, «обновление всех сторон жизни») оказали большое как положительное, так и отрицательное влияние на возрожденческие церковные процессы.

Второе — это отказ от государственной идеологии научного атеизма, восстановление исторической справедливости, что позволило начать процесс реабилитации Православной Церкви, возвращение Ей экспроприированных храмов и имущества. К наиболее трагическим общественно-политическим явлениям той поры надо отнести стремительную политизацию религиозной жизни в Западной Украине, вовлечение в нее политических партий националистического толка, что создало почву для образования в последующем враждебных Православию политико-религиозных структур типа УГКЦ, УАПЦ, УПЦ-КП. Важным событием для Православия в Украине стало преобразование Украинской Православной Церкви, получение Ею независимости в управлении, что привело к коренной реорганизации Ее управленческих структур. Блаженнейший Митрополит Владимир, Предстоятель Православной Церкви в Украине, в чрезвычайно сложных условиях политического давления, экстремистского бесчинства, информационной блокады, организованной травли православных в Украине, сумел сохранить единство Церкви. Трагические страницы в историю Православной Церкви этого периода вписали униаты, автокефальный и филаретовский расколы. Все они имеют свою историю, однако объединены единой целью — борьбой со Святым Православием. Своеобразно формировались и развивались отношения между Украинской Православной Церковью и органами государственной власти (Президентом, парламентом, Госкомрелигий). Они были разными (от конфронтационных до толерантных), однако всегда — проблемными из-за множества нерешенных церковно-государственных вопросов — как на уровне законодательной, так и на уровне исполнительной власти.

Все указанные выше моменты являются составляющими чрезвычайно сложной, противоречивой, а иногда и трагической истории Украинской Православной Церкви последних лет. Современный этап истории характеризуется стремительными темпами перемен во всех сферах украинского общества. Эти перемены неоднозначны по своим последствиям для Церкви и верующих. "Огромные силы действовали на то, чтобы разрушить эту духовную доминанту наших народов" (Слово Святейшего Патриарха Кирилла на праздновании 1025 летия Крещения Руси на Владимирской горке в Киеве).

Одновременно новая историческая обстановка, полностью отличная от существовавшей во времена коммунистического тоталитаризма, порождает новые комплексы проблем, с которыми сталкивается Церковь — это формирование концепции государственно-церковных отношений в новых условиях, поиск путей устранения раскола. Святой равноапостольный князь Владимир и его преемник, князь Ярослав Мудрый, стремились органически включить Русь во вселенский организм христианства. Воздвигнутые ими храмы служили этой цели, ставя верующих перед совершенным софийным образом Церкви.

Организуя местную духовную жизнь, Церковь принимает активное участие в выработке мировоззренческих, в том числе и политических ориентаций, потребностей, социальных интенций. В настоящее время в Украине насчитывается 45 епархий, 76 архиреев, 200 монастырей. Украинская Православная Церковь находится в подчинении Московского Патриархата, который возглавляет Святейший Патриарх Кирилл. В Крыму насчитывается более 400 храмов. Кафедральный собор г. Севастополя — Свято-Владимирский Херсонеский. Идёт восстановление будущего кафедрального собора Крымской епархии в г. Симферополе — Александра Невского. Крымскую епархию возглавляет Митрополит Лазарь.

Истинная наука давно уже признала, что область исследованного есть почти ничто в сравнении с областью неисследованного. Боле того, чем больше наука охватывает область исследованного, тем больше соответственно увеличивается и область, подлежащая исследованию. "Наука без религии — "небо без солнца". А наука, облеченная светом религии, — это вдохновенная мысль, пронизывающая ярким светом этого мира. Я — свет миру. Кто последует за Мной, тот не будет ходить во тьме, но будет иметь свет жизни, — так говорит Христос (Ин. 8,12)." (2, с. 67).

Обобщая всё выше изложенное по теме данного научного исследования, можно сделать следующий вывод: организованное на страницах данной статьи исследование позволяет по-новому оценить роль храмового феномена в социокультурном пространстве и поставить новые задачи: — Православный храм представляет собой многомерную целостную систему, которая определенным образом концентрирует христианские ценности. — Православное воспитание и образование — это формирование целостного мировоззрения, имеющего в своей основе христианские ценности и открытого к творческому восприятию и усвоению достижений других цивилизаций и культур и активно противодействующее экспансии идей, чуждых духовным традициям и национальным интересам. Осознание, большей частью общества, значимости именно такого мировоззрения является важнейшим фактором повышения стабильности. — Изучение возможностей использования феномена храма в процессе воз рождения духовной культуры общества.

Православное мировоззрение должно обладать, по крайней мере, равными правами с секулярным видением мира. Религиозные ценности должны учитываться при осуществлении любых общественных проектов, затрагивающих интересы большого числа людей. И в заключение приведу высказывание Св. Луки (Войно-Ясенецкий): «Наука есть система достигнутых знаний о наблюдаемых нами явлениях действительности. Религия есть отношение к Абсолютному, к Тому, Кого мы называем Богом». (2, с. 32).

Список использованных источников:

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. — М.: 1999. — С. 1011–1160.
2. Архиепископ Лука (Войно-Ясенецкий) «Наука и религия» — Крым, 2008.-С. 32
3. Преподобный Иоанн Лествичник. Лествица, возводящая на небо. — К., 2009. — С. 553.
4. Святитель Феофан Затворник. Против лжеучителей. — СПб, 1996. — С. 47.

Статья поступила в редакцию 17.12.2013 г.

Євсюкова Є. І. Православний храм як соціокультурний феномен

Розглядаються Православний храм як соціокультурний феномен
Ключові слова: Ісус Христос, Православний Храм, соціокультурний феномен.

Evsukova E.I. The Orthodoxy Church as socio-cultural phenomen.

The Orthodoxy Church as socio-cultural phenomen are examined.
Key words: Jesus, the Orthodoxy Church, Cross.

© Евсюкова Е. И., 2014

УДК 271.2 (477):261.7

Задоянчук О. О.

Аспірантка кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

ІДЕЙНЕ СПРЯМУВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УПЦ В СВІТЛІ 1025-РІЧЧЯ ВОЛОДИМИРОВОГО ХРЕЩЕННЯ

Автор статті розглядає ідейне спрямування діяльності Української Православної Церкви в світлі 1025-річчя Володимирового Хрещення та роль науково-практичної конференції «Покровські міжнародні місіонерсько-просвітницькі читання» в цьому процесі. Наголошується на спробах держави та Церкви підвищити рівень релігійності українського народу, аналізується питання релігійності та його корелят з рівнем інтелекту.

Ключові слова: православна церква, Україна, державно-церковні відносини.

На початку XXI століття, а саме у 2002 році, Інфомаційно-видавничим центром Української Православної Церкви був підготовлений переклад важливого документу — «Основ соціальної концепції Руської Православної Церкви» та, з незначними змінами за змістом порівняно з російським оригіналом, затверджена офіційна позиція Української Православної Церкви у сфері взаємовідносин з державою і світським суспільством. Документ був ухвалений Ювілейним Архієрейським Собором Руської Православної Церкви та Архієрейським Собором Української Православної Церкви. З цього моменту ми можемо говорити про діалог інститутів Церкви та держави у їхній взаємодії в суспільстві. Зближення Української Православної Церкви (УПЦ) з центральними органами державної влади визначає пріоритетний напрямок на шляху до стабільності і розвитку українського суспільства — це вірність православній традиції як основі збереження самоідентичності. Науково-практична конференція «Покровські міжнародні місіонерсько-просвітницькі читання» за короткий термін стала другим за значимістю суспільно-церковним заходом після Успенських читань, який проводиться зусиллями УПЦ (канонічно підпорядковується Московському Патріархату).Уже цього річ у заході

взяли участь близько 800 представників з усіх регіонів України, а також Росії, Білорусі, Грузії Великобританії, Польщі, що засвідчує широку географію представництва. Учасниками конференції стали представники духовенства, професорсько-викладацький склад та студентство світських навчальних закладів, представники української держави. Підписання резолюцій всіма учасниками говорить досягнення консенсусу у вирішенні поставлених питань.

Актуальність дослідження полягає у виявленні спільних спроб УПЦ та держави до переосмислення ролі Церкви в ідеологічних процесах сучасної України.

З огляду на актуальність теми ми констатуємо її висвітлення в сфері Стан розробленості теми в науці. історичних, політичних, філософських наук. Релігієзнавчі дослідження в першу чергу стосуються сфери державно-церковних відносин, можливості створення Єдиної Помісної Православної Церкви та ін. Серед дослідників цього кола питань можна назвати В. Єленського, О. Предко, О. Сагана, Г. Середу, І. Фенно, Є. Харьковщенка та інших вітчизняних істориків, філософів, релігієзнавців.

В даній статті вперше здійсненоаналіз ідейного спрямування функціонування УПЦ в світлі 1025-річчя Володимирового Хрещення на прикладі науково-практичної конференції та інформування про неї в засобах масової інформації (ЗМІ).

Метою статті є визначення ідейного спрямування науково-практичної конференції в контексті діяльності УПЦ та держави.

Щорічна науково-практична конференція «Покровські читання» завжди проходить в світлі актуальних подій для держави та церкви, синтезуючи їх. Так наприклад перший церковно-світський науково-практичний форум був проведений з благословення Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира в 2008 році. Відкривався він під загальною темою — «Духовність, культура й наука: від традицій до майбуття». Організаторами конференції виступили Синодальний відділ місіонерства і катехізації УПЦ, Київські духовні школи, Ужгородська Українська богословська академія імені святих Кирила та Мефодія, Полтавська місіонерська духовна семінарія та Всеукраїнське православне педагогічне товариство. На II Покровських Міжнародних просвітницьких читаннях обговорювалась тема «Церква в світі: Служіння любові» (2009 рік).Наступною темою, а хронологічно III Покровські міжнародні місіонерсько-просвітницькі читання були заявлені з темою «Стратегія духовного розвитку України: єдність духу

в союзі миру» (2010 рік).«Тисячолітні традиції просвіти під покровом Премудрості Божої» (2011 рік) — тема IV Покровських міжнародних місіонерсько-просвітницьких читань. Наступна конференція, присвячена 20-річчю Предстоятельського служіння Блаженнішого владики та 10-річчю створення Синодального відділу релігійної освіти, катехізації та місіонерства Української Православної Церкви пройшла під загальною назвою«Досвід християнської святості в освітньому просторі: минуле і майбутнє» (2012).VI Покровські міжнародні місіонерсько-просвітницькі читання (далі «Покровські читання») в 2013 році були проведені під знаком видатного ювілею — 1025-річчя Хрещення Київської Русі — «Світло Володимирового Хрещення крізь віхи тисячоліть». Самі назви заходів, наведених вище, засвідчують сталий інтерес громадськості до проблем релігійного характеру, суть та зміст яких включає широкий спектр соціальних, політичних, економічних проблем.

У резолюції останніх «Покровських читань» Володимирове Хрещення визнається епохальною подією, адже вся культура українського народу виросла на християнському ґрунті. Наголошується на важливості збереження православної традиції, вкладення її в душі і серця молодого покоління [7].Світський характер держави не є перешкодою до громадянського служіння Церкви в сферах освіти і науки, а підвищення релігійної самосвідомості народу є прямим підтвердженням цього. Слово «світський», у даному контексті, не означає «атеїстичний» або «антицерковний». Тут мається на увазі «громадянський», тобто рівновіддалений від релігійних та інших світоглядів або ідеологій, характер політичної влади країни. Зважаючи на європейський напрямок розвитку українського суспільства, учасники діалогу зауважують, що не можна забувати про ті фундаментальні духовні цінності кожної окремої нації, без яких неможливо зрозуміти феномен європейської культури та багатьох європейських політичних інститутів [8].

Сьогодні відбувається розвиток співробітництва Церкви, державних і громадських організацій, активізується діяльність синодальних структур Української Православної Церкви, їх взаємодія з єпархіями, що позитивно впливає на церковно-державні та церковно-суспільні зв'язки на всіх рівнях [8].Саме завдяки такій позиції держава має можливість взаємодіяти з Українською Православною Церквою та зі всіма суспільними силами як з партнерами в суспільно-важливих питаннях, які налаштовані на конструктивний діалог у питаннях релігії.

УПЦ відкрито виступає за підтримку справжніх і вічних моральних цінностей, необхідних для нормального існування суспільства, що засвідчується, наприклад, тематикою конференцій, круглих столів, тощо. Серед цих цінностей — свобода, мир, святість людського життя від зачаття до природної смерті, міцна сім'я, заснована на любові і вірності, громадський обов'язок, зобов'язання людини перед ближніми. Учасники Читань переконані, що держава у своїй політиці покликана сприяти утвердженню цих цінностей, протистояти спробам їхруйнування або заперечення [8]. В цьому контексті нагадаємо, що учасниками виступають як представники духовенства, так і світської влади.

Форум сформулював головні особливості діяльності Церкви в сучасному світі — ними мають стати аналіз та творче використання накопиченого в минулі роки досвіду, розвиток широкої творчої діяльності на твердій основі стандартів, що містять богословські позиції. Церква повинна підвищувати рівень професіоналізму церковних фахівців у галузі релігійної освіти, катехізації, соціального служіння, військового і тюремного служіння тощо, розвивати богословську думку, церковні місії, церковні мистецтва, наукових досліджень, церковної журналістики та інших форм служіння Церкви. За переконанням духовних очільників, освіта й церковна місія в сучасному суспільстві повинні базуватися на тисячолітніх традиціях українського народу, витоки яких дало Володимирове Хрещення. Церква ніколи не відокремлювала віру від знань, не протиставляла свободу творчості людини смиренню й послуху. Саме тому освіта повинна бути системою не лише надбання знань і умінь, але й виховання і духовної просвіти людини, іншими словами — системою цілісного розвитку людини [8].

Як бачимо, у релігійному середовищі активно обговорюється тематика поширення релігійного просвітництва, яке має на меті незалежно від професії та фахової приналежності розтлумачити і дати зрозуміти людині основні положення християнського віровчення. Цьому має сприяти подальший розвиток безперервної релігійної освіти як в освітніх установах Української Православної Церкви, так і в рамках вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах курсів «Біблійна історія та християнська етика», «Християнська етика в українській культурі» тощо, до якого хочуть залучати дітей, починаючи з дошкільного віку і протягом усіх років продовження освіти. Оновлення не оминули і духовну освіту — необхідним визнається підвищення ролі теологічної освіти і в цілому богословської науки. Церква має на меті приділяти увагу і розвитку комплексу заходів, що сприяють поширенню знань про роль

Церкви в історії та культурі України, а також — шануванню прославлених у лику святих співвітчизників, серед яких особливе місце займають новомученики та сповідники XX століття.

Тривалими дискусіями було досягнуто викладання в школах навчальної дисципліни «Біблійна історія та християнська етика».

За ініціативи Церкви та підтримки держави, 15 січня 2011 року на офіційному сайті Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки у розділі навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладах було опубліковано програму духовно-морального курсу для учнів 1–11 класів «Біблійна історія та християнська етика» [1]. Програма була підготовлена авторським колективом під керівництвом архієпископа Полтавського і Миргородського Филипа, з благословення Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира і схвалена Міністерством освіти і науки України до видання з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України». Сьогодні дана навчальна дисципліна іде в номінації курсів за вибором в отриманні шкільної освіти.

Усі дискусії, що виникають стосовно читання вищезазначеного курсу, сприймаються, в першу чергу, як неконструктивна критика і спроба внести деструкцію. Очевидно, що в першу чергу це проблема педагогіки — обґрунтування доцільності та необхідності викладання даного курсу. За нашим переконанням дана проблема повинна розглядатися з позиції академічного релігієзнавства, в полі зацікавленості якого — надати знання про всі релігії, виховуючи толерантне ставлення до кожної, яка представлена, зокрема, в Україні. Нагадаємо, що Україна — поліконфесійна держава і це зумовлено історичними обставинами розвитку країни. Станом на 1 січня 2013 року в Україні представлені 55 конфесій і зареєстровано 36995 релігійних організацій. Водночас 35 стаття Конституції України гарантує право на свободу світогляду і віросповідання [6].

Ідейне спрямування функціонування УПЦ в світлі 1025-річчя Володимирового Хрещення націлене в першу чергу на підвищення рівня релігійності населення, шляхом залучення до релігійного знання. Очевидним стає діалог церкви та держави, реагування на актуальні проблеми сьогодення та спроба вирішити їх в православному ключі, звертаючись до духовних надбань минулого.

Під поняттям «релігійність» ми розуміємо суб'єктивне засвоєння релігійних ідей, цінностей, норм та їх вплив на поведінку, життєдіяльність

віруючих. Релігійність також розглядають як ціннісно-життєву орієнтацію, внутрішню здатність індивіда до реалізації релігійних установок.

За результатами дослідження, проведеного спільно спеціалістами Університету Рочестера в Нью-Йорку та Північносхідного університету в Бостоні, між релігійністю та інтелектом є негативна кореляція з коефіцієнтом-0,24 і 95-відсотковим довірчим інтервалом від-0,20 до-0,25. Результат був отриманий на матеріалі 63 окремих співставлень інтелектуальних здатностей з рівнем релігійності та опублікований в журналі «Особистість та огляд соціальної психології» (Pers onalityandSocialPsychologyReview). За даними періоду з 1928 по 2012 рік [10].

Мова йде про те, що вірогідність зустріти більш розумну людину серед атеїстів вище, ніж серед віруючих, при чому приналежність до конфесії грає менш суттєву роль, аніж ступінь релігійності. Релігійність тут визначається формальними критеріями — слідування прийнятих релігією догм, участь в житті релігійної общини та частота відвідування храмів.

Співставивши отримані результати, дослідники розрахували коефіцієнт кореляції інтелекту і релігійності. Коефіцієнт кореляції виражає те, на скільки (і в яку сторону) зменшення однієї величини відображається на іншій. Коефіцієнт, що дорівнює одиниці, означає чітку залежність і ріст однієї величини у відповідь на ріст другої, а коефіцієнт-1 означає, що одна з величин зменшується при збільшенні другої.

Вчені продемонстрували, що інтелект корелює з релігійністю з коефіцієнтом від-0,20 до-0,25. Це значить, що серед достатньо великої групи атеїстів знайдеться більше людей з хорошими результатами тестів IQ і вищою освітою, ніж серед такої ж групи адептів тієї чи іншої релігії, при чому величина ефекту росте при переході від формально віруючих до тих, у кого релігія займає центральне місце в житті [10].

Сама по собі кореляція ні про що не говорить, але вчені допускають у зв’язку з цим три гіпотези, котрі здатні пояснити цю закономірність. Всі вони не виключають одна одну, тобто можуть бути обумовлена одночаснодекількома причинами. Серед них — розумні люди мають меншу схильність до конформізму і тому з меншою вірогідністю приймають релігійні догми; зв’язок інтелекту з аналітичним стилем мислення, котрий погано узгоджується з релігійністю; масштабні досягнення в житті сприяють можливості організувати життя без релігії. Останнє добре узгоджується з соціологічними дослідженнями, які показали негативну кореляцію релігійності суспільства з благополуччям його членів, а також з соціальною рівністю [10].

Сьогодні «Покровські читання» називають майданчиком для діалогу Церкви та держави, а також педагогів, викладачів, науковців. В умовах секуляризації суспільства Церква іде на відкритий діалог, співпрацюючи з державою, допомагаючи вирішувати питання світської проблематики. Зміцнення впливу Церкви на суспільне життя стає причиною критичної оцінки та несприйняття даних ідей.

Оскільки і держава, і Церква зацікавлені у духовно-моральному розвитку суспільства, то християнський світогляд і цінності набувають актуальності для сьогоднішнього відродження України (збереження традиційного укладу, духовно-морального виховання особистості тощо), але вони, на нашу думку, не повинні обмежувати та створювати рамки для розвитку особистості.

Піднімаючи питання освіти і виховання в країні — Церква не залишається осторонь цих подій і відкрито вступає в діалог, залучаючи власні сили у вирішенні питань. І отримує позитивну відповідь зі сторони держави. Головний організатор форуму голова Синодального відділу релігійної освіти, катехізації та місіонерства УПЦ митрополит Полтавський та Миргородський Филип вказує, за яким вектором слідувати:«Головний зміст співпраці системи освіти та Церкви ми вбачаємо у вихованні молодого покоління українців на принципах християнської православної традиції, а також історичної, культурної традицій нашої держави. Тобто, на основі тих традицій, на яких будувалася українська нація. Велику увагу ми приділяємо запровадженню курсів «Біблійна історія», «Християнська етика» тощо, які й несуть необхідне духовне та культурологічне навантаження на виховний процес. Ми говоримо про майбутнє виховання наших молодих громадян країни, від яких, безумовно, залежить майбутнє української держави» [2]. Підтримка з боку держави вбачається в коментарях представника Президента України у Верховній Раді Юрія Мірошниченка з приводу викладанням у школах предмету«Етика». Він зокрема зазначав, що багато дискусій довкола того, чи повинна викладатися у сучасній школі така дисципліна, як «Основи етики»і він абсолютно переконаний, що такий курс необхідний, тому що людина у школі не лише набуває знань, вмінь, навичок, але вона також формується як особистість. Власне тому не меншу увагу необхідно приділяти і питанням виховного значення. Предмет, який вивчався факультативно, сьогодні має вивчатися не те щоб скорочено, а навпаки — розширено і, можливо, навіть більш глибоко» [2].

Ми припускаємо, що саме через цілковиту підтримку уряду та держави, в засобах масової інформації не зустрічається кри-

тичного сприйняття даного питання, а інформація, викладена в резолюції, повторюється, а не критично оцінюється. Сьогодні УПЦ впливає на формування освітньої парадигми в Україні, на викладання духовно-моральних курсів в системі освіти, поширення християнських та сімейних цінностей у молодіжному середовищі. Вона намагається виступити певним гарантом і в подальшому підтримувати та розширювати зони свого впливу, апелюючи до вірності традиції. Не отримуючи критичної оцінки ми лише з часом зрозуміємо всі переваги та недоліки цих процесів.

Список використаних джерел:

1. Біблійна історія та християнська етика [Текст]: програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–11 клас / Р. А. Осадченко), М. Б. Євтух, І. Ковровський та ін. — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. — 132 с.
2. Бліц-інтерв'ю з Покровських читань [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://orthodoxy. org. ua/data/blic-intervyu-z-pokrovskih-chitan-duhovno-moralne-vihovannya-molodi-misiya-mozhliva. html (03.12.13). — Назва з екрану.
3. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX — початку XXI століття [Текст] / В. Єленський. — Л.: Вид-во Українського католицького ун-ту, 2013. — 504 с.
4. Єленський, В. Глобалізація, уявлені спільности і Православ'я [Текст] / В. Єленський // Людина і світ: Щомісячний науково-популярний релігієзнавчий журнал. — 2004. — № 5. — С. 14–20.
5. Колодний А. Концепція державно-церковних відносин в контексті демократизації суспільного життя [Текст] / А. Колодний // Державно-церковні відносини в Україні у контексті сучасного європейського досвіду: Збірник наукових матеріалів: до 40-річчя кафедри культурології НПУ ім. М. П. Драгоманова / Держ. комітетУкраїни у справах релігій, НПУ ім. М. П. Драгоманова. — К.: VIP, 2004. — С. 19–24.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 30. — ст. 141.
7. Підсумковий документ VIПокровських міжнародних місіонерсько-просвітницьких читань «Світло Володимирового Хрещення крізь віхи тисячоліть» [Електронний ресурс]. — Режим

доступу: http://www. pravoslavie. poltava. ua/news/1383212059/ (03.12.13). — Назва з екрану.
8. Резолюція VI Покровських міжнародних місіонерсько-просвітницьких читань «Світло Володимирового Хрещення крізь віхи тисячоліть» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www. rokim. org. ua/news/1383231456/ (03.12.13). — Назва з екрану.
9. Luckmann, T. The Invisible Religion: The Problem Of Religion In Modern Society [Text] / T. Luckmann. — New York: Macmillan, 1967. — 128p.
10. The Relation Between Intelligence and Religiosity [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://psr. sagepub. com/content/early/2013/08/02/1088868313497266.abstract (03.12.13). — Назва з екрану.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2013 р.

Задоянчук О. А. Идейное направление функционирования УПЦ в свете 1025-летия Крещения Владимира

Автор статьи рассматривает идейное направление деятельности Украинской Православной Церкви в свете 1025-летия Крещения Владимира и роль научно-практической конференции «Покровские международные миссионерско-просветительские чтения» в этом процессе. Акцентируется внимание на попутках государства и Церкви повысить урівень религиозности украинского народа, и анализируется вопрос религиозности и ее корреляция с уровнем интеллекта.
Ключевые слова: православная церковь, Украина, государственно-церковные отношения.

Zadoianchuk O. A. Ideological approach of UOC functioning in the light of the 1025th anniversary of Volodymyr's christianization

The author examines the ideological direction of activity of the Ukrainian Orthodox Church in the light of the 1025th anniversary of Volodymyr‘s christianization and the role of scientific and practical conference «Pokrovsky international missionary and educational reading» in this process. Emphasis is placed on the state and the Church attempts to raise the level of religiosity of the Ukrainian people, and analyzes the is sue of religion and its correlation with the level of intelligence.
Keywords: orthodox church, Ukraine, state and churchrelations.

© Задоянчук О. О., 2014

УДК 1:36

Бегаль О. М.

Здобувач кафедри філософії гуманітарних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу феномена соціальної роботи. Визначено, що крім розгляду її як професійної діяльності, навчальної дисципліни, вона постає соціальним інститутом, виконуючи спорідненні з ним функції. З'ясовано, що інституалізація суспільства організовує спільну діяльність людей, з метою задоволення їх соціальних потреб та інтересів. Тому соціальна робота постає як інституалізована форма прояву громадянського суспільства, оскільки орієнтована, перш за все, на задоволення індивідуальних потреб та інтересів і по відношенню до держави виконує контролюючу, адаптаційну та компенсаторну функції. У статті визначальним є те, що соціальна робота виступає одним із найважливіших соціальних інститутів громадянського суспільства, який, в свою чергу, з необхідністю створює найбільш оптимальні умови для розвитку особистості, реалізацію індивідуальних інтересів, не заперечуючи суспільним. Основними принципами у створенні цих умов має постати необхідність та забезпечення прав і свобод людини.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний інститут, суспільство, держава, громадянське суспільство.

Одним із проявів конкретизації в науці суспільно — історичного процесу є його дослідження через окреслення форм соціально-значимої діяльності людини. Однією із таких форм є соціальна робота, якою, як правило, позначається професійна діяльність з метою допомоги як окремим людям, та і відповідним спільнотам у подоланні як власних, так і соціальних негараздів так і з використанням при цьому різноманітних конкретних методів (підтримка, захист, співчуття тощо). При цьому виникає серйозне застереження, що не варто, соціальну роботу визначати лише як професійну діяльність, адже її функціональне значення багато в чому співпадає з діяльністю соціальних інститутів. Саме тому

визначення соціальної роботи як соціального інституту і є метою даної статті.

Загальновідомо, що поняття соціальних інститутів було запроваджене ще Г. Спенсером і що саме він, використовуючи це поняття для характеристики основних підсистем суспільства виділяє три основні типи: а) соціальні інститути як такі, що забезпечують продовження людського роду; б) соціально — економічні утворення, що забезпечують життєдіяльність людини і суспільства через створення і розподіл благ; в) соціальні структури, які виконують регулятивні функції у суспільстві. [4, с. 242].

Якщо врахувати таку типізацію соціальних інститутів, а також те, що на сучасному етапі розвитку суспільствознавчих наук акцентується увага на тому, що соціально інституалізуються ідеї, концепції, теорії і, навіть, погляди і переконання, а також на тому, що соціально визначається характер відносин, взаємин між людьми, що через виконання соціальних ролей інституалізуються цінності, норми, установки для взаємоузгодження форм діяльності людей у суспільстві, що існує спеціальна мережа організацій, закладів і установ. Які забезпечують відповідний рівень благополуччя конкретної людини, то, цілковито ймовірним і обґрунтованим буде погляд на феномен соціальної роботи в контексті її інституалізації.

Сутнісні аспекти інституалізації соціальної роботи були виокремленні на засіданні Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи та Міжнародної федерації соціальних працівників на початку XXI століття. Йшлося про те, що цей вид людської діяльності сприяє суспільним змінам, виступає визначальним чинником у розв’язанні проблем людських взаємовідносин; сприяє зміцненню здібностей людей щодо функціонального співіснування у суспільстві для підвищення рівня благополуччя всіх членів суспільства; налагодження взаємодії людини з її соціальним оточенням; права людини та соціальна справедливість постають базисами соціальної роботи [6]. Саме ці аспекти соціальної роботи можуть, на наш погляд, характеризувати її як соціальний інститут.

Більше того, соціальні інститути мають динамічний характер існування, оскільки постійно відбувається зміна тієї чи іншої соціальної системи, внаслідок дії зовнішніх або внутрішніх чинників. Сьогоденню притаманні особливості функціонування соціальних інститутів. У традиційних суспільствах соціальні інститути визначалися жорстко заданими правилами, ритуалами, звичаями, що ґрунтувались на родин-

них зв'язках. В сучасних суспільствах соціальні інститути забезпечують інтерналізацію цінностей, компетентності, незалежності, особистої відповідальності, а також раціональності. Вони сприяють вільному індивідуальному моральному та психологічному вибору. Зокрема, особливої уваги потребує розгляд соціальної сфери життєдіяльності суспільства, яка визначається діяльністю таких інститутів як виховання, сім'я, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, організація дозвілля тощо. Саме до цієї групи соціальних інститутів, на нашу думку, належить й соціальна робота. Адже вона покликана створювати найбільш оптимальні умови для розвитку особистості у поєднанні їх із суспільними інтересами. І як наслідок, соціальна робота виконує регулятивну та адаптуючу функції у налагодженні діалогу між державою і громадянами.

В контексті проблематики, що нами розглядається принагідно нагадати, що на сьогодні, у науковій літературі пропонується наступна класифікація соціальних інститутів. До першої групи належать регуляційні. Саме ці соціальні інститути визначають рольову структуру суспільства, маючи найрізноманітніші чинники. Це, наприклад, вікові, статеві особливості, задатки, здібності тощо. Другу групу складають регулятивні соціальні інститути. Вони визначають межі суспільних норм, спрямованих на реалізацію групових чи індивідуальних інтересів, які можуть виконувати функцію покарання вразі порушення допустимих меж. Це такі інститути як страхування, праця, виробництво та ін. Третя група включає культурні соціальні інститути. Вони пов'язані із суспільною психологією, ідеологією, філософією, релігією, мистецтвом, освітою тощо. Четверта група представлена інтегративними соціальними інститутами. Вони здійснюють функцію незалежного виконання соціальних ролей, які відповідають за реалізацію інтересів і цілей суспільства як цілісності.

Щодо ж розвитку соціальної роботи як соціального інституту, то виявляється, що вона невід'ємно пов'язана із історичним поступом суспільства. Формування соціальної роботи як соціального інституту можна спостерігати ще у період общинно-родового ладу. На той час вона виконувала функцію взаємодопомоги, у таких її формах як матеріальна та психологічна підтримка спільноти. Общинно-родовий спосіб життя потребував відповідної регуляції, оскільки надання самої допомоги потребувало визначення її розміру та регламентації самої процедури. Цим самим соціальна робота виконувала важливу функцію: зняття соціального напруження у відносинах між членами спільноти,

що забезпечувало цілісність самої спільноти. Тут можна констатувати, що соціальна робота включає в себе досить важливий аспект — психологічний, який, у свою чергу, допомагає людині адаптуватись до складних, нових, незвичних умов життя, якими характеризується сучасний, ситуативний світ.

З виникненням держави змінюється й роль соціальної роботи як соціального інституту. Так держава, в першу чергу, орієнтована на виконання загального інтересу, а потім відбувається задоволення індивідуального при умові його відповідності загальному. Натомість соціальна робота націлена на створення найоптимальніших соціальних умов для реалізації індивідуальних інтересів. Саме завдяки цьому й підтримуються найважливіші цінності у життєдіяльності як для окремої людини, так і суспільства загалом.

Отже, за своєю сутністю держава й соціальна робота інституційно є протилежними, але це не заважає їм поєднувати свої зусилля при вирішенні суспільних проблем. Існує безліч історичних прикладів співіснування цих соціальних інститутів. У періоди правління князів та царів, на наших землях, з метою популяризації влади для народу накривалися столи (на великі релігійні свята) за кошти держави і роздавалися невеликі суми грошей (у вигляді пожертв). Саме це забезпечувало зміцнення авторитету влади, але при цьому допомога не надавалась конкретним людям, у відповідні кризові життєві ситуації. Прикладом, коли ці два соціальних інститути у своїй діяльності не перетинаються є організація пенсійного забезпечення. Саме з цього періоду держава бере на себе відповідні соціальні зобов'язання перед населенням. Однак, не слід вважати соціальну роботу одним із видів державної діяльності, оскільки соціальна робота, як соціальний інститут, може бути однією із інституціональних форм прояву громадянського суспільства. Це пояснюється, насамперед, природою і функціональністю означених феноменів.

Як для соціальної роботи, так і для громадянського суспільства вихідним пунктом у їх діяльності постає індивід. Але між ними також свої суттєві відмінності. А саме, громадянське суспільство по відношенню до держави виконує функцію контролю за виконанням нею своїх зобов'язань перед громадянами. Діяльність громадянського суспільства спрямована на створення механізмів самореалізації та саморозвитку громадян, формуванню сфер невладних відносин індивідів, котрі володіють здатністю та реальною можливістю здійснювати свої природні права, де гарантом прав та свобод людини постає держава як соціальний інститут. Соціальна робота, в свою чергу, реалізує свої функції в інтер-

есах окремої людини, задовольняючи її інтереси і потреби, тобто вона розглядається, перш за все, як недержавна форма діяльності, але яка здатна скеровувати та контролювати реалізацію державних програм, що організовують та оптимізують життя громадян, забезпечуючи їх соціальний захист.

При цьому слід зазначити, що соціальна робота на початковому етапі свого формування не мала статусу соціального інституту, а існувала лише на рівні функціонування благодійних організацій та діяльності окремих ентузіастів. Так благодійні організації намагались максимально наблизити джерело надання допомоги до тих хто її потребує. Ця допомога була не лише матеріальною, а й морально-психологічною. При чому соціальні працівники не отримували матеріальної винагороди, а діяли з доброї волі, керуючись гуманістичними ідеалами. Отже, соціальна робота ніколи спеціалізовано не скеровувала свою діяльність на визнання своєї авторитетності та значимості. Її важливість та необхідність підтверджується самим життям. Вона в своїй сутності просякнута моральністю та соціальною відповідальністю перед кожною особистістю. Адже для соціальної роботи не є важливою, а ні стать людини, ні її соціальний статус, ні расова приналежність тощо.

Але соціальна робота не могла весь час залишатись на такому етапі розвитку. Цей аспект діяльності людей потребував наукового осмислення та професіоналізації. Для прикладу, в деяких країнах Заходу з'явились спеціалізовані заклади для професійної підготовки кадрового складу соціальних працівників. З часом на Заході формується ціла низка некомерційних соціальних організацій, які фінансуються різними благодійними установами. Важливими принципами діяльності таких установ постають: по-перше, гуманістичний характер діяльності; по-друге, комплексний підхід щодо надання допомоги населенню; по-третє, індивідуалізований підхід щодо розв'язання проблем; по-четверте, активне залучення тих, хто готовий добровільно допомагати нужденним.

Державне визнання соціальної роботи як самостійної професії та навчальної дисципліни відбулося лише після Другої світової війни. Так, в США у 30-тих роках, а в країнах Західної Європи в 40-вих роках XX століття офіційно визнали права людини на гідне існування, а держава взяла на себе функції гаранта прав і свобод людини і громадянина. Однак, державі потрібні були «агенти» для організації індивідуальної допомоги населенню, визначення адресату допомоги, які б відповідали як потребам людей, так і обов'язково відповідало вимогам державної

практики. Саме в цьому аспекті й з'явилася потреба у створенні такого профільованого соціального інституту як соціальна робота.

Дійсно соціальна робота, як соціальний інститут, здійснює соціальну політику. У своїй діяльності соціальні працівники не нехтують приватними інтересами конкретних людей, реалізуючи різні державні програми. Адже соціальний працівник, у своїй діяльності, керується визначеними правилами та нормами, які прийняті як загальнообов'язкові, а саме «нести максимальну відповідальність перед кожною людиною, сприяючи бажаним змінам у соціальній політиці та практиці через відповідні установи та організації. Якщо не досягається бажаний результат через ці канали, то ініціюється звернення до вищих інстанцій, або широкого загалу, який зацікавлений у вирішенні проблеми» [6]. Тобто, соціальний працівник виступає з одного боку, як суб'єкт реалізації державної програми, а з іншої сторони, як суб'єкт діяльності в інтересах окремої людини, задовольняючи її інтереси та потреби. Також варто звернути увагу на те, що завдяки ефективній діяльності соціальних працівників, в буденному житті громадян узгоджується загальні та приватні інтереси, в наслідок чого реалізовується сама ідея соціальної справедливості.

Таким чином, у практичному аспекті соціальна робота як соціальний інститут зводиться до двох основних аспектів: перший — це робота у мікросередовищі,а другий — робота з індивідуальним випадком.

Робота у мікросередовищі зводиться до того, що співтовариство розглядається як проміжна ланка між макросередовищем (суспільством) та мікросередовищем (сім'я, особистість). Саме через взаємодію макросередовища та мікросередовища відбувається становлення індивіда як особистості, вона, з одного боку, отримує підтримку зі сторони сім'ї, або шукає джерело свого подальшого розвитку в іншому соціальному оточені. У такому розумінні соціальна робота виконує ще й терапевтичну функцію, оскільки саме на рівні макросередовища цілком правомірно співіснують формальні та неформальні види соціальної допомоги. Важливими моментами у цьому контексті постають діяльність та мобілізація соціального захисту населення, з метою задоволення індивідуальних потреб. Наприклад, відмова від дитини, втрата батьків, позбавлення батьківських прав тощо. У будь-якому із цих випадків соціальні служби здійснюють державну програму через відповідні інституції, виконуючи спеціальні функції (сиротинці, дитячі будинки тощо), де індивідуальні інтереси дитини не враховуються, а втілюється лише державна програма. З іншої сторони, мобілізація соціального захисту населення, завдяки діяльності соціальної роботи як соціаль-

ного інституту, передбачає орієнтацію на індивідуальні потреби дитини, а саме дії соціального працівника будуть спрямовані на знаходження опікунів, або створення опікунської ради і дитячих будинків сімейного типу, де дитина не буде відчувати себе непотрібною і самотньою.

Інший аспект соціальної роботи — це врахування індивідуального підходу до людини з окремим випадком. За таких умов об'єктом діяльності виступає сама людина, а не суспільство. Ця робота проводиться виокремлено з кожним індивідом, або із сім'ю, щоб мінімізувати дію несприятливих факторів у розвитку особистості. Цей підхід передбачає виконання декількох правил: по-перше, кожна людина має розглядатись як індивідуальність, яка змінюється як під впливом внутрішніх, інтенціональних чинників, так і під дією зовнішніх факторів; по-друге, відносини між соціальним працівником та особою носять динамічний характер існування; по-третє, відносини між особистістю та її оточенням також є динамічними, особливо на сучасному етапі розвитку суспільств, адже ми живемо і розвиваємось у ситуативному світі. Не менш важливим фактором у цьому аспекті постає виокремленіть людини, її економічне становище в суспільстві, національна приналежність, здатність до швидкої адаптації у різних ситуаціях. При цьому, варто наголосити на тому, що метою діяльності соціального працівника постає орієнтація особистості на самодопомогу, тобто самостійного пошуку шляхів вирішення життєвих проблем. Соціальний працівник намагається навчити людину самостійно долати посталі перед нею негаразди.

Соціальна робота інституалізуються, оскільки включає в себе п'ять основних аспектів: економічний, національно-географічний, політичний, культурний, духовний.

У той же час інституалізація пов'язана з тим, що суть національно-географічного аспекту соціальної роботи зводиться того, яким чином діяльність спрямована на середовище у межах визначених кордонів — установ, країн, регіону тощо.

Політичний аспект інституалізації соціальної роботи визначається, що кожна країна має свою політичну систему, яка незалежно від того, якою вона є, наприклад, ліберальною чи репресивною; соціалістичною чи капіталістичною, визначає умови практичної діяльності соціального працівника, а економічний аспект соціальної роботи характеризується тим, що основними сподіваннями людини виступають належні умови життя, доступ до ринку праці, системи охорони здоров'я та освіти, соціального забезпечення, тоді як наслідками соціальної згоди в будь-якій

соціальній групі чи країні залежить в основному від справедливого розподілу ресурсів.

Інституалізація соціальної роботи здійснюється завдяки культурним і духовним чинникам зокрема, основним моментом культурного аспекту соціальної роботи є повага до традицій, переконань, культурних цінностей окремої країни, соціальної групи, спільноти, світових культурних надбань і цінностей. А тому, соціальна робота створює сприятливий соціальний фон для розвитку особистості й сама виступає системою цінностей.

Духовний зміст соціальної роботи, то в інституціальному плані він розкривається через те, що саме завдяки своїй діяльності вона спонукає особистість до самотворення та самореалізації, тобто людина здатна не тільки відображати світ, а й створювати його. Завдяки творчості людина реалізовує своє вольове відношення до світу.

Таким чином, попередній аналіз дозволяє зробити декілька узагальнень. По-перше, щодо з'ясування сутності і значення соціальної роботи у житті як окремо взятої людини, так і суспільства загалом є її спорідненість із соціальними інститутами, які спрямовані на налагодження і надання соціальної підтримки та допомоги особам та сім'ям, які її потребують. Тому, в даному аспекті досить вагомою є підтримка соціальних програм з боку держави. Прикладом такої організації соціальної роботи постає її розвиток у Німеччині. По-друге, виокремлюють дві складові соціальної роботи: діяльність організацій і установ в соціальній сфері; спеціально організована соціальна допомога, де враховуються особливі психологічні характеристики особистості, а також особливості їх впливу на соціальне життя суспільства. А це, у свою чергу, потребує спеціальних соціальних програм, які б досліджували особливості тих чи інших соціальних груп та їх вплив на суспільство. Оскільки останнє має, з одного боку, надати допомогу, тим хто її потребує, а, з іншого — забезпечити стабільний розвиток соціуму в цілому. Щоб передбачити і мінімізувати ризики, наслідки конфліктів потрібна узгоджена дія держави і соціальних установ в організації соціальної роботи.

У своєму розвитку суспільство з необхідністю потребує інституалізації, що втілюється у відповідних системах та цінностях, інтеграції цих норм та цінностей у мотиви та прагнення усіх членів суспільства. Саме це сприяє розвитку як суспільства в цілому, так і особистості зокрема.

Завдяки цьомц, можна констатувати той факт, що соціальна робота набуває статусу соціального інституту. Адже її суб'єктами (соціальними працівниками) надається допомога всім індивідам незалежно від їх

соціального, економічного, політичного статусу, національності, віросповідання, раси, статі, віку тощо. На сьогодні жодна розвинута держава не здатна обійтись без професійно підготовлених соціальних працівників. Соціальні працівники професійно надають допомогу всім хто її потребує, в першу чергу соціально незахищеним. При цьому, діяльність соціальних працівників сприяє врахуванням інтересів різних верств населення на законодавчому рівні. Саме в цьому аспекті соціальна робота за своєю сутністю характеризується як соціальний інститут. Підтримка конкретної особи з необхідністю спонукає до того, щоб в суспільстві створювались такі умови, щоб особистість могла найбільш гармонійно розвиватись та співіснувати з іншими людьми. Тому, в суспільстві мають сформуватись такі соціальні відносини, основною метою яких постане цінність окремої людини та її індивідуальність.

Беззаперечним є й те, що соціальна робота виступає одним із найважливіших соціальних інститутів громадянського суспільства, який, в свою чергу, з необхідністю створює найбільш оптимальні умови для розвитку особистості, реалізацію індивідуальних інтересів, не заперечуючи суспільним. Основними принципами у створенні цих умов має постати необхідність та забезпечення прав і свобод людини. Саме інституалізація суспільства й організовує спільну діяльність людей з метою задоволення їх соціальних потреб. У цьому аспекті не слід ототожнювати діяльність соціальної роботи як соціального інституту із соціальними програмами, які контролюються з боку держави. Соціальна робота, в першу чергу, орієнтована на задоволення індивідуальних потреб та інтересів і по відношенню до держави виконує контролюючу, адаптативну та компенсаторну функції, узгоджуючи загальні інтереси з індивідуальними потребами, наслідком чого і є реалізація соціальної справедливості.

Список використаних джерел:

1. Маркс К. Сочинения. Т. 42 / Маркс К., Энгельс Ф. — М.: Издательство политической литературы, 1974. — 535 с.
2. Новая философская энциклопедия: каталог в 4-х т. [научно-редакционный совет: акад. РАН В. С. Степин — председатель совета, заместители председателя — акад. РАН А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, ученный секретарь А. П. Огурцов] — М.: Мысль, 2010 — Т. 1. — 2010 — 744.

3. Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт / под ред. Т. Ф. Яркиной, В. Г. Бочаровой, М., 2010.
4. Філософський енциклопедичний словник [голова редколегії В. І. Шинкарук], — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
5. Холостова Е. И. Социальная работа: учебное пособие / Е. И. Холостова. Издательство: Дашковик, 2010, 859 с.
6. Этика социальной работы: принципы и стандарты // Российский журнал социальной работы. 1995. № 2. — с. 124

Стаття надійшла в редакцію 18.12.2013 р.

Бегаль А. Н. Социальная работа как социальный институт

Статья посвящена анализу феномена социальной работы и определенно, что кроме рассмотрения ее как профессиональной деятельности, учебной дисциплины, она появляется универсальным социальным институтом, имея все атрибутивные свойства последнего. Выяснено, что институализация общества организует совместимую деятельность людей, с целью удовлетворения их социальных потребностей. Поэтому не следует отождествлять деятельность социальной работы как социального института с социальными программами, которые контролируются со стороны государства. Поскольку социальная работа, прежде всего, ориентированная на удовлетворение индивидуальных потребностей и интересов. В статье определяющим является то, что социальная работа выступает одним из важнейших социальных институтов гражданского общества, который, в свою очередь, с необходимостью создает наиболее оптимальные условия для развития личности, реализацию индивидуальных интересов, не отрицая общественным. Основными принципами в создании этих условий должна появиться необходимость и обеспечение прав и свобод человека.
Ключевые слова: социальная работа, социальный институт, общество, государство, гражданское общество.

Onysiia Behal Social work as social institute

This article analyzes the phenomenon of social work. It is determined that in addition to considering it as a professional activity and a discipline, it appears to be a social institution performing related functions. It is found out that the institutionalization of society organizes common activities

of people in order to meet their social needs and interests. Therefore, social work is presented as institutionalized form of civil society manifestation focused primarily on meeting the individual needs and interests. It performs supervisory, adaptive and compensatory functions concerning the state. The main idea is that social work has been one of the most important social institutions of civil society which creates the most favorable conditions for personal development and accomplishment of individual interests without contradiction with the public ones. The basic principles in creating these conditions must be human rights and freedoms.
Keywords: social work, social institution, society, the state, civil society.

© Бегаль О. М., 2014

УДК 141.7:316.61

Власенко Ф. П.

Кандидат філософських наук., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СИНЕРГЕТИЧНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена аналізу змісту та особливостей соціалізації індивіда в сучасному суспільстві з позицій синергетичного підходу. Соціалізація індивіда розглядається як складна, нелінійна система. Основними елементами означеної системи визначено особистість і суспільство. Обґрунтовано, що сутність соціалізаційного процесу полягає в синергії особистісного і суспільного розвитку.

Ключові слова: суспільство, особистість, соціалізація, культура, синергія.

У цивілізаційному поступі країн світу відбуваються значні зміни у всіх сферах соціального буття, які суттєво впливають на функціонування суспільства, соціальні інститути, діяльність суб'єктів соціальної взаємодії, що створює нові умови для творчої самореалізації особистості й одночасно висуває низку вимог до її формування і розвитку. У зв'язку з цим, особливої актуальності набувають дослідження всього комплексу змін, якими характеризується процес соціалізації індивіда в умовах сучасного, інформаційного суспільства, виявлення основних чинників, які визначають становлення нового соціального типу особистості — активного учасника розвитку сучасної цивілізації.

Інформаційні технології, які інтенсивно впроваджуються сьогодні в різні сфери життя, сприяють зближенню багатьох видів і форм соціальної діяльності, висувають перед кожною людиною завдання навчитися творчо застосовувати основні принципи освоєння світу. Це ставить ряд вимог до процесу соціалізації індивіда, оскільки сучасна соціокультурна ситуація вимагає розглядати його в контексті загальних закономірностей соціально-історичного розвитку.

Отже, актуальність теми дослідження визначається потребами соціальної практики, які зумовлюють необхідність формування особистості, риси якої відповідали б вимогам сучасного суспільства.

Дослідження процесу соціалізації індивіда в умовах соціальних змін привертає інтерес різних наукових шкіл і напрямків в сучасному суспільствознавстві. Специфіка вивчення даної проблеми полягає в тому, що ці дослідження не мають комплексного характеру, хоча і розглядають означений процес з різних точок зору. Серед філософських підходів, які актуалізували цю проблему, можна виокремити екзистенціалізм (Ж-П. Сартр, К. Ясперс), де соціалізація зводиться до соціальних ролей, що протистоять сутності людини; концепцію «масової людини» Х. Ортеги-і-Гассета, що розкриває соціально-психологічний тип людини натовпу; Франкфуртську філософську школу (Г. Маркузе, Е. Фромм, Ю. Габермас), що досліджує співвідношення загальнолюдського, соціального та індивідуального.

У роботах філософів радянського періоду проблема соціалізації, як відносно самостійна, розглядається теоретиками з 60-х років XX ст. в контексті абсолютизації історико-матеріалістичної концепції розвитку суспільства і людини, сутність якої визначалась як сукупність усіх суспільних відносин, а її зміст визначався виключно соціальним середовищем. Починаючи з 80-х років, поняття «соціалізація» у науковій літературі використовувалося не лише в межах критики зарубіжних (буржуазних) підходів і концепцій, але й задля визначення певної сфери соціальної реальності. Дослідження цього періоду присвячені розгляду процесу соціалізації, його змістовним компонентам, періодизації тощо.

Соціологічна традиція зосереджує увагу на змінах у механізмі «включення» індивіда в суспільство, впливові соціальних інститутів на становлення людини, зв'язках і взаємозв'язках, що забезпечують розвиток особистості й суспільства (О. Конт, Г. Спенсер та ін.). У культурно-антропологічних дослідженнях приділялась увага аналізу людської поведінки і свідомості як результату соціалізації (М. Мід, Е. Тайлор та ін.). Психоаналітичні школи акцентували увагу на співвідношенні «біологічне-соціальне», яке розглядалося переважно в особистісній, індивідуальній перспективі (З. Фрейд, К. Юнг та ін.).

Аналізуючи сучасну наукову літературу, слід навести ряд визначень соціалізації. Так, у словнику сучасної західної соціології соціалізація визначається як процес засвоєння індивідом протягом життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить [1, с. 316]. В інших джерелах цей феномен визначається як процес формування особистості на основі навчання та виховання, засвоєння соціальних ролей, суспільного та власного досвіду, що перетворює людину на члена суспільства [2, с. 540]; як процес становлення осо-

бистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, властивих даному суспільству, соціальній спільноті, групі [3, с. 137]; як складний, багатогранний процес включення людини в соціальну практику, набуття соціальних якостей, засвоєння суспільного досвіду і реалізації власної сутності за допомогою виконання певної ролі в практичній діяльності [4, с. 44]; як процес операціонального оволодіння набором програм діяльності і поведінки, характерних для тієї чи іншої культурної традиції, а також процес інтеріоризації індивідом знань, цінностей і норм, що їх визначають [5, с. 964]. Отже, можна зробити висновок, що визначення поняття соціалізації в цілому несуттєво відрізняються одне від одного, тому що сам процес досить очевидний і об'єктивно притаманний будь-якій соціальній системі. Однак, необхідно зазначити, що досить багато теоретичних питань, які торкаються механізмів включення особистості в суспільні процеси, висвітлюються недостатньо. Це зокрема стосується дослідження соціалізації як складної, нелінійної системи, сутність механізмів самоорганізації якої полягає в синергії суспільства й особистості.

Таким чином, метою даного дослідження є аналіз сутності та структури соціалізаційного процесу з позицій синергетичної парадигми.

Синергетика за словами класиків означеної парадигми характеризується як наука про загальні закони або принципи, що керують процесами співіснування, кооперації елементів будь-яких систем [6]. Синергетичні моделі виявляють процеси внутрішньої активності, саморуху та саморозвитку систем. У зв'язку з цим, синергетична парадигма дозволяє розглянути соціалізаційний процес як складну, нелінійну систему, цілісність якої розкривається через множину вимірів і обумовлюється процесами самоорганізації. При цьому, необхідно зазначити, що такі основні складові соціалізаційного процесу як соціум і особистість також являються відкритими системами, що самоорганізуються.

Опис будь-якої складної системи за допомогою синергетичної методології потрібно здійснювати щонайменше на двох рівнях — мікрорівні (рівень опису компонентів) і макрорівні (рівні опису кооперативних ефектів). У процесі соціалізації мікрорівнем постає діяльність окремих індивідів і малих соціальних груп. Макрорівень становить діяльність соціальних інститутів і класів, що визначають специфіку й результати соціалізації.

Отже, соціалізація в контексті синергетичної парадигми — це складноорганізована, структурно-впорядкована, взаємно детермінована у своїх складових соціальна система, існування, функціонування

і розвиток якої характеризується відносною стабільністю й стійкістю. Необхідну для існування системи стабільність забезпечує сукупність зв'язків елементів даної системи, тобто її структура, яка і конституює систему.

Важливою складовою соціалізаційного процесу постає особистість. Із синергетичної точки зору особистість — це відкрита, динамічна, нелінійна, самоорганізована система, яка формується в процесі постійного самовдосконалення, відкритості, саморозвитку. У цьому контексті справедливою є думка вітчизняної дослідниці В. Марцевої, яка зазначає: «У визначенні пріоритетів формування особистості в глобалізованому світі треба керуватися рисами «Homo postindustrialis» — істоти творчої, автономної, активної, емансипованої, наділеної властивостями давати собі раду, не звертаючись до інстанцій» [7, с. 11].

Однак, особистість хоча і є складноорганізованою і саморегульованою автономною системою, але на її формування і розвиток суттєвий вплив здійснює суспільство та соціальні інститути. Для того щоб особистість стала суб'єктом свого розвитку, вона повинна пройти складний шлях до вищих форм прояву цілеспрямованої, творчої діяльності. Цей шлях вона проходить в соціумі, засвоюючи відповідні зразки поведінки, норми, цінності тощо.

Можна констатувати, що розвиток особистості обумовлюється чередою різних флуктуацій. На мові синергетики це звучить наступним чином: «неможна розглядати індивідуальний розвиток незалежно від розвитку соціального — індивідуальний розвиток повинен відбуватися в контексті соціального».

Індивідуальні цінності, ідеали мають бути органічною складовою інтегральних соціальних цінностей та ідеалів. Лише в цьому випадку можлива соціалізація і самореалізація особистості. Якщо ж індивід ізолює себе від соціуму, або навіть суперечить йому, тоді розвиток особистості зазнає маргіналізації. Тобто у процесі вибору індивідом сценарію власної соціалізації проявляється ефект синергії.

Також було б невірно стверджувати, що інститути соціалізації абсолютно повністю визначають розвиток особистості, а вона у свою чергу, лише копіює, засвоює і реалізує наперед визначені зразки поведінки. Суспільство завжди буде певною мірою «незадоволене» ефектами соціалізації конкретних індивідів. Але те ж саме можна сказати і про саму особистість. Ці дві детермінанти (прагнення самої особистості до самовдосконалення і відповідні впливи інститутів соціалізації) змушують особу шукати в собі те, що необхідно «доопрацювати», змінити, при-

вести у відповідність з власними або суспільними ідеалами. Інакше кажучи, в процесі соціалізації соціум корегує своє відношення до особистості за допомогою відповідних механізмів, що у свою чергу провокує людину на саморозвиток і самовдосконалення. Тому, синергійний ефект зусиль індивіда і суспільства в цьому процесі, сприяє самовираженню й самореалізації особистості.

Звичайно особистість може опинитися й поза сферою безпосереднього впливу інститутів соціалізації, однак при цьому вона зазнає їх опосередкованого впливу. Процес соціалізації активізують суб'єкти, коли особистість ніби здогадується про необхідність самовдосконалення спочатку в нечіткій, а потім у все виразнішій формі.

Отже, найвищим рівнем соціалізованості являється здатність особистості до саморозвитку. Адже жоден інститут соціалізації (або навіть їх комплекс) не може повністю сформувати особистість. Інститути соціалізації, суспільство в цілому, здійснюють підготовку людини до саморозвитку, самореалізації. Перед суспільством стоїть завдання сформувати в особистості установки на самовдосконалення, самоорганізацію. У випадку успішного виконання цього завдання особистість може бути самодостатньою і готовою до невідповідності власних ідеалів тим цінностям і нормам, що пропагують інститути соціалізації.

Соціалізація — це процес становлення особистості, під час якого формуються її соціальні риси, що проявляються в соціально-організованій діяльності, яка регулюється рольовою структурою суспільства. Ключовим механізмом процесу «навчання» соціальних ролей є інтеріоризація, за допомогою якої індивід засвоює загальні цінності під час комунікації із іншими, в результаті чого слідування загальноприйнятим нормативним стандартам стає частиною його мотиваційної структури, його потребою. Іншими словами, відбувається перманентний процес саморозвитку, рушійними силами якого являються діалектичні протиріччя: між стабільністю й хаотичністю, традиційним і новаторським, одиничним, загальним, особливим тощо.

Важливо пам'ятати, що будь-яка програма життєдіяльності людини створює лише початкові умови, задає лише вихідні орієнтири, котрі вступаючи в складний синтез з ментальними, психологічними, емоційними структурами особистості, активізують і скеровують процес її самоорганізації. У реальному житті людина намагається відтворювати поведінкові структури (патерни), закладені в культурі соціуму. Але життєві ситуації не передбачувані, а тому постійно вимагають від особистості прояву креативності в її життєдіяльності. Здатність особистості

виходити за межі засвоєних патернів свідчить про її вихід на якісно новий рівень соціалізації, активне включення людини в процес самоорганізації, постійний взаємоперехід від хаосу (трансформація традицій) до порядку (поведінка людини відповідно до усталених соціальних норм). У цьому сенсі соціалізація пов'язана з культивуванням людських можливостей, з усвідомленням вже наявних і пошуком нових шляхів саморозвитку. Такий рух завжди відкритий новим структурам соціальної реальності, новим смислам і значенням, новим соціально-культурним практикам. У результаті цього руху формується особистість.

Соціалізація є динамічною, нелінійною системою, її специфіка як синергетичної моделі полягає в тому, що особистість, виступаючи об'єктом соціалізації, не являється пасивним началом, вона є складною системою, яка саморозвивається. Тому соціум в процесі соціалізації, змінюючи особистість (об'єкт соціалізаційного впливу) з необхідністю впливає на себе. Складність цього впливу полягає в тому, що формуючи особистість, суспільство конституює не лише себе, а й суб'єкта суспільних відносин, який дистанціюючись від соціуму змінює його.

Зрозуміти цей діалектичний характер впливу суспільства на людину допомагають принципи структурно-еволюційних змін складноорганізованих систем, що полягають у співвідношенні рівноважності й нерівноважності, порядку і хаосу тощо. Синергетична парадигма відкрила нові причинно-наслідкові зв'язки, коли хаотично організоване середовище (система), що відповідає параметрам лінійності, сама собі протиставляє нелінійну впорядкованість як умову свого саморозвитку. За таким типом зв'язку будуються відносини суспільства й особистості. Остання виявляється не лише продуктом суспільства, але і його опонентом, умовою самоорганізації. Вона несе в собі не лише потенціал збереження наявного соціального порядку, але і його перетворення (хаотизації). Таким чином, рівноважність виступає джерелом нерівноважності: система з рівноважними, стійкими характеристиками (суспільство) виступає як основа виробництва, а система з нерівноважними, нестійкими характеристиками (особистість) як продукт цього виробництва. Синергетика досліджує такі системотворчі відносини, де перехід від причини до наслідку постає як перехід у свою протилежність. Народження нової системи постає як виникнення нелінійності із лінійності, незворотності зі зворотності, нерівноважності із рівноважності. Між системою «причиною» і системою «наслідком» виникає стійкий взаємозв'язок (без одного, немає іншого). У цьому і полягає діалектичний взаємозв'язок суспільства й особистості.

Отже, в процесі соціалізації соціальне середовище являє собою життєвий світ особистості, в якому вона постійно робить свідомий вибір. Цей вибір не зводиться до простої комбінації наявних моделей поведінки, способів рефлексії тощо. Він полягає у створенні нових можливостей, саме тут і зараз, в точці біфуркації. Роль біфуркаційних механізмів особливо зростає в періоди соціальних трансформацій. Буття людини в трансформаційному суспільстві може бути визначене як буття — біфуркація, котре містить в собі момент іманентної онтологічної альтернативи. Дистанцію між точкою біфуркації і виходом на відповідний буттєвий атрактор (певну модель поведінки) можна представити як ряд спроб людини вивести із стихії можливостей ті чи інші дії, актуалізувати потенційну енергію у відповідні буттєві форми.

У процесі соціалізації людина може постати перед вибором або діяти, спираючись на вже апробовані, традиційні моделі поведінки чи сформувати нові зразки поведінки. Необхідність вибору вказує на те, що особистість, в процесі розвитку постійно долає певні точки біфуркації. У трансформаційному суспільстві перебування особи в таких точках являється однією із сутнісних характеристик процесу соціалізації. Сучасна людина вимушена здійснювати постійний пошук найбільш ефективних адаптаційних стратегій. Здатність до формування нових адаптаційних стратегій забезпечує стабільність життєдіяльності конкретного суб'єкта, стримує його дезорганізацію тощо. У період соціальних трансформацій особливого значення набуває здатність особистості до самозбереження. Можна сказати, що самозбереження, самовідтворення являються основними механізмами життєдіяльності будь-якої системи. Система завжди прагне до збереження своєї структури, цілісності, без чого її існування неможливе.

Наприклад, сучасне українське суспільство знаходиться в специфічних умовах соціального буття — умовах трансформації. Ситуація невизначеності, нестабільності, якою характеризується суспільство перехідного типу і особливо українське суспільство, науковці називають станом дезорганізації, хаосу. Посттоталітарні соціуми втратили традиційні інститути статусно-рольової соціальної ідентифікації і потрапили в стан «хаосу», «дезорганізації» чи, за висловом М. Мамардашвілі, у стан «після хаосу», «життя після смерті» [8]. За таких умов частина громадян виявляється здатною пристосуватися до нових соціальних цінностей і норм, одержати новий соціальний статус і місце в економічній, політичній і соціокультурній структурі, що формується. Інша, як правило, більша частина, не в змозі чи не бажає приймати нові

соціальні цінності, норми і зразки поведінки. Таким чином, в умовах швидкої трансформації соціуму одні індивіди набувають пріоритетного розвитку, а інші втрачають свій соціальний статус.

Соціалізаційний процес, за таких умов, характеризується деяким дисбалансом його основних рівнів і навіть їх суперечністю. Соціалізація на мікрорівні (групи) — стає провідною, а на макрорівні (суспільства) — проблематичною. Відповідно існує певна конфліктність ідентичностей, нерівноважність і суперечливість соціалізації на різних рівнях. Це у свою чергу призводить до трансформації соціальних зв'язків, хаотизації ідентичностей, що призводе до маргіналізації, що позбавляє людину певних взірців, культурних реплікаторів, за допомогою яких вона б могла себе ідентифікувати. У ситуації невизначеності особистість уже не може бути носієм відповідних соціальних ролей, загальних шаблонів поведінки тощо. За цих умов лише воля до самозбереження допомагає особистості адаптуватися до складних соціальних умов.

Отже, соціалізація індивіда, як соціальний феномен, є складноорганізованою, структурно-впорядкованою, дисипативною соціальною системою. Базовими елементами цієї системи виступають суспільство і особистість, які у свою чергу також мають системну організацію.

Людина в процесі соціалізації постійно накопичує соціокультурний досвід, а тому завжди змінюється, розвивається в соціальному плані. Це дає їй можливість орієнтуватися в складних ситуаціях, приймати зважені рішення у відповідних точках біфуркації життєвого шляху. Засвоюючи й ефективно використовуючи нову інформацію, особистість здійснює самоорганізацію власного системного розвитку. Найоптимальнішим шляхом розвитку сучасної особистості є її «встигання» за прискореним темпом розвитку світу. Перш за все, це можливо завдяки творчому мисленню як особливої психолого-раціональної діяльності з перетворення природних і соціокультурних умов буття людини відповідно до її потреб та інтересів на основі свідомого і цілеспрямованого використання закономірностей і випадковостей об'єктивної дійсності.

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що в умовах динамічного, бурхливого розвитку сучасного світу синергетика є найоптимальнішою методологічною основою досліджень складних, відкритих систем різного класу, зокрема такого надскладного феномену як соціалізація індивіда. У парадигмі синергетики соціалізація постає як відкрита, складна система, здатна до самоорганізації, де малі

причини породжують значні наслідки, а флуктуації можуть посилюватися і сприяти розвитку в напрямку стихійної самоорганізації. Таким чином, хаос являється конструктивним механізмом самоорганізації соціалізаційного процесу, оскільки існування нового в цій системі пов'язане з порушенням звичайної впорядкованості й рівноважності, з переструктуруванням і модернізацією.

Список використаних джерел:

1. Современная западная социология: Словарь / сост.: Ю. Н. Давыдов и др. — М.: Политиздат, 1990. — 432 с.
2. Філософський словник соціальних термінів. — Х.: «Корвін», 2002. — 672 с.
3. Проблемы социализации молодежи: Реферативн. сб. / Рос. Акад. Наук. ИНИОН. — М., 1993. — 138 с.
4. Социализация личности: исторический опыт советского периода и современные тенденции: Сб. науч. тр. / Рос. акад. образования. Ин-т теорет. педагогики и междунар. исслед. в образовании. — М., 1993. — 47 с.
5. Можейко М. А. Социализация // Новейший философский словарь. — Минск: Книжный Дом, 2003. — С. 964–966.
6. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке
7. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://spkurdyumov.narod. ru/Haken7.htm.
8. Формування особистості в сучасному українському суспільстві: об'єктивні і суб'єктивні фактори: тематичний збірник наукових праць із соціально-філософської проблематики. / Гол. ред. О. О. Шубін — Донецьк: ДОНДУЕТ, 2003. — С. 11–18.
9. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию / Общ. ред. Ю. П. Сенокосова. — М.: Прогресс, 1990. — 366 с.

Стаття надійшла в редакцію 18.12.2013 р.

Власенко Ф. П. Синергетическая модель социализационного процесса

Статья посвящена анализу содержания и особенностей социализации индивида в современном обществе с позиций синергетического подхода. Социализация индивида рассматривается как сложная, нелинейная система. Основными элементами указанной системы определено личность и общество. Обосновано, что сущность соци-

ализационного процесса заключается в синергии личностного и общественного развития.
Ключевые слова: общество, личность, социализация, культура, синергия.

Vlasenko F.P. Synergetic model of socialization process

This article is devoted to analyze of content and person's peculiarity in modern society from position of synergetic approach. Socialization of the individual is seen as a complex, nonlinear system. The main elements of the system defined individual and society. Proved that the essence of socialization processes is the synergy of personal and social development.
Key words: society, personality, socialization, culture,, synergy.

© Власенко Ф. П., 2014

УДК 101.9:316.344.7

Невмержицька М. В.

Аспірант кафедри філософії гуманітарних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РОЛЬ МАРГІНАЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто явище маргінальності та його вплив на формування конкурентоздатності та конкурентоспроможності особистості в умовах інтенсивного розгортання глобалізаційних процесів. Визначено, що маргінальність, з одного боку, призводить до того, що особистість перебуває у соціально-психологічній дисгармонії, а, з іншого боку, саме маргінальність сприяє особистісному та індивідуальному зростанню. Маргінал здатен свідомо розрізняти двоякість ситуації, у яку він потрапляє і приймати як одну, так і іншу сторони, тобто здійснювати вибір, що характеризує зрілість особистості, її індивідуалізацію.

Ключові слова: глобалізація, особистість, конкурентоздатність, конкурентоспроможність, маргінальність.

Розвиток сучасного світу характеризується плюралістичністю культури, а це ставить особистість перед лицем «межевої ситуації» по відношенню до взаємодії з різними культурами. Особистість одночасно перебуває у декількох соціальних системах, які, в свою чергу, вимагають від людини виконувати певні правила. І саме тому, індивідуальне в людині дозволяє їй зберегти власну культурну ідентичність, а, з іншого боку, взаємодія індивідуального та суспільного, у вимірі соціокультурних вимог, приводить особистість до стану маргінальності.

Явище маргінальності розглядається багатьма дослідниками і до сьогодні немає усталеної точки зору щодо цілісного розуміння цього явища. Це пов’язано, перш за все, із специфікою соціальної дійсності і тих форм, які набуває даний феномен в цій дійсності.

Загальноприйнято вважати, що особистість формується при безпосередньому впливові соціального довкілля. Але, впровадження

інформаційних технологій у всі сфери життєдіяльності людей призводить до того, що людина губиться між реальним та віртуальним світом. І це ще одна із перешкод у визначені маргінальності. Так, ми дійсно можемо констатувати той факт, що Інтернет технології сутнісно змінюють відносини між соціальними суб'єктами, оскільки Мережа, на сьогодні являє собою глобальний інформаційний ресурс, створюючи новий характер відносин між людьми «спілкування всіх з усіма», де людина може довільно обирати свій статус, стать, положення у віртуальному світі. Дійсно особистості досить важко визначитись у виборі власного статусу під тиском як соціального довкілля, так і у визначенні самоідентичності.

Отже, при розгортанні глобалізаційних процесів, відбуваються й значні зміни у свідомості людини, як головного носія культурних традицій та цінностей. «Трансформується людська ідентичність, а її взірці зовсім інші ніж в індустріальному суспільстві. Зростання індивідуалізації, свободи вибору призводять, з одного боку, до розширення автономії особистості. Але, з іншого боку, під тиском глобалізаційних процесів виникає, так звана, глобальна ідентифікація, яка свідчить про формування глобальної ідентичності» [4, с. 64]. Але, це, на нашу думку, посилює явище маргіналізації особистості. Оскільки світ, що глобалізується має високий рівень динамічності усіх сфер життєдіяльності суспільств. І самовизначення особистості залежить як від зовнішніх обставин, так і внутрішніх конфліктів, які в самій людині породжують переживання, що з необхідністю потребують вирішення. Сучасна особистість знаходиться у пошуку ефективних умов для власного розвитку. Вона з необхідністю має змінити старі стереотипи і адаптуватися до нових динамічних умов розвитку світу. Саме маргінальність, на нашу думку, здатна допомогти людині віднайти правильний шлях у виборі власних орієнтирів.

Але, історично склалося негативне розуміння явища маргінальності. При теоретичному осмисленні даного явища завжди акцентується увага на порівнянні її із нормою, а будь-яке відхилення сприймається як загроза чи порушення норми. Проте, сучасні трансформації соціальної сфери життєдіяльності суспільства вносять свої сутнісні корективи у розуміння маргінальності. Зокрема впровадження та розповсюдження технологій та інформації в культурний прогрес, особливо в останні роки, що, в свою чергу, характеризується масовими міграціями, інтенсифікацією міжкультурної комунікації, трансформацією суспільних цінностей призводять до того, що маргінальність в сучасному світі розуміється

не як виключення із правил, а стає нормою існування та розвитку людини. Однак, як ми вже зазначали, на сьогодні, не існує усталеного визначення цього явища. Це пов'язано із тим, що, по-перше, в сучасній практиці склалось декілька дисциплінарних підходів щодо розуміння маргінальності. Зокрема, в соціології, соціальній психології, культурології, політології, економіці, а це, в свою чергу, призводить до того, що поняттю надається достатньо загального характеру існування і в додаток до цього воно набуває нового виміру тлумачення, а саме міждисциплінарності. По-друге, в процесі розвитку та уточнення значення маргінальності утверджується декілька рівноправних значень, які відносяться до різних типів маргінальності. По-третє, нечіткість поняття робить складним саме явище маргінальності, його аналіз у соціальних системах. Зважаючи на вище сказане, слід зауважити, що варто звернути увагу на історичний розвиток тлумачення терміну та аналіз усталених і сучасних підходів щодо його окреслення.

У філософській літературі поняття «маргінальність» тлумачиться наступним чином. «Маргінальність — (від лат. margo — межа, границя) поняття, яке застосовується для позначення пограничності, периферійності, невизначеності становища людини щодо будь-яких соціальних груп (національних, класових, культурних)» [2, с. 360 — 361].

Отже, можна сказати, що маргінальність виникає цілком природним чином, особливо на сучасному етапі розвитку суспільств, в цілому, і кожної особистості зокрема, адже характеризує такий тип взаємовідносин між людьми, між представниками різних культур, соціальних структур, що опиняються поза їх межами.

Саме поняття маргінальності було введено в науковий обіг американським соціологом Р. Парком на початку XX століття, яке він використав вперше у назві свого есе «Людська міграція та маргінальна людина». У даному понятті фіксувалось вивчення положення мігрантів та інших «культурних гібридів» в умовах їх неадаптованності до різних культур, які досить часто опиняються в конфлікті між собою. Тобто, автор зосереджував свою дослідницьку увагу на соціально-психологічних характеристиках наслідків неадаптації мігрантів до нових соціальних, культурних умов, в яких вони опинились. Р. Парк розглядає явище маргінальності із міграціями, а саму міграцію пов'язує з розвитком торгівельних відносин, ринку, з процесами переходу від існування локальних культур до цивілізацій. Саме Р. Парк надав цьому поняттю історичне та соціокультурне тлумачення [9].

Отже, Р. Парк в понятті «маргінальність» фіксує, перш за все, положення індивідів, які знаходяться на межі двох, або більше, різних культур, які конфліктують між собою. Ця ситуація не є винятковою для сьогодення, адже кожна людина майже постійно знаходиться в такій ситуації, зокрема через розповсюдження масової культури, яка протистоїть традиційній, елітарній. Де людина як носій національної культури, традицій постає в «межевій ситуації» щодо відношення традиційної та масової культури.

Концепцію Р. Парка прийнято називати класичною і в літературі її називають — соціально-екологічною. В даній концепції суспільство розглядається як біологічний феномен, а предметом самого дослідження визначається — зразки колективної поведінки, які формуються внаслідок еволюційного розвитку суспільства. Основу соціального розвитку складають два рівні. Перший — біотичний, а другий — культурний. В концепції розгляду маргінальної особистості біотичний рівень і заснований на ньому екологічний порядок стає важливим теоретичним підґрунтям у розгляді даного явища людського існування. Екологічний порядок, у свою чергу, має складну структуру. Так автор виокремлює макрорівень — просторове розміщення інститутів, та мікрорівень — здатність людини вільно переміщуватись у просторі, налагоджувати просторову взаємодію, процеси міграції. Отже, екологічний порядок являє собою не що інше як міграцію та колективну поведінку людини. На думку Р. Парка, будь-які соціальні зміни засновані, перш за все, на біотичних перетвореннях і пов'язані із фізичною, просторовою, а вже потім із соціальною мобільністю.

Досить суттєвим вкладом у розробку питань маргінальності вносить Р. Парк, впровадивши термін «маргінальна особистість». Але, автор даний термін вживає лише для окреслення життя емігрантів, які живуть в «двох світах» одночасно. На думку автора концепції, природу маргінальної особистості визначає — почуття моральної дихотомії, роздвоєння та конфлікту, коли старі звички та вподобання є недієвими, вони вже віджили своє, а нові ще не сформовані. Знову ж таки Р. Парк це пов'язує зі станом, який людина переживає при зміні місця проживання, при зміні звичного середовища, що призводить до кризи, які переживає емігрант, коли покидає батьківщину і шукає кращої долі на чужині. У маргінальної особистості криза носить неперервний характер, саме цей факт дозволяє людині перетворюватись в особистість. І далі автор стверджує, що для маргінальної людини характерне «моральне сум'яття», яке спонукає людину до налагодження культур-

них контактів і при цьому особистість проявляє себе в зовсім до цього незвичних для неї формах. «Вивчаючи ці явища там, де відбуваються зміни і поєднання культур, ми можемо краще вивчати процеси розвитку цивілізацій та прогресу» [9, с. 65]. Але, сучасна людина може й не змінювати звичного місця проживання проте переживає певну невідповідність між локальним та глобальним, традиційним — новаційним, індивідуальним — масовим тощо.

Інший дослідник Р. Мертон визначав маргінальність як специфічний випадок теорії еталонної групи. Автор вважав, що маргінальність фіксує той момент, коли індивід намагається приєднатися до еталонної групи, а вона, в свою чергу, його приймати не бажає. Таке трактування маргінальності передбачає два цілком логічні наслідки: по-перше, неповну соціалізацію; по-друге, відсутність соціальної приналежності [3].

Досить цікавою є концепція розгляду маргінальності у американського психолога Т. Шибутані. Цей підхід характеризує маргінальність в контексті соціалізації особистості в суспільстві, що постійно змінюється. В даній концепції акцент робиться на динамічних умовах розвитку соціального довкілля, трансформації соціальної структури. Наслідками цих процесів постає тимчасове порушення згоди, в результаті чого людина опиняється перед декількома варіантами вибору своєї подальшої поведінки, перед вибором між різними соціальними групами, що досить часто знаходяться у протиріччі між собою і ці вимоги одночасно задовольнити неможливо. Ця ситуація значно відрізняється від ситуації в стабільному суспільстві, коли еталонні групи в житті окремої людини взаємодоповнюють одна одну [6].

Отже, маргінальна особистість являє собою новий тип культурних взаємовідносин, який формується на етапі цивілізації, в результаті глобальних етносоціальних перетворень. «Маргінальна людина — це тип особистості, який з'являється в той час і в тому місці, де через конфлікт рас та культур починають з'являтись нові співтовариства, народи та культури. Доля прирікає цих людей на існування в двох світах одночасно; примушує їх приймати відношення обох світів — ролі космополіта та чужака. Така людина неминуче стає (в порівнянні з безпосередньо оточуючим її культурним середовищем) індивідом з більш широким горизонтом, з більш витонченим інтелектом, більш незалежними та раціональними поглядами. Маргінальна людина завжди більш цивілізована істота» [9, с. 75].

Ще один представник американської школи Е. Стоунквіст у своїй монографії «Маргінальна людина» дещо переосмислює концепцію

Р. Парка щодо розгляду маргінальності. Е. Стоунквіст тлумачить явище маргінальності особистості, яка перебуває у культурному конфлікті. Такий індивід постійно перебуває на краю кожної із культур, але не належить до жодної із них. В своїй роботі автор наводить приклади існування таких індивідів і називає їх расовими гібридами, культурними гібридами. До расових гібридів автор відносить — англо-індіанців, мулатів Сполучених Штатів Америки, «кольорових» Ямайки, метисів в Бразилії тощо. Культурні гібриди — європеїзовані африканці, денаціоналізовані європейці, емігранти тощо [11].

Е. Стоунквіст визначає маргінальну особистість як ключову особистість (key-personality) в контактах культур. Також автор виокремлює поняття «маргінальне середовище». «Маргінальне середовище — це область перетину двох культур, де область, яка виникає як результат перетину культур характеризується комбінацією, об'єднанням особливостей обох культур» [11]. А в центрі цього перетину культур — маргінальна особистість, яка бореться за те, щоб бути лідером в цій ситуації. Маргінальна особистість намагається «рухатись» із однієї культури в іншу, наприклад, при одруженні, або при переїзді на навчання, і при цьому намагається возз'єднатись з обома культурами одночасно. Але, така особистість постійно знаходиться в психологічному балансуванні між двох соціальних світів, один із яких, як правило, є домінуючим.

Досить важливим у нашому дослідженні постає концепція Е. Дюркгейма. Саме він вводить соціологічне поняття аномії, як наслідок розриву соціальних зв'язків. «Аномія — це стан суспільства, в якому ті чи інші області соціального життя, типи соціальних відносин і поведінка людей випадає із сфери нормативного регулювання зі сторони суспільства, коли відсутні необхідні для цього норми, або коли значна частина громадян не вважають за потрібне слідувати існуючим нормам» [1, с. 112]. Тобто, аномія, по-перше, фіксує розрив між поставленими цілями і очікуваним результатом, який передбачений суспільством, а, з іншої сторони, реальними засобами їх реалізації. Сам Е. Дюркгейм вважав, що це не виняток, а хвороба, яка паразитує промислове суспільство. Заохочуванні суспільством цінності індивідуального успіху, стикаються з нерівністю в засобах та ресурсах їх здійснення, що породжує конфлікт та аномію.

Р. Мертон стверджував, що у конкурентоздатному та сегментованому суспільстві панує атмосфера взаємної недовіри, соціальної дезорганізації, коли цінності перебувають у вирі приватних інтересів, а саме суспільство являє собою «арену» конфліктів. Тому, аномія є цілком

очевидним результатом розбіжностей між двома елементами ціннісно-нормативної структури суспільства. Наслідком аномії, на думку автора, є деморалізація поведінки людей і дезорганізація соціальної системи.

Ускладнення соціальних процесів з необхідністю вимагає від науковців поглибленого розуміння терміну маргінальності. Розширювалось коло випадків маргінальності і тому формувались і нові підходи щодо розгляду даної проблеми. У зв'язку із цим в Америці виникає ціла низка шкіл, які досліджують маргінальність. Але, разом з тим, в Штатах все ж таки виокремлюється так звана американська традиція, яка акцентує увагу на культурному конфлікті, який виникає внаслідок переходу з однієї соціальної спільності до іншої, що й постає джерелом формування маргінальної особистості. Традиції Р. Парка та Е. Стоунквіста продовжують такі дослідники як А. Антоновські, К. Гласс, М. Гордон, В. Вудс та інші. Вони зосереджують свою дослідницьку увагу на психосоціальному впливові на особистість, подвійному її статусу та ролі, які виникають в результаті конфлікту культур. Але, разом із тим, формуються декілька різних підходів щодо розуміння маргінальності. Так, зокрема Е. Хьюз звернув увагу на ті труднощі з яким стикаються жінки та представники, так званих, «кольорових» рас в процесі освоєння нових професій. Автор, використовуючи свої власні спостереження, акцентує увагу на тому, що маргінальність не слід зводити лише до расових чи культурних змішень, а, перш за все, її розгляд слід пов'язувати із соціальною мобільністю. Він стверджує, що «маргінальність має місце де завгодно, а саме там де відбуваються достатні соціальні зрушення і обумовлює появу людей, які знаходяться в позиції невизначеності стосовно соціальної ідентифікації, яка супроводжується конфліктами лояльності та розчарування особистісних чи групових устремлінь» [8]. Так автор, розвиваючи власну концепцію маргінальності, стверджував, що досить важливими є, так звані, перехідні фази, які забезпечують перехід від одного способу життя до іншого, від однієї культури до іншої. Так, маргінальність автор розглядав включаючи будь-яку ситуацію, з якою особистість хоча б частково ідентифікується, наприклад, навчання в коледжі, здобуття професійних навичок тощо, але маргінальність завжди передбачає подвійність статусів, які повністю особистість не приймає, оскільки кожна особистість приймає участь в великій кількості соціальних взаємовідносин у гетерогенному суспільстві. Дана концепція є досить дієвою у руслі тих соціальних перетворень, якими характеризується сучасний розвиток світу. Оскільки саме ці зміни стають джерелами маргінальності.

Подальший розвиток проблеми маргінальності пов'язаний із ім'ям Х. Дікі-Кларка, де автор аналізує поняття маргінальної ситуації. Він вважав, що розгляд проблеми маргінальності тільки в контексті культурного конфлікту є досить спрощеним, оскільки люди, які підкорюються одній культурі з необхідністю засвоюють домінуючу культуру. Беручи до уваги концепцію Р. Мертона, а саме наявність культурних та соціальних змін в суспільстві, Х. Дікі-Кларк формує власне розуміння маргінальної ситуації. «Маргінальна ситуація — це групи або індивіди, які займають визначенні позиції у суспільстві, тобто вони включені у систему соціальних відносин, з однієї сторони, а, з іншої, належать до культурної страти» [7, с. 86]. Але, автор при цьому наголошує на тому, що між цими двома позиціями індивіда повинно бути співпадіння. Аналізуючи далі Х. Дікі-Кларк, говорить про те, що таке співпадіння, як правило, відсутнє, наприклад, у випадку етнічних меншин, які активно намагаються засвоїти традиції домінуючої культури, але, в той же час, виключаються із неї. Саме це є прикладом маргінальної ситуації, в якій опиняється людина.

Поряд з існуванням американської соціологічної школи, яка досліджує маргінальність, формується й європейська традиція, яка зосереджує розгляд маргінальності на таких її проявах: по-перше, концепції, які зосереджують свою увагу на дослідженні «околишніх» груп в соціальній структурі суспільства, а, по-друге, концепція маргінальності не постає головним об'єктом теоретичних пошуків, вона перенесена з інших традицій у готовому вигляді і відповідає традиціям і нормам суспільного життя і способу її пізнання. Тобто, у самому загальному розумінні маргінальність пов'язують з виключенням індивідів чи соціальних груп з системи суспільних зв'язків.

У французькій соціологічній школі утвердилась точка зору про те, що маргінальність це наслідок конфлікту з загальноприйнятими нормами і є «продуктом розпаду суспільства, яке вражено кризою». Основними причинами цього розпаду називають два аспекти маргінальності. Перший — розрив традиційних зв'язків і створення власного, зовсім іншого світу. Другий — постійне витіснення, або насильницьке витіснення за межі законності. «Маргінал схожий на всіх, і в той же час ідентичний з усіма, але він є калікою серед собі подібних — людина з відсіченими коріннями, розділений на куски в самому серці рідної культури, рідного середовища» [5, с. 69].

В німецькій соціологічній літературі дещо інший підхід щодо розуміння маргінальності. Дослідники її трактують в області соціаль-

ної структури як до суспільної позиції, яка характеризується високою соціальної дистанцією по відношенню до домінантної культури. Для позначення соціальної категорії людей, які перебувають в маргінальному становищі, їх характеризують як «проблемна група», «соціально зневажаючи прошарки», а в буденній мові використовуються такі словосполучення як «покидьки», «асоціальні», «дно» тощо. Також в усталеній німецькій соціологічній літературі до маргінальних груп відносять різні гетерогенні групи, наприклад, цигани, іноземні робітники, гомосексуалісти, пияки, наркомани, молодіжні субкультури, жебраки та звільненні злочинці. Але, в сучасній літературі відзначається вже інший підхід, а саме виокремлюють такі характеристики маргіналів як бідність соціальних контактів, розчарованість, песимізм, апатія, агресія, що досить часто пов'язують із економічною кризою, політичною зневірою, культурним різнобарв'ям, виникненням великої кількості субкультур, поширенням масової культури тощо.

Англійський соціолог К. Рабан розглядає маргінальність як результат процесу, в якому окремі особистості чи групи відсторонюються від участі в різних інститутах, все більше витісняються на край основної течії життя суспільства та втрачають можливість приймати участь в її організації. Тобто, маргінальна особистість — це аутсайдер, чужак у суспільстві [10, с. 8].

У сучасній соціологічній літературі виокремлюють наступні аспекти маргінальності. Такі як економічна, політична, соціальна. Економічна маргінальність розглядається як відсторонення людини від діяльності та споживання. Політична маргінальність, у свою чергу, характеризується як позбавлення права вибору, відчуження від участі в звичайному політичному житті, від доступу до формального політичного впливу. Соціальна сфера маргінальності це втрата суспільного престижу.

Отже, визначальним у маргінальності є те, що особистість опиняється на межі двох культур як наслідок розгортання глобалізаційних процесів і налагодження, при цьому, міжкультурної комунікації. Але, ця межевість має два суттєвих аспекти. По-перше, це призводить до того, що особистість перебуває у соціально-психологічній дисгармонії, По-друге, саме маргінальність сприяє особистісному та індивідуальному зростанню. Той факт, що маргінал здатен свідомо розрізняти двоякість ситуації, у яку він потрапляє і приймати як одну, так і іншу сторони, тобто здійснювати вибір, характеризує зрілість особистості, її індивідуалізацію.

Список використаних джерел:

1. Быченков В. М. Аномия: Новая философская энциклопедия / [руководители проекта В. С. Степин, Г. Ю. Семигин]. — Т. 1. — М.: Мысль., 2010. — С. 112.
2. Маргінальність: Філософський енциклопедичний словник / [гол. редакції В. І. Шинкарук]. — К.:Абрис, 2002 — С. 360 — 361.
3. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура. / Р. Мертон. — М.: АСТ:АСТ МОСКВА:ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — 873 с.
4. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії / Н. Скотна — Львів, 2005. — 383 с.
5. Фарж А. Маргиналы // 50/50. Опыт словаря нового мышления / Под общ. ред. Ю. Афанасьева и М. Ферро. М., 1989. С. 145.
6. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. — М.: Феникс, 2002. — 544 с.
7. Dickie-Clark H.F. The marginal sitation: A cjontribution to marginal theory // Social forces. Chapel Hill. 1966. Vol. 44. P. 363–370.
8. Hughes E.C. Social change and status protest: An essay on the marginal man // Phylon-Atlanta, 1945. Vol. 10, № 1.
9. Park R.E. Cultural conflikt and the marginal Man / R.E.Park // Park R.E. Race and Culture — Glencoe, 111: The Fru Press, 1950. P. — 372 — 376.
10. Raban C. Marginalisierung und Wohlfahrsstaat — von der theorie zur Praxis // Marginalisierung im Sozialstaat: Beitr. aus Grossbritannien u. der Bundesrep. S. 9.
11. Stonequist E.V. The Marginal Man. A Study in personality and culture conflict. / E.V. Stonequist. New Jork: Russel & Russel, 1961. Ibid. P. 221.

Стаття надійшла в редакцію 18.12.2013 р.

Невмержицкая М. В. Роль маргинальности в формировании конкурентоспособности и конкурентоспособности личности в условиях глобализации

В статье рассмотрены явление маргинальности и его влияние на формирование конкурентоспособности и конкурентоспособности личности в условиях интенсивного развертывания глобализационных процессов. Определено, что маргинальность, с одной стороны, приводит к тому, что личность находится в социально — психологи-

ческой дисгармонии, а, с другой стороны, именно маргинальность способствует личностному и индивидуальному росту. Маргинал способен сознательно различать двойственность ситуации, в которую он попадает и принимать как одну, так и другую стороны, то есть осуществлять выбор, характеризующий зрелость личности, ее индивидуализацию.
Ключевые слова: глобализация, личность, конкурентоспособность, конкурентоспособность, маргинальность.

Nevmerzhicka M. V. Marhynalnosti role in shaping the competitiveness and the competitiveness of the individual in the context of globalization

The article discusses the phenomenon of marginality and its influence on the formation of competitiveness and the competitiveness of the individual in the intensive deployment of globalization processes. Determined that marginality, on the one hand, leads to the fact that the person is in the social — psychological disharmony, and, on the other hand, it promotes personal marginality and individual growth. Marginal able to consciously distinguish between the duality of the situation in which he finds himself, and take as one or the other side, that is, make choices characterizing the maturity of personality, its individualization.
Keywords: globalization, identity, competitiveness, competitiveness, marginality.

© Невмержицька М. В., 2014

УДК130.2:165.191

Сєрова Ю. В.

Кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії гуманітарних наук КНУ імені Т. Шевченка

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ МІФУ В СУЧАСНОМУ СУСІЛЬСТВІ

У статті розглядається функціональне значення соціального міфу та окреслюються особливості міфологічної свідомості як форми суспільної свідомості. Обгрунтовується думка про те, що міфологічна свідомість виникає як на основі емоційного узагальнення досвіду у зв'язку з досягнутим рівнем матеріальних потреб (фізіологічних, безпеки, відтворення), так із виникненням потреб духовних (самовизначення й самореалізації).

Ключові слова: міф, міфологія, суспільна свідомість, міфологічна свідомість, соціальний міф, соціальна міфологія.

Зміни у сучасному суспільстві, що породжують соціальну невизначеність й напруження у масовій свідомості, призводять до активізації міфологічного рівня суспільної свідомості. За таких умов особливого значення набуває роль соціальної міфології, оскільки зростає ймовірність використання міфотворчості як засобу духовного впливу на подальший розвиток людини і суспільства.

У зв'язку з цим дана проблематика постає предметом наукових інтересів філософів, політологів, соціологів, етнографів, соціальних психологів. Так, структуру міфології, зміст та форми, ступені впливу на індивідуальну та масову свідомість досліджували Н. Автономова, Г. Арендт, Р. Барт, Е. Кассірер, Ф. Кессіді, К. Леві-Строс, С. Московичи, Х. Ортега-і-Гассет та інші. Вивченню соціально-філософських аспектів міфології приділяли увагу С. Аверинцев, Р. Арон, Е. Баталов, І. Бойченко, Я. Голосовкер, М. Ліфшиц, О. Лосєв, В. Лях, М. Михальченко, В. Полохало, Ю. Романенко, Д. Усов, А. Цуладзе та інші.

Відомо, що свідомість, яка має різноманітні форми свого прояву, особливого статусу набуває в контексті суспільного буття. Так, суспільну свідомість, в найбільш загальному визначенні, розглядають як сукупність системи почуттів, звичаїв, звичок, традицій, думок, ідеалів, ідей,

теорій, які відображають суспільне буття і функціонують у суспільстві, скеровуючи та спрямовуючи його життя у відповідному напрямку.

Сутністю суспільної свідомості є те, що, з одного боку, вона є відображенням суспільного буття, тобто має суб'єктивний характер виникнення, а з іншого — набуває статусу об'єктивної реальності, тобто реально існує як надбання суспільства, яке має і позитивні, і негативні сторони свого існування, адже ідеального суспільства ніколи не було, немає і бути не може.

Таким чином, суспільне буття і суспільна свідомість — це дві сторони життя суспільства, котрі знаходяться між собою у діалектичному зв'язку. Це виражається в тому, що суспільне буття визначає суспільну свідомость, оскільки вона, в певному сенсі, є породженням цього буття і водночас суспільна свідомість є визначником, організатором зміни суспільного буття відповідно до потреб та інтересів людини і суспільства.

Суспільна свідомість та її багатоманіття форм, при всій залежності від суспільного буття, має відносну самостійність. Вона полягає в тому, що суспільна свідомість не просто відображає суспільне буття, а осмислює його, розкриває сутність суспільних процесів. Вона має тенденцію відставання від буття. Але водночас суспільна свідомість може й випереджати суспільне буття: спираючись на аналіз тих чи інших суспільних явищ, можна віднайти найважливіші тенденції їх розвитку і передбачити хід подій; суспільна свідомість у своєму розвитку спирається на досягнення людської думки, науки, мистецтва тощо. Це свідчить про спадкоємність у розвитку суспільної свідомості, завдяки якій зберігається й розвивається духовний досвід поколінь, накопичений у різних сферах суспільного життя. Отже, суспільна свідомість не тільки відображає суспільне життя людей, але й має свою внутрішню логіку розвитку, свої принципи і свої традиції; відносна самостійність суспільної свідомості проявляється також в її активному впливі на суспільне життя. Різні ідеї, теоретичні концепції, моральні принципи, напрямки у сфері мистецтва і релігії можуть відігравати прогресивну чи, навпаки, регресивну соціальну роль. Так вони можуть сприяти духовному збагаченню суспільства, його зміцненню й розвитку або вести до руйнації й деградації особистості та суспільства.

Суспільна свідомість, як і будь-яке суспільне явище, має досить складну структуру, розгляд якої дає змогу зрозуміти не тільки її наповненість, багатство елементів, які її складають, а й осягнути її функціонування.

На сьогоднішній день існує кілька точок зору щодо структури суспільної свідомості. І це є справедливим, оскільки суспільна свідомість являє собою поліструктурне утворення. Ми звертаємося, до одного із зрізів цього поліструктурного утворення, а саме до розгляду структури суспільної свідомості по «вертикалі», тобто через виділення її основних рівнів, та по «горизонталі» — через виділення форм існування.

З цієї точки зору структура суспільної свідомості набуває такого вигляду: її рівнями є буденна і теоретична свідомість, суспільна психологія та ідеологія, а основними формами, під якими розуміють різні форми відбиття у свідомості людей об'єктивного світу, виокремлюють міфологічнау, релігійну, філософську, наукову, правову, моральну, естетичну свідомість.

Існування різних форм суспільної свідомості визначається передусім багатством та різноманіттям самого об'єктивного світу, та пов'язано з тим, що кожна з них по-своєму відбиває ту чи іншу грань, особливість певної сфери суспільного буття. Не зважаючи на те, що форми суспільної свідомості взаємозалежні одна з одною, при цьому зберігається відносна самостійність кожної з форм.

Форми суспільної свідомості являють собою вироблені тисячоліттями специфічні області духовного життя суспільства, що різняться між собою тією чи іншою мірою: відображенням ними сфер реальної дійсності або аспектів останньої; засобами й способами цього відображення; способами передачі цього відображення в ході історії; роллю в психічній діяльності людини, шляхами реалізації в індивідуальній свідомості людини; завданнями, функціями, які вони виконують у житті суспільства. Мова йде про пізнавальну, естетичну, виховну, прогностичну функції, а також про функції морального та правового регулювання суспільних відносин тощо.

Історично першою формою суспільної свідомості була міфологія, яка мала власний неповторний спосіб відображення дійсності. З цього приводу А. Богомолов зазначає: «В історичній науці досить твердо встановлено, що вихідною формою суспільної свідомості була міфологія» [1, с. 23]. При цьому міфологія розуміється як форма суспільної свідомості, характерна для первісного суспільства, де її з необхідністю породжували специфічні економічні й соціальні умови, що притаманні даному ступеню історичного розвитку людства. Таким чином, міфологія є специфічною формою свідомості, відмінною рисою якої є спосіб пояснення, походження й особливостей навколишнього природно-

соціального середовища, місця в ньому людини, соціальних відносин, ідеалів тощо.

Міфологічна свідомість виникає на основі емоційного узагальнення досвіду у зв'язку з певним рівнем матеріальних потреб (фізіологічних, безпеки, відтворення) й виникненням потреб духовних (самовизначення й самореалізації особи). Її розвитку передують три етапи: перший — це зародження передумов мислення в психіці приматів; другий — утворення мисленнєвої діяльності; третій — являє собою власне міфологічний період у розвитку свідомості, мислення. Його особливість полягає в тому, що суб'єкт ще не має здатність співвідносити себе з об'єктом відображення.

Для первісної людини світ явищ природи розглядався в якості рівноправного партнера і учасника відносин, тоді як для сучасної людини світ є головним чином «Воно». Так, в розвитку первісної міфологічної свідомості стосовно відношення людини до світу виділяють такі етапи: світ є «Я», він ототожнюється із суб'єктом свідомості, людиною, що не розрізняє межі свого тіла й світу (цілісна міфологічна свідомість); світ є «Ти», живий рівнозначний і рівноправний співрозмовник, такий же суб'єкт свідомості й дії (початок розкладання міфологічної свідомості, тому що людина вже почала відділятися від світу); світ є «Воно», інертний об'єкт відношення й дії, пізнання й перетворення (багатомірна раціоналізована свідомість).

Міфосвідомість є специфічною організацією психології первісного колективу. Людина розуміє й відчуває свою особистість як несуттєвий момент єдиної особи — колективу, роду, що зливається для нього із силами природи. Почуття злитості з колективом і дозволяло первісній людині мислити себе й кожного окремого індивіда носієм сил, здатностей і можливостей не тільки іншого індивіда, але й усього колективу. Приналежність первісної людини до свого колективу (роду), була основою її приналежності до сил природи. Вона ототожнює себе в самосвідомості й самовідчутті із природними силами. Колективні почуття на відміну від почуття болю стихійно захоплюють усіх, вони знаходять штамп об'єктивності й як наслідок цього матеріальної реальності; вони є в наявності «зовні», там, де вони були викликані до життя. Людина вступає в світ природи: природа «одухотворюється» — людина наділяє її власною душею». Емоційна збудливість, аффективність, властиві первісній людині, є соціально обумовленим пристосуванням до умов первісного життя (здатність, що обумовлена необхідністю миттєвої емо-

ційної мобілізації всіх сил). Колективні емоції об'єднують, надихають, координують трудові дії й діяльність у цілому [2].

Людина включається в міфологічну свідомість з народження, у процесі засвоєння ціннісних установок батьків, й пізніше — в пошуках сенсу життя або в ситуаціях кризи й переоцінки цінностей. При цьому людина, як носій міфологічної свідомості, не вважає свою картину світу міфологією, навпроти, для неї це єдино вірна, абсолютно достовірна картина світу.

Міфологія, будучи елементом в структурі суспільної свідомості, являє собою системне утворення та має свою власну структуру. Структура є тією відмінною рисою міфології, що відрізняє її від усіх інших продуктів людської фантазії.

Оскільки міфологія (соціальна міфологія), є поліструктурним явищем, доречно розглянути її зміст. До структури міфології входять: конститутивна (або інформаційно-змістовна) складова, що включає в себе: а) блок онтолого-генетичний (легендарно-історичний компонент соціальної міфології, представлений сюжетами про становлення відповідної соціальної системи як упорядковуючої космізації попереднього соціального хаосу); б) блок героїко-генетичний (міфи соціальної героїки); в) блок прогностичний (утопії або програмні моделі побудови «світлого майбутнього»); регулятивна складова, що задає поведінкові матриці, парадигмальні установки інтерпретації.

Міфологічна система, як цілісна форма свідомості, на буденному рівні носить характер поліфункціональності.

Однією з перших функцій міфу, доречно було б виокремити, пізнавальну, оскільки вона має найбільш суперечливе значення. Так, у процесі історичного розвитку вона пройшла шлях від домінуючої функції до майже повністю заперечуваної. Дослідник в галузі міфології О. Лосєв вважає, що розуміння міфу як способу пояснення та розуміння природи та суспільства первісною людиною, це є лише неправильною звичкою, оскільки будь-яке пояснення природи та суспільства, навіть якщо воно максимально міфологічне, є вже результатом розумового пізнання й тим самим різко відрізняється від міфу, що володіє будь-якою, але не пізнавальною, функцією [3, с. 457–458]. Тим самим він не заперечує існування пізнавальної функції, а зменшуючи значимість, відсуває її на другорядний план.

Так чи інакше, але пізнавальний аспект був присутній ще на емоційно-орієнтованому ступені освоєння дійсності, а як самостійна функція він оформлюється при усвідомленні рефлексивного ставлення до дійсності.

Саме превалювання такого освоєння світу в архаїчні часи дозволило Г. Гегелю назвати міф «педагогікою» людського роду.

Завданням даної функції є, перш за все, ввести в розум людини щось спочатку для неї незрозуміле, віднайти порядок там, де безпосередньо побачити його неможливо, не відходячи від чуттєвої сфери. Сила пізнавальної функції полягає в здатності просто та переконливо пов'язати факти в систему, передбачати нові факти тієї ж природи.

Оскільки соціальний міф утамовує певну частину потреб людини, то це відповідно свідчить про превалювання в ньому компенсаторної функції над пізнавальною, яка переважно властива міфу в класичному розумінні.

Компенсаторна функція є незамінною в сфері психічно-чуттєвого розвитку особистості, оскільки вона знімає через міфи накопичені емоційні переживання, що створюють негативний фон. Людина начебто символічно звільняється від тягаря проблем та труднощів. Таким чином, звільняючи людину від відповідальності, міф звільняє її й від почуття провини, від голосу совісті, пригнічуючи індивідуальне співпереживання заради безособистісної приналежності до колективу.

Не менш важливою функцією міфу є телеологічна. Вибудувана міфологічна картина світу є телеологічно обґрунтованою, цілеорієнтованою. На основі яскравих та зрозумілих образів міф задає набір завдань, смислів життя, діяльності соціальної спільноти, тобто чітко змальовує мету, напрямок руху. Але якщо дана функція виконувала позитивну роль в архаїчному суспільстві — перетворюючи хаос в космос, де останній з самого початку включав ціннісний етичний зміст, то на сучасному етапі відбувається рух у протилежний бік, тобто від космосу до хаосу, відповідно, від розумного до нерозумного.

Аксіологічна функція міфу, в свою чергу, задає певну ціннісну шкалу явищам та відносинам між людьми, між людиною й оточуючим світом. Основою ціннісної системи архаїчного міфу є егоцентризм міфологізуючого суб'єкта — роду, групи, інтерес їх виживання. В той час як на сучасному етапі суспільного розвитку, зважаючи на те, що це період індивідуалізму, таким суб'єктом є егоцентризм самої людини. Міф не знає чіткого розмежування правди й неправди, він скоріше виправдовує те, що є корисним для людини, адже життєва значимість міфу регулюється вирішенням існуючих проблем людини. У ньому знаходять вираз кінцеві, вищі цінності, самовиправдання діяльності людини в світі та зняття відповідальності у випадку невдачі скоєних вчинків.

Комунікативна функція відіграє дуже важливу роль, оскільки саме вона відповідає за трансляцію та засвоєння міфів, носить сугестивний характер колективного спілкування. Міф слугує зв'язком індивіда та його суб'єктивного пізнання з усім людством через суспільну свідомість — безперервний потік обміну інформацією, комунікації та координації [4, с. 42]. Ця функція дозволяє створювати маніпулятивні схеми, керуючи свідомістю людства. Особливість міфологічного дискурсу полягає в домінуванні правопівкульної логіки, паралінгвістичних засобів спілкування, міфориторичних фігур спілкування (Р. Барт), асоціативність зв'язків, емоційне зараження, харизматичність суб'єктного вираження світовідчуття. Правильне використання міфодискурсу дозволяє вправно моделювати поведінку людей, їх дії, а також маніпулювати їх свідомістю.

Мобілізаційна функція полягає в тому, що міф — це є та могутня надбіологічна мотивація, яка змущує людину цікавитись усім, що знаходиться за межами її видових інтересів та потреб. Міф — це спокуса людини на те, що будь-який біологічний вид залишає глибоко байдужим. Міф, таким чином, є оригінальним началом культури, її фундаментом. Це така особлива базова структура людської культури та людської свідомості, котра ініціює та стимулює інтерес людини до всепредметного світу [5]. Завданням мобілізаційної функції є створення яскравих образів на основі загальних колективних відчуттів народу. Заряджаючи таким способом людей неймовірною впевненістю та ентузіазмом в колективній діяльності, міф вимагає підтвердження цієї абсолютної віри та повної самопожертви людини. Виникаючи на емоційно-діяльнісній основі, міф сприймається як єдина надія, що наповнює змістом колективну дію. У такому акті віри людина відкидає усі особисті інтелектуальні міркування й повністю віддається волі міфу. Саме тому крах міфу пов'язують з кризою людського існування та його мотивацією.

За допомогою нормативної функції відбувається міфологізація традиціоналістських норм, як тільки вони потрапляють у сферу особистісно-несвідомого образно-практичного стереотипного дійства особистості. Єдність в міфонормативній системі підтримується дотриманням «оберненого» зв'язку між світоглядом людини та нормами соціальної поведінки, які виникають як вираз об'єктивних ритмів функціонування суспільства та постають загальновизнаними способами задоволення соціальних потреб, котрі абсолютизуються, міфологізуються та нав'язуються як єдиноприйнятні в даній спільноті. Дана функція породжує одну з найбільш важливих властивостей міфо-

логічної свідомості, а саме «табуйованість», традиціоналізм як норму сталості колективних міфів, яка спрямована фактично на виправдання та зміцнення існуючих норм, ритуалів.

Важливу роль відіграє консолідуюча функція міфу, реалізація якої відбувається шляхом створення базису, програми єдиної мети, на основі якої відбувається об'єднання людей, вибудовується взаємодія між соціальними групами та між індивідами. Так, сприймаючи міф як життєвий орієнтир, людина обмінює свою свободу на надію. Але частіше вона уступає лише частиною свободи, об'єднуючись із однодумцями для спільних дій у реалізації ціннісних орієнтацій та установок міфології.

Сигнітивно-моделююча функція відповідає за побудову символічно-знакової системи дійсності та за моделювання в ній усіх міфологічних подій та реальних явищ в якості їх відтворення та наслідування індивідом. За таких умов людині не потрібно мислити, від неї вимагається лише наслідування певної моделі поведінки, заздалегідь заготовленої. У сучасному суспільстві міф виникає як знаково-моделююча система, якщо відбувається відрив від практики; безжиттєвість знань, методологічних та проектувальних схем породжують такі інтелектуально-образні моделі реальностей, котрі неадекватно відображають дійсність, але цілком задовольняють в імітації діяльності суб'єкта.

Не дивлячись на таке різноманіття функцій соціальної міфології, як правило, вони підпорядковуються одній — соціально-практичній. Ця функція відповідає за цілісність та єдність колективу через самоідентифікацію індивіда із соціальною спільнотою, з державою, з історичними подіями, заради усвідомлення себе частиною єдиного живого цілого організму. В роботі «Від міфу до логосу» Ф. Кессіді виокремлює соціально-практичну функцію як основну, підкреслюючи, що вона здійснює об'єднання людей з метою забезпечення виживання та самоствердження її в соціально-природному середовищі. Міф виступає тут як основний спосіб соціального зв'язку між людьми, форма організації та регуляції, що дозволяє здійснювати спільні дії з метою досягнення цілей свого існування. Окрім цього міф сприяє організації колективу, збереженню його соціальної та психологічної монолітності, адже джерелом міфу є не лише страх та пригноблення людини, але й мрія людини про оволодіння силами природи людською волею [6, с. 45]. Так, на сучасному етапі розвитку людства, соціально-практична функція формує перетворену ціннісно-групову свідомість усього колективу з метою досягнення групою соціально-колективного успіху.

Таким чином, розглянуті вище структурні елементи та функції міфу дозволяють прийти до висновку, що в контексті філософського осмислення він (міф) присутній у різних сферах духовно-практичного освоєння дійсності в якості необхідного та володіючого потужним продуктивним потенціалом елемента. З часом він не зникає, а навпаки діє впродовж усієї історії існування людства, будучи одночасно як природнім, самоочевидним для людини, яка живе в межах певного міфу, так, й абсурдним, незрозумілим та неприйнятним для людини ззовні.

Список використаних джерел:

1. Богомолов А. С. Античная философия. Учебник. — 2-е изд. / А. С. Богомолов. — М.: Высшая школа, 2006. — 390с.
2. Кольев А. Миф масс и магия вождей / А. Кольев. — М.: Национальный Институт Развития, 1998. — 432с.
3. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. — М.: Политиздат, 1991. — 525с.
4. Полосин В. С. Миф, религия, государство / В. С. Полосин. — М.: Ладомир, 1999. — 440с.
5. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф.: Труды по языкознанию. / А. Ф. Лосев. — М.: Издательство Московского университета, 1982. — 479с.
6. Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу: становление греческой философии / Ф. Х. Кессиди — М.: Мысль, 1972. — 312с.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2013 р.

Серова Ю. В. Функциональное значение мифа в современном обществе

В статье рассматривается функциональное значение социального мифа, а также определяются особенности мифологического сознания как формы общественного сознания. Обосновывается мнение о том, что мифологическое сознание возникает как на основе эмоционального обобщения опыта в связи с достигнутым уровнем материальных потребностей (физиологических, безопасности, воспроизведения), так и с возникновением потребностей духовных (самоопределения и самореализации).

Ключевые слова: миф, мифология, общественное сознание, мифологическое сознание, социальная мифология, социальный миф.

Serova Y.The functional meaning of the myth in modern society

The functional meaning of the social myth and features of mythological consciousness are examined in the article. Opinion is grounded that mythological consciousness arises up both on the basis of emotional generalization of experience in connection with the attained level of financial necessities (physiological, safety, reproducing) and with the origin of necessities of spiritual (self-determinations and self-realizations).

Key words: myth, mythology, public consciousness, mythological consciousness, social myth, social mythology.

© Сєрова Ю. В., 2014

УДК 37.013

Рябенко Є. М.

Кандидат філософських наук, директор Запорізького обласного центру праці для молоді

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ УНІВЕРСИТЕТОМ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто особливості моделей управління вищою освітою в європейському і світовому контексті. Надано соціально-філософську характеристику інституційних форм управління університетом на основі принципів соціального партнерства. Визначено можливості застосування соціального партнерства як механізму управління університетом в національній системі вищої освіти.

Ключові слова: соціальне партнерство, освіта, вища освіта, управління вищою освітою, університет.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, що їх сьогодні переживає світ, позначаються не лише на окремих сферах, але й на суспільствах в цілому, головних положеннях і доктринах сучасних демократичних держав. Значний вплив ринкових відносин, з одного боку, і інтенсивне поширення сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, з іншого, зумовлюють трансформації, що зачіпають соціальну сферу суспільства. Значної трансформації в сучасних умовах становлення суспільства знань набуває система вищої освіти. Створення єдиного світового і європейського освітнього простору вимагає від української держави системних дій в плані модернізації національної системи вищої освіти. Входження України в Болонський процес, прийняття європейських цінностей вищої освіти, посилення мобільності в освітньому просторі обумовлюють інтенсифікацію реформ в системі управління вищою освітою, використовуючи світові та європейські моделі і враховуючи традиційні властивості. Особливо модернізація вищої освіти стосується університетів як соціокультурних, наукових та інноваційних центрів в сучасному постіндустріальному суспільстві. Належної уваги потребує реформування системи управління університетом,

впровадження нових управлінських механізмів, серед яких одним із ефективніших є соціальне партнерство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальне партнерство як науковий феномен взаємодії і філософська категорія є предметом вивчення багатьох зарубіжних та вітчизняних філософів, соціологів, політологів. Основні характеристики соціального партнерства як категорії загального рівня розроблені у працях Н. Балабанової, О. Дороніна, І. Дубровського, В. Жукова, Б. Ільченка, А. Колодій, О. Крутія, Б. Кухта, О. Куценка, О. Мірошниченка, Д. Неліпи, Н. Нижник, Л. Пашко, О. Попова, А. Сіленко, В. Скуратівського та ін. [3; 8].

Проблемам управління вищою освітою і вищим навчальним закладом присвячені праці П. Власова, М. Гончарова, М. Гриньової, О. Гурової, Л. Даниленко, Л. Карамушки, В. Крижко, І. Лікарчука, В. Маслова, А. Моїсєєва, М. Поташніка, В. Симонова, Н. Ушакової, В. Шаркунової, О. Штепи та ін. [1].

В українській філософській літературі тему ідеї університету досліджували Д. Донцов, В. Різун, М. Зубрицька, В. Зенковський, Н. Бабалик, З. Рибчинська, С. Квіт, М. Поляков, С. Савчук, Л. Пушак, Г. Флоревський та ін.

У науковій літературі з управління вищою освітою інституціональний підхід до дослідження університету як організації пропонують у своїх працях Г. Дашутін, О. Дем'янчук, І. Медведєв, М. Михальченко, Д. Дорошенко, Б. Дрогобич, О. Каменська, Г. Косінова та ін. Різні аспекти функціонування університету в умовах ринкових перетворень українського освітнього середовища та крос-культурних інновацій отримали висвітлення в публікаціях інших відомих дослідників (А. Грудзинський, К. Кавелін, Г. Каррьє, В. Казаков, А. Коновалов, П. Козловський, В. Куртов та ін.) [6]. Але, не зважаючи на численні дослідження проблем управління розвитком університету, недостатня увага приділена визначенню ефективних і сприйнятних в українських реаліях механізмів інституційного управління університетом, до яких ми відносимо і соціальне партнерство.

Формулювання цілей статті. Мета статті: надати соціально-філософский аналіз соціального партнерства як механізму управління університетом в різних моделях вищої освіти і визначити можливості його застосування в національній системі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній соціально-філософській науці простежуються два основні принципові підходи до трактування соціального партнерства. Перший підхід, який можна

умовно назвати концептуальним, представляє соціальне партнерство як відносини між різними соціальними шарами, групами в масштабах всього соціуму. Другий підхід, який можна умовно іменувати інструментальним, розглядає соціальне партнерство як технологію взаємодії соціальних суб'єктів в рамках конкретної сфери життєдіяльності: соціально-трудовий, сфері зайнятості і ринку праці, соціальній сфері тощо [3].

В сучасній науці соціальне партнерство трактується як міжсекторна взаємодія між третім сектором (недержавні організації), державою і бізнесом. Так, В. Якимець зазначає: «Міжсекторне соціальне партнерство — це конструктивна взаємодія організацій з двох або трьох секторів (держава, бізнес, некомерційний сектор) при вирішенні соціальних проблем, що забезпечує синергетичний ефект від «складання» різних ресурсів і «корисне» кожній із сторін і населенню» [12, с. 15]. Інше визначення враховує соціально-структурні компоненти, функціональні і соціокультурні особливості даного феномена. Однією з вдалих дефініції соціального партнерства можна вважати визначення, надане російським вченим В. Міхєєвим: «Соціальне партнерство — це система відносин його основних суб'єктів і інститутів з приводу стану, умов, змісту і форм діяльності різних соціально-професійних груп, спільнот і прошарків» [7, с. 24]). Таким чином, соціальне партнерство виступає як специфічна форма історично закономірного процесу усуспільнення управління і принцип соціально-організаційної, солідарністної взаємодії соціальних груп та органів державного управління.

У сфері вищої освіти, соціальне партнерство розглядається як різновид соціальної взаємодії, що є сполученням дій різних соціальних інститутів, яке виражається в самоактуалізації учасників освітнього процесу, які прагнуть позитивних змін в освітній сфері, тобто перекладу потенційних форм системи вищої освіти в їх актуальний стан [9]. На думку багатьох авторів [9; 10], основу соціального партнерства повинні складати наступні принципи: добровільності; взаємовигідності і взаємодоповнюваності; узгодження інтересів, що можливо за умови компромісу, знайденого в процесі переговорів; закріплення відносин в нормативно-правових актах; ухвалення взаємної відповідальності і зобов'язань виконання досягнутих домовленостей. Дотримання даних принципів створює необхідну базу для інтеграції в єдиному освітньому і інформаційному просторі інтересів різних соціальних груп, які впливають на розвиток освітніх процесів і стратегію розвитку вищої освіти.

Отже, соціальне партнерство по відношенню до вищої освіти слід розуміти як: партнерство в середині системи освіти між соціальними групами даної професійної спільноти; партнерство, в яке вступають працівники системи освіти, конкуруючи з представниками інших сфер суспільного відтворення; партнерство, яке ініціює систему вищої освіти, як особливу сферу соціального життя, здійснює вклад у становлення громадянського суспільства. В рамках даного дослідження соціальне партнерство розглядається в аспекті управління вищою освітою і, зокрема, університетом як її інституціональної форми. В цьому сенсі особливої уваги слід приділити суб'єктам управління вищою освітою, до яких традиційно належать: держава та її органи управління, суб'єкти освітнього процесу (викладачі, студенти, адміністрація тощо), громадськість, потенційні працедавці і замовники наукових досліджень з боку бізнес структур. Особливості їх взаємодії, соціального діалогу і соціального партнерства визначають моделі управління вищою освітою.

На сьогодні основними конкуруючими типами інституціональних моделей управління вищою освітою у світі є атлантична і континентальна [11]. По-перше, атлантична модель (США, Великобританія, Ірландія). Характерні ознаки: вища освіта надається переважно на платній основі, ліберальніший підхід до стратегії університетів з боку держави, при цьому рівень академічної свободи визначається раціональними фінансовими і іміджевими рамками кожного університету. Атлантична модель орієнтована на впровадження в інституціональну структуру університетської освіти елементів стратегічного менеджменту і корпоративної комерційної діяльності, яка не може нашкодити університетській культурі і гуманітарній місії ВНЗ. По-друге, континентальна модель (Німеччина, Франція, Нідерланди, Швейцарія та інші). Характерні ознаки: патерналізм держави за відношенням до університетів, жорстко стратифікована система доступу до університетської освіти (як правило, безкоштовної) і підтримка академічної свободи усередині університетів. Континентальна модель меншою мірою орієнтована на ринкові стратегії і більше — на підтримку і відтворення університетської культури. Освітні системи «континентальної моделі» відрізняє ієрархічність навчальних закладів, їхній тісний зв'язок з державними структурами, пряме міністерське регулювання і відсутність безпосередніх зв'язків «університет-бізнес». Континентальна модель спирається на однорівневу схему навчання у ВНЗ і ранню спеціалізацію студентів. Саме до цієї моделі управління освітою ми і відносимо Україну. Отже, соціальне партнерство як механізм управління вищою освітою в різних

моделях має свої певні особливості: в атлантичній моделі важливу роль в управлінні мають власне університети, громадські ради і зацікавлені бізнес-структури, в континентальній моделі зберігається провідна роль держави при високому рівні інституційної автономії.

Сучасною інституціонально-організаційною формою системи вищої освіти є університет як осередок культури, знання і цінностей. В. фон Гумбольдтом та Дж. Ньюменом, видатними вченими та громадськими діячами XIX ст., була проголошена та обґрунтована ідея класичного університету [6]. Ідея класичного університету — ідеальна модель інстутиційного образу університету, що характеризується його основними ціннісними категоріями, цілями діяльності. Основоположні цінності класичного університету включають у себе: автономію; дослідження — стрижневий принцип університетської освіти, через що навчання відбувається через дослідження; націленість наукової спільноти на пошук істини, що відповідає орієнтації університету на наукову діяльність; спрямованість на особливу місію в суспільстві — формування високих культурних ідеалів; виховання культурної особистості.

Якщо підійти до розгляду університетів як до соціальних організацій, то багатогранність сутності їх стає очевидною. Вони одночасно є інституціями, адміністративно-корпоративними структурами, що в сукупності з викладацьким складом діють в організаційно окреслених межах (конкретний навчальний заклад). Як інституція університет має не тільки надавати освітні послуги, але й сприяти підтриманню та поширенню суспільних цінностей і норм. Як адміністративно-корпоративна структура університет має виконувати завдання (місії), покладені на нього державою, що полягають у забезпеченні збереження й транслювання науково-технічного і культурно-символічного досвіду. Ці місії виконує персонал — переважно науково-педагогічні працівники, організовані в тимчасові та постійні творчі колективи, які, у свою чергу, побудовано за принципом належності до викладацьких і дослідних дисциплін. Отже, можна припустити, що викладацький склад діє в межах організації, вищого навчального закладу. Усе зазначене дозволяє дійти висновку, що університет є складною, сповненою суперечностей організацією, для якої характерні: різноманітність та складність її завдань; багатоканальність та різноджерельність її ресурсів.

Останнім часом європейські та американські дослідники трансформаційних процесів в освіті наголошують на тенденції трансформації організаційної моделі внаслідок процесу переходу від так званої моделі «класичного» університету, тобто моделі університету як «культурної

інституції» (яку іноді називають «колегіальною» моделлю або моделлю «research university» — дослідницького університету), до університету як організації, котра надає «освітні послуги» (яку також визначають як управлінську, або навіть підприємницьку, модель). Це пов'язано з останніми соціальними трансформаціями, такими як посилення ринкового впливу (формування глобального ринку, посилення конкуренції всередині національних систем освіти внаслідок зменшення фінансової допомоги держави, поява нових освітніх організацій) та перевизначення відносин університетів із державою (перехід від моделі державного впливу на освітні організації, яка ґрунтується на регламентації та контролі типу попереднього (ex ante), до моделі, де держава стає регулятором і здійснює оцінювання постфактум (ex post), і сьогодні виражається, перш за все, у загальній для американських та європейських країн тенденції до зменшення фінансової підтримки з боку держави) [13].

Так, М. Квієк робить невтішний висновок про те, що «можливий занепад сучасної держави потягне за собою потенційний занепад інституту сучасного університету, примушуючи останній шукати нове місце в культурі й нові ідеї щодо підтримки організації свого функціонування — гармонійне співробітництво влади і знань закінчилось. Глобалізація спричинила знецінення всіх національних проектів, одним з яких є заклад (національно і державно орієнтований) університету. Якщо за університетом більше не стоять ідеї нації — дух і (національна) культура, то або треба визначити нові ідеї, або університет буде приречений здатися на милість всеосяжній логіці захисту прав споживачів. У межах цієї логіки університет, позбавлений сучасної національної і державної місії, існуватиме просто для «продажу» свого освітнього «продукту», як бюрократична освітня корпорація. Це стало б кінцем університету як сучасного інституту» [4, с. 107–118].

Отже, в сучасних умовах впливу соціально-економічної глобалізації змінюється не тільки традиційна місія університету, роль держави в його управлінні, але й сама модель управління університетом, яка може передбачати в якості суб'єктів управління як державні органи управління вищою освітою, суб'єкти освітнього процесу (професорсько-викладацький склад, адміністрація, студенстське самоврядування), але й громадські органи (піклувальні ради, спонсорські комітети, виокремлені філіали в комерційних корпораціях), що представляють інтереси бізнес-структур з метою впровадження науково-дослідних грантів. Звичайно, що в умовах поглиблення ринкових механізмів в системі вищої освіти, зменшення державного фінансування закладів вищої

освіти виникає необхідність встановлення певних правил і норм взаємодії між суб'єктами управління університетом, механізмом якого виступає соціальне партнерство.

Проаналізуємо системи управління університетом в деяких розвинутих країнах світу, в яких представлено атлантичну (США, Велика Британія) і континентальну (Німеччина, Франція) моделі управління вищою освітою (див. таблицю 1) [2; 5].

Як видно з таблиці, атлантична модель вищої освіти представлена США і Великою Британією. Поступова лібералізація освітньої сфери в цих країнах позначається і на системі управління університетом: посилення комерційної складової в функціонуванні університету сприяє посиленню ролі приватних фондів (через піклувальні ради і спонсорів) в управлінні університетом. Особливо цей процес відбувається в США, де частка приватних ВНЗ досить значна (57%) [2], державне ж управління цілком децентралізоване і знаходиться під впливом наглядових рад. В тім, слід відзначити потужність інституційної автономії і академічної свободи, роль студентського самоврядування в управлінні університетом, що в концепції соціального партнерства набуває корпоративного характеру і демократичності управління. В країнах з континентальною моделлю вищої освіти (Німеччина, Франція), традиційно залишається провідна роль державних органів в управлінні університетом, його фінансуванні, пріоритетами наукових досліджень, а співпраця із бізнес-структрами відбувається опосередковано через державні органи управління. Традиційно вагомий вплив має і система державно-громадського управління університетом.

Взагалі, в континентальній моделі вищої освіти слід відзначити такі особливості управління університетом: централізоване державне регулювання освітнього процесу на всіх його ланках через органічне законодавство; переважання серед форм фінансування вищої освіти і університетів субсидій (субвенцій), що в значній мірі приглушує соціальну конкуренцію та знижує відповідний тиск ринкових інституцій; значна соціальна впливовість некласичних суб'єктів освітнього процесу (освітні центри культурних та субкультурних об'єднань, центри дистанційної освіти тощо).

Отже, розгляд та аналіз моделей управління системою вищої освіти розвинутих країн показав їх різноманітність, довів, що розвиток систем управління університетами зумовлений особливостями взаємодії суб'єктів соціального партнерства, роллю держави в управлінні і фінансуванні вищої освіти, орієнтацією вищих навчальних закладів на комерційну діяльність.

Таблиця 1
Моделі управління університетом на основі соціального партнерства

Країна	Модель управління вищою освітою	Форма власності, автономність	Фінансування	Орієнтація на комерційну діяльність	Структура управління	Суб'єкти соціального партнерства в управлінні
США	Антлантична	Приватні, державні Автономні	Приватні фонди, державні кошти	Висока	Піклувальні ради, державні департаменти освіти, правління університету	Спонсори через піклувальні ради, суб'єкти освітнього процесу, держава
Велика Британія	Атлантична	Державні, приватні Автономні	Державні кошти, спонсорство	Середня	Департамент освіти, піклувальні ради, сенат університету	Держава, суб'єкти освітнього процесу, спонсори через піклувальні ради
Німеччина	Континентальна	Державні, приватні Автономні	Державні кошти	Низька	Міністерство освіти, науки і технології, корпоративні органи управління	Держава, суб'єкти освітнього процесу
Франція	Континентальна	Державні, приватні Автономні	Державні кошти	Низька	Міністерство національної освіти Ради університету: адміністративна, наукова, з навчання й університетського життя	Держава, суб'єкти освітнього процесу

Висновки. Соціальне партнерство є ефективним механізмом управління університетом в умовах глобалізованого світу, в якості суб'єктів якого можуть виступати державні органи управління, університетські ради проферсько-викладацького складу, піклувальні і спонсорські ради, органи студентського самоврядування. Соціальне партнерство в управлінні університетом надасть змогу знайти компроміс між збереженням традиційної місії та цінностей університету і посиленням ринкових механізмів в системі вищої освіти.

Філософськими принципами соціального партнерства в управлінні університетом є: соціальний діалог, конструктивізм, соціальна відповідальність, соціальна справедливість, демократичність, людиноцентризм, гуманізм і лібералізм.

Здатність університету адаптуватись до викликів та змін, що проходять на глобалізованих ринках освітніх послуг та реагувати на зміну попиту прямо залежать від ступеня наданої університету автономії і його ролі в національній інноваційній системі, адже найконкурентніші університети світу є навчальними закладами з високим рівнем автономії.

Для України надзвичайно важливим є те, що реформування системи вищої освіти не може бути відокремленим від загальноєвропейських процесів інтернаціоналізації навчального процесу, підвищення мобільності викладачів та студентів, а також запровадження комбінованої моделі фінансування університетів. З огляду на це найбільш прийнятною для України може вважатися континентальна соціальна модель, яка передбачає змішану модель фінансування університетів із домінуванням державної підтримки та активним використанням грантових ресурсів для розвитку науки, а також удосконалення навчального процесу.

Подальші дослідження можуть бути спрямованні на вивчення можливості залучення бізнесу до участі в опосередкованому управлінні вищою освітою і вирішення проблеми збереження традицій управління університетом в умовах посилення приватного сектору в освіті.

Список використаних джерел:

1. Гурова О. М. Принципи освітнього менеджменту / О. М. Гурова // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). — № 4. — Бердянськ: БДПУ, 2005. — 210 с.
2. Джонстоун Д. Б. Система высшего образования в США: структура, руководство, финансирование / Д. Б. Джонстоун //

Университетское управление: практика и анализ. — 2003. — № 5–6 (28). — С. 92–102.
3. Жуков В. І. Соціальне партнерство в Україні [Навч. посіб] / В. І. Жуков, В. А Скуратівський. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — 200 с.
4. Квієк М. Університет і держава: вивч. глобал. трансформацій / М. Квієк; [пер. з англ. Т. Цимбала]. — К.: Таксон, 2009. — 380 с.
5. Кузьменко О. О. Державне управління в системі вищої освіти європейських країн: [монографія] / О. О. Кузьменко. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www. nbuv. gov. ua/ portal/ Soc_ Gum/Dtr/du/2009_4/files/ DU_04_09_ Kuzmenko_40.pdf
6. Медведєв І. А. Державне управління розвитком університету: теоретично-прикладний аспект: [монографія] / І. А. Медведєв. — Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2011. — 220 с.
7. Михеев В. А. Основы социального партнерства: теория и политика [Учеб. для вузов] / В. А. Михеев. — М.: Экзамен, 2001. — 448 с.
8. Нижник Н. Соціальне партнерство як виклик сьогодення / Н. Нижник, С. Дубенко, Л. Пашко // Політичний менеджмент. — 2005. — № 2 (11). — С. 46 — 54.
9. Олейникова О. Н. Социальное партнерство в сфере профессионального образования в странах Европейского Союза / О. Н. Олейникова, А. А. Муравьева // Высшее образование в России. — 2006. — №6. — С. 14–18.
10. Реморенко И. М. Социальное партнерство в образовании: понятие и деятельность / И. М. Реморенко. — СПб.: Югорск, 2003. — 128 с.
11. Формування інноваційної культури в українських університетах: практ. посіб. / За ред. Н. Я. Качмар-Кос. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. — 124 с.
12. Якимец В. Н. Межсекторное социальное партнерство: основы, теория, принципы, механизмы / В. Н. Якимец. — М: Эудиториал УРСС, 2004. — 384 с.
13. Van Damme D. Higher education in the age of globalization / Dirk Van Damme // Introductory Paper for the UNESCO Expert Meeting, Paris, 10–11 Septembre, 2001. — P. 11. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// www. unesco. com.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2013 р.

Рябенко Е. Н. Социальное партнерство как механизм управления университетом: социально-философский анализ

Рассмотрены особенности управления высшим образованием в европейском и мировом контексте. Дана социально-философская характеристика институциональных форм управления университетом на основе социального партнерства. Обозначены возможности использования социального партнерства как механизма управления университетом в национальной системе высшего образования.
Ключевые слова: социальное партнерство, образование, высшее образование, управление высшим образованием, университет.

Ryabenko E.N.Social partnership as mechanism of management an university: socialphilosophical analysis

The features of case higher education frames are considered in the European and world context. Socialphilosophical description of institutional forms of management an university is given on the basis of principles of social partnership. Possibilities of application of social partnership are certain as to the mechanism of management an university in the national system of higher education.
Keywords: social partnership, education, higher education, management, university, higher education.

© Рябенко Є. М., 2014

УДК 37.015.324

Кравченко А. А.

Кандидат історичних наук, докторантка кафедри соціальної філософії та філософії освіти НПУ ім. М. П. Драгоманова

ІМПЕРАТИВ «ДУХОВНОСТІ» В СТВЕРДЖЕННІ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Досліджується проблема духовного змісту відповідальності вчителя в її протиставленні бездуховності. Остання загрожує ствердженням безвідповідальності, яка приводить до саморуйнування особистості. Духовність формує універсальні смисли, які наповнюють «душу» (внутрішнє) учня необхідним знанням. Важливе значення у формуванні соціальної відповідальності вчителя має організація освітнього простору, а також «соціальне відчуття», яке виступає важливим елементом світогляду, розуміння і самопізнання.

Ключові слова: вчитель, соціальна відповідальність, духовне, душевне, світогляд, соціальне відчуття, самопізнання.

Постановка проблеми. Формування відповідальної позиції вчителя здійснюється в контексті професійної діяльності. Конститутивну роль у цьому процесі відіграють зовнішні обставини та логіка організації навчального процесу. Відповідальність перш за все є особистісною характеристикою, тому її рівень безпосередньо залежить від міри духовного розвитку вчителя. Духовність є фактором здатності людини до самоконтролю, тобто виражає її можливість визначати свої вчинки не прагматичною доцільністю, а через духовну мотивацію. Принципами діяльності вчителя не є виключно професійним обов'язком, а покликанням, що перетворюється на внутрішню, екзистенційну потребу. Але в якому відношенні перебувають відповідальність вчителя і «покликання»

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальної відповідальності вчителя в якості внутрішньої потреби в процеси здійснення навчально-освітньої діяльності, з врахуванням контексту духовного досвіду розглядається в розвідках А. Адлера, С. Русова, Е. Бекірової, В. Сухомлинського, В. Бібіхіна, В. Радула та ін. Філософсько-методологічне обґрунтування цієї проблеми здійснено в працях А. Швейцера, Г. Сковороди, М. Гайдеггера.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на цілий ряд публікацій з проблеми «духовності» освітньої діяльності, постає завдання дослідити взаємодію «душевного» і «соціального», «духовності» і «бездуховності» в освіті та їх вплив на становлення відповідальності, визначить нові параметри формування особистості учня.

Формулювання завдань та цілей статті. Метою статті є систематизація основних поглядів на проблему «духовності» в контексті взаємозв'язку морально-соціальної відповідальності вчителя з його професійною діяльністю, у вимірах раціонального (духовного) та ірраціонального (душевного).

Виклад основного матеріалу. Відповідальність вчителя має не лише моральне, але й соціальне значення, що виокремлює проблему духовного (об'єктивного) і душевного (суб'єктивного, «душевного»). В межах освіти індивідуальна «душа» людини здійснює сходження до загальнолюдського духу. Тут потенціал «душі» учня (студента), усвідомлюючи духовну необхідність, оформлюється в особистість. Натомість відсутність знання про способи реалізації множини властивих «душі» можливостей приводить до «розщеплення» особистості внаслідок деструктивного впливу пристрастей та спокус. Зокрема, «бездуховна активність» утворює ілюзії наявності «сильної волі». Проте підпорядкованість пристрастям швидше свідчить про відсутність волі.

В свій час С. К'єркегор сформулював наступні ознаки бездуховності: беззмістовність, безсилля, відсутність ідеалів. Бездуховність формально схожа з духовністю, до певної міри їй може бути властивий спільний із духом зміст. Хоча в силу кардинальні відмінності позбавлена духовного змісту «людина стає машиною, що розмовляє» [4, с. 190]. Окрім того, бездуховність є недійсним станом духу, тобто таким станом людини, коли сутність не співпадає з її реальним існуванням. Звідси виникає її безсилля, — такий стан «душі», пов'язаний з принциповою байдужістю до будь-якої сфери буття. Тому бездуховна людина всюди відчуває себе бездомною та чужою для всього світу. «Її згубність, але також і її надійність полягають якраз у тому, що вона нічого не осягає духовно, нічого не розглядає як своє завдання, навіть якщо вона і в змозі доторкнутися до всього у своїй невизначеній млявості» [4, с. 191], — писав С. К'єркегор.

Нарешті, бездуховність заперечує будь-які ідеали та авторитети. Але удавана «свобода від авторитету», без володіння досвідом «духовної необхідності», обертається однаковим поклонінням як «героям», так і

«шарлатанам». Розгортання бездуховності в освіті небезпечне прямою загрозою панування безвідповідальності. Відсутність у світогляді вчителя духовних орієнтирів обов'язково приводить до саморуйнування особистості, адже духовність утворює горизонт універсальних смислів, у якому індивідуальна «душа» здатна наповнитись об'єктивним змістом. Вчитель може втілити ідею освіти у вчинку тільки у цьому горизонті. Інакше він, переслідуючи певну мету, випадає за межі цілісного сприйняття освітнього процесу, оскільки часткова (одинична) мета засоби перетворює на цілі, а освіта втрачає себе як «зустріч особистостей». Вчитель перетворюється не втілення деперсоналізованих сил.

Формування відповідальності вчителя як основної детермінанти освітнього простору необхідно здійснювати під час підготовки майбутніх педагогів. Для них важливо усвідомити, що бути вчителем означає брати відповідальність не тільки за учня, а й за себе. Причому відповідати за «Іншого» можна тільки за умови готовності і здатності відповідати за себе. В процесі формування такої професійної відповідальності вчителя виокремлюються ряд суперечностей. Від їх усвідомлення залежить якість самого процесу формування відповідальності та розробка системи діяльності учбового закладу щодо їх вирішення. До основних суперечностей належить по-перше, зростання значущості професійної відповідальності вчителів та відсутність чіткого визначення самого поняття; по-друге, відсутність психолого-педагогічного аналізу структури, сутності та змісту поняття і необхідності його формування в учнів; по-третє, аморфність процесу формування відповідальності (тривалість; дискретність; відсутність методичної системи; відсутність зв'язку «дитсадок-школа-вуз»; відсутність чітких методичних рекомендацій щодо формування відповідальності; непідготовленість викладачів і т. п.), та обмеженість часу (навчання у вузі) [2].

Необхідно враховувати, що соціальна відповідальність майбутнього вчителя (викладача) формується у колективі (класі, аудиторії), в якому відбувається його становлення як фахівця. Як зазначає Бекірова Е. Ш., психологічно такий процес ускладнюється низкою труднощів, які можна об'єднати в декілька груп [2]. Першою є необхідність переходу від зовнішньої детермінації до самодетермінації. Це труднощі саморегулювання поведінки і діяльності, які обумовлені слабкістю вольового начала. Дійсно відповідальною може бути тільки така особа, яка здатна самостійно влаштовувати своє повсякденне життя, тобто здатна підпорядковувати власне «ego» об'єктивній необхідності. Друга група труднощів пов'язана з організацією інтелектуальної праці. Оскільки

відповідальність безпосередньо пов'язана з самосвідомістю, то відповідальна людина покладається на свій розум. Третя група труднощів викликана тим, що індивід виходить з-під опіки сім'ї та школи. Четверта група обумовлена певною психологічною непідготовленістю студентів до освоєння обраної професії. Внаслідок цього вони також не готові брати на себе відповідальність, покладену на вчителя (викладача) суспільством [2].

Важливим фактором формування соціальної відповідальності у майбутніх вчителів є організація освітнього простору. Тому потрібно ще в процесі навчання створювати сприятливі умови для становленню відповідальної особистості. До головних передумов належать свобода, творчість, спілкування та людиноцентричність освітнього процесу. «При такому підході головна увага зосереджується не на виробленні навичок певних дій, а на формуванні потреби в діях. Це досягається тоді, коли студент стає активним учасником навчального процесу» [2]. Тільки коли він відчуває себе активним учасником процесу, від якого щось залежить, то за власним бажанням бере на себе зобов'язання відповідальності. Саме міра цієї відповідальності визначає міру присутності у процесі. Для суб'єкта навчання повинна стати не лише умовою життя, але й простором саморозкриття. Освіта — це також і самопізнання, вона обумовлює «розкриття потаємного; тобто істина — подія, до якої свобода стоїть у найближчому та найінтимнішому споріднені» [9, с. 232], — писав М. Гайдеггер.

Безперечно, подібне поєднання (зрощення) життя та навчання не може відбуватись окремо від колективу, оскільки поза ним відповідальність як феномен, що виражає соціальну сутність людської взаємодії, неможлива. Згідно думки В. О. Сухомлинського «турбота про виховну силу колективу — це турбота про духовне збагачення та ріст кожного члена колективу, про багатство стосунків… Взаємний обмін духовними багатствами стає однією з рис життя колективу. Кожен щось віддає товаришам…» [8, с. 216–217]. «Багатство стосунків» постають тим «формуючим» началом, завдяки якому відбувається становлення будь-якої особистості. Необхідно враховувати, що колектив складається не тільки з учнів (студентів), у нього на рівних правах з іншими входить і учитель (викладач). Формування відповідальності вчителя відбувається одночасно з формуванням відповідальності учня.

Духовно-моральні якості суб'єкта колективної діяльності є тією основою, на якій розгортається професійна відповідальність. Колектив не є сукупністю байдужих по відношенню один до одного індивідуу-

мів. Він складається з унікальних особистостей, які здатні вступити у «складні відносини» (В. О. Сухомлинський). Впродовж навчання в школі та вищому учбовому закладі, під час педагогічної праці вчитель осягає тонкощі свого фаху. Отже, феномен відповідальності спів мірний з сутністю вчительства. З точки зору Е. Левінаса, відповідальність «переносить центр тяжіння окремого буття поза нього» [5, с. 243]. Таким чином, відкритість «назустріч світу» виступає конституюючою умовою для відповідального відношення до світу. Так само відкритим є відношення до світу справжнього вчителя. Перш за все вчитель відкритий «назустріч учню». Відповідальне вчительство — це залучення учнів до спільної справи розкриття таїни світу, що обумовлює саморозкриття кожного з учасників цього таїнства. Вчитель наставляє (вчить) учня бути співпричетним чомусь більшому, ніж оточуюча буденна реальність.

Таким чином, вчительство — це навчання бути відповідальним. Цьому навчає не сума знань чи інформація, а особистість прикладом власного буття. Тому предмет, який вивчають, не самоціль, а лише засіб. Так само вчитель повинен прагнути, «щоб знання учня були не кінцевою метою, а засобом, щоб вони не перетворювались у мертвий багаж, а жили у розумовій праці учня, в духовному житті колективу, у стосунках між учнями, у живому і безперервному процесі обміну духовними багатствами» [8, с. 10]. Тільки при відповідальному відношенні можливий дійсно духовний обмін. Отже, вчительство виступає таким видом діяльності, в центрі якого знаходиться людина, а не предмет, дисципліна або інформація. Вчитель не повинен підміняти учня (студента) засобами його саморозвитку.

Необхідно зважати, що навчити бути відповідальним може відповідальна людина. Іншими словами, відповідальність породжується відповідальністю. Небайдужість до світу є тією основою, на якій формується відповідальне відношення. «Вільною є та людина, до якої закликає світ і яка відповідає на цей заклик; це — відповідальна людина» [6, с. 497]. Таким чином, небайдужість одночасно є основою становлення вільної людини. Вільний та відповідальний вчитель — це «небайдужа особистість».

Як відношення до інших, «небайдужість» виражається у здатності «Я» сприймати світ «очима» роду людського. В свій час А. Адлер назвав цю здатність «соціальним відчуттям» [1, с. 68], яке безпосередньо пов’язане з поняттям «людина» та є первинне по відношенню до індивідуального прагнення людини переважати інших. Виховання також дотичне до «соціального відчуття». Якщо «соціальне відчуття» дотичне

до розуміння, тоді воно співпричетне до відчуття світу як цілого. «Розуміння — вважає В. Бібіхін, — це цілісне знання, або наука, яка перш за все має справу з цілим» [3, с. 360]. Прообразом цілісності є людська спільнота. В ситуації цілковитої самотності людська істота має потребу в логіці не більше, ніж будь-яка тварина. Але вступаючи у взаємодію з іншими людьми та використовуючи мову, здоровий глузд, логіку у своїх стосунках з оточуючими, ми повинні «розвивати в собі соціальне відчуття» [1, с. 71]. Саме у цьому полягає «кінцева мета логічного мислення» [1, с. 71], — вважав А. Адлер.

Отже, «соціальне відчуття» дає можливість «бачити» олюднений світ та є важливим елементом світогляду вчителя. Адже на нього покладається відповідальність за вміння свідомо і обережно створювати умови для конституювання учбового колективу. Останній виступає тим мікрокосмосом, у якому відображається «єдність багатоманітності» єдиного світу, яка розкривається у стосунках між людьми. Саме «небайдужість» до «Іншого» вимагає відповідальності як світоглядної детермінанти діяльності вчителя. Співпереживання людини іншій людині поміщає її у таку ситуацію, де вона з необхідністю бере на себе певні зобов'язання. Причому вони є цілком добровільними, адже переживання «Іншого» як самого себе породжує потребу у здійснені певного вчинку. Справжній саморозвиток бере свій початок у відповідальності. Напевно ніхто не відчуває такої величезної потреби у самовдосконаленні, як вчитель. Важливо, що ця потреба детермінується не зовнішніми причинами, не прагненням до «вищості», а бажанням здійснити «дар буття» «Іншому».

Соціальна відповідальність характеризує міру розвитку людини як суб'єкта суспільної діяльності. В силу цього така людина усвідомлює свою співпричетність до свого соціального середовища. Важливо, щоб світоглядні орієнтири не були обмежені егоїстичним індивідуалізмом, тому суттєве значення має реалізація тих цінностей, що представлені у світогляді людини. В даному контексті «формування соціальної відповідальності доцільно визначити як відповідальну діяльність, яка спрямована на реалізацію соціально значущої мети і виникає на основі послідовної реалізації системного підходу» [7, с. 28–29]. Відповідальність виступає дійсною детермінантою світогляду, якщо людина у своїй діяльності реалізує вчинки, що мають суспільне значення.

Цілісний, «духовно-душевний» світогляд принципово не індивідуалістичний. У той же час він не є жорстко підпорядкований колективу або

соціуму. Такий світогляд можливий тільки за наявності свободи як основної детермінанти повсякденної діяльності. Вчитель не є транслятором готових культурних результатів, а виступає персоніфікацією живої культури. Тобто він не просто відтворює та зберігає культуру — через нього культура живе, а вчитель, в свою чергу, живе культурою. Тому відповідальне вчительство не є самоствердженням індивідуальності вчителя, а спрямоване на перетворення учня і культури в мету (ціль) навчального процесу.

Висновки. У діяльності вчителя вагому роль відіграють його світоглядні орієнтири, які в кінцевому рахунку визначають способи організації освітнього процесу. Цілісний світогляд є поєднанням «духовного» і «душевного» аспектів діяльності, що знаходить відображення у гармонійному поєднанні фахових компетенцій. Спрямованість діяльності вчителя на соціально значущі результати детермінована соціальною відповідальністю. Її розвиток і ствердження обумовлені самопізнаннями, соціальним відчуттям, духовно-моральними якостями.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямку. Виявлення сутності поставленої у статті проблеми ставить завдання розкриття відповідальності учителя як процесу реалізації сутнісних ціннісно-смислових сил та потенцій особистості, що можливо у соціокультурному контексті, представленому діалогікою спілкування.

Список використаних джерел:

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / А. Адлер / Пер с англ. А. А. Валеева и Р. А. Валеевой. — Ростов н/Д: Феникс, 1998. — 448 с.
2. Бекирова Э. Ш. Формирование профессиональной ответственности у будущих учителей начальных классов / Э. Ш. Бакирова // Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія. Збірник наукових праць. — 2001. — Випуск № 3. — Ч. 2. [Режим доступу: http://www. nbuv. gov. ua/portal/soc_gum/pspo/2001_3_2/doc_pdf/bekirova. pdf].
3. Бибихин В. В. Язык философии / В. В. Бибихин. — 3-е изд., стер. — СПб.: Наука, 2007. — 389 с.
4. Кьеркегор С. Болезнь к смерти/ С. Кьеркегор // Страх и трепет / Пер. с дат. — М.: Республика, 1993. — С. 190–197.
5. Левинас Э. Избранное: Тотальность и бесконечное / Эммануэль Левинас. — М.; СПб.: Университетская книга, 2000. — 416 с.

6. Мунье Э. Манифест персонализма / Э. Мунье / Пер. с франц. — М.: Республика, 1999. — 559 с.
7. Радул В. В. Соціальна зрілість молодого вчителя / В. В. Радул: Монографія. — К.: Вища школа, 1997. — 240 с.
8. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина / В. А. Сухомлинский. — М.: Молодая гвардия, 1971. — 270 с.
9. Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер: Статьи и выступления. — М.: Республика, 1993. — 447 с.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2013 р.

Кравченко А. А. Императив «духовности» в утверждении свободы и ответственности учителя

Исследуется проблема духовного содержания ответственности учителя в ее противостоянии бездуховности. Последняя угрожает утверждением безответственности, которая приводит к саморазрушению личности. Духовность формирует универсальные смыслы, наполняющие «душу» (внутреннее) ученика необходимым знанием. Важное значение у формировании социальной ответственности учителя имеет организация образовательного пространства, а также «социальное ощущение», выступающее важным элементом мировоззрения, понимание и самопознание.
Ключевые слова: учитель, социальная ответственность, духовное, душевное, мировоззрение, социальное ощущение, самопознание.

Kravchenko A. A. The imperative of «spirituality» in asserting freedom and responsibility of a teacher

The paper explores the problem of spiritual content of teacher responsibility in its opposition to spirituality. Statement of irresponsibility threatens spirituality and leads to personal self-destruction. Spirituality forms the universal meanings that fill the «soul» (internal) of student by necessary knowledge. Important in the formation of teacher social responsibility is organization of educational space, as well as «social sense», which is an important element of worldview, understanding and self-knowledge.
Keywords: teacher, social responsibility, spiritual, mental, worldview, social sense, self-knowledge.

© Кравченко А. А., 2014

УДК 370:13.73

Шелюк Л.

Кандидат педагогічних наук, доцент (м. Рівне)

НЕОБХІДНІСТЬ ПОЄДНАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО І ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В СФЕРІ ОСВІТИ

В освітній сфері вже нині можна констатувати наявність вдалих прикладів гармонійного поєднання вітчизняного і запозиченого досвіду. Тому важливо систематизувати вивчення тих шляхів, якими може відбуватися трансформація національної системи освіти. Водночас існують різні моделі долучення до загальноєвропейського освітнього простору на підставі національних особливостей освітньої системи. Це є свідченням того, що українське суспільство також має визначитися з національними пріоритетами розвитку і модернізації вітчизняної освіти.

Ключові поняття: освіта, трансформація освіти, моделі освіти, освітні стандарти.

Україна, прагнучи стати невід'ємним елементом загальноєвропейського освітнього простору, має, з одного боку, сприймати і використовувати позитивні здобутки європейських країн в сфері навчання і виховання, а з іншого − стверджувати власну унікальність в сфері застосування освітніх технологій, виробляти власні стратегії розвитку і модернізації національної системи освіти, розробляти комплексні заходи щодо системних реформ, спрямованих на забезпечення кожному громадянину можливості отримувати якісні освітні послуги впродовж всього життя. «Втілюючи будь-яку нову систему освіти, необхідно чітко визначитись в її перевагах порівняно з чинною системою освіти України. Збереження національних особливостей освіти сприятиме її відносній стабільності й підвищенню статусу держави на європейському освітянському просторі, що в цілому не суперечить вимогам Болонського процесу» [1, с. 23].

Сьогодні в глобалізованому інформаційно-цивілізаційному середовищі неможливо залишитися ізольованими від зовнішніх впливів та запозичень. Важливо, щоб в освітній сфері такі запозичення відбувалися на основі чіткої стратегічної визначеності з концептуально-

теоретичним обґрунтуванням загального науково-дискурсійного консенсусу щодо корисності перейняття досвіду зарубіжних країн в сфері навчання, виховання, організаційно-адміністративного забезпечення освітньої сфери. «За роки незалежності України під впливом глобалізаційних процесів, що відбуваються в усіх сферах суспільства, навчально-виховний процес у вітчизняних вищих навчальних закладах зазнав суттєвих змін й зорієнтований на досягнення світових освітніх стандартів. У працях В. П. Андрущенка, І. А. Зязюна, К. В. Корсака, В. Г. Кременя, В. М. Литвина, В. І. Лугового, М. І. Михальченка та інших вказується на необхідність упровадження у вищих навчальних закладах демократичних реформ, завдяки яким стає можливою модернізація навчально-виховного процесу. Один із ключових напрямів таких реформ значною мірою формується під впливом Болонської декларації» [2, с. 255]. Таким чином, сьогодні можна говорити про цілеспрямовану та активну діяльність української освітньої спільноти щодо впровадження європейських стандартів навчання і виховання. Водночас, залишається актуальною проблема співвідношення європейських стандартів освіти з тими традиційними формами, які десятиліттями складалися в самі Україні. Ця проблема постає дуже гостро як в аспекті поєднання традицій та інновацій, так і щодо співмірного використання вітчизняного і закордонного освітнього досвіду.

Після більше, ніж двох десятиліть незалежності склалося чітке усвідомлення того, що не можна реформувати систему освіти виключно на основі запозиченого досвіду. Копіювання західних, навіть найпрогресивніших та найефективніших, моделей виявилося недоцільним за умов ігнорування національної специфіки мислення, управління і традиційних уявлень, що актуалізувало сьогодні проблему пошуку нових принципів гармонійного поєднання вітчизняного і запозиченого досвіду. «Сліпе копіювання Болонської системи не забезпечить досягнення позитивних результатів через значну розбіжність між соціально-економічною ситуацією, історико-культурними традиціями і менталітетом людей у нашій державі та країнах Європи. Цим зумовлена актуальність проблеми модернізації навчально-виховної діяльності у вищих навчальних закладах України з метою наближення її до загальноєвропейських стандартів з одночасним урахуванням наукового потенціалу та практичного досвіду національної вищої школи» [3, с. 255]. Дійсно, важливо з повагою ставитися до здобутків вітчизняної педагогіки, що є також необхідною умовою справжньої оцінки зарубіжного досвіду, яка допо-

може ціннісно-вибірково ставитися до запозичень різноманітних форм, методів і технологій навчання і виховання іноземного походження.

До речі, важливим досвідом, який можна переймати від європейських країн, є саме досвід поєднання національних та загальноєвропейських стандартів навчання і виховання. Для прикладу, можна взяти французьку систему освіти, яка, маючи глибинні, тисячолітні традиції національної освіти, гармонійно сприйняла сучасні загальноєвропейські принципи роботи, при цьому збагачуючи їх завдяки власним здобуткам. «Досвід розбудови французької національної системи вищої освіти є досить цікавим з педагогічної точки зору, оскільки репрезентує вдале поєднання національних освітніх традицій з європейськими і світовими інтеграційними та глобалізаційними процесами. Оцінюючи вищу школу Франції, як одну з найбільш ефективних у світі, французькі освітяни, державні діячі, науковці, урядовці вважають за необхідне збереження власних здобутків галузі та використовують європейський досвід як спосіб покращення системи вищої освіти країни» [4, с. 69]. Отже, серед розвинених країн Європи також можна відшуковувати вдалі приклади гармонійного поєднання вітчизняного і запозиченого досвіду.

Існують і інші моделі долучення до загальноєвропейського простору на основі національних особливостей освітньої системи. Так, Німеччина, будучи одним з ключових суб'єктів європейської інтеграції в усіх сферах суспільного функціонування, а також пропагуючи єдині європейські демократично-гуманістичні цінності, водночас заявляє про необхідність якнайповнішого збереження національних традицій в освіті. «В дискусіях щодо «євростандарту» вищої освіти Німеччина займає неоднозначну позицію. З одного боку, як один з ініціаторів Болонського процесу, вона активно підтримує і просуває загальноєвропейську концепцію вищої освіти, з іншого — частина представників німецьких вишів сприймає її як нав'язану ззовні. Найбільш вагомими доказами проти Болонського процесу є те, що їх практична реалізація потребує великої концентрації ресурсів — як фінансових, так і людських. Проте, як показує досвід, реформи вищої освіти проходять в Німеччині досить успішно. Адже Болонський процес не передбачає ані повної змістової, ані повної організаційної уніфікації вищої освіти в Європі, а реалізація загальноєвропейських стандартів залежить головним чином від внутрішньої освітньої політики конкретних країн, учасників процесу. Німеччина на сьогодні є прикладом успішної та ефективної модернізації та інтернаціоналізації вищої освіти, що підвищують конкурентні переваги класичної традиційної німецької системи освіти

та сприяють її загальному соціально-економічному добробуту. Німецька вища школа дотримується загальноєвропейських тенденцій розвитку освіти, відіграє важливу роль в створенні європейського освітнього простору і вживає активних заходів щодо реалізації таких завдань» [5, с. 123]. Таким чином, дійсно важливо шукати таке співвідношення між національними та запозиченими формами навчально-виховних впливів та організаційно-управлінських рішень в освіті, яке б максимально сприяло інноваційно-прогресивному розвиткові освіти і країни в цілому. І запозичення, і збереження національних традицій в освіті є важливими елементами забезпечення ефективного шляху модернізації освітньої системи кожної європейської країни.

Важливо також систематизувати вивчення тих шляхів, якими може відбуватися модернізація національної системи освіти, що призведе до свідомого вибору найефективнішої моделі саме для української освітньо-соціальної реальності. Науковці сьогодні виділяють декілька варіантів досвіду модернізації національних систем освіти, які можуть бути запозичені тією чи іншою мірою і Україною. «Аналіз освітніх реформ другої половини XX ст. дозволяє виділити чотири стратегії модернізації вищої школи, за допомогою яких здійснювався перехід від елітарної до масової вищої освіти. Найпоширенішою є експансія державного сектору вищої освіти з мінімальною платою за навчання або при повній її відсутності. Друга — введення механізмів відшкодування державі випускниками вартості їх навчання після закінчення ВНЗ через податкову систему. Третя передбачає збільшення участі студентів та їхніх батьків у фінансуванні вищої школи при збереженні часткової державної фінансової підтримки студентів, передусім із малозабезпечених сімей і проблемних соціальних груп. Четверта — розвиток приватного сектору вищої освіти з метою компенсації недостатнього потенціалу державних ВНЗ» [6, с. 140 – 141]. В якій мірі сприймати ту чи іншу модель розвитку і модернізації вищої освіти, залежить, звичайно, від рішень найвищого керівництва країни та безпосередньо освітньої галузі. Водночас, важливо підкреслити, що дане питання потребує надзвичайно глибокого концептуально-теоретичного аналізу в аспекті вивчення проблематики доцільності і міри поєднання вітчизняного і запозиченого досвіду функціонування і розвитку освітньої сфери країни.

Процес модернізації національної освітньої системи не може не відреагувати і на виклики глобалізаційних тенденцій, що несуть в собі високі вимоги щодо динаміки інноваційного оновлення навчально-виховного середовища. Сучасна освіта має надшвидкими темпами реагувати

на вимоги щодо підготовки людини, яка має бути конкурентоспроможним і компетентним суб'єктом глобального інформаційно-технологічного середовища. «Виходячи з цього, головною метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування формування механізму інноваційного розвитку України в контексті посилення глобалізації та інтеграційних процесів в економіці. Її досягнення, у свою чергу, реально можливе лише за умови формування адекватного уявлення про основні характеристики інноваційних процесів, їхні рушійні сили і закономірності. Істотне значення для України має також вивчення основних надбань світового досвіду щодо розвитку інноваційних процесів. Зробити перехід такого надскладного організму як суспільна цілісна система до інноваційної моделі розвитку можливо лише на основі врахування всього світового досвіду, що нагромадився, та урахування внутрішніх умов і особливостей розвитку» [7, с. 112]. Людина, що прагне набути певного освітнього досвіду, отримати якісні освітні послуги, здобути певні особистісно-професійні компетенції, має бути переконаною, що вітчизняна система освіти здатна її забезпечити як долученням до найкращих здобутків вітчизняної і світової культури, так і системою знань, вмінь і компетентностей, що дозволять їй відчувати себе впевнено на національному і глобальному ринках праці.

Для цього також є важливим ефективне залучення зарубіжного досвіду в сфері формування, забезпечення і розвитку безперервної освіти, український досвід чого є вкрай обмеженим. В сучасному ж світі освіта впродовж життя є необхідною умовою справжнього компетентнісного розвитку та ефективної соціалізації особистості. «Необхідно стимулювати розвиток системи безперервного навчання, що зумовить підвищення якості освіти, її спрямованість на розвиток системного творчого мислення, вироблення навичок пристосування до мінливого зовнішнього середовища й уміння пошуку нетрадиційних рішень» [8, с. 189]. В цьому аспекті важливо звернутися до досвіду розвинених країн світу, які постійно вдосконалюють власні національні та міжнародні системи доступу до освітніх послуг впродовж життя. окрім того, Україна може активніше брати участь у міжнародних проектах, дозволяючи своїм громадянам використовувати міжнаціональні освітні ресурси та організації.

Іншим корисним досвідом розвинених західних країн, необхідним до використання в процесі модернізації української системи освіти, на нашу думку, має бути активне використання науки в організації та змістовному наповненні навчання. Український університет

як і європейський, і американський має стати осередком наукового пошуку, що перетворить нашу освіту на справжнє ядро національного інноваційного розвитку. «Спираючись на позитивний багаторічний досвід функціонування дослідницьких університетів, було б доцільно проаналізувати сучасний підхід до відтворення наукової еліти в успішних у науковому сенсі країнах Заходу, де вже побудоване відкрите суспільство і панує ринкова економіка, щоб порівняти принципи діяльності закордонних і вітчизняних дослідницьких університетів, запозичивши в них найкраще» [9, с. 52]. В Україні через тривалий період штучно-номенклатурного відокремлення науково-академічної та навчально-виховної сфери склалася традиція певної розмежованості науки і освіти, що необхідно обов'язково долати в процесі модернізації національної системи освіти, при цьому активно використовуючи позитивний досвід функціонування університетів як осередків науки та інновації в розвинутих країнах світу.

Таким чином, очевидним є те, що українській освітній спільноті є чому повчитися і що запозичити у своїх закордонних колег, які вже багато десятиліть підпорядковують свою діяльність інноваційно-гуманістичним принципам роботи. Не можна не визнати, що освітні системи розвинутих західних країн є своєрідними орієнтирами для модернізації нашої національної системи освіти. «Разом з тим, некритичний характер здійснення модернізації на основі запозичення західних моделей, що сформувалися в іншому соціокультурному просторі, таїть в собі реальну небезпеку втрати позитивних національних освітніх традицій, які забезпечували високу якість знань. Сучасний розвиток суспільства вимагає модернізації освіти, яка, безумовно, набуває позитивний сенс, якщо здійснюється не на шкоду традиційної освіти, а гармонійно вписується в останню, наповнюючи освітній процес новим змістом» [10, с. 459]. Проведений нами аналіз дозволяє з упевненістю стверджувати, що в сучасному глобалізованому світі жодна національна система не може обійтися без інноваційних запозичень та міжнародних форм стандартизації, що водночас не відміняє необхідність для кожної країни зберігати в рамках модернізації національної освіти власну культурну, історичну, навчально-виховну специфіку як фундамент збереження національно-культурної ідентифікації кожного громадянина і суспільства загалом.

Насамперед необхідно визначитися з національними пріоритетами розвитку і модернізації, а вже наступним етапом буде концептуально-теоретичне обґрунтування вибору тих форм закордонного досвіду, які

можуть бути використані як ефективні інструменти реформування національної системи освіти. «І якщо ми визначимося з реальною стратегією інноваційного розвитку вітчизняної економіки, розберемося з пріоритетами державної науково-технологічної політики, тоді й справді дуже корисним може бути запозичення з-за кордону апробованих форм і методів організації, механізмів державного стимулювання інноваційних процесів і т. п. Тепер же сподівання на цей досвід (навіть якби ми його вже добре осмислили) марні. Адже ми поки що здатні запозичати здебільшого тільки термінологію і зовнішній бік відповідних зарубіжних напрацювань, не дуже вникаючи у справжній їхній зміст і, тим більше, не маючи механізмів їхньої реалізації» [11, с. 13]. Сьогодні все ще існує необхідність змістовно-ціннісної підготовки українських освітян до реального сприйняття і запозичення тих реальних організаційно-освітніх та навчально-виховних форм, які складають справжню скарбницю інноваційно-гуманістичної та демократичної педагогіки європейського ґатунку.

Таким чином, визначивши основні принципи поєднання вітчизняного і запозиченого досвіду в освітній сфері, насамперед наголосимо на необхідності системного концептуально-теоретичного вивчення кожного аспекту модернізації української освіти, на основі чого вже може визначатися той комплекс запозичень, який може реально сприяти ефективному та інноваційному реформуванню української освітньої сфери соціального функціонування. «Безперечно, запозичуючи іноземне, слід берегти вітчизняне. У XX ст. освітні реформи набувають глобального характеру, стають важливою складовою політики держав. НТП та участь у системі глобальної економіки висувають комплекс спільних вимог до освітніх структур різних країн, що сприяє їх уніфікації та інтернаціоналізації. Однак і зараз система освіти кожної країни відображає особливості її соціально-економічного і політичного розвитку, специфіку культурно-історичних і педагогічних традицій. У виграшному становищі є ті країни, які трансформацію освіти здійснювали на основі поєднання надбань вітчизняних і зарубіжних педагогічних систем. У цьому плані цікавим є досвід розвитку японської системи освіти. Після поразки у другій світовій війні Японія здійснила реформи в галузі освіти, її перебудова і вдосконалення позитивно позначилися на стані економіки. Суть реформи полягала у тому, що, перейнявши структурну схему загальноосвітньої школи від США, японці зберегли традиції свого національного виховання, використавши водночас і позитивний досвід організації навчання і зміст європейської школи» [12, с. 26]. Як бачимо,

існують вдалі приклади гармонійного поєднання вітчизняного і запозиченого досвіду в сфері розбудови нової системи національної освіти, яка має, з одного боку, відображати національно-культурну специфіку народного менталітету, а з іншого − відповідати на постійні виклики зовнішнього цивілізаційного середовища, що розвивається за законами інноваційно-інформаційного прогресу.

Таким чином, аналізуючи проблему системності модернізації української освіти, єдності в цьому процесі традицій та інновацій, поєднання вітчизняного і зарубіжного досвіду, а також особистісна орієнтація в рамках ступеневої освіти впродовж всього життя, виявлено нагальну необхідність реалізації сформульованих принципів в освітній реальності нашої країни. Лише за таких умов українська освіта матиме шанси на випереджальний розвиток та навздогінну модернізацію, необхідну для повноцінного приєднання до європейської освітньої сім'ї. «Щоб прийняти історичний виклик XXI століття, освіта має носити випереджальний характер, тобто бути націленою на майбутнє, на розв'язання проблем нового століття, розвиток ключових компетенцій вихованців, формування у них проектної культури, нових способів мислення й діяльності» [13, с. 15]. Така освіта має всіляко розвивати орієнтацію на зростаючу особистість, яка, переходячи від одного до іншого освітнього ступеня впродовж всього свого життя, стає все більш активним суб'єктом модернізації національної системи освіти. Модернізація не є виключно справою політиків чи чиновників. Її ефективна реалізація можлива лише завдяки активності кожного суб'єкта національного освітнього простору.

Освіта в своїх модернізаційних, інноваційних, інформаційно-технологічних вимірах, таким чином, має орієнтуватися на потреби кожної людини в особистісному та професійно-компетентнісному розвитку впродовж всього життєвого шляху. Така насправді модернізована освіта сприятиме гармонізації взаємодії людини із соціальним середовищем, адже призведе до формування як інноваційного суспільства, так і інноваційної людини. «Інноваційність суспільства полягає, насамперед у створенні можливостей для реалізації потенціалу кожної особистості, її постійного розвитку та саморозвитку. Нова інформаційна ера розвитку людства актуалізує створення нових освітніх систем, вироблення нових моделей навчання, орієнтованих на людину, її духовність та творчі здібності. В царині освіти відбувається перехід від навчання до освіченості, визнається пріоритет мислення над засвоєнням суми знань. Освітній ресурс в умовах інформаційного середовища

спрямовується на підготовку творчої особистості, яка виявляє здатність інноваційно підходити до запропонованих завдань. Водночас, сучасна царина освіти ґрунтується на діалектичній єдності традицій та інновацій як одному із факторів саморозвитку суспільства» [14, с. 564]. Отже, всі складові системної модернізації української освіти, а саме: єдність традицій та інновацій, поєднання використання закордонного та вітчизняного досвіду та особистісна орієнтація освітнього простору, являються ключовими чинниками успішної реформи освіти. Реалізація цих чинників виведе Україну на новий рівень освітньої конкурентоспроможності на європейському на світовому ринках сучасних освітніх послуг.

Список використаних жерел:

1. Панасевич Б. Д. До питання про триступеневу систему вищої освіти в Україні / Б. Д. Панасевич // Проблеми освіти: Наук. зб. / Кол. авт. — К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2007. — Вип. 53. — С. 20–24.
2. Крамаренко А. М. Вища освіта України: проблеми та напрями модернізації / А. М. Крамаренко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. Збірник наукових праць. − Запоріжжя: КПУ, 2010. − Випуск 8.
3. Крамаренко А. М. Вища освіта України: проблеми та напрями модернізації / А. М. Крамаренко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. Збірник наукових праць. − Запоріжжя: КПУ, 2010. − Випуск 8. − С. 255–263.
4. Бочарова О. А. Модернізація вищої школи Франції у контексті Болонського процесу / Олена Бочарова // Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія. − Ялта: КГУ, 2006. − Вип. 11. — Ч. 1. − С. 69–74.
5. Зданюк, Т. В. Заходи з модернізації інтернаціоналізації вищої освіти Німеччини в умовах інтеграції у європростір / Тетяна Зданюк // Проблеми сучасної педагогічної освіти: Педагогіка і психологія. — Ялта: КГУ, 2009. — Вип. 21. — Ч 3. — С. 119–123.
6. Пашков В. О. Стратегії модернізації вищої освіти: світовий досвід (друга половина XX − початок XXI століття) / Віктор Пашков // Стратегічні пріоритети. − 2012. − № 1 (22). − С. 137–141.
7. Онікієнко В. В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, І. В. Терон. − К.: РВПС України НАН України, 2006. − 480 с.

8. Дмитренко М. А. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації й інформаційної революції / Микола Дмитренко. − К.: Знання України, 2009. − 339 с.
9. Распопов В. Б. Щоб вивчитись на науковця / В. Б. Распопов // Вісник Національної академії наук України. − 2012. − № 12. − С. 44–54.
10. Михайлишин Г. Й. Модернізація освітньої сфери як фактор модернізації суспільства / Галина Михайлишин // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: ВІР УАН, 2012. — Випуск 63 (№8). — С. 455–460.
11. Єгоров І. «Стратегія запозичень» і розвиток науки / І. Єгоров, О. Попович, В. Соловйов // Вісник Національної академії наук України. − 2003. − № 5. − С. 3–14.
12. Ашиток Н. Проблеми сучасної освіти: філософський аналіз / Надія Ашиток // Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць ДДПУ. Серія: Філософія. − Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка, 2009. − Випуск 23. − С. 16–28.
13. Сазоненко Г. С. Освіта майбутнього: Монографія / Г. С. Сизоненко. — К.: Генеза, 2007. — 346 с.
14. Ганаба С. О. Інноваційна спрямованість освіти як філософська проблема / Світлана Ганаба // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: ВІР УАН, 2011. — Випуск 50. — С. 561–565.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2013 р.

Шелюк Л. Необходимость сочетания отечественного и зарубежного опыта в сфере образования

В образовательной сфере уже сейчас можно констатировать наличие удачных примеров гармоничного сочетания отечественного и заимствованного опыта. Поэтому важно систематизировать изучение тех путей, которыми может происходить трансформация национальной системы образования. Одновременно существуют различные модели приобщения к общеевропейского образовательного пространства на основании национальных особенностей образовательной системы. Это является свидетельством того, что украинское общество также определиться с национальными приоритетами развития и модернизации отечественного образования.

Ключевые понятия: образование, трансформация образования, модели образования, образовательные стандарты.

Sheliuk Lyudmyla. Necessity for a combination of national and foreign experience in the sphere of educatio.

Now in the field of education it is possible to state that there are successful examples of harmonious combination of national and borrowed experience. It is therefore important to systematize the study of the ways in which transformation of a national system of education can take place. However, there are different models of joining the European educational space on the basis of national characteristics of the educational system. This is an indication that Ukrainian society also has to define its national development priorities of development and modernization of national education.
Keywords: education, transformation of education, education models, educational standards.

© Шелюк Л., 2014

УДК 123.015.324

Семенюк Н. В.

Кандидат філософських наук, доцент, докторант НПУ імені М. П. Драгоманова

НЕОБХІДНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУПРОВОДУ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Інформаційне суспільство потребує якісно нової освіти і нових способів її надання. Необхідне цілеспрямоване і комплексне формування інформаційної культури особистості. Це можливо за умови впровадження в освітніх установах усіх ступенів і рівнів спеціальних навчальних дисциплін та новітніх інформаційних технологій.

Ключові поняття: інформаційне суспільство, інформаційна культура, освіта.

З початку XXI століття система освіти зазнала серйозних змін. Це пов'язано, перш за все, із розвитком суспільства. У свою чергу серйозний технологічний стрибок безпосередньо взаємозв'язаний з розвитком нових інформаційних технологій. Зміни торкнулися всіх галузей життєдіяльності людини й, зокрема, системи освіти. Виникли нові поняття, що характеризують і позиціонують навчання як певний виробничий технологічний процес, якій підкоряється всім законам і тенденціям ринку.

Крім того, сучасне суспільство можна назвати гіпердинамічним. Зміна технологій у різних галузях життєдіяльності людини відбувається не за покоління й навіть не за десятиліття, а протягом лише 2—3 років, що не може не позначитися на динаміці ринку інтелектуальної праці, його зростаючих вимог до специфічної підготовки випускника навчального закладу.

Інформаційне суспільство вимагає нової якості освіти й нових способів її надання. Ці вимоги зумовлені більшою інтеграцією людей у процеси, де потрібна висока вузькофахова підготовка, а також постійною потребою у перекваліфікації працівників відповідно до швидкого розвитку технологій. Вищий навчальний заклад тепер має бути готовим змінювати навчальні курси, способи представлення цих курсів і вчасно передбачати запити споживачів освітніх послуг. Сучасному виробництву потрібно більше освічених людей, ніж це було ще п'ятнадцять років назад [1, с. 78].

Інформаційна культура особистості як умова успішної адаптації людини до життя в інформаційному суспільстві, еволюціонує в суспільство знань. У новій парадигмі освіти значне місце займає інформаційна складова, що має принципово важливе значення як для тих хто вчить, так і для тих, хто навчається. Відповідно, в останні роки в усьому світі серйозну увагу почали приділяти інформаційній підготовці особистості. Така підготовка не повинна зводитися до вирішення завдань: навчання основам бібліотечно-бібліографічних знань і прийомам раціональної роботи з книгою, алгоритмам інформаційного пошуку, ліквідації комп'ютерної неграмотності, освоєнню гіпертекстових, мультимедійних та інших інформаційно-комунікаційних технологій. Необхідна цілеспрямована і комплексна підготовка людини, що включає широкий спектр не тільки інформаційних знань, умінь і навичок, але й інформаційних компетенцій, пов'язаних з пошуком, вилученням та критичним аналізом інформації, здатністю самостійно добувати і виробляти нові знання. Іншими словами, мова йде про формування інформаційної культури особистості [2, с. 32–39].

Інформаційна культура особистості — одна зі складових загальної культури людини; сукупність інформаційного світогляду та системи знань і умінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність по оптимальному задоволенню індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій. Є найважливішим чинником успішної професійної та непрофесійної діяльності, а також соціальної захищеності особистості в інформаційному суспільстві.

Важливою ланкою, що поєднує всі компоненти інформаційної культури, є інформаційний світогляд. Інформаційний світогляд — система узагальнених поглядів на інформацію, інформаційні ресурси, інформаційні системи, інформаційні технологій, інформатизацію, інформаційне суспільство та місце людини в ньому, на ставлення людей до навколишнього інформаційному середовищі, а також обумовлені цими поглядами їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності.

Формування інформаційної культури особистості та організація інформаційної освіти повинна базуватися, на наступних принципах: системності, інтегративності, технологічності, безперервності, а також діяльнісного підходу.

Цілеспрямоване і послідовне формування інформаційної культури особистості, можливо за рахунок впровадження в освітніх установах усіх ступенів і рівнів спеціальної навчальної дисципліни, такої як «Основи

інформаційної культури особистості». Головна мета курсу «Основи інформаційної культури особистості» — підготовка людини до продуктивного здійснення пізнавальної діяльності, успішної самореалізації в умовах інформаційного суспільства та суспільства знань. Основними завданнями курсу є:

1. Формування інформаційного світогляду особистості;

2. Придбання знань і вмінь з інформаційного самозабезпечення навчальної, професійної чи іншої пізнавальної діяльності; оволодіння інформаційної компетентністю.

Вирішення цих завдань спрямоване на оволодіння раціональними прийомами самостійного ведення пошуку інформації як традиційним (ручним), так і автоматизованим (електронним) способом; освоєння формалізованих методів аналітико-синтетичної переробки інформації; застосування традиційних та інформаційно-комп'ютерних технологій для підготовки та оформлення результатів своєї самостійної пізнавальної діяльності.

Підсумком втілення в життя мети і завдань курсу є формування творчої особистості, здатної реалізувати конституційні права людини і громадянина на доступ до інформації, використовувати здобуту інформацію в інтересах свого фізичного, духовного та інтелектуального розвитку, а також в ім'я прогресу суспільства; володіння активною громадянською позицією.

Якщо розглядати формування інформаційної культури особистості як цілісний, спеціально організований процес, то його реалізація потребує вирішення, як мінімум, наступних проблем:

1) впровадження в навчальні плани освітніх закладів усіх типів навчальної дисципліни «Основи інформаційної культури особистості», покликаної сформувати цілісну систему знань і умінь в області інформаційного самозабезпечення. Дана навчальна дисципліна повинна отримати статус обов'язкової в структурі навчальних планів освітніх установ;

2) розробки комплексу навчальних матеріалів, диференційованих по цілям і ступенями навчання, віковим особливостям учнів. Їх домінуючими компонентами повинні стати відомості, що формують технологічне знання, що містить відповідь на питання «Як робити?» Стосовно до кожного конкретного інформаційному продукту чи процесу. У складі навчальної літератури, що забезпечує формування інформаційної культури, повинні бути представлені видання як в традиційній, так

і електронній формі, орієнтовані і на тих, хто вчить, і на тих, хто навчається;

3) використання розподіленої інформаційно-навчального середовища, що включає інформаційні ресурси (фонди документів та інформаційних видань, традиційні та електронні бібліотечні каталоги), комп'ютерну техніку, засоби доступу до віддалених вітчизняним та світових інформаційних ресурсів.

4) організацію спеціальної підготовки кадрів, здатних на професійній основі вести заняття з курсу «Основи інформаційної культури особистості» з різними категоріями учнів.

Вирішення даної проблеми можливе при використанні професійного потенціал вчителів (викладачів) і бібліотекарів (інформаційних працівників). Ключовим завданням підготовки кадрового корпусу інформаційної освіти має стати оволодіння як тими, так і іншими технологією формування інформаційної культури особистості на основі єдиного методологічного підходу, що передбачає єдність понятійного апарату. При цьому для вчителя (викладача) принципово важливо освоєння основ професійної роботи з інформацією, знання основних законів функціонування документальних потоків інформації в суспільстві і критеріїв ефективного пошуку інформації, володіння прийомами і методами аналітико-синтетичної переробки інформації на базі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Професійна підготовка бібліотекарів, покликаних формувати інформаційну культуру різних категорій учнів, — від найменших громадян до дорослих людей — має бути посилена психолого-педагогічним компонентом, що включає вивчення методів і засобів навчання з урахуванням віку і діяльності людини [3, с. 5–7].

Українська держава підтримує процес інформатизації освіти, використання інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти, сприяє впровадженню глобальних інформаційно-освітніх систем. Як визначено у Національній доктрині розвитку освіти та Законі України «Про вищу освіту » пріоритетом розвитку безперервної освіти на сьогоднішній день є впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують подальше удосконалення навчально-виховного процесу, доступність і ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життя в інформаційному суспільстві.

Але найголовнішим, з погляду освітньої стратегії України, є створення відповідної індустрії сучасних засобів навчання, що відповідають світовому рівню науково-технічного розвитку освітньої системи, тому

що це є умовою реалізації ефективних стратегій досягнення головних цілей освіти [4, с. 15].

Важливого значення набуває поняття інформаційної компетентності при здійсненні інформаційної освіти.

Експерти в галузі освіти країн Європейського Союзу розглядають компетентність як «здатність застосовувати знання й уміння». На міжнародній конференції, що проходила 2004 року у Норвегії за підтримки ЮНЕСКО, було запропоновано таке трактування поняття компетентності: здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних відносинах — ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях. Компетентність — поняття, що логічно походить від ставлень до цінностей, та від умінь до знань.

Інформаційну компетентність розуміють як здатність особистості орієнтуватися в потоці інформації, як уміння працювати з різними видами інформації, знаходити і відбирати необхідний матеріал, класифікувати його, узагальнювати, критично до нього ставитися, на основі здобутих знань вирішувати будь-яку інформаційну проблему, пов'язану з професійною діяльністю. Інформаційна компетентність є основним компонентом інформаційної культури, яка, у свою чергу, є частиною загальної культури особистості [5, с. 5].

Комп'ютерна компетентність достатньо широко використовується як одна з цілей інформаційної освіти. Так, П. В. Беспалов визначає це поняття як інформаційно-технологічну компетентність, яка не зводиться до розрізнених знань і навичок роботи на комп'ютері. Вона є інтегральною характеристикою особистості, здатністю до засвоєння відповідних знань і розв'язання задач у навчальній та професійній діяльності за допомогою комп'ютера.

Як висновок, ні інформаційна, ні комп'ютерна компетентність окремо не відповідають у повній мірі професійним вимогам, які постають на сучасному етапі модернізації освіти.

Для більшості осіб інформатика не є профілюючим предметом, тому для них на першому плані важливою стає сформована інформаційно-комунікаційна компетентність у застосуванні ІКТ. Вона передбачає наявність у особистості здатностей:

· застосовувати ІКТ в навчанні та повсякденному житті;

· раціонально використовувати комп'ютер і комп'ютерні засоби під час розв'язування завдань, пов'язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням і передаванням;

· будувати інформаційні моделі й досліджувати їх за допомогою засобів ІКТ;

· давати оцінку процесові й досягнутим результатам технологічної діяльності.

Українськими вченими було розкрито зміст ключових компетентностей під час застосування інформаційних і комунікаційних технологій [6, с. 88]. Вони передбачають здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства.

Не менше значення при формуванні інформаційного суспільства повинно приділятися підготовці кадрів, які навчатимуть наступні покоління інформаційній культурі та користуванню технологічними засобами для отримання освіти протягом життя. До них, зокрема, відносяться вчителі шкіл.

У процесі впровадження компетентнісного підходу до навчання вчителів-предметників ІКТ важливо зосередити зусилля на:

· визначенні загальних компетентностей вчителів-предметників загальноосвітніх навчальних закладів;

· визначенні умов ефективного формування компетентностей вчителів-предметників;

· розкритті змісту загальних компетентностей вчителів-предметників;

· розкритті поняття інформаційно-комунікаційної компетентності;

· визначенні складових інформаційно-комунікаційної компетентності;

· розробці, апробації програмних модулів;

· діагностиці результатів навчання.

Умови ефективного формування ІКК вчителів-предметників:

· підвищення рівня сформованості інформаційно-комунікаційної культури;

· тренінгова система навчання вчителів-предметників;

· системне використання набутих навичок у педагогічній практиці;

· участь у конкурсах, конференціях, семінарах;

· неперервна освіта впродовж всього життя [7, с. 5–7].

Вивчення причин низької результативності діяльності освітніх установ з формуванню інформаційної культури особистості дозволило обґрунтувати загальнометодологічні принципи інформаційної освіти:

1. Принцип культурологічного підходу.

2. Принцип системного підходу.
3. Принцип інтегративності.
4. Принцип діяльнісного підходу.
5. Принцип технологічного підходу.
6. Принцип безперервності.

Принцип культурологічного підходу базується на усвідомленні глибокого взаємодії категорій «інформація» і «культура», на уявленні про те, що інформаційна культура є невід'ємна частина загальної культури людини. З позицій культурологічного підходу інформаційна культура закладає світоглядні установки особистості; формує її ціннісні орієнтації по відношенню до інформації як до елемента культури; перешкоджає дегуманізації і заміні духовних цінностей досягненнями, викликаними до життя науково-технічним прогресом та безпрецедентним зростанням і розвитком нових інформаційних технологій в інформаційному суспільстві.

Принцип системного підходу дозволяє забезпечити цілісність представлення феномена інформаційної культури, подолати за рахунок введення єдиної методологічної бази ізольованість при розгляді таких його традиційних компонентів, як бібліотечно-бібліографічні знання, культура читання, комп'ютерна грамотність, реалізувати відповідно до тезою «ціле більше, ніж сума його частин »досягнення нової якості у визначенні змісту поняття «інформаційна культура» як застави ефективної діяльності за рішенням проблеми інформаційної підготовки громадян.

Принцип інтегративності дає можливість побудови єдиної стратегії й тактики формування інформаційної культури особистості з орієнтацією на органічне взаємодія як освітніх, так і бібліотечно-інформаційних установ, кожне з яких у відповідності зі своєю специфікою покликане стати учасником інформаційного всеобучу. Реалізація даного принципу відкриває перспективи гармонізації спільної роботи цих соціальних інститутів по досягненню спільної мети — формуванню інформаційної культури особистості.

Принцип діяльнісного підходу означає, що формування інформаційної культури особистості будується не з позицій бібліотекаря, інформаційного працівника, який намагається пояснити школяреві, студенту, вчителю, як влаштована бібліотека, інформаційна служба або комп'ютер і присвятити його в тонкості бібліотечно-бібліографічної, інформаційної, комп'ютерної технології, а з позицій користувача, споживача інформації, виходячи з тих інформаційних задач, які він має

вирішувати в ході своєї навчальної, професійної чи дозвільної діяльності.

Принцип технологічного підходу дозволяє розглядати формування інформаційної культури особистості як педагогічну технологію, що включає певну сукупність методів і засобів, що забезпечують досягнення заданого результату. Припускає детальне визначення кінцевого результату і обов'язковий контроль його точності як основи одержання продукції з заданими параметрами. Обов'язковими вимогами при цьому є масовість і відтворюваність отриманих результатів. Порушення цих вимог і відсутність хоча б одного елемента в заданій технологічного ланцюга неминуче спричиняє зниження якості результатів.

Процес формування інформаційної культури особистості тільки тоді знаходить статус технології, коли визначена програма діяльності з чітко сформульованою метою, встановленою послідовністю дій, що ведуть до досягнення поставленої мети (навчальна програма); коли маються засоби реалізації поставленої мети (навчально-методичні, технічні та ін); коли встановлені вимоги до кінцевого продукту (знанням та вмінням) на кожному етапі навчання; існують інструменти вимірювання рівня інформаційної культури (тести, контрольні завдання та ін.)

Принцип безперервності передбачає використання можливостей всіх ланок системи неперервної освіти (дошкільної, загальної середньої, середнього спеціального, вищого, післявузівської) для формування інформаційної культури особистості. При цьому на кожному з цих ланок навчання основам інформаційної культури повинне бути обов'язковим і спеціально організованим [8, с. 34–35].

Із застосуванням у навчальному процесі ІТ фахівці пов'язують. перш за все, надії на підвищення якості навчання. Наприклад, їх застосування дозволяє підвищити ефективність практичних та лабораторних занять з природничих дисциплін не менш, як на 30%, об'єктивність контролю знань учнів — на 20–25%. Успішність у контрольних групах, що навчаються з застосуванням ІТ, у порівнянні з тими, де у навчанні застосовували традиційні методи, вище у середньому на 0,5 бала (за п'ятибальною системою оцінки). При застосуванні комп'ютерної підтримки у вивченні іноземних мов швидкість накопичення словникового запасу збільшується у 2–3 рази.

При оцінці впливу застосування ІТ на ефективність навчального процесу враховують і той факт, що вони впливають не тільки на процесуальний його аспект, а й на зміст освіти.

Застосування ІТ дозволяє вирішувати ряд принципово нових дидактичних завдань: — вивчати процеси та явища у мікро- та макросвіті, всередині складних технічних та біологічних систем на основі використання засобів комп'ютерної графіки та комп'ютерного моделювання; — розглядами у зручному для вивчення масштабі часу різноманітні фізичні, хімічні, біологічні та соціальні процеси, що реально відбуваються з дуже великою або дуже малою швидкістю.

ІТ дозволяє включити до навчальних планів лабораторні заняття з використання комп'ютерних моделей, які імітують процеси функціонування дуже дорогого, навіть унікального обладнання, що є недоступним для навчальних закладів. Отже мова йде і про економічну ефективність застосування ІТ (хоча і гіпотетичну).

Провідними видами комп'ютерних навчальних програм, що використовуються сьогодні у більшості країн світу, у тому числі і в Україні, та їх дидактичними функціями є: — комп'ютерний підручник — програмно-методичний комплекс, який забезпечує можливість самостійно засвоїти навчальний курс або його розділ. Як правило поєднує в собі якості підручника, довідника, задачника та лабораторного практикуму; — контролюючі програми — програмні засоби, призначені для перевірки та оцінки знань, умінь та навичок; — тренажери — слугують для формування та закріплення різного роду навичок. Як правило вони включають засоби для перевірки досягнутих результатів та можливості зміни тренуючих впливів (їх швидкості, інтенсивності, складності тощо); — ігрові програми — забезпечують додаткові, у порівнянні із навчальними програмами, дидактичні можливості. На думку експертів найбільш ефективними є ділові ігри, що орієнтовані на отримання кращих результатів у вирішенні складних однотипних задач конкуруючими групами учнів. Спілкування, що виникає у процесі такої роботи, є однією специфічних форм самовиразу особистості у процесі інформаційної взаємодії з комп'ютером та колегами. Спеціалісти відмічають особливу роль розважальних ігрових програм, які здійснюють реальний вплив на формування світогляду сучасних підлітків, що вже конкурує з такими соціальними інститутами, як сім'я, школа, етнос; — предметно-орієнтовані середовища — програми, які моделюють мікро-і макросвіти, об'єкти якого-небудь середовища, їх властивості і наочне уявлення, співвідношення між об'єктами, операції над ними. Учні керують об'єктами середовища з метою досягнення дидактичної мети, поставленої викладачем, або проводять дослідження, цілі та завдання [9, с. 151–152].

Наближення освіти до дому стає можливим за допомогою створення мережі навчальних та консультаційних пунктів із застосуванням інформаційних технологій. При цьому головне значення надається використанню дистанційної освіти.

У документі Європейської комісії 2001 р. пріоритети навчання було перегруповано і розташовано в наступній послідовності.

Пріоритет 1. Визнання цінності знань.

Мета: вдосконалення розуміння важливості участі в навчанні і результатів навчання, особливо неформального й спонтанного.

Пріоритет 2. Інформація, профорієнтація і консультування.

Мета: забезпечення безперешкодного доступу до якісної інформації і консультацій щодо можливостей отримання освіти і навчання в Європі впродовж всього життя людини.

Пріоритет 3. Інвестиції в навчання.

Мета: значне збільшення рівня інвестицій в людські ресурси для розвитку найважливішого капіталу Європи — її населення.

Пріоритет 4. Наближення можливостей навчання до тих, хто навчається.

Мета: максимальне наближення можливостей здійснення навчання до тих, хто навчається, до місця їх проживання, використовуючи, де можливо, інформаційні та комунікаційні технології.

Пріоритет 5. Базові уміння.

Мета: забезпечення гарантій постійного доступу для всіх до навчання з метою засвоєння і оновлення умінь, необхідних для усталеної участі в житті суспільства, заснованого на знаннях.

Пріоритет 6. Інноваційна педагогіка.

Мета: розробка ефективних методів для навчання впродовж життя і всеосяжного навчання. Всеосяжне навчання є одним з аспектів навчання впродовж життя. Воно включає формальне, неформальне і спонтанне навчання [10, с. 3–4].

Одне з головних завдань освіти в умовах розвитку інформаційного суспільства — навчити учнів і студентів використовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології. У зв’язку з цим виникає нагальна потреба у прискоренні підготовки викладачів та фахівців у сфері інформаційних та комунікаційних технологій, в оснащенні закладів освіти сучасною комп’ютерною технікою, педагогічними програмними засобами, електронними підручниками тощо. Від вирішення цього завдання визначальною мірою залежатиме розвиток країни.

Список використаних джерел:

1. Фоменко А. В. Віртуальне освітнє середовище / А. В. Фоменко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2009. — № 15 (178). — С. 75–83.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник: словник / С. У. Гончаренко — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
3. Гендина Н. И. Информационная культура личности: диагностика, технология формирования: Учеб. пособие. Ч. 1 / Н. И. Гендина. — Кемерово: КемГАКИ, 1999. — 146 с.
4. Олійник А. І. Інформаційні технології як основа і засіб реалізації інноваційних процесів в сучасній освіті: Автореф. дис. … кандидат філософських наук / А. І. Олійник / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. — К., 2008. — 22 с.
5. Гендина Н. И. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учереждениях: Учеб. псобие / Н. И. Гендина. — М., 2002. — 308 с.
6. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / О. В. Овчарук. — К.: «К. ІС», 2004. — 112 с.
7. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д. В. Дубов. — К.: НІСД. — 2010. — 64 с.
8. Гендина Н. И. Информационная культура личности: диагностика, технология формирования: Учеб. пособие. Ч. 1 / Н. И. Гендина. — Кемерово: КемГАКИ, 1999. — 146 с.
9. Сбруєва А. А. Порівняльна педагогіка: Навч. посібник / А. А. Сбруєва. — Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. — 300 с.
10. Харківська А. А. Lifelong learning — сучасні проблеми та шляхи їх вирішення / А. А. Харківська // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www. nbuv. gov. ua/portal/soc_gum/ppmb/texts/2008–09/08khapwd. pdf

Стаття надійшла до редакції 19.11.2013 р.

Семенюк Н. Необходимость информационного сопровождения образования на протяжении жизни

Информационное общество требует качественно нового образования и новых способов ее предоставления. Необходимо целенаправленное и комплексное формирование информационной культуры личности. Это возможно при условии внедрения в образовательных учреждениях всех ступеней и уровней специальных учебных дисциплин и новейших информационных технологий.
Ключевые понятия: информационное общество, информационная культура, образование.

Semeniuk N. Necessity for information support of lifelong education

Information society requires a qualitatively new education and new ways of providing it. Better targeted and complex formation of personal information culture. This is possible with the introduction special training courses and advanced information technologies in educational institutions at all levels. and formation of information competency in subjects of educational process.
Keywords: information society, information culture, education.

© Семенюк Н. В., 2014

УДК 321.02:124.5

Семенченко Ф. Г.

Доктор політичних наук, завідувач кафедри політології і права Херсонського національного технічного університету

ПОЛІТИЧНІ СВОБОДИ ЯК ПРІОРИТЕТНІ ЦІННОСТІ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ ТА ЗАГРОЗИ ЇМ З БОКУ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Автор, узагальнюючи обґрунтування таких політичних цінностей як свобода і демократія, аналізуючи різні політичні теорії та концепції стверджує, що вони обумовлені передусім потребою соціалізації молодшого покоління та ресоціалізацією людей старшого віку, наголошує на необхідність вивчати як конструктивно-творчі, так і деструктивні аспекти впливу на політику та функціонування свободи ментально-психологічних особливостей українського народу та його політичної культури.

Ключові слова: політичні цінності, політичні свободи, політичні теорії, демократія, менталітет, соціалізація, політична культура.

Сьогодні не підлягає сумніву та обставина, що наукове осмислення трансформаційних процесів, які відбуваються в Україні упродовж останніх двадцяти років, вимагає більш детального розуміння факторів, які визначають напрями і особливості змін суспільного життя, потребує ретельного аналізу таких політичних цінностей, як демократія, рівність, свобода.

Як відомо, демократія — це форма державно-політичного устрою суспільства, заснована на визнанні народу, як джерела влади, на принципах рівності і свободи, про що сьогодні ствердно наголошують українські вчені: О. Батрименко, Я. Гельгесян, О. Скрипнюк, О. Косахівська, В. Куйбіда, І. Лазар, Н. Латигіна, К. Шевченко, М. Оніщук, А. Колодій, Н. Піскарьова, І. Прокопчук, А. Толстоухов, О. Фісун та ін.

У свій час, відомий французький філософі і дослідник А. Токвіль, займаючись вивченням свободи, не відокремлював її від аналізу глобальних процесів поширення демократії та рівності, що відбувалися у першій половині XIX століття. Визначаючи демократизацію як загальнообов’язковий напрямок розвитку для усіх країн, мислитель

підкреслював, що людям не залишається нічого іншого, крім як «пристосуватися до того суспільного устрою, який нав'язується їм Провидінням», навіть, коли це відбувається «всупереч нашим бажанням». Більш того він розглядав поступовий розвиток демократичних інститутів влади, звичаїв не як найкращий, а як єдиний засіб для збереження свободи і підкреслював, що «навіть не відчуваючи любові до демократичного правління, хіба ми не прийдемо до переконання в необхідності його встановлення, оскільки це найкраще і саме правдиве вирішення проблеми сучасного суспільства?» [345, с. 237].

Розлядаючи взаємодію таких цінностей, як демократія і свобода пріоритетною цінністю А. Токвіль визнавав свободу. Дж. С. Міль вважав, що Токвіль побоювався як в політичному, так і в розумовому, моральному відношеннях не надто великої свободи, а надто легкого підкорення, не анархії, а раболіпства, не надто швидкої мінливості, а китайської сталості [215 с. 236–237]. Він сприймав демократію обережно, як об'єктивну політичну реалію, до якої необхідно адаптуватися. Вивчаючи політичне життя найпередовішої на той час країни — США, ілюструючи, як завдяки «законам і особливо моралі народ, що живе в демократичному суспільстві може зберегти свободу» [345, с. 237], він висвітлював як позитивні, так і негативні риси демократії. Саме він звернув увагу на проблему функціонування політичної свободи в умовах демократії, показав двоїсту сутність демократії, що породжує суспільну тенденцію, коли «підкоряючися певним законам, демократія здатна придушити ту саму духовну свободу, розквіту якої так сприяє демократичний суспільний устрій…» [345, с. 324].

Сьогодні загроза свободі з боку демократичного суспільства є важливою і актуальною проблемою. Звертаючись до творчої спадщини одного із засновників ліберальної ідеології А. Токвіля, аналізуючи дослідження інших мислителів, як минулого так і сучасників, спробуємо розглянути ті фактори, які можуть породжувати конфлікти і здійснювати вплив на рівень політичної свободи в демократичному суспільстві.

Найпершим таким фактором є можливий конфлікт між свободою і рівністю. За Токвілем, багато хто готовий взяти на себе обов'язки провісників тих нових переваг, що обіцяють людям рівність, і лише деякі насмілюються прозорливо попередити їх про ті лиха, якими рівність їм загрожує. У суспільній практиці існують «тисячі різноманітних форм реалізації рівності, які не є досконалими, однак від цього не стають менш цінними народам» [345, с. 371]. Не можна не погодитися з А. де. Токвілем, оскільки світова думка виробила чимало визначень рівності:

формально-правова, матеріальна, соціальна рівність, фактична рівність.

Загроза свободі з боку рівності полягає у ймовірності зіткнення та конфлікту цих двох цінностей, наданні переваги одній за рахунок ущемлення іншої. Мислитель вважав, що свобода і рівність як суспільні цінності знаходяться у складній взаємодії. Рівність у своєму крайньому вираженні співпадає зі свободою. Проте любов людей до свободи і схильність до рівності в реальному житті, — зовсім різні почуття, і… у демократичних народів ці почуття не однакові за силою та значенням. І це нерідко призводить до того, що чималий ступінь рівності здатен легко поєднуватися з наявністю більш-менш вільних політичних інститутів, або навіть з інститутами, цілком позбавленими свободи.

Токвіль порівняв ціннісне ставлення мас до рівності і свободи. При цьому його цікавило питання: «Чому і в яких ситуаціях віддають перевагу рівності перед свободою?» На його думку:

1. В історії народу рівність передувала встановленню свободи. Свобода існувала лише у вигляді ідеї внутрішньої схильності, коли рівність вже закріпилася у звичаях народу.

2. Рівність виявляється пріоритетнішою в періоди суспільних криз і соціальних вибухів, коли стара суспільна ієрархія, яку довго розхитували, остаточно руйнується і бар'єри, що розділяли громадян, нарешті скасовані.

3. Різне розуміння обсягу свободи і обсягу рівності, необхідних для суспільства. Цілком можливо уявити собі, що люди досягли певного ступеня свободи, який їх повністю вдовольняє. Але люди ніколи не встановлять такої рівності, якою б вони були цілком задоволені. Саме за цією причиною спрага рівності становиться все більш невгамовною по мірі того, як рівність стає все більшою реальністю.

4. Різні засоби утвердження і підтримання у суспільстві рівності і свободи. На думку вченого, «політичну свободу потрібно весь час міцно тримати в руках: достатньо послабити хватку, і вона вислизне». Рівність навпаки, дозволяє вірити в їх постійність, стабільність. А. Токвіль вважав, що неможливо користуватися політичною свободою, не сплачуючи певних жертв, і тому ніколи не можна володіти нею без надзусиль. «Свобода має свою ціну», бо вільне життя пов'язане з існуванням повних турбот, ризику, небезпек, безперервної дії та щохвилинного неспокою. Радощі від рівності не потребують ані жертв, ані зусиль — їх породжує кожне незначне явище приватного життя, і, щоб насолоджуватися ними, людині потрібно просто жити.

5. Різні за строками прояви у суспільному житті позитивних і негативних сторін рівності і свободи. Те зло, яке приносить з собою свобода, подекуди з'являється негайно. Негативні наслідки свободи бачать усі, всі більш-менш гостро їх відчувають. Те зло, яке може викликати надмірна рівність, виявляє себе поступово. Воно потроху проникає в тканини суспільного організму, вкорінюється у масову свідомість, спостерігається лише іноді, і в той час, коли стає особливо руйнівним, то звичка до нього вже залишає людей нечутливими. Те добро, що приносить із собою свобода, виявляється лише через тривалий час, і тому завжди легко помилитися в причинах, що породили благо. Переваги рівності відчуваються негайно, і щоденно можна спостерігати те джерело, з якого вони виходять.

6. Розрізняють відношення до рівності і відношення до свободи кількістю прихильників і періодом дії. Політична свобода час від часу приносить високу насолоду обмеженій кількості громадян. А рівність щоденно наділяє кожну людину масою дрібних радощів [345, с. 271–273].

Мислитель визначав рівність як «рівність умов існування», «рівні можливості для свого розвитку» [345, с. 27, 60]. Ідеалом для Токвіля було таке співвідношення між свободою та рівністю, при якому «ніхто не буде відрізнятися від собі подібних і жодна людина не зможе володіти тиранічною владою, люди будуть цілковито вільними тому, що вони будуть повністю рівними, і вони будуть цілком рівними, тому що будуть повністю вільними» [345, с. 371]. «Повною свободою», до якої повинно прагнути суспільство, Токвіль вважав реалізацію негативної сторони свободи, що закріплювалася у широкому спектрі прав і свобод. Під «найбільш повною рівністю» вчений розумів формально-юридичне трактування рівності.

Як відзначав І. Шаблінський, мова у А. Токвіля йшла не про суперечності, несумісність, антагонізм свободи і рівності, а про можливість не злиття їх воєдино, одне не завжди може припускати інше [375–376]. Точку зору І. Шаблінського поділяє і В. Нерсесянц, який вважає, що висновок про протиставлення філософом свободи та рівності як несумісних понять виник через поверхове вивчення праць мислителя і є хибним, бо мислитель лише показав, що рівність певною мірою може поєднуватися з різними типами свободи (або несвободи): це може бути рівність вільних громадян та рівність у рабстві. При цьому французький мислитель, на думку В. Нерсесянца, наголошував, що рівність неминуче утвердиться у суспільному житті, однак це відбудеться або у тісному

поєднанні зі свободою, або без неї. З цього випливає, що кожне суспільство обирає один з двох можливих шляхів демократичного розвитку: в одних суспільствах рівність зіллється зі свободою; іншим загрожує встановлення «нового деспотизму» — спотвореного квазидемократичного режиму [130, с. 114].

Проблему співвідношення «свобода/рівність» у загальнотеоретичному аспекті В. Нерсесянц розглянув з позицій їх гармонійної єдності. «Люди вільні у міру їх рівності та рівні у міру їх свободи». При цьому свобода без рівності — це ідеал елітарних привілеїв, а рівність без свободи — ідеологія рабів (з вимогами ілюзорної, «фактичної» рівності, підміною рівності зрівнялівкою). Нерідко свобода протиставляється рівності. У цьому контексті В. Нерсесянц виокремлює декілька позицій:

1) аристократична критика формально-правової рівності «зверху» (апологія нерівності) на користь елітарних версій свободи. Цей підхід сповідували ряд софістів молодшого покоління — Пол, Каллікл, Критій, у XIX ст. Ф. Нічше, у XX ст. — Н. А. Бердяєв;

2) марксистське заперечення правової рівності «знизу» з метою утвердження «царства свободи» через «фактичну» рівність; 3) у наш час, поширене хибне та небезпечне уявлення — буцімто «сутність змін, що відбуваються у Росії та посткомуністичних країнах» (тобто їх модернізація), полягає «в переході від логіки рівності до логіки свободи» [150 с. 3].

В. Нерсесянц, критикуючи наведену думку авторів монографії В. Козловського, А. Уткіна, В. Федорової, наголошує, що свобода не лише не протилежна рівності, (а саме правовій рівності), а, навпаки, вона має вираження лише завдячуючи рівності та втілюється у цій рівності. Свобода та рівність невід'ємні та взаємно передбачають одна одну [233, с. 26].

К. Гаджієв, розглядаючи співвідношення «свобода/рівність», зробив акцент на взагалі неможливості вирішення у суспільстві антиномії між свободою та рівністю. Обидві ці категорії бажані для більшості людей, однак практично недосяжні ідеали. Теоретичне припущення повної реалізації ідеалу свободи суперечило б рівності та навпаки. Повна реалізація ідеала рівності суперечила б свободі [68, с. 495–498].

Для А. Токвіля свобода завжди була пріоритетом над усіма іншими суспільними цінностями. Однак, не можна не погодитися й з іншими підходами до зазначеної проблеми. Так, зокрема, Дж. Кемпбелл вважав, що рівність виступає первинною цінністю і такі цінності повинні поважатися в кожному благоденствуючому суспільстві. Суспільство, в якому

заохочується лише тільки свобода — хоча він сумнівається, що подібне суспільство може бути взагалі, — не можна, вочевидь, назвати благоденствуючим. Тому можна цілком погодитись з позицією Дж. Кемпбелла, який умови розвитку демократії вбачав у встановленні складної рівноваги між свободою і рівністю, свободою і громадянським суспільством [140].

Поділяючи думку дослідників К. Гаджієва, В. Нерсесянца, І. Шаблінського, що реалізація у суспільстві рівності не завжди супроводжується забезпеченням свободи, спробуємо розглянути проблему конфлікту свобода/рівність у іншому аспекті. Свобода та рівність — багатозначні категорії, які нерідко набувають у масовій свідомості спрощеного та спотвореного тлумачення. Узагальнюючи наукові доробки мислителів минулого підкреслимо, що певний вид свободи гармонійно поєднується лише з певною формою рівності. Негативна свобода, обґрунтована А. де Токвілем, вимагала як формально-правової рівності, так і певних видів нерівності (соціальної, економічної). Майнова рівність, наголошував вчений, ущемлює свободу (додамо саме негативну, але, зазначимо, цілком природно поєднується з ідеєю позитивної свободи). Тому конфлікт свобода/рівність можна перевести в іншу площину: негативна свобода/майнова рівність, позитивна свобода/формально-правова рівність. Саме в цьому, на нашу думку, і полягає трактування проблеми свободи/рівності у трактатах А. де Токвіля.

На сучасному етапі, на наш погляд, вирішення дихотомії свобода/рівність повинно спиратися на наступні принципи:

1) хибність протиставлення, а тим більше однобічної реалізації у суспільстві одного виду свободи за рахунок знехтування іншими. Парадигма сучасної свободи повинна базуватися на сполученні раціональних ідей негативної та позитивної свободи, обґрунтовувати не лише свободу, а й умови її забезпечення;

2) соціальна рівність як необхідна матеріально-правова гарантія можливості користуватися свободою не повинна підмінятися зрівнялівкою.

Другим фактором, що впливає на рівень свободи у демократичному суспільстві можна вважати етатизм.

А. Токвіль гостро критикував державний політичний патерналізм, обґрунтувавши феномен демократичного деспотизму, проникливо передбачивши тоталітарні тенденції першої половини XX століття. Одержавлення суспільного життя, на його думку, відбувається за рахунок концентрації та централізації всієї політичної влади в руках держави.

Поняття деспотизм та централізація у А. де Токвіля — синоніми. Якщо централізована влада повністю відповідає інтересам та неусвідомленому потягу громадян, «довіра до неї не має меж і люди, віддаючи щось владі, вважають, що віддають це собі» [345, с. 488]. Вчений виділив кілька ситуацій, які на його погляд, сприяють встановленню надмірно централізованої влади.

1) На думку А. де Токвіля, досить часто під час війни (розширимо цю тезу — соціально-економічних криз та потрясінь, тобто надзвичайного стану, який потребує надзвичайних засобів) народи випробовують бажання, а частіше і необхідність у посиленні повноважень центральної влади. «Усі відомі полководці палко любили централізацію, яка збільшувала їхню могутність, а всі великі диктатори любили війну, яка примушувала народи концентрувати всю владу в руках держави» [345, с. 487].

2) Централізація особливо сильна тоді, коли рівність починає розвиватися в країні, народ якої або взагалі не знав свободи, або дуже довго жив без неї. В такому випадку держава з разючою швидкістю акумулює владу і досягає крайніх меж своєї всемогутності.

3) Потяг до централізації виникає у демократичних націй, де принцип рівності отримав перемогу, внаслідок насильницької революції. Класи, які управляли місцевими справами, були раптом знищені революційною хвилею. Розгублена, неорганізована маса людей, яка не має поки що ані теоретичного досвіду, ані практики, необхідної для управління цими справами, звернула свій погляд на державу, довіривши їй усі справи і кермо правління. Централізація стала певною мірою необхідністю. Тому вже у своїй першій книзі «Демократія в Америці» А. Токвіль категорично висловлювався проти революційних потрясінь, соціальних вибухів, що викликають потребу у централізації влади і виправдовують її існування. Цю думку мислитель обґрунтував і в наступних творах — «Спогади», «Старий порядок та революція», змальовуючи відцентрові тенденції у пореволюційну добу.

4) Посиленню централізації може сприяти також егалітаризм. По мірі зрівнювання в того чи іншого народу умов існування, окремі індивіди слабішають, в той час, як держава в цілому зміцнюється та розширює свої повноваження. Мислитель зауважував, що все це, природно, породжує у людей епохи демократії дуже високі уявлення щодо суспільних прерогатив і надмірно скромне — про права особистості. Вони охоче миряться з тим, що державна влада, уособлюючи собою все суспільство, несе у собі більше мудрості і знань, ніж будь-хто із людей, що разом

і складають це суспільство, і що вести кожного громадянина за руку є не тільки право, але й обов'язок влади. Усяка централізована влада, що слідує цим природним інстинктам, потурає схильності до рівності і заохочує її, оскільки рівність значною мірою полегшує дії самої цієї влади, розширює і зміцнює її.

5) Централізована влада може повністю відповідати інтересам та неусвідомленому потягу громадян. Особливо це стосується народів, що протиставляють економічну свободу, як більш цінну, політичній. Зайняті виключно власним добробутом, люди здебільшого не бажають думати про суспільні справи. Тому централізація, що впродовж певного часу виявляє піклування про матеріальні статки та гарантує повний порядок в обмін на політичну свободу, буде мати підтримку громадян [345, с. 486–488].

Наступним фактором який може нести загрозу свободі є соціально-політичні потрясіння, які відбуваються у суспільстві (війни, революції).

Велику французьку революцію А. Токвіль у дусі багатьох консерваторів оцінював негативно. Саме в ній він вбачав причину неможливості французів упродовж першої половини XIX століття встановити у суспільстві реальну свободу. Заперечуючи роль і значення Великої французької революції у модернізації французького суспільства філософ зазначав, що насправді революція руйнує межі між владою та тиранією, свободою та розбещеністю, правом та свавіллям. Усі революції, на думку мислителя, не дивлячись на їх мету і засоби ведуть до знівечення, нівелювання багатьох цінностей разом взятих (морально-етичних, соціально-політичних, ідеологічних тощо). І навіть тоді, коли ця «велика» революція закінчується, впродовж тривалого часу у масовій свідомості залишаються «революційні звички», породжені нею, які й надалі підбурюють маси до нових потрясінь.

Саме революції прищеплюють масам смак до «кривавих безпорядків», створюють свої певні звички, думки, вади, які поступово стають загальним досягненням, не зважаючи на характер цієї революції, її цілі та цінності. Якщо народ за короткий час неодноразово змінював уряд, погляди, закони, то громадянами, врешті-решт, набудеться смак до кардинальних змін у суспільному житті, причому досить швидким та насильницьким шляхом. Тоді вони починають відчувати природну недовіру до демократичних формальностей, повільність та поступовість яких сприймають як безсилля та з нетерпінням переносять тиск законів, які стільки разів порушувалися на їхніх очах. Як приклад А. Токвіль наводить Південну Америку, де впродовж чверті століття одна

революція змінювала іншу. Придивившись до напівзлиденного, напівзлочинного життя південно-американців, мислитель зазначав, що мав спокусу повірити, що для цього народу деспотизм був би благом. Однак ці два слова для А. Токвіля («деспотизм», «благо») не поєднуються. Цікаво, що Дж. С. Мілль цю проблему вирішив протилежним чином: якщо народи не досягли певного рівня соціально-політичної зрілості, щоб бути незалежними, то деспотизм для них «припустима» тимчасова форма правління [216, с. 210]. Теза Мілля про конструктивні модернізацій ні можливості недемократичних режимів зберігає актуальність і досі, особливо для країн, що здійснюють перехід від деспотичних режимів до демократії.

А. Токвіль серед перших побачив і застеріг проти того, що насильницькі революції конкретні гуманістичні цінності замінюють абстрактними, реальні свободи — подекуди на фіктивні, застосовуючи принцип «суспільної доцільності», «політичної необхідності», без загроз сумління більш швидкого досягнення «загальної мети» для усього людства. Саме тривала та кривава революція, що посилює поляризацію та конфронтацію суспільства, викликає прагнення до поширення повноважень центральної влади під виглядом «незрячої любові до суспільного спокою, нестримної пристрасті до порядку». В цей анархічний час у «непокірних» народів держава постійно розширює свої прерогативи, стає більш нейтралізованою, абсолютною, всемогутньою. В зв'язку з цим А. Токвіль зазначав, що зло, проти якого боролися лише змінило обличчя, оскільки революції призводять до якісно нового деспотизму, до залежності від всемогутньої держави та чиновника. Крім вищезазначених небезпек випадкового лиха, без якого не може обійтися жодна революція, завжди є вірогідність породити постійне лихо, оскільки зберігається тривала небезпека, що революційні інстинкти, ставши більш м'якими та узгодженими, можуть поступово перетворитися в урядові та адміністративні звички вже у пореволюційні часи, мотивуючи це «надзвичайними» обставинами. А. Токвіль передбачав можливість державного терору не тільки як превентивну міру, але й як організаційну, тобто «засіб керівництва соціумом» [240, с. 166; 241, с. 157].

Загалом, підхід вченого до революції у творі — «Демократія в Америці», такий. Він згоден, що опір буває чесним, а повстання законним. Він не наполягає категорично на тому, що у період демократії люди не мають права на революції. Але перед тим, як зважитися на «застосування цих небезпечних ліків», необхідно подумати більш ґрунтовно, ніж

будь-коли й, можливо, корисливіше буде стерпіти сьогоденні негаразди [345, с. 502].

Пропозиція А. Токвіля «терпіти сьогоденні негаразди» є одним із слабких місць у його теорії революції, бо хто вирішує межу та час народного терпіння. Але враховуючи останнє вчений зазначає, що революція, хоча й «небезпечна», проте «ліки», тобто не кращий, не гуманний, проте можливий, реальний засіб модернізації суспільства та встановлення свободи. А. де Токвіль обережно поділяв загально ліберальну тезу Г. Гроція, Т. Джефферсона, Дж. Локка, Т. Пейна та інших про право на опір, революцію щодо тиранічної влади, яка зневажає права та свободи громадян.

У «Спогадах» та «Старому порядку та революції» А. де Токвіль з позицій консерватизму категорично виступив проти будь-якої революції, розглядаючи її як насилля над законом, застерігаючи, що замість реальних свобод народ отримує псевдо свободу і ще більш тиранічну владу. Під час революції 1848 року А. Токвіль вступив до Партії Порядку, що виступала за збереження статус-кво. У «Демократії в Америці», де проблема революції постала вперше, філософ однією з причин існування демократії в Америці назвав той факт, що США не знали революцій, які підбурювали суспільний лад в Європі, визріваючи в надрах феодалізму. Мислитель порівнював засоби встановлення та здійснення демократії і свободи в Америці й у Франції. Революція в США була «плодом зрілого та обміркованого потягу до свободи, а не непевного, інстинктивного бажання незалежності». Вона не була викликана прагненням до безладдя, анархії, а навпаки «відбувалася під знаком пошани до порядку та законності» [345, с. 71]. Ідеї та почуття американців філософ вважав демократичними, тоді як європейці, на його думку, все ще у полоні «революційних пристрастей та переконань». На це токвілеве спостереження звертав також увагу дослідник американської політичної культури Л. Харц [364, с. 65].

Тобто, можна підкреслити думку філософа, що демократичні народи «люблять зміни, проте побоюються революцій». Тому революції в демократичних країнах є рідким явищем. Свою тезу вчений пояснював тим, що основу американського суспільства складає середній клас, який виявляє дуже наполегливе та міцне почуття власності, а звідси й зацікавлений у збереженні суспільного спокою. Тому ідеальним можна вважати суспільство, де «в кожного було б що втрачати та не було б спокуси когось грабувати. Це багато зробило б для встановлення миру на землі» [345, с. 459].

Історія демонструє, що і сьогодні не знімається з порядку денного проблема політичного вбивства, тероризму, міжнародних війн у демократичних країнах, особливо у молодих демократіях, бо на сучасному етапі розвитку людства, розуміння демократії втрачає морально-етичний гуманістичний зміст і стосується більшою мірою принципів організації та взаємовідносин державно-владних органів, механізмів здійснення влади.

Список використаних джерел:

1. Токвиль А. де. Демократия в Америке: Пер. с франц. / Алекс де Токвиль. — М.: Прогресс, 1992. — 553 с.
2. Миллъ Дж. С. Токвиль и его демократия в Америке / Дж. С. Милль // Рассуждения и исследования политические, философские и исторические: В 3–х ч.: Пер. с англ. — СПб.: Изд–во В. Ковалевского, 1864. — Ч. 2. — 360 с.
3. Шаблінський І. І. «Агресія» і «насильство» — поняття не тотожні / І. І. Шаблінський // Політичний менеджмент. — 2004. — № 5 (8). — С. 82–91.
4. История политических и правовых учений XIX в. Учебник для вузов / Под общ. ред. чл. –кор. РАН В.С. Нерсесянца. — М.: Наука, 1993. — 150 с.
5. Козловский В. В. Модернизация: от равенства к свободе / В. В. Козловский, А. И. Уткин, В. Г. Федотова. — СПб.: Санкт–Петербургский ун–т, 1995. — 280 с.
6. Нерсесянц В.С. Философия права. Учебник для вузов / В.С. Нерсесянс. — М.: Изд. группа НОРМА–ИНФРА, 1997. — 652 с.
7. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку / К. С. Гаджиев. — М.: Изд. корпорация «Логос», 1997. — 544 с.
8. Кирилюк Ф. М. Об'єктивно-суб'єктивно-діяльнісний вимір політики / Кирилюк Ф. М., Семенченко Ф. Г. // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. — К.: ІНТАС. — Вип. 56. — 2011. — С. 179–193.
9. Милль Дж. С. Утилитаризм. О свободе / Дж. С. Милль: Пер. с англ. — СПб.: Изд-во И. П. Перевозникова, 1900. — 426 с.
10. Одесский М. Террор как идеологема (к истории развития) / М. Одесский, Д. Фельдман // Общественные науки и современность. — 1995. — №1. — С. 167–176.
11. Платон. Диалоги / Платон. — М.: Астрель, 2011. — 350 с.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2013 р.

Семенченко Ф. Г. Политические свободы как приоритетные ценности общественной жизни и угрозы им со стороны демократического государства

Автор, обобщая обоснования таких политических цінностей как свобода и демократия, анализируя различные политические теории и концепции утверждает, что они обусловлены прежде всего потребностью социализации младшего поколения и ресоциализациеию старшого возроста, делает ударение на необходимости изучать как конструктивно-творческие, так и деструктивне аспекты влияния на политику и функционирования свободы ментально-психологических особенностей украинского народа и его политической культуры.
Ключевые слова: политические ценности, политические свободы, политические теории, демократия, ментальность, социализация, политическая культура.

Semenchenko F. Political freedom as priority values of social life and threats to them by a democratic society

By generalizing study of political values such as freedom and democracy, analyzing the different political theories and concepts claims that they are due primarily need socialization and re-socialization of the younger generation of older people, stresses the need to study both constructive and creative and destructive aspects influencing policy functioning and mental freedom and psychological characteristics of the Ukrainian people and its political culture.
Keywords: political values, political freedom, political theor, democracy, mentality, socializatio, political culture.

© Семенченко Ф. Г., 2014

УДК 316.3:323.15

Полисаєв О. П.

Доктор філософських наук, професор кафедри соціології та соціальних технологій Національного авіаційного університету

Шедяков В. Є.

Доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук, головний науковий співробітник Національного Інституту стратегічних досліджень при Президентові України

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВГОТРИВАЛОГО СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Авторами висувається та обґрунтовується концепція укорінення підходів, властивих державно-приватному партнерству в громадянському суспільстві, для забезпечення довгострокового гармонічного розвитку українського соціуму. Для цього ними розглядаються філософія, методологія, принципи, форми та механізми державно-приватного партнерства, що дозволяє їм намітити найбільш ефективні шляхи застосування концепції в умовах накладення особливостей культури постмодерну на специфіку української соціокультурного ґрунту.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, філософія розвитку суспільства, соціальне управління суспільним розвитком.

Забезпечення прогресивного вектору, довготривалості та гармонійності розвитку суспільства передбачає знаходження та вироблення у нових умовах організаційних структур власної духовної і моральної традиції. Забезпечення ж форсованого розвитку при обмеженості (а частково — й вичерпанням) матеріальних можливостей, пов‘язаних з ресурсно-рентним потенціалом, робить знаходження об‘єднуючих суспільство форм співробітництва держави та бізнесу невід’ємною складовою подальшого поступу. Між тим, невідповідний рівню історичних викликів та конкретних завдань розвитку суспільства виховний та об'єднуючий вплив інститутів культури, освіти, елітних груп — інтерпретаторів образів і носіїв сенсів — прямо корелює з принциповими

дефектами інтеграції соціальної системи та механізмів її відтворення [1, с. 163].

Вивчення засобів, шляхів і моделей інтеграції суспільства проводилося з різних позицій: з точки зору історії формування народів та їх осучаснення М. Вебер), ціннісно-культурних регуляцій (Ф. А. фон Хайєк, К. Поппер, Х. Накамура), фінансово-економічних важелів акумулювання сили та можливостей приватного та державного секторів економіки тощо. Безумовно важливим, вкрай значимим на сьогодні для України залишається завдання деталізації цих підходів відповідно до наших вітчизняних традицій та тенденцій постсучасності, що актуалізує необхідність знаходити ефективні інструменти інтеграції власних (як національних, так і регіональних) підвалин зі світовими новаціями.

Таким чином, метою запропонованого матеріалу є філософське обміркування та узагальнення наявного зарубіжного і вітчизняного досвіду, виділення його продуктивних засад щодо втілення в реальні соціальні відносини. Особливістю авторського підходу є також орієнтація не лише перенесення конкретного, що виправдав себе в іншому місці, інший час і інших умовах, інструментарію, а перш за все на пошук шляхів вирощування на українському духовно-етичному підґрунті ефективних форм об'єднання зусиль суспільства, держави та бізнесу.

Формування уявлень про необхідність широкої участі корпорацій у вирішенні соціально значущих питань проходило досить давно. Широко відомі ідеї Р. Оуена щодо створення суспільно привабливих виробництв, які можуть стати високоефективними і для підприємця, і для зайнятого на них персоналу, і для суспільства (сприяючи пом'якшенню трудових і ширше — сукупності суспільних — відносин). Нова хвиля інтересу до «корпоративного громадянства», «корпоративної етики», «капіталізму участі» тощо, стала наслідком визрівання постіндустріальних тенденцій, концентруючи необхідність пошуку шляхів посилення мотивації. Причому саме країни, що здійснювали форсований розвиток в нових умовах, були змушені особливо ретельно шукати форми інтеграції традиції, сучасності і постсучасності. Зокрема, в країнах Азії виникли державно патроновані багатопрофільні концерни (чеболі), були знайдені продуктивні сторони довічного найму тощо.

Зазначена проблема корелюється і світовою фінансовою кризою (коли ряд держав намагається знайти вихід у режимі економії, скорочення різноманітних державних програм та дотацій, посилення соціальних умов), та збільшенням тиску з боку трудових мігрантів, підвищенням привабливості для власників перенесення низки вироб-

ництв в регіони з меншими витратами на робочу силу. Разом з тим, на наш погляд, для умов України (наявності порівняно високого рівня науково-інтелектуального потенціалу, висококваліфікованих працівників та проривного рівня в ряді галузей промисловості тощо) набагато вигідніше і перспективніше робити ставку аж ніяк не на дешевизну сировини та робочої сили, а на забезпечення високомотивованої кваліфікованої праці.

Отже сьогодні принципи ефективного державно-приватного партнерства (Public-Private Partnership, PPP) та соціальної відповідальності бізнесу забезпечують об'єднання потенціалів суспільства, держави та бізнесу на продуктивній основі, допомагають вирішувати в суспільстві соціальні, екологічні, економічні, управлінські питання кардинального рівня [2–4]. Соціальна відповідальність, зокрема, включає дії бізнесу у сфері добродійності, збереження моральності, підтримки екологічної безпеки, забезпечення якості продукції, соціального захисту працівників, створення робочих місць і підтримки гідного рівня заробітної плати, взаємодії із місцевою громадою тощо.

Нині філософія соціальної відповідальності бізнесу перед країною ґрунтується на положенні про необхідність ретельного обліку інтересів усіх зацікавлених сторін, а стратегія — на моделі соціального партнерства, гри з ненульовим результатом, де виграє кожен та зростає сукупний соціальний капітал суспільства [5–6]. Це стає фундаментом як внутрішньої, так і зовнішньої культури корпорації. До найбільш наочного втілення конкретики корпоративних відносин та їх зв'язку із соціальним капіталом належить волонтерство, тобто діяльність працівників корпорації зі сприяння місцевим спільнотам та їх громадянам (що й поширює межі власне соціальної роботи, підвищує вимоги до її працівників та втягує до втілення концепцій партнерства суттєво більшу чисельність працівників поза межами вузькопрофесійного розуміння соціальної роботи). Водночас внесок корпорацій у фінансування та налагодження процесу загальної, професіональної та вищої освіти, надання інших видів допомоги передбачає, зокрема, тісну взаємодію з місцевими спільнотами, розвиток партнерських відносин із некомерційними організаціями.

Для суспільства та кожного його члена при цьому збільшується ймовірність якісного задоволення своїх потреб (за рахунок підвищення ступеня конкурентоспроможності). При цьому, з одного боку, система державно-приватного партнерства тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, а з другого — зовсім не тотожна становленню змішаної економіки (далеко не будь-яка взаємодія бізнесу та держави

в змішаній економіці може характеризуватися як елемент системи державно-приватного партнерства). Цей взаємовплив найпомітніший як за лінією організацій та інститутів громадянського суспільства, що мають помітний політичний вимір (підприємницьких об'єднань, профспілок), так і в напрямах дифузії самої корпоративної культури [7–8].

Отже, серед пріоритетних напрямів соціальної відповідальності бізнесу — збільшення людського капіталу, захист навколишнього середовища, підвищення безпеки та якості споживчих товарів, охорона здоров'я, культура, покращення етнонаціональних стосунків, допомога недієздатним категоріям населення, підтримка прав людини у сфері соціально-трудових відносин та забезпечення належних умов праці, із охороною здоров'я й дотриманням техніки безпеки включно, припинення недобросовісних прийомів ведення бізнесу, якісне управління, залучення мешканців місцевих громад до розв'язання соціальних проблем, питання соціального розвитку як всередині корпорації так і за місцем її розташування. Крім того, в межах інструментарію державно-приватного партнерства держава перекладає на бізнес частину витрат, відмовляється від неефективних важелів і елементів (наприклад, у муніципальних утвореннях), пом'якшує гостроту соціально-економічних проблем. Водночас бізнес отримує в довготривале володіння державні активи, часто — на пільгових умовах, а за тривалого стійкого партнерства — можливість гарантованого ринку збуту. Організація державно-приватного партнерства забезпечує довгострокове формування продуктивного середовища розвитку країни та відкриває можливості спільної зацікавленої участі в створенні та реалізації суспільно значущих проектів і поєднання для цього матеріальних та нематеріальних ресурсних баз і поділу ризиків між суспільством (державним сектором і неурядовими організаціями) та приватним сектором [9]. При цьому урядові, приватні та неурядові (неприбуткові) організації використовують можливості кожної, що знижує вартість високоякісних соціальних послуг.

Один із ефективних напрямів організації державно-приватного партнерства, моделі балансування ризиків — підхід з позицій корпоративного громадянства, коли від корпорації чекають виконання обов'язків повноправного та відповідального учасника суспільних відносин. Його механізми забезпечують взаємне просування суспільних інтересів, посилення ресурсної бази, гарантування участі в підтримці культурного середовища людини із екологічним включно — допомагають форсувати досягнення цілей економічного та соціально-політичного розвитку. Нині

бути корпоративним громадянином означає не тільки дотримуватися етичних норм ведення бізнесу, а й перетворювати принципи корпоративного громадянства на центральну ланку філософії, стратегії й практики бізнесу, виходячи за межі традиційної філантропічної діяльності.

Корпоративна соціальна відповідальність сьогодні характеризується різноманіттям форм, методів і напрямів реалізації зобов'язань, які добровільно для загальної вигоди приймаються корпорацією як безпосередньо в рамках бізнес-спільноти, так і поза її межами — на різних (від муніципального та регіонального до національного та міжнародного) рівнях своєї діяльності. Утім, усвідомлення соціальної відповідальності бізнесу в глобальному масштабі (від моделі, згідно з якою головною й чи не єдиною метою корпорації є забезпечення максимального прибутку, до моделі активної участі в житті суспільства) утверджувалося із значними труднощами, причому переважно в тих країнах, де індекс соціального розвитку людини надзвичайно високий. Відповідно, стрибок ролі якості соціально-політичної складової комунікацій для довготривалого успіху корпорації відбився й у передачі координації таких функцій від локальних PR-підрозділів до вищого керівництва корпорацій, а також реалізації ширших суспільних цілей, місій та ініціатив, тобто в русі від роз'яснювального обслуговування господарського процесу до складової стратегічної лінії корпорації.

Форми державно-приватного партнерства стають продуктивними виключно на засадах кореляції традиційних культурних цінностей із новаційними технологіями, відтворюваними суспільною культурою постмодерну.

Звички, традиції, інтерпретації, що народжуються різними культурно-цивілізаційними світами та трансформуються глобальними процесами, завжди мали вкрай важливе значення (що підкреслювали, зокрема, Ф. А. фон Хайєк, К. Поппер, Л. фон Мізес тощо) [10–11]. Умови соціокультурного середовища постмодерну, постійного взаєморезонування практик традиційних, модерних і власне постмодерних безпосередньо змінюють ефективність методологій та технологій взаємодії бізнесу та держави.

Неодмінними організаційними умовами діяльної участі форм і принципів державно-приватного партнерства в прогресивному перетворенні є формування відповідних національним традиціям та вимогам розвитку соціальних відносин, в тому числі, забезпечення ефективних соціальних ліфтів, системи мотивації висококваліфікованої праці та наукового пошуку, як обов’язкових наріжних елементів суспільства, виступають результати теоретичних досліджень перебігу соціаль-

них трансформацій, знання про закономірні тенденції цивілізаційного поступу. Отже подальше вдосконалення інфраструктурного, організаційного та фінансово-матеріального підґрунтя науково-інтелектуального потенціалу країни є напрямом його активізації та перетворення на інтелектуальний капітал суспільства, що розвивається, має гідні позиції в сьогоденні та світі майбутнього.

Особливої актуальності зазначене вище коло проблем набуває для України, яка на сьогодні повністю вичерпала можливості подальшого функціонування в якості пострадянської спільноти. На часі — глибинні реформи, які створять реальні можливості для пришвидшених змін у всіх без винятку сферах суспільного життя. Альтернативою такого роду трансформаціям може лише поступова стагнація та втрата власної державності, що повинні усвідомити всі без винятку суспільні прошарки та верстви. Однак зазначене аж ніяк не означає, що слід чекати того моменту, коли українці в абсолютній більшості «дозріють» до розуміння нагальної потреби соціальних трансформацій. Модератором такого роду змін повинна стати провідна суспільна верства, яка покликана взяти на себе відповідальність за їх перебіг та результати. Однак станом на нинішній час слід констатувати, що так звана українська еліта розколота по ряду формотворчих чинників, які заважають їй перетворитись на консолідуючий суспільний фактор. І справа не лише в тому, що в періоди загострення соціальних суперечностей, в Україні вкотре актуалізується проблема цивілізаційного вибору, яка, на нашу думку, все більше трансформується в політичну площину та набуває обрисів політичного ангажементу аж до недобросовісних спекуляцій. Такого роду політико-ідеологічні конструкти поступово втрачають своє світоглядне значення і вже у найближче десятиліття остаточно відійдуть у минуле у духовних орієнтирах українців. Більш вагомими чинниками, на нашу думку, є нездатність правлячої верстви України усвідомити власну відповідальність за долю держави в силу наступних причин: перша з них полягає в тому, що на протязі десятиліть, а можливо століть, найбільш креативні, освічені та динамічні представники української еліти систематично поповнювали владні структури держав, які на той час володіли певною частиною України. Ті ж, хто залишались, системно виховувались виключно як слухняні виконавці вказівок метрополії, перебуваючи під багаторівневим та систематичним контролем довірених осіб центральної влади. Саме тому вищий управлінський ешелон незалежної України понад два десятиліття так і не навчився мислити стратегічними категоріями, оперуючи виключно інтересами одного дня без всякого

огляду на майбутнє. Такого роду залежність проявляється у цілого ряду постколоніальних спільнот, адже національні елітні верстви таких держав формувались під визначальним впливом метрополії, копіюючи навіть поведінкові моделі управлінських еліт метрополії.

Друга причина полягає в тому, що кожна новостворювана держава об'єктивно неспроможна формувати кадри кваліфікованих управлінців на засадах, напрацьованих в межах попереднього політичного режиму. Саме тому на першому етапі свого становлення, новостворена спільнота змушена опиратися на добросовісних управлінців попередньої епохи, знання, вміння та корпоративна культура яких, на певний час робить їх незамінними і за нових умов. Однак по мірі утвердження нових соціальних відносин в управлінські структури починають рекрутуватись нове покоління керівників, яке покликане виконувати функції управління за принципово інших умов. Те, що вони не є переобтяженими корпоративним духом своїх попередників та не пройшли належного адміністративного вишколу в межах попередньої управлінської парадигми, вважається навіть їх перевагою. Адже вони здатні легко долати консерватизм своїх попередників, встановлювати нові правила поведінки, розв'язувати складні соціальні проблеми нетрадиційними методами, недоступними для їх попередників. Маючи величезний кредит довіри суспільства, такий тип управлінців нерідко прагне досягти бажаного результату за будь яку ціну, із протиправними включно. Системність, досвід та знання при вирішенні складних управлінських завдань нерідко компенсується адмініструванням, засобами репресивного впливу. Більше того, чим менше такий керівник переобтяжений традиційними культурними здобутками, тим більш успішним він здатен проявити себе за нової соціальної ситуації, адже в арсеналі такого керівника відсутні будь які табу на власні дії. Коли ж кількість такого роду управлінців сягає певної критичної маси, в суспільстві починається яскраво виражений процес деградації управлінських структур, однак зцементованих круговою порукою загальної безграмотності та беззаконня.

На нашу думку, перші десятиліття становлення будь якої нової держави характеризуються не лише розв'язанням назрілих і вкрай важливих проблем соціального характеру, а й поряд з цим — несистемними та спонтанними спробами віднаходити прості вирішення складних завдань неадекватними засобами, здатними призвести навіть до виникнення безпосередньої загрози державі внаслідок такого роду діяльності.. Саме тому заключна фаза такого типу управління починає тяжіти до авторитаризму, як засобу приховати власні помилкові рішення,

прорахунки та зловживання, спроб перекласти відповідальність за них на реальних або видуманих опонентів. Зрозуміло, що це стає можливим лише за умови жорсткого інформаційного диктату, підконтрольних ЗМІ та придушення найменших спроб публічної критики влади.

Класичний приклад цього — катастрофа Червоної армії у 1941 році. Маючи величезні переваги практично у всіх видах озброєнь (по танках і літаках — у 2–3 рази), потужну кадрову армію, вище військово-політичне керівництво СРСР своїми безграмотними діями поставило країну на грань знищення. Досить швидко було призначено винуватих в особі генерала Павлова, однак це аж ніяк не змінило ситуацію. Саме тоді стало очевидним, що керувати військовими діями здатні виключно професіонали, але аж ніяк не різного роду наспіх натаскані висуванці, що опинились на високих посадах внаслідок управлінського вакууму після чисток 1937 року. На нашу думку, при розгляді сталінського терору, явно недостатньо акцентується увага на закономірних проявах зазначеного феномену практично у всіх постреволюційних країнах.

Вважаємо, що протягом перших двадцятиліть існування нової соціальної системи, управлінські структури проходять процес консолідації та усвідомлення власних корпоративних інтересів. Саме зазначений інтерес, корельований із почуттям самозбереження диктує їхні дії по лібералізації існуючого політичного режиму та позбавлення його рис надмірної агресивності та жорстокості попереднього періоду, а відтак — позбавлення владних повноважень найбільш одіозних представників правлячої верстви, які в масовій свідомості асоціюються із зазначеними явищами. Це стає головною причиною розколу правлячої верстви у межах новоствореної соціальної спільноти на два ворогуючі табори, які по різному тлумачать перспективи поступу власного соціуму. Представники першого з них, прагнучи радикальних соціальних змін, намагаються апелювати до згасаючих протестних настроїв широкого загалу, який однак вже втратив революційний запал та довіру до нової влади, не бажає, а часом і нездатен здійснювати перетворення такого роду.

Їх опоненти прагнуть закріпити вже досягнуті результати перетворень, та спирається на втому суспільства від прискорених соціальних новацій, прагнення встановити стабільну систему стосунків. В суспільстві, як реакція на зростаючу дисфункцію бюрократичного правління, починають активно рости патерналістські настрої, очікування приходу доброго батька-правителя, здатного одним помахом руки поставити на місце чиновництво, що втратило почуття всякої міри щодо нехтування

потребами суспільства. Таким чином автократична форма правління набуває реального обрису, і реалізація її стає лише питанням часу та наявністю політичних сил, готових підтримати узурпацію влади.

Минуле століття дає нам підтвердження такого перебігу подій у десятках країн Європи, Азії, Латинської Америки, африканського континенту, однак у більшості випадків авторитаризм з неминучістю трансформувався у відкриту диктатуру, повалення якої коштувало суспільству неймовірних зусиль. Силовому демонтажу диктаторських режимів, з їх драматичним перебігом, присвячені тисячі філософських досліджень, однак, на наш погляд, більш ретельного дослідження потребують ті країни, в межах яких авторитарні політичні режими поступово трансформувались у демократичні спільноти, із сталими інституціями громадянського суспільства. Приклад Фінляндії, Литви, Естонії першої половини минулого століття, засвідчує, що не варто зосереджувати увагу виключно на особистісних якостях тодішніх лідерів зазначених держав. Головне тут — відсутність політичної корупції як соціального явища, а отже створення здорової політичної конкуренції партій та організацій, здатних поставити власний бюрократичний апарат під контроль суспільства та поступово оздоровлювати його. Однак це може бути лише за однієї умови: весь спектр політичних партій країни орієнтований на спільну стратегічну мету, а розходження можуть виникати виключно у тактичних засобах її досягнення.

Наступним, не менш вагомим фактором є небезпека вимивання із середовища державних управлінців найбільш ефективних менеджерів у бізнесові та політичні структури, адже рівень морального та матеріального стимулювання там може бути значно вагомішим у порівнянні із державною службою. Саме тому цілому ряді розвинутих країн уведено так званий принцип горизонтальної ротації. Суть її полягає в тому, що державні чиновники періодично пересідають у крісла потужних корпорацій із змішаним капіталом, громадських чи міжнародних організацій, що є запорукою їх подальшого кар’єрного росту за основним місцем роботи.

Але нині в Україні ще не зроблено свідомого вибору нового проекту розвитку, не закінчено інституційно-інфраструктурне оформлення адекватних новим умовам навіть системотворчих відносин. Причому, на наш погляд, прогаяння часу в цьому загрожує втратою суб'єктності: не маючи власної стратегії, перетворюєшся на елемент чужої, крокуєш від якості суб'єкта до рис об'єкта. Відтак сьогодні істотно збільшується значення історичної спадщини, соціальних ілюзій та «карнавальних»

технологій у свідомому соціальному проектуванні дійсності: форми відомих процедур та явищ приховують геть інший зміст. Окреслилися й межі зростання: відчуття соціальної несправедливості підточує політичну стабільність, знижує ефективність управління країною. Кожний із попередніх етапів розвитку суспільства не тільки змінював ресурсну базу підготовки та здійснення інформаційного впливу, а й трансформував управлінську техніку. Якість присутності в інформаційній сфері постсучасності дедалі більше залежить від уміння оперувати хибними величинами соціального та індивідуального життя. Зростає й специфічна регулятивна роль симулякрів суспільного сприйняття. Підкреслимо, специфіка такого роду неадекватних уявлень в суспільстві робить їж небезпечними і для суспільства політичних діячів. Адже попри їх надуманість та штучність, вони здатні відволікати суспільство від вирішення нагальних соціальних проблем. Для успішного проведення нової модернізації необхідно вийти на так звані світові стандарти швидкості та обсягу отримання об'єктивної інформації, забезпечити її доступність і якість. Вказана проблема набуває особливої гостроти в умовах інформаційного суспільства, коли задля опрацювання на порядки зрослих об’ємів інформації з неминучістю залучаються десятки наукових центрів країни із тисячами співробітників. Відповідно, отримання інформації із різних джерел урахування специфіки її отримання, перевірка достовірності, і, врешті, систематизація та передача користувачам, потребує радикального перегляду традиційних механізмів відтворення інформаційних потоків у сучасному соціумі. Лише та спільнота матиме можливість адекватно реагувати на виклики суспільства постмодерну, яка зуміє забезпечити її системне та ефективне використання. Основою такого оновлення з необхідністю виступає інтелектуалізація управлінської діяльності, здатність до системного відтворення інформації. Адже традиційні підходи, суть яких полягає у прагненні охопити весь інформаційний масив, є неймовірно затратним та недостатньо надійним. Скажімо, дані про підготовку теракту 11вересня 2001 р. у США, були отримані з різних джерел не менше 10 разів, однак не опрацьовані належним чином, вони не отримали належного реагування.

З огляду на сказане вище, мають суттєво трансформуватися, на нашу думку, техніки державно-приватного партнерства, застосування яких втрачає свою ефективність в сучасних умовах. Свого часу період «бурі та натиску» робив характерними, звичними та загальними технології адміністрування та жорсткого управління, органічною складовою якого виступало насильство. Цей підхід колись доволі повно виклав

радянський селекціонер Іван Мічурін: «Ми не можемо чекати милостей від природи. Взяти їх у неї — наше завдання». Пригадаймо також: «природа — не храм, а майстерня», «коли ворог не здається…». Нинішня цивілізація взагалі розвивалася на ідеях жорсткої утопічної соціальної інженерії, які закладені Платоном і Руссо, Марксом і Вольтером. Вони передбачають, що всі корисні інституції начебто є результатом цілеспрямованого та усвідомленого соціального конструювання «згори». Впродовж тисячолітньої історії людства, це тлумачилось як норма, що знаходила своє виправдання як фактор організації соціального буття. Інша річ — період глобальної трансформації, проростання форм мережевої організації та стратегічного співробітництва, фіксації господарських систем до-, пост- і власне індустріальних в одному часовому просторі. На передній план виходять процеси, які не є жорстко детермінованими за означенням. Або ними не можна керувати взагалі, або ж можливості проектування та регуляції із запланованими наслідками обмежені. Відповідні методологічні та технологічні трансформацій з'являються на передньому плані соціального проектування ефективного розвитку державно-приватного партнерства, що має віддзеркалитися в інституціоналізації філософії освіти [12–14].

В цій ситуації наслідки рішень залежать як від своєчасного сприйняття світових інновацій, так і від вміння використати свої особливості. Отже — від пошуку та реалізації ексклюзивних варіантів дій. Саме в цьому вкрай великою є роль управлінської еліти країни [15–17].

Причому характер трансформацій безпосередньо торкається змін у організації та забезпеченні ефективної соціальної роботи, отже — в формуванні необхідних знань та навичок у її працівників в процесі їхнього навчання: як отримання освіти, так і подальшого її осучаснення [18–21].

Таким чином, державно-приватне партнерство в умовах постіндустріального суспільства ми розглядаємо як магістральний шлях, що відкриває можливості для створення нової якості взаємодії людини та суспільства при вирішенні соціально значущих питань. За сучасних можливостей впливу людини на навколишнє середовище, динаміка соціальних змін набуває небаченого прискорення, що актуалізує проблему науково обґрунтованої оцінки соціальної ситуації, адже ціна помилкового рішення може мати необоротні наслідки.

Відповідно, розгортання переваг державно-приватного партнерства на рівні теоретично обґрунтованих підходів та мінімізація негативних проявів групового і особистісного егоїзму, може бути ефективно орга-

нізовано шляхом використання інноваційних принципів соціальної взаємодії. При цьому, відповідальність перед суспільством усіх національних суб'єктів такого роду взаємодії, насамперед, торкається балансу обов'язків та прав, з одного боку — держави; з іншого — приватних підприємців.

Доцільно, в якості реперних точок подальшого розвитку країни, здатних сприяти прискореному примноженню соціального капіталу, розглядати інституції освіти, науки та підприємництва, їх взаємозв'язки, що базуються на стратегічному партнерстві. Світовий досвід засвідчує що створення так званих «силіконових долин» за американськими зразками в сучасних умовах хоча й створює умови для науково-технічного прискорення, однак не вирішує основного проривного завдання — створення нової якості соціальних стосунків. Постіндустріальні спільноти в найбільш розвинутих країнах тяжіють до формування горизонтально орієнтованих зв'язків. Саме тому найбільш ефективні з них оформлюються в холдинги, зростають до рівня бюджето- та містоутворюючих виробництв — «великих батальйонів» економіки як, наприклад, за південнокорейським досвідом, «чеболі» — багатогалузевих конгломератів та інтегрованих бізнес-груп під державним патронатом. За цих умов особливо значущої для закріплення позитивних тенденцій має стати роль власне університетської науки, як досить рухомої та безпосередньо пов'язаної з потребами освіти, наукового потенціалу та виробництва.

Завдяки інфраструктурному забезпеченню, організаційному закріпленню пріоритету таких комплексів та їх фінансової підтримки, можливим стає не лише зберігання, але й розвиток переваг вітчизняної теорії та практики, в тому числі — закріплення і формування навичок європейських форм взаємодії та стимулювання, а також сприяння вихованню передового рівня наукової, організаційної, трудової культури.

Список використаних джерел:

1. Дубин Б. В. Россия нулевых: политическая культура — историческая память — повседневная жизнь / Б. В. Дубин. — М.: РОССПЭН, 2011. — 391 с.
2. Public-Private Partnerships And Community Participation On Applications Of Space Technology For Socio-Economic Development Compilation Of Policies And Practices In Selected Escape Member Countries / Economic And Social Commission For Asia And The Pacific, 2007 // Mode of access: http://www. unescap. org/idd/pubs/STAS_PPP_and_CP_in_space_applications. pdf

3. Public private partnerships (PPP) in infrastructure projects / Public auditing guidelines /Comptroller & auditor general of India, 2009 // Mode of access: http://infrastructure. gov. in/pdf/ppp-project. pdf
4. Перегудов С. П. Корпорации, общество, государство: эволюция отношений / С. П. Перегудов. — М.: Наука, 2003. — 350 с.
5. Проекти в галузі інфраструктури: партнерство державного та приватного секторів / П. В. Захарченко, А. О. Сосновський, О. М. Гавриш, С. А. Ушацький. — К.: СПД Павленко, 2010. — 252 с.
6. Москаленко О. М. Міжнародний досвід участі венчурних фондів у державно-приватному партнерстві // Проблеми формування нової економіки XXI ст.: Матер. II Міжнар. наук. — практ. конф. — Дніпропетровськ, 2009. — Т. 3. — С. 117–119.
7. Перегудов С. П. Корпоративное гражданство: концепции, мировая практика и российские реалии / С. П. Перегудов, И. С. Семененко; Рос. акад. наук, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. — М.: Прогресс-Традиция, 2008. — 448 с.
8. Перегудов С. П. Крупная корпорация как субъект публичной политики / С. П. Перегудов. — М.: ГУ ВШЭ, 2006. — 168 с.
9. Риски бизнеса в государственно-частном партнерстве: Национальный доклад / С. Е. Литовченко, В. А. Евсеев, А. Е. Дынкин, А. Д. Нефедьев, Я В. Семенов. — М.: Ассоциация менеджеров, 2007. — 317 с.
10. Поппер К. Нище та историцизма / К. Поппер. — М.: Прогресс, 1993. — 187 с.
11. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность / Ф. А. Хайек. — М.: Новости, 1992. — 304 с.
12. Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Н. Лукман. — М.: Медиум, 1995. — 333 с.
13. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. — 576 с.
14. Диксон П. Бизнес-тренды: Стратегическое моделирование будущего / П. Диксон. — М.: Эксмо, 2005. — 480 с.
15. Ожиганов Э. Н. Стратегический анализ политики: Теоретические основания и методы / Э. Н. Ожиганов. — М.: Аспект Пресс, 2006. — 272 с.

16. Полисаєв О. П. Національні еліти у системі соціального управління і трансформаційні міфологеми / О. П. Полисаєв, В. Є. Шедяков // Вісник НАН України. — 2007. — № 8. — С. 18–30.
17. Власть и элиты в российской трансформации / [Под ред. А. В. Дуки]. — СПб.: Интерсоцис, 2005. — 296 с.
18. Философия социальной работы / [Под ред. В. И. Митрохина]. — М.: Союз, 1990. — 234 с.
19. Пейн М. Сучасна теорія соціальної роботи / М. Пейн. — К.: Либідь, 2000. — 456 с.
20. Попович Г. Соціальна робота в Україні та за рубежем / Г. Попович. — Ужгород: Гражда, 2000. — 134 с.
21. Управлінські аспекти соціальної роботи / [За заг. ред. М. Ф. Головатого]. — К.: МАУП, 2004. — 368 с.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2013 р.

Полисаев АП., Шедяков В Е. Государственно-частное партнерство как условие долгосрочного устойчивого развития украинского общества

Авторами выдвигается и обосновывается концепция укоренения подходов, свойственных государственно-частному партнерству в гражданском обществе, для обеспечения долгосрочного гармоничного развития украинского социума. Для этого ими рассматриваются философия, методология, принципы, формы и механизмы государственно-частного партнерства, что позволяет им наметить наиболее эффективные пути применения концепции в условиях наложения особенностей культуры постмодерна на специфику украинской социокультурной почвы. потребность в адекватной институционализации философии образования.
Ключевые слова: государственно-частное партнерство, философия развития общества, социальное управление общественным развитием.

Polysaev A., Shedyakov V. Public-private partnerships as a condition for long-term sustainable development of Ukrainian society

The authors put forward and justify the concept of rooting approaches inherent in public-private partnerships for long-term harmonious development of Ukrainian society. To do this, they are considered philosophy, methodology, principles, forms and mechanisms of public-

private partnership, which allows them to identify the most effective ways to apply the concept in a postmodern culture overlay features to specific socio-cultural Ukrainian soil.
Keywords: public-private partnerships, the philosophy of society, social management social development.

© Полисаєв О. П., Шедяков В. Є., 2014

УДК 304.4:316

Сащук Г. М.

Доктор політичних наук, доцент Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядається комплекс соціально-культурних чинників формування інформаційного суспільства як нового цивілізаційного явища.

Ключові слова: культура, цивілізація, інформаційне суспільство, кіберпростір

Сучасне інформаційне суспільство характеризується як «новий культурний ландшафт», який адекватно відбиває «новоцивілізаційний менталітет» [1]. Його особливостями є те, що культурні явища віднині формуються і функціонують в умовах «відкритих систем», які, своєю чергою, тяжіють до культурного синтезу і конструювання на основі різнорідних культурних «цитат». Характерною рисою новоявленого менталітету суспільства «третьої хвилі» є й те, що він рефлексує радикальну зміну ціннісних орієнтирів, асоціюється у багатьох дослідників з духовною кризою, втратою моральних критеріїв.

«Кінець аксіологічних орієнтирів» — так визначила сучасну ситуацію у сфері духовного життя Жаклін Рюс. Сучасна культура — це культура, яка прагне позбутися традицій де ми спостерігаємо агонію ідеологій, що розхитала, як ще ніколи не бувало, всі свої поняття і, таким чином, постала перед порожнечею [2, с. 529].

Зміна світоглядних парадигм, девальвація культурних ідеалів, знецінення моральних чеснот (аномалія як «нова норма») — спричинила позиціювання іронії як форми життєво-поведінкового світовідношення. Іронія, за висловом Т. Бодуена, ключовий троп постмодерної культури серед інших фігур мови — таких, як метафора, метонімія, синекдоха, які конотують або денотують значення через ланцюг асоціацій. Хоч іронію часто розуміють як «суто негативне ставлення до світу», вона не обов'язково є простим позуванням. Іронія «руйнує нібито самоочевидне значення висловлювання, ідеї або образу й очищає цей образ від того, що він, як вважалося, містив у собі. Іронія висмоктує повітря зі свого об'єкта, але тільки для того, щоб надути його згодом» [3, p. 100].

Квінтесенцію змін, які обумовлює інформаційне суспільство, є трансформація культури. Це стосується, насамперед, технологічної культури, яка зумовлює технологічні засади устрою життя людей. Однією із найвиразніших рис цієї культури є її дистанційність. «Технологічна культура, — зазначає Леш, — це, насамперед, дистанційна культура. Форми життя стають формами життя на відстані». Неминучим наслідком цього є радикальна зміна соціального буття людини. «Оскільки форми мого соціального буття виявляються з такою неминучістю і звичністю буттям на відстані, і оскільки я нездатний подолати подібні дистанції, я не можу набути соціальності, за умов позбавлення моїх технологічних доповнень» [3, p. 15].

Своєрідною калькою коеволюційних процесів, свідченням появи нових зв'язків у структурі інформаційного суспільства є технонаука. Мережа науки, технології, інженерної справи, яка онтологічно складається паралельно системі Інтернету, утворює матеріальний каркас останньої — виразна ознака нової цивілізації. У термінах технонауки відбивається реальний синтез різноманітної за функціями і призначенням інтелектуальної та матеріально-виробничої діяльності людини, фіксується факт перетворення науки на суттєву ознаку якісно нового типу суспільного «modus vivendi». Наука, технологія, інженерна справа, промислове і культурне проектування та конструювання вже не є окремими видами діяльності. Навпаки, вони співіснують, взаємозумовлюють один одного, впливають на розвиток і вдосконалення своїх «партнерів». У наш час технонаука означає «динамічні відносини між інструментами та людьми в культурному контексті, що приносить із собою концептуальні та практичні зміни» [4, p. 175].

Підкреслюючи людський аспект технонауки, Р. Сессовер зазначає, що технонауку як констеляцію науки, технології та інженерної справи можна найкраще зрозуміти в термінах діяльності членів спільноти (у значеннях, розвинутих Робертом Мертоном, Майклом Поланьї або Томасом Куном). Відбувається зміщення від розмов про технонауку як таку до діяльності технонаукової спільноти, що свідчить про те, що ми маємо справу з людьми, які виготовляють, розподіляють і використовують технологічні знаряддя та інструменти у власних цілях. Коли ми згадуємо, що існує людське обличчя, невіддільне від технонауки, це допомагає нам усвідомити внутрішню слабкість технонауки та необхідність її подальших критичних оцінок і перегляду [5], — пише Р. Сессовер.

Вчений наголошує на етичній відповідальності тих, хто уособлює технонауку. Теза про необхідність практичного дискурсу щодо відповідальності усіх, хто бере участь у технонаукових новаціях (в біохімії, астрофізиці, генетичних дослідженнях), — одна з найпоширеніших у теоретичній та праксеологічній культурі доби становлення постіндустріального суспільства, в якому інформація, знання стають домінантою свідомості.

Одним з перших цю тезу сформулював у 1989 р. Евандро Агацці, вбачаючи специфіку будь-якої суто людської діяльності (в тому числі наукової і технічної) в свободі. Він порушує проблему деонтологічних вимог щодо науки, особливо в її прикладній формі. Якщо фундаментальна наука опікується пошуком істини, враховує вимоги доброчесності на рівні інтелектуальної культури дослідника, то в прикладній науці виходить на перший план вимога відповідальності: «Першорядною метою виступає певна можливість практичного застосування знання, звідси наука етичних проблем, які виникають у зв'язку з конкретними цілями, заради яких працює прикладна наука» [6, p. 205]. Наголошення на обов'язковості етичних критеріїв перетворюється на лейтмотив сучасних розумінь «призначення» науки і техніки, їх перетворення в «людську технологію».

Моральні засади мають забезпечити «належне» використання знання, науки, техніки заради запровадження такого типу діяльності «соціальної влади», яка була б спроможною забезпечити людей «бажаними або потрібними цінностями», — вважає Тоффлер. Поділяючи цю думку, А. Грінвальд зауважує, що в сучасному суспільстві знання, яке спрямоване на майбутнє, «етична рефлексія» має супроводжувати будь-які людські рішення, як у сфері науково-технічної політики, так і в повсякденному житті [3].

Поступовий перехід постіндустріального та інформаційного суспільства до антропогенної, ноосферної цивілізації — об'єктивний процес. Який багато в чому зумовлюється тими зрушеннями і якісними змінами, що відбуваються в усіх ланках культури інформаційного суспільства. Адже інформатизація пронизує не тільки державні структури, соціальні інститути, виробництво, сферу послуг, а й побут, дозвілля людини, спричиняючи зміни способу її життя. Безсумнівним наслідком інтенсифікації інформаційних потоків є прискорений розвиток не лише інформаційного, а й людського потенціалу, підвищення рівня освіти та обізнаності громадян, а завдяки цьому — формування всебічно активних верств населення, для яких здобування та використання нової інформації стає потребою і звичкою.

Відмітною рисою інформаційної цивілізації є те, що темпи культурних змін, творчість нових соціальних і культурних форм у багато разів зростає. Новий інформаційний простір, якісно інше в культурному відношенні суспільне середовище потребує, крім іншого, саме метафоричного, образно-символічного осмислення і вираження: «віртуальна реальність», «кібер-простір», «електронний фронтір», «електронна агора», «дигітальна культура» тощо.

Зокрема, дигітальна культура — якісно новий витвір інформаційної технонауки, різновид інформаційної культури, яка опосередкована та трансформована електронно-обчислювальними, цифровими технологіями (компакт-дисковими пристроями запам'ятовування, кишеньковими комп'ютерами, мініатюрними довідниками тощо), які обробляють інформацію, що надходить адресатові, та подають об'єднані відповідним чином результати у комп'ютер-накопичувач. Давід Болтер, автор праці «Людина Тьюрінга», вважає, що ця технологія «розвиває зв'язки, метаморфічні чи інші, з культурологією, філософією або літературою, вона завжди доступна, щоб використати її як метафору, приклад, модель або символ» [7, p. 39].

Теоретики інформаційного суспільства, зокрема Деніс Вайс, вважають, що завдяки широким, по суті, безмежним, аж до витворення штучного інтелекту, можливостям комп'ютера, переходу від аналогових до цифрових (дигітальних) засобів передачі інформації в суспільстві, відбуваються революційні зміни. Зокрема в таких галузях культури, як мистецтво, політика і право. Він зазначає: «Комп'ютер дав поштовх вельми поширеним змінам суспільства та культури, утворюючи дематеріалізовану добу, за якої фундаментальною категорією стає вже не матерія, а інформація, що підлягає обробці»,- зазначає дослідник. Наголос на інформації разом із впевненістю, що все може бути раціонально проаналізоване в дигітальних термінах, трансформував такі науки, як генетика (гени порівнюються з ланцюжками електронно-цифрової інформації), неврологія (мозок розглядається як масивний пристрій для обробки інформації, що кодує дигітальні сигнали), когнітивні наукові царини (галузі штучного інтелекту, психології та філософії), бізнес та економіку.

У праці «Електронний світ» Річард Ленгем твердить, що електронно-цифрове кодування відкриває майже математичну еквівалентність у мистецтві, і це нагадує велику мрію Платона про єдність цього знання. Прихильники дигітальної культури вбачають в ній відновлену міждисциплінарну культуру, яка зводить воєдино всі види мистецтва і науки [8, p. 11].

У міру вдосконалення сенсорно-передавальних можливостей електронних приладів виникає такий різновид інформаційної культури, як синестична культура. Суть цього феномену, пояснює бельгійський філософ Ю. Ерман, полягає в тому, що нові канали, засоби медіа та інтернет уможливлюють здобування таких видів інформації, що мають специфічно телематичну природу і цим принципово відрізняються від звичайних форм комунікації.

Характерна ознака синестезійної культури полягає в тому, що в ній відбувається синтез різноманітних інформаційних елементів та блоків, внаслідок чого виникає сумарний ефект телесинестезії (tele-synesthesia). «У майбутньому наша свідомість, наше тіло і наші відчуття зіткнуться з новим досвідом, з синестезійними якостями, які є моментальними, передусім мультисенсорними, як результат нових медіа» [9, p. 130]. Синестезія, пояснює дослідник, дає можливість комплексно сприймати всі «кольори» інформаційного повідомлення. Синхронізуючи образи, звук, рухи, відчуття дотику, електронні медіа здатні перемішати і сплавляти один засіб з іншим, внаслідок чого кольори можна почути, звуки — побачити, а слова — відчути на дотик.

На думку М. Мерло-Понті, синестезія поступово витісняє природний спосіб сприйняття світу. У «Феноменології сприйняття» він писав: «Синестезійне сприйняття — це правило, і ми не усвідомлюємо цього факту з тієї єдиної причини, що наукове знання зміщує і переміщує епіцентр нашого досвіду в такий спосіб, що ми призвичаїлися більше не бачити або більше не чути, і взагалі — більше не відчувати» [10, p. 29]. Нова синестезійна культура, вважає дослідник, сформує новий тип особистості — синестизійну людину, яка буде здатна сприймати водночас і цілісно всі чуттєві взаємодії: образ і звук, відчуття й силу предмета чи об'єкта, про який подається інформація.

Завдяки синестезійному телефакту виникають віртуальні світи. «Віртуальні світи вже виникли в багатьох різних сферах. Сьогодні можна знайти їм застосування — зоряні образи, віртуальні університети, кінематографічні анімації й симуляції, телеконференції, телепраці, віртуальні подорожі, віртуальні роботи, телекупівля, телемедицина, теленавчання тощо» [11]. Віртуалістика міцно втілилася у наукомістке виробництво. Особливість віртуальних підприємств, інститутів, організацій полягає в тому, що вони не прив'язані жорстко до певного місця, навіть щодо конкретної держави. Вони здатні за рахунок своєчасно здобутої і швидко переробленої інформації гнучко реагувати на будь-які запити споживачів і коливання ринку, «самоперебудовуватися відпо-

відно до цих запитів і коливань, перетворюючись на саморефлексивну систему» [12, с. 34].

Віртуальна реальність, таким чином, набуває самостійного статусу буття інформації як ідеальної конструкції, «що не є гносеологічним образом дійсності». Це — «паралельний світ» змодельованої творчої фантазії. Віртуальна реальність робить не лише немислиме цілком мислимим, а й функціональним [11, p. 32].

Оскільки в інформаційному суспільстві відбуваються радикальні перебудови всіх складових («сили, грошей та розуму»), наявні якісні трансформації в бізнесі, економіці, політиці і в культурі взагалі, Тоффлер зосереджує увагу на тих чинниках, які забезпечують нове розуміння влади. Якщо Френсіс Бекон ставив знак рівності між знанням і владою, то Тоффлер своїм завданням вважає з'ясування «якості» знання, яке забезпечує сучасну владу. У структурі знання, яке є «не тільки джерелом високоякісної влади, а й найважливішим компонентом сили і багатства» [13, с. 40], найпомітніше місце посідає інформація. Влада інформації набуває надзвичайного значення, адже за роки свого існування інформація перетворилася на фактор еволюції всієї Цивілізації. Інформація — основа інноваційного стилю мислення. «Мережа» перетворилася на універсальну метафору сьогодення: мережева економіка, мережева логіка, мережевий інтелект.

«Знання» у вигляді феномену свідомості і практики стає паролем сучасної епохи, набуває універсального філософського статусу. Цей термін «охоплюватиме або відноситиме до певних категорій інформацію, дані, уявлення та образи, а також підходи, цінності та інші символічні продукти суспільства, незалежно від того, «істинні» вони, «приблизні» чи «хибні» [14, с. 41]. Багата інформаційна природа знання надає йому світоглядного значення, викликає «величезні зміни в нашому баченні світу, у ставленні до цінностей і влади», зумовлює «гігантські зсуви» в розумінні суспільного базису, системи суспільної свідомості. Саме ця обставина змушує вдатися до застережень щодо всемогутності та благодійності інформаційної влади.

Однак, як і в будь-якій галузі людського життя, не слід вдаватися до перебільшення ролі і значення інформації. Створення ідолів, зазначає Ф. Бекон, гальмує процес пізнання сутності речей, «затьмарює» інтелектуальний зір людства, сприяє утворенню нових міфів, одним з яких є міф про всесильність і всевладність комп'ютерного світу, що існує, зокрема, у вигляді Інтернету. Ще наприкінці 70-х років XX ст. Е. Фромм попереджав про можливість виникнення «інформаційного імперіа-

лізму». Необмежена інформація і комп'ютеризація перетворює людську природу, деформує її, змінює людську свідомість, позбавляє особистість емоційного світу.

У працях провідних західних теоретиків — Е. Тоффлера, Д. Нейсбіта, Е. Сміта — зазначаються наявні та латентні загрози, типові для інформаційного суспільства. Серед них — небезпека «інформаційного синдрому», поява нового різновиду олігархії та монополії — когнітократія, інфократія, нові види маніпулювання масовою свідомістю та поведінкою, засобами та можливостями ЗМІ, складність адаптації пересічного громадянина до зростаючих потоків інформації з наявною суперечливістю її змісту.

Серйозну загрозу являє небажане втручання держави у приватне життя громадянина, організоване на базі інформаційних технологій, «хакерство», нелегальне проникнення у банки даних стратегічного або суспільного характеру.

Британський філософ С. Леш у книзі «Критика інформації», осмислює загрозливі перспективи гіпертрофованої влади інформації і попереджає, що інформаційне суспільство характеризується швидким зростанням невизначеності, а теорія інформаційного суспільства поступово перетворюється на «теорію непередбачуваних наслідків». Одним з таких є інформаційна культура, «яка через заперечення комплексності, завдяки класифікованій простоті інформаційного суспільства розростається вшир і стає неконтрольовано комплексною» [3, p. 27].

На відміну від прихильників постмодерністського схвалення «деконструювання системності», руйнування комплексності, С. Леш вважає, що завдяки такій динаміці суспільство стає безпрецедентно рухливим, позбавленим стійких відносин і міцних засад. Внаслідок цього домінантними в структурі суспільних зв'язків стають відносини (а не виробництва), які мають тільки теперішнє, ситуативне, швидкоплинне значення. Одна з принципових відмінностей інформаційного суспільства від усіх попередніх соціальних структур полягає в тому, вважає дослідник, що суспільство відривається від своєї об'єктивної основи і переносить людей у сферу суб'єктивного, перетворює їх життя на гру, яка набирає всіх ознак реальності. У цій реальності панує логіка наслідків, а не цілей, втрачається значення довготривалих пріоритетів. В інформаційному суспільстві існує безпрецедентне змішування всіх традиційних категорій, що, в кінцевому підсумку, дезорієнтує індивіда і підкоряє його дії анонімним, несуспільним, нелюдським силам і обставинам. Тому виникає головна проблема інформаційного сус-

пільства — проблема культури як соціально-духовного середовища людського буття.

Характерними ознаками культурного виміру інформаційного суспільства є антропізація, гуманізація та етизація всіх складових буття людини. І хоча ці тенденції ще далеко себе не реалізували, постійно гальмуються супротивом прагматичних, ринково-зумовлених чинників, відчувають на собі могутній вплив споживацьких стереотипів та гедоністичних настроїв, їх наявність дедалі виступає виразніше, а кількість прихильників їх постійно зростає.

Як свідчить світова практика, інтенсифікація інформаційних процесів, дедалі глибше опрацювання інформації і розширення діапазону її використання підвищує стійкість суспільної системи, її гнучкість і мобільність, посилює адаптацію до зовнішніх умов, що швидко змінюються, забезпечують живучість і усталеність існування суспільства, окремих індивідів. Нинішній етап розвитку українського суспільства потребує своєчасного осмислення питання щодо сутності, характеру та динаміки руху до інформаційного суспільств у всьому діапазоні його складових, насамперед, у культурі.

Суспільні зміни треба розглядати системно, і ми можемо вказати на основні з них: змінюється соціальна структура суспільства, або, точніше, поряд з наявними, з'являється нова форма його диференціації, яка визначає спектр соціальних вимог, послуг, робочих місць. Наприклад, щодо використання технологій це розподіл на нові «страти» — користувачів, технологів, творців технологій або персональних варіантів користування, поява нових сфер діяльності, таких, як шоу-бізнес або електронна комерція: Змінюється тип культури — від текстової до екранної. Те, що молодь мало читає, — тільки наслідок цієї зміни, але її, наприклад, не оцінено належним чином в освіті. Виявом екранної культури є масова орієнтація на змішування традиційних форм, орієнтація на виготовлення персональних культурних коктейлів. Складається інше уявлення про грамотність — технологічна грамотність, або вміння працювати з інформаційними пристроями стає основою такого уявлення.

Змінюються форми прийняття політичних рішень — і це не тільки електронний уряд, а й можливості, скажімо, прямої участі в голосуванні, що зовсім інакше формулює питання про зміст і форми демократії.

Змінюються зміст і форми надання освіти (дистанційна освіта — це зміна не тільки форми, а й самого змісту: робота не тільки зі знанням, а й з інформацією, не тільки уроки, а й робота з тренажерами, не тільки в дитинстві, а протягом усього життя тощо). Освіта змінює свій кон-

текст. Так, для останніх століть головним контекстом освіти була наука та завдання її розвитку, зараз таким контекстом дедалі більше стають технологічні інновації;

Змінюється ринок робочих місць (часткова зайнятість, кілька робочих місць одночасно, короткотермінові контракти) та його структура (виникає потреба в нових уміннях).

Змінюються уявлення про національну та персональну безпеку, права людини (потенційно можливий тотальний контроль і тотальний тероризм). Змінюється уявлення про стратегічні ресурси (уже не тільки енергія, а й інформація, вільний час); форми транснаціональних відносин і критерії розвиненості. Тобто входження в міжнародні мережі є умовою та показником розвитку з погляду процесів глобалізації.

З'являються нові форми ризиків для психічного здоров'я та екології. «Інформаційне сміття» — це нова і ще не дуже зрозуміла проблема. Можна й далі визначати не менш значущі зміни в інших аспектах суспільного життя або міжнародних відносин, але важливо зауважити, що інформатизація змінює всі важливі риси суспільства. Ці зміни несуть як благо, так і руйнацію звичних форм життя, праці, безпеки тощо, і ці зміни потрібно регулювати так, щоб досягти необхідних результатів, зазнавши якомога менших соціальних і культурних втрат.

Список використаних джерел:

1. Чучин-Русов А. Е. Новый культурный ландшафт: постмодернизм или неоархаика [Текст] / А. Е. Чучин-Русов // Вопросы философии. — 1999. — № 4. — С. 24–41.
2. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки [Текст] / Ж. Рюс. — К.: Основы, 1998. — 669 с.
3. Lash S. Critique of Information [Text] / Scott Lash. — London: Sage Publications Ltd., 2002. — 234 p.
4. Latour Bruno, Woolga Steve. Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts [Text] / Bruno Latour., Steve Woolga. — Princeton, 1986. — 321 p.
5. Sassower R. Technoscientific Angst: Ethics and Responsibility [Text] / R. Sassower. — Minne-apolis, 1997. — 235 p.
6. Agazzi E. Responsibility: the Genuine Ground forthe regulation of a Free Science [Text] / E. Agazzi // Scientists and their Responsibility. — Publishing International, 1989. — 235 p.

7. Bolter D. Turing's Men: Western Culture in the Computer Age [Text] / D. Bolter // Chapel Hill. University of North Carolina. —1984. — № 4. — P. 23–45.
8. Lanham R. Clicking in: hot Links to a Digital Culture [Text] / R. Lanham. — Seattle, 1993. — 230 p.
9. Heyrman H. Art and Computers: An Exploratory Inverstigation on the Digi-tal Transformation of Art [Text] / H. Heyrman. — Santa Cms de Tenerife, 1995. — 235 p.
10. Merleau-Ponti M. Phenomenology of Reception [Text] / M. Merleau-Ponti. — London, 1989. — 224 p.
11. Heyrman H. Art and Computers: An Exploratory Inverstigation on the Digi-tal Transformation of Art [Text] / H. Heyrman. — Santa Cms de Tenerife, 1995. — 235 p.
12. Бехман Г. Концепции информационного общества и социальные функции информации [Текст] / Г. Бехман // Интернет — культура — этика. — Москва –Дубно, 2006. — 331 с.
13. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века [Текст] / Э. Тоффлер; пер. с англ. В. В. Белокосков и др. / науч. ред., авт. предисл. П. С. Гуревич. — М.: ООО «АСТ», 2004. — 669 с.
14. Пружинин Б. И. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре [Текст]: материалы «круглого стола» / Б. И. Пружинин // Вопросы философии. — 2003. — № 12. — С. 3–8.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2013 р.

Сащук А. Н. Социо-культурные факторы формирования информационного общества

Рассматривается комплекс социо-культурных факторов формирования информационного общества как нового цивилизационного явления.
Ключевые слова: культура, цивилизация, информационное общество, киберпространство.

Saschuk A. N. Socio-cultural factors of information society

We consider the complex socio-cultural factors in the formation of the information society as a new civilizational phenomenon.
Keywords: culture, civilization, information society, cyberspace.

© Сащук Г. М., 2014

УДК 32.33 (477)

Аксельрод Р. Б.

Пошукач кафедри політичних наук НПУ імені М. П Драгоманова

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Статтю присвячено науково-теоретичному обґрунтуванню політичної компетентності як системоутворюючої властивості політичної діяльності суб'єктів політики, визначено методологічні підходи дослідження політичної компетентності вітчизняної управлінської еліти.

Ключові слова: управлінська еліта, політична компетентність, компетентісний підхід, компетенції, професіоналізм.

Відразу зазначимо, що не ставимо за мету даної статті дослідження гносеологічного базису поняття «еліта» та визначення її сутності в політологічному дискурсі з огляду на те, що ця тематика вже доволі ретельно досліджена зарубіжними та вітчизняними науковцями. Принагідно зауважимо, що елітистська традиція в соціально-політичній думці природно займає гідне місце в українській політології. Проблеми ідентифікації та функціонування національної еліти досліджують С. Вовканич, Г. Водолазов, М. Пірен, С. Серьогін, С. Чемекова, Г. Щерба. Впливовість і особливості діяльності еліти на рівні регіонального управління досліджують О. Логвиненко, А. Круглашов, Н. Селютіна. Практичні питання щодо визначення механізмів функціонування еліти вирішують Е. Афонін, В. Бакуменко, Б. Буздан, М. Головатий, Н. Гончарук, В. Олуйко, С. Троян, Дж. Хіглі, М. Шульга тощо. Вагомий внесок в дослідження сутності, значення та ролі політичних еліт в суспільних процесах зробили М. Попович, К. Семчинський, О. Траверсе, О. Бабкіна, В. Горбатенко, В. Добіжа, М. Обушний, Г. Зеленько, Л. Кочубей, Ф. Медвідь та ін.

Однак зазначені наукові розробки не призвели до опрацювання завершеної концепції формування і функціонування управлінської еліти. Управлінська еліта зазнає істотні зміни: на передній план висуваються принципово нові, раніше не фіксовані проблеми, зокрема, розвиток її новаторських якостей, політичних, професійних, загальнокультур-

них компетенцій, які отримали нове звучання в змінених соціальних умовах.

Сучасні розробки теоретико-методологічних проблем управлінської еліти обумовлені тим, що наявні дослідження виявилися недостатньо евристичними при аналізі її компетентності. Саме дослідження компетентності політико-адміністративної еліти з точки зору теоретико-методологічного підходу, на погляд автора, дозволяє розкрити дані проблеми як значимий фактор її функціонування. Власне, це і складає основну мету наявної наукової розвідки.

Насамперед, на нашу думку, політична компетентність і професіоналізм представників державно-адміністративної еліти не визначаються ідеологією. З позицій інституційного підходу професіоналізація на соціальному рівні являє собою процес інституційного становлення професії та формування її ознак. Професійна компетентність у політичній діяльності — це здатність політика оптимально вирішувати певне коло професійних завдань. Однак, як визначилось, навіть на рівні дефініцій досліджуване поняття в суспільних науках опрацьоване недостатньо, наслідком чого є відсутність орієнтирів в оцінці професійних якостей держслужбовців. Тому, як видається, з методологічної точки зору слід визначити, насамперед, сутність так званого «компетентісного підходу», який дозволяє визначити різницю між такими поняттями, як «компетентність», «компетенція», «професіоналізм», «компетентісна поведінка».

Термін «компетентність» передбачав нові підходи до управління людськими ресурсами, що починає реалізуватися в кінці 1970-х рр. та набуває обертів у 1980-х рр. минулого сторіччя. У 1980-х роках компетентність широко застосовується до представників вищого керівництва держав, демонструючи значну роль у розвитку «лідерства» державного сектора, а саме — процедурах добору кадрів, оцінювання і просування.

Англійські словники тлумачать «компетенцію» і «компетентність» як альтернативні форми одного слова. Так, «Новий англо-російський словник» [1] дає такий переклад слову «competence» — 1) спроможність; вміння; 2) компетентність; 3) статок, хороший матеріальний стан; 4) компетенція, правомочність. Слова «компетенція» та «компетентність» в «Російсько-англійскому словнику» [2] перекладаються як «competence». В Оксфордському словнику «competence» тлумачиться як здатність робити щось добре; уміння, які вам необхідні для виконання якоїсь роботи або завдання [3]. Як ми бачимо, словники не дають чіткого перекладу терміна «competence», не розрізняють компетентність і компетенцію.

У державному управлінні термін «компетентність» традиційно використовувався для визначення: а) формальної (легальної) влади та юрисдикції посадовця;б) практичної здатності організацій виконувати специфічні дії, в) здатності індивідуумів виконувати специфічні завдання. Однак і сьогодні можна стверджувати, що й в даний час існує суттєва проблема щодо аналізу того: а) що представлено у змісті поняття «компетентність», б) чи істотне розрізнення понять «компетенція» і «компетентність», або компетентнісна поведінка [4]; в) як відображені особистісна і діяльнісна (уміння, здатність, дія, досвід) спрямованість з точки зору компетентного підходу. Для відповіді на ці запитання безумовно слід визначити вихідні позиції.

Насамперед зазначимо, що Джон Равен — відомий британський психолог, — фактично склав один з перших переліків компетентностей (всього 37), зазначивши, що одні з них можуть мати відношення до інтелектуальної, інші — до емоційної сфери, можуть заміняти одна одну, і що вони суть — «мотивовані здібності». До таких компетентностей віднесені і критичне мислення, і самоконтроль, і готовність навчатися тощо.

Наприклад, Радою Європи визначено п’ять ключових компетенцій, якими «повинні бути оснащені молоді європейці»: — «... політичні та соціальні компетенції, такі як здатність брати відповідальність, брати участь у прийнятті групових рішень, вирішувати конфлікти ненасильницькими методами, брати участь у підтримці та покращенні демократичних інститутів; — компетенції, пов'язані з життям у мультикультурному суспільстві. Для того, щоб контролювати прояви (відродження — resurgence) расизму та ксенофобії та розвитку клімату нетолерантності, слід «оснастити » молодих людей міжкультурними компетенціями, такими як сприйняття відмінностей, повага до інших і здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій; — компетенції, що відносяться до володіння (mastery) усною і письмовою комунікацією, які особливо важливі для роботи і соціального життя, з акцентом на те, що тим людям, які не володіють ними, загрожує соціальна ізоляція; — компетенції, пов'язані із зростанням інформатизації суспільства, володіння технологіями, розуміння їх застосування, здатності до критичного судження стосовно інформації, що поширюється мас-медійними засобами та рекламою; — здатність навчатися протягом життя в якості основи безперервного навчання в контексті як особистого професійного так і соціального життя».

Аналіз літератури показує, що термін «компетенція» може використовуватися авторами як синонім знань, умінь, навичок. Цей термін може використовуватися і як більш широке по відношенню до знань і вмінь поняття, якщо йдеться власне про компетентність. Власне й тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В. Бусела розглядає компетентність «як певну суму знань у особи, яка дозволяє їй судити про що-небудь, висловлювати переконливу, авторитетну думку. Компетентний — це той, хто знає, обізнаний у певній галузі; який має право за своїми знаннями або повноваженнями робити або вирішувати що-небудь, судити про що-небудь. Компетенція — це коло повноважень якої-небудь установи або особи; коло питань, в яких дана особа має знання, досвід» [5, с. 445].

Таким чином, говорячи про компетентнісний підхід, слід мати на увазі: а) «компетенцію» — як сукупність знань, правил оперування ними та їх використання. І б) «компетентність» — як особистісну властивість, що грунтується на знаннях, як особистісно та інтелектуально обумовлений прояв соціально-професійної життєдіяльності людини в її поведінці.

Поняття «компетентність» включає не тільки когнітивну і операціонально-технологічну складові, а й мотиваційну, етичну, соціальну та поведінкову. Однак самі ці поняття тлумачаться вкрай неоднозначно. Наприклад, використовуючи вже з 1992 року поняття «професійна компетентність», автори (І. Ільїна, Л. Алексєєва, Н. Шаблигіна, Н. Карнаух, Ю. Варданян і багато інших, що працюють в проблематиці професійної освіти), підкреслюють важливість різних сторін цього явища. У силу цього на перший план виходять або знання, досвід, або якість особистості, або аспект професіоналізму. Більше того, поряд з поняттям «компетентність», а іноді і як його синонім, виступає «базовий навик» [6, с. 42].

Т. Каменчук наводить приклад моделі компетентності, яка має чотири рівні. Перший рівень представлений інструментальними знаннями і навичками, що необхідні для здійснення діяльності. Другий — «рівень проміжних вмінь» — включає комунікативні здібності людини, розуміння людиною загальних (наукових і технічних) принципів, а також вміння орієнтуватися в організаційному середовищі. Перші два рівні відносяться до професійної компетентністю. Третій рівень представлений нормами, цінностями, стандартами поведінки, моральними критеріями, знанням етикету. Четвертий рівень — мотиви і самооцінка [7, с. 19].

На думку О. Пометун, діяльність людини, зокрема засвоєння будь-яких знань,умінь і навичок, складається з конкретних дій, операцій, які виконує людина. Виконуючи ці дії, розмірковуючи над їх виконанням, усвідомлюючи потребу в них та оцінюючи їх важливість для себе та для суспільства, людина відтак розвиває компетентність у тій чи іншій життєвій сфері. Якщо сфера життя, в якій людина почувається здатною ефективно функціонувати (тобто компетентною), є достатньо широкою, йдеться про так звані ключові або життєві компетентності. Якщо ж компетентність поширюється на вужчу сферу, наприклад, у межах певної наукової дисципліни, то можна говорити про предметну або галузеву компетентність [8]. До такого виду компетентностей й відноситься політична компетентність в системі державної служби. Як видається, саме рівень політичної компетентності безпосередньо пов'язаний із системою цінностей. Тому виявлення ціннісних орієнтації індивіда, надання йому допомоги з метою більше ясного їх усвідомлення, вирішення ціннісних конфліктів й оцінки альтернатив має собою основу будь-якої програми розвитку політичної компетентності.

Проведений аналіз різних підходів до визначення компетенцій (компетентностей) дозволяє зробити певні висновків, що можуть служити підставою формування власного трактування природи феномена компетентності управлінської еліти: — по-перше, слід виокремити діяльнісну, актуальну сутність політичної компетентності, підкреслюючи, що на відміну від знаннєвої характеристики, тобто характеристики «що», тут акцентується спосіб і характер дії «як»; — по-друге, слід відзначити особистісну, зокрема мотиваційну характеристику політичної компетентності, готовність людини, її інтерес, ставлення; — по-третє, відсутнє чітке методологічно обгрунтоване розмежування сутності компетентності й компетенції. Компетентність оцінюється на основі сформованої сукупності умінь і поведінкових реакцій людини, компетенції розглядаються, в основному, як здатність людини виконувати професійні завдання, базуючись на її знаннях, уміннях, навичках, досвіді, цінностях; — по-четверте, положення про те, що розвиток політичної компетентності повинний ґрунтуватися на системі особистих цінностей, відрізняється від загальноприйнятих уявлень про принципи освіти. Компетентність розглядають як: детермінанту саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації, життєтворчості. Вона передбачає відповідний віковим можливостям та індивідуальній історії життя рівень розвитку особистісних механізмів, зокрема таких, як наслідування, ідентифікація, імітація, емпатія, рефлексія, образ «Я», совість. — по-п’яте, процес

формування життєвої компетентності залежить від освітньо-культурної ситуації, в якій живе і розвивається особистість. З іншого боку, наявний рівень життєвої компетентності особистості визначає вибір нею життєвого шляху. Тому компетентність тісно пов'язана з поняттями «зрілість», «готовність» до виявлення соціальної активності, «індивідуальний стиль життєдіяльності», системою ціннісних орієнтацій особистості [9].

Говорячи про структуру компетентності, у тому числі й політичної, слід підкреслити її багаторівневість. За Д. Шоном компетентність представлена як дворівневе утворення, де перший рівень складає імпліцитне «знання-в-дії», а другий — є рефлексивним. У свою чергу, останній складається з двох компонентів: «рефлексія в дії» і «рефлексія про дію» [10, с. 134]. Системоутворюючою складовою політичної компетентності слід назвати відповідальність особистості за свою долю, за свої вчинки і дії, за їх соціальні наслідки. Отже, поняття «компетенція» є вужчим за поняття «компетентність», перше входить в друге. Компетентність грунтується на компетенції, але не вичерпується нею [11].

Нажаль політичне життя України свідчить: більшість людей вважають, що майбутнє країни визначається тим, що роблять уряд, влада, а не тим, що роблять вони самі. Більшість людей переконані, що вони самі навряд чи можуть впоратися з проблемами, які їх діймають, та що про їх розв’язання повинен турбуватись уряд. Сьогодні 41% населення України вважає, що пересічний громадянин ніяк не може вплинути на рішення влади. Про це свідчать результати дослідження активності українських громадян, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центром Разумкова. Іншими словами, більшість людей вірить у те, що проблеми суспільства та його окремих громадян можна вирішити на основі авторитарного керівництва, ієрархічної відповідальності, пасивної поведінки доброго громадянина й централізованої (на противагу персональній) ініціативи. Звісно, поведінку людини, яка ґрунтується на такій системі уявлень і очікувань, навряд чи можна вважати компетентною.

Виходячи з визначення політичної компетенції, слід виділититри основоположних компонента в політичній компетентності представників управлінської еліти: індивідуально-моральний, соціальний, і, власне, політичний.

1. Індивідуально-моральний компонент — уміння приймати відповідальні рішення, мати основні уявлення про етику управлінської діяльності, про професійну відповідальність за її методи і результати, про належне співвідношення особистих, корпоративних, державних і

глобальних інтересів і цінностей. Необхідно формувати у представників управлінської еліти вміння вирішувати проблеми, що виникають в найрізноманітних ситуаціях: у пізнанні і поясненні явищ, у взаєминах людей, у нормах веління, в оцінці власних вчинків і вчинків інших людей при виконанні соціальних ролей тощо.

2. Соціальний компонент — уміння брати участь у прийнятті групових рішень, домовлятися на основі розумного компромісу, самоідентифікуватися як активна частина колективу, вирішувати конфлікти ненасильно. Уміння виробляти стратегію взаємодії з людьми, організовувати їх спільну діяльність для досягнення певних соціально значущих цілей. Знання етики професійного спілкування та вміння застосувати ці знання. Даний компонент характеризує організаторські здібності управлінця, а також свідчить про здібності і уміння попередження конфліктів або управління ними з метою їх розв'язання.

3. Власне політичний компонент передбачає формування так званої політичної грамотності, здатності до глобального осмислення питань, можливості науково оцінювати соціально значущі процеси і проблеми, критично ставитися до того чи іншого аспекту розвитку суспільства, сприяння формуванню цінностей свободи і демократії, виховання толерантності як норми соціального співіснування, усвідомлення власної приналежності до України та її соціокультурної цілісності.

На жаль, більшість показників сформованості політичної компетентності у представників управлінської еліти знаходиться на середньому рівні. Вони не завжди вживають адекватні дії щодо розв'язання виникаючих проблем внаслідок слабкої сформованості у них навичок прогнозування та аналізу. Претендують на лідерство, але у спірних ситуаціях не завжди готові взяти на себе відповідальність і перекладають її на інших або на зовнішні обставини у випадку невдачі. Мають завищену самооцінкою. Поставивши перед собою мету, не завжди слідують етичним професійним нормам. У зв'язку з цим доцільно провести більш детальне вивчення змісту і структурних компонентів політичної компетенції управлінської еліти.

Список використаних джерел:

1. Новый англо-русский словарь. Около 20000 слов и словосочетаний [Текст] / В. К. Мюллер. — 12-е узд. — М.: Русский язык-Медиа, 2005. — 945 с.
2. Русско-английский словарь [Текст] / под. общ. рук. проф. А. И. Смирницкого. — М.: Русский язик, 1997. — 768 с.

3. The Oxford Russian Dictionary: Russian-English: New: Русско-английский словарь: Около 180 тыс. слов и словосочетаний.-Oxford, 1999. — 606 с.
4. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация [Текст] / Дж Равен. — М.: Когито-Центр, 2002. — 396 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.
6. Оскарссон Б. Базовые навыки как обязательный компонент высококачественного
7. профессионального образования. Оценка качества профессионального образования [Текст] /
8. Оскарссон Б.; под общ. ред. В. И. Байденко, Дж. ван Зантворта, Европейский фонд підготовки
9. кадров. Проект ДЕЛФИ. — М., 2001.
10. Каменчук Т. О. Політична компетентність державної влади в системі управління [Текст]: дис. на
11. здобуття наук. ступеня кандидата політичних наук: спец. 23.00.02 / Каменчук Тетяна Олегівна;
12. Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2006. — 205 с.
13. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної
14. науки [Текст] / О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. — 2005. — № 23. — С. 18.
15. Демчук О. О. Детермінанти життєвої компетентності як механізми розвитку особистості
16. Електронний ресурс] / О. О. Демчук. — Режим доступу: http: // archive. nbuv. gov. ua/ portal/soc_gum/
17. Vkhnpu_psykhol /2010_ 37/ 10.html. — Назва з екрану.
18. Шон Д. Рефлективный практик [Текст] // Мак-Дональд М. Стратегическое планирование
19. маркетинга (оригинал: Strategic Marketing Planning, Malcolm Mc Donald). Экономическая
20. литература. — СПб.: Издательский дом Питер, 2000. — 272 с.
21. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Текст] / А. В. Хуторской:

22. Доклад на отделении философии образования и теории педагогики РАО 23 апреля 2002. — Режим доступа: www/eidos. ru/news/compet/htm. — Название с экрана.

Аксельрод Р. Б. Теоретико-методологические основы исследования политической компетентности управленческой элиты

Статья посвящена научно-теоретическому обоснованию политической компетентности, как системообразующей составляющей политической деятельности субъектов политики, определены методологические подходы исследования политической компетентности отечественной управленческой элиты.
Ключевые слова: управленческая элита, политическая компетентность, компетентностный подход, компетенции, профессионализм.

Axelrod R.B. Theoretical and methodological basis of the research of political competence of the managerial elite

Article is devoted to the scientific and theoretical justification of political competence, as a system component of the political activities of political subjects, methodological approaches study of political competence of national managerial elite.
Keywords: managerial elite, political competence, competence approach, competence and professionalism.

© Аксельрод Р. Б., 2014

УДК 313.07:323.1

Макаренко Б.

Кандидат політичних наук, здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СТРАТЕГІЧНІ ЗАВДАННЯ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Аналізуються актуальні завдання формування та впровадження ефективної соціальної політики; серед першочергових автор виокремлює проблему роздержавлення, подолання бідності та підйому ініціативи населення шляхом формування громадянського суспільства.

Ключові слова: людина, суспільство, політика, держава, громадянське суспільство, культура, виховання.

Стратегія соціального розвитку має визначати основні напрями проведення політики подолання бідності шляхом створення економічно-правових умов для збільшення доходів і зростання економічної активності працездатних громадян та підвищення ефективності соціальної підтримки найбільш уразливих груп населення шляхом реформування системи соціального захисту. Політика подолання бідності має поєднуватися з політикою становлення середнього класу.

Стратегічними напрямами подолання бідності має бути визнано: підвищення зайнятості населення та розвиток ринку праці; збільшення доходів від трудової діяльності; соціальне страхування як спосіб захисту особи від втрат доходу; запровадження консолідованої системи адресної соціальної допомоги та соціальних послуг; соціальну підтримку осіб з обмеженими фізичними можливостями; соціальну підтримку сімей з дітьми та дітей, позбавлених батьківського піклування; поліпшення житлових умов соціально вразливих верств населення; моніторинг реалізації стратегічних напрямів подолання бідності [1].

Реалізація реформ у сфері соціального страхування сприятиме в перспективі перерозподілу часток платежів у страхові фонди від роботодавців і застрахованих осіб, знизить податкове навантаження на підприємців. Персоніфікація страхових і пенсійних внесків разом з гнучкою податковою політикою сприятиме виведенню трудових доходів

з «тіні», відтоку трудових ресурсів з «тіньового» сектора економіки. Реалізація активної політики зайнятості стимулює безробітних громадян до працевлаштування, що буде вкрай актуально за умови продовження економічного зростання, а узгодження цієї політики із завданнями освітньої галузі щодо підготовки фахівців дозволить вирівняти структуру попиту і пропозиції на ринку праці, задовольнити потреби економіки в кваліфікованих спеціалістах. Реалізація політики щодо підвищення доходів населення дасть можливість, з одного боку, підвищити платоспроможний попит населення, що стане стимулом розвитку виробництва, а з іншого –розвивати систему платних послуг у сфері освіти і охорони здоров'я, страхової медицини, що послабить навантаження на бюджет і дозволить поступово зменшити рівень податків на підприємців.

Виважена й активна політика доходів буде грунтом формування, становлення і зміцнення в Україні середнього класу як основи політичної стабільності суспільства, зміцнення демократичних принципів його організації. Такі взаємозв'язки необхідно враховувати під час розробки єдиної державної політики щодо реалізації визначеного стратегічного курсу соціально-економічного розвитку України.

Звичайно, вибір конкретної моделі здійснення соціальної політики завжди залежить від історичних, соціокультурних та економічних умов, а також визначається конкретним типом суспільно-політичного устрою держави, її ідеологічними та духовними принципами, особливостями історичного етапу. Але в будь-якому випадку соціальна держава в сучасних умовах передбачає наявність, з одного боку, сильної держави, яка здатна нести відповідальність за розвиток людських ресурсів, а з другого — наявність розвинутих інститутів громадянського суспільства, які здатні поставити державу під свій контроль з точки зору реалізації соціальної політики як постійно діючого процесу суспільно-державного розвитку.

Після розпаду Радянського Союзу та перших років незалежності, спроб визначити напрямок розвитку соціуму, економіки та державності більшість аналітиків дійшли висновку, що альтернативи західним моделям суспільного розвитку практично не існує. Не заперечуючи в цілому слідування шляхом цінностей, вироблених людством, хотілось би застерегти від того, щоб новий підхід, як справедливо відмічається науковцями, не затінив «споконвічні обереги українського способу життя, якщо ці цінності сприяють утвердженню державності України,

розвитку системи розумних потреб особи й суспільства, формуванню освіченої й високоморальної особистості» [2, с. 16].

Сьогодні гостро постала теоретична і практична проблема вироблення перспективного підходу до оцінки української історії і незалежної, самостійної ідеологічної та політичної позиції щодо оцінки шляхів і засобів розвитку України. Демократизація створює можливості для прогресивного розвитку України. Але постає запитання: як найкраще скористатися цими можливостями, зберігши позитивну спадковість розвитку, подолавши одночасно негативну

Перед суспільною думкою України постало завдання — розробити концепцію нової громадянської стратегії України, спроможну дати відповіді на основоположні запитання суспільного розвитку.

В Україні існують групи політиків, які вважають, що лише національна ідея «вивезе» Україну на магістральні шляхи цивілізаційного розвитку. Справді, національна ідея — могутній локомотив історії. Національна ідея спроможна стати потужним мотивом і стимулом дій особистостей, соціальних груп і цілих народів. Але слід мати на увазі, що за революційним періодом завжди настають часи копіткої, наполегливої праці для налагодження нової системи господарювання, формування нової політичної системи суспільства, коли регулятивний вплив національної ідеї значно знижується, а на передній план виходять організаційні завдання, вирішувати які, щоправда без національне орієнтованої держави, неможливо.

Досі в Україні тривають дискусії про вплив держави та про баланс сил державної влади й суспільства. Значна частина населення вбачає в державі чужу, корумповану силу, не довіряє державній владі, хоча і дотримується утопічного погляду, ніби винятково державними засобами можна створити нове громадянське суспільство. Між іншим, це типова утопія, поєднана з надією на мудрого вождя, авторитетного правителя, який, прийшовши до влади, владнає все справедливо й демократично. Державна влада дійсно може сприяти встановленню громадянського суспільства, але без ініціативи народу «знизу» її можливості обмежені.

Сутність стратегії конструктивних сил України може бути зведена до необхідності переходу від залишків пострадянського «тимчасового авторитаризму» центральної (особливо виконавчої) влади до «постійної демократії», в яку будуть інтенсивно втягнуті регіони та більшість населення.

Особливістю і суперечливістю перехідного суспільства, яким є сучасна Україна, є те, що складнощі перехідних процесів, з одного

боку, зумовлюють зміцнення регулюючої ролі держави, тобто самої держави, а, з іншого –розбудова громадянського суспільства передбачає роздержавлення суспільних інститутів, зменшення державного впливу на них. Ця обставина і підкреслює необхідність наукових розробок ролі держави в перехідному суспільстві, розробки механізмів її впливу на соціальні процеси, визначення шляхів перетворення держави на правову, а перехідного суспільства — на громадянське [3].

Не можна не відзначити, що у нинішній Конституції і згадки немає про громадянське суспільство, на формування якого зрештою має бути спрямований весь державно-правовий механізм. Цей, м'яко кажучи, недолік нинішньої Конституції, безумовно, негативно відбиватиметься на процесі формування громадянського суспільства, серцевини правової держави. Проголошуючи своє прагнення досягти ідеалів правової держави, не пов'язавши це на конституційному рівні з формуванням громадянського суспільства, не є просто нелогічним, а й стратегічно неприпустимим. Адже неможливо донести до людей сутність переваг правової держави, не пов'язуючи це із громадянським суспільством, яке є гарантом захисту його членів від втручання державних інститутів в їх приватне і особисте життя, особливо у тих випадках, коли ці інститути при певних обставинах перетворюються на самодостатні і діють для самих себе, а нерідко й проти суспільства. Однією з перших змін до Конституції України має бути її доповнення новим розділом про громадянське суспільство.

У кінцевому рахунку все ж таки є всі підстави сказати, що молода українська держава обрала в цілому правильний шлях, шлях цивілізованого суспільства, яке ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Передусім, і це найголовніше, Україна стала незалежною державою з перспективними конституційними намірами стати демократичною і правовою. Стосовно ж перехідного суспільства, яким є сучасна Україна, то попередньо узагальнюючі його характеристики є такими: усі сфери життєдіяльності охоплені системною кризою, особливо вражені економіка і соціальна сфера; на рівні керівництва державою відсутнє цілісне уявлення про шляхи виходу із кризи, не розроблена відповідна стратегічна урядова програма дій;

Іншими словами, має відбутися максимальне роздержавлення усіх сфер суспільного життя. Проте це роздержавлення зовсім не означає повної відмови від державного в межах закону регулювання соціального життя. Роздержавлення суспільства на базі Конституції України має передбачати ефективну стратегію по таких напрямках: — у галузі

політичній — закріплення контрольованої суспільством системи багатопартійності, створення державою на основі закону рівних умов для діяльності політичних партій, інших громадських об'єднань;це передбачає зняття відсоткового обмеження для проходження політичних сил до органів влади з метою посилення конкуренції і ротації політугруповань; заборона будь-якій політичній партії чи організації привласнювати собі право здійснювати державну владу; проведення виборів на відкритій багатопартійній основі з максимальним домінуванням суспільного (а не партійного) до- і післявиборчого контролю;публічний конкурсний відбір до сфери державної служби з одночасним впровадженням чіткої системи як заохочень, так і відповідальності за діяльність держслужбовців усіх рівнів; — у галузі економічній — приватизація державних і комунальних підприємств на основі приватної власності (індивідуальної і колективної); ^невтручання держави і її структур в безпосередню господарську діяльність підприємств незалежно від форм власності; свобода підприємництва і договорів; — у галузі ідеологічній — будь-яка ідеологія не може зводитися до рангу державної і закріплюватись у законному порядку, не кажучи про конституційний рівень; реальне відокремлення церкви від держави, невтручання держави у справи релігії; роздержавлення і деідеологізація освіти, науки і культури, усієї духовної сфери суспільства на основі конституційного гарантованого права на свободу думки, совісті і релігії; — і, нарешті, децентралізація державної влади, зміцнення прав органів місцевого самоврядування і територіальних громад, зняття зайвої державної опіки над територіями.

Протягом багатьох століть боротьби українців за свою незалежну державу, коли Україна перебувала у складі інших держав, ідеологія рівних громадянських прав, що об'єднувала всі етнонаціональні сили різних відтінків на ґрунті прагнення до політичного самовизначення і соціальної справедливості, відігравала роль цементуючого фактору в змаганнях за самостійну і незалежну національну державу. І, навпаки, ідеологія націоналізму без поєднання з громадянсько-соціальним розвитком не могла стабілізувати державність.

Історичний досвід показав, що політика національного гноблення, зневаги, асиміляції веде до дестабілізації суспільства, послаблення і занепаду держави. Відтоді, як Україна здобула незалежність, українське суспільство увійшло в етап розбудови і розвитку національної держави і громадянського суспільства, з'ясувалося, що на території України, крім українців (73,6% населення) проживають інші національності

(26,4%): росіяни, білоруси, євреї, поляки, чехи, словаки, болгари, молдавани, румуни, греки, угорці, естонці, татари, гагаузи та інші. І задля закріплення державницької ідеї в усіх етноспільнотах України, необхідно забезпечити для них усю сукупність громадянських прав. В умовах, коли неукраїнське населення на всенародному референдумі 1991 р. висловилось за незалежну українську державу, виявили прагнення будувати її спільно з українською нацією інші національно-етнічні спільності, виникла потреба в ідеології, яка єднала всі народи України на ґрунті побудови українського громадянського суспільства і української соціальної правової держави. Такою має стати ідеологія громадянської демократії, тобто система ідей і поглядів, які теоретично обґрунтовують і відстоюють як головну мету побудову і захист української соціально-правової держави та консолідують навколо неї всі народи і суспільно-політичні рухи України, підкреслюючи при цьому вирішальну роль в державотворчому процесі розвиток громадянського суспільства. У цьому полягає сучасний зміст української національної ідеї.

Нарівні з цим в правовій державі (як одна з головних ознак його існування) повинно бути досягнуте реальне забезпечення прав і свобод пересічних громадян. Повинен бути створений механізм їх повної гарантованості і всебічної захищеності; послідовно проводитися в життя принцип оптимального поєднання прав і свобод громадян з їх конституційними обов'язками.

Крім названих, є і інші ознаки і риси, які характеризують правову державу, що принципово відрізняє її від не правової держави. Їх досить багато і вони вельми різноманітні. У своїй сукупності вони дають загальне уявлення про те, що є правова держава і що не є така, зміст, основні цілі її створення і призначення. Нарешті, які умови її формування і функціонування.

Останнє є принципово важливим, особливо для сучасної України, рівно як і для інших країн, що ставлять перед собою задачу формування на базі існуючих державних структур правової держави. Бо якщо в країні немає реальних — об'єктивних і суб'єктивних умов для створення, а потім — нормального функціонування правової держави, то не може бути і мови про успішне розв'язання даної проблеми.

Що ж собою являють ці умови або передумови

З чим вони пов'язані

Передусім, вони асоціюються з необхідністю досягнення високого рівня політичної і правової свідомості людей, з виробленням у них

необхідної для активної участі в політичному і суспільному житті загальнолюдської культури.

Актуальним є принцип правового громадянського суспільства, що для участі маси в вирішенні державних і суспільних справ крім закону, є ще культурний рівень, який ніякому закону не підпорядкуєш.

Принципово важливими передумовами створення громадянського суспільства і правової держави в нашій країні є також: вироблення у широких шарів трудящої маси навичок, потреби і досить високого рівня компетентності для свідомої участі їх в управлінні державними і суспільними справами: наявність в суспільстві міцного правопорядку, непорушної законності і конституційності; затвердження принципу плюралізму думок і думок у всіх сферах життя суспільства і держави; розвиток системи самоврядування народу в центрі і на місцях; послідовне розширення і поглиблення в сфері економіки, політики, культури, науки, в соціальній сфері життя суспільства принципів реальної демократії.

Отже, на конституційному рівні має бути закладена якісно нова модель правової організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм спрямовується на здійснення і захист прав і свобод людини. Усі політичні, економічні, соціальні і культурні права людини мають знайти своє відбиття у відповідних інститутах громадянського суспільства, таких, як власність, свобода підприємництва, соціальна та екологічна безпека, сім'я, освіта, наука і культура, громадські об'єднання, свобода інформації та інших. Ці інститути повинні стати надійним матеріальним фундаментом прав і свобод людини.

Отже, в перспективі ефективність в організації громадянської о суспільства в Україні залежить від того, в якій мірі держава і суспільство здатні створити умови, вільні від причин, що породжують дестабілізуючі фактори в кожній із сфер життєдіяльності соціального організму. Вирішальною передумовою забезпечення національної державності є дотримання законів існування системи (а, отже, вивчення їх), створення передумов для й природного функціонування, запобігання дестабілізації. Це головні умови збереження незалежності держави, суспільства, особи (громадянина). Насильство, постійні спроби в короткі терміни виправити становище, поновити втрачену рівновагу може мати тимчасовий ефект. Досвід переконує, що насильство породжує ескалацію насильства і заводить в глухий кут. Пошук природного шляху розвитку громадянського суспільства на ґрунті внутрішніх передумов і враху-

вання сучасних здобутків людської цивілізації та створення для нього простору — важлива передумова неантагоністичного розвитку української державності.

Становлення громадянського суспільства суверенної національної, а й правової демократичної держави Україна — імператив історії. Досвід розвитку цивілізованих країн засвідчує, що формування громадянського суспільства шляхом світової цивілізації тривалий і дуже складний процес. Справжнє громадянське суспільство може існувати лише в державі з ефективною та конкурентноспроможною, соціально-орієнтованою економікою. Адже саме рівень ефективності національної економіки визначить місце України у світовому співтоваристві. Підбиваючи підсумок, можна сказати, що сьогодні основними шляхами побудови громадянського суспільства в Україні є: в розширення масової бази і контрольованості влади, підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і суспільними справами; активізація процесу роздержавлення усіх сфер суспільного життя, формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру (об'єднання, благодійні фонди, споживчі товариства, клуби за інтересами, товариства, асоціації тощо), розвиток різних форм громадського самоврядування і самодіяльності. До речі, у США існують сотні тисяч центральних, штатних, регіональних і місцевих асоціацій (політичних, культурних, релігійних, патріотичних і т. п.), які охоплюють 2/3 населення США. Це і є соціальна база громадянського суспільства; в постійному удосконалення контрольних механізмів, тобто механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави; максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, формування поваги до права і до закону; в вихованні нормального природного патріотизму — національного і державного — на основі поваги до національної історико-культурної спадщини; зміцнення свободи інформації і гласності, відкритості суспільства на основі щонайширших зв'язків із зарубіжним світом; в піднесенні рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності, оскільки справа не тільки в наявності демократичних установ і процедур та інформованості населення, але й в умінні жити в умовах демократії, користуватися її благами, в готовності до постійного удосконалення політичної системи у відповідності зі зміною конкретно-історичних умов.

Враховуючи особливості перехідного часу, в якому знаходиться Україна, має бути проведена в життя така концепція співвідношення

особи, суспільства і держави, яка дозволила б не тільки змінити сьогоднішній менталітет людини, але й сприяти формуванню вільної особи з високою політичною, економічною і правовою культурою, яка усвідомлює свою цінність і гідність. Ця концепція передбачає, що епіцентром громадянського суспільства є людина, її права, свободи й інтереси, що всі інститути громадянського суспільства і держави утворюються постільки, оскільки є необхідність створити умови для нормальної життєдіяльності людини, захисту її прав і свобод. При цьому державні інститути мають нести подвійний тягар, забезпечуючи через закони, по-перше, рівні для всіх людей умови і можливості, по-друге, нормальне функціонування громадянського суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Гончаров Д. В. Теория политического участия / Д. В. Гончаров. — М.: «Юристъ», 1997. — 206 с.
2. Дідківська Л. І. Соціальний захист населення в Україні / Л. І. Дідківська. — К.: Знання-Прес, 2008. — 214 с.
3. Іванова О. Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти / О. Л. Іванова. — К.: Академія, 2006. — 107 с.
4. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду / Н. Ротар: Монографія. — Чернівці: Рута, 2007. — 472 с.
5. Спікер П. Соціальна політика: теорії та підходи / П. Спікер. — К.: Фелікс, 2009. –400 с.
6. Abel I. State desertion and convertibility / I. Abel, J. Bohun. — Dublin: Routledge, 2008. — 270 p.
7. Gilbert N. The Enabling State: Modern Welfare Capitalism / N. Gilbert. — Hew York: W. W. Norton & Company, 2004. — 241 p.
8. Gleitze B. Produktivvermogen ist das Kapital der gewerblichen Unternehmen / B. Gleitze. — Bonn: Taschenbuch-Verlag, 2007. — 325 s.
9. Sen A. Commodities and Capabilities / A. Sen. — Amsterdam-New York-London: North Holland, 2007. — 521 p.
10. Siehe W. Die Freiheiterhalten. Den Klassenkampf zementieren / W. Siehe. — Fr. a. M.: SurkampfVerlag, 2009. — 213 s.

Стаття надійшла до друку 17.12.2013 р.

Макаренко Б. Разгосударствление и становления гражданского общества как стратегические задачи формирования эффективной социальной политики

Анализируются актуальные задачи формирования и проведения эффективной социальной политики, среди первоочередных автор выделяет проблему разгосударствления, преодоления бедности и подъема инициативы населения путем формирования гражданского общества.
Ключевые слова: человек, общество, политика, государство, гражданское общество, культура, воспитание

Makarenko B. Denationalization and establishing civil society as strategic goals of forming effective social policy

Actual tasks of forming and implementing effective social policy were analyzed; among primary ones, author singles out the issue of denationalization, poverty reduction and uplift of population initiative through the formation of civil society.
Keywords: human, society, politics, state, civil society, culture, education.

© Макаренко Б. , 2014

УДК 323:364.146.2

Олійник С. В.

Аспірант кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА ТА НОВІ СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ КРАЇН

Розглядається процеси виникнення нових соціальних ризиків пов'язаних зі становленням соціальної держави в посткомуністичних країнах, які пов'язані з переходом від планової до ринкової економіки..

Ключові слова: нові соціальні ризики, соціальна держава, постіндустріальне суспільство, соціальні зміни.

Для визначення напрямків розвитку соціальної держави в сучасному українському суспільстві, потрібне переосмислення сутності і змісту соціальної політики держави, яке відбувається сьогодні в наукових колах Західних країн. Соціальну державу можна визначити як таку державу, що організовано та цілеспрямовано використовує свою владу, за допомогою адміністративних засобів, для того щоб вплинути на ринкові механізми, для регулювання їхньої ролі, щонайменше в трьох напрямках. По-перше гарантування робітнику та членам його сім'ї мінімального доходу, незалежно від того як на ринку оцінюється його праця, чи власність від якої він отримує прибуток. По-друге дозволяє робітникам та їхнім сім'ям зменшити ступінь небезпеки та бути готовими до «непередбачуваних соціальних витрат», наприклад до таких як хвороба, старість, безробіття. По-третє забезпечити якісні та доступні соціальні послуги для громадян незалежно від їхнього соціального статусу, чи класу [6].

Перші дві цілі можуть бути досягнуті в рамках того що раніше називалося «держава соціального обслуговування», тобто така держава, яка використовує національні ресурси для зменшення проблем пов'язаних з бідністю та наданні допомоги нужденним. Третя ціль виходить за рамки «держави соціального обслуговування», вона походить від ідеї «оптимуму», а не від ідеї «мінімуму». Тут головна увага зосереджена не стільки на проблемі боротьби з класовими відмінностями, скільки

на потребах соціальних груп, питанні рівності, ставленні до громадян як до виборців, які мають рівні частки виборчого права [6, с. 18].

Дослідженням феномену соціальної держави та проблем, які виникають у зв'язку з її функціонуванням, займаються філософи, політологи, юристи, економісти, державознавці, соціологи. Вони розглядають різні аспекти цієї проблематики: моделі соціальної держави, соціальну політику, соціальну справедливість, соціальні гарантії, соціальні права, кризу соціальної держави.

Серед закордонних дослідників можна виокремити таких вчених Роберт Гудін, Роберт Даль, Ральф Дарендорф, Госта Еспін-Андерсон, Френсіс Кастлес, Петер Тейлор-Губі, Крістофер Пірсон, Джон Роулз, Деніель Шапіро. У своїх дослідженнях вони розкривали причини виникнення соціальної держави, влив глобалізації на теорію соціальної держави, структуру суспільства яка зумовлює існування соціальної держави.

До російських дослідників, які займалися дослідженням соціальної держави, можна віднести Миколу Волгіна, Сергія Калашнікова, Людмилу Лєбєдєву. У своїх працях дослідники приділяють значну увагу інститутам соціального партнерства та світовим тенденціям розвитку соціальної держави.

Серед українських науковців слід виокремити Наталю Батуру, Олександра Панкевича, Ярослава Пасько, Олександра Скрипнюка, Аллу Сіленко, Наталю Хому, Федіра Шульженка.

Не дивлячись на це, проблема осмислення нових соціальних ризиків, які виникають у сучасних державах залишається недостатньо дослідженою, та потребує більш детального вивчення.

Метою статті є визначення і загальна характеристика нових соціальних ризиків, які виникають під час реалізації політики сучасної соціальної держави в пострадянських країнах.

Концепція соціальної держави виникає в політичній науці, в демократичних країнах Західної Європи з розвиненою ринковою економікою, в другій половині XIX. Соціальну державу можна асоціювати з появою державної відповідальності за соціальне благополуччя громадян, системою охорони здоров'я, системою обов'язкової та безкоштовної освіти та інших сфер соціального забезпечення.

Виникнення соціальної держави тісно пов'язане з такими явищами як стрімкий капіталістичний розвиток, індустріалізація, урбанізація. Нові соціальні ризики постали, як нові запити суспільства щодо зміни політичного ладу та визначення соціальних прав громадян. Зміни

в соціальній структурі суспільства, громадські рухи, зростання рівня заробітної плати найманих робітників та нові види соціальних ризиків сприяли появі «нового типу мислення» про соціальну роль держави. Розвиток соціальної держави відбувається в суспільствах з розвиненою ринковою економікою, де рівень розвитку економіки ставав причиною зростання благополуччя громадян. З теорією соціальної держави тісно пов'язана концепція «ринкових відносин», яка і визначає напрямок розвитку держави. У суспільствах без ринкової економіки, проблема добробуту має значні відмінності. У контексті сучасної політичної економії були спроби, створити саморегулюючу систему ринків. Концепція «соціальних ризиків» перебуває в значній залежності від розвитку індустріальних відносин. Хвороба, старість і смерть завжди пов'язані із труднощами для будь-якої соціальної групи. Тому, навіть, стародавні системи права і моралі включали в себе приписи, щоб зменшити ці труднощі. Наприклад, догляд за батьками, чи припис давати пожертви нужденним. Проте, безробіття, в тому вигляді в якому воно існує тепер це продукт розвитку індустріальних відносин. І саме безробіття найбільш вплинуло на формування соціального законодавства. З появою масового безробіття нездатність осіб забезпечити своє існування працею стало однією з ключових проблем права. Існування «хронічного безробіття» стало потужним стимулом для організованих трудових колективів, щоб перейти від групових інтересів до розгляду «соціальних прав» працівників як особливого класу. Боротьба з безробіттям стала козирем для бізнесменів, які хотіли підвищити продуктивність на власному виробництві та зміцнити свій авторитет серед громадськості. Також боротьба з безробіттям стала головною ідеєю політиків в середині XIX століття [6].

Також значний вплив на формування соціальної держави здійснило перекладання соціальних функцій на недержавні інститути, такі як сім'я, церква, благодійні організації.

Наступним важливим елементом формування соціальної держави було «коло соціальних послуг», що закономірно походили із теорії соціальної держави. А саме система охорони здоров'я, яка довгий час були предметом дискусії у країнах Західної Європи.

Остання фаза визначення добробуту громадян це ступінь втручання у вільний ринок, задля забезпечення «мінімальних стандартів існування громадян».

Велика частина сучасних досліджень з трансформації сучасної соціальної держави зосереджена на питанні скороченню витрат на соці-

альні програми. Соціально-економічні зміни, які виникли в епоху переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки призвели до появи нових груп ризику, що не належать до традиційної клієнтури післявоєнної соціальної держави. За останні десятиліття в Європі прослідковується тенденція, що одночасно із зусиллями, спрямованими на стримування зростання соціальних витрат, також почала збільшуватися кількість соціальних груп, які потребують допомоги. Структури ризику змінилися дуже істотно. Тенденції в нерівності доходів і ринку праці, означають, що сьогодні дуже складно забезпечити достойний рівень життя для робітників, особливо для сімей з дітьми.

Сімейна нестабільність також постійно зростає, яка пов'язана з вищим рівнем бідності, особливо серед самотніх батьків. Ризик бідності менший коли обоє батьків є годувальниками, але перед ними виникають абсолютно нові проблеми, такі як узгодження роботи і сімейного життя. Це є проявами нових соціальних ризиків, які є типовими для постіндустріального ринку праці та структури сім'ї. Ці соціальні ризики, як правило мало схожі, на ризики, з якими соціальна держава Західної Європи боролася в післявоєнний період, крім того, що вони, як правило мало відображені в соціальній державі та стосуються тих самих соціальних груп, особливо молодих жінок та тих хто має низьку професійну кваліфікацію. Соціальні перетворення, які призвели до нових соціальних ризиків, з'являються у різних країнах, але в основному через економічну та культурну глобалізацію вони мають впив у більшості країн світу.

Дослідник соціальної держави Г. Еспін-Андерсен та вказує на такі фактори, що сприяли виникненню нових соціальних ризиків: деіндустріалізація, вихід жінок на ринок праці, зростаюча нестабільність структури сім'ї, процеси, які були пов'язані з приватизацією структур соціальної держави [5]. Важливим є питання наскільки фактори, які спричинили появу нових соціальних ризиків у Західній Європі можуть бути застосованими для колишніх комуністичних країн та України зокрема. Після краху комуністичної системи господарства економічні ризики були, в першу чергу, пов'язані із відсутністю необхідних товарів у магазинах, через «економічний дефіцит» та наданням неякісних соціальних послуг. «Нові» соціальні ризики охоплюють значно ширший спектр проблем: балансування між робочим місцем та сімейними обов'язками, догляд за літніми батьками, недостатня кваліфікація робітників на ринку праці. Наступна фаза модернізації соціальної держави пов'язана з переходом до економіки, заснованої на знаннях, що вимагає радикальних змін

в політиці соціальної держави та політичному дискурсі. Перехід повинен відбуватися від статусу технічного обслуговування (класична політика соціальної держави), чи політики скорочення витрат (традиційна «нова» політика соціальної держави) до збільшення продуктивності, поліпшення соціальних інвестицій та розширення можливостей потенціалу розвитку соціальної держави.

Соціальні зміни та трансформація усіх пострадянських країн до постіндустріальної економіки, що заснована на знаннях повинні включати в себе три основні параметри: 1) зміни в структурі праці та трудових відносинах; 2) демографічні зміни та зміни в складі структури сім'ї; 3) індивідуалізація обов'язків та монетизація економічних і соціальних відносин.

Розглянемо детальніше ці параметри. Зміни у структурі праці та робочих відносин, перш за все, пов'язані із: а) збільшенням кількості безробітних у зв'язку із звільненням робітників з численних державних підприємств; б) збільшенням зайнятості та само зайнятих громадян в приватному секторі за рахунок приватизації підприємств колишньої централізованої економіки; в) значним зменшенням кількості людей, що працюють в сільськогосподарському та промисловому секторі на фоні незначного збільшення зайнятості працівників у сфері послуг; г) формуванням нової управлінської еліти, значною мірою, із попередніх адміністраторів; д) формуванням нового середнього класу з приватних підприємців, робітників та інтелігенції [4].

Зміни в структурі ринку праці в посткомуністичних державах при переході до західної моделі соціальної держави несуть в собі також зміни у сфері зайнятості, зокрема: а) відхід від принципу довічного робітника, б) перегляд взаємозв'язку між виконаною роботою та її оплатою; в) запровадження диференційованої заробітної плати робітникам.

Зміни в структурі сім'ї перш за все пов'язані із зростанням бідності: а) сімейного господарства; б) батьки одинаки з дітьми; в) проблеми молоді.

Проте бідність це не єдиний негативний результат пов'язаний із трансформаційними процесами. Значна кількість членів найбідніших сімей часто опиняються виключеними із соціального життя та не мають доступу до соціальної активності (наприклад, доступу до культурних подій). Крім того, суспільство в умовах ринкової економіки характеризується більш вираженою формою відтворення соціальної нерівності ніж це було за часів комунізму. Для того щоб добитися успіху та отри-

мати економічне благополуччя діти з неблагополучних сімей повинні докласти значно більше зусиль, ніж діти зі звичайних родин.

Індивідуалізація відповідальності і монетизація економічних та соціальних відносини повинні бути згадані в якості подальших ключових аспектів соціальних змін, що відбуваються в посткомуністичних суспільствах. Регулювання всіх сфер суспільного життя було одним з пріоритетів комуністичної соціальної системи. В умовах ринкової економіки відбулися істотні зміни. З одного боку, індивідуалізація в управлінні суспільного життя дає громадянам більше можливостей, для управління власним майбутнім, а з іншого боку, в умовах економічної кризи, що виникла після переходу до ринкових відносин значно зменшилися можливості індивіда на економічний успіх.

Крім того, «перерозподіл ризиків» є ще одною важливою проблемою. Роботодавці швидко реагують на мінливість ринку, капіталу і товарів, перекладаючи ринкові ризики на своїх працівників.

Повна зайнятість населення була правилом в державі радянського зразка і кожен громадянин не тільки мав право на працю, а був зобов'язаний працювати, а держава, у свою чергу надавала йому широкий спектр соціальних послуг (наприклад, охорона здоров'я, житло, відпочинок і т. д.), Держава як роботодавець надавала безкоштовно у користування ці блага. Що призводило до того, що гроші втратили велику частину своєї цінності. З переходом до ринкової економіки, соціальні відносини переводяться в чітке грошове вираження (монетизоване), але виживання громадяни тепер пов'язане з успішним втілення своїх навичок і здібностей на роботі в сфері виробництва товарів та послуг, спрямованих на задоволення попиту на ринку, а не виконання планів. Це досить тривалий і складний процес інституційної, культурної та психологічної адаптації.

Перехід від централізованої планованої до ринкової економіки в поєднанні з орієнтацією на постіндустріальну економіку, яка базується на знаннях, та обслуговуванні породило абсолютно нові фактори ризику, крім тих, що існували в комуністичній системі. В сучасному світі нові форми соціального виключення виникають в результаті нових форм бідності та нерівності доходів.

Невизначеність доступу до права на отримання пенсії, охорона здоров'я, зайнятість, отримання доходу, сімейна політика, і освітні можливості також несуть відповідальність за загострення ситуації. Важливо пам'ятати те що «старі» ризики для соціальної держави у Західній Європі є новими ризиками для посткомуністичних країн [4]. Тим не менше,

складнощі в узгодженню ринку праці з соціальною та економічною, безпекою, встановленню балансу трудових відносин та сімейної відповідальності піклування про літніх, хворих батьків-інвалідів є новими соціальними ризиками Західної Європи, які повинні бути доданими до великого списку соціальних викликів всіх соціально-орієнтованих держав.

З розширенням кола і кількості ризиків здатність сім'ї та ринку адекватно їх нейтралізувати знижується. Г. Еспін-Андерсен пропонує таку класифіцікацію, згідно з якою соціальні ризики можуть бути розподілені на три групи: класові, плину життя, поколінь. Названі ризики можуть бути знівельовані сім'єю, перерозподілені за допомогою ринкових механізмів (придбанням страхового полісу, чи пенсійного плану) або нейтралізовані соціальною державою [5].

Класові ризики передбачають нерівномірний розподіл соціальних ризиків серед соціальних груп. Ринкові інструменти і придбання страхування є недоступними для високо ризикових груп через недостатність ресурсів сімей. Проблема нерівних класових ризиків може бути розв'язана соціальною державою інструментами політики солідарності.

До другого типу згідно з Г. Еспін-Андерсеном, належать ризики плину життя, які передбачають нерівномірний розподіл соціальних ризиків протягом життя. Імовірність бідності найбільш висока в дитинстві, особливо у великих сім'ях, а також у старості внаслідок зниження доходів. Дані тенденції пояснюють спрямованість соціальної політики багатьох держав на два «пасивних» відрізки життя: на дітей — через надання родинних пільг, і літніх громадян — через надання пенсій. Ризики поколінь — третя група з класифікації — припускають наявність систематично низьких життєвих можливостей у деяких верств суспільства. Бідність легко успадковується, і ймовірність стати бідними у дітей з бідних сімей в 2,6 рази вища, ніж у інших [6].

Справді, хоча деіндустріалізація і перерозподіл зайнятості відбувається і на Заході, Сході, соціальні зміни, пов'язані з реструктуризацією централізованої планованої економіки і швидкої появи нової соціальної структури в посткомуністичних країнах.

Більш того, в той час як збільшення чисельності жінок на ринку праці може розглядатися як загроза для існуючої рівноваги на Західному ринку праці. В посткомуністичних країнах, структура ринку зайнятості має набагато вищий рівень жіночої зайнятості. А тому на нашу думку держава повинна брати на себе зобов'язання створити такі умови

де жінка зможе в повній мірі виконувати соціальні і економічні функції матері та дружини.

Таким чином радикальні економічні та соціальні зміни, які відбуваються в посткомуністичних суспільствах в напрямку перетворення до постіндустріальної економіки, заснованої на знаннях, призвело до появи зовсім нових факторів ризику, крім тих, що існували до цього часу. Нові форми соціального виключення з'явилися в результаті нових і різних форм бідності та нерівності доходів. Невизначеність щодо охорони здоров'я, зайнятості населення, отримання основного доходу, безпеки сім'ї, можливості отримати освіту посилили напруження ситуації, пов'язаної із негативними економічними наслідками перехідного періоду.

Для Західної соціальної держави ці соціальні ризики потрібно було розглядати як «старі», але для посткомуністичних країн вони мають характер нових викликів. Вони повинні вирішуватися комплексно разом з такими питаннями як узгодження ринку праці, гарантування соціальної та економічної безпеки, встановленні балансу між трудовими та сімейними обов'язками, забезпечення догляду за літніми людьми, хворих чи інвалідами. Методи державної політики, що ефективно діють у Західних державах і спрямовані на вирішення старих і нових соціальних ризиків у вигляді реформ для служб соціального забезпечення, приватизації інститутів соціальної держави, індивідуалізації ризиків та монетизації доступу до соціальних послуг, та децентралізації системи надання соціальних послуг не завжди можуть бути ефективними для посткомуністичних країн. Тому, що дані навички формувалися у «золоту епоху» соціальної держави, коли уряд надавав підтримку індивідам в умовах стабільного ринку праці. У новий постіндустріальний економіці, заснованій на знаннях, та наданні послуг, робоча сила повинна бути добре освіченою, краще навченою, більш диверсифікованою та сервісно-орієнтованою, а люди повинні оперативно пристосовуватися до змінного ринку праці.

Нова політика соціальної держави повинна формувати навички у громадян, які дали б їм можливість розвиватися у цьому напрямку, але це все одно не достатньо, для того щоб забезпечити адаптацію і охопити всі незахищені верстви населення від небезпек, які виникають на ринку праці.

Введення нової політики соціальної держави із розширеними правами і можливостями має дуже велике значення. Політика соціального забезпечення має вирішальне значення для захисту людей від бідності, і вони

являють собою найважливіші інституційні елементи капіталістичної системи. «Нові розширення прав і можливостей політика» соціальної держави повинні складатися з чотирьох основних стовпів: 1) гарантований мінімальний дохід; 2) основний дохід для дітей; 3) інвестиції в освіту і формування людського капіталу; 4) гарантована базова пенсія, яка буде спрямована, з одного боку, збільшення людського капіталу кожної людини, а з іншого боку, на користь включення, охоплення і більш рівномірного розподілу ризиків протягом усього життя людини.

Список використаних джерел:

1. Верхан Х. В. Предприниматель. Его экономическая функция и общественно-политическая ответственность / Х. В. Верхан; [пер. с немец. Владимир Котелькин]. — Минск: ERIDAN, МРРО,1992. — 39 с.
2. Кірнос І. О. Систематизація нових соціальних ризиків у контексті переходу до постіндустріального суспільства / І. О. Кірнос // Вісник Національного Університету «Львівська політехніка». — № 706. — Серія: логістика. — Львів: ЛНУ «Львівська політехніка», 2011. — С. 88–93.
3. Раушер А. Частная собсвтенность в интересах человека труда. Ее значение для личной свободы и социального порядка / А. Раушер; [пер. с немец. Владимир Котелькин]. — М.: «DELO», 1994. — 41 с.
4. Cerami A. New Social Risks in Central and Eastern Europe: The Need for a New Empowering Politics of the Welfare State / A. Cerami //A. Cerami Sociologický časopis/Czech Sociological Review. — №. 6. — 2008, Vol. 44. — pgs. 1089–1110.
5. Esping-Anderse G. The Social Foundations of Postindustrial Economies /G. Esping-Anderse. — Oxford: Oxford University Press, 1999. — 20 pgs.
6. Pierson C. The welfare state reader /C. Pierson, F G. Castles. — Cambridge: Polity Press, 2006. — 492 pgs.
7. The Oxford Handbook of The welfare state / [Castles F.G., Leibfried S., Lewis J., Obinger H., Pierson C.]; edit by F.G. Castles. — New York: Oxford University Press, 2010. — 876 pgs.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2013 р.

Олийник С. В. Социальное государство и новые социальные риски посткоммунистических государств

Рассматривается процесс возникновения новых социальных рисков связанных со становлением социального государства в посткоммунистических государствах, которые связаны с переходом от плановой к рыночной экономике.
Ключевые слова: новые социальные риски, социальное государство, постиндустриальное общество, социальные изменения.

Oliynik S. V. Social state and new social risks of post-communist states

The article describes how the emergence of new social risks associated with the development of the welfare state in post-communist countries that are associated with the transition from a planned to a market economy.
Keywords: new social risks, welfare state, post-industrial society, social change.

© Олійник С. В., 2014

УДК 007:304:070

Порфімович О. Л.

Доктор політичних наук, професор кафедри соціальних комунікацій
Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ ФОРМАТІ ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДДУКЦІЇ (теоретичний та експериментальний підходи)

Дається короткий огляд особливостей найбільш рейтингових політичних ток-шоу на українських телеканалах; характеризуються медіавпливи на їхню аудиторію, за результатами соціологічних досліджень; подається сценарій експерименту, що має довести або спростувати гіпотезу про існування аддикції до політичної комунікації агресивного характеру в частини аудиторії.
Ключові слова: експеримент, медіавпливи, агресія, політичні ток-шоу, аддикція.

Від ratio до emotio: історичний екскурс в контексті соціальної ролі медіа.

Вплив медіапродукції на настрої та поведінку аудиторії досліджується з моменту виникнення медіа. Перші газети були носіями ділових та економічних новин. «Сліпий» масив тексту з недолугими химерними шрифтами був здатен зачепити лише ratio, не торкаючи емоційної складової. Газети на зорі свого виникнення та функціонування в якості масового інформатора мали вкрай обмежену комунікативну функцію. Вони спонукали до виникнення комунікації не з комунікантом, а в середовищі самої аудиторії, і комунікація ця мала переважною мірою діловий характер.

Ідея створення ілюстрованих ЗМІ сприяла розширенню жанрової палітри. Особливим проривом у цьому сенсі став факт відходу від ідеї «тотожного» ілюстрування матеріалів, тобто коли ілюстрація відображала зміст текстового масиву. Коли ж малюнок почав жити самостійним життям, доповнювати або навіть пропонувати контр-версію написаного, відбувся якісний стрибок у бік зміцнення емоційної складової ЗМІ. Емоції впорскувалися в аудиторію, спричиняли реакцію «кружіння», прискорювали процеси взаємодії членів аудиторії, виходили за межі ауди-

торії даного конкретного ЗМІ, трансформувалися і починали жити своїм життям. Відтоді засоби масової інформації почали набувати ознак засобів масової комунікації. Відтоді все складніше і складніше стало відслідковувати причинно-наслідковий зв'язок між журналістськими матеріалами та виникненням тих чи інших настроїв в аудиторії, а тим більше появи дієвої компоненти в середовищі споживачів медіапродукції.

«Полегшило» життя дослідників медіавпливів те, що ЗМІ та ЗМК (ми свідомо розрізняємо ці два поняття на етапі становлення журналістики — О. П.) почали використовувати в якості носія пропагандистських ідей. Така трансформація контенту була ознакою часу, за якого виникали та зникали держави, світова мапа кроїлася під впливом воєн та революцій, на зміну демократичним урядам та монархіям приходили режими — чи то авторитарні, а здебільшого тоталітарні. Вони використовували ЗМІ для насадження ідей. Останні були доволі простими та зрозумілими аудиторії, а отже викликали до життя тотожні емоції (ті, в кого емоції були іншими, закінчували своє життя в таборах чи катівнях). Тотожні емоції, в свою чергу, давали тотожні ряди дієвих складових впливу пропагандистських медіа. Відсутність альтернативи перетворювало ЗМІ на зручний інструмент впливу, і при цьому мінімізувало або суттєво обмежувало функції ЗМІ як ЗМК.

Поява радіо спершу лише прискорила доставку інформації. Пізніше — радіорепортаж з місця події створив потужний інструмент впливу на емоції. Поява телебачення в рази посилила цей ефект. Він досяг апогею з появою Інтернету та виникнення мультимедіа в процесі їхньої конвергенції.

Не можна в цьому контексті не погодитися з думкою професора О. Петрунько, яка досліджує емоційну складову медіа з позицій психології. «Важливою ознакою медіасередовища є його афективність (емоціогенність, стресогенність), спричинена тим, що переважна більшість присутніх у ньому аудіовізуальних месиджів (образів) мають не стільки інформаційне, скільки емоційне навантаження, і апелюють передусім до емоцій і почуттів тих, хто з ними стикається. Фахівці, які роблять медіатексти, знають: що емоційніше повідомлення, то ймовірніше воно потрапить у свідомість і пам'ять людини і справить на неї певний вплив. І, розробляючи технології навіювання й переконання, вони свідомо апелюють до образного мислення людей, дезактивуючи разом із цим раціональне (критичне) мислення» [1].

Отже, нами констатується наявність витка історичного розвитку медіа, відправною точкою якого було ratio, а кінцевою emotio як домінуюча ознака їхньої соціальної функції на сучасному етапі розвитку.

Медіавпливи в процесі політичної комунікації.

Це питання досліджували в різних аспектах зарубіжні вчені Е. Бернайз, Г. Лассуелл, Дж. Клаппер, В. Шрем, Д. Берло, Р. Катц, П. Лазарсфельд, В. Ліппман, Л. Перлінг, М. Розенберг. В Україні в цьому напрямі працюють І. Бекешкіна, О. Вишняк, Ю. Ганжуров, Т. Джига, В. Іванов, А. Клєпіков, Н. Костенко, А. Костирєв, С. Макєєв, Д. Яковлєв та ін. Найбільш повну картину з цього питання можна вибудувати, аналізуючи аспекти, пов'язані з медіавпливами під час виборчих кампаній різних рівнів в Україні, формування тих чи інших електоральних вподобань і результатів виборів як дзеркала дієвої компоненти у впливах медіапродукції.

Однак, слід зазначити, що формування електорату відбувається не лише під час активних виборчих кампаній в короткий період перед датою голосування. Це копіткий і не завжди контрольований процес з боку акторів політичного життя і поза часових меж передвиборчої активності. Формування електорату відбувається під впливом політичної комунікації «як процесу обміну політичною інформацією в межах певної політичної системи, а також між політичною системою і суспільством у цілому і є одним з найважливіших чинників демократизації суспільства» [2]. Не можна не погодитися з дослідником Н. Никифоренко про те, що обмін політичною інформацією як на горизонтальному, так і на вертикальному рівнях здійснюється тим інтенсивніше, чим більш розвинутим є громадянське суспільство; а ідеальна модель політичної комунікації при цьому передбачає налагодження сталого діалогу між «владою» та «масами» за посередництвом незалежних мас-медіа [2].

У даній статті ми не ставили за мету досліджувати ступінь незалежності або за ангажованості вітчизняних медіа. Нами аналізується емоційна складова політичної комунікації та подається сценарій експерименту, що триває над групою споживачів телевізійної продукції, побудованої на політичній комунікації (вітчизняні політичні ток-шоу).

Протягом першої половини 2013 року нами було проведене соціологічне опитування серед киян, які є постійними споживачами медіапродукції в телевізійному форматі на політичну тематику. В основному це аудиторія ток-шоу з ведучим Андрієм Куликовим на каналі ICTV «Свобода слова» (ефір в понеділок о 23.00), ток-шоу «Шустер-

Live» з ведучим Савелієм Шустером на телеканалі «Інтер» (вечірній прайм-тайм-ефір по п'ятницях), а також ток-шоу «Велика політика» з Євгенієм Кисельовим, яка виходила на телеканалі «Інтер».

Наше опитування було дослідженням, яке включало в себе отримання відповідей під час особистого спілкування у великої групи людей, відібраної методом випадкової вибірки, за заздалегідь підготовленим опитувальником. Останній складався із 22-х запитань, переважно закритих.

Коли ефіри «Шустер-Live», що мали місце на Першому національному телеканалі та «Велика політика», що мали місце на телеканалі «Інтер» співпадали, дослідники зазначали про т. зв. синдром «п'ятниця вечір», коли потенційний споживач двох великих ток-шоу щоп'ятниці вмикає телевізор і зупиняється на одному з цих каналів, аби бачити, знати і не пропустити чогось важливого. І чим скандальніший буде ефір, тим більший рейтинг матиме один із двох телеканалів, чим гучнішими та епатажнішими будуть гості у студії, тим більше про цю програму будуть говорити після вихідних, тим частіше її хотітимуть бачити кожної п'ятниці [3]. До опитаних ввійшли саме ті кияни, яких торкнувся цей т. зв. синдром «п'ятниця вечір» — загалом більше 230 опитаних. В ході дослідження було визначено, що третина опитаних відчуває на собі мовні маніпулятивні технології, що використовуються основними акторами та ведучими ток-шоу. Близько 20% опитаних відзначили, що неодноразово помічали факти маніпулювання інформацією, і змушені були під час ефірів перевіряти почуте на різних новинневих Інтернет-порталах. Лише 10% зазначали про брудні маніпулятивні технології, але досить просторікувато пояснювали їхню сутність. Більше половини опитуваних говорили про наявність психологічного тиску під час перегляду ток-шоу. Ніхто з опитуваних не погодився з тезою про застосування НЛП-технологій.

Метою нашого соціологічного дослідження було зрозуміти, чи відчуває глядач політичних ток-шоу маніпулятивний вплив з боку політичних акторів та ведучих телепрограм. До основних ознак маніпуляції ми віднесли неусвідомленість об'єктом здійснюваного над ним впливу; вплив на сферу несвідомого (інстинкти, емоції), яка не піддається самоконтролю (медіа вплив першого рівня); управління ставленням об'єкта маніпуляції до предметів та явищ оточуючого світу в потрібному для маніпулятора напрямку (створення дієвої компоненти в аудиторії — медіа вплив другого рівня); свідоме викривлення фактів навколишньої дій-

сності (дезінформація, дозування інформації та ін.), формування ілюзій та міфів тощо.

Кожному з опитуваних пропонувалася гіпотетична ситуація: відмова від перегляду політичних ток-шоу в зазначений час з тим, щоб користуватися іншими джерелами отримання інформації. Майже всі опитувані відмовлялися від такої гіпотетичної можливості та говорили про те, що чекають відповідних ефірів з нетерпінням. На питання, яким би словом вони охарактеризували улюблену телепродукцію — «Цікаво» або «Якісно» — на першому місці в 97% випадків реципієнти ставили слово «Цікаво». У відповідях на питання відкритого типу писали, що телепродукція, регулярними споживачами якої вони є, скоріше неякісна, але містить елементи інтриги, несподіванки; риторика затягує; в момент перегляду ток-шоу ні на що не хочеться відволікатися; спілкування в сімейному колі на момент перегляду ток-шоу припиняється або мінімалізується.

Наше соціологічне дослідження цілком підтвердило думку дослідника О. Мітчук про те, що на ток-шоу боротьба ідей, програм, світоглядів перетворюється на захоплюючий вербальний двобій, у якому широко використовуються різні жанри політичної риторики, прийоми полеміки. «Важливо, що хоча формально учасники звертаються один до одного та до аудиторії у студії, часто їхнім головним адресатом є телеглядач… Людині, яка дивиться телепередачу, здається, що вона причетна до розмови на екрані, вона стає і суб’єктом, і об’єктом комунікації одночасно» [4].

Після проведеного соціологічного дослідження нами було висунуто гіпотезу про існування аддикції — психологічної залежності частини аудиторії від ефірної продукції. Міжнародна енциклопедія «Діагностичне й статистичне керівництво по психічним розладам» (DSM-IV) включила в себе статтю про інтернет-залежності. Захворювання описується як недугу, що вимагає подальшого дослідження. Інтернет-залежність (або інтернет-аддикція) — це нав'язливе бажання підключитися до інтернету і хвороблива нездатність вчасно відключитися від інтернету. Психологи кажуть, що залежність від мережі за симптомами дуже схожа на будь-яке інше хворобливу пристрасть. Вона викликає емоційний пригніченість, труднощі з концентрацією і відстороненість. Людина, що страждає від надмірній любові до інтернету, часто віддає перевагу комп'ютер спілкування з живими людьми.

Нами було сформульовано гіпотезу про існування телевізійної аддикції від політичної комунікації агресивного характеру (різновид

медіанасильства) в частини аудиторії популярних українських ток-шоу. Для перевірки гіпотези нами було розроблено сценарій експерименту.

Експеримент як спосіб доведення\спростування гіпотези.

У своєму дослідженні ми виходили з того, що експеримент — це метод вивчення, який полягає у викликанні визначеного явища (чи його зміну) в штучно створених (лабораторних) умовах з метою дослідження і з'ясування процесу його розвитку. Для проведення експерименту є важливими такі аспекти: 1) дослідник сам активно організовує умови, в яких має з'явитися певний психологічний факт; коли йде спостереження, дослідник не може втручатися в ситуацію; 2) експериментатор може змінювати умови та визначати певні варіанти умов появи досліджуваного явища (процесу); 3) в експерименті можливо усувати певні змінні, щоб дослідити, які зміни при цьому відбудуться; 4) можна надавати змінним різні значення й оцінювати дані за різного співвідношення обраних умов.

Наш експеримент за своєю сутністю наближений до наукових досліджень, розповсюджених у психології. Він складався з кількох кроків. Перший — визначення та формулювання проблеми. Другий крок — формулювання гіпотез, тобто певної можливої відповіді на запитання. Третій крок — перевірка гіпотези, а саме: проведення експериментального випробування, з тим, щоб з'ясувати, чи узгоджуються з гіпотезою факти, чи не узгоджуються. Четвертий крок — інтерпретація експериментальних даних із метою створення теорії.

Перший крок. На етапі визначення і формулювання проблеми нами було проведене соціологічне дослідження, про яке йшлося вище. В процесі соціологічного дослідження ми дійшли висновку, що синдром «п’ятниця вечір» має місце в численної аудиторії. Незважаючи на те, що споживачі медіапродукції у вигляді ток-шоу визнають її погану якість, емоційна складова (цікавість) превалює. Більшість опитаних не можуть відмовитись від перегляду п’ятничних ефірів.

Другий крок. Використовуючи паралелі з психіатричним діагнозом «Інтернет-аддикція», ми висунули припущення про існування аддикції до перегляду політичних ток-шоу з комунікацією агресивного характеру, що є в наявності в частини аудиторії телеканалів. Для цього кожному із учасників соціологічного опитування нами було запропоновано на термін до 2-х місяців відмовитися від перегляду улюбленого політичного ток-шоу по п’ятницях. Із більш ніж 230 опитуваних погодилися

на таке лише 16 учасників (виключно чоловіки, віком від 27 до 59 років), які і стали учасниками експерименту.

Третій крок. До учасників експерименту були залучені члени їхніх сімей, які стали основною фокус-групою для зняття інформації про наявність або відсутність поведінкових змін. В 15 випадках це були дружини, в одному випадку сестра учасника експерименту. Всі члени сімей, котрі стали основою фокус-групи, проживали разом з учасниками експерименту в одному помешканні і проводили з ними весь вільний від роботи час, не менше 8 годин активного часу на добу.

Ми виходили з того, що в науковій літературі з психології описуються далеко не всі етапи формування аддикції. Так, уже згадувана нами Інтернет-аддикція — явище нове, і воно визнається в якості психіатричного діагнозу далеко не всіма галузевими фахівцями. Тому ми використали аналогію для опису поведінкової аддикції, скориставшись аналогією з наркозалежністю. Так, будь-які поведінкові аддикції формуються поступово, проходячи певні етапи. Всього цих етапів три, і часто, як, наприклад, у випадку з наркотиками, вони пролітають дуже стрімко. 1) Перші проби. Це трапляється з цікавості, наслідування, з бажання влитися в колектив і з багатьох інших, часто неусвідомлюваним причин; 2) Пошук своєї моделі поведінки. У цей період людина пробує різні речовини (якщо розглядати на прикладі наркотиків), вибирає для себе деякі конкретні види і таким чином формує у себе деякий вибір; 3) Перехід до болючої стадії. Саме на цьому етапі у людини і формується стійка залежність від речовини або речовин, які вона вибрала шляхом проб. На цьому етапі стрімко формується психічна аддикція, за нею — фізична, і вже після цього настає стадія психічних розладів на цьому грунті.

Звісно, ми не ставили собі за мету дослідити психологію аддикції. Однак, використовуючи метод аналогій (з наркоманією), ми виходили з того, що існує група чинників, через які «проба» переростає в залежність. Ці чинники поділяють на: 1) психологічні — особистісна незрілість, нездатність до внутрішнього діалогу, стреси, спроби вирішити внутрішні проблеми прийомом речовин; 2) соціальні — відсутність позитивних традицій, доступність психотропних речовин, соціальний тиск і нестабільність суспільства; 3) соціально-психологічні — відсутність ідеалу міцної сім'ї, зміцнення в масовій свідомості негативних образів в якості позитивних; 4) біологічні — природа психоактивної речовини, її ефект, відсутність свідомого контролю за подіями.

Ми не можемо стверджувати, що у випадку із аддикцією від політичних ток-шоу існує біологічна залежність. Нами більш уважно розглядалися перші три види аддикції — психологічна, соціальна та соціально-психологічна. Хоча автори документального телевізійного фільму «Синдром інформаційного імунодефіциту» у випадку з Інтернет-залежністю говорять про біологічний характер Інтернет-аддикції. Йдеться про звичку до регулярного викиду дофамінів — гормонів радості — під час користування улюбленими Інтернет-ресурсами [5]. Дофамін слугує важливою частиною «системи заохочення» мозку, оскільки викликає почуття задоволення, чим впливає на процеси мотивації. Дофамін природнім чином виробляється у великих кількостях під час позитивного, за суб'єктивною уявою людини (підкреслимо це факт — О. П.), досвіду: сексу, прийому смачної їжі, приємних тілесних відчуттів, наркотиків [6], психологічних подразників тощо. Відсутність підживлення дофамінами іншим способом посилює залежність від звичного каналу отримання позитивних емоцій. В нашому випадку, ми робимо припущення, що від політичних ток-шоу.

В ході нашого експерименту ми пропонували 16-тьом учасникам відмовитися від третьої, «болючої» стадії (презюмуючи, що вони в цій стадії перебувають), а членам їхніх сімей виступити в якості медіумів, що регулярно зніматимуть інформацію та, як учасники фокус-груп, передаватимуть її модераторам експерименту.

Третій крок — перевірка гіпотези. Експеримент триває.

Зазначимо, що в даний момент експеримент триває (приблизно до середини січня 2014 року). Протягом його виконання планується проведення трьох фокус-групових досліджень за участю членів сімей учасників експерименту, а також регулярне телефонне опитування. Відзначимо, що на підтвердження нашої гіпотези про існування аддикції до політичних ток-шоу, один із учасників порушив умови експерименту. Про це повідомила його дружина. Чоловік 36 років, який регулярно дивився політичні ток-шоу протягом останніх десяти років, не вмикаючи телевізор (умова експерименту), почав підключатися до трансляції шоу он-лайн через iPad, а також передивлятися найбільш гострі сюжети на YouTube в момент ефіру. Цей факт змусив нас відсторонити його від участі в дослідженні.

Члени сімей інших учасників експерименту відзначали, що наступного дня їхні чоловіки телефонують друзям та намагаються дізнатися в подробицях, що відбувалося на ефірі (така поведінка допускалася, за умовами експерименту). Крім того, чоловіки були вкрай роздра-

тованими в день ефіру, психологічний стан їх був пригніченим, вони висловлювали сумніви щодо того, що вони правильно зробили, погодившись на участь в дослідженні. Відзначимо, що виконання експерименту для «піддослідних» ускладнилося виникненням революційної ситуації в Україні наприкінці листопада — на початку грудня 2013 року, коли психологічна залежність від звичного джерела інформації підвищилася.

Висновки. Ми свідомі того, що дані, отримані по закінченню експерименту, будуть не достатньо репрезентативними для того, щоб робити глобальні висновки щодо існування або не-існування аддикції до політичних ток-шоу в телевізійному форматі в частини аудиторії. Більшою мірою дане дослідження слід розглядати, як модельне, і пропонувати для використання студентами для підготовки експериментальних блоків їхніх дипломних робіт. (Так, зокрема, в Інституті журналістики КНУ імені Тараса Шевченка студенти на здобуття кваліфікаційного рівня «магістр» в третьому розділі (самостійне дослідження) в 90% випадків використовують метод контент-аналізу медіа, і лише невеликий відсоток майбутніх магістрів здатні самостійно розробити сценарій експерименту та виконати його). Про можливість робити якісь глобальні узагальнення щодо аддикції як наслідку медіавпливу можна говорити лише за наявності значної експериментальної бази.

Медівпливи — вельми цікава і перспектива тема для вітчизняних дослідників із різних галузей наукових знань. Зокрема, це стосується політичних ток-шоу, оскільки вони — «гібридний жанр, в якому інформативність і розважальність визначені технологіями, які наслідують психологію телеглядача» [7, с. 272]. Сама сутність жанру — його гібридність — уможливлює здійснення досліджень як в сфері журналістикознавства, психології та політичних наук, так і досліджень міждисциплінарних. Тим більше, що електронні засоби масової комунікації у наш час перетворились на могутнє знаряддя політичного впливу на громадську свідомість: вони є потужним важелем під час прийняття політичних рішень.

Список використаних джерел:

1. Петрунько О. В. Агресивне медіа середовище: якісний і змістовий дискурс / О. В. Петрунька // Рідна мова; Освітній квартальник українського вчительського товариства у Польщі. — 2011. — № 16. — С. 36–43.

2. Никифоренко Н. О. Роль ЗМІ в політичній комунікації під час Президентської кампанії 2009 року в Україні / Н. О. Никофоренко // Грані. — 2010. — №4 (72). — липень-серпень.
3. Федорова А. Синдром «П'ятниця вечір» у політичних ток — шоу України / А. Федорпова // Освіта регіону. — 2012. — №2. — С. 278.
4. Мітчук О. Ток-шоу в українському ефірі як конфліктогенне середовище / О. Мітчук // Теле- та радіожурналістика. — 2013. — вип. 12. — С. 340–345.
5. «Синдром информационного иммунодефицита» (серія «Секретные материалы-4»), Росія, телекомпанія «МИР», 2011, режисер Алла Дерюгіна.
6. http://ru. wikipedia. org
7. Голодникова Ю. Политическое ток-шоу как всеукраинская медиаигра / Ю. Голодников// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальная коммуникация». Т. 21 (60). — 2008. — № 1. — С. 268–276.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2013 р.

Порфимович О. Л. Политическая коммуникация в телевизионном формате как фактор психологической аддикции (теоретический и экспериментальный подходы)

Подан короткий обзор особенностей наиболее рейтинговых политических ток-шоу на украинских телеканалах; дается характеристика медиавлияния на их аудиторию, по результатам социологических исследований; предлагается сценарий эксперимента, который должен доказать или опровергнуть гипотезу о существовании аддикции к политической коммуникации агрессивного характера у части аудитории.
Ключевые слова: эксперимент, медиавлияние, агрессия, политические ток-шоу, аддикция.

Porfimovych O. The political communication in television format as a factor of psychological addiction (theoretical and experimental approaches)

Is proposed a short overview of the features of the most rating political talk- show on Ukrainian TV channels; is described the media impact of their audience, according to the results of sociological research; is

proposed scenario of the experiment, the aim of which is to prove or disprove the hypothesis about the existence of addiction to aggressive kind of political communication among the part of the audience.
Key words: experiment, the impact of media, aggression, political talk-show, addiction.

© Порфімович О. Л., 2014

УДК 327.8

Федорчук Л. П.

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри телебачення і радіомовлення Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКІ ТЕЛЕНОВИНИ ПРО ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ (КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ЕФІРУ ЗА 2012Р.)

Представлено кількісні і якісні характеристики висвітлення теми взаємин «Україна — ЄС» на основі контент-аналізу вечірніх інформаційних випусків на 8 загальнонаціональних телеканалах та інформаційно-аналітичних підсумкових випусків на 7 телеканалах.

Ключові слова: моніторинг, інформаційний випуск, Європейський Союз, євроінтеграція.

2013 рік буде вирішальним для євроінтеграційного поступу України. Доля Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС вирішиться саме цього року. «Це — справді момент істини, цивілізаційний вибір, зробивши який, Україна визначить вектор свого розвитку на десятиріччя вперед», — зазначив Костянтин Єлісєєв, Представник України при ЄС [1].

Яким побачив Європейський Союз український глядач і наскільки поінформованим він є насамперед про відносини Україна — ЄС — дане дослідження. Метою дослідження є аналіз висвітлення образу Європейського Союзу в інформаційних випусках загальнонаціональних телеканалів України в 2012 р. Досягнення поставленої мети вимагає виконання наступних завдань: — опрацювання щотижневих звітів з моніторингу випусків новин; — визначення кількісних параметрів висвітлення образу ЄС; — визначення особливостей подання обраної теми, чинників, що впливають на її висвітлення; — виокремлення тематичних блоків (або складових образу); — характеристика змістовного наповнення сюжетів за найбільш поширеними темами; — визначення подій, що не були представлені в телеефірі, на відміну від інших ЗМІ.

Об'єктом дослідження є щотижневі звіти моніторингу інформаційних випусків на 8 загальнонаціональних каналах (*«Інтер», ICTV,*

«1+1», СТБ, Новий, Перший Національний, 5 канал, ТРК «Україна») та інформаційно-підсумкових тижневиків на 7 телеканалах (*«Інтер», ICTV, «1+1», ТВі, Перший Національний, 5 канал, ТРК «Україна»)* за період з 1 січня до 31 грудня 2012 р. Моніторинг здійснюється громадською організацією «Телекритика» [2]. Удослідженні також використано окремі результати моніторингу Асоціації Української преси, насамперед аналіз тематики сюжетів. Вибір програм, каналів, ефірного часу і періоду моніторингу той самий [3]. Зауважимо також, що представлений аналіз стосується лише ефірної продукції, повідомлення на сайтах названих інформаційних телепрограм не бралися до уваги.

Частота висвітлення

Моніторинг АУП показує, що міжнародні політика і міжнародні відносини в середньому по всіх аналізованих каналах за місяць складають від 3 до 10% від числа всіх повідомлень як головна тема і від 2 до 7% як додаткова. Пік журналістської уваги до міжнародних подій і організацій припадає на квітень (10,6% — головна тема, 8,6% — додаткова), а мінімум — у серпні 2012 р. (2,5% — головна тема; 2,1% — додаткова).

Моніторинг АУП дає ще один показник міжнародного розголосу українських подій — кількісний аналіз експертних думок. Коментарі з вуст міжнародних політиків, діячів, експертів та журналістів складали 4% у серпні, 13% у вересні, у жовтні — 9,5%, грудні — 7% від загального числа коментарів.

При цьому ЄС в блоці міжнародних новин посідає не перше місце. Максимальна частка теми «Україна — ЄС» припадає на квітень і червень — це1% як головна новина і 1–1,3% як контекстуальна. При цьому у лютому, серпні і вересні 2012 р. тема «Україна — ЄС» жодного разу не стала головною у щоденних новинах. Для порівняння: висвітлення відносин «Україна-Росія» щомісяця в середньому складає 1%. З-поміж країн-членів ЄС на особливу увагу телевізійників заслужила Польща. Травень і червень — час підготовки і проведення ЄВРО-2012 — Польща за представленням в українських теленовинах практично була на рівних з Росією.

За даними моніторингу АУП, % міжнародного контексту політичних подій (це відсоток повідомлень, що містять відповідні власні назви від загального числа повідомлень) в Україні ілюструє вже названу тенденцію: безумовне лідерство Росії серед окремих країн. Її показник майже такий, як сумарний відсоток країн «Великої вісімки».

Таблиця 1

Міжнародний контекст подій (серпень-грудень 2012р.)

	серпень	вересень	жовтень	грудень	середній показник
Органи ЄС та їх лідери	0	1	2,5	2	1,4
Країни ЄС та їх лідери (крім «Великої вісімки»)	7	7	4,75	4	5,7
Країни «Великої вісімки» (крім Росії та США)	13	11	5,5	5	8,6
Росія та її лідери	5	8	8	12	8,3
США та їх лідери	3	3	4	4	3,5
Інші країни	10	12	7	14	10,8

Найчастіше згадувані в ефірах такі європейські організації та інституції ЄС: ПАРЄ, ОБСЄ,Європарламент, Європейська Комісія, Європейський Суд з прав людини. Мінімум або й взагалі не було інформації про діяльність Європейської Ради, Ради Міністрів ЄС, Європолу, Європейського центрального банку. Найбільш згадувані країни-члени ЄС в новинах: Франція, Німеччина, Великобританія, Польща.

Найчастіше в ефірі звучалисинхрони таких європейських політиків, окрім глав-держав: Жан-Клод Міньйон — президент ПАРЄ,Штефан Фюле — комісар ЄС з питань розширення та Європейської політики сусідства, ЖозеМануель Пінта Тейшейра — голова представництва Єврокомісії в Україні, КетрінЕштон — Верховний представник ЄС

з питань спільної зовнішньої та безпекової політики. Значно менше український глядач чув позицію Президента Європарламенту Мартіна Шульца, президента Європейської ради Германа ванРомпея та голови Єврокомісії ЖозеМануель Баррозу.

Основні теми як складові образу

Аналіз звітів з моніторингу дозволив виділити наступні тематичні блоки як складові образу Європейського Союзу, поширюваного українськими теленовинами: — політика ЄС щодо України, перспективи євроінтеграції, — безвізовий режим між Україною і країнами-членами ЄС, — зона вільної торгівлі з ЄС, — економічна криза в єврозоні, — взаємини окремих країн-членів ЄС з Україною.

Тема відносин України з ЄС та проблеми на шляху євроінтеграції залишалась актуальною упродовж всього року.

Найменше ж уваги в теленовинах приділялось питанню безвізового режиму та економічним проблемам європейських країн.

Як у темі відносини «Україна-Росія» домінантою є газ, так у темі двосторонніх відносин України з ЄС лідером за згадуваннями є Юлія Тимошенко. Основний контекст — «вибіркове правосуддя» або«політичні в'язні стоять на перешкоді євроінтеграції України» — так виглядає проблема з точки зору владних представників ЄС, Ради Європи та ОБСЄ. Упродовж 2012 року для більшості контактів української влади з структурами ЄС та європейськими організаціями головним було саме питання ув'язнення лідерів опозиції.

Пропонуємо короткий огляд теми «Україна-ЄС» в хронологічному порядку.

Січень 2012р. ЄС мовчить, а от ПАРЄ приймає наприкінці місяця резолюцію щодо України. Цей документ містить першу в історії відносин Україна-Рада Європи погрозу застосувати санкції проти України. Ключові вимоги: звільнення 4 політиків (Тимошенко, Луценка, Іващенка і Корнійчука), реформування судової системи і зміна виборчого законодавства в контексті участі у виборах малих партій.

Глядачі провладних на той час телеканалів (Перший Національний, Інтер) у підсумкових інформаційно-аналітичних програмах взагалі про резолюцію нічого не почули. Три канали — «1+1», ICTV та «Україна» повідомили про цей факт дуже стисло, але визнали жорсткий тон документа.

А канали далекі від лояльності до влади — 5 канал та ТВі — показали насичену фактами і деталями картину подій у Страсбурзі. Обидва репортажі були написані журналістами з місця події і тому глядачі цих каналів

не лише почули думки авторів тексту резолюції, учасників обговорення та експертів з обох боків, але й побачили майже порожній зал Асамблеї, що ілюструє рівень зацікавленості євродепутатів у нашій країні.

Лютий 2012. ЄС стурбований відсутністю реакції України на січневу резолюцію ПАРЄ. Парламент, незважаючи на рекомендації ПАРЄ, статті 364 та 365 Кримінального кодексу України, за якими засуджено Юлію Тимошенко, не декриміналізував — на цьому наголошує комісар ЄС з питань розширення та Європейської політики сусідства Стефан ФЮЛЕ. Його попередник, екс-віце-президент Єврокомісії ҐюнтерФерхойгенв інтерв`ю радіо DeutscheWelle заявляє про загрозу політичної ізоляції України, пов'язуючи це з ув`язненням екс-прем`єр-міністра України Ю. Тимошенко. Водночас політик припускає, що доля угоди про асоціацію України з ЄС залежатиме від парламентських виборів в Україні 2012 року і їх відповідності демократичним стандартам та принципам верховенства права. Регрес в європейській інтеграції України відзначив і Глава польського уряду Дональд Туск.

Показово, що українські тележурналісти не почули ні цих, ні десятка інших заяв європейських політиків. У лютому відносини Україна — ЄС не стали головними ні у щоденних випусках новин, ні у жодному з тижневиків цього місяця.

Хоча сайти аналізованих нами інформаційних телепрограм ці теми оприлюднювали, переважно з посиланнями на українські інформагентства. Для прикладу: про ЄС у лютому не було жодної згадки у випусках програми «Подробиці» (Інтер), але на сайті програми таких повідомлень 44 — і це лише ті новини про ЄС, що стосуються України.

У березні топовою в цій темі стала реакція МЗС України на критичну заяву посла ЄС в Україні Жозеф Ману еля Тейшейри про невиконання Президентом В. Януковичем своїх обіцянок щодо покращення бізнес-клімату та боротьби з корупцією в Україні. Кілька днів поспіль теленовини інформували про офіційну переписку ЄС та МЗС України, всі українські тижневики приділили цій темі увагу 4 березня, оскільки заява-відповідь українського МЗС фактично спричинила міжнародний скандал. Нагадаємо, що МЗС України заявило, що озвучена позиція Тейшейри є перевищенням дипломатичних повноважень і його особистою думкою, а не офіційною позицією 27 країн-членів ЄС.

Цього ж місяця було кілька повідомлень про реакцію ЄС на вирок екс-міністру внутрішніх справ Юрію Луценку (27 лютого), але за числом згадувань Юлія Тимошенко і у березні була попереду. Інформаційними приводами стали заборона представникам Парламентської Асамблеї

ОБСЄ відвідати ув'язнену в Качанівській колонії (6 березня) та припис Європейського суду з прав людини (15 березня) про необхідність лікувати Тимошенко у спеціалізованому медичному закладі. Незважаючи на заяви в ефірі каналу ТВі шведських депутатів ПА ОБСЄ В. Дуглас та А. Ліндестам про політичний характер переслідувань Ю. Тимошенко, ПАРЄ офіційно не назвала її політв'язнем. Натомість 5-й канал та канал «Україна», посилаючись на керівника української делегації у ПАРЄ Івана Попеску, повідомили, що в ПАРЄ визнали відсутність політв'язнів в Україні.

У квітні Угоду про Асоціацію України в ЄС таки парафовано. Що це парафування часткове, провладні канали не повідомили. Український глядач з ефіру будь-якого з обраних для аналізу загальнонаціональних каналів міг дізнатися, що парафування — це суто технічний етап і означає він фінал роботи над текстом угоди з фіксацією цього моменту підписами на всіх сторінках документу. З-поміж багатьох домовленостей у різних сферах журналісти наголосили на двох — створення зони вільної торгівлі з ЄС та відсутність в документі гарантії членства України в Євросоюзі.

Факт парафування не зняв з порядку денного вимогу ЄС звільнити лідерів опозиції. Тільки тоді буде підписано Угоду — такі офіційні заяви зовнішньополітичних відомств Великобританії, Франції та Німеччини вже за кілька днів пролунали в телеефірі.

Цього ж місяця Європейський суд з прав людини слухав позов Луценка проти України.

У травні ЄС призупинив процес ратифікації Угоди про Асоціацію з Україною. Політичні переслідування в Україні зумовили і ще два серйозні кроки з боку Європи — один за одним 13 президентів відмовились приїжджати до Ялти на саміт країн Центральної Європи. І не менш численними були повідомлення цього місяця про можливий бойкот матчів ЄВРО-2012 в Україні, що лунали як від імені лідерів окремих європейських країн, так і від керівництва інституцій ЄС. При цьому глядачі Першого телеканалу про зв'язок ув'язнення Тимошенко і рішення про бойкот жодного слова не почули. Натомість «1+1», «Україна» та 5 канал назвали причиною бойкоту побиття екс-прем'єра.

На фоні оголошеної В. Януковичем паузи у відносинах України з ЄС український прем'єр-міністр М. Азаров їде до Брюсселя на засідання Ради співробітництва Україна-ЄС. Якби глядач переглянув кілька різних випусків новин 15 травня, то зрозуміти ставлення ЄС до України на той момент було би важко. Адже Інтер заявляє, що Брюссель задоволений

поступом України на шляху до безвізового режиму і покращенням бізнес-клімату, а 5 канал повідомив, що ні президент Ради ЄС, ні голова Єврокомісії зустрічатися з українським прем'єром не захотіли.

А вже 24 травня Європарламент проголосував резолюцію щодо України з вимогою негайно звільнити засуджених за політичними мотивами і декриміналізувати відповідальність за політичні рішення. Те, що у документі названо три прізвища — Ю. Тимошенко, Ю. Луценко і В. Іващенко — телеканали не уточнюють. А от те, що цярезолюція суворіша за січневу, підкреслили більшість телеканалів. Канал ICTV наголосив, що вперше в офіційних документах ЄС було використано термін «ув'язнення з політичних мотивів». Ще один факт з резолюції — до бойкоту ЄВРО — 2012 європарламентарі вирішили не закликати, залишивши рішення за кожним європейським лідером персонально.

Влітку все частіше зазвучали в ефірі заклики європейських політиків про необхідність проведення чесних парламентських виборів в Україні. Але окрім цього зацікавились в Європарламенті і фінансуванням єврочемпіонату з футболу. Українські телеканали повідомили про намір парламентаріїв розслідувати непрозоре використання коштів, виділених на ЄВРО-2012. Належить ця червнева заява євродепутаткам від Німеччини, які не лише вболівали у Харкові за рідну збірну з плакатами на підтримку Тимошенко, але й відвідали її у лікарні.

Незважаючи на обіцянки української влади провести чесні вибори, і єврокомісар Штефан Фюле і польський президент Броніслав Коморовський, які у вересні приїжджали до Києва, наголосили, що на заваді євроінтеграції України залишається справа Тимошенко.

Восени європейські лідери активно нагадували не лише про вибіркове правосуддя, але й про таку європейську цінність як свобода слова. ОБСЄ, Рада Європи, Єврокомісія та кілька депутатів Європарламенту закликали Верховну Раду не приймати закон про наклеп.

В місяць виборів представники ЄС були особливо активні. Основними вимогами до української влади були — забезпечення рівного доступу до ЗМІ всіх учасників виборчого процесу та прозорість діяльності Центральної виборчої комісії. Джерелом інформації про українські вибори для ЄС стали висновки місії спостерігачів ОБСЄ. При цьому посли Польщі, Німеччини і Франції з екранів в один голос заявили, що проведення чесних виборів є важливою, але не єдиною умовою для подальшого підписання Угоди між ЄС та Україною. Зазначимо, що найчастіше повідомляли про реакцію західних політиків та інституцій на вибори в Україні три телеканали — ICTV, 5 канал та Інтер.

Листопад2012 р. Європейський суд з прав людини визнав арешт Луценка до рішення суду незаконним, але це не завадило апеляційному суду у Києві підтвердити попередній вирок екс-міністру МВС. Про цей факт Інтер, Перший національний і Україна не повідомили у підсумкових випусках.

Грудень 2012 р. Загроза Митного союзу. Про взаємодію з цим утворенням заявив прем'єр Азаров на каналі «1+1», а візит до Москви Президента Януковича мав розставити крапки над «і» в цьому питанні. Топова для українських каналів тема подавалася в більшості випадків через призму перспектив євроінтеграції України. Цілком очевидним для глядача було розуміння, що членство в Митному союзі означає кінець 5-річним намаганням України ввійти в європейське співтовариство.

Показовим для досліджуваної теми є і той факт, що підсумовуючи рік, з 6 телеканалів лише 2 відзначили питання зовнішньої політики. 5 канал подією року назвав парафування угоди з ЄС, а канал ТВі проаналізував головні проблеми України за рік на міжнародній арені.

Проігноровані українськими теленовинами повідомлення

Інформаційні служби телеканалів не використовують офіційні сайти опозиційних партій як джерела інформації. Тому, на відміну, наприклад, від читача сайту УНІАН, глядач загальнонаціональних телеканалів так і не дізнався про результати поїздки у січні дочки Ю. Тимошенко на сесію ПАРЄ і інші двосторонні її зустрічі з дипломатами європейських країн.

У лютому теленовини не повідомили не лише про стурбованість ЄС щодо ігнорування резолюції ПАРЄ від 27 січня, а й провізит до Києва депутата Європарламенту від Чехії СюзанниРойтової, яка вивчала документи щодо стану здоров'я Юлії Тимошенко, та конференцію «Україна-ЄС: шлях вперед», що проходила 27 лютого у Брюсселі. Саме тоді Комісар ЄС з питань розширення та європейської політики сусідства Стефан Фюле нагадав Україні про виконання зобов'язань перед Енергетичним співтовариством.

У березні глядач так і не дізнався, що представники кількох політичних партій Німеччини заявили про необхідність відкласти країнам-членам ЄС будь-які плани щодо підписання Угоди про асоціацію з Україною щонайменше до проведення парламентських виборів у жовтні.

У квітні жоден з телеканалів не повідомив у вечірній час про заяву президента ПАРЄ Міньйона з закликом до України пустити до Тимошенко дипломатів і стурбованістю станом здоров'я ув'язненої.

Так само поза увагою лишилися і численні заяви євродепутатів у серпні про недемократичність майбутніх парламентських виборів

в Україні, оскільки до участі в них не допущені лідери опозиції Тимошенко і Луценко.

Оцінка парламентських виборів групою спостерігачів з ПАРЄ і звіт їх на комісії асамблеї 30 листопада не зацікавив українських тележурналістів. У висновках йшлося про нерівні можливості для кандидатів та зловживання адміністративним ресурсом.

Не прозвучала інформація і про рішення Ради ЄС з питань зовнішньої політики 10 грудня у Брюсселі. Хоча саме в цьому документі означено три умови, за яких ЄС може підписати угоду про асоціацію з Україною ще до листопада 2013 р. — дати саміту Східного партнерства у Вільнюсі. Йдеться про вирішення проблем виборчогозаконодавства, вибірковогоправосуддя та імплементація реформ, закладених у порядку денному Асоціації. Усі 27 держав поставили свій підпис під документом, який віддзеркалює єдину позицію ЄС.

Важливим є аналіз джерел інформації про ЄС в українських теленовинах. Їх виявляється лише три: 1) матеріали власних кореспондентів (зазначимо, що лише 2 телеканали мають постійних власних кореспондентів у країнах Центральної Європи); 2) міжнародні та українські інформаційні агентства, 3) закордонні ЗМІ (телеканали, газети).

Не використовуються як джерела інформації соціальні мережі, офіційні сайти опозиційних партій та їх лідерів.

Таким чином, Європейський Союз як міждержавне утворення загалом та його інституції зокрема мали упродовж 2012 р. мінімальний відсоток згадувань відзагального числа повідомлень українських теленовин. Натомість окремі країни-члени ЄС сумарно були представленівдесятеро більше за числом повідомлень. Лідером у висвітленні подій з окремих країн є Росія.

Упродовж 2012 року український глядач загальнонаціональних каналів побачив ЄС як об’єднання провідних європейських держав, лідери яких постійно наголошують на вибірковому правосудді в Україні і політичному переслідуванні Тимошенко.

З економічної точки зору 2012 рік виявився важким для єврозони, особливо для Греції та Іспанії. В той же час український глядач не отримав інформації ні про банківську систему ЄС, ні про європейські пріоритети соціальної, науково-технічної, регіональної, податкової політики, ні про засади економічної інтеграції в межах ЄС.

Окрім звільнення Тимошенко, іншою ультимативною вимогою для асоціативного членства в ЄС для України є неможливість членства у Митному союзі.

Спостерігається наступна закономірність у вживанні назв: ЄС найчастіше поєднується з такими лексемами і словосполученнями, як асоціація, Тимошенко, безвізовий режим, вибори в Україні. А назва Європа з: економічна криза, стабільність євро, Росія, ціна на газ та політичний притулок.

Ще одна закономірність — євроінтеграційний курс України і проблеми на шляху його реалізації більше цікавили канали нейтральні до влади (5 канал), або ж опозиційні (ТВі).

З точки зору дотримання професійних стандартів тема «Україна-ЄС» висвітлювалась неодноразово з серйозними порушеннями. Для провладних телеканалів характерними є замовчування окремих фактів і подій, неповнота інформації. А журналісти опозиційних телеканалів цю тему подавали нерідко з оціночними судженнями, тобто надаючи перевагу смисловому типу новин над оповідним.

Нагадаємо, що контент-аналіз проводився лише інформаційних та підсумкових за тиждень інформаційно-аналітичних програм. ЄС не раз був в центрі уваги спеціалізованих телепрограм і економічної, і соціальної, і політичної тематики. Але для аналізу були обрані саме новини як найбільш рейтинговий інформаційний телепродукт.

Список використаних джерел:

1. Єлісєєв К. 7 міфів щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС http://www. pravda. com. ua/articles/2013/01/9/6981110/
2. Телекритика. Моніторинг теленовин [електронний ресурс]. — режим доступу: http://www. telekritika. ua/media-continent/monitoring/telenovini/; Телекритика. Моніторинг телетижневиків [електронний ресурс]. — режим доступу: http:// www. telekritika. ua/media-continent/monitoring/teletezhneviki/
3. Академія Української Преси. Моніторинг політичних новин [електронний ресурс]. — режим доступу: http://www. aup. com. ua/?cat=monitoring&subcat=newst

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013 р.

Федорчук Л. П. Украинские телевизионные новости об евроинтеграционных перспективах Украины (контент-анализ эфира за 2012 год)

Представлено количественные и качественные характеристики темы взаимоотношений «Украина — ЕС» на основе контент-анализа вечерних информационных выпусков на 8 общенациональных телеканалах и информационно-аналитических итоговых на 7 телеканалах.
Ключевые слова: мониторинг, информационный выпуск, Европейский Союз, евроинтеграция.

Fedorchuk Liudmyla. TheUkrainian TV newsabout Ukraine's perspectives of EU integration (content analysis ofnews programsfor2012)

The article considers quantitative and qualitative parameters ofthe topic»Ukraine-EU» based on content analysis of *eveningnewscasts of8 national TV channels and*information summary programs*of7 TV channels.*
Keywords: monitoring,newscast, EuropeanUnion, EU integration.

© Федорчук Л. П., 2014

УДК 327.8 (477)

Машевська А. В.

Аспірантка кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ЖАНРОВА ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ: ВІДОБРАЖЕННЯ В ІНТЕРНЕТ-БЛОГОСФЕРІ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Вивчаються підходи до типологізації сучасної політичної реклами за жанровим критерієм. Обґрунтовується типологічне значення креативної політчиної реклами. Розглядаєються особливості жанру стандартної політичної реклами.

Ключові слова: жанри політичної реклами, креативна політчина реклама, стандартна політична реклама, соціальна реклама, цільова аудиторія.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вивчення політологічних підходів до типологізації політичної реклами набуває необхідності через специфіку політико-рекламних повідомлень, які опанували всі існуючі способи комунікаційного впливу, а також через зростання їх кількості. Значення політичної реклами для системи політичної комунікації трансформаційного суспільства виходить за межі очевидних (традиційних) тлумачень. У специфіці політичного рекламування як особливої форми політичної діяльності знаходять відображення рівень політичної культури, особливості політчиної поведінки, зв'язок політичної та економічної сфер конкретного соціуму. У зв'язку з цим жанрова типологія політичної реклами спрямована на виокремлення тих рис політико-рекламних повідомлень, які піддаються фаховому політологічному аналізу та впливають на перебіг політичного процесу.

Жанрово-процесуальні типології політичної реклами визначають жанр як спосіб впорядкування політичного змісту текстуального або вербального політико-рекламного повідомлення і формуються навколо основних напрямків політичної агітаційно-маніпулятивної діяльності: закликів до дій, переконування, інформування і демонстрації присутності. Всі вказані «жанри» використовують основні текстові і риторичні режими, використовують всі наявні носії (зовнішня, плакатна та ін.)

та види ЗМІ (друковані, електронні тощо). З політичною сферою вони пов'язані передусім ідеологічним змістом повідомлень та їх нормативно-ціннісним наповненням.

Серед останніх публікацій, у яких порушено тему даної статті, домінують роботи зарубіжних авторів. М. Франс, Ф. Келнет, Г. Тревес Рідот [13] досліджують відносини між використанням політичних оголошень та поведінкою виборців. Автори доводять, що на противагу поширеним думкам політичні оголошення не відвертають народ від політики. Ф. Плессером та Г. Плессер [14] розкривається тема американізації практик політичних кампаній у країнах, які фундаментально вирізняються від Сполучених Штатів. Ці дослідження ведуться на основі глибинних інтерв'ю щодо впливу американських підходів на закордонний бізнес політичного консультування. Л. Бел, Дж. О'Конорс, Т. Шекерс [15] вивчають діяльність президентської ланки, конгресу, Верховного суду США, а також соціальних рухів, популярної культури та виборів, в яких має місце процес політичної комунікації. Водночас жанрова типологія політичної реклами потребує окремого дослідження.

Метою статті є встановлення особливостей жанрової типології політичної реклами в умовах трансформаційного суспільства на основі даних та положень Інтернет-блогосфери. Завданнями статті є встановлення відмінностей креативної та стандартної політичної реклами, визначення ролі та місця соціальних та нормативно-правових чинників ідентифікації жанрів політичної реклами.

Основний зміст статті

Визначення політичної реклами у соціальних мережах як жанру прямого та особистісного повідомлення зумовлює її відмінність від попередніх форм і жанрів політичного рекламування, якими були, наприклад, особисті друковані звернення кандидатів і партій до виборців, які розповсюджувалися через поштові скриньки. Звернення більшості американських політичних сил та імовірних кандидатів у президенти до жанру прямої розсилки (direct mail, «особистісного листування»), засвідчує неефективність традиційних засобів масової зовнішньої політичної реклами.

Жанр просування цінностей довіри отримує своєрідну технологічну форму. Згідно з повідомленнями Інтернет [9], сервіс мікроблогів «Твіттер» розпочав продавати політичну рекламу. Політична реклама позначається певним значком і може з'явитися як твіттер-сторінка, що просувається. Вартість реклами буде встановлюватися аукціоном. Як повідомив менеджер по продажам твіттер Е. Бейн [9], рекламу

в новому сервісі зарезервували представники п'яти кандидатів в президенти США.

Жанр абстрактного звернення до «цінностей» також є спробами спровокувати громадськість і зменшити тривіальність і звичайність політичного повідомлення, відсторонитися від набридлих практик політичного рекламування за допомогою оригінального смислу самого повідомлення. Згідно з особистим блогом В. Шляпнікава [11] політична реклама викликала негативні емоції у 78 % українців станом на 16 травня 2011 року. Згідно з іншим анонімним блогом [1], в Москві демонтують рекламу газети «Московські новини» з цитатами класиків. Московська місцева влада демонтує рекламні щити та перетяжки з реклами газети «Московські новини». На демонтованих бігбордах були розміщені висловлювання поета Ф. Тютчева «Російська історія до Петра Великого — одна паніхіда, а після Петра Великого — одна кримінальна справа». Рекламна кампанія мала назву «Називаємо речі своїми іменами». За задумами ініціаторів кампанії, провокаційні оцінки класика сучасної російської дійсності повинні були привабити увагу цільової групи до проблем, з якими стикається сучасна Росія.

Особливості промоутерської політичної реклами розкриваються на основі відмінностей від технологій роздавання буклетів і листівок. Цей жанр є також найбільш масовим і стандартним, однак втрачає свою ефективність через те, що у свідомості населення він не є носієм потрібної і бажаної інформації. Саме тому політико-рекламні повідомлення мають чітко відрізнятися від комерційних. Згідно з російським блогом «Політична реклама — атака клонів» [4] у вуличній рекламі, перехожі не відрізняють рекламу політичну від комерційної, вони з однаковою байдужістю беруть матеріали реклами або проходять повз промоутерів.

Активного поширення у транзитивних пострадянських країнах, зокрема й в Україні, набуває жанр креативної політичної реклами. Найбільш яскравими його проявами є мережна та вірусна політична реклама. Жанр креативної реклами може бути надзвичайно вибагливим і творчим щодо використаних засобів, а також щодо смислу політичного повідомлення. Він може як спонукати до конкретних дій, так і звертатися до абстрактних цінностей. Практичні приклади підтверджують тезу про наявність особливого жанру креативної політичної реклами. Згідно з блогом К. Потупчик [5] по Будапешту їздила вантажівка з піском і написом «Або засунь голову в пісок, або проголосуй». Політично несвідомого громадянина символізував манекен з головою, заритою у пісок.

Успіх та ефективність креативної політичної реклами простежується на тлі масових стандартних політико-рекламних повідомлень. Згідно з блогом О. Краснопьорова [2], на рекламних носіях Н. Королевскої простежувалася непослідовність, а саме змінювалася кольорова гама і тональність від вишиванки до стилю «офісна пані».

Питання щодо жанрів політичного рекламування на пострадянському просторі є досить дискусійним. Проблема віднесення політичної реклами до сфери соціальної реклами актуалізується у правовій площині. Нормативні обмеження соціального рекламування ставлять під сумнів межі креативної реклами і її можливості поширювати інформацію і застосовувати нові, раніше не застосовувані засоби. Наприклад, предметом правової суперечки можуть бути вимоги до тих, чи інших соціальних дій і цінностей. Водночас класифікація жанрів політичної реклами за галузевими критеріями у трансформаційних суспільствах залежить від позиції політичної влади та статусу гравця в межах системи політичної комунікації. Згідно з блогом російського бізнесмена М. Прохорова [6], ним та його політичною силою «Правоє дєло» було винесено на розгляд Д. Медвєдєва, пропозицію написати в Законі РФ «Про рекламу» розділ про політичну рекламу і дозволити вести її постійно.

Розробки щодо політичного рекламування перебувають лише на шляху жанрової класифікації всіх проявів політико-рекламних повідомлень. Центром осмислення практик політичного рекламування є дискусії експертів. На основі цих дискусій артикулюється жанровий тип оригінальної, або яскравої креативної політичної реклами, яка може застосовувати одразу кілька каналів і технік передавання і сприйняття, може містити декілька смислів. Водночас вагомою рисою креативної (або оригінальної) політичної реклами є двозначність психологічного впливу окремих повідомлень. Тому межі цього жанрового типу залишаються невизначеними. Згідно з блогом прес-клубу «Зелена лампа» в російській кампанії виборів до Державної Думи в порівнянні з кампанією 2007-го року у російській політичній рекламі помітно виріс рівень агресії і критики. Про це зазначила представник психологічної школи Санкт-Петербурзького університету Н. Свєшнікова [12] під час дискусії експертного клубу «Політична реклама: особливості виборчої кампанії-2011».

Аналіз жанру креативної політичної реклами в експертному середовищі спирається на розбір логіки повідомлень, їх гіпотетичну специфіку, можливість реалізації комунікаційного засобу. Лозунг та меседж, як основні технологічні компоненти політичної реклами,

містять посили, які іноді важко зрозуміти. Це свідчить про недостатню компетентність суб'єктів політичного рекламування. Російські експерти вважають, що у політичній рекламі повинні бути присутніми яскравість і надія. Зараз цього немає, майже вся реклама звернена до минулого, зазначила російська вчена [12]. Експерт Н. Свєшнікова піддала критиці рекламну кампанію «Справедливої Росії», які надто активно використовують образ О. Дмитрієвої. Ролики «Правого діла» спричиняють подив аудиторії. В їх політичній рекламі, де вони говорять щодо 2016 року в Росії зникнуть 3000 поселень, вони кажуть: «при нас цього не буде». «Чого не буде?», — не зрозуміли експерти. «З продукції «Яблоко» видно, що в неї вкладені душа і кошти, але вони відсилають до минулого», — зазначила професор Г. Мельник. Крім того, за словами вченої, на федеральному рівні представники «Яблоко» обрали невдалі лозунги. «Свобода» і «Справедливість» вже не працюють, тим більше, що «Справедливість» вже використовує «Справедлива Росія». В рекламних роликах «Єдиної Росії» переважає посил на просту людину, яка говорить з екрана телевізора, що працює, тому, що це забезпечила партія влади. Виникає питання: «це партія, чи що?», — обурилася Н. Свєшнікова [12].

Проблематика креативності політичної реклами, тобто застосування творчого потенціалу з метою найкращого запам'ятовування і звернення уваги, простежується на основі неофіційних повідомлень, які з'являються в мережі Інтернет. Офіційної та цілісної наукової статистики щодо появи повідомлень різних жанрів політичної реклами на сучасному етапі не існує, проте навіть існуюча інформація дає змогу зрозуміти, що основою застосування жанру креативної політичної реклами є використання соціальних настроїв на конкретних територіях. У блогах міститься цікава інформація, де відображається специфіка і особливості реклами у російських регіонах, які не відображені в офіційних основних популярних ЗМІ. Зокрема у блозі Владислава Солодкого [7] «Коли в Росії буде креативна політична реклама?» стверджується, що на минулих виборах 2011 року комуністи надавали перевагу яскравим лозунгам з використанням імені свого лідера. У Дагестані партія висунула слоган «З нами народ, за нами правда, попереду перемога і Зюганов». У Курській області: «Голосуй за КПРФ, або терпи надалі». У Нижегородській області — «Безправ'я, свавілля, бідність, довір КПРФ — покінчити з цим». У Тверській області «Губернатор за Леніна — у відставку». У Далекосхідних регіонах «Багатство Чукотки — на службу народу» [7].

Семантичні і семіотичні засади креативної політичної реклами проявляються у політико-рекламних стратегіях регіональних і радикальних партій. Їх креатив пов'язаний з протиставленням існуючій системі, або провідним ідеологічним центрам і напрямам. Безособове та масове звернення, яке не містить ідеологічного підтексту, стало основою рекламної кампанії ліберальних демократів у Російській Федерації. Лідер ЛДПР В. Жиріновський вигадав головний слоган виборчої кампанії «Росія і для росіян також». В регіонах ліберал-демократи виступили з лозунгом «Сила в правді, — правда в ЛДПР». В Оренбурзькій області партія висунула слоган «З ЛДПР порядок». В інших регіонах партія агітувала в стилі «Досить терпіти, час обирати ЛДПР, в нашій владі змінити владу» [7].

Жанровий підхід у типологізації політико-рекламних повідомлень у трансформаційних суспільствах є відповідним способом систематизації накопиченої інформації у тому випадку, коли він пов'язаний з поняттєво-категорійним апаратом політичної науки. Тому зміст кожного з наявних жанрів політичного рекламування може бути осягненим лише за умови її зв'язку з етапами та особливостями загального політичного процесу.

Сучасні автори розглядають місце і роль суміжних сфер, які впливають на розвиток політичної реклами, зокрема, Г. Г. Ніколайшвілі [3] досліджує соціальну рекламу в політичному процесі сучасної Росії. Російська вчена вважає, що соціальна реклама — це інструмент стабілізації політичної системи, який знижує вплив стресових та інших діянь на суспільство. Також соціальна реклама здійснює вплив на процес саморегуляції політичної системи за рахунок збереження балансу між системою і зовнішнім середовищем.

Важливим на нашу думку аспектом жанрової типологізації політичної реклами є її співвідношення з типологізацією, яка базується на аналізі існуючих засобів політичної реклами. В цьому плані слід вважати правомірною тезу про те, що кожен з типів жанрової політичної реклами (особистісний, стандартний чи креативний) використовує всі наявні та досяжні засоби політичного рекламування. Основним критерієм щодо застосування тих, чи інших можливостей поширення політико-рекламної інформації є параметри часу, ресурсів та нормативних вимог щодо використання тих чи інших засобів.

Розбір аналітичних матеріалів в Інтернеті дозволяє виокремити ще один жанр актуальної політичної реклами, який базується на сукупності її прикладів, незалежно від засобу поширення та харак-

теру повідомлення. На нашу думку обґрунтованим є твердження про наявність жанрового типу стандартної політичної реклами, яка використовує тривіальні смислові положення і засоби поширення з метою опанування як найширших площ і досягнення ефекту за рахунок всезагальності та найчастішого потрапляння до уваги споживачів політичної інформації. Жанр стандартної реклами в основному виконує функцію «нагадування» та ознайомлення, якщо політична сила, або кандидат не є відомими в тому, чи іншому регіоні, або території. Також за допомогою стандартної («некреативної») реклами забезпечується поляризація програмних положень політичних сил. Згідно з аналітичним матеріалом авторства О. Е. Уткіна [10], найбільш ефективним засобом впливу на споживача є газетна, журнальна рекламна, жанри (курсив — Авт.) якої є різноманітними. Серед поширених жанрів важливим є рекламна об'ява (платне, розміщене у періодичному друці рекламне повідомлення, яке містить рекламний салоган та у стислій формі відображає сутність і переваги комерційної пропозиції рекламодавця). Рекламна замітка є інформаційним матеріалом, з якого читач дізнається про подію. Замітка обмежується повідомленням про товари і послуги, має назву і створює рекламний образ за рахунок виокремлення двох-трьох характерних сторін об'єкта, який рекламується, в замітках повідомляються деталі. Важливим є й рекламний репортаж. Він визначається як матеріал, в якому читачеві надається наочне уявлення про ту, чи іншу подію через безпосереднє сприйняття журналіста, або діючої особи.

Питання віднесення політико-рекламних повідомлень у межах цілісних політико-рекламних кампаній до жанрової типології пов'язане з політикою конкретних держав щодо ринку державних послуг та, загалом, форм організації рекламної діяльності, а також у спробах впорядкувати жанровий зміст політичного рекламування і може простежуватися і бажання забезпечити рівні правила політичної гри, запобігти зловживанням. В цьому зв'язку виникає питання про адекватність оцінювання змісту політико-рекламних повідомлень і віднесення їх до тих чи інших типів політико-рекламної діяльності.

Застосування політико-рекламних технологій на сучасному етапі може забезпечувати змішування жанрів політичної реклами в межах використання одного засобу донесення політичної інформації. Таким процесом поєднання різних технік є використання політичного плакату як особливої форми політичного рекламування, агітації та пропаганди одночасно.

До аргументів деталізації і винайдення підтипів жанрової політичної реклами належить особлива певна кількість досліджень, які визначають телевізійну політичну рекламу як окремий тип рекламування. Істотною передумовою віднесення фактів політичного рекламування до жанрових підрозділів є нормативно-правове тлумачення політичного рекламування. Розподіл жанрів у відповідності до нормативних і правових критеріїв визначає політико-рекламну продукцію як таку, що відповідає, або не відповідає встановленим вимогам. В цьому плані є доцільним «визначення» прийнятної та неприйнятної з моральної точки зору політичної реклами. Досвід сучасної Росії свідчить про спроби обмеження «морально» неприйнятної політичної реклами та пов'язати її з певними політичними силами і особистостями. Згідно з Г. Тульчинським [8], суспільство осягнуло перспективи легітимності влади в сучасній Росії. В межах суспільства ми маємо справу з якісно новим видом правозахисного руху, при чому масовим, а не маргінальним.

Висновки

Таким чином, жанрова типологія політичної реклами у трансформаційних суспільствах набуває деяких особливостей. Зокрема, політико-рекламні повідомлення поділяються на групи за критерієм засобів трансляції та за ситуативними критеріями. При цьому «чистота жанру» в певній мірі зменшується через правові та політичні особливості змагання у трансформаційному суспільстві. Проте потенціал жанрової типології політичної реклами є надзвичайно високим. Він дозволяє досліджувати актуальну політичну рекламу без необхідності врахування інституційних передумов і тривіальних технологічних настанов.

Аналіз повідомлень Інтернет-блогосфери засвідчує різноманіття підходів до розгляду повідомлень, проте ясно дає підстави для чіткого виокремлення жанрів промоутерської, стандартної та креативної реклами. Межі цих розподілів є досить умовними, однак вони дають змогу встановити їх основний критерій: спосіб впливу політико-рекламного повідомлення. Промоутерська політична реклама орієнтована на просування політичних цінностей довіри (під час особистого спілкування), стандартна — на тиражування меседжів, логотипів та кольорових рішень, креативна — на оригінальність форми повідомлення, яка забезпечує запам'ятовування.

Водночас на нашу думку, жанрова типологія політичної реклами повинна бути доповнена типологією політичного рекламування на основі мети повідомлення та його прогнозованого результату для того, щоб визначити виміри ефективності та обумовленості потребам сучасного політичного процесу.

Список використаних джерел:

1. В Москве демонтируют рекламу «Московских новостей» с цитатами из классиков [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://lenta. ru/news/2011/03/20/badad/
2. Красноперов А. Ниочем как суть политической реклами [Электронный ресурс] /Алексей Красноперов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /http://blogs. korrespondent. net/pro_users/blog/stateman/a59843
3. Николайшвили Г. Г. Социальная реклама в политическом процессе современной России/ [Текст] / Автореф. дисс. канд. полит. наук. Гюзелла Геннадьевна Николайшвили — 23.00.02. — М., 2009. — 21 с.
4. Политическая реклама — атака клонов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://globalsibcom. livejournal. com/1550406.html
5. Потупчик К. Политическая реклама. Отвлечемся немного от Прохорова / Кристина Потупчик [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www. adme. ru http://krispotupchik. livejournal. com/262876.html
6. Прохоров М. О думском большинстве, политической рекламе и голосовании за границей / М. Прохоров [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://md-prokhorov. livejournal. com/78535.html
7. Солодкий В. Когда в России будет креативная политическая реклама
8. /Владислав Солодкий [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www. snob. ru/profile/9577/blog/35860
9. Тульчинский Г. Общество созрело, или перспективы легитимности власти в современной России. Заметки к окончанию зимы тревоги нашей Григорий Тульчинский // «Знамя» 2012. — №5. [Электронный ресурс]. — Режим доступа:http://magazines. russ. ru/znamia/2012/5/tu17.html

10. Twitter начал продавать политическую рекламу [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://lenta. ru/news/2011/09/22/politics/
11. Уткин Э. А. Виды рекламы /Э. А. Уткин [Электронный ресурс]. — Режим доступа:http://reklama. rin. ru/unit/1/0_24/4.html
12. Шляпников В. Политическая реклама вызывает негативные эмоции у 78% украинцев / Виталий Шляпников [Электронный ресурс]. — Режим доступа:http://reklamaster. com/spec_projects/show/efforts/sub/adv_efforts/id/29791/index. html
13. Эксперты: Агрессия — тренд нынешней политической кампании [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www. lenizdat. ru/a0/ru/pm1/c-1100596–0.html
14. Franz M. M. Campaign Advertising and American Democracy [Text] / Franz Michael M., Freedman Paul B., Kenneth M. Goldstein, Travis N. Ridout. — Philadelphia: Temple University Press, 2007. — 216 p.
15. Plasser F. Global Political Campaigning: A Worldwide Analysis of Campaign Professionals and Their Practices [Text] / Fritz Plasser, Gunda Plasser. — Westport: Praeger Publishers, 2002. — 424 p.
16. Bell L.C. Perspectives on Political Communication: A Case Approach [Text] / Lauren Cohen Bell, Joan L. Conners, Theodore F. Sheckels. — Boston: Allyn & Bacon 2007. — 416 p.

Стаття надійшла до редакції 24.11.3013 р.

Машевская А. В. Жанровая типология политической рекламы: отражение в Интернет-блогосфере трансформационного общества

Изучаются подходы к типологизации современной политической рекламы по жанровому критерию. Обосновывается типологическое значение креативной политической рекламы. Россматриваються особенности жанра стандартной политической рекламы.

Ключевые слова: жанры политической рекламы, креативная политическая реклама, стандартная политическая реклама, социальная реклама, целевая аудитория.

Mashevskaya A. V. Genre typology of political advertising: display in Internet blogosphere of transformation society

Approaches to types of modern political advertising genre criterion studied. Grounded typological significance political creative advertising. Reviewed in a particular genre standard political advertising.
Keywords: genres political advertising, creative political advertising, the standard political advertising, social advertising, target audience.

© Машевська А. В., 2014

УДК: 324:328 (477)

Гурицька М. С.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та соціальних технологій Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИ ЗВ'ЯЗКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ У ПРОВЕДЕННІ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ

Досліджуються різноманітні маніпулятивні технології, що застосовуються у виборчих кампаніях, які дають швидкий ефект, але псують імідж лідера або партії у довгостроковій перспективі.

Ключові слова: виборчий процес, голосування, інформаційно-аналітичний супровід, політична мова, політичне маніпулювання, політичний міф, політичні стереотипи.

Вибори завжди здійснюються в конкретному суспільно-політичному середовищі, і саме через це багато в чому визначається їхній або справді демократичний, або маніпулятивний характер. Це середовище включає ряд параметрів, які відображають його вплив на виборчий процес. До таких належать: — наявність у суспільстві ціннісного консенсусу, атмосфери довіри, готовності політичних партій, переважної більшості громадян поважати результати виборів; — повага в державі прав людини; — електоральна (громадянська) обізнаність виборців; — демократичний характер реєстрації виборців. Це означає насамперед відсутність будь-якого роду дискримінації: за національною, расовою, майновою чи якою-небудь іншою ознакою. Точність і повнота списків виборців, а також наявність документів, які дають змогу ідентифікувати кожну людину, запобігають можливості фальсифікацій за допомогою позбавлення одних людей права голосу і багаторазового голосування інших; — демократичний порядок реєстрації і взаємин партій; — формування незалежних, неупереджених і компетентних органів управління виборчим процесом (насамперед виборчих комісій); — наявність доступних для всіх механізмів подавання і розглядання скарг і вирішування суперечок, а також ефективних і незалежних органів контролю за дотриманням виборчого закону всіма учасниками електорального процесу, у тому числі й членами виборчих комісій.

Ефективність судового контролю за виборами передбачає суворі санкції за протиправні дії: тюремне ув'язнення, штрафи, скасування реєстрації кандидатів партій і т. п.

Відомо, що у виборчій кампанії звичайно виділяється кілька основних стадій: формування законодавчої бази виборів; оголошення виборів; висування кандидатів (збирання підписів); реєстрація кандидатів; передвиборчі заходи; голосування; визначення результатів виборів (можливе призначення повторних виборів [10].

Отже, першим кроком виборчої кампанії є висування кандидатів. Однак починати рекомендується не з розгляду кандидатів, а з вивчення електорату по основних групах: чого яка група виборців хоче, які в них уподобання. Потім визначається, хто з кандидатів найближчий до бажань переважної більшості виборців. На жаль, часто ігнорується необхідність оцінити перспективу можливої конкуренції кандидата з не менш сильними суперниками. Тобто при підбиранні кандидатів звертається увага на рейтинг кожного з них серед можливих суперників, імідж, здатний викликати позитивні емоції [7].

Для того щоб запобігти підробкам, фальсифікації й забезпечити довіру громадян до результатів виборів, необхідний надійний контроль і за голосуванням, і за підбиванням його підсумків. Це забезпечується сформуванням авторитетної виборчої комісії, яка користується довірою у конкуруючих партій, із залученням незалежних, у тому числі й міжнародних, спостерігачів, з присутністю спостерігачів і довірених осіб кандидатів безпосередньо на виборчих дільницях. Передбачено контроль за ходом голосування до й у день виборів за умови невтручання безпосередньо в роботу членів виборчих комісій, але з правом звертати увагу на помилки, які допускаються, і вимагати усування їх, наполягати на строгому виконанні норм закону про вибори.

У більшості країн процес і порядок проведення виборчих кампаній регламентуються законодавчими нормами. Наприклад, виборче право Японії відрізняється великою строгістю і забороняє робити подарунки виборцям, залучати їхньою обіцянкою просування по службі, обходити будинку виборців з метою передвиборної агітації й т. д. У ФРН заборонено публікувати результати опитувань суспільної думки за два тижні до виборів, а в Англії — у день виборів. Досить регламентоване використання засобів масової інформації, особливо телебачення й радіо. Так, законодавчо встановлюються загальний період часу, що відводиться на ЗМІ для ведення виборчих кампаній, принципи його розподілу між

партіями й кандидатами, складається розклад, відповідно до якого загальний час розбивається по днях виборчої кампанії [4].

В основі регламентації виборчих кампаній лежать три найважливіших принципи:

Це насамперед забезпечення рівності можливостей для всіх партій, що беруть участь у виборах, і кандидатів. Суть його полягає в тому, що всім їм надається рівний максимальний ліміт видатків на проведення виборів.

По-перше, обмежуються суми пожертвувань приватних осіб і організацій у фонди виборчих кампаній, з іншого боку — у багатьох країнах держава бере на себе фінансування передвиборної кампанії. У той же час всім партіям і кандидатам надається рівний час на радіо й телебаченні й т. д.

По-друге, так званий принцип лояльності, відповідно до якого кандидати зобов'язані поводитися лояльно стосовно своїх супротивників, не допускати яких би те не було фальсифікацій, образ супротивника й т. д.

По-третє, це нейтралітет державного апарата, його невтручання в хід передвиборної боротьби й т. д.

У виборчій системі важливий інститут реєстрації, що регулюється відповідними законами. Як правило, у списки виборців заносяться всі громадяни, що мають право голосу. У більшості індустріально розвинених країн списки виборців складаються місцевими органами влади. Вони автоматично обновляють реєстрацію виборців, і коли ці останні міняють місце проживання, реєстрація також автоматично треба за ними. По-іншому обстоит справа в США, де діє процедура особистої реєстрації, при якій реєстрація для участі у виборах є сугубо особистою справою самого голосуючі. Вона здійснюється спеціальними уповноваженими для цієї мети, чиновниками міських округів і графств, а також місцевими виборчими комісіями й бюро [7].

Одна з головних цілей інституту особистої реєстрації виборців полягає в тому, щоб дати керівникам виборчих дільниць можливість установити особистість голосуючого, чи є він жителем даного виборчого округу й чи володіє правом голосувати на майбутніх виборах. Деякою мірою цим пояснюється введення цензу осілості в якості однієї з умов допуску громадян до виборчих урн. Від осіб, що бажають брати участь у голосуванні, потрібно надати посвідчення особи, місця проживання й громадянства. Система особистої реєстрації передбачає періодичне

відновлення виборчих списків. Причому самі виборці повинні також періодично відновляти свою реєстрацію.

Щоб домагатися права внесення у виборчі бюлетені, кандидати повинні відповідати вимогам, пропонованим законом до претендентів на ту або іншу посаду. Такі вимоги можуть включати мінімальний віковий ценз, ценз осілості, професійну придатність для шуканої посади й т. д. Наприклад, відповідно до конституції США, президентом країни може стати американський громадянин по народженню у віці не менш 35 років і проживаючий у межах США не менш 14 років. Претенденти в члени палати представників повинні бути жителями штату.

Для участі у виборах установлений віковий ценз. До кінця 60-х рр. нинішнього століття в багатьох країнах виборче право надавалося з 21–23 років. Але в ході широких молодіжних і студентських рухів кінця 60 — початку 70-х рр. цей ценз у багатьох країнах був знижений до 18 років: у США — в 1971 р., ФРН і Франції — в 1974 р., в Італії — в 1975 р. і т. д. Для кандидатів же, що претендують на виборні посади, залежно від владного рівня встановлений більше високий віковий ценз — скажемо, 23–25 років в нижню й 30–40 — у верхню палату парламенту [7].

Отже, основні стадії, принципи та складові виборчої кампанії регламентуються законодавчими нормами. Умовно його можна поділити на підготовчий етап, голосування та підсумковий. В межах зв’язків з громадськістю чи не найважливішим етапом є інформаційно-аналітичний супровід виборчої кампанії. Розглянемо його детальніше.

Інформаційно-аналітичний та агітаційний супровід виборчої кампанії здійснюється за допомогою ЗМІ, реклами, наочної агітації, безпосереднього особистого спілкування кандидатів та їхніх довірених осіб з громадянами в ході численних поїздок по країні чи по виборчому округу. Агітаційна кампанія дуже впливає на рішення виборців, багато в чому визначає успіх чи невдачу претендентів. Тому організації й проведенню її приділяється особлива увага [3].

На цій стадії увага зосереджується на «імені» кандидата — зробити його знайомим і таким, щоб він викликав інтерес у виборців. Потім основні зусилля спрямовуються на формування у виборців бажаного «образу» кандидата, який викликає позитивні емоції. Одночасно з використанням контрастів доцільно вести роботу по нейтралізації суперників свого кандидата. І лише потім роз'яснюється політична платформа кандидата.

При виробленні тактики участі кандидата в дебатах, особливо на телебаченні, важливо організувати діалог з сильнішими суперниками, причому бажано опонента поставити в ситуацію постійного виправдовування за свої дії чи минулі висловлювання, демонструючи одночасно свою позицію на вигідних для себе контрастах.

Ефективність роботи підвищується, коли зроблено правильний вибір аудиторії (кому говорити), місця (де) і часу (коли), інформаційних каналів цілеспрямованого впливу (чим) за умови, що звернено особливу увагу на те, хто і як говорить. Частіше у відповідь на неприємне запитання говорять про щось своє замість того, щоб відповідати по суті чи просто відволікають аудиторію на щось інше, наприклад, на критику джерела інформації, про яке йшла мова. Завжди важливо прагнути створити ситуацію співпереживання, емоційного впливу на виборців [3].

В умовах інформаційно-аналітичного супроводу виборчої кампанії використовуються прогнозні оцінки.

Інформаційна кампанія націлена на те, щоб якнайбільше виборців довідалися про існування людини, яка незабаром стане кандидатом на виборах. Успіхи майбутнього кандидата на своєму професійному поприщі послужать гарним матеріалом для статей, радіо- і телепрограм. Можна робити замовлені статті чи передачі, за які доведеться платити. Але найкраще створювати так званий інформаційний привід, який залучить журналістів. Адже в регіонах особливо гостро не вистачає інформації. Так що добре організована подія за участю кандидата напевно стане гарною новиною для всіх видань і теле- та радіопрограм.

Важливе місце у структурі інформаційного забезпечення виборчої кампанії посідає написання різноманітних текстів. Політична мова є специфічним явищем і має свої особливості, які слід враховувати у ході кампанії. Найбільш характерною особливістю політичної мови є багатозначність її основної термінології [3].

З цією особливістю тісно пов’язана така характеристика політичної мови як полемічність, тобто спрямованість на усталення негативного відношення до політичних супротивників, на нав’язування громадськості протилежних їм цінностей та оцінок. Це, зокрема, призводить до того, що одні й ті самі терміни прихильниками різних політичних поглядів сприймаються неоднозначно, а часто абсолютно протилежно (наприклад, комунізм, фашизм, демократія і т. п.).

Принципова відмінність політичної мови від звичайної полягає у такій зміні співвідношення між словом і значенням, при якій звичні

мовні одиниці отримують незвичну інтерпретацію, а добре знайомі ситуації включаються в неочікувані смислові контексти, тобто за образним висловом «речі перестають називатися своїми іменами».

Політична мова по стилю є близькою до публіцистичного і на відміну від «спеціалізованих мов» в більшій мірі характеризується направленістю на масову аудиторію.

Однією з найважливіших складових політичної мови є публічне мовлення політиків. Це один із тих різновидів політичної мови, до якого завжди, як в різні історичні періоди, так і сьогодні, спостерігається підвищений інтерес, що зумовлений в значній мірі тими можливостями, які надає публічне мовлення політикам. Публічна промова політичного діяча завжди вважалася чи не одним із найдієвіших інструментів політичного впливу. Вона по праву належить до найбільш традиційних і найбільш освоєних практикою форм впливу. На протязі багатьох століть саме публічна промова була і залишається для політиків провідним способом виразу політичних ідей, дієвим знаряддям самопрезентації, ефективним засобом досягнення своїх цілей, важливим інструментом впливу на масову свідомість.

Тому в залежності від аудиторії, способу комунікації, мети звернення та ситуації, в якій виголошується промова, виділяються такі основні види публічних промов політичного діяча [6]:

Програмна звітна доповідь — це промова, в якій офіційна особа звітує перед уповноваженим зібранням про зроблену роботу, аналізує й оцінює її результати. Такий виступ носить офіційний характер. У ньому одночасно говориться і про майбутню діяльність, і формулюються нові завдання. Такі великі плановані промови політиків (зазвичай високого рангу — президентів, прем'єр-міністрів) є важливими як для їхньої кар'єри, так і для політичного життя країни.

Політична промова — це офіційний виступ, який виголошується керівним діячем країни, партії, об'єднання на різноманітних зібраннях, з'їздах, конгресах, форумах. Часто політики використовують ці промови як привід для серйозних заяв стратегічного значення. Як правило, виступи такого роду присвячені актуальним проблемам часу.

Промова на міжнародному рівні — промова, яку політик виголошує під час офіційних поїздок за кордон. Такі виступи мають особливу вагу, адже будь-яка неточність може призвести до непорозуміння, ускладнення міжнародних відносин. Промови на міжнародному рівні поділяються на такі види: промови в парламентах й інші великі виступи; промови під час зустрічей з діловими колами; промови при підписанні документів.

Політичний огляд — це публічний виступ політика, в якому висвітлюються і коротко оцінюються головним чином поточні соціально-політичні події. Такий виступ носить інформаційно-коментаторський характер. Він має вигляд короткого інтерв'ю і, як правило, з'являється в засобах масової інформації тоді, коли журналісти просять якогось політичного діяча дати оцінку певній політичній події чи проблемі.

Виступ по поточних питаннях має місце на різноманітних засіданнях та нарадах. Він виголошується, як правило, при обговоренні якого-небудь питання в дебатах, стислий за обсягом. Така промова зрозуміла лише в зв'язку з обговорюваним питанням і не має самостійного значення. Прикладом можуть бути виступи депутатів на засіданнях парламенту.

Виступ на мітингу має гострий політичний характер і присвячується актуальній, суспільнозначимій темі. Мітингова промова завжди емоційна, заклична й завжди призначена для колективного вираження загальних, єдиних по характеру почуттів і стремлінь. У таких виступах всі думки, як правило, формулюються чітко, ясно й коротко. Подібні промови містять певний перелік лозунгів, які знаходять емоційний відгук в учасників мітингу.

Агітаційна промова є невід'ємною частиною діяльності кожного політика. Вона має роз'яснювальний характер, для неї характерне звернення до яскравих порівнянь, асоціацій, образів, метафор, які добре запам'ятовуються. Подібна промова досить стисла за часом і часто обмежена яким-небудь одним або двома питаннями, завжди націлена на щось конкретне, важливе, нерідко носить мобілізаційний характер, містить заклики. В залежності від цілі всі агітаційні промови поділяються на такі три групи (хоча такий поділ досить умовний): надихаючі, переконувальні та спонукальні промови.

Промови на урочистих чи протокольних зустрічах — виступи на офіційних прийомах, урочистостях з приводу ювілеїв, свят, вручення премій, нагород і т. п. У цих промовах дається лаконічна, емоційна, яскрава характеристика події, підкреслюється її значення, в кінці висловлюються побажання.

Святкові звернення політики використовують для поздоровлення громадян з різноманітними святами й визначними датами в історії країни, регіону чи міста. Подібні виступи теж короткі, основний акцент в них робиться на позитивних моментах не тільки нинішнього, але й минулого, виражається надія на майбутнє. Обов'язковою частиною таких промов є святкові побажання [6].

Важливу роль у функціонуванні політичної мови, й зокрема в мовній діяльності політиків, відіграють засоби масової інформації. В сучасному світі ЗМІ диктують свої умови щодо роботи політиків. Однак політичні діячі досить вдало пристосовуються до нової системи комунікації і успішно використовують мас-медіа у своїй мовній діяльності.

На сьогодні взаємодія політиків із засобами масової інформації передбачає створення так званого «кінцевого продукту» для журналістів, тобто таких текстів, які не допускають журналістського редагування. Це пов'язано як із бажанням політиків подавати свою діяльність у вигідному для себе світлі, так і з намаганням контролювати ті повідомлення, які виходять від мас-медіа [5].

Популярним стало також створення для політиків слоганів, лозунгів та «звукових цитат». Вони створюються спеціально для того, щоб їх можна було вживати в іншому контексті й вони могли стати цитатою чи заголовком, наприклад, у газеті. Передбачається, що ці фрази повинні функціонувати самі по собі, без підтримки інших слів.

Всі ці заходи стали невід'ємною частиною публічної мовної діяльності політиків, одним із ефективних чинників їхньої взаємодії з мас-медіа.

Взаємодія політиків із ЗМІ у сфері мовної діяльності відбувається у різних формах. Зокрема, у формі інтерв'ю. Інтерв'ю використовуються політичними діячами для викладення свого бачення якої-небудь важливої події, підведення підсумків діяльності, роз'яснення результатів своєї роботи або навпаки анонсування напрямків майбутньої діяльності. Особливо часто інтерв'ю з політичними діячами з'являються під час передвиборчих кампаній [5].

Усі сучасні політики користуються також і такою формою спілкування із засобами масової інформації як прес-конференція. Прес-конференція є одним із найбільш ефективних способів привернути увагу мас-медіа та передати через них необхідну для впливу на громадськість інформацію. Вона може бути присвячена якій-небудь одній темі або ж широкому колу проблем.

Як правило, політичні діячі скликають прес-конференції для того, щоб повідомити якусь нову, актуальну, а часом і сенсаційну інформацію, зробити заяву про наміри чи дії, дати оцінки ситуації чи характеристики конкретним політикам, або ж просто привернути до себе увагу.

Частіше за інші політики використовують таку форму взаємодії із ЗМІ як «вихід до преси» — відповіді на запитання представників засобів масової інформації під час повсякденної політичної діяльності. Це досить

оперативна форма взаємодії з мас-медіа, яка дозволяє швидко давати відповіді на ті питання, які цікавлять суспільство, пояснювати смисл подій, що відбуваються, інформувати громадськість про свою діяльність, робити заяви з приводу тих чи інших подій. Під час таких «виходів» політики дають відповіді на декілька запитань, як правило, короткими репліками. Дане спілкування з пресою не потребує такої детальної підготовки як до запланованих інтерв'ю чи прес-конференції.

Значне місце в публічній діяльності політиків займають радіо та телезвернення. Їх особливістю є те, що політикам доводиться звертатися до величезної аудиторії, яка іноді налічує мільйони людей. При цьому вони досить активно та ефективно використовують такі звернення у своїй діяльності, особливо передвиборчій.

Цікавою формою виступів політичних діячів є телевізійні дебати під час передвиборчих кампаній. Вони, як правило, справляють суттєвий вплив на рішення виборців. Такі телевізійні дискусії дозволяють їм порівняти претендентів на ту чи іншу посаду як політичних діячів та як особистостей, надають можливість побачити в кандидаті передусім не абстрактного політика, а живу людину [5].

Отже, ЗМІ суттєво сприяють політикам у їх публічній мовній діяльності. Вони надають їм доступ до багатомільйонної аудиторії, тобто до величезної кількості потенційних виборців. Саме завдяки засобам масової інформації політики отримали здатність розповсюджувати свій вплив на масову свідомість.

В усі часи політики використовували найрізноманітніші прийоми ідейного впливу на населення. XX століття відкрило в цьому контексті нові, незнані раніше можливості. Започатковано широкий спектр виборчих технологій, які дають можливість подати негативні риси політика у вигідному світлі, а позитивні — у непривабливому. Тому під час виборчої агітації такі фактори, як особистість кандидата, його досягнення у політичній чи професійній сфері, ідеологічна платформа починають відігравати другорядне значення [10].

В теперішній час у більшій мірі, ніж будь-коли в політиці, мова використовується не тільки як інструмент формування і висловлення думок, засіб передачі інформації, а і як засіб маніпулятивного впливу на громадськість. Маніпулювання суспільною думкою за допомогою мови — це одна з сучасних форм політичного впливу.

Політична ж мова має значний маніпулятивний потенціал, оскільки дає можливість через реалізацію комунікативної та інтерпретаційно-оціночної функції здійснювати приховане управління свідомістю

та поведінкою людей у бажаному для суб'єктів влади напрямку. Можливість використання мови не тільки як засобу передачі інформації, а і як засобу управління поведінкою громадськості й контролю над нею закладена в самій природі мови й людського спілкування. Це проявляється в тому, що об'єктивне повідомлення інформації, вільне від будь-якої інтерпретації та оцінки неможливе, тому що відношення суб'єкта до змісту інформації закладене вже в самому виборі мовних знаків. Також це пов'язано з прагматичною направленістю самого акту комунікації, найбільш дієвим способом реалізації якої є певний підбір слів та їх організація у висловлювання. Політика досить активно використовує ці об'єктивно притаманні мові та комунікації особливості для здійснення маніпулятивного впливу на суспільство.

Значні можливості мови як засобу маніпулювання суспільною свідомістю знайшли своє втілення у політичних міфах та стереотипах, які створюються та розповсюджуються саме за допомогою мови. Міфи і стереотипи задають нам певні схеми інтерпретації дійсності. Мова ж, завдяки тій особливості, що слова завжди несуть у собі певну інтерпретацію, найкращим чином підходить до процесів міфологізації та стереотипізації. При цьому використання мовних засобів сприяє розумінню політичної дійсності через запропоновану міфом чи стереотипом схему інтерпретації. У політичних міфах та стереотипах слова несуть символічне значення. Ці символи, створюючи для громадськості ілюзорну реальність, надають політичній мові маніпулятивної сили.

Маніпулятивний потенціал політичної мови активно проявляється в політичній пропаганді та рекламі [1].

Пропаганда є однією із форм маніпуляції суспільною свідомістю за допомогою мови. Її ефективність у значній мірі залежить від того, наскільки повно в ній використовуються прагматичні можливості мови. Організація мовного впливу в пропаганді визначається основним завданням: за допомогою цілеспрямованого підбору мовних засобів передати певний смисл, який, поєднуючи в собі інформацію і суб'єктивну оцінку, повинен викликати у громадськості наперед заданий прагматичний ефект.

У політичній рекламі, так само як і в пропаганді, широко використовуються маніпулятивні можливості політичної мови. Реклама будується, перш за все, на навіюванні, сугестії, потужним засобом якої є саме мова, яка справляє значний емоційний вплив і може викликати не лише бажаний відгук, але і спричиняти певні форми поведінки. Тому ефективність маніпулятивного впливу реклами багато в чому залежить від

того, яким чином та за допомогою яких мовних засобів у ній відбувається конструювання повідомлень.

У політичній пропаганді та рекламі застосовується цілий ряд різноманітних методів, технік, в основі яких лежить застосування мовних прийомів та особливих способів побудови текстів, завдяки яким здійснюється приховане управління сприйняттям інформації. За допомогою спеціального добору слів, сполучення різноманітних асоціацій, добору фонетичного ряду, відповідних шрифтів та багатьох інших засобів вдається досягти значного ефекту і забезпечити виконання поставлених завдань та реалізацію відповідних інтересів [1].

Серед маніпулятивних технологій є зокрема такі, як підтасування фактів або зсув по семантичному полю поняття (Євген Доценко), фабрикація фактів, маніпулятивна семантика, спрощення, стереотипізація (Сергій Кара-Мурза). Майже завжди спотворена інформація використовується разом з відповідним способом її подання. У цьому зв'язку відзначимо такі прийоми, як твердження, повторення, дроблення, терміновість, сенсаційність, а також відсутність альтернативних джерел інформації (або відсутність у них альтернативної інформації) [7].

Конкурентна боротьба за аудиторію і тираж все частіше вимушує журналістів перебільшувати важливість події, помічати незвичність там, де її немає, вишукувати уявні сенсації або навіть створювати їх. У політичній реальності останніх десятиліть виходить на перше місце символічна політика, і основна заслуга в цьому належить саме швидкому розвитку засобів масової комунікації. Під символічною політикою розуміється особливий вид комунікацій, направлений не на раціональне осмислення подій, а на закріплення стійких понять в аудиторії за рахунок інсценування аудіо-візуальних ефектів (І. Засурській).

Будь-яка політична дія має свою символічну сторону, яка спрямована на обман відчуттів аудиторії. Символічна політика виникає тоді, коли символи використовуються елітою для зміцнення їх за допомогою масової комунікації в свідомості людей. Таким чином, недобросовісний символ використовується як така образна конструкція, яка може зобразити «ніби-реальність» з будь-якої сфери реального життя.

До лінгвополітичного маніпулювання як одного з видів успішної комунікації можна застосувати постулати Г. Грайса. Це чотири найважливіших принципи, якими несвідомо керуються всі речники, щоб спілкування було успішним:

1) постулат інформативності (повідомляй щось нове);

2) постулат ясності (говори однозначно, просто, зрозуміло, уникай двозначності);

3) постулат пов'язаності (не відхиляйся від теми, не втрачай напрямок розмови);

4) постулат істинності (говори правду, говори щиро).

У цьому випадку маємо справу з комунікацією, результат якої має бути визначений, передвіщений і, отже, постулати мовної поведінки мають бути дотримані або усвідомлено деформовані, порушені. У випадку порушення постулату інформативності виникають:

1) недостатньо інформативні висловлювання;

2) зайво деталізовані висловлювання;

3) пусті, неінформативні висловлювання.

Найчастіше маніпуляція здійснюється шляхом застосування методів викривлення існуючої інформації. Прикладом може слугувати явище «оруелізму» (від імені американського письменника-фантаста Джоржа Оруела). Оруеллізм — крайній випадок маніпуляції за допомогою засобів пропаганди. Його ознаки можна було спостерігати у функціонуванні тоталітарних режимів, а деякі риси — у функціонуванні сучасних демократій [7].

Основні аспектами оруеллізму — мовний і психологічний. У мовному аспекті оруеллізм можна охарактеризувати як надання словам однозначності замість багатозначності, збіднення словникового запасу маніпульованої аудиторії (через цілеспрямоване вилучення окремих слів з ужитку), викривлення змісту понять аж до зміни на протилежні, але з іншого боку, іде вживання переважно абстрактних понять, які можна витлумачити як завгодно, створення нових слів («думкозлочинець», «двоєдумство»), які несуть відповідне смислове навантаження. Характерним також є багаторазове повторення одних і тих самих за змістом висловів. Таким чином, створюється ціла низка «новомов» — нових мов, дуже спрощених, примітивних, абстрактних і, головне, політично заангажованих.

Лише на «новомові» можливі звучання лозунгів: «Свобода — це рабство», «Найкращий мир — це війна» і т. д. Користуючись термінологією Ролана Барта, можна сказати, що «новомова» — крайній варіант енкратичної мови — мови, яка «вводить» до влади і використовується для отримання влади, мови стереотипів, кліше, постійного повторення одного і того ж комплексу понять, важкозрозумілого смислу.

На відміну від енкратичної мови, є акратична мова, яка є чіткою і такою, що «звільняє» людину від влади того, хто володіє енкратичною

мовою. У політично-психологічному аспекті оруелізм цікавий тим, що це крайній приклад агресивної маніпуляції. Оруелізм — це практично повне придушення індивідуальності в суспільній (і приватній) сфері життя за допомогою маніпуляції [7].

Одним із різновидів психологічного впливу у передвиборчій кампанії стає дезорієнтування, метою якого є послаблення моральних і матеріальних сил суперника, а завданням — вплинути на маси й забезпечити поразку небажаного кандидата. Слід зазначити, що технологія дезорінтування вважається етично неприйнятною для демократичного суспільства, оскільки, вдаючись до «брудних» технологій, надається неточна, необ'єктивна інформація, змінюється сформований погляд аудиторії на кандидата, що спонукає її зробити інший вибір, інколи діаметрально протилежний. Питання, використовувати чи ні методи дезорієнтування у передвиборчій політичній рекламі в ЗМІ залежить лише від моральних принципів журналістів. Закони України ще не містять норм, які б забороняли дезорієнтацію електорату [10].

Одним із основних методів психологічного впливу є нейролінгвістичне програмування (НЛП). Ця комунікаційна технологія все частіше використовується у виборчих кампаніях поряд з традиційними агітаційними стратегіями. Розробка технології НЛП приписується американським вченим Р. Бендлеру і Д. Гріндеру. Вони запропонували її у 1970-х роках. Проте насправді такі методи використовуються досить давно — просто лише у XX столітті цьому явищу дали красиву наукову назву.

НЛП здобуло негативний імідж, оскільки навколо політичних психотехнік створено ауру всемогутності і непереможеності. Звідси напрошується висновок, що фактично на вибір людей впливають не так психотехніки, як загальноприйнята думка про їх всесилля. За допомогою НЛП політики «зомбують» виборців, змушують їх діяти на свою користь, і в результаті, замість можливості самостійно й свідомо визначатися зі своїм вибором, громадяни отримують порцію жорстких наказів підсвідомості. «І задоволений електорат крокує щільними рядами до виборчих урн, в спокійній впевненості проставляючи хрестик напроти імені «того самого» кандидата».

Однак слід бути справедливим: використання методів НЛП має і позитивний бік. Воно сприяє оптимізації спілкування, творчому підходу до вирішення нагальних ппроблем. Зокрема, НЛП включає, наприклад, такі методи, як 25-й кадр, лінія часу, якір, субмодальність тощо. І навряд чи хто вважатиме незаконною «лінію часу» — правило розміщувати

фотографії кандидатів на плакаті у правому верхньому кутку із врахуванням того, що підсвідомість саме це місце асоціює з майбутнім. Або, наприклад, використання методу умовних рефлексів (якоріння), спрямоване на штучне пробудження спогадів та емоцій, захованих у глибинах підсвідомості.

Технології НЛП враховують характерні індивідуальні особливості так званої «провідної системи» кодування і декодування інформації у процесах спілкування (О. Верман). Теоретики НЛП вважають, що людина підсвідомо надає перевагу візуальній (зоровій), аудіальній (слуховій) або кінестетичній (доторковій) формі отримання і передачі суттєвої інформації [10].

Як свідчить досвід практичної політичної діяльності в Україні, деякі з учасників виборчих змагань вдаються до прийомів, що суперечать правилам політичної боротьби в демократичному суспільстві. Монополізація мас-медіа та перетворення їх на рупор політичної пропаганди обмежує соціальні функції, які вони повинні виконувати у демократичному суспільстві. Використання адмінресурсу становить реальну загрозу демократичності виборів, уможливлює прихід до влади політичних акторів, які не мають відповідної підтримки електорату.

Впровадження у практику виборчого процесу психологічних виборчих технологій, по-суті наказів підсвідомості виборців (дезорієнтування, НЛП, «дрімаючий ефект» тощо) матиме значні переваги для представників владних структур, оскільки дозволятиме тривалий час утримувати владу.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що застосування технологій політичного маніпулювання не має застосовуватись у демократичній державі. Однак їхня особливість полягає у неможливості достовірно довести чи спростувати подану інформацію, а відповідно — покарати тих, хто застосовує принципи «сірого» PR. Тому найефективнішим методом протидії політичному маніпулюванню є високий рівень політичної культури та свідомості як пересічних громадян, так і політичної еліти.

Список використаних джерел:

1. Алескеров Ф. Т. Выборы. Голосование. Партии / Ф. Т. Алескеров, П. Ортешук. — М.: Academia, 1995. — 208с.
2. Иванова Т. Политичекий PR: Учеб.-метод. пособие / Т. Иванова. — К.: ЦВП, 2006. — 147с.

3. Королько В. Передвиборча комунікаційно — агітаційна кампанія: політичний феномен, структура, функції / В. Королько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 1. — С. 80–100.
4. Кочубей Л. О. **Виборчі технології / Л. О. Кочубей:** Навч. посіб. — К.: Український центр політичного менеджменту, 2008. — 332 с.
5. Ольшанский Д. Политический PR / Д. Ольшанский. — СПб.: Питер, 200–540с. — (Маркетинг для профессионалов).
6. Панарин И. Информационная война, PR и мировая политика: Учеб. пособие для студ., обуч. по спец. 350400 — «Связи с общественностью» / И. Панарин. — М.: Горячая линия-Телеком, 2006. — 352с.
7. Підготовка і проведення виборчих кампаній: [Дайджест навч. посіб. Респ. партії США (за матеріалами експертів Міжнар. Респ. Ін-ту США)] / Міжнар. Респ. Ін-т; [Авт.-уклад. Наумов В. О.]. — К.: СП «Інтертехнодрук», 2002. — 336 с.
8. Почепцов Г. Имидж и выборы: Имидж политика, партии, президента / Г. Почепцов. — К.: АДЕФ-Украина, 1997. — 140с.
9. Примуш М. Політичні партії, їх піар та реальний імідж / М. Примуш // Трибуна. — 2008. — № 1/2. — С. 24–25.
10. Фаер С. Приемы стратегии и тактики предвыборной борьбы: PR-секреты общественных отношений. «Ловушки» в конкурентной борьбе. Механизмы политической карьеры / С. Фаер. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 136с.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2013 р.

Гурицкая М. С. Задачи и методы связей с общественностью в проведении избирательных кампаний

Исследуются различные манипуляторные технологии, применяемые в избирательных кампаниях, которые дают быстрый эффект, но портят имидж лидера или партии в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: избирательный процесс, голосования, информационно-аналитическое сопровождение, политический язык, политическое манипулирование, политический миф, политические стереотипы.

Gurytska M.S. Objectives and methods of public relations in the conduct of election campaigns

Relations used various manipulative techniques that give immediate effect, but spoil the image of the leader or the party in the long run.

Key words: electoral process, voting, information and analytical support, political speech, political manipulation, political myth, political stereotypes.

© Гурицька М. С., 2014

УДК 659:352.07:35

Рихлік В. А.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Досліджуються зв'язки з громадськістю в органах державної влади, які відіграють важливу роль у функціонуванні будь-якої політичної системи та процесах демократизації суспільства.

Ключові слова: мета PR, функції PR, діяльність служб паблік рилейшнз, завдання PR в місцевому самоврядуванні, урядового PR, урядової комунікації, імідж органу державної влади, прес-центр, речник.

Комунікація між представниками влади та громадянами — це важливий атрибут розвиненої демократичної держави. Налагоджений взаємозв'язок у цій сфері суспільного життя дозволяє зняти соціальну напруженість, вирішувати соціальні конфлікти мирним шляхом, ефективніше реалізувати державні рішення. Тому зв'язки з громадськістю в органах державної влади у європейських державах відомі ще із середини XIX ст. Батьківщиною PR вважаються США, і за останні 60 років ця діяльність знайшла своє визнання в багатьох країнах світу. У нашій державі лише з початку 90х рр.. XX ст. усвідомили значення PR в органах влади.

Метою зв'язків з громадськістю для органів державної влади є встановлення двостороннього спілкування для виявлення спільних інтересів та досягнення взаєморозуміння між громадянами та державною владою, що засноване на природі, знанні та повній інформованості.

Функції паблік рилейшнз стосовно уряду не мають політичного спрямування. Перед паблік рилейшнз у цьому разі стоять такі завдання: по-перше, регулярне надання інформації про діяльність, плани та успіхи уряду; по-друге, інформаційно-виховна функція, спрямована на просвітницьку діяльність у питаннях законодавства, права та різних

аспектів повсякденної роботи уряду; по-третє, інформування міністрів та керівників комітетів про реакцію суспільства на ту політику, яку вони здійснюють [10].

Зростання ролі телебачення, радіо, поява Інтернету потребує створення окремої служби поширення інформації про дії уряду в електронних засобах масової інформації (програми типу «Уряд. Час дій») та в Інтернеті.

Служба реклами займається створенням кінофільмів (відеофільмів), підготовкою плакатів, афіш, рекламних брошур та інших матеріалів. Вона працює в контакті з місцевою владою, різними міністерствами та відомствами інформації.

Діяльність служб паблік рилейшнз у центральних та місцевих органах влади повинна сприяти розвитку демократії, поширенню інформованості людей про діяльність цих структур. Головна мета полягає в тому, щоб розвинути громадянську самосвідомість та виховати в людей активний інтерес до проблем, пов'язаних із центральною або місцевою владою [11].

Із розвитком процесів децентралізації особливої ваги набувають зв’язки з органами місцевого самоврядування. Люди виявляють зацікавленість до місцевих проблем, коли ці проблеми зачіпають їхні інтереси. Фахівці вважають, що місцевий орган влади — це колективна відповідальність, яка потребує ділового партнерства та співпраці громадськості та обраних (призначених) відповідальних осіб, а паблік рилейшнз — це найефективніший засіб досягнення такої співпраці.

Завдання паблік рияейшнз щодо місцевого самоуправління (наприклад міської чи районної ради) полягає в такому: — постійно інформувати громадськість про політику ради та її повсякденну діяльність; — надавати громадськості можливість висловити свою думку про нові важливі проекти, плани до прийняття остаточних рішень; — інформувати громадськість про роботу системи місцевого самоврядування [11].

Найбільш важливим аспектом паблік рилейшнз завжди має бути особистий контакт працівників місцевої адміністрації з громадськістю. Місцева влада має докласти максимальних зусиль для встановлення довірчих стосунків між нею та відвідувачами.

Місцева преса — це найбільш ефективний засіб зв'язку та спілкування між місцевою владою та громадянами. Тому владі необхідно зробити все можливе, щоб установити та підтримувати добрі стосунки з редакторами та репортерами місцевих газет. Вплив місцевої преси на локальні події іноді буває значно більшим за вплив центральної.

Усі новини щодо роботи місцевої влади преса отримує, як правило, із звітів про проведення сесій та засідань комітетів. Коли преса публікує матеріали скандального характеру, співробітник служби паблік рилейшнз має забезпечити пресі максимальні можливості для власного розслідування. Якщо факти буде доведено, саме служба паблік рилейшнз від імені влади повідомляє про винуватців, покарання для них та про заходи, яких ужито для виправлення становища.

Крім преси, рекомендується використовувати для зв'язків з громадськістю такі заходи, як організація виставок, проведення сезонних ярмарків, невеликих зібрань та лекцій, де можна поспілкуватися з людьми та отримати їхню підтримку на наступних виборах [8].

Не треба забувати, що місцеві новини найчастіше стають стрижнем центральних новин на радіо та телебаченні. Тому робота з центральними засобами масової інформації для поліпшення іміджу місцевої влади, надання їй більшої значущості може стати визначальною.

Діяльність галузевих асоціацій не є діяльністю владних структур, але частина питань дуже схожі (візьмімо, наприклад, порядок призначення президента асоціації). Відтак — майже 75% роботи галузевих асоціацій припадає на сферу паблік рилейшнз, а саме: — захист інтересів членів асоціації або галузі в офіційних та полуофіційних органах та на переговорах з урядовими закладами; — проведення статистичного та інших видів аналізу та надання інформації пресі, членам асоціації та іншим заінтересованим особам; — організація колективних переглядів, виставок тощо, а також проведення конференцій та зустрічей; — надання інформації про експортні можливості, консультування з питань діяльності на зарубіжних ринках; — видання журналів, бюлетенів, доповідей тощо як для окремих членів асоціації, так і для споживачів поза межами галузі; — організація зйомок кіно- та відеофільмів та пошук інших форм рекламування для збільшення кількості членів асоціації, пропагування підприємств та їхньої продукції поза межами галузі.

Уже звичною стала практика призначення на посаду президента добре відомої людини, яка б виступала перед аудиторією з роз'ясненням цілей та завдань асоціації. Це пояснюється такими причинами: — асоціація може виступати від імені всієї галузі, роблячи це безсторонньо, зважено та обережно; — політика окремих підприємств часто має егоїстичну спрямованість, тому засоби масової комунікації схильні більше прислухатися до думки галузевих асоціацій; — великі за розміром галузеві асоціації мають у своєму розпорядженні значні фінансові ресурси і необхідні можливості для організації реклами, проведення виставок

та інших колективних заходів у інтересах асоціації в цілому. документа, проаналізувати умови, у яких він створювався; — вивчаючи надійність, можна порівняти зміст документів, що виходять з одного джерела, при цьому вивчаючи зміни, що відбулися протягом певного часу в різних ситуаціях, можна відокремити постійні категорії від перемінних; — в оцінці достовірності документів може допомогти аналіз виявлених помилок, що можна класифікувати на випадкові і систематичні, а останні — на свідомі і несвідомі [8].

Отже, до функцій PR у системі державного управління належать: участь громадян у демократизації державного управління; сприяння у становленні громадянського суспільства.

Серед функцій зв'язків з громадськістю в органах державної влади важливе місце посідає створення та підтримання позитивного іміджу органа державної влади. Значну увагу дослідники приділяють Президенту як уособленню нації та представнику держави на міжнародній арені. Крім перелічених у попередніх розділах складових іміджу щодо інституту президентства важливу роль відіграє стиль прийняття політичних рішень.

В. М. Бебик виділяє на основі аналізу американських президентів три стилі прийняття політичних рішень:

Конкурентний передбачає свідоме збудження президентом конкуренції і конфліктів між співробітниками для послаблення їхніх позицій і контролю над ними. Такий стиль був характерний для Т. Рузвельта.

Формалістичний — полягає в тому, що формально всі мають право участі в обговоренні, але після вислуховування президент сам одноосібно приймає рішення, завдяки чому створюється спокійна робоча обстановка. Цим стилем користувались. Ейзенхауер, Ніксон, Р. Рейган.

Колегіальний — це активна участь радників в процесі прийняття політичних рішень. Такий стиль був притаманний Дж. Кеннеді [2].

Інший дослідник Дж. Д. Барбер у книзі «Президентський характер» на основі історичних і біографічних матеріалів розглядав психологічну структуру особистості американських президентів [1].

Виходило, що особистість президента складається із трьох основних елементів: стиль (звичний спосіб виконання політичних ролей), погляд на світ (первинні політично релевантні вірування, концепція соціальної причинності, людської природи й основного морального конфлікту — призма, через яку президент бачить світ), характер (життєва орієнтація).

Однак на особистість президента впливають як мінімум два аспекти політичної ситуації: владні відносини (система влади) і так званий «клімат очікувань» (основні потреби й вимоги громадян, звернені до президента). Дж. Д. Барбер виділяв три типи очікувань: по-перше, люди мають потребу у впевненості, що все буде добре, і президент про всіх подбає; по-друге, людям потрібно відчуття прогресу й динаміки й, по-третє, їм необхідна президентська легітимність.

Джеймс Барбер, сформулював теорію «президентського характеру», що може бути підсумована в такий спосіб. Кожний лідер має свій унікальний характер, власним набором якостей і характеристик, які можуть бути зведені до двох основних вимірів.

Перший вимір, або шкала — «активний-пасивний» — допомагає зрозуміти, яким чином і в якому ступені лідер залучений у свою роботу. Яка тривалість його робочого дня, чи відволікається він від проведення відпустки, щоб виконати свої службові обов'язки, чи зайнятий він пошуками нових сфер додатка своєї енергії, чи прагне до самостійного виконання тих завдань, які в іншому випадку могли б бути покладені на плечі підлеглого йому персоналу?

Друга шкала — «позитивний-негативний» — допомагає зрозуміти не тільки ступінь і відмітні характеристики, але й внутрішнє відношення, джерела працездатності лідера. Позитивна орієнтація означає, що лідер одержує задоволення в процесі своєї праці.

Найбільш сприятливою для президентства Барбер уважав комбінацію «активний-позитивний», найбільш несприятливою — « пасивний-негативний».

Для активно-позитивного президента характерні такі якості, як здатність переконувати й своїй правоті навколишніх, уміння вчитися, реалізм і здатність передбачувати, гнучкість і комунікабельність. Його мета — досягнення результату. відображаючи відносно високу самооцінку й успіх у відносинах з навколишньою дійсністю. Цей тип демонструє орієнтацію на продуктивність як цінність і здатність адаптувати свій стиль під «граючу музику». Він бачить себе в розвитку для досягнення певних цілей — тобто, тягнеться до свого іміджу. Він — раціоналіст, тому часто не дооцінює ірраціональне в політиці [1].

Активний-негативний тип характеризується протиріччям між інтенсивними спробами й відносно низькою емоційною винагородою за них. Створюється враження, що людина біжить від тривожності й намагається замінити її роботою. Він здається амбіційним і прагнучим до влади. Він агресивний стосовно навколишньої дійсності, і йому

важко придушувати свої агресивні почуття. Його Я-Імідж невизначений і непослідовний. Ціль: одержання й утримання влади.

Пасивний-позитивний тип — слухняний, спрямований зовні характер, все життя зайнятий пошуком любові як нагорода за угодовство й кооперацію. Є присутнім протиріччя між низькою самооцінкою й гаданий оптимізм. Такий тип допомагає пом'якшити гостроту політики, але крихкість його надій і залежність від підтримки навколишніх нерідко ведуть його до розчарування в політиці; Ціль: одержання любові навколишніх

Пасивний-негативний тип не відрізняється ні діяльністю, ні насолодою нею. Почуття обов'язку компенсує низьку самооцінку й веде його в політику. Такий тип може бути добре адаптований до різних неполітичних ролей, але в нього немає ні гнучкості, ні досвіду для ефективного політичного лідерства. Йому властива тенденція до догляду, втечі від конфліктів і невизначеностей. Ціль: підкреслення своєї доблесті [1].

Важливість іміджу для державної політики можемо проілюструвати прикладом з української практики. Після першого обрання на посаду Президента України Л. Кучми, його оточення доклало чимало зусиль, щоб змінити імідж «директора заводу» на імідж справжнього Президента — його вдягнули відповідно до посади, «відредагували» його українську мову [3].

Радник з питань ЗМІ одного з кандидатів в Президенти на виборах 1999 року в Україні порадив йому відмовитись від читання тексту і застосувати для запису всіх телевізійних звернень суфлер (спеціалізована техніка, яка дозволяє створити ефект прямого спілкування з глядачем тоді, як насправді, персона в телевізорі просто читає той чи інший текст). Тут знову слід повернутися до особистісних якостей і акторських здібностей кожного кандидата в президенти. Відомо, що навіть не кожному телевізійному журналістові вдається адаптуватися до читання з суфлера так, щоб глядач не помітив цього, і ця процедура вимагає справжніх акторських здібностей. Щодо зазначеного вище кандидата в президенти, то йому це вдалося після першої спроби, і досить вдало, що свідчить про таку рису, як здатність швидко адаптуватися до обставин, про неабиякі акторські здібності, які часом стають в пригоді політикові.

Основним суб'єктом здійснення зв'язків з громадськістю в органах державної влади — це служби зі зв'язків з громадськістю та прес-центри.

Служби паблік рилейшнз повинні мати право висловлювати свою думку з будь-якого питання на будь-якому рівні, а керівник

служби — користуватися цілковитою довірою свого керівництва. Його думку треба обов'язково враховувати під час розробки планів діяльності уряду, а відтак керівник служби паблік рилейшнз повинен мати доступ до будь- якої урядової інформації [7].

Побудова служби паблік рилейшнз залежить від міри важливості окремих її аспектів. Як правило, у рамках цих служб існують чотири відділи: преси, телебачення та радіо, реклами й брифінгів. У багатьох міністрів є спеціальні приймальні для зустрічей з представниками громадськості. Організація роботи в цих приймальнях також входить до обов'язків персоналу служби паблік рилейшнз.

Необхідно, щоб міністерства та відомства планували свою діяльність щодо зв'язків із громадськістю з урахуванням генеральної лінії уряду, взаємно пов'язували свої плани, щоб не було дублювання. Координація діяльності на цьому рівні влади входить в обов'язки одного з міністрів або віце-прем'єрів. На офіційному рівні координацію

Більшість консультативних фірм, що працюють на міжнародному рівні, мають представників (які займають високе становище) у Міжнародній асоціації PR, що дає їм можливість отримувати надійну інформацію в цій галузі [7].

У роботі з закордонними консультативними фірмами представники служби ПР органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування мають взяти до уваги те, що в наш час конкуренція досягла такої гостроти, коли вже недостатньо просто постачати товари на ринок вчасно. Велика роль в успішному здійсненні комерційної політики належить прямій споживчій рекламі товарів та послуг, ефект від якої прямо пропорційний ступеневі впливу на думку покупців у певному регіоні. Тому основною метою ПР у сфері закордонної діяльності є захист та підвищення репутації експортних товарів та послуг як всієї країни, так і окремої компанії або галузі^Загальна рекламна підтримка українських товарів за кордоном є обов'язком уряду України і всіх органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Особлива роль у діяльності служби паблік рилейшнз уряду належить службі брифінгів. Вона є координатором збирання й поширення інформації про діяльність міністерств, відомств та уряду в цілому [9].

Висвітлення діяльності уряду в галузі інформації покладено на прес-секретаря прем'єр-міністра. Організаційні питання з паблік рилейшнз уряду мають розглядатися на регулярних або спеціальних засіданнях під керівництвом прес-секретаря, до обов'язків якого також належить координація роботи з парламентським відділом щодо паблік рилейшнз.

Зв'язки з пресою займають значне місце в діяльності урядової служби паблік рилейшнз. Це джерело інформації для газет, популярних та спеціалізованих журналів, а також для зарубіжних журналістів. Служби паблік рилейшнз організують візити кореспондентів у міністерства й відомства, а також прес-конференції, на яких міністри й відповідальні працівники міністерств виступають з офіційними заявами та відповідають на запитання.

Діяльність паблік рилейшнз в організації можна здійснювати кількома напрямами, орієнтованими на різні кола громадськості (широку чи місцеву громадськість) чи на досягнення визначених цілей (побудову іміджу установи, подолання кризових явищ тощо).

Основними сферами й напрямами діяльності паблік рилейшнз є: робота із засобами масової інформації (відносини із широкою громадськістю), відносини з підприємствами, установами, організаціями, партіями, рухами, фондами, відносини з місцевою громадськістю, із місцевими органами управління, відношення з інвесторами, управління кризовими ситуаціями [9].

Згадуваний нами, В. М. Бебик пише: «Із формуванням державних структур незалежної України постала проблема заповнення ідеологічного вакууму та формування єдиної системи пропаганди цінностей та постулатів новоствореної держави. У цьому плані PR — служби облдержадміністрацій об’єктивно залишилися більш консервативними (з психологічної точки зору), ніж відповідні служби у міністерствах, відомствах і центральних установах» [2].

Ключовим елементом роботи з паблік рилейшнз є вплив на стан громадської думки. Більшість акцій паблік рилейшнз проводиться з метою: переконати людей змінити свою думку; сформувати громадську думку, коли її немає; посилити (зміцнити) наявну думку громадськості.

У сфері урядового PR, урядової комунікації, урядових зв’язків з пресою ми маємо принаймні два ключових напрями. В першу чергу — американський, який можна окреслити одним реченням: PR необхідний для того, щоб уряд говорив в один голос. Цим підкреслюється важливість PR для внутрішньої урядової організації та управління у запобіганні інформаційних збоїв та контраверсійним комунікаційним процесам у самому уряді. Тобто, коли один з урядовців висловлює власну точку зору, її часто сприймають як позицію усього уряду, хоча він, можливо, і не мав цього на меті. У такому випадку інший урядовець виступає із запереченням. Для запобігання таких інформаційних збоїв і спрямована американська стратегія одного голосу — стратегія заха-

ращення комунікаційних каналів величезною кількістю нерівноцінної інформації — як важливої, так і другорядної. В загальному інформаційному просторі відбувається так зване зашумлення комунікаційних каналів, при якому споживач вже не може зрозуміти, що є першочерговим, а що другорядним [2].

Друга загальносвітова тенденція — це використання так званої британської системи, яка проіснувала у Великій Британії до кінця 1990 років. Ця система ґрунтувалася на інформаційній закритості виконавчої влади. Так історично склалося, що британський парламент завжди був надзвичайно відкритим: постійно відбувалися прямі трансляції майже усіх парламентських обговорень. Натомість уряд залишався в тіні, не намагаючись привернути увагу мас-медіа до своєї діяльності. За інформування преси та громадськості відповідала одна людина — речник прем'єр-міністра. Зрозуміло, що в сучасних умовах він фізично не міг виконувати весь обсяг роботи, і тому зараз в Британії речник намагається запозичити американську систему урядової комунікації одного голосу.

Конфлікт між владою і пресою — це конфлікт постійний і невичерпний. Нинішній віце-президент США Дік Чейні у 80-х роках адресував американській пресі дуже злу тираду, яка, по суті, є правильним діагнозом для всієї преси. Він сказав, що журналістів цікавить не найважливіша державна інформація, а конфлікт в уряді, конфлікт між відомими особами під час урядового засідання. На підтвердження своїх слів він наводив приклад переговорів з Радянським Союзом про роззброєння та укладення міжнародних торговельних угод. Його зла тирада широковідома, і в ній є досить велика доля істини. Завдання мас-медіа полягає в пошуку сенсацій — в першу чергу конфлікту. Недарма ж говорять, що добра новина — це відсутність новини як такої. У подібному сприйнятті винні й журналісти, і ми з вами, оскільки ми — аудиторія мас-медіа: читачі, глядачі, слухачі — передусім звертаємо увагу на негативну інформацію, а вже потім цікавимося позитивною [9].

PR, крім іншого, є системою внутрішньої урядової комунікації. Приклади багатьох країн дають можливість стверджувати, що налагодження інформаційного обміну в самому уряді дозволяє підвищити інформаційну ефективність та уникнути таких неприємних речей, як суперечливість інформації і захаращення інформаційних каналів. Цього можна досягти завдяки ефективній роботі управління, відділу або конкретної особи, яка збирає інформацію з усіх підрозділів, опрацьовує її і передає засобам масової інформації в належному вигляді. Таким

чином випереджаються збої, інформація поширюється всередині організації, і кожен працівник знає, що відбувається в тому чи тому управлінні або департаменті, і може при нагоді скористатися цією інформацією.

Існують інші ефективні прийоми урядового спілкування з пресою. Це неформальні зустрічі з головними редакторами, на яких можуть бути поставлені будь-які запитання, висунуті претензії, сформульовані проблеми. Саме ця неформальна манера зустрічі і дозволяє знайти спільну мову, вирішити конфліктну ситуацію, порозумітися. Сьогодні такі зустрічі дуже популярні [8].

Крім того, часто застосовують такий метод, як формування журналістського пулу — акредитація журналістів при урядовому відділі інформації, запрошення їх на місце подій або надання їм інформації в першу чергу. Ця форма ефективна, але й має свої недоліки, оскільки викликає як заздрощі з боку колег, так і звинувачення в заангажованості і необ'єктивності «прикормлених» журналістів, якими, мовляв, маніпулює уряд.

Слід виділити три основних канали комунікації, завдяки яким формується імідж будь-якої державної організації. Першу групу складають офіційні канали, другу — неофіційні канали, а третю — напівофіційні канали. Я викладу суть методики, застосовуючи яку, можна досить швидко визначити імідж тієї організації, у якій ви працюєте [11].

Відповідно до цієї методики виділяють 12 основних ознак, за якими формується імідж державної організації. Перша ознака — це висвітлення діяльності цієї організації на телебаченні. Причому тут не має значення, позитивна чи негативна інформація про дану організацію превалює. Значення має той факт, що ця організація періодично згадується у випусках новин на телебаченні. Друга ознака — це висвітлення діяльності цієї організації на державних каналах радіо, на радіостанціях FM-діапазону тощо. Третьою ознакою є висвітлення діяльності цієї організації в газетах і журналах. Знову ж, не має значення, з'являються статті про цю організацію переважно в державних чи в приватних друко- ваних виданнях. Наступна ознака — це висвітлення діяльності цієї організації в мережі Інтернет. У сучасному суспільстві це є обов'язковою умовою формування іміджу будь- якої організації, у тому числі й в Україні. Найчастіше організація має або власну Web-сторінку, або Web-портал, або інформацію про цю організацію можна відшукати в мережі Інтернет [11].

Перераховані мною ознаки складають певну групу тих ознак, які стосуються формування іміджу цієї організації засобами масової інформації. Далі я перерахую візуальні ознаки. П'ятою ознакою є вигляд

будови, в якій розміщується організація. Якщо будинок досить презентабельний, відповідно формується позитивний імідж організації. Якщо зовнішній вигляд не викликає довіри в людей, найчастіше формується негативний імідж. Наступна ознака — наявність охорони. Коли на вході до офісу будь-якого відвідувача зустрічає охоронець, це свідчить на користь позитивного іміджу. У разі відсутності охорони імідж ризикує стати негативним. Інтер'єр будинку є сьомою ознакою. Скажімо, у приміщені дібрані зі смаком красиві речі, продумане оформлення інтер'єру свідчить про добрий смак організації. В інших офісах видно, що інтер'єр вимагає оновлення, а це, безумовно, є негативною ознакою їхнього іміджу. Наступну ознаку — ставлення до відвідувачів — формують перші особи цих державних організацій, їх заступники та просто службовці. Після візиту до будь-якої організації людина розповідає про це своїм сусідам, знайомим, співробітникам, формуючи в такий спосіб імідж організації.

Дев'ятою ознакою є чутки. Це явище має як психологічні, так і соціологічні аспекти. Чутки циркулюють у суспільстві, у тому числі й у державних організаціях. І від того, мають ці чутки позитивний чи негативний характер, залежить імідж організації серед громадян країни.

Третю групу каналів комунікації складають напівофіційні канали: демонстрації, мітинги і пікети — чи то на підтримку даної державної організації, чи то покликані висловити протест стосовно її діяльності. Причому характер виступу має другорядне значення, головне, що люди реагують на дії, здійснювані організацією.

В Україні ще не вироблена навіть загальна схема інформаційних стосунків між органами місцевого самоврядування та громадами. Хоча перші кроки вже зроблено. Загальна логіка розв'язку цих проблем закладена у Конституції України та у Законах України: «Про інформацію», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства» тощо.

Однак практичний досвід показує, що без наукового підходу, без врахування загальнонаціональних та місцевих особливостей, у тому числі економічних, соціальних, політичних, історичних, ментальних та психологічних, знайти правильний розв'язок буде важко. Ми не дарма згадали про різні чинники, котрі суттєво впливають на розуміння громадянами здійснення державної влади та місцевого самоврядування. Адже

Україна не однорідна у своєму ставленні до влади. Навряд чи можна пропонувати для усіх громадян, громад уніфіковану модель інформаційної діяльності [3].

Отже, емпіричний та теоретичний досвід підказує, що інформаційною основою функціонування органів самоврядування з мас-медіа повинні бути прямі і зворотні інформаційні зв'язки.

Прямі зв'язки — комплексний інформаційний потік, спрямований на територіальну громаду, який стосується діяльності органів самоврядування, загальної ситуації у місті, планів і перспектив розвитку. Цей тип комунікацій має забезпечувати діяльність інформаційних служб органів самоврядування за допомогою таких форм підготовки та оприлюднення інформації: випуск і розповсюдження бюлетенів (спеціальних бюлетенів), прес-релізів, оглядів, інформаційних збірників, експрес-інформації тощо; проведення прес-конференцій, «круглих столів», брифінгів, організації інтерв'ю у ЗМІ з керівниками органів місцевого самоврядування; забезпечення виступів у ЗМІ керівників органів місцевого самоврядування у тематичних програмах, рубриках; розповсюдження найважливішої інформації про діяльність органів місцевого самоврядування: річних звітів, проектів бюджету тощо за методом «у кожну поштову скриньку» [11].

Зворотні зв'язки — комплексний потік інформації від територіальної громади, підприємств і установ, а також від ЗМІ — до органів місцевого самоврядування, що стосується конкретних важливих проблем, пов'язаних із функціонуванням міста, оцінкою ситуації в різних галузях життєдіяльності міста та конкретних рішень місцевої влади, рівнях їх виконання. До зворотних зв'язків можна зарахувати: звернення та пропозиції громадян; прямі ефіри, «гарячі лінії» у ЗМІ; аналіз і узагальнення інформації ЗМІ; система соціологічного моніторингу.

Список використаних джерел:

1. Акайомова А. Політична комунікація як процес взаємодії політичних суб'єктів /Анжела Акайомова // Політичний менеджмент. — 2011. — № 1. — С. 87–91.
2. Бебик В. Три українські президенти (психологія політичного лідерства) /В. Бебик, Н. Трач // Віче. — 2006. — №11. — С. 22–25.
3. Дем'яненко Б. Генезис інституту президентства в Україні: підсумки президентської каденції Л. Кравчука, Л. Кучми, В.

Ющенка / Б. Дем'яненко, В. Дем'яненко // Сучасна українська політика. — 2011. — Вип 23. — С. 82–97.
4. Закон України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 (Редакція станом на 24.10.2012) / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 14. — С. 81
5. Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7.12.1990 / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 2. — С. 5.
6. Иванова Т. Политичекий PR: Учеб.-метод. пособие / Т. Иванова. — К.: ЦВП, 2006. — 147с.
7. Королько В. Передвиборча комунікаційно — агітаційна кампанія: політичний феномен, структура, функції / В. Королько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 1. — С. 80–100.
8. Кочубей Л. О. **Виборчі технології:** Навч. посіб. — К.: Український центр політичного менеджменту, 2008. — 332 с.
9. Ольшанский Д. Политический PR / Д. Ольшанский. — СПб.: Питер, 2003. — 540с.
10. Серант А. Зв'язки з громадськістю у системі місцевих органів влади / А. Серант. − Л., 2008. − 198 с.
11. PR в органах державної влади та місцевого самоврядування: Монографія / О. Бабкіна, В. Басалюков, В. Бебик та ін.; За заг. ред. В. Бебика, С. Куніцина. — К.; Сімферополь: МАУП, 2003. — 240 с.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2013 р.

Рихлик В. А. Связи с общественностью в органах государственной власти и местного самоуправления

Исследуются связи с общественностью в органах государственной власти, которые играют важное значение в функционировании любой политической системы и процессах демократизации общества.

Ключевые слова: цель PR, функции PR, деятельность служб паблик рилейшнз, задачи PR в местном самоуправлении, правительственного PR, правительственной коммуникации, имидж органа государственной власти, пресс-центр, пресс-секретарь.

Rykhlik V. A. Public relations in state and local government

Public relations in government play important in the functioning of any political system and democratization of society

Key words: purpose of PR, function PR, public relations services, activities, tasks, PR in local government, government PR, government communication, the image of a public authority, a press center spokesman.

© Рихлік В. А., 2014

УДК 321

Каневский И. А.

Аспирант кафедры философии и социальтных наук Севастопольского национального техничесого университтета

ФЕНОМЕН КВАЗИДЕМОКРАТИИ В КОНТЕКСТЕ ПАРАДИГМЫ ПОСТМОДЕРНА

Рассматриваются причины возникновения и политико-правовые особенности квазидемократий. При этом анализируется влияние на формирование квазидемократий политической культуры и экономического фактора.

Ключевые слова: демократия, политическая система, квазидемократия, постмодерн, симуляция.

В вышедшем в 1992 г. труде «Конец истории и последний человек» американский философ и политолог Фрэнсис Фукуяма сформулировал свой знаменитый тезис о конце истории. Фукуяма доказывал, что западные либеральные ценности одержали бесповоротную победу над конкурирующими представлениями о политических и экономических реалиях. В конце XX в. у либеральной демократии и капитализма практически не осталось каких–либо альтернатив. Автор «Конца истории» прогнозировал исчезновение всех дифференцирующих тенденций в мировой социально — политической системе и глобальную рецепцию либеральных институтов и рыночной экономики, являющихся своеобразными символами западной цивилизации. Анализируя исторические тенденции с позиции гегельянства и неогегельянства, Фукуяма отстаивал тезис о том, что западные социально — политические и экономические институты приобретают в современном мире универсальное значение, так как являются наиболее оптимальными «инструментами» для удовлетворения различных потребностей социума.

«Писавший в двадцатом столетии великий интерпретатор Гегеля Александр Кожев решительно заявлял, что история закончилась, поскольку то, что он называл «универсальное и однородное государство», а мы понимаем как либеральную демократию, определённо разрешило вопрос о признании путём замены отношений господина и раба универсальным и равным признанием» [1, с. 22].

Тенденция к стиранию границ между различными цивилизационными (и этнорелигиозными) системами, движимая всеобщим стремлением к достижению экономического процветания, выступает в данной парадигме как процесс не только глобальный, но и необратимый.

«По мере приближения к XXI в. глобальная конвергенция политических и экономических институтов становится всё очевиднее. Монархия, фашизм, либеральная демократия и коммунизм яростно сражались за первенство в политической сфере, а в экономике государства вступали на расходящиеся пути протекционизма, корпоративизма, свободного рынка и централизованного планирования. И, тем не менее, сегодня практически все развитые общества либо уже имеют либерально — демократические институты, либо пытаются их учредить» [2, с. 14].

Однако последующие политические события можно считать скорее не триумфальным шествием западной либеральной демократии, а историей успеха «дефектных» вариантов нелиберальной демократии.

Попытку осмысления данного феномена предпринимали многие политологи. В ходе многочисленных политологических дискуссий и анализов возникали не менее многочисленные определения данного явления (квазидемократии, нелиберальные демократии, дефективные демократии и пр.).

Так, Фарид Закария, рассматривающий проблемы демократии в своих работах «Постамериканский мир» и «Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за её пределами» указывал, что во многих странах, ставших на путь демократизации, наблюдаются смешаные черты демократического и авторитарного правления. Подобные авторитарно — демократические гибриды получили в его работах наименование «нелиберальных демократий». Политические реалии подобных образований характеризуются рядом специфических черт. Так, в условиях нелиберальной демократии «правительства, претендующие на то, чтобы представлять народ, стремительно вторгаются в сферу полномочий и прав других элементов общества. Узурпация власти имеет как горизонтальное измерение (присвоение полномочий других её ветвей), так и вертикальное (вторжение в сферу полномочий региональной и местной власти, а также частного бизнеса и других неправительственных групп)» [3, с. 102]. Кроме того, в феномене нелиберальной демократии заключается не только внутриполитическая нестабильность, но и внешнеполитическая угроза. Так, государства, находящиеся в процессе демократизации вступают в войны значительно

чаще, чем стабильные автократии или либеральные демократии. «В государствах, где отсутствует конституционно-либеральный фундамент, подъём демократии нередко приносит с собой крайний национализм и подстрекательство к войне. Благодаря либерализации политической системы доступ к власти получают разнообразные группы, начинающие отстаивать свои несовпадающие интересы» [3, с. 120].

Довольно интересный анализ квазидемократических образований предприняли В. Меркель и А. Круассан в работе «Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях». Для определения политических режимов различных типов ими, в качестве классифицирующих оснований, выбраны аспекты, на которых базируются претензии на политическое господство. К подобным аспектам относятся: легитимация господства; доступ к господству; монополия на господство; притязание на господство; структура господства; способ осуществления господства. Так, в демократических условиях политическое доминирование легитимируется через принципы свободы и равенства, в тоталитарных — через догматические «закрытые» мировоззрения. В демократиях доступ к господству открыт и институционализирован через гарантии всеобщего свободного избирательного права, при автократических системах правления, напротив, существуют многочисленные избирательные ограничения, основанные на политических, расовых, религиозных и иных основаниях. В либерально-конституционных демократиях политические решения принимаются исключительно представителями народа, прямо или косвенно легитимированными демократически. При тоталитарных (авторитарных) режимах политические решения принимаются закрытыми группами (анклавами), причём данные решения могут носить и антиконституционный характер. Граница притязаний на политическое господство в демократиях конституционно установлена и защищаема законами от нарушений. В автократиях же подобная демаркационная линия является случайной. Она проводится, переносится или нарушается в зависимости от политической конъюнктуры. Структура господства находится в зависимости от принципа разделения властей. В демократиях три ветви власти разделены так, что способны контролировать друг друга, а в автократических режимах подобный контроль ограничен в пользу исполнительной власти либо вовсе отсутствует. При демократических режимах способ осуществления политического господства находится в соответствии с конституционно определёнными принципами и подлежит контролю,

а в автократиях политическое господство неподконтрольно и может основываться на неограниченном произволе [4, с. 8–9].

По причине нарушений базовых демократических аспектов, формируются режимы названные «дефектными демократиями». Так, в либерально-конституционных демократиях, доступ к политическому господству гарантирован всеобщим избирательным правом и осуществляется с помощью свободных выборов. Однако если значительный сегмент взрослого населения исключён из избирательного процесса, по каким-либо основаниям, то данная демократия становится дефектной («исключающая демократия»).

В конституционно — правовых демократиях политическое господство осуществляется представителями народа, победившими на выборах. Однако когда «группы вето» (военные, финансовая элита, промышленные концерны и др.) лишают законных представителей доступа к определённым политическим либо экономическим сферам, возникают функциональные анклавы. Данный вид дефектной демократии, по классификации Меркель — Круассан, носит наименование «анклавной демократии».

В случае если избранные на свободных и равных выборах представители народа отступают от основных демократических принципов, а взаимный контроль властей частично нарушается за счёт политических манёвров в обход парламента или судебной власти, то данная демократия также является дефектной («нелиберальня демократия») [4, с. 10–12].

Филипп К. Шмиттер в своей работе «Угрозы и дилеммы демократии» при классификации и анализе причин появления квазидемократий, исходил из принципа взаимосвязи процессов либерализации и демократизации. Так, когда переходный период инициируется сверху, прежняя политическая элита делает попытку защитить собственные интересы путём внедрения авторитарных приёмов. В подобных случаях, когда проводится либерализация без демократизации (уступаются некоторые индивидуальные права без согласия на подотчётность гражданам), возникающий гибридный режим получил название «диктабланда». Если же проводится демократизация без либерализации (итоги проведения выборов гарантируют победу правящей партии, определённые общественно-политические группы исключаются из избирательного процесса), то подобное образование, по Шмиттеру, носит наименование «демокрадура» [5]. Сам Шмиттер не исключает варианта, когда при диктабланде либерализация может привести к возникновению

гражданского общества, которое получает гораздо больше прав, чем ему изначально собиралось предоставить автократическое правление. Кроме того, на выборах при демокрадурах, победители выборов могут использовать авторитет гражданского правительства для сужения прерогатив авторитарных анклавов (например, военных). Однако, как подчёркивает Шмиттер, подобные гибридные образования чаще всего служат фасадом для укрепления авторитарных режимов.

Где же проходит грань, отделяющая квазидемократические образования от либеральной демократии. Стоит отметить, что многие политологи пытались вывести критерии демократичности в современной политической системе (например, Й. Шумпетер, А. Пшеворский, Т. Карл и др.). Однако, наиболее полный список аспектов, присущих демократическим системам правления, сформулировал Лесли Даймонд в своей работе «Прошла ли «третья волна» демократизации?». Стоит отметить, что именно этими критериями руководствуется «Freedom House» в своих аналитических обзорах по проблеме демократии в современном мире.

Так, согласно Даймонду, реальная власть в демократических государствах принадлежит выборным чиновникам и назначаемым им лицам, а не свободным от контроля со стороны общества акторам (например, военным или зарубежным державам). Исполнительная власть в данных государствах ограничена конституционно, а её подотчётность обеспечивается другими правительственными институтами (например, независимой судебной системой, парламентом, уполномоченными по правам человека). В либеральной демократии не только заранее не предопределены результаты выборов, но и ни одной группе, придерживающейся конституционных принципов, не отказывается в праве создавать собственную политическую партию и принимать участие в избирательном процессе (даже если «заградительные барьеры» и иные электоральные правила не позволяют малым партиям добиваться представительства в парламенте). Культурным, этническим, конфессиональным меньшинствам (или традиционно дискриминируемым группам большинства) не запрещается выражать собственные интересы в политическом процессе и использовать собственный язык и культуру. Кроме того, в условиях либеральной демократии, помимо партий и выборов, имеются другие постоянные каналы выражения и представительства законных интересов граждан. В роли таких каналов выступают различные автономные ассоциации, движения и группы, создаваемые гражданами. В дополнение к свободе ассоциаций и принципу плюрализма, существуют альтернативные

источники информации (независимые СМИ), к которым граждане имеют ничем не ограниченный доступ. Индивиды, в демократических государствах, обладают основными гражданскими свободами, включая свободу убеждений, мнений, свободу слова, собраний, демонстраций, Все граждане являются политически равными, а личные и групповые свободы эффектно защищены независимой судебной властью, чьи законные решения признаются и обеспечиваются другими ветвями власти. Именно власть закона ограждает граждан от произвольного ареста, изгнания, террора, пыток и вмешательство в их личную жизнь не только со стороны государства, но и иных организованных сил [6, с. 10–13].

Следовательно, системы правления, где не наблюдаются какие-либо из перечисленных факторов, не являются демократическими в полном смысле этого слова. Однако автоматическое отнесение подобных режимов к квазидемократическим было бы ошибочным, так как квазидемократия может обладать формальными признаками демократической системы. Так, в ней может наличествовать разделение властей, институт всеобщих выборов, конституционное закрепление принципа верховенства права и равенства всех перед законом. Однако квазидемократия симулирует содержание либеральной демократии при сохранении её внешних форм и атрибутов.

Причины появления такого феномена как квазидемократия довольно разнообразны. К ним можно отнести и сложившуюся в обществе определённую структурированность политической элиты, экономические факторы, традиционную политическую культуру.

Так, на постсоветском пространстве в первые периоды преобразований политическая элита рекрутизировалась преимущественно из советской партийной номенклатуры. Сложившиеся политические традиции данного слоя оказывали (и до сих пор оказывают) заметное влияние на функционирование новых политических институтов. Так, за фасадным имиджем партий власти (например, «Единой России») наблюдается явное тяготение к структуре КПСС. Для политической ситуации в Украине характерно наличие нескольких финансово-промышленных центров (например, Донецк и Днепропетровск), лоббирующих свои интересы с помощью большой политики. Подобное явление с одной стороны привносит в политическую жизнь страны дух конкуренции, но с другой стороны способствует дестабилизации общества и антиномичности в восприятии политических реалий.

На образование квазидемократии, также могут повлиять и экономические факторы. По общепринятому положению, чем богаче государство, тем выше вероятность установления в ней демократического правления. Однако, данное утверждение не всегда однозначно. «Демократизация не детерминирована экономическим развитием. В 1976 г. Чехословакия и Восточная Германия очутились в богатой экономической зоне, где «должны» были уже быть демократическими, а Советский Союз, Болгария, Польша и Венгрия, имея ВНП на душу населения свыше 2000 долларов, занимали высокое положение в зоне транзита. Однако политика и внешние сила задержали их продвижение к демократии до конца 1980-х гг» [7, с. 75.] Так, например, материальные средства, полученные в результате сырьевого экспорта (прежде всего, нефти и газа), зачастую не только не создают стимулов для демократических преобразований, но могут им воспрепятствовать. Данный эффект может быть вызван следующими причинами. Например, доходы, полученные от сырьевого экспорта, оседая в карманах правящей элиты, способствуют олигархизации политики. Так, Филипп К. Шмиттер в уже упоминавшейся работе «Угрозы и дилеммы демократии» отмечал: «В самых демократических институтах профессиональные лидеры и администрация обычно обладают определёнными преимуществами в силу самого пребывания в должности, изолирующими их от угрозы низложения. Партии, ассоциации и движения становятся всё более олигархическими и, таким образом, всё менее подотчётными широкой публике» [5].

Кроме того, с помощью доходов от экспорта сырья правящая элита может затруднить формирование независимых от правящих структур социальных групп (оппозиционных политических партий, диссидентских групп), которые могут заявить о своих правах и желании преобразований в государстве. Власть может тратить огромные средства, полученные от экспорта, на содержание силовых структур (спецслужб, политической полиции и т. д.), используя их в борьбе с инакомыслящими и оппозиционными движениями. Кроме того, политическая элита, преследуя цель создания благоприятного имиджа, может направлять средства, полученные от экспорта сырья, на социальные попечительские программы, тем самым, снижая внутреннюю напряжённость и ослабляя давление оппозиции.

Стоит отметить немаловажную роль политических традиций и политической культуры в процессе становления демократии. Демократические преобразования и становление гражданского общества должны опи-

раться, прежде всего, на ценностные установки членов социума, а не на директивы и манипуляции правящей политико-экономической элиты. Однако в каждом государстве (а государство это не только границы и территория, но и этническая система с собственными традициями и ментальностью), существуют определённые ценности и культурные установки, которые не всегда способствуют установлению демократических институтов. Например, Арнольд Джозеф Тойнби, анализируя африканскую систему правления, указывал: «Западная демократия и африканская система власти являются системами, имеющими между собой очень мало общего. А если добавить к этому, что границы современных африканских государств не совпадают с племенным делением, а вследствие этого отсутствует осознание территориальной целостности и национальной общности, становится очевидным, как мало сходства между тем, что называют демократией в Африке и западной демократической системой» [8, с. 64].

Политическая культура России характеризуется подданническим отношением к властным структурам. Привнесение в неё некоторых демократических элементов в период конца 1980-х — начала 1990-х гг. породило некую мозаичность ценностных установок в современном российском социуме. В итоге в массовом сознании всё чаще доминируют антиномии типа «модернизация — фундаментализм» (причём отношение к модернизации, в массе своей, как правило, негативное, так как она ассоциируется с реформами периода правления Горбачёва и Ельцина), «западничество — почвенничество», «авторитаризм — демократия».

В современной украинской политической культуре проявления подданичества в отношении к власти выражены несколько слабее, чем в российской. Однако здесь формированию антиномий в массовом сознании способствует геокультурный раскол страны на восточную и западную части. Данный раскол основывается на нескольких аспектах, а именно на геополитическм, религиозном и языковом факторах. «Украина — это расколотая страна с двумя различными культурами. Линия разлома между цивилизациями, отделяющая Запад от православия, проходит прямо по её центру вот уже несколько столетий» [9, с. 255]. Данное разделение оказывает активное воздействие и на политическую жизнь. Так, выборы на Украине «отражают и выкристаллизовывают раскол между европеизированными славянами на Западной Украине и русско-славянским видением того, во что должна превратиться Украина. Это не столько этническая поляризация, сколько различные культуры» [9, с. 256–257]. В данных условиях формирование единой

«общеукраинской идеи», способствующей объединению нации на демократических началах, будет ограничиваться «плакатным» уровнем («Украинский прорыв» Ю. Тимошенко и т. п.) и вряд ли встретит всеобщую поддержку в обществе.

С другой стороны феномен квазидемократии необходимо рассматривать не только в политологическом ключе на предмет соответствия или несоответствия общепринятым демократическим канонам, но и перейдя демаркационные границы отдельной дисциплины, исследовать его комплексно. Явление квазидемократии более глубоко в своей сущности. Продуктивная среда для данного феномена базируется на определённых гносеологических аспектах, которые можно вскрыть с помощью постмодернистской и постструктуралистской методологии.

В 1968 г. в свет вышла работа «Система вещей» французского философа Жана Бодрийяра, которая оказала заметное влияние на ряд научных дисциплин (включая и политологию). В «Системе вещей» вводится центральное понятие всей философской системы Бодрийяра, а именно, понятие симулякра. Симулякр, в интерпретации Бодрийяра, выступает как некое ложное подобие, условный знак чего-либо, функционирующий в обществе как его заменитель. «Симулякр — это имитация несуществующего. Симулировать — значит делать вид, что имеешь то, чего нет на самом деле. В постмодернистской ситуации, где реальность превращается в модель, оппозиция между действительностью и знаками стирается и всё превращается в симулякр» [10, с. 6]. Здесь Бодрийяр исходит из размышлений другого видного французского философа — Ролана Барта, указывавшего на обманчивую «натурализацию» идеологических значений, о превращении реальной природы (или истории) в условный знак природности или историчности.

Бодрийяр понимал под симулякрами знаки или образы, отрывающиеся по смыслу от конкретных объектов, явлений, событий, к которым изначально они относились, и тем самым выступающие как подделки, фальсифицированные копии, не соответствующие оригиналу. При этом философ выделял четыре вида симулякров: символ, отражающий сущностную характеристику реальности; символ, маскирующий и искажающий сущность реальности; символ, скрывающий отсутствие сущности реальности; символ, не соотносящийся с реальностью вообще.

Социальная роль симулякров — создавать замещение реальных предметов и явлений (например, демократии) там, где они недоступны или малодоступны человеческому восприятию. Например, как показывают

результаты социологических исследований, значительная часть населения вообще не воспринимает адекватно ни государственные органы, ни партии, ни депутатов, ни их идейно — ценностные позиции. Но у каждой группы населения есть своя политическая квазиреальность со своим языком понятий и представлений.

При виртуализации общества символы начинают играть всё большую роль. Причём возрастает количество симулякров четвертого типа, то есть чистой фикции. Например, властные структуры формируют определённый образ себя и своей ценностной системы, «имидж», чтобы предъявлять его социуму. Основой социально-политической дифференциации в современной среде становятся потребляемые знаки и используемая система идеалов и ценностей (которые в свою очередь так же являются симулякрами).

Символы имеющее концентрированное выражение в коде, становятся абсолютно индетерминированы, относительно реалий окружающего мира. В итоге разрушается и отмирает связь между символами и реальностью. Обмен между символами происходит относительно друг друга, но не между символами и реальностью. За символами, за понятиями политических идеалов и ценностей зачастую не стоит ничего конкретного. Здесь стирается грань между реальностью и вымыслом, между истиной и заблуждением. Реальность и истина, как считает Бодрийяр, просто перестают существовать.

Символический обмен приводит к утверждению «гиперреальности». Под гиперреальностью Бодрийяр понимает симуляции чего-либо. Гиперреальность для стороннего наблюдателя более реальна, чем сама реальность более правдива, чем истина, более ценностна чем сама ценность.

Если объекты существуют в реальности, то поле действия симулякров, пространство их существования — гиперреальность. Это не расширение реальности путём прибавки к ней совокупности мыслимых миров. Это подмена реальности, которой, по Бодрийяру, уже не существует.

Огромную роль в формировании гиперреальности и в популяризации искусственно разработанных политических идеалов и ценностей играют средства массовой информации. Некоторые учёные считают, что именно этот факт даёт СМИ огромную власть над обществом. Бодрийяр доказывал, что СМИ и массы взаимно влияют друг на друга. Они начинают с того, что господствующему коду противопоставляют свои особые субкоды, а заканчивают тем, что любое приходящее к ним

сообщение заставляют циркулировать в рамках специфического, определяемого ими самими цикла.

В современной системе экономический, политический, научный успех больше зависит от искусственно разработанных образов, чем от реальных поступков и вещей, образ более действенен, чем реальность. Социальные институты — рынок, корпорация, государство, политические партии, ценности и традиции перестают быть реальностью социальной и становятся реальностью виртуальной.

Бодрийяр назвал гиперреальность большим спектаклем. Массы — это те, кто ослеплён игрой символических ценностей и порабощён стереотипами, это те, кто воспринимает всё, что угодно, лишь бы оно оказалось зрелищным. Они отвечают на вопросы именно так, как от них требуется.

Индивид сознаёт условность виртуальной реальности, но увлечённо живёт в ней, сознавая управляемость её параметров и возможность выхода из неё. Он погружается в виртуальную реальность, поддаваясь императиву виртуализации, своего рода воле к виртуальности, которая трансформирует все сферы жизнедеятельности. Тот, кто успешно манипулирует образами, идеалами и ценностями, всегда приобретает относительно высокий социальный (и политический) статус и в собственных практиках следует императиву виртуализации общества. Тот, чьи практики ориентированы на представление о реальности социальных идеалов, с большей вероятностью оказывается в нижних слоях стратификационной пирамиды.

Говоря о проблеме масс-медиа, Бодрийяр указывал, что их характерной чертой является то, что они предстают в качестве антипроводника, что они антикоммуникативны — если мы примем определение коммуникации как обмена, как пространства взаимосвязи слова и ответа, а, следовательно и ответственности, — что они вовсе не обладают психологической и моральной ответственностью.

Таким образом, вся современная архитектура масс-медиа основывается на данном определении: они являют собой то, что навсегда запрещает ответ, что делает невозможным процесс обмена (разве только в формах симуляции ответа, которые сами оказываются интегрированными в процесс передачи информации). Именно в этом и заключается полная абстракция масс-медиа. И именно на данной абстракции основывается система социального контроля и установление системы идеалов и ценностей, прошедших легитимацию на уровне политической власти. «Первым и самым показательным примером масс-медиа является избирательная система, венцом которой оказался референдум, где ответ уже

включён в вопрос, как это делается в ответах, — это слово, которое отвечает самому себе при помощи симулированной возможности ответа, причём в данном случае, абсолютизация слова, прикрытая формальной маской обмена, является самим определением власти» [11, с. 239].

Масс-медиа не является обменным информационным инструментом. В этом — суть развития масс-медиа. Это не просто совокупность технических средств для распространения содержания информации, это навязывание моделей политических и социальных ценностей. Передаче подлежит не то, что проходит через прессу, телевидение, радио, но то, что улавливается формой/ знаком, оказывается артикулировано в моделях и управляется кодом.

Современная политика, требующая особого патетического отношения к своим фетишизируемым символам, в такой же фетиш превратила и понятие «демократия». Когда произносят слово «демократия» (а оно фигурирует в СМИ чуть ли не каждый день) индивиды уже не задаются вопросом, действительно ли слышен голос народа, действительно ли в стране, о которой говорится, нет узурпированности власти двумя-тремя партиями. В частности, Арнольд Джозеф Тойнби в своей работе «Постижение истории» указывал: «Для современной Западной цивилизации демократия — это постоянный и хорошо отлаженный институт правления. В теории демократия предусматривает стирание различий между правителем и поданными, однако на практике атрибуты власти всегда оказываются в руках небольшой группы специалистов — юристов, судей, полицейских и т. д» [8, с. 64].

В контексте изложенного вопроса возникает реальная проблема (которую можно констатировать, но, к сожалению, невозможно разрешить): не являются ли системы ценностей и идеалов, которыми оперирует социально-политическая среда не более чем симулякрами, служащими в качестве механизмов управления социумом и позволяющим власти импринтировать собственные идеалы в сознание массового человека

И не выступает ли феномен квазидемократии логическим продолжением постмодернистской «симуляции реальности»

Список использованных источников:

1. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. — М.: АСТ, 2004. — 588 с.
2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. — М.: АСТ, 2004. — 730 с.

3. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за её пределами / Ф. Закария. — М.: Ладомир, 2004. — 383 с.
4. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. — 2002. — №1. — С. 6–17.
5. Шмиттер Филипп К. «Угрозы и дилеммы демократии» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://old. russ. ru/antolog/predely/1/dem2–2.htm
6. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации
7. / Л. Даймонд // Полис. — 1999. — № 1. — С. 10–26.
8. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. — М.: РОССПЭН, 2003. — 368 с.
9. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории: Сборник / А. Дж. Тойнби. — М.: Айрис–пресс, 2003. — 592 с.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. — М.: АСТ, 2005. — 603 с.
11. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр. — Тула, 2013. — 204 с.
12. Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака / Ж. Бодрийяр. — М.: Академический проект, 2007. — 335 с.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013 р.

Канєвський І. О. Феномен квазідемократії в контексті парадигми постмодерну

Розглядаються причини виникнення та політико-правові особливості квазідемократії. При цьому аналізується вплив на формування квазідемократії політичної культури та економічного чинника.
Ключові слова: демократія, політична система, квазідемократія, постмодерн, симуляція.

Kanevsky I. Quasi-democracy phenomenon in the context of paradigm postmodern.

The article discusses the causes of political and legal features of the quasi-democracy. In this analysis of the influence on the formation of quasi-democracy political culture and economic factors..
Key words: democracy, the political system, quasi-democracy, postmodern simulation.

© Каневский И. А., 2014

УДК 32.019.51

Печенюк Д. О.

Здобувач кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ СИЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ Б. БАРБЕРА

Автор досліджує особливості поняття політичної участі в контексті теорії сильної демократії Б. Барбера крізь призму функціональних ознак процесу політичного обговорення. Доводиться думка про перевагу розуміння політичної участі в межах теорії сильної демократії у порівнянні з іншими підходами, пропонованими теоретиками ліберальної демократії.

Ключові слова: політична участь, сильна демократія, ліберальна демократія, політичне обговорення, громада, громадянин, прийняття політичних рішень.

Американський дослідник Б. Барбер розробляє теорію сильної демократії як альтернативу представницьким моделям, що на думку вченого, втратили свою актуальність і продуктивність, вони максимально вичерпали свої позитивні потужності, і сьогодні більше вирізняються негативними наслідками, аніж позитивними зрушеннями, а відтак потребують адекватної заміни. Він переконаний, що виключно сильна демократія як зразок прямої демократії може відповідати політичним реаліям сучасності, людській природі і телеології політики як такої. Безперечно, даний різновид демократичного правління не має чіткої кореляції з прямими демократії стародавнього світу, так само як і не збігається своїм інструментарієм з комунітаристськими практиками.

Сильна демократія — це така форма правління, за якої свідомі громадяни, наділені достатнім рівнем об’єктивного знання та інформації, спроможні використовуючи легальну процедуру обговорення, приймати легітимні рішення, що стосуються певної соціальної спільноти, засад її існування і найбільш гострих проблем функціонування. Тобто спільнота власноруч творить свою долю, вона самостійно розробляє рішення і продукує їх з урахуванням загального блага, і спільних цілей, які сприймаються членами громади свідомо більш важливими для кожного аніж індивідуальні і приватні.

Кожна людина є громадянином, і її життя розгортається у модусі політичної участі, а це значить, що політична активність індивідуума проявляється не з певною часовою закономірністю участі у виборах або референдумах, громадянин — це не роль, яку приміряє на себе людина час від часу, це спосіб життя, а політична участь — це єдино можлива форма розгортання людського буття. Людина і громадянин виступають синонімічними поняттями, політична участь постає сенсом процесу існування окремого індивіда і спільноти у цілому, тому що перший апріорі не можливий без другої, і навпаки, між ними яскраво виражений двосторонній когнітивний зв'язок, який неможливо розірвати, уникнути або подолати, він визначає логіку їхньої взаємодії, вносить ясність щодо онтологічного призначення.

Для того щоб максимально вичерпно зрозуміти сутність поняття політичної участі в контексті теорії сильної демократії Б. Бербера, нам необхідно розглянути вихідні предметно-понятійні аспекти, а саме з'ясувати зміст, що його вкладає, американський науковець, у такі дефініції як громадське обговорення, суспільна думка, громада, тобто вдатися до розгляду епістемологічного аспекту політичної участі і політики взагалі в рамках запропонованого вченим дослідницького підходу.

Б. Барбер переконаний у тому, що політичне знання має бути відокремленим від формальної філософії і відігравати роль власної епістемології, лише за таких умов політика може стати джерелом політичного знання у партисипаторному модусі. Він наголошує: «Коли політика описує суверенну царину, політичне знання є автономним і незалежним від абстрактних підвалин. Коли політика описує сферу дії, політичне знання є аплікативним або практичним і може бути змальоване як практика. Коли політика переймається підвищенням свідомості і історично змінюваними обставинами, політичне знання є умовним і гнучким щодо часу. Коли політика розуміється як продукт людської майстерності і винахідливості, політичне знання є творчим і вольовим — чимось зробленим, аніж чимось похідним чи представленим. І нарешті, коли політика є провідною сферою спільної справи (res publica), політичне знання є суспільним і консенсусним, аніж суб'єктивним (продуктом окремих сприйняттів або приватної мотивації) та об'єктивним (існуючим незалежно від індивідуальної волі)» [1, с. 167].

З наведеного вище матеріалу стає зрозумілим, що вчений пропонує нам відійти від політичної епістемології як формальної епістемології чистого розуму і сприймати її як практичне судження. Він намагається провести чітку межу, що розділяє ці два протилежні підходи і наводить

ряд виважених аргументів. На його думку, прагматичний і саморегулюючий характер демократичної політики робить демократичне політичне знання автономним, натомість філософське знання вважається залежним і похідним від попереднього дослідження (емпіризм), від першопочаткових ідей (ідеалізм). Вчений переконаний у тому, що в силу абстрактного статусу істини, пропонованої метафізикою, вона не може відповідати суті політики. Остання має творитися на основі суспільної думки, яка виступає основним критерієм верифікації продуктивності політичного процесу. Істина у філософському прочитанні робить філософське знання залежним і похідним, статична рівновага спричинює його спекулятивний і рефлективний характер, поняття Абсолюту і вічності прищеплюють філософському знанню незмінність, фіксована і дана реальність — представницький характер, а часткова вірогідність — діалектику суб'єктивного та об'єктивного. З вище наведеного, стає зрозумілим, що вчений переконаний у тому, що філософське знання не може слугувати теоретичним підґрунтям політики, таким може бути лише політичне знання, яке має абсолютно інші підвалини.

Отже, демократія потребує ефективної суспільної думки. Для її появи ми маємо розвивати таку форму політичної свідомості, яка посилить розуміння і симпатію мотивованих інтересами індивідів і перетворить їх на громадян, спроможних на власну переоцінку і переоцінку своїх інтересів у відповідності до новостворених суспільних норм і по-новому усвідомленого загального блага. Підсилюючи думку Б. Барбера, можемо звернутися до роботи англійського філософа XIX сторіччя Томаса Гріна «Принципи політичного обов'язку», який зазначав, що «реальність дається суспільним визнанням», а громадська думка може з'явитися виключно завдяки «спільній свідомості» [2, с. 143–144].

Осереддям сильної демократії відповідно до Б. Барбера є обговорення. Але воно не може бути виражене простою промовою. Це значно більш складний процес, який стосується кожної людини ї її взаємодії з іншими за допомогою мови і лінгвістичних символів. Починаючи з Аристотеля західна культурна традиція вирізнялася визначенням політичної сфери через логос. Сучасні ліберали також проводять паралель між політикою та обговоренням, але за суттєвого зменшення ролі останнього і зведенням до найменших масштабів, перетворюючи його на інструмент символічного обміну між корисливими, але обачливими істотами.

У логіці своєї теорії Б. Барбер перш ніж вдатися до деталізації функціонального значення обговорення, акцентує увагу на його трьох

характеристиках: 1) процес обговорення передбачає рівнозначність слухання і говоріння; 2) процес обговорення є одночасно і емоційним, і когнітивним; 3) його інтенції спрямовані на дію і вихід за межі чистої рефлексії.

Вчений акцентує увагу на тому, що вміння слухати це не спосіб сканування слабкостей опонентів або ж прояв толерантності з боку більш слабких суб'єктів, це вміння поставити себе на місце іншого (того, хто тримає слово) бажання зрозуміти і віднайти спільне між ним і собою, це слухання загальної риторики, що у кінцевому результаті має відповідати виключно спільним цілям і загальному благу. Гарний слухач може виявитися поганим юристом, але він обов'язково буде адаптованим громадянином і чудовим сусідом. «Слухання є зрілим мистецтвом, яке своєю практикою збільшує рівність» [1, с. 175], — стверджує Б. Барбер. Окрім цього, у процесі обговорення надзвичайно вагома роль належить тиші, яка є неоціненним медіатором, адже під час паузи може виникнути співпереживання.

Стосовно діалектики емоційної і когнітивної складових у процесі обговорення Б. Барбер зазначає, що останнє виступає посередником між почуттями і встановленням причинно-наслідкових зв'язків і щодо інтересів та ідентичності, і щодо патріотизму та індивідуальності. Воно спроможне як створити спільноту, так і підтримати права, знайти консенсус і вирішити конфлікт. Воно підтримує різні форми виразу: тишу, ритуал, символ, міф, висловлення, клопотання, спокійні і галасливі маніфестації. «Сильна демократія шукає такі інститутиції, які б могли стати одночасно і голосом і вухом для цих явищ» [1, с. 177], — зазначає науковець.

Окрім цього, обговорення може допомогти у створенні альтернатив, спільних цілей, конкурентоспроможних бачень спільноти. Потенції обговорення підштовхують його до сфери намірів і наслідків, і роблять його більш умовним і конкретним. Політичне обговорення це не розмова про світ, це творення і перетворення світу. І постать сильного демократа за таких умов є доволі прагматичною у розумінні В. Джеймса. А сильна демократія постає прагматизмом, перекладеним на мову політики у модусі участі.

На думку Б. Барбера, функції обговорення у демократичному процесі розкриваються як мінімум у дев'яти категоріях. До них вчений відносить: артикуляцію інтересів, угоди і обміни; переконання; встановлення порядку денного; дослідження обопільності; почуття і когнітивні зв'язки; підтримку автономності; присутність і самовираження; пере-

формулювання і реконцептуалізацію; побудову громади як творення суспільних інтересів, загального блага і активних громадян. Перші два пункти відповідають демократії ліберального зразку, шість наступних — частково знецінюються ліберальною теорією, бо не можуть бути забезпечені репрезентативними інститутами, а останній — підсумовує і узагальнює функціональний аспект обговорення. Вважаємо за доцільне розглянути кожен із перелічених пунктів більш детально.

Щодо артикуляції інтересів, угод і обмінів вчений зазначає, що у більшості теорій і практик ліберальної демократії процес обговорення виступає першопочатковим посередником в обміні, який відбувається поміж індивідами, що змагаються за максимізацію власних інтересів через ринкові інтеракції. Контракти є гарним прикладом, модель е економічною за своєю сутністю, а мова — трохи більше за математичну систему знаків. Ключовим в даному аспекті постає поняття інтересу, бо розвиває ідею індивідуалізму і антагоністичний характер взаємодії індивідів. Таке завузьке розуміння обговорення піднімає ряд проблем. Зокрема, створення клімату ворожості по відношенню до почуттів і невразливості щодо закликів мутуалізму. Сильна демократія також починає з артикуляції індивідуальних інтересів, але у ході обговорення, де учасники намагаються почути одне одного, а не вкласти вигідну угоду або перемудрувати один одного, виникає можливість переформатування індивідуальних інтересів на загальні.

В аспекті переконання вчений говорить про те, що ліберальні демократи визнають цей інструмент дієвим як і риторику взагалі, і використовують його переважно для переконання одне одного у більшій легітимності власних інтересів. Цей інструмент пов'язується з ідеєю «раціоналізації інтересів», яка безперечно, є далекою від істинного суспільного інтересу, але принаймні, дає розуміння зв'язку приватних і загальних благ. І в даному випадку, навіть така незначна конструкція рухає політику за допомогою обговорення до повного вираження приватних інтересів, і стає сходинкою на шляху до більш сильної форми демократичного правління.

Встановлення порядку денного у ліберальних демократіях завжди було і лишається прерогативою еліт, які у свою чергу подають громадянам вироблену ними логіку актуальних проблем як самозрозумілу і фіксовану, навіть природну і другорядну по відношенню до процесу обговорення і прийняття рішень. Однак, народ, який не встановлює власний порядок денний, не тільки втрачає життєву владу управління, а й піддає небезпеці право на обговорення і прийняття рішення. Б. Барбер

пише: «Те, що вважається питанням або проблемою, і те, як ці питання і проблеми формулюються, у великій мірі визначає те рішення, що буде прийняте… Той, хто контролю порядок денний, контролює результат» [1, с. 181].

Порядок альтернатив може мати не менш важливий вплив на вибір, аніж формулювання проблеми. За справжньої демократії встановлення порядку денного не може передувати обговоренню, воно має стати його частиною. Передача порядку денного до рук еліти дорівнює, на думку вченого, відмові від прав і відповідальності. За сильної демократії порядок денний є навіть не початком обговорення, а його серцевиною, у ході дискусії питання неодноразово аналізуються і зазнають переформулювання. Порядок денний громади визначає, де і ким вона є. Він визначає симбіоз спільноти і межі останньої, аналізує плани з минулого на предмет прорахунків і помилок, і плани на майбутнє з урахуванням цілей і спробами подолати попередні недоліки. З вступної частини демократії встановлення порядку денного за партисипаторної моделі перетворюється на визначальну та глибинну функцію.

Аналізуючи дослідження обопільності, Б. Барбер говорить про те, що коли обговорення зводиться виключно до процесу ведення торгів (що є властивим ліберальній демократії), у такому випадку воно у найкращому варіанті може лише допомогти нам ліпше дослідити наші відмінності. Насправді ж, функції обговорення як проговорення (озвучування альтернатив), ведення торгів (обмін вигодами), прийняття рішень (вибір цілей) супроводжується більш складним мистецтвом розмови, яке передбачає можливість виправлень і змін. На думку вченого, свідоме звуження цих функцій віддаляє нас від реальної демократії, і істинного сенсу обговорення як такого.

Діалектика обговорення гарно змальована М. Оукшотом у роботі «Раціоналізм у політиці»: «У розмові «факти» з'являються, лише щоб бути ще раз переведеними у можливості, з яких вони виросли: «упевненості» демонструються, щоб бути легкозаймистими, але не в результаті приведення у контакт з іншими «упевненостями», або сумнівами, а запалюються наявністю ідей іншого порядку; приблизні значення виявляються між поняттями, розташованими віддалено одне від іншого. Думки різних людей отримують крила і грають між собою, відповідаючи на кожен рух іншої та провокуючи одна одну до нових проявів» [3, с. 198].

Отже, по-справжньому демократичне обговорення не передбачає ієрархії або арбітражу, не визнає привілеї та більш вигідні позиції,

не знає вищої влади за сам процес обговорення. І за таких умов обговорення починає працювати не на виявлення відмінностей, а на пошук спільностей, людина не протиставляється спільноті, а свобода не полемізує з владою, виникає поняття громадянина, яке знімає вище озвучені антиномії. Це відбувається в результаті дослідження спільного контексту, обставин, особливостей, які допомагають виникненню єдиного «ми», адже через процес самоусвідомлення людина здатна почати відчувати емпатію не лише до себе самої, а й до інших. Безперечно, такий різновид обговорення вимагатиме від громадян доволі високого рівня навичок спілкування, але це достатній стимул за бажання знайти порозуміння і не втратити власну автономність.

Вивчаючи значення когнітивних зв'язків і почуттів у якості функції обговорення, Б. Барбер зазначає, що «розмова дозволяє нам пізнати і навіть зрозуміти одне одного, але ми не обов'язково уподобаємо те, про що ми дізнались і те, що ми зрозуміли» [1, с. 186]. Відтак, корисно розмежовувати експлуатацію від чуттєвого використання обговорення при демократії, хоча на перший погляд вони мало чим відрізняються. Творець сильної демократії переконаний у тому, що коли ми шукаємо обопільність, обговорення звертається до когнітивних структур, але не слід забувати про емоційність промов, їхню чуттєвість, музикальність, символізм. За допомогою слів ми передаємо інформацію, висуваємо аргументи, тощо, але використовуючи відтінки, тон, тембр, емоційність ми можемо достукати один до одного. Емпатія досягає консенсусу, зміцнюючи спільність і почуття, коли кожен громадянин може сказати, що він такий як інші, і що йому подобаються інші. «Сусід — це незнайомець, перетворений за допомогою співчуття і розділених інтересів на друга» [1, с. 189], — пише Б. Барбер. Таким чином, обговорення долає стіну приватного світу і формує штучний світ політичного громадянства. Сила обговорення криється у здатності розтягнути людську уяву до меж, коли «я», зосереджене на власних інтересах, зможе бути реконцептуалізовне і реконституйоване у «ми», що створить підґрунтя для громади і спільної політичної дії.

Окрім того, що обговорення допомагає нам подолати вузьку сконцентрованість на власних інтересах, воно відіграє значущу роль у підтримці автономності індивідуальної волі, що є необхідним для демократії. Через обговорення ми постійно переоцінюємо наші ідеї, принципи, максими, на основі яких наша воля втілюється у політичну сферу. Щоб бути вільними, недостатньо бажати того, що ми обираємо, ми повинні мати стійку волю по відношенню до того, чим володіємо. Обговорення

є принциповим механізмом, за допомогою якого ми можемо перевірити і знов заволодіти власними переконаннями, воно надає імунітет цінностям від закостеніння, а політичний процес захищає від ортодоксальності, негнучкості і ярма минулого. Лише присутність нашої власної волі, що працює над цінностями, може забезпечити цінності легітимність, а нам — автономність. Безперечно, автономність не є гарантією від моральної порочності, навіть навпаки, є її необхідною умовою. Однак, стосовно людської спільноти здається очевидним, що максими, які постійно переоцінюються, є більш бажаними за максими, що є незмінними і вимагають сліпого слідування.

Присутність і самовираження визнаються дослідником як ще одна функція обговорення, яка підтримує індивідуальну автономність. Факт, що індивід належить до політичної спільноти і схвалює спільні рішення, в ідеальному вигляді означає, що він переформульовує приватні інтереси і погляди у розважливі спільні інтереси і погляди. Але більш реалістично цей факт також може свідчити про те, що індивід є керованим загальною волею, аніж власною. Однак, вчений переконаний, що здорова демократична спільнота завжди лишає місце і можливість висловитись опозиції задля того, щоб її поглядам був наданий публічний статус. І можливо, спільне рішення не буде змінене цього разу, але позиція індивіда, який вважає себе членом спільноти, але в силу певних власних переконань не погоджується з рішенням, що приймається, буде озвучена і почута і взята до відома іншими членами громади. Існуюча ліберальна демократія в силу свого репрезентативного характеру перешкоджає такому різновиду обговорення двома шляхами. У незгодного громадянина немає можливості привселюдно висловити свою незгоду, його переводять до царини тиші, з одного боку, а з іншого — створюються такі умови, коли погляди можуть бути висловленні виключно перед прийняттям рішення, без огляду на іншомислячих, у яких може просто виникнути потреба висловити свій біль і незгоду після. Вчений відмічає: «У житті демократії не може бути жодного дня, коли громадяни можуть дозволити собі припинити обговорення себе, або дати можливість іншим припинити говорити до них» [1, с. 193].

Щодо переформулювання і реконцептуалізації Б. Барбер зазначає, що вони стосуються першочергово понять і цінностей, якими оперують і на які орієнтуються громадяни, це перманентні процеси, які визначають обговорення. Вони тісно пов'язані з кожною з вище описаних функцій, і знаходять власне самовираження саме в них. Встановлення порядку денного — це неперервна функція, яка передбачає постійну рекон-

цептуалізацію суспільної справи, самої ідеї спільноти; дослідження обопільності сприяє зростанню свідомості громадян, в результаті чого виникає нове, більш широке розуміння спільної мови; когнітивні зв'язки і почуття залежать від співпереживання, яке змінюється в залежності від того, як ми бачимо наші інтереси і наші окремі ідентичності; автономія передбачає переосмислення наших цінностей і поглядів у світі, що змінюється; присутність кидає виклик спільному рішенню, що допомагає полегшити переоцінку. Лише ведення торгів і переконання (у вузькому їх розумінні, властивому ліберальній демократії) позбавлені переформулювання, і в цьому, на думку дослідника, їхня найбільша біда.

Творець сильної демократії пише: «У підсумку, те, як ми називаємо речі, впливає на те, як ми їх робимо… майбутнє має бути спочатку назване, перш ніж бути створеним» [1, с. 197]. Мова в цьому контексті сприймається дослідником, як важливе поле бою, вона консервує або ліквідовує традиції, кидає виклик парадигмам влади, і є свого роду дзеркалом, що відображає майбутнє. Якщо мова жива, суспільство має шанс на розвиток, якщо вона діалектична, суспільство може узгоджувати минуле і майбутнє, інтереси, соціальні прошарки тощо.

Посилаючись на Ю. Габермаса, відповідно до якого демократія першочергово означає рівний доступ до мови, Б. Барбер говорить, що сильна демократія передбачає розповсюджену і постійну участь у обговоренні цілої спільноти. «Потрапляючи до рук медіа, бюрократів, професорів і менеджерів, мова швидко перетворюється на ще один різновид зброї в арсеналі правлячої еліти» [1, с. 197]. Громадяни за сильної демократії мають самостійно визначати своє майбутнє, аналізуючи помилки минулого і коригуючи сучасне, вони повинні бути суб'єктами, а не об'єктами політичного процесу, активними, свідомими і дієвими, залученими до неперервного процесу обговорення, в якому може повномірно розкритися їхня громадянська сутність, і за допомогою якого можуть реалізуватися демократичні принципи свободи, рівності і справедливості.

І врешті решт, остання дев'ята функція обговорення за Б. Барбером — побудова громади як створення суспільних інтересів, загального блага і активних громадян — постає завершальною сходинкою до ключової мети, розвитку громадянства, здатного до суспільних міркувань і політичних суджень, потрібних для спільного майбуття в ім'я загального блага. Дана функція, на глибоке переконання вченого, піднімає цілу низку гострих питань, зокрема, що є «суспільним», і який політичний зв'язок між благом і інтересами

Однак, попри всі ці питання, він переконаний у тому, що лише обговорення є тією рушійною силою, яка може допомогти нам створити спільноту, спроможну до усвідомленого формування власного майбутнього, і в тому, що обговорення може отримати енергію для свого розгортання виключно зі спільноти.

Критикуючи ліберальну демократію, Б. Барбер звинувачує останню у свідомому зменшенні ролі населення у процесі обговорення, а відтак, і у процесі прийняття рішень, надаючи можливість населенню лише час від часу за допомогою процедури виборів на різних рівнях делегувати свої повноваження представникам, які, буцімто, більш обізнані у реальних цілях спільноти, є більш компетентними і ерудованими. Він наголошує: «Ті, хто визначають демократією такий різновид, коли прийняття рішення відбувається через вибір або голосування, позбавляють її необхідної дії, без якої політика стає абстрактним процесом, який не має жодного відношення ані до влади, ані до реальності» [1, с. 198].

Сильна ж демократія пропонує альтернативу, яка не відкидає усі чесноти ліберально-демократичного погляду на рішення як вибір за певних умов, але розвиває більш широкий підхід до розуміння політичного судження і здійснення політичної волі. Вона розуміє прийняття рішення, як таке що базується радше на волі, а не на виборі, і судженні, а не перевазі. Наслідуючи Ж.-Ж. Руссо, сильні демократи надають перевагу мові легітимної волі, аніж мові правильного вибору. За такого підходу громадянин, не буде заявляти, що він хоче щось. Його формулювання звучатиме інакше: щось може бути добрим для нас. Мати волю для Б. Барбера рівнозначно творінню світу або привнесенню подій у цей світ, а ці акти визначають владу як здатність творити або модифікувати реальність. І в даному випадку моє бажання не протиставляється бажанню іншої людини, моє бажання протиставляється загальній волі. У політиці ми не можемо воліти за себе, ми можемо це робити за всіх.

Б. Барбер переконаний, що велика кількість дилем і парадоксів ліберальної демократії зникає, коли ми транскрибуємо їх мовою сильної демократії. Зокрема, він звертається до чотирьох наступних: 1) людські преференції є непропорційними, але мають бути артикульованими, ранжованими, порівняними і оціненими; 2) спроби зробити політику більш репрезентованою лише продукують фрагментовану, неефективну систему, все більше елітизовану (так званий залізний закон олігархії); 3) виборці є рівними за кількістю наданих ним голосів, але можуть бути далеко нерівними щодо інтенсивності і кількості питань, по яких вони хочуть голосувати; 4) плюралізм будь-яких індивідуальних ролей

та інтересів ослаблює і приватизує громадянство, і краде його ключову (суверенну) роль. Лише сильна демократія з її абсолютно іншим баченням сенсу і значення політичної участі громадянина, може подолати ці кризові дилеми ліберально-демократичної традиції і внести ясність у саме поняття громадянства.

Список використаних джерел:

1. Barber B. Strong Democracy: Participatory Politics For a New Age. — Berkeley: University of California Press, 2003. — 320 p.
2. Green T. H. The Principles of Political Obligation. — London: Longmans, 1941. — 210 p.
3. Oakeshott M. Rationalism in Politics. — New York: Basic Books., 1962. — 333 p.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2013 р.

Печенюк Д. О. Понятие политического участия в контексте теории сильной демократии Б. Барбера

Автор исследует особенности понятия политического участия в контексте теории сильной демократии Б. Барбера сквозь призму функциональных характеристик процесса политического обсуждения. Доказывается мысль о преимуществах понимания политического участия в рамках теории сильной демократии в сравнении с другими подходами, предлагаемыми теоретиками либеральной демократии.
Ключевые слова: политическое участие; сильная демократия, либеральная демократия, политическое обсуждение, сообщество, гражданин, принятие политических решений.

Pechenyuk D. The Notion of Political Participation in the Context of the Theory of Strong Democracy by B. Barber

In this article the author examines the concept of political participation in the context of the theory of strong democracy by Barber B. through the prism of the functional characteristics of the process of political debate. It is proved the idea of understanding the benefits of political participation in the framework of a strong democracy theory in comparison with other approaches proposed by theorists of liberal democracy.
Keywords: political participation, strong democracy, liberal democracy, political talk, community, citizen, political decision-making.

© Печенюк Д. О., 2014

УДК 327.7+341.215.2

Батрименко О. В.

Доктор політичних наук, доцент кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСНОВНІ ЕТАПИ ПОБУДОВИ РАДЯНСЬКОЇ БЮРОКРАТІЇ

Розкрито сутність і зміст бюрократії як феномену суспільно-політичного життя у радянський період. Розглянуто основні етапи становлення бюрократичного апарату Радянського Союзу та виокремлено характерні ознаки радянської моделі бюрократії.

Ключові слова: бюрократія, бюрократизм, бюрократизація, політична влада, політика, держава.

Особливого звучання останнім часом набула проблема трансформації бюрократій соціалістичних суспільств у постсоціалістичну їхню форму. Тут помітні дослідження таких учених як Д. Ледон, М. Озерна, С. Холмс, С. Ланцов, У. Гельман, В. Пастухов.

Хоча й людство розвивається за єдиними законами, але в рамках цих законів у кожної окремої країни, більше того, кожної цивілізації, є своя специфіка, свій особливий шлях. Україна знаходиться на краю розлому двох цивілізацій — азіатської та європейської. Іноземні вторгнення принесли українському народу набагато більше страждань, ніж будь-якому європейському народу. Заради свободи від іноземного гніту Україна жертвувала внутрішньою свободою. Це одна із причин, чому в Україні за часи її багатовікової історії склався потужний бюрократичний «клас». Цей «клас» (звичайно, з урахуванням особливості кожної епохи) — чиновники й депутати всіх рівнів, силовики, «правосуддя», привілейований або державний бізнес, партії при владі, пропагандистський апарат, одержавлена церква.

І хоча у вітчизняній історії був унікальний нетривалий період української державності часів козаччини., коли вона для всього світу показувала приклад збалансованого поєднання специфічної (військової) демократії і бюрократії. Коли носіями бюрократичної культури українського козацтва, насамперед, були військові писарі, які, втім, займалися провадженням не лише суто військових справ, а й справ управління на тих територіях, які контролювалися гетьманським урядом (військовий писар

мав бути звичайно людиною письменною, освіченою, але й козаком, отже дотримуватися тих звичаїв і способу життя, що був притаманний козакам. Незмінним атрибутом військового писаря був каламар, але й шабля також. В інституті козацького військового писарства водночас уособлювалося європейське «шляхетство меча» і «шляхетство мантії»).

На жаль, ця традиція була пізніше повністю викорінена імперською бюрократією Росії та номенклатурою часів існування Радянського Союзу, які стали важливим етапом в історії формування сучасної української моделі.

Побудова радянської бюрократії почалася з діяльності В. Леніна, котрий став реалізатором ідей К. Маркса: необхідно повністю замінити апарат управління, і «зламати стару буржуазну машину керування» у ході пролетарської революції, необхідна диктатура правлячого класу для здійснення революційних завдань [1, с. 37].

Однак, ця проблема мала більше глибокі коріння. Вона полягала в бюрократичній політиці революціонерів у питаннях державного будівництва, в якій панували два начала: диктаторське, обумовлене прагненням обдарити всіх щасливим життям, і анархічного беззаконня, що стало нормою нового уряду. Всі владні функції опинилися в руках однієї партії.

Незважаючи на марксистсько-ленінську концепцію зламу державної машини й подолання бюрократії, бюрократія й особливо бюрократизм не тільки зберігся, але й почав набирати міць, що перевершила колишній «бюрократичний апарат» [2, с. 54]. Якщо в 1913 р. на 15 робітників доводився 1 чиновник, то в радянській країні вже в 1920 р. — 1 чиновник на 7 пролетарів, тобто за 7 років кількість чиновників збільшилося вдвічі [3].

Колишні революціонери, що вимагали демократичних свобод, одержавши владу у свої руки, перетворюються в реакційний прошарок, що придушує будь-яку свободу.

Ще один важливий аспект відродження бюрократії відразу ж після революції, за Л. Троцьким, пов’язаний з відсталістю Росії по багатьом параметрам громадського життя. Економічна, соціальна й політична відсталість стала тією істотною причиною, що привела до появи бюрократії в її самих примітивних і грубих формах. Тобто, на модель радянської бюрократії вплинула нерозвиненість капіталізму, напівкріпосницькі форми громадського життя. При цьому Л. Троцький вважає, що допоки в державі є потреба в розподілі яких-небудь благ і привілеїв, завжди буде існувати апарат, створений для цих цілей. Бюрократія буде

існувати завжди, тільки після революції держава відтворить її в тому або іншому варіанті [4, с. 249]. Тому мова може йти не про знищення бюрократії, а тільки про контроль над нею. Способи революційного контролю запропоновані К. Марксом полягали в наступному: не тільки виборність, але й змінюваність у будь-який час; плата не вище плати робітника; негайний перехід до того, щоб усі виконували функції контролю й нагляду [1, с. 43].

На відміну від Л. Троцького, М. Джилас давав ще категоричнішу характеристику бюрократії «нового» радянського суспільства. Суть його теорії полягає в тім, що після перемоги пролетарської революції комуністичний партійний апарат перетворюється в новий правлячий клас — клас партійної бюрократії. Даний клас монополізує влада в суспільстві, потім привласнює державну власність і стає класом визискувачів, підтримуючи свою диктаторську владу методами контролю.

Радянський правлячий клас не відразу виявив свою елітарність після жовтневого перевороту. Цей клас на той час ще не був злагодженим соціальним ладом, був різнорідний, психологічно суперечливий.

З початком у СРСР індустріалізації й колективізації сільського господарства відбувалося розширення партійних рядів, у тому числі й партбюрократії. Формувався усе більше й більше відособлений прошарок в суспільстві.

Новий поштовх свого розвитку бюрократична система правління одержала в 30-ті роки XX ст., бюрократія стає одним з надійних джерел раціоналізації громадського життя [5, с. 126]. Сталін став опиратися на бюрократію, як на основний інструмент побудови соціалізму. У радах була зведена на нівець самостійність, головну роль грали партійні комітети. Це є ще однією особливістю радянської бюрократичної системи.

Хрущовська «відлига» сприяє перетворенню еліти в «клас у собі», тобто на відміну від сталінського часу процес заміщення державних посад упорядковується. Виникають відносини, які за допомогою ідеології закріплюються як обов'язкові форми, формальність створює рамки, необхідні для всіх ланок ієрархічної градації. У цих рамках просування по службі формалізується. Приблизно із середини 60-х р. XX ст. створюються суб'єктивні умови для перетворення номенклатури з «класу в собі» в «клас для себе». Політична еліта усе більше перетвориться в особливий прошарок, вона прагне закріпити за собою державну владу.

Перші спроби змін, започатковані М. С. Хрущовим, носили, скоріше, непослідовний характер і незабаром були припинені набравшою сили

й впливу бюрократією. Саме ж суперництво радянських еліт поступово приводило до повільного саморуйнування бюрократичного режиму.

Хоча в радянські часи офіційно вважалося, що еліти в СРСР немає й бути не може, у даних умовах невпинно формувався новий правлячий клас, нова еліта, представлена верхніми структурами партійного й державного апарата, чинами силових органів, господарськими керівниками. За влучним висловлюванням В. Пастухова «Радянська еліта народжується як номенклатура» [6, С. 49], що й відрізняє її від буржуазної європейської еліти.

З латинської слово «номенклатура» означає буквально перелік імен або найменувань. Щодо радянської держави, етимологічний зміст даного поняття в цілому відповідає його реальному змісту. Номенклатура — перелік керівних посад, заміщення яких робить не керівник даного відомства, а вищий орган, особи, які такі посади заміщають або ж перебувають у резерві для заміщення, кандидатури які попередньо розглядалися й затверджувалися даним партійним комітетом [7, с. 132].

Хоча номенклатура — клас відносно новий, виник в XX ст., але, так само, як і бюрократія, не є явищем, що не має ніяких історичних коренів. За своєю сутністю це дуже древній клас, що, багаторазово створювався в різні епохи як пануючий клас, там, де застосовувалися методи тотального управління суспільством.

Не «видумав» номенклатуру й Сталін — номенклатурні положення були списані зі старих російських установлень. Так у дореволюційного чиновництва можна помітити характерні номенклатурні ознаки. Радянське чиновництво, крім посадового окладу, домоглося деяких збільшень до зарплати («авоська» або їдальня IV Головного управління, потім «квартирних» (чиновникам I–II класів «казенна квартира з дровами, покоївкою...»), а потім — прогонних (транспортних) або «казенний виїзд з кучером за рахунок скарбниці»).

Вподальшому список благ недоступних простим радянським громадянам і навпаки досить доступним номенклатурі поступово розширювався: безкоштовні або пільгові путівки в дома відпочинку й санаторії, надання квартир у будинках підвищеної комфортності, спецлікарні й поліклініки, держдачі тощо.

Незважаючи на те, що номенклатурний механізм уже був приведений у дію, закріплення в нормативних документах він ще не мав. Датою оформлення номенклатури можна вважати 12 червня 1923 р., коли Оргбюро ЦК прийняло постанову «Про призначення». У жовтні

1923 р. ЦК партії виніс рішення про основні завдання обліково-розподільної роботи, а 16 листопада 1925 р. Оргбюро прийняло нове розгорнуте положення про порядок підбору й призначення працівників

Легітимізувавшись у постсталінський період, радянська адміністрація не перетворилася в європейську бюрократію, а створила особливий тип, де все будувалося не на ділових якостях встановлених правилах, а на особистих зв'язках, особистій відданості, про законність в точному значенні цього слова не могло бути й мови. Відновлені були гірші риси антиєвропейської самодержавної бюрократії. Справедливі слова сучасного західного правознавця — Альтинга Фон Гейзенау: «Під ярмом всюдисущої адміністрації самодержавного або тоталітарного ладу було тільки дві можливості: або слухняність, або бунт. Позбавлена політичної легітимності, сама адміністрація могла бути лише всемогутньої й репресивної або ж неспроможною й впадаючою у хаос» [8, С. 30].

Тут виникає ще одне цікаве наукове запитання, чи можна вважати номенклатуру синонімом чиновництва або бюрократії

Дійсно, «у номенклатурній системі, як і в бюрократичної, «кожен приписаний до свого місця, кожен повинен залишатися там доти, поки це вважають за потрібне». Однак це не вписується в розуміння бюрократії, якщо говорити про неї з погляду М. Вебера, така властивість, як безвідповідальність. Якщо бюрократія в ідеалі повинна мати професійні навички (знаннями, точністю й швидкістю управлінського процесу), то номенклатура ними не володіє зовсім.

Ще більше збільшує різницю визначальна сила цих двох явищ. Чиновництво виконує накази державних органів, тоді як номенклатура сама диктує свою волю цим органам через рішення, думки й вказівки керівних партійних інстанцій. Тут, варто привести дуже вдалу цитату М. Восленського: «У демократичних суспільствах бюрократи — це привілейовані слуги, номенклатура — самовладні господарі» [7, с. 132]. До того ж у номенклатурі немає характерної для бюрократії твердої ієрархії рангів, і головне — у номенклатурі немає складової сутності чиновництва, планомірного переміщення всіх чиновників нагору по сходам ієрархічної градації. Легко змінюються спеціальності, кабінети, але непорушною залишається приналежність до номенклатури.

Після революції 1917 р. стало різко не вистачати професійних керівників. І тоді у владу рушили всі ті, хто був недворянського походження й вступив у правлячу партію — це були головні умови для того, щоб запросто потрапити у владу. Люди відбиралися також по «політичних ознаках». Ці ознаки стали твердою й незмінною основою призна-

чень на всі відповідальні пости в СРСР. Це пояснюється наступною закономірністю: призначати на посади людей, які для роботи на цих посадах абсолютно не підходять, щоб кожний почував, що займає місце не по праву, а за милістю його керівництва. «У нас незамінних людей немає!» — це теза товариша Сталіна.

Сформовану нову обстановку в партійному апараті Троцький називає «бюрократизацією партії» і констатує: «Партія живе на два поверхи: у верхньому вирішують, а в нижньому тільки довідуються про рішення» [7, с. 132].

Номенклатура міцно взяла у свої руки влада в суспільстві й до 80-х р. тільки модернізувалася. Особливо важливою віхою в історії номенклатури стало підпорядкування їй КДБ. Верхівка номенклатури продовжувала стежити за тим, щоб органи не вийшли з-під її контролю. Після 1970 р. поступово зникає в біографічних даних вищої номенклатури графа «соціальне походження», такі відомості засекречуються. Швидше за все, це пов'язане з появою нового класу «службовців», ознаки й численність якого дозволяють говорити про них саме як про клас. В номенклатурі виростає класова свідомість, вона почуває свою спільність. Як замкнута каста, що править в СРСР вона починає переходити до самовідтворення. Номенклатурна посада не успадковується, але приналежність до класу номенклатури стає фактично спадкоємною.

Показові й зміни в освітньому рівні номенклатури. Брежнєвська номенклатура, в основному, має технічне, військове або сільськогосподарське утворення, а юристи в рядах номенклатури були великою рідкістю. Їхній професіоналізм був украй небезпечний сталому корпоративному режиму.

Як відбувається ухвалення рішення у владній структурі

Ініціатива його підготовки й прийняття може виходити як від якогонебудь відомства, що перебуває в сфері влади даного парткомітету, так і зверху, тобто від самого бюро, секретаріату або вищого органа. Природно, при розробці рішення ніхто не стане радитися з юристами — це зовсім не вигідно. До того ж, дефіцит юристів у вищих ешелонах влади відчувався дуже сильно. Вони були попросту не потрібні владі. Рішення були обов'язкові для виконання всіма, причому, навіть яке-небудь маломальськи серйозна справа в організації або підприємстві вимагала схвалення зверху. Керівні органи номенклатури завжди чіпко трималися за свою монополію прийняття рішень. Участь партапарату в прийнятті рішень йшло набагато далі підготовки проектів. Адже є чимало питань, які вважаються занадто дрібними для того, щоб їх вирішували великі

органи влади. Так навіщо ж їх завантажувати ними, якщо багато чого можна вирішити швидко, без тяганини, на місцях. Номенклатурщики, що не входять до складу бюро, секретаріату й у партаапарат, теж здійснюють влада, але в межах, окреслених політичними рішеннями керівних органів номенклатури й вказівками апарату.

Номенклатура — типовий клас службовців. Такий клас являло собою у свій час у феодальному суспільстві спочатку боярство, а потім — дворянство. Всі члени класу номенклатури є формально службовцями. Вони займають певні — незмінно керівні — посади в партійному й державному апараті. Номенклатура служить. Але чи працює вона

Якщо вона не працює, то в цьому винні зовсім не люди, а сама система соціалізму. В умовах абсолютної монополії немає потреби намагатися й працювати. Заняття цих людей — побудова своєї власної кар'єри, власного життя, а зовсім не долі людей і всього суспільства в цілому. Паразитизм вражає будь-який панівний клас. Клас же номенклатури особливо підданий паразитичному переродженню.

Історичний досвід показує, що з часом користь, одержувана суспільством від діяльності панівного класу, поступово зменшується, а ціна, що суспільство сплачує за цю діяльність, зростає. Однак наступає момент, коли рентабельність стає нульовою, а потім негативною величиною: витрати суспільства на панівний клас починають перевищувати його внесок у добробут суспільства. Історія свідчить, що в такому випадку суспільство починає усе більш активно боротися за звільнення від пануючого класу-паразита, і в остаточному підсумку неодмінно домагається успіху. Ціна правління класу номенклатури в СРСР велика й тяжка.

Проте не зовсім правильно також думати, що панування номенклатури не принесло суспільству в Радянському Союзі рівно нічого позитивного. Можливо, що, не будь номенклатури, важка промисловість в Україні виявилася б менш развинутою, проте були б розвинені набагато краще, виробництво товарів народного споживання, легка промисловість і харчова промисловість. Позитивно варто оцінити також те, що в Радянському Союзі була низька плата за житло, за користування транспортом, що було безкоштовним медичне обслуговування, що існувала безліч будинків відпочинку й санаторіїв, що були відносно недорогі книги, квитки в театри й кіно. У Радянському Союзі номенклатура непогано організовувала науково-дослідну роботу. Радянські школи — початкова, середня й вища — випускали високоосвічених фахівців, радянська освіта була однією з передових у світі. Дотепер

з пострадянського простору йде інтенсивне перекачування «мізків» на «освічений» і високотехнологічний Захід, наші науковці практично зі всіх галузей науки затребувані в усьому світі.

Розпад номенклатури відбувся у два етапи. 15 жовтня 1989 р. у газеті «Правда» було оголошено, що комісія ЦК КПРС із питань партійного будівництва й кадрової політики ухвалила рішення щодо демонтажу номенклатурного механізму, про скасування «обліково-контрольної номенклатури». Із серпня 1991 р. вища партократія була позбавлена офіційного списочно-номенклатурного принципу влади.

Разпад номенклатури був обумовлений, головним чином, крахом її ядра — унікального утворення «партії-держави».

Взагалі в ході розвитку радянського режиму в окремі тимчасові відрізки відбувався зсув ряду акцентів у діяльності бюрократії або убік зміцнення останньої, або в напрямку поступового її зм'якшення. Видозмінювалися як сама структура, статусне положення, інтереси, так і формальні процедури й прийоми бюрократичної системи управління.

Досить логічну інтерпретацію еволюції радянського правлячого класу запропонував В. Пастухов. Становлення радянської номенклатури, на його думку, за часом збіглося з етапом сталінського панування. Для владних структур це період твердої, без ясних формальних правил боротьби за посади [6, С. 22].

Бюрократи ставилися до своєї посади як до власності, вони робили все необхідне, щоб зберегти її, а по можливості передати в спадщину, що приводило до закритості еліти. Пізніше, під час «застою», остаточно формується структура радянського правлячого класу. Отримання посади розглядається як необхідна умова для користування частиною державної власності. Внаслідок цього радянська номенклатура намагається змінити суспільний устрій у своїх інтересах. Цей фактор усе більше помітним стає в часи М. Горбачова.

Становить значний інтерес також питання про те, наскільки веберівська модель раціональної бюрократії може бути застосована до апарату управління в суспільствах радянського типу. Так, у роботах П. Гайденко і Ю. Давидова висловлювалося припущення, що в радянському суспільстві склався принципово новий тип бюрократії, що не укладається в рамки веберівскої теорії. Надалі Ю. Давидов розвинув цю тезу, охарактеризувавши даний тип як «тоталітарну» бюрократію. Але слід зазначити, якщо запропонований Ю. Давидовим опис бюрократії як інструмента прямого насильства, можливо, деякою мірою й застосувати до періоду

правління Й. Сталіна, воно навряд чи може бути прикладене до партійної бюрократії післясталінської епохи [9].

Для характеристики сталінського режиму, очевидно, можуть використовуватися поняття патримоніалізму й патримоніальної бюрократії. Що ж стосується радянської бюрократії післясталінського періоду, вона може розглядатися як чисто бюрократичне панування або «панування чиновників». Тенденція до встановлення такого панування, характерна для всіх бюрократичних структур, й одержала в радянському суспільстві своє найбільш послідовне втілення. Це значною мірою було пов'язане з усуненням всіх противаг бюрократичному пануванню, будь-то система приватного підприємництва або представницька демократія. Але такий розвиток подій не здивував би М. Вебера, оскільки у своїх політичних статтях він пророкував, що перехід до соціалізму означав би граничне посилення влади бюрократії.

Таким чином, бюрократизм у СРСР і в інших країнах соціалізму означав відчуження великої маси робітників від влади, від керування спільними справами. Разом із цим відчуженням розцвіли всі характерні для бюрократизму явища: корпоратизм, формалізм, відомчість, кар'єризм, марнославство, авторитарність. Бюрократизм у перших країнах соціалізму отримав великий розмах через розбухання державного апарата в результаті надмірного одержавлення засобів виробництва й установлення твердого державного контролю над економікою й всім громадським життям. Якщо навіть вважати таке одержавлення необхідним для вирішення завдань первісного соціалістичного нагромадження, треба все ж таки визнати, що воно означало формальне усуспільнення виробництва. Але відчуження від управління суспільним справами не можна приписувати лише своєкорисливим інтересам, намірам і діяльності самої бюрократії. Дане відчуження, в першу чергу, є наслідком реальної нездатності маси трудящих управляти суспільством. Воно було наслідком того, що спільні справи соціалістичного суспільства були для багатьох робітників формально, а не реально загальними [10, с. 234].

Отже, ніколи ще в історії України влада бюрократії не була такою всеосяжною як в радянські часи. Помилки в політиці й економіці, викликані спробами швидко вирішити ідеологічні завдання, змушували вищий правлячий стан ще більше опиратися на бюрократію в надії виправити становище. Тому державні завдання зводилися не до канцелярії, упорядкованій структурі законів і приписань, а до сваволі, всупереч канцелярії. Всі складні соціальні проблеми вирішувалися шляхом створення нових

організацій і реорганізації старих для здійснення бюрократичних рішень.

Варто також відзначити, що місце й роль бюрократії в історико-політичному процесі залежать від характеру політичної системи, причому, жоден сучасний режим не існує без бюрократії, що зосередила у своїх руках адміністративну владу. Радянський тип бюрократії представляє собою зразок державної служби, де держава якщо й не поглинає повністю суспільство, то, щонайменше, стає значно сильнішою за суспільство, передусім, тому що колективною працею управляли державні службовці.

Після розпаду Радянського Союзу та зміни суспільно-політичної системи України відразу почався процес перетворення і створення власної нової системи державної влади та її організаційних структур, але здійснювалося це, як і в соціалістичний період розвитку держави, на основі міркувань вищих посадовців без серйозних наукових обґрунтувань і публічного обговорення. Наука і громадськість, на початковому етапі демократизації сучасного українського суспільства, до вирішення проблем бюрократії не допускалися. У вітчизняній науці в цей період термін «бюрократія» тривалий час використовувався у зв'язку з комуністичною перспективою або як вимір недемократичності радянського суспільства [11].

Найбільш актуальним є дослідження пострадянської моделі бюрократії, яка найбільш близька для сучасної України, адже наша держава, навіть, на сьогодні потребує заміни номенклатурно-бюрократичного управління демократичним. Бюрократію необхідно поставити на те місце, де вона повинна бути в правовій демократичній державі. І головне, над чим потрібно працювати і що варто змінити, то це усвідомленість державною бюрократією своєї безвідповідальності перед громадянським суспільством.

Список використаних джерел:

1. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта // К. Маркс, Ф. Энгельс.-Соч. 2-е изд. — Т. 8. — С. 115–217.
2. Давыдов Ю. Вебер и Ленин: кто прав / Ю. Давыдов // Диалог. — 1991. — № 15. — С. 54.
3. Сироткин В. Г. Новое наступление номенклатуры / В. Г. Сиротин [электронный ресурс]. — Режим доступа: http: // rosnom. narod. ru/Doc/T31/htm — Название с экрана.

4. Троцкий Л. Д. Преданная революция / Л. Д. Троцкий. — М., 1991. — С. 210–211.
5. Макарин А. В. Бюрократия в системе политической власти / А. В. Макарин. — СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2000. — 156 с.
6. Пастухов В. Б. Три времени России. Общество и государство в прошлом — настоящем — будущем / В. Б. Пастухов. — М.: Юристъ, 1994. — 347 с.
7. Восленский М. С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М. С. Восленский. — М.: Советская Россия, 1991. — 624 с.
8. Альтинг фон Гейзенау Франц. Как совершить переход к правовому обществу
9. / Альтинг фон Гейзенау Франц. — М., 1997. — С. 30.
10. Гайденко П. П. Проблема бюрократии у Макса Вебера / П. П. Гайденко, Ю. Н. Давыдов // Вопросы философии. — №3. — 1991. — С. 174–182.
11. Периклис П. Бюрократизм и социалистические перевороты XX в. / П. Периклис. — М., 1996. — С. 234.
12. Батрименко О. В. Бюрократія в сучасному суспільстві: сутність, роль і тенденції розвитку: Монографія / О. В. Батрименко. — К.: Академвидав, 2012. — 304 с.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2013 р.

Батрименко О. В. Основные етапы построение советской бюрократии.

Раскрыта сущность и содержание бюрократии как феномена общественно-политической жизни в советский период. Рассмотрены основные этапы становления бюрократического аппарата Советского Союза и выделены характерные признаки советской модели бюрократии.

Ключевые слова: бюрократия, бюрократизм, бюрократизация, политическая власть, политика, государство.

Batrymenko O. V. Basic etapy construction of soviet bureaucracy

Deals with the nature and content of the bureaucracy as a phenomenon of social and political life in the Soviet period. The main stages in the development of the bureaucratic apparatus of the Soviet Union and highlighted the characteristics of the Soviet model of bureaucracy.

Key words: bureaucracy, bureaucratism, bureaucratization, political power, policy, state.

© Батрименко О. В., 2014

УДК 321.015

Береза А. В.

Доктор політичних наук

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НОВИХ МЕТОДІВ УРЯДУВАННЯ В ЄС

Нові методи урядування почали активно використовуватися Єврокомісією в кінці 1990-х років для вирішення цілого комплексу проблем (поглиблення інтеграції, ліквідації дефіциту демократії тощо). Однак їх ефективність, демократичність та легітимність викликає сумніви у низки дослідників.

Ключові слова: урядування, демократія, Європейський Союз, участь, громадянське суспільство, консультації.

Поява нових методів урядування, що мала місце у Європейському Союзі (ЄС) в кінці 1990-х на початку 2000 років, була зумовлена низкою причин, що змусило низку дослідників сумніватися у їх ефективності та демократичності. Найбільше сумнівів викликає відкритий метод координації, який часто доповнюється механізмом громадського діалогу.

Створення відкритого методу координації (ВМК, open method of coordination) у кінці 1990-х слід розглядати у контексті тодішніх соціально-економічних умов і ступеня інтеграції всередині Євросоюзу. Незважаючи на формальне завершення процесу створення спільного ринку у 1993 році, економічна дисфункціональність мала місце у неінтегрованих або слабоінтегрованих сферах, наприклад у галузі технологій та інновацій. Також відзначалося, що така риса глобальної економіки як зростаюча конкуренція, поставила під сумнів дієвість «європейської моделі» регуляції соціальної сфери [1].

В результаті ЄС продовжував інтеграцію різних політик у перший стовп, до якого належали сфери, право рішення в яких держави-члени передали Спільноті. Це стосувалося, насамперед, регуляції економічних процесів і макроекономічної стабільності, що пояснювалося двома причинами. По-перше, політична координація у сфері економічної політики стала наслідком існування старих, невирішених економічних проблем і відповіддю на нові вимоги до координації політики у цій сфері з огляду на формування економічного і монетарного союзу. По-друге, інтенси-

фікувалися зусилля щодо розбудови соціального виміру Євросоюзу, який активно підтримували соціал-демократи, що вимагало нових форм координації політики. Уряди держав-членів визнавали, що підвищення конкурентноздатності зі збереженням європейської моделі держави загального добробуту може вимагати спільної відповіді у сферах, що належать до відання держав-членів. Тобто, процес інтеграції почав стосуватися ключових сфер держави загального добробуту, але держави-члени не були готові до компромісу, до втрати свого суверенітету над соціальною сферою, що актуалізувало потребу в пошуках альтернативних методів, окрім тих, які уже використовувалися Європейською Комісією (ЄК). Відкритий метод координації мав за мету вивести соціальний вимір з тупику, поєднавши соціальні та економічні аспекти європейської інтеграції.

У цей період особливої гостроти набула проблема дефіциту демократії в інститутах Євросоюзу. Незначна перевага прихильників євроінтеграції на референдумі щодо ратифікації Маастрихтської угоди у Франції 1992 року поставила перед Європейською Комісією та державами-членами питання про роль, яку повинні відігравати органи Євросоюзу, і як вони повинні сприйматися на національному рівні. Однією з відповідей Комісії був громадський діалог як інструмент протидії дефіциту демократії на рівні ЄС. Тодішній голова Єврокомісії Р. Проді оголосив, що основним завданням Комісії на період його головування з 2000 по 2005 роки буде «просування нових форм урядування» [2].

Першим кроком у цьому напрямі стала публікація у 2001 році Білої книги з європейського урядування, яка пропонувала новий поділ повноважень між ЄК, іншими інститутами, державами-членами і громадянським суспільством. Вона отримала схвальні відгуки від Соціальної платформи та інших неурядових організацій [3]. У Білій книзі Єврокомісія стверджувала, що легітимність Союзу «залежить від залучення та участі». Для цього було визначено п’ять принципів, що лежать в основі належного урядування: відкритість, участь, підзвітність, ефективність та узгодженість. Кожен принцип є важливим для встановлення більш демократичного урядування. До того ж, «демократія залежить від людей, здатних брати участь у громадських обговореннях», а «надання більше інформації та більш ефективні комунікації є передумовою генерування відчуття приналежності до Європи» [4, p. 9,11].

Євросоюз також стикнувся з кризою легітимності. Держави-члени, навіть до проведення невдалого референдуму в Ірландії щодо прийняття

Ніццької угоди у 2000 році, констатували спад задоволення громадян членством у Євросоюзі. Ці негативні відчуття тільки посилювалися з огляду на майбутнє розширення Союзу за рахунок колишніх соціалістичних країн. Тому на самміті у Ніцці було дано початок дискусіям щодо майбутнього Європи і вперше в історії об'єднання громадський діалог було використано в ході підготовки до міжурядової конференції. Організації громадянського суспільства прагнули зробити максимум можливого, виходячи зі статусу спостерігача, який їм було надано. Контактна група з громадянського суспільства включала представників неурядових організацій з різних сфер. До її складу ввійшли CONCORD (представляла НУО, що займалися проблемами розвитку), Green 10 (екологічні НУО), HRDN5 (правозахисні організації), EFAH/FEAP6 (культурні НУО), EPHA7 (НУО, задіяні у сфері охорони здоров'я), EWL (жіночі НУО) та Соціальна платформа (соціальні НУО).

У низці досліджень, ВМК подається як значний крок до покращення процесу вироблення і реалізації політики у Європейському Союзі: як важливий експеримент в «індуктивному навчанні» [5]; як значне досягнення у сфері легітимності та демократизації інститутів Євросоюзу [6] Деякі навіть стверджують, що він є проявом сучасної форми деліберативного підходу до вирішення проблем [7, p. 476] та відповіддю на проблему «демократичного дефіциту» [8, p. 111]. Також активне залучення громадського суспільства у процес вироблення політики свідчить, як зазначає С. Смісманс [9, p. 475], про високу ступінь підтримки демократизації і легітимації.

Поняття ВМК вперше було сформульоване у висновках за результатами Лісабонського самміту у березні 2000 року. Опосередковано цей метод згадувався у процедурі координації економічної політики держав-членів згідно вимог Економічного та монетарного союзу, створеного Маастрихтською угодою, та в Амстердамській угоді 1997 року. Це стало результатом політичного компромісу, що відповідав баченню лівих та правих партій держав-членів ЄС. Суть методу зводилася до видання спільних інструкцій, які імплементувалися у національну політику та проведення регулярного моніторингу, оцінки, порівняльного аналізу показників, які здійснювалися як взаємний навчальний процес, доповнений індикаторами та стандартами, що давало змогу визначити найкращу практику [10, p. 112]. Новий метод урядування ґрунтується на «добровільності, субсидіарності, гнучкості, участі, об'єднанні політики та багаторівневій інтеграції» [11, p. 189].

Загалом ВМК це набір механізмів, які були розроблені ще в рамках традиції «м'якого» права, таких як колективні рекомендації, огляд, моніторинг та порівняльний аналіз показників. Однак він має декілька суттєвих відмінностей, поданих у таблиці.

Відкритий метод координації	Традиційне «м'яке» право
Міжурядовий підхід: Рада Європейського Союзу і Європейська Комісія відіграють домінуючу роль	Наднаціональний підхід: Європейська Комісія та Європейський суд відіграють домінуючу роль
Політичний моніторинг на найвищому рівні	Адміністративний моніторинг
Чіткі процедури та циклічний процес	Слабкі та тимчасові процедури
Систематичний зв'язок між різними сферами політики	Жодних очевидних зв'язків між сферами політики
Взаємозв'язок між діями ЄС та держав-членів	Відсутність очевидних зв'язків між рівнем ЄС та держав-членів
Залучення соціальних акторів	Відмова від участі соціальних акторів
Спрямованість на посилення навчального процесу	Ціль посилення навчального процесу не артикулюється

Незважаючи на низку позитивних рис ВМК, для нього характерні і недоліки, на що вказує низка дослідників. Виходячи з положень теорії демократії, С. Крогер [12], М. Цакатіка [13], М. Бухс [14] критикують легітимність застосування нового методу урядування і ставлять під сумнів його спроможність посилити демократичні інститути. А С. Сауруггер, досліджуючи теорію демократії, ставить під сумнів спроможність груп інтересів та організацій громадянського суспільства посилити демократію в рамках Євросоюзу [15].

Неоднозначно сприймається і той факт, що завдяки ВМК Єврокомісії вдалося значно збільшити свою компетенцію, яка, згідно європейських угод, що лягли в основу створення Євросоюзу, є досить обмеженою. Так Лісабонська угода розширила рамки застосування методу ВМК, надавши Єврокомісії право ініціювати будь-які кроки, спрямовані на координацію діяльності держав-членів. У ній зазначалося, що ЄК може, у тісному контакті з державами-членами, вживати будь-яких кроків для сприяння такій координації, зокрема реалізувати ініціативи, спрямовані на форму-

лювання інструкцій та визначення індикаторів, обмін між організаціями найкращою практикою, підготовку необхідних елементів для регулярного моніторингу та оцінки. При цьому Європейський парламент повинен бути повною мірою проінформованим про використання Угоди про функціонування Союзу щодо таких напрямів політики як: охорона здоров'я; промислова політика; дослідження, технологічний розвиток та космос. Комісії також дозволили реалізовувати будь-які корисні ініціативи для посування координації діяльності держав-членів у сфері надання гуманітарної допомоги; співробітництва заради розвитку та транс'європейських мереж.

Таким чином ці положення заклали правову основі для поширення ВМК на низку сфер. Ці розпливчаті повноваження значно зміцнили роль Єврокомісії у сферах, що перебували у віданні держав-членів. Водночас у цих сферах виконавча влада держав-членів не могла погодитися на обов'язковість загальноєвропейського законодавства або не була впевнена, що їх громадяни позитивно сприймуть втручання з боку Євросоюзу. Тобто, на практиці з'ясувалося, що новий метод урядування став застосовуватися там, де на рівні Євросоюзу «діяльність має найменшу законність у поняттях делегування повноважень» [16].

Поява концепції про визначальну роль громадського суспільства у сприянні розвитку демократії участі, змусила розглядати включення широкого переліку акторів до процесу прийняття рішень завдяки інструментам ВМК та громадського діалогу як модель «належного урядування», а не як процес, охарактеризований Дж. Махоне як «прихована інтеграція» [17].

Окремі дослідники справедливо висловлюють сумнів у репрезентативності акторів, що залучені до ВМК. Так, у звіті за результатами першого форуму НУО щодо соціальної політики у 1994 році, відзначалося, що фраза «пряме представництво неурядових організацій» не може використовуватися, оскільки «це неможливо застосовувати до усіх залучених неурядових організацій» [18, p. 14]. У деяких публікаціях стверджується, що доступ до ВМК «надається лише тим, хто більшою чи меншою мірою поділяє спільне бачення світу, в той час як доступ заборонено для тих, що мають більш фундаментальні розходження у поглядах» [19, p. 579].

Критики вказують й на те, що громадський діалог все частіше використовується для позначення фактичного процесу консультацій. Загалом консультації слугують досягненню низки корисних цілей, однак сам по собі цей інструмент не можна вважати цілком демокра-

тичним, оскільки в ході консультування чітко проявляється тенденція домінування тих учасників, які найкраще забезпечені ресурсами. Часті консультації лише виснажують і так обмежені ресурси невеликих НУО, а результативність їх діяльності практично зводиться до нуля. Незначні за розміром НУО не мають достатніх людських ресурсів, щоб бути адекватно представленими на усіх зустрічах, що організовуються і проводяться Комісією, на відміну від професійних лобістських організацій, які можуть послати кілька своїх кваліфікованих представників на будь-який з цих заходів.

Фактично, новий метод урядування є інструментом, «який використовується правлячими елітами, як і будь-який інший інструмент вироблення політики, і підтримується акторами, які найбільш ймовірно отримають вигоду від її реалізації» [20, p. 647].

Отже, причини, які зумовили появу нових методів урядування — популяризації концепції демократії участі та дефіцит демократії у структурах Євросоюзу — зумовили неоднозначне ставлення дослідників до них. З одного боку, вони справді сприяють активізації громадян, закладають основи формування єдиної спільноти ЄС, а з іншого — використовуються Єврокомісією та політичними елітами для посилення свого впливу на процес прийняття рішень та фактичного розширення сфери своїх повноважень.

Список використаних джерел:

1. Telo M. Governance and government in the European Union: the open method of coordination / M. Telo / Rodrigues M.J. The New Knowledge Economy in Europe: A Strategy for International Competitiveness and Social Cohesion. — Cheltenham: Edward Elgar, 2002.
2. Prodi R. Shaping the New Europe / R. Prodi. — Strasbourg: European Parliament, 2000.
3. Democracy, governance and European NGOs: Building a stronger structured social dialogue. — Brussels: Platform of European Social NGOs, 2001.
4. European governance: A white paper. COM (2001) 428 final. — Brussels: European Commission, 2001. — P. 9–11.
5. Zeitlin J., Pochet P., Magnusson L. The open method of coordination in action: The European employment and social exclusion strategiesю / J. Zeitlin, P. Pochet, L. Magnusson. — Brussels: Peter Lang, 2005.

6. Eberlein B. New governance in the European Union: a theoretical perspective / B. Eberlein, D., D. Kerwer // Journal of Common Market Studies. — 2004. — Vol. 42. — № 1. — P. 121–142.
7. Caporaso J. The new modes of governance and political authority in Europe / J. Caporaso, J. Wittenbrink // Journal of European Public Policy. — 2006. — Vol. 13. — № 4. — P. 471–480. — P. 476.
8. Idema T., Kelemen R.D. New modes of governance, the open method of coordination and other fashionable red herring / T. Idema, R.D. Kelemen // Perspectives on European Politics and Society. — 2006. — Vol. 7. — №1. — P. 108–123. — P. 111.
9. Smismans S. European civil society: shaped by discourses and institutional interests / S. Smismans // European Law Journal. — 2003. — Vol. 9. — № 4. — P. 473–495. — P. 475.
10. European Council presidency conclusions. Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000. — P. 12.
11. Borras S., Jacobsson K. The open method of coordination and new governance patterns in the EU / S. Borras, K. Jacobsson // Journal of European Public Policy. — 2004. — Vol. 11. — № 2. — P. 185–208. — P. 189.
12. Kroger S. The end of democracy as we know it The legitimacy deficits of bureaucratic social policy governance in democracy and soft modes of governance in the EU / S. Kroger // Journal of European Integration. — 2007. — Vol. 29. — № 5. — P. 565–582.
13. Tsakatika M. Governance vs politics: the European Union's constitutive «democratic deficit» / M. Tsakatika // Journal of European Public Policy. — 2007. — Vol. 14. — № 6. — P. 867–885.
14. Buchs M. How legitimate is the open method of co-ordination / M. Buchs // Journal of Common Market Studies. — 2008. — Vol. 46. — № 4. — P. 765–786.
15. Saurugger S. Interest groups and democracy in the European Union / S. Saurugger // West European Politics. — 2008. — Vol. 31. — № 6. — P. 1274–1291.
16. Szyszczak E. Experimental governance: the open method of coordination / E. Szyszczak // European Law Journal. — 2006. — Vol. 12. № 4. — P. 486–502.
17. Majone G. Dilemmas of European integration: The ambiguities and pitfalls of sntegration by stealth / G. Majone. — Oxford: Oxford University Press, 2005.

18. NGO Forum on European social policy; Report. — Brussels, 8–9 April 1994. — P. 14.
19. Kroger S. The end of democracy as we know it / S. Kroger. — P. 579.
20. Cram L. The importance of the temporal dimension: new modes of governance as a tool of government / L. Cram // Journal of European Public Policy. — 2011. — Vol. 18. — № 5. — P. 636–653. — P. 647.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2013 р.

Береза А. В. Перспективы развития новых методов управления в ЕС

Новые методы управления начали активно использоваться Европейской Комиссией в конце 1990-х годов для решения целого комплекса проблем (углубления интеграции, ликвидации дефицита демократии и т. д.). Однако их эффективность, демократичность и легитимность вызывает сомнения у ряда исследователей.
Ключевые слова: управление, демократия, Европейский Союз, участие, гражданское общество, консультации.

Bereza A.V. Perspectives of development the new methods of governance in the EU

The new methods of governance have been extensively used by the European Commission in the end of 1990-s in order to resolve the complex of problem (deepening the integration, liquidation the deficit of democracy etc.). However, their effectiveness, democratism and legitimacy are doubted by the researchers.
Keywords: governance, democracy, the European Union, participation, civil society, consultations.

© Береза А. В., 2014

УДК 329.63

Васильчук Є. О.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри державного управління та соціально-політичних наук Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ВПЛИВ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗРОСТАННЯ РАДИКАЛІСТСЬКИХ НАСТАНОВ ТА ЕКСТРЕМІСТСЬКИХ ПРОЯВІВ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНИ

Констатується, що поширення екстремістських настроїв значною мірою обумовлюється девальвацією і розпадом ціннісно-нормативної системи, що негативно позначається на процесах соціалізації та адаптації молодого покоління, суттєво звужує рівень його інтегрованості до процесів, що відбуваються у суспільстві.

Ключові слова: політичний радикалізм та екстремізм, молодіжне середовище, ціннісно-нормативна система, механізми соціалізації.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку Україна перебуває у процесі кардинальних змін різних сфер суспільного життя. Ці трансформаційні процесі безпосередньо позначаються на соціальному самопочутті населення, обумовлюючи зміни базових принципів формування ідентичностей як окремих індивідів, так і соціальних груп. Поляризація інтересів у соціальній, економічній, політичній, культурній площинах сприяє зростанню протиріч, які під впливом суб'єктивних і об'єктивних чинників, можуть перерости у соціально-групові конфлікти.

За таких умов молодь внаслідок соціально-психологічних особливостей, притаманних її віку, імпульсивних, хаотичних реакцій на життєві труднощі і негаразди, є найбільш схильною до накопичення і реалізації протестного, деструктивного потенціалу. Проблема зростання агресивності молодого покоління, збільшення кількості саморадикалізованих осіб і неформальних екстремістські налаштованих молодіжних груп на тлі економічних і соціокультурних перетворень заслуговує особливої уваги вчених-суспільствознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Молодіжний радикалізм та екстремізм внаслідок варіативності своїх проявів перебуває у фокусі уваги представників різних соціогуманітарних наук. Серед наявних наукових праць, що висвітлюють зазначену проблематику, заслуговують на увагу дослідження Р. Амірокової [1], Н. Бааль [3], В. Бокарєва [4], Д. Гуськова [5], Ю. Зубок [6], В. Чупрова [6], Є. Кубякіна [9] та ін. Проте, доводиться констатувати, що на сьогодні відсутні наукові праці, що висвітлюють особливості процесів ескалації екстремістських настроїв у суспільстві. Зазначена обставина й визначає актуальність пропонованої статті.

Метою статті є аналіз впливу масової культури на зростання радикалістських настанов та екстремістських проявів у молодіжному середовищі України.

Виклад основного матеріалу. Виникнення і поширення у молодіжному середовищі України радикалістських настанов та екстремістських практик обумовлюється деформацією соціальної системи у цілому. Корозія духовних і світоглядних настанов зумовлює актуалізацію різноманітних ідей, які мають значний деструктивний потенціал, а тому становлять значну небезпеку для суспільства. Також безпосередній потужний вплив на формування ціннісно-нормативних настанов молодого покоління здійснюють соціально-економічні катаклізми останніх років. Аналіз актуальної соціокультурної ситуації в Україні дозволяє виокремити низку взаємопов'язаних чинників, які сприяють ескалації екстремізму.

Процес соціального становлення сучасної молоді відбувається в умовах розвитку нових форм соціально-економічних, суспільно-політичних і культурних відносин. Суперечливий характер цього процесу зумовлює деформацію морально-духовних орієнтирів, сприяє появі і укоріненню у свідомості молоді ціннісних настанов, що випливають з культу матеріалізму, споживацтва і прагматизму. Комерціалізація різних сфер суспільного життя, майнова нерівність і перманентна боротьба за матеріальні блага зумовили переосмислення і зміну ставлення молодих людей до ролі духовних цінностей у їхньому житті. Вимір усіх аспектів духовного життя виключно матеріальними категоріями зумовив поширення серед молоді егоцентристських і егоїстичних настанов, цинізму, агресивності і жорстокості. Досягнення високого рівня матеріального добробуту набуває у молодіжній свідомості статусу надмети, реалізувати яку можливо, не зважаючи на будь-які соціальні заборони і обмеження. Такі обставини, поєднуючись із падінням авто-

ритету і престижу освіти і знань, кризою моральних цінностей, низьким рівнем правосвідомості є визначальними чинниками, що зумовлюють появу різних форм девіантної поведінки і криміналізації молодіжного середовища.

Вагомим ризикогенним чинником, що обумовлює формування екстремістських настроїв серед молоді, є криза традиційних механізмів соціалізації і адаптації сучасної молоді. Сучасний російський науковець Є. Кубякін із посиланням на теорію американського соціолога Т. Парсонса визначає соціалізацію як процес засвоєння індивідом соціальних норм і цінностей, психологічних характеристик і поведінкових моделей, необхідних для успішного функціонування у конкретному суспільстві. Тому соціалізація є одним із ключових процесів, що відбуваються у соціумі, який має забезпечувати спадкоємність поколінь, культури, традицій, тобто слугувати досягненню суспільної злагоди і стабільності [9]. Соціалізація індивіда безпосередньо залежить від сукупності соціально-економічних, суспільно-політичних і культурних чинників, які визначають характер, напрямки і особливості перебігу цього процесу.

Одним із найбільш значущих механізмів соціалізації людини є, безумовно, сім'я. Як важлива суспільна ланка, вона закладає базові соціокультурні риси молодої особистості через засвоєння нею норм і етики спілкування і поведінки, цінностей і традицій. Сім'я як специфічна референтна група відзначається винятковою інтегрованістю усіх її представників, забезпечуючи їхні біологічні, духовні і соціальні потреби. Саме особливості сімейного виховання визначають напрямки і особливості інтеграції молодої людини до суспільних відносин. Відповідно, причини появи різних форм протиправної поведінки, зокрема, й духовне підґрунтя екстремізму, у багатьох випадках визначаються вадами сімейного виховання, що формують у молодих людей схильності до нетерпимості, агресивної поведінки, насильницьких способів розв'язання наявних протиріч і конфліктів тощо.

На сьогодні доводиться констатувати, що інститут сім'ї як один із найважливіших механізмів первинної соціалізації індивіда перебуває у кризовому стані, чому сприяє декілька причин. Бурхливий розвиток новітніх засобів масової комунікації (мережа Інтернет, соціальні мережі тощо) обумовлює суттєве поглиблення розриву міжпоколінних зв'язків. Це призводить до порушення усталеного процесу первинної соціалізації молодої особистості, за якої кібер-простір поступово усуває інститут сім'ї від процесу виховання, трансляції цінностей, традицій, життєвого досвіду, навичок тощо. У цьому контексті ми солідарні з думкою

російського дослідника В. Бокарєва, який вважає, що сьогодні старші покоління виступають своєрідним соціальним бар'єром на шляху новітніх технологій, що бурхливо розвиваються [4]. Незначний життєвий досвід, властивий молодому віку максималізм і схильність до наслідування, підвищене психоемоційне, афектальне сприйняття реальності за відсутності альтернативних, адекватних джерел соціальної інформації сприяють віртуалізації молодіжної свідомості, що виявляється у схематизації і алгоритмізації мислення молоді відповідно до набутих кібер-штампів і ерзац-культурних зразків. Сюжети і елементи віртуальних практик стають нормою поведінки у реальному житті. Як наслідок, морально-духовні орієнтири, цінності та традиції, які збагачуються і передаються з покоління до покоління завдяки інституту сім'ї, визнаються у сучасному молодіжному середовищі архаїчними і нежиттєздатними, а тому стрімко втрачають свою актуальність для молодих людей. Відповідно, зростання проявів моральної розкутості, що в окремих випадках набуває форми розбещеності, укорінення у молодіжній свідомості елементів правового нігілізму і неповаги до старшого покоління формують у молоді схильності до агресивних форм і методів утвердження свого статусу у суспільстві.

Окрім деструктивного впливу віртуального світу на процес формування системи цінностей молодого покоління, нівелюванню ролі сім'ї сприяють згадувані вище економічні катаклізми. Вихід на перший план проблем матеріального забезпечення сім'ї зумовлює суттєве зменшення можливостей і часу, який приділяється сімейному вихованню молодої особистості. Зростання напруженості у відносинах усередині сім'ї через матеріальну незабезпеченість каталізує збільшення кількості випадків домашнього насильства, що призводить до перенесення цього негативного досвіду молодими людьми, які стали його свідками або учасниками, до свого життя. Крім того, це сприяє підвищенню рівня розлучень, зростанню кількості осіб, позбавлених батьківського піклування. Так, за даними Управління соціальних служб Міністерства соціальної політики України у 2012 р. суттєво збільшилась кількість нововиявлених і охоплених соціальним супроводом сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Зокрема, у порівнянні з попереднім періодом у 2012 р. виявлено 195 991 сім'ю (у 2011 р. —37 296 сімей), охоплено соціальним супроводом—71 084 сім'ї (у 2011 р. - 22 524 сім'ї) [7]. Станом на початок 2013 р. в Україні проживає 92 865 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу виховується 11 751 дитина-сирота

та дитина, позбавлена батьківського піклування [7]. Таким чином, відсутність дієвого виховного впливу зумовлює звернення молоді до різних форм асоціальної і протиправної поведінки. Зазначені вище недоліки сімейного виховання знаходять свій вияв на інших етапах соціалізації молодої особистості під час навчання у школі, професійно-технічних і вищих навчальних закладах. Зневіра у власних можливостях покращити своє життя шляхом сумлінного навчання і оволодіння знаннями, примарність життєвих перспектив сприяють формуванню у молодіжному середовищі нігілістичних настанов, орієнтацій на культ грубої фізичної сили і насильства.

Наслідками послаблення регулятивної ролі усталених соціальних норм, криза традиційних механізмів соціалізації на тлі перманентних соціально-економічних негараздів сприяють поширенню девіантних форм поведінки у молодіжному середовищі. Поширення алкоголізації, наркоманії і токсикоманії серед молоді розглядається нами не лише як своєрідний ескапістський крок, «втеча» від життєвих негараздів та ілюзорне переміщення у інший світ, позбавлений поневірянь, труднощів і турбот. Зростання цих негативних явищ, підсилене впливом засобів масової інформації і соціальних мереж, є своєрідною даниною сучасній моді, що в уявленні представників молодого покоління дозволяє розширити коло спілкування серед однолітків, ствердитись у цьому колі, заявити про свій протест проти надмірної реальної чи ілюзорної опіки з боку батьків. У цьому контексті тривожною є статистика, яку наводять фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Так, за результатами проведених у 2010 р. досліджень виявлено, що 96,1% опитаних респондентів віком від 15 до 34 років мають досвід вживання алкогольних напоїв і лише 3,9% респондентів утримується від вживання алкоголю. 88% опитаної молоді вживають пиво, 74% - мають досвід вживання міцних алкогольних напоїв, а 48% - вживали алкогольні напої домашнього приготування [11, с. 92].

Іншою вагомою проблемою у молодіжному середовищі України є поширення наркоманії. За даними соціологічних опитувань фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України 9% респондентів віком від 15 до 34 років мають досвід вживання наркотичних речовин. Серед них найбільш поширеними є марихуана та гашиш (8% респондентів). 2% опитаної молоді мають досвід вживання екстазі, а 30% респондентів виявилися знайомими із особами, які вживають наркотики [11, с. 99].

Також поширення девіантних тенденцій обумовлюється відсутністю змістовного дозвілля для молоді через скорочення кількості і комерціалізацію спортивних і культурно-розважальних закладів. Зокрема, у Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 рр., розробленої Міністерством молоді та спорту України, констатується наявність кризової ситуації, що склалася у цій сфері. Серед проблем, що призвели до такого стану, називаються невідповідність потребам населення послуг, що надаються засобами фізичної культури і спорту за місцем проживання, роботи громадян та у місцях масового відпочинку населення, низький рівень ресурсного забезпечення дитячо-юнацького та резервного спорту, відсутність належної спортивної інфраструктури тощо [8]. Окрім проблем, пов'язаних із матеріально-технічним і фінансовим забезпеченням галузі фізкультури і спорту, варто відзначити відсутність належної пропаганди здорового способу життя серед молоді. За результатами дослідження «Молодь України: травень — червень 2006 р» встановлено, що переважна більшість молодих людей вільний час проводить вдома, у гостях, на вулиці, у розважальних закладах (кафе, барах, нічних клубах), натомість значно менше уваги приділяється змістовному дозвіллю (читанню, фізичній підготовці, участі у культурних заходах тощо) [10, с. 123].

Як бачимо, значна кількість молоді надає перевагу пасивним формам дозвілля. Це обумовлюється низкою причин, зокрема, браком коштів, відсутністю стійких інтересів до суспільно значущих видів дозвілля, неналежною діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері забезпечення змістовного дозвілля для молоді тощо. Відповідно, несформованість смисложиттєвих пріоритетів і беззмістовне проведення вільного часу спричинює поширення різних форм асоціальної поведінки молоді, що, у свою чергу, зумовлює появу різноманітних соціальних відхилень, які коливаються у діапазоні від незначних порушень норм суспільної моралі до вчинення тяжких злочинів. Розвиток асоціальної поведінки спотворює світоглядну і ціннісно-нормативну систему сучасної молоді, що призводить до деформації системи внутрішньої регуляції поведінки молодої особистості. Як наслідок, це зумовлює зростання рівня криміногенності у молодіжному середовищі. Так, за даними правоохоронних органів неповнолітніми або за їх участю в Україні у 2012 р. скоєно 14 238 злочинів. У підрозділах кримінальної міліції у справах дітей на обліку перебуває 14 213 осіб. У структурі підліткової злочинності в Україні найбільша питома вага припадає на крадіжки (70,5%), хуліганство (6,2%), злочини, пов'язані із незакон-

ним оборотом наркотиків (2,8%), злочини проти життя і здоров'я (2,1%) [12]. Зростання рівня підліткової і молодіжної злочинності не лише негативно позначається на стані громадського порядку і громадської безпеки держави, а й провокує розвиток анормативних настанов у масовій молодіжній свідомості. У свою чергу, такі нігілістичні, антиправові імперативи каталізують зростання різних форм нетерпимості, ксенофобії, поширення агресивних, насильницьких практик соціальної взаємодії у молодіжному середовищі. Це призводить до формування стереотипів протиправної поведінки та інституційного оформлення молодіжних екстремістських угруповань, змістом діяльності яких є провокування силових сутичок на етнонаціональному і релігійному ґрунті.

Розглядаючи вплив соціокультурних чинників на процес ескалації екстремізму, варто відзначити, що у молодіжному середовищі цей феномен має специфічні амбівалентні вияви. Як уже зазначалось вище, найперше екстремізм пов'язується із схильністю до крайніх способів реалізації протестності, яка виникає внаслідок впливу негативних середовищ них обставин. Її супутніми характеристиками є підвищена емоційність і чуттєвість у сприйнятті соціальної реальності, надмірна агресивність, схильність до протиправної поведінки і вчинення насильницьких дій щодо окремих осіб і соціальних груп, які становлять ілюзорну або реальну загрозу для інтересів і потреб депривованих прошарків молоді. З іншого боку, молодіжний радикалізм є наслідком соціально-психологічних особливостей, притаманних молодим людям внаслідок їхнього віку. Брак життєвого і професійного досвіду, невисокий соціальний статус вони намагаються компенсувати своїми волюнтарними, наденергійними зусиллями впливати на процеси, що відбуваються у суспільстві. За таких умов для молодіжного середовища, особливо для його депривованих прошарків, характерною є екстремальність мислення, тобто зведення усього різноманіття соціальної реальності до певних дихотомій, де можливість вибору існує лише у межах діаметрально протилежних полюсів. Відповідно, молодіжний екстремізм як продукт екстремальної свідомості є відображенням особливостей взаємодії суспільства і молодої особистості, де екстремістська діяльність постає у вигляді спроб реалізації творчого потенціалу молоді в умовах соціокультурних трансформацій. Через це, зосередження молодими людьми своїх творчих зусиль у політичній площині породжує специфічні, екстравагантні форми політичної участі, де політика розглядається як своєрідна гра, а метою участі у політичних процесах є не здобуття влади, а необхідність привернення уваги до своїх буденних потреб і

запитів. В ідеологічному сенсі такий ігровий варіант політичної участі набуває вигляду авангардного мистецтва, у продуктах якого сплітаються взаємовиключні, незвідні, парадоксальні ідеї та гасла, які вирізняються своєю незвичністю та яскравістю. Зазначене політичне позиціонування об'єктивно зумовлює маргіналізацію екстремістські налаштованих молодіжних груп, що сприяє їхньому перетворенню у специфічні утворення субкультурного типу, які виробляють власні комунікативні і розпізнавальні системи, принципи взаємодії із оточуючим середовищем, уніфікують поведінкові стереотипи своїх представників тощо.

Така специфічна сутність екстремізму є вагомою умовою виникнення соціокультурних протиріч і конфліктів, які виникають у процесі взаємодії між окремими індивідами та соціальними групами. Напруга у відносинах між ними може виникнути внаслідок взаємного несприйняття і заперечення цінностей, смислів і символів, властивих певній соціальній групі. У цьому контексті ми поділяємо думку російських соціологів Ю. Зубок і В. Чупрова, які у своїх дослідженнях, присвячених проблематиці молодіжного екстремізму, серед причин його ескалації вказують на вагомість саме субкультурних чинників [6, С. 40].

Соціальний протест молоді як прагнення заявити про свої інтереси, звільнитись від надмірної опіки з боку старшого покоління постає у вигляді ціннісного конфлікту, що виникає між різними віковими групами. Під впливом об'єктивних (економічних, політичних, соціокультурних) і суб'єктивних (психофізіологічних) чинників молодь намагається відтворити власну систему норм і цінностей, які можуть доповнювати (субкультура), заперечувати і пропонувати альтернативні варіанти (контркультура) або відкидати без будь-яких пропозицій (антикультура) базові засади домінантної у суспільстві культури. Ця обставина є значущою передумовою для виникнення екстремізму, оскільки відтворення власної ціннісно-нормативної системи посилює внутрішньогрупову консолідацію, артикулює значущість цієї групи шляхом вироблення ворожого ставлення до тих представників суспільства, чиї цінності і норми поведінки не відповідають критеріям цієї спільноти. Особливості впливу субкультурних чинників дозволяють нам виокремити відносно конструктивний (або творчо-естетський) та деструктивний (або антикультурно-фанатичний) зміст молодіжного політичного радикалізму та екстремізму.

На наше переконання, у широкому сенсі екстремізм існує у вигляді антикультурної альтернативи, оскільки через свій асоціальний зміст є нездатним забезпечувати духовне збагачення особистості. Смисловий кон-

текст екстремізму базується на духовному негативізмі, правовому нігілізмі, експлуатації тем насильства, руйнування, соціальній деструкції як неодмінної умови для уявного оновлення суспільних процесів. Внаслідок цього екстремістську діяльність доцільно розглядати як механізм відчуження індивіда від цінностей домінантної у суспільстві культури.

Окреслення смислових і символічних меж своєї спільноти найчастіше відбувається за етнічними та конфесіональними ознаками, що, у свою чергу, сприяє запуску ксенофобських настанов і різних форм нетерпимості. У свою чергу, надмірна артикуляція власної соціокультурної неповторності суттєво знижує рівень інтегрованості представників такої спільноти до суспільних процесів, що обумовлює її маргінальне становище у соціумі.

Прояви маргінальності як передумови набуття молодіжною спільнотою екстремістських ознак свідчить про порушення процесу соціалізації, кризу соціальної адаптації та ідентифікації молодих людей у суспільстві. Набуття ними стійкого маргінального статусу визначає ставлення молодих людей до соціальних реалій, основою якого є невдоволеність своїм соціальним статусом і бажання його підвищити, ворожість до інших людей, схильність до анормативної поведінки, що виступають детермінантами саморадикалізації таких осіб та формування різних напрямків їхньої делінквентної активності.

Затакихумовкриміналізаціядепривованоїчастинимолодіжногосоціуму як наслідок його маргінального стану є вагомим чинником виникнення і розвитку екстремістських спільнот. Поряд із соціально-економічними причинами, зростання рівня криміногенності сучасної молоді провокується панівними у сучасному суспільстві вульгарно-матеріалістичними ціннісними орієнтирами. Досягнення високого рівня матеріального добробуту при ігноруванні високодуховних ідеалів через цілком об’єктивні причини є недосяжним для переважної більшості членів суспільства. Тим не менш, бажання перетворити свій маргінальний статус у більш суспільно значущий виключно через покращення свого майнового стану обумовлює легітимацію у свідомості депривованих індивідів нігілістичних, антиправових настанов. Створення ерзац-героїчного ореолу навколо представників кримінального світу через популяризацію у засобах масової інформації, романтизація їхнього образу у продуктах масової культури поступово призводить до формування лояльного ставлення до них з боку населення і трактування насильницьких методів як найбільш дієвих і ефективних. Як наслідок, відбувається інкорпорація цінностей кримінального світу до буденної культури. Вони стають вагомим склад-

ником внутрішнього змісту домінантних у суспільстві культурних норм і правил поведінки, а криміналізовані мовно-естетичні символи стають предметом побутового спілкування. Сленгові конструкції, запозичені із фразеологічного апарату кримінальної субкультури, активно циркулюють у буденному мовленні, вживаються у повідомленнях засобів масової інформації, використовуються політичними і державними діячами під час публічних виступів. Фактично, деякі кримінально-субкультурні семантеми набувають статусу офіційних визначень.

Можна сказати, що через масоване впровадження елементів кримінального світу до вітчизняної політичної культури відбувається своєрідна знаково-символічна делегітимація органів державної влади та управління. Діяльність їхніх посадових осіб асоціюється у масовій свідомості виключно із схильністю до вчинення протиправних дій, зокрема, корупції, застосування незаконних схем при розподілі об'єктів власності тощо. Закріплення за ними статусу морально занепалих осіб, а відповідно й дискредитація системи державної влади у цілому, стає своєрідним ідеологічним обґрунтуванням щодо можливостей застосування насильства як допустимого знаряддя задля відновлення порушених прав окремих індивідів або деяких соціальних груп. Тому підсилені соціально-економічними негараздами соціокультурні деформації обумовлюють появу у масовій молодіжній свідомості ціннісних орієнтирів, смисложиттєвою основою яких є конфлікт із правовими нормами задля підвищення значущості своєї ролі у суспільстві, досягнення високого рівня матеріального добробуту і влади. Кримінальна активність депривованих прошарків молоді внаслідок інформаційних впливів з боку ЗМІ і окремих суб'єктів політики здатна набувати політизованих екстремістських форм, де об'єктами ненависті стають іноземці, представники окремих релігійних громад тощо.

Серед соціокультурних чинників, які сприяють зростанню радикалістських настанов та екстремістських проявів у молодіжному середовищі України, варто відзначити вплив сучасної масової культури. Її експансія супроводжується поступовим витісненням цінностей національної духовної культури. Залучення і використання значних фінансових і матеріально-технологічних ресурсів дозволяє сучасній масовій культурі здійснювати неперервну фронтальну атаку на свідомість сучасної молоді. Її сурогатні продукти (художні фільми, серіали, музичні записи тощо), як правило, є малозмістовними і відзначаються своєю вкрай невисокою художньою цінністю, пропагуючи надмірний еротизм, жорстокість, насильство, цинізм.

Доводиться констатувати, що продукти сучасної масової культури негативно позначаються на процесах соціалізації молоді, формуючи у її свідомості виключно інфантильне, споживацьке ставлення до життя. Тиражування яскравих образів, які не знаходять свого вияву у реальному житті, сприяє формуванню у сучасної молоді завищених соціальних очікувань, що здебільшого мають матеріальний вимір, за відсутності реальних можливостей для їхнього задоволення. Спроби втілити пропаговані цінності і норми поведінки у реальному житті призводять до своєрідної деформації свідомості, негативно позначаючись на різних формах соціальної взаємодії молодого покоління. Маючи незначний життєвий досвід і намагаючись вибудовувати свою поведінкову лінію у відповідності до стереотипів, що випливають із навіюваних ЗМІ і соціальними мережами «образів» і продуктів масової культури, молодь вступає у конфронтацію із старшим поколінням, яке ще володіє певним «запасом міцності» у вигляді традицій і цінностей національної духовної культури. Бажання швидкого збагачення і включення до «гламурного» життя мають амбівалентні вияви. З одного боку, стрімка духовна деградація на тлі захоплення ідеєю швидкого збагачення обертається суттєвим зростанням протиправних діянь, скоєних із корисливих мотивів, а з іншого — усвідомлення неможливості досягнути пропагованих масовою культурою життєвих стандартів сприяє накопиченню соціальної невдоволеності, духовному і культурному відчуженню від суспільства та екзальтації у молодіжній свідомості соціально-протестних настанов, які знаходять своє відображення у різноманітних політизованих радикалістських доктринах.

Соціально-економічні і культурні контрасти, що проявляються в існуванні незначного прошарку надбагатих і переважної більшості осіб, які мають невисокий дохід, різниця в умовах праці, способах проведення дозвілля і відпочинку сприяє прискореному загостренню цієї протестності. Фрустраційний стан депривованої частини молоді знаходить свій вияв у різних формах соціального негативізму: від порушення дрібних норм моралі, поширення грубості і некультурності серед молоді до утворення вуличних злочинних банд, екстремістських спільнот, які свою протиправну діяльність обґрунтовують перекрученими та спотвореними ідеалами справедливості. Спорадичні спалахи насильства як прояви боротьби із матеріальними надмірностями та засиллям «гламуру» на тлі перманентних економічних катаклізмів, наслідки яких відчувають практично усі верстви населення України, не викликають значного громадського осуду і знаходять певне схвалення у суспільстві.

Каталізаторами соціокультурних протиріч, які провокують появу екстремістських настроїв, також є незвідність деяких соціокультурних норм окремих соціальних спільнот. У цьому контексті слушною видається думка російського дослідника Д. Гуськова, який зазначає, що «… смисли однієї культури не перекладаються повністю на мову іншої культури, що інколи трактується як несумісність різних культур і неможливість діалогу між ними» [5, с. 14]. У процесі взаємодії між ними через побоювання перед «чужим» і «незбагненним» відбувається несприйняття і відторгнення цих норм, що стає підставою для виникнення корозії відносин між різними соціальними спільнотами. Їхнє бажання зберегти свою соціокультурну неповторність обумовлює появу низки факторів, які провокують появу екстремізму, а саме: спроби консолідації людей у межах певної соціальної спільноти (етнічної, релігійної тощо), зростання рівня напруженості у сфері міжнаціональних і етноконфесійних відносин, поширення ксенофобії та різних форм нетерпимості до представників інших етногруп і релігійних громад. Відповідно, націоналістична міфологія та екзальтоване розуміння релігійності стають вагомими складниками різноманітних радикалістських доктрин.

Як наслідок, сьогодні правозахисні організації України фіксують зростання ксенофобських проявів на побутовому рівні і збільшення кількості насильницьких дій щодо іноземців. Наприклад, за результатами дослідження «Регіональна толерантність, ксенофобія та права людини в Україні у 2012 р», проведеного цією ж організацією, встановлено, що найбільша неприязнь з боку населення спостерігається до ромів, африканців, азіатів, арабів, кавказців [2]. Соціологи організації відзначають, що відносно цих груп в Україні сформована латентна ксенофобська настанова, тобто упереджене ставлення, що випливає з приналежності до представників певної етногрупи, незважаючи на їхнє реальне становище у суспільстві.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто відзначити, що поширення екстремістських тенденцій у сучасному молодіжному середовищі України обумовлюється впливом низки соціокультурних чинників. Суперечливий характер суспільних трансформацій обумовлює девальвацію і розпад ціннісно-нормативної системи, що негативно позначається на процесах соціалізації та адаптації молодого покоління, суттєво звужує рівень його інтегрованості до процесів, що відбуваються у суспільстві. Слабка контрольованість інформаційних потоків призводить до поширення деструктивних впливів на молодіжну свідомість, що спричинює поступове витіснення цінностей національної духовної культури та їхню

заміну примітивними ерзац-культурними зразками. Вульгарна матеріалізація духовного життя, становлення культу споживацтва сприяє укоріненню у молодіжному середовищі егоїзму, жорстокості, агресії, стрімкому знеціненню моральних цінностей, поширенню нігілістичних, антиправових настанов.

Зменшення можливостей для проведення змістовного дозвілля, тотальна комерціалізація спортивних, освітніх і культурних закладів на тлі прогресуючого економічного зубожіння населення обумовлює поширення серед молоді різноманітних девіантних і делінквентних тенденцій, що зумовлюють її маргіналізацію, відчуження і протиставлення суспільству.

Бажання досягти соціальних висот при ігноруванні необхідності набуття суспільно значущих знань і навичок, падіння важливості суспільно корисної праці у структурі ціннісних орієнтацій сучасної молоді та її матеріальна незабезпеченість призводить до кризи принципів толерантності, підвищення рівня агресивності депривованих прошарків молодіжного середовища, зростання екстремальності їхньої свідомості. Наслідками цих процесів є поступове формування образу «ворога», вагомими складниками якого є національні та етнокультурні відмінності. Боротьба з цим уявним ворогом набуває вияву агресивної ідеологізованої ксенофобії та різних форм нетерпимості, які реалізуються у різноманітних екстремістських практиках.

Зазначені вище обставини зумовлюють необхідність суттєвого удосконалення стратегій розвитку державної молодіжної політики в Україні у частині, що стосується забезпечення молоді належних умов для її соціального становлення і адаптації до суспільних процесів, домінування цінностей вітчизняної духовної культури, виховання принципів толерантності та взаємоповаги, що сприятиме нейтралізації агресивних, насильницьких проявів її маніфестації у суспільному житті та забезпечить реалізацію її конструктивних, творчих здібностей.

Як подальші напрями дослідження перспективними автор вважає розкриття особливостей впливу соціально-економічних чинників на процес ескалації політичного радикалізму та екстремізму у молодіжному середовищі України.

Список використаних джерел:

1. Амирокова Р. А. Политический экстремизм в современном политическом процессе России: автореф.

дисс. на соискание науч. степени канд. полит. наук: спец. 23.00.02 / Р. А. Амирокова. — Черкесск, 2006. — 28 с.

2. Аналітичний звіт за результатами дослідження «Регіональна толерантність, ксенофобія та права людини в Україні у 2012 р» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Недержавної громадської організації «Інститут прав людини і запобігання екстремізму та ксенофобії». — Режим доступу: http://www. ihrpex. org/upl/doc/zvit_jan_2013_58.doc.
3. Бааль Н. Б. Методы профилактики политического экстремизма молодежи / Н. Б. Бааль // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского — 2012 - № 1 (1). - С. 293–297.
4. Бокарев В. А. Рост ксенофобии и экстремистских настроений как следствие усиливающейся пассионарности современной молодежи [Электронный ресурс] // В. А. Бокарев // Теория и практика общественного развития. — 2012. - № 2. - Режим доступа: http://www. teoria-practica. ru/-2–2012/sociology/bokarev. pdf.
5. Гуськов Д. В. Экстремизм в культуре / Д. В. Гуськов // Человек в мире культуры. — 2012. - № 4. — С. 13–19.
6. Зубок Ю. А. Молодежный экстремизм: сущность и особенности проявления / Ю. А. Зубок, В. И. Чупров // Социологические исследования / СОЦИС. - 2008. - № 5. - С. 37 - 47.
7. Інформаційно-аналітична довідка Управління соціальних служб щодо діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі — центри) за деякими напрямками роботи за 2012 рік (відповідно до Протоколу апаратної наради № 3 від 11.03.2013) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. - Режим доступу: http://www. mlsp. gov. ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=149408&cat_id=138144.
8. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства молоді та спорту України. - Режим доступу: http://dsmsu. gov. ua/index/ua/material/7789.
9. Кубякин Е. О. Особенности воздействия массовой культуры на социализацию молодежи [Электронный ресурс] / Е. О. Кубякин // Общество: философия, история, культура. — 2011. — № 1–2. — Режим дост: http://dom-hors. ru/issue/fik/1–2011–1–2/kubyakin. pdf.
10. Молодь в умовах становлення незалежності України (1991–2011 роки): щоріч. доп. Президенту України, Верховній Раді

України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Державний інститут розвитку сімейної та молодіжної політики; [редкол.: О. В. Бєлишев (голова) та ін.]. — К., 2011. — 316 с.
11. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е. М. Лібанової. - К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. — 248 с.
12. Тимощук О. Підліткова злочинність. Як в Україні планують її побороти [Електронний ресурс] / О. Тимощук // Офіційний сайт Інформаційного агентства «ЛІГАБізнесІнформ». — Режим доступу: http://smi. liga. net/articles/2013–04–02/8945221-p_dl_tkova_zlochinn_st_yak_v_ukra_n_planuyut_poboroti. htm.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2013 р.

Васильчук Е. О. Влияние массовой культуры на рост радикалистских установок и экстремистских проявлений в молодежной среде Украины

Констатируется, что распространение экстремистских настроений в значительной мере обуславливается девальвацией и распадом ценностно-нормативной системы, что отрицательно сказывается на процессах социализации и адаптации молодого поколения, существенно сужает уровень его интегрированности в общественные процессы.
Ключевые слова: политический радикализм и экстремизм, молодежная среда, ценностно-нормативная система, механизмы социализации.

Vasylchuk E.O. The influence of popular culture on growth radicals guidelines and extremist manifestations in youth Ukraine.

It is noted that the spread of extremist sentiment can be explained by the devaluation and collapse of values and normative system, which affects the process of socialization and adaptation of the younger generation, significantly reduces the level of integration of the processes taking place in society.
Keywords: political radicalism and extremism, youth, value-normative system, mechanisms of socialization.

© Васильчук Є. О., 2014

УДК 327.8

Загребельний О. В.

Здобувач кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СИЛОВІ СПОСОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Розглядаються силові способи врегулювання воєнно-політичних конфліктів, чинники і умови для їх успішного вирішення.

Ключові слова: воєнно-політиний конфлікт, врегулювання воєнно-політичних конфліктів, способи врегулювання воєнно-політичних конфліктів, операції з «підтримки миру», операції з «примусу до миру».

Проблема віднайдення ефективних способів врегулювання конфліктів здавна привертала й нині привертає до себе увагу світової наукової думки через її величезне значення для людства. Ще в міфах, висловлюваннях істориків, концепціях філософів минулих століть, епох, містяться доволі грунтовні розробки щодо причин різноманітних конфліктів і шляхів їхнього подолання. У стародавніх греків, як свідчать життєписи Фукідіда, якщо одна з держав вступила у суперечку з іншою державою, то нехай конфлікт буде переданий на розгляд державі яку обидві визнають посередницею. Дану тезу підтверджує історія античності, адже багато народів за межами Римської імперії щоб уникнути війни на роль такого третейського судді у своїх конфліктах обирали Марка Антонія. Вже в Цицерона знаходимо роздуми про те, що «існують два способи розв'язання спорів: один — шляхом переговорів, другий — шляхом застосування сили; оскільки перший спосіб властивий людям, а другий тваринам, то слід вдаватися до другого лише в тому разі, коли не можна скористатися першим» [1, с. 236]. Не обминув цієї проблеми і Гуго Гроцій у своїй праці «Про право війни і миру», де одним зі способів запобігання війнам запропонував «шлях третейського суду», підкреслюючи, що ним, як правило, нехтують наймогутніші володарі, проте це найдостойніший шлях, на якому наполягають прибічники справедливості і миру. До того ж Г. Гроцій обгрунтував висновок про те, що війн можна уникати шляхом «конференції», тобто шляхом переговорів [2, с. 539, 546].

Сучасні дослідники засоби врегулюванню міжнародних конфліктів розподіляють на дві основні групи: політичні і воєнні. У міжнародній практиці їх прийнято називати цивільним і воєнним елементом [3, с. 172]. Поняття «політичні засоби» як рівноцінний замінник поняттю «цивільний елемент», на нашу думку, недоречно вживати в науковій літературі щоб не виникло термінологічної плутанини, адже в політології воєнні засоби розглядаються як особлива група політичних засобів зовнішньої політики [4]. Хоча політичні засоби охоплюють передусім сферу дипломатичних відносин і використовуються у формі переговорів, зустрічей, участі у міжнародних організаціях, тривалий час найважливішими політичними засобами, за допомогою яких держави реалізовували свої головні політичні інтереси, були публічні демонстрації нових видів зброї, концентрація збройних сил у прикордонних районах, провокації на кордонах, миротворчі операції під егідою ООН і таке інше.

Тільки під впливом згубних наслідків Другої Світової війни та з появою ядерної зброї у середовищі політиків провідних країн світу утвердилася думка про неприпустимість використання воєнної сили як засобу врегулювання міжнародних конфліктів, що знайшло своє відображення в Статуті ООН. Разом з тим сьогодні ми спостерігаємо унікальну ситуацію, коли воєнний елемент, активно опановує роль одного з головних важелів підтримки і зміцнення миру. Воєнний елемент являє собою сукупність засобів і форм примусу конфліктуючих сторін до збереження чи встановлення миру між ними з використанням спеціальних формувань, оснащених засобами збройної боротьби. Природа сили цивільного елементу в підтримці миру може мати дипломатичне, економічне, ідеологічне, науково-технічне, гуманітарне, міжнародно-правове вираження, тоді як природа сили воєнного елементу полягає в ефективності насильницького впливу на конфліктуючі сторони. Ефект примусу конфліктуючих сторонін до миру за допомогою воєнного елементу досягається нанесенням чи погрозою нанесення матеріальної шкоди, обмежуючи тим самим їхні матеріальні можливості для ведення збройної боротьби. Завдяки цьому, воєнний елемент здатний чинити найбільш відчутний вплив на конфліктуючі сторони [4]. Але величезний недолік воєнного елемента в підтримці миру полягає в тому, що його використання пов'язане з великими матеріальними витратами, людськими втратами, а також не збігається з ідеалами гуманізму і тому постійно потребує виправдання своєї миротворчої місії, «ос. вячення» її вищими найбільш авторитетними міжнародними організаціями.

Переваги і недоліки воєнного елемента породжують два протилежних погляди на його роль в підтримці миру. Прихильники так званого «традиційного» підходу вважають, що тільки воєнний елемент є найкращим гарантом встановлення і збереження миру, найбільш радикальним засобом врегулювання воєнних конфліктів. А прихильники протилежної точки зору, навпаки, схильні вважати неприпустимим використання воєнного елементу у вирішенні міжнародних суперечок і конфліктів. Усі без винятку питання, пов'язані з встановленням миру, повинні, на їхню думку, вирішуватися тільки за допомогою цивільного елементу [4].

Оскільки врегулювання конфлікту з погляду теорії управління являє собою процес цілеспрямованого впливу на протиборчі сторони з метою досягнення продуктивно погодженого результату, то такий керуючий вплив може виражатися як у погрозі, так і в стимулюванні, заохоченні. Головне у врегулюванні конфлікту — досягти оптимального поєднання у використанні воєнного і цивільного елементу. Звідси, важливо правильно вибрати засоби врегулювання конфлікту. Дані засоби ефективні лише тоді, коли вони дозволяють найбільшою мірою реалізувати достоїнства як воєнного так і цивільного елементу, чи коли недоліки одного елементу перекриваються достоїнствами іншого. Виходячи з природи воєнного і цивільного елементу можна виділити два види засобів врегулювання міжнародних конфліктів, перші з яких грунтується на погрозі (силові), а другі — на заохоченні (несилові).

У даній статті ми детальніше зупинемось саме на силових способах врегулювання воєнно-політиних конфліктів. Серед найбільш важливих силових способів врегулювання, що базуються на примусі, погрозі силою або спрямовані на створення балансу сил, при цьому не відносяться до воєнного елементу, і застосовуються у сфері дії політико-правових норм, можуть бути: дипломатичний тиск, політична ізоляція, судовий розгляд, санкції тощо [4]. Спочатку, розглянемо санкції, які можуть застосовуватися в економічній, фінансовій і воєнній сфері. У 1993 — 1994 роках залишалися в силі обов'язкові санкції, що здійснювалися, переважно, у формі ембарго на постачання зброї і нафти, які були введені Радою Безпеки стосовно Іраку, Лівії, Югославії, Боснії і Герцеговини. Щодо Гаїті, то санкції також здійснювалися у формі ембарго на постачання зброї і нафти, а також заморожування закордонних активів уряду.

Хоча санкції, й відіграють важливе значення у врегулюванні конфлікту, проте вони завдають шкоди не тільки урядам, проти яких спрямовані, а й ні в чому не винним людям, населенню певної країни,

яке в результаті лише й страждає від дій даних санкцій. Окрім того, вплив санкцій відчувається не миттєво, а поступово. Зазвичай, санкції застосовуються проти агресора. Санкції дозволяють розвиненим економічно країнам тиснути на учасників конфлікту, примушуючи їх до миру на умовах схвалених світовим співтовариством.

«Труднощі, пов'язані з врегулюванням конфлікту в Боснії, багато в чому визначаються дисбалансом сил між боснійськими хорватами, боснійськими мусульманами і боснійськими сербами. Ембарго, введене одночасно стосовно всіх конфліктуючих сторін при початковій перевазі в силі сербів, навряд чи може призвести до конструктивного результату у врегулюванні даного конфлікту. Тому для більш кардинальної зміни балансу сил підтримка і санкції застосовуються одночасно» [5, с. 327].

До засобів врегулювання, які можуть застосовуватися, коли протиріччя вже явно загрожує перерости в міжнародний збройний конфлікт, можна віднести демонстрацію військової сили, рішучості її застосування, превентивне розміщення військових контингентів. Після того, як всі превентивні заходи виявляються вичерпаними, і він перейшов у форму збройного протиборства, настає час для використання арсеналу миротворчості з метою припинення бойових дій і досягнення перемир'я. Слід зазначити, що останнім часом відбувається термінологічна плутанина в змісті понять «підтримка миру», «миротворчість», «примус до миру» [5, с. 64]. Іноді «миротворчість» вживається в широкому сенсі слова. Тоді під «миротворчістю» розуміють весь комплекс заходів, спрямований на врегулювання конфлікту, що включає превентивну дипломатію, операції з підтримки миру, постконфліктне врегулювання й роззброювання. У вузькому сенсі миротворчість тлумачать як конкретний вид операцій з підтримки миру, що має на меті військову підтримку дипломатичних зусиль і превентивне розміщення військ [6, с. 98]. Тому виникає необхідність розробити більш чітке визначення усіх вищевказаних термінів, ґрунтуючись на логіці процесу врегулювання конфлікту й аналізі миротворчих концепцій ООН.

У доповіді Бутроса Галі Б. «Порядок денний для миру» миротворчість визначено як «дії, спрямовані на те, щоб схилити ворогуючі сторони до угоди, головним чином за допомогою таких мирних засобів, які передбачені в Главі VII Статуту ООН» [7, с. 3]. Окремо виділяється підтримка миру як забезпечення присутності ООН у даному конкретному районі, що, як правило, пов'язане з розгортанням військового, поліцейського або цивільного персоналу ООН [7, с. 13]. Наступним етапом у процесі формування підтримки миру в рамках ООН стала допо-

відь, зроблена Б. Галі з нагоди 50-річчя Організації Об'єднаних Націй. Цей документ увійшов в історію під назвою «Доповнення до Порядку денного для миру». У цьому документі найбільш важливими інструментами з підтримки миру й безпеки оголошені превентивна дипломатія, миротворчість, підтримка миру, будівництво миру, роззброєння, санкції і примус до миру [8, с. 95]. При цьому зазначається, що перші три види діяльності можуть проводитися тільки за згодою сторін, залучених в конфлікт. Санкції й примус до миру вже не вимагають згоди безпосередніх учасників колізії [8, с. 95]. І якраз починаючи з кінця 40-х років минулого століття, а особливо в останні десятиліття вагому роль відіграє використання воєнного елементу. Миротворчі операції, здійснення яких передбачає використання збройних сил, тісно пов'язані з гострою і важливою проблем — допустимості застосування воєнної сили у відносинах між державами. Сучасне міжнародне право встановлює обов'язкові для всіх держав загальновизнані принципи й норми щодо використання збройних сил під час міждержавних і внутрішньодержавних збройних конфліктів.

Терміна «миротворчі операції» в Статуті ООН немає. Термін «операції з підтримки миру» з'явився після участі ООН у Суецькій кризі в 1956 році. Яка ж правова база для проведення таких операцій і як вони співвідносяться із загальними принципами міжнародного права щодо застосування військової сили

Статут ООН заборонив застосування військової сили у відносинах між державами, визнавши тим самим незаконним її використання як засобу здійснення зовнішньої політики й міжнародних суперечок. Загалом заборонивши застосування військової сили, Статут ООН визначив виключні випадки, у яких вона може використовуватися. По-перше, державою при здійсненні права на самооборону. По-друге, за рішенням Ради Безпеки ООН проти держави, що здійснила агресію, що порушила мир або створює загрозу миру (стаття 39 Статуту). Проте, з міжнародно-правової точки зору, миротворчі операції не підпадають під право на самооборону. Застосовуючи військову силу проти держави-агресора, держави, що порушила мир або створює загрозу миру, ООН практично веде воєнні операції проти такої держави. За таких умов суб'єкт миротворчих операцій фактично перетворюється на прямого учасника міжнародного збройного конфлікту [9].

Поряд із застосуванням військової сили Рада Безпеки наділена правом застосувати й інші санкції: економічна блокада, розрив дипломатичних відносин і інші заходи (стаття 41 Статуту). Всі ці заходи

іменуються примусовими діями ООН. Члени ООН зобов'язані виконати рішення Ради Безпеки щодо застосування таких заходів і брати участь у них «...залежно від того, як це визначить Рада Безпеки» (статті 25 і 48 Статуту) [9]. Що створює загрозу миру або є його порушенням, визначає сама Рада Безпеки. Так, наприклад, в 1993 році Рада визнала, що акти міжнародного тероризму створюють загрозу миру, і прийняла економічні санкції проти Лівії (резолюція № 883 від 11 листопада 1993 року). Установлені Статутом ООН правила застосування примусових заходів стосуються підтримки миру між державами. Вони не поширюються на збройні конфлікти, що відбуваються в межах держави — учасниками яких виступають різні соціальні спільності, політичні, економічні, кримінальні організації (неміжнародні збройні конфлікти). Відносини держави із державою, на території якої відбувається збройний конфлікт, і його учасниками регламентуються іншими нормами міжнародного права. Вони передбачають, що уряд країни, де відбувається збройний конфлікт, має право захищати національну єдність і територіальну цілісність держави. На його прохання інші держави мають право надавати йому допомогу, у тому числі військову (законна інтервенція). Наприклад, спрямування індійських військ у Шрі-Ланку під час загострення боротьби з тамільськими збройними формуваннями в країні.

Що стосується антиурядових збройних угруповань, то інші держави не повинні надавати їм допомогу. Разом з тим держави мають право визнавати ці угруповання як воюючу сторону, національно-визвольний рух, звичайно, якщо вони при цьому відповідають певним критеріям (здійснюють контроль над певною територією країни, мають централізовані організаційні структури, дотримуються права збройних конфліктів). Це є початком їхнього визнання як суб'єктів міжнародного права, що відкриває можливість надавати їм допомогу. Такий процес активно проходив під час боротьби колоній за визволення, у тому числі після другої світової війни. Країни, що підтримували національно-визвольні рухи, виходили з цих міжнародно-правових норм.

ООН створювалася як організація, що не втручається у внутрішні збройні конфлікти. У її Статуті було записано (стаття 2 пункт 7), що ООН не втручається «...у справи, що входять у внутрішню компетенцію» держави. Однак було відзначено, що цей принцип «...не зачіпає застосування примусових заходів на підставі глави VII Статуту» [9] (а в ній визначається, які примусові дії може вживати Рада Безпеки ООН у випадку загрози миру, порушення миру й актів агресії), що може інтерпретуватися для обґрунтування права ООН втручатися у вну-

трішні збройні конфлікти. Цим шляхом і пішла надалі Рада Безпеки ООН. У період «холодної війни», США й інші західні країни, що мали до 60–70-х років більшість у Генеральній асамблеї ООН, активно домагалися, і не без успіху, того, щоб рішення про застосування примусових дій ООН приймалися не тільки Радою Безпеки, але й Генеральною асамблеєю, що суперечило Статуту ООН. Відповідно до Статуту Генасамблея може тільки обговорювати такі питання й давати рекомендації Раді Безпеки, причому в тих випадках, коли він не виконує свої функції. Але Генасамблея не має права ухвалювати рішення щодо застосування примусових дій (статті 11 і 12 Статуту). В 1950 році на V сесії Генеральної асамблеї ООН західні країни домоглися прийняття резолюції 377 (V) під назвою «Єдність на користь миру» для того, щоб обходити Раду Безпеки при прийнятті рішень про використання примусових заходів від імені ООН. Рішення про спрямування Надзвичайних військових сил у Єгипет — перша операція ООН з підтримки миру з використанням військ, було прийнято в 1956 році не Радою Безпеки, а Генеральною асамблеєю ООН. 20 липня 1962 року Міжнародний Суд ООН виніс консультативний висновок на користь позиції західних країн у зв'язку з операціями ООН у Єгипті й Конго.

В останні роки також з'явилася доктрина, так званої, «гуманітарної інтервенції», у якій говориться про право світового співтовариства на втручання у внутрішні справи держав не тільки для підтримки міжнародного миру й безпеки, але й з »гуманітарних причин». Наявність гуманітарного виміру було визнано РБ ООН у конфліктах у Боснії, Сомалі, Руанді, на Гаїті й ін. В той же час ряд західних країн уже не раз ухвалювали рішення щодо застосування військової сили в однобічному порядку, в обхід РБ ООН з гуманітарних міркувань (операції в Іраку в січні-лютому 1998 р. і на території СФРЮ в березні-червні 1999 р., остання війна в Іраку). У зв'язку з цим виникає безліч запитань. Що таке «гуманітарна катастрофа»

Скільки тисяч або мільйонів чоловік повинні бути вбиті, вигнані, позбавлені даху, медичної допомоги й т. д., для того щоб кваліфікувати ситуацію як таку, що дає підстави для втручання

Хто має приймати рішення

Як гарантувати, що «втручання з гуманітарних причин» не буде використане лише як прикриття корисливих воєнно-політичних або інших негуманітарних інтересів держав, які це втручання здійснюють

Як виключити випадки, коли «втручання з гуманітарних причин» супроводжується загибеллю цивільного населення країни, проти якої відбувається втручання

Крім того, очевидно, що сьогодні не може бути забезпечене універсальне об'єктивне неупереджене застосування принципу «втручання з гуманітарних причин». По-перше, ніхто не ризикне втручатися в справи ядерних держав навіть у тому випадку, якщо буде встановлена наявність у них «гуманітарних катастроф». По-друге, порушення прав людини ще має місце в такій великій кількості держав, що світове співтовариство й провідні країни не зможуть втручатися в кожному випадку. А при відсутності універсальності, природно, виникає питання: чому втручаються в справи однієї, а не втручаються в справи іншої держави

Наприклад, у справи Сербії, що переслідує косовських албанців, а не Туреччини, яка проводить в основному таку ж політику стосовно курдів. Прихильники «втручання з гуманітарних причин» визнають обґрунтованість цих сумнівів, але стверджують, що світове співтовариство досягло такого ступеня єдності й моральної зрілості, що не може більше миритися з геноцидом і масовими порушеннями основних прав людини [10, с. 21].

Отже, доктрина «гуманітарної інтервенції» породжує багато питань і сумнівів. Однак ясно, що міжнародне співтовариство не може ігнорувати ситуації, коли існують всі ознаки гуманітарної катастрофи й повинне, але не в порядку однобічного втручання, вживати заходів з нормалізації обстановки з санкції РБ ООН. Причому, щоб уникнути необхідності силового втручання, акцент варто було б робити на превентивні дії.

Що ж до миротворчих операцій, то в останні роки вони, зазвичай, описуються за розробленими західними експертами такими поширеними поняттями як операції з «підтримки миру» (Peacekeeping) і «примусу до миру» (Peaceenforcement) [6, с. 85]. Але при цьому на практиці зміст цих процесів, які віддзеркалюють ці поняття набагато складніший ніж їх теоретичне визначення. В чому сутнісна різниця між операціями з «підтримки миру» і «примусу до миру»

В одному випадку воєнні сили стріляють, а в іншому патрулюють. Це звичайно гранично спрощене, але достатньо реальне уявлення. Але головне, що це взагалі досить різні операції, при яких переслідуються різні цілі, застосовуються різні комбінації засобів, різні системи озброєнь, різне тилове забезпечення, навіть для їх підкріплення використовуються відмінні пропагандистсько-психологічні методики та й загалом проводитися вони повинні на різних фазах конфлікту. Примус

до миру — це самий радикальний спосіб врегулювання конфлікту, тому що припускає безпосередню участь у бойових діях миротворчих сил. У цьому випадку миротворчі сили змушені діяти за законами війни, що порушує принципи їхнього використання в миротворчих операціях, таких як довіра і нейтралітет. Тому головною умовою для проведення «примусових» акцій із залученням воєнних сил є прийняття відповідної резолюції Ради Безпеки ООН, у якій би чітко визначалися мета подібного акту і вказувалися рамки й умови проведення бойової операції. В іншому випадку життя особистого складу воєнних контингентів миротворчих сил виявиться під загрозою, а репутації ООН буде нанесений серйозний збиток, як це відбулося після захоплення миротворців боснійськими сербами [5, с. 339]. Примусове встановлення миру за допомогою військової сили на стадії ескалації конфлікту зазвичай використовується для відновлення порушеного суверенітету держави. Таким було застосування сили проти Іраку з метою звільнення Кувейту. Іншою ситуацією може бути проведення бойових операцій воєнних сил ООН з метою захисту жертв агресії чи в інтересах самооборони, як це було в Боснії. Кінцевим завданням примусу до миру є угода про припинення вогню, що досягається за допомогою двосторонніх, тристоронніх і багатосторонніх переговорів, після чого починається підтримка миру [5, с. 339–340].

Підтримка миру — це спосіб врегулювання, що повинен використовуватися після досягнення перемир'я і передбачає сукупність дій, спрямованих на остаточне врегулювання конфлікту за допомогою цивільного елементу. Головне призначення військової сили в цей період — забезпечення режиму перемир'я у відносинах між протиборчими сторонами. Для вирішення цих завдань створюються спеціальні контингенти миротворчих сил, що діють у чіткій відповідності з критеріями і принципами підтримки миру.

У ході спеціальних операцій з підтримки миру воєнні контингенти виконують наступні заходи: спостереження за воюючими сторонами і їх роз'єднання вздовж встановленого кордону і демаркаційних ліній; створення буферних зон, демілітаризованих зон і зон безпеки, здійснення контролю в них, заборона польотів у регіоні конфлікту [5, с. 341].

Ліквідація матеріальних основ конфлікту досягається миротворчими силами шляхом роззброювання і розпуску протилежних воєнних угруповань. В останні роки, як зазначає Р. Рейдер, ООН значно розширила характер воєнних операцій з підтримки миру, включивши в них охорону доставки гуманітарної допомоги і захист біженців [11, с. 75].

Що стосується бойових дій воєнних контингентів, що класифікуються як «примусове встановлення миру», то вони застосовуються у випадках: а) самооборони; б) примусового роззброювання воєнних формувань; в) порушення тією чи іншою стороною угоди й умов перемир'я чи режиму зон безпеки; г) боротьби з незаконними воєнними формуваннями й іншими злочинними угрупованнями, що створюють загрозу безпеки; д) оборони конвоїв з гуманітарною допомогою, зон безпеки, офіційно взятих ООН під свій захист. Бойові дії воєнного контингенту в цей період спрямовані, головним чином, на те, щоб поставити під контроль локальні спалахи воєнного протиборства. Відновлення порядку й умов мирного життя в зоні конфлікту здійснюється правоохоронними діями поліції і цивільного персоналу миротворчих місій. При цьому проводяться заходи щодо розмінування і відновлення комунікацій життєзабезпечення [5, с. 342].

Проте з огляду на досвід Косово і Македонії можна дійти висновку, що знайти співвідношення між Peacekeeping і Peaceenforcement, як у політичному, так і воєнному аспектах залишається все ще одним з пріоритетних завдань, яке виноситься на порядок денний всіх зацікавлених країн. Причому особливо важливо щоб було знайдене певне універсальне розуміння цієї проблеми, адже без нього не може бути і взаємоприйнятного вирішення багатьох «заморожених» все ще не остаточно врегульованих конфліктів.

Варто також відзначити, що операції з примусу до миру, запобігаючи воєнним конфліктам, породжують нові види загроз: дестабілізацію сусідніх регіонів, потоки біженців, фінансово-економічні втрати, нейтралізація яких уже неможлива суто за допомогою воєнного елементу.

Але, незважаючи на всі складнощі й колізії, які виникають у ході миротворчих операцій, вони залишаються на сьогоднішній день основними засобами врегулювання міжнародних воєнних конфліктів.

При всій радикальності воєнного елементу необхідно відзначити, що однобічне застосування військової сили, навіть якщо воно проводиться вдало, загалом не вирішує проблему врегулювання. У кращому випадку воно створює лише передумови для цієї мети. Головна роль у закріпленні миру в регіоні приділяється політико-дипломатичним заходам. Зацікавлені сторони шляхом багатосторонніх консультацій розробляють і приймають плани мирного врегулювання конфлікту, післявоєнного територіально-державного устрою регіону і встановлення нової системи політичних відносин між конфліктуючими сторонами. При цьому використовуються не тільки переговори, але й інші

міжнародно-правові механізми. Логічним завершенням такого процесу є договір про мир, що закріплює правовий статус протиборчих сторін, що склався в результаті врегулювання конфлікту.

Однак на цьому процес врегулювання не закінчується, адже остаточне врегулювання конфлікту можливо тільки завдяки постконфліктному будівництву, коли грунтовно розробляються правові основи й створюються державні й економічні структури майбутнього співжиття. Дослідження даної проблематики є перспективним для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів / Марк Тулій Цицерон. — К., 1998. — 536 с.
2. Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций: В 3 кн. — М., 1994. — Кн. 2. — 579 с.
3. Grove E. UN Armed Forces and The Military Staff Committee. / E. Grove. — A Look Back, International Security, — Cambridge, MA, Spring 1993, Vol. 17, No 4. — P. 172–182.
4. Батрименко О. В. Способи врегулювання воєнно-політичних конфліктів сучасності / О. В. Батрименко // Вісн. Київ. ун-ту. Серія: Філософія. Політологія. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. — Вип. 76. — С. 43–47.
5. Перепелица Г. Военно-политический конфликт: сущность, прогнозирование, урегулирования / Г. Перепелиця: Дис. докт. полит. наук. — Киев, 1994. — 290 с.
6. Peacemaking and Peacekeeping for the New Century / Ed, by O.A. Otunnu, M.W. Doyle. — N.Y., 1998. — P. 233.
7. Бутрос Гали Б. Повестка дня для мира / Б. Бутрос Гали. — ООН.-Нью-Йорк, 1992. — 127 с.
8. Supplement to An Agenda for Peace/ Position Paper of the Sekretary — General on the Occasion of the Fiftieth Anniversary of the United Nations // SIPRI Yearbook, Oxford University Press. P. 91–100; UN documents A 50/60 (S/1995/1). 3 Jan. 1995.
9. Устав ООН [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www. un. org/russian/documen/basicdoc/charter. htm.
10. Кулагин В. М. Международные отношения на пороге XXI века / В. М. Кулагин // Международная жизнь. — 1999. — № 7. — С. 19–27.

11. Рейдер Р. Операции по поддержанию мира — военные аспекты межнацыонального подхода / Р. Рейдер // Военная мысль. — 1994. — № 2. — С. 73–79.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2013 р.

Загребельный О. В. Силовые способы урегулирования военно-политических конфликтов

Рассматриваются силовые способы урегулирования военно-политических конфликтов, факторы и условия для их успешного решения.

Ключевые слова: военно-политический конфликт, война, урегулирование конфликтов, способы урегулирования конфликтов, силовые способы урегулирования конфликтов, операции по «поддержанию мира», операции по «принуждению к миру».

Zagrebelnyi OV Power ways to deal with the military-political conflicts

In the article the power methods of settlement of military-political conflicts, factors and terms, are examined for their successful decision. Historical experience and scientific researches of this problem is analysed

Key words: military-political conflict, war, settlement of conflicts, methods of settlement of conflicts, power methods of settlement of conflicts, peacekeeping, peaceenforcement.

© Загребельный О. В., 2014

УДК 325

Свиридов К.

Здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ЧИННИКИ ТА ПРИНЦИПИ

Аналізується політична активність української молоді та студентів, чинники та принципи її організації та здійснення. Автор стверджує, що в проявах політичної активності сучасна молодь більш готова до протестних дій, ніж до конструктивних; конфліктною зоною активності є розрив між цінністю та їх доступністю.

Ключові поняття: людина, суспільство, молодь, політика, цінності, культура, політична активність, виховання.

Соціально-економічні та політичні трансформації, що спостерігалися в суспільстві протягом останніх двадцяти двох років, внесли суттєві корективи в життєві орієнтації молоді, в її поведінку. На відміну від попередніх, нинішнє покоління молоді є більш індивідуалістичним. Сучасні молоді люди є більш самостійними в прийнятті рішень, вони намагаються бути незалежними і значно більше покладаються на свої власні сили. Суттєво зросли потреби молоді, якісно змінилися її уявлення про гідний рівень та якість життя.

Сучасна політична участь молоді має низку особливостей: вона розгортається в нових історичних умовах, нерідко ініціюється політичними партіями або державними та регіональними владними структурами, йде багато в чому по лінії запозичення зарубіжних демократичних форм, має низький рівень представництва молоді в структурах законодавчої, виконавчої та судової влади, характеризується слабкістю молодіжного руху, розмитістю політичних інтересів, відсутністю сильної державної молодіжної політики, що стимулює прояв політичних інтересів, низьким рівнем політичної культури, амбіційністю молодіжних політичних лідерів та відсутністю у багатьох з них харизми, недостатнім досвідом політичної участі, відсутністю консолідуючої ідеї, підпорядкованістю владним структурам, низьким рівнем матеріального забезпечення.

Перехід від тоталітаризму до плюралістичної демократії, розвиток ринкових відносин, трансформація соціальних структур суспільства,

посилення процесів соціальної диференціації, створюють основу для втілення в життя цінностей та принципів політичного плюралізму. Це знаходить відображення у виникненні в середовищі молоді широкого спектру найрізноманітніших громадсько-політичних рухів, організацій, об'єднань та неформальних ініціатив.

Разом з тим наростаюча атомізація українського суспільства та посилення соціальної аномії призвели в середовищі молоді до цілого ряду негативних наслідків, пов'язаних з розмиванням базових ціннісних установок, поширенням соціально деструктивних явищ тощо. Як наслідок, потужний потенціал української молоді використовується суспільством та державою не повною мірою.

Реалізація політичного курсу української влади на проведення системних реформ потребує посилення уваги до оптимізації державної молодіжної політики, спрямованої на створення сприятливих умов для розвитку молодіжного сегменту громадянського суспільства, його взаємодії з владними структурами у контексті проведення модернізації країни.

Змінилася якість активності молоді, а також сам механізм взаємодії молодих людей з партійними структурами. Українські політичні партії всіх ідеологічних напрямків останнім часом звертають пильну увагу на молодих активістів. Перетворення цього явища на стійкий та значущий процес передбачає обумовлену поведінку політичних партій стосовно молодіжної політики як однієї з першорядних стратегічних питань, розробку та реалізацію цілого комплексу політичних молодіжних технологій. Спрямувати політичну активність молоді в позитивне, а не в руйнівне русло, організувати органічне входження молоді в політику — завдання, що стоїть сьогодні перед українськими політичними партіями.

На сучасному етапі до роботи з молоддю активно залучаються політичні партії. Як зазначають аналітики, нині українські партії основну увагу відводять роботі в декількох напрямках: беруть участь в організації та проведенні політичних проектів, пов'язаних з підвищенням рівня політичної культури молоді за допомогою програм «соціалізації молоді», на зразок постпіонерського скаутингу; організовують політичні курси та семінари для молоді, проводять ділові ігри («дитячі вибори», «молодіжний парламент»). У рамках цих же проектів у вишах виникають «неополітичні» студентські організації. Політичні флешмоби та інші публічні акції активно входять до «дорослого» партійного репертуару. Мета цих проектів двояка: по-перше, викликати в молодих людей інтерес

до політики, по-друге, сформувати в них основи політичної ідентичності; спонукати їх до свідомої участі в політичному та партійному житті; створюють умови для залучення молоді до виборчого процесу, зокрема включаючи до виборчих списків кандидатів; створюють власні молодіжні організації чи взаємодіють з наявними.

Разом з тим, сама політична активність молоді, особливо, студентства має чималий ресурс для свого розвитку. По-перше, студентство складає найбільш організовану групу молоді, по-друге, українське студентство може використати (і використовує) досвід своїх «побратимів» — студентів інших країн. По-третє, активність молоді в цілому викликає дедалі сильніше суспільне визнання і поповнюється новими елементами в умовах суспільно-політичних процесів, які проходять в Україні.

Вченими була розроблена класифікація моделей політичної активності студентської молоді, яка побудована за критерієм «мотив — значущість — прояв» і зосереджує основну увагу на суб'єктивних характеристиках явища політичної активності, до яких відносимо мотиваційні (сукупність мотивів, що керують поведінкою молодої людини та сприяють її залученню до політики), ціннісно-орієнтаційні (набір актуальних цінностей та ціннісних орієнтацій молоді в даному суспільстві, що інтеріоризовані особистістю, а також специфічних особистісних цінностей молодої людини), цілеорієнтовані (особисті цілі, на досягнення яких спрямована діяльність індивіда).

На основі даних мотивів виділяють сім моделей «політично активної студентської молоді»:

1) «Конформісти» — цей тип людей, в основному, не цікавиться політикою. Вони несвідомо втягуються в політичні процеси завдяки впливу зовнішніх факторів, оточення. До цього типу відносимо: молодих людей, що проживають на території, де загальний рівень політичної активності населення є високим, і вони, в силу власної конформності, підкоряючись традиції, вступають в політику; молодь, яка розпочинає політичну діяльність під впливом друзів, знайомих, а частіше — родичів, які є активними в політиці. Цими людьми керують традиційні мотиви, небажання відрізнятись від основної маси, прагнення догодити близьким, наслідувати поведінку інших.

2) «Прагматики» — цій моделі притаманна дещо вища ступінь зацікавленості політикою, проте не як сферою діяльності, а як інструментом. Для них політика не є ціллю, а лише засобом її досягнення, задоволення власних потреб та інтересів. Цей тип політичної людини доволі поширений в наш час. Участь в політиці,

в основному, ситуативна — в періоди, коли зростає можливість отримати певну винагороду за власну діяльність. А оскільки політика, певною мірою, виступає в якості оплачуваної праці, то для даного типу людей політична активність — це просто спосіб заробити гроші. Вони, зазвичай, є членами численних політичних партій, які користуються підтримкою вагомих бізнесових структур. Часто ідеологія партії є прямо протилежною особистим переконанням особи.

3) «Учні» — в молодих людей даного типу переважають пізнавальні мотиви. Для них участь в політиці — можливість здобути певні знання, навички, задовольнити цікавість, отримати стійке уявлення про світ. Для «учня» характерні дитяча допитливість, прагнення все побачити в дії. Часто здобуті знання не лише дають людині уявлення про особливості функціонування політичної системи, а й піднімають її в очах однолітків, менш обізнаних в даних питаннях. Молодь, як активну соціальну групу політика цікавить як щось потаємне, невідоме, а динамізм політичних подій змушує бути включеним та здобувати новий досвід

4) «Гравці» — людина, яку цікавить та приваблює політика сама по собі, власне як сфера діяльності. Цей тип людей сприймає політику як захоплюючу гру, в якій можна виступати не лише спостерігачем, а й учасником. Для них перемога не основне (проте й не останнє), головне — процес. Політичні перипетії, тертя, скандали сприймаються такими людьми як театральне дійство, яке спонукає аналізувати поведінку акторів, наслідувати її, приміряючи на себе їхні ролі. Участь в політичному житті в даному випадку не особливо залежить від зовнішніх чинників, стимулів та винагород, а забезпечує можливість займатися цікавою справою, само реалізуватися. Іноді така активність переростає в професійну діяльність.

5) «Диктатори» — люди цього типу доволі егоцентричні, владолюбні, прагнуть визнання й поваги з боку оточуючих. Політика для них виступає засобом підвищення власного статусу, здобуття додаткових важелів впливу, влади над іншими. Часто це супроводжується бажанням відчути свою перевагу над оточуючими, навіть через їх приниження. Можливою причиною такої поведінки є комплекс меншовартості, але лише в крайніх його проявах, адже прагнення отримати владу над людьми в певній мірі притаманне більшості людей, як один з найдавніших мотивів людської діяльності. Якщо потреба у владі задовольняється, ці люди проявляють себе авторитарними лідерами, вимагаючи повної підконтрольності підлеглих.

6) «Ідеологи» — тип людей, які є переконаними прихильниками певної ідеології. Внутрішнє відчуття приналежності до певної течії, політичного напрямку не дозволяє їм залишатись осторонь від політики. Вони прагнуть відчути єдність з людьми таких самих переконань, об'єднати зусилля для досягнення спільної мети. Для них характерне співпадіння внутрішніх переконань, цінностей, ідеалів з цінностями, принципами та постулатами партії. Саме така відданість характерна для молоді, схильної ідеалізувати. Проте має місце деяка вузькість світогляду, некритичність мислення. Діяльність в політичному житті буде продовжуватися доти, доки не настане розчарування у власних ідеалах чи носіях цих переконань.

7) «Місіонери» — цей тип людей характеризується притаманною для попередньої моделі вірою в ідеали, але значно загостренішою. Ця віра підсилюється переконанням у власній «обраності» для здійснення вищого покликання. Люди цього типу розуміють недосконалість світу і прагнуть його змінити на краще. Юнацький максималізм — характерна риса «місіонера», поряд з наполегливістю та відданістю. Як правило, мотиви, що керують такими людьми, пов'язані з бажанням перетворити світ. Тому вони налаштовані на професійну політичну діяльність, важко йдуть на компроміс, проте здатні залучати на свій бік маси, часто володіють сильною особистою харизмом [1, с. 14–17].

Зазначені типи є ідеальними, що у житті зустрічається не часто, але саме для поведінки молоді типовим є максимальне наближення до певного типу. Так, вчені констатували той факт, що у 2004 році переважна більшість студентів дотримувалася «позитивних» моделей політичної активності, серед яких найбільш поширеними були «учень», «ідеолог» та «місіонер», були звичайно й інші моделі політичної активності, найбільш поширеною серед яких були «прагматики», які працювали на всі політичні сили незалежно від їх ідеологічних програм, проте їх кількість у порівнянні з попередніми моделями була значно меншою.

Проте уже напередодні президентських виборів 2010 року переважна більшість представників студентської молоді є «прагматиками», які ладні відстоювати інтереси будь-якої політичної сили за належну матеріальну винагороду. «Учні», отримавши гіркий урок, набули гіркого досвіду участі у політичній кампанії, яка закінчилася цілковитим зруйнуванням гасел та ідеалів, які так гарно звучати з вуст політиків, «ідеалісти» та «місіонери», сім'ї яких часто розлучалися через політичні розбіжності, відчувають себе зрадженими і вважають ганебним говорити

про те, що вони «були на Майдані» й вірили політикам, які їх жорстоко обманули, інертно відносяться до будь-яких обіцянок політиків, адже впевнені, що все одно дотримані вони не будуть.

Може саме тому майже 30 % українських студентів (за даними Державного інституту розвитку сім'ї та молоді) планують назавжди залишити Україну після навчання, а ще 25 % хотіли б поїхати на заробітки за кордон [2], хоча ці прагнення зумовлені не стільки відсутністю патріотичних почуттів, скільки неможливістю повною мірою реалізувати свій потенціал і мати достатній рівень матеріального благополуччя на Батьківщині.

Результати соціологічних досліджень дають підстави стверджувати, що в молодіжному середовищі поступово поширюються політичний нігілізм та ідеологічна невизначеність. На сьогодні близько 30 % молоді заявляє, що політичне життя країни їх не цікавить (зацікавлених ним виявилося 8 %). Переважна ж більшість (64 %) звертає увагу на події суспільно-політичного життя час від часу. Традиційно низьким залишається залучення молодих людей віком 18–35 років до участі в діяльності громадсько-політичних організацій: за даними моніторингу Інституту соціології НАН України, частка молоді, яка не належить до жодної з них, становить 83 %. Низька зацікавленість політикою позначається на виборі між орієнтирами соціалістичного та капіталістичного шляхів розвитку країни. Якщо у 1994 р. частка тих, хто не підтримував жоден з напрямків та вагався з відповіддю, становила менше половини від усієї опитаної молоді (41 %), то сьогодні таких уже більшість (56 %) [2]. Разом з тим тенденцію молоді до протестної поведінки відмічають майже всі дослідники.

У 2011 році Центр дослідження суспільства зафіксував 121 протест, в якому брали участь студенти. У 2010 році цей показник склав 125 протестів, але в обох випадках частка протестів за участю студентів складала трохи більше 5%. Не дивлячись на приблизно однакову кількість протестних подій, їх динаміка суттєво змінилась. Якщо у 2010 році спостерігалися розрізнені піки активності («Антитабачна» кампанія, кампанія за покарання вбивць Ігоря Індила з МВС у червні, кампанія проти введення платних послуг), то у 2011 студентська протестна активність стала більш рівномірною, стабільною та регулярною.

Щодо регіонального розподілу протестів за участю студентів, то у Донецької та Луганської областях кількість протестних акцій за участю студентства збільшилася більш ніж вдвічі (у 2010 році в обох областях відбулося по 4 протестні акції, а в 2011 цей показник виріс до 11 та 10 акцій

відповідно). Загалом у східному регіоні відбулося збільшення частки протестів, під час яких студенти піднімали соціально-економічну тематику (з 13% до 30%) та висували політичні вимоги (з 9% до 17%) [3]. Таке пожвавлення студентської протестної активності, на думку дослідників, пов'язано з двома факторами.

По-перше, з протестами проти закриття («оптимізації») навчальних закладів, на які спільно виходили вчителі, батьки, студенти та школярі. Саме таке об'єднання споріднених груп і дало їм можливість висунути політичні вимоги.

По-друге, у цих регіонах активізувала свою діяльність ВО «Свобода». Однак, коли справа стосується студентських протестів, то ВО «Свобода» як і раніш, виступає, переважно, з «антитабачними» гаслами, час від часу підтримуючи протестувальників у їх боротьбі проти занепаду освітньої інфраструктури.

Неабиякі зміни відбулися в тематиці студентських протестів. Частка протестів, які піднімали соціально-економічну тематику збільшилася майже вдвічі (з 37% у 2010 до 76% у 2011), а частка протестів, у яких би висувалися політичні вимоги зменшилася з 34% у 2010 до 29% у 2011. Замість протестів проти Дмитра Табачника, студенти почали активніше обстоювати свої інтереси та піднімати різноманітні проблеми освітньої політики. Зменшилася частка студентських протестів за участю ВО «Свобода» (з 16% у 2010 до 10% акцій у 2011 році). Для цієї партії кампанія проти Дмитра Табачника була одним із найбільш важливих приводів для висвітлення їхньої активності в медіа.

Разом з тим, автори дослідження наполягають на тому, що студентський рух в Україні деполітизований. Частка протестів, де об'єктами критики ставали центральні органи державної влади у 2011 році збільшилася майже вдвічі (з 36% до 63%), при цьому студенти спрямовували вимоги до уряду в 22% випадків, на фоні 15% звернень у середньому для всіх протестів. Поки що студентські вимоги не можна оформити в якусь антиурядову кампанію, але для студентів боротьба за свої соціально-економічні права загалом пов'язується з висуненням вимог до центральних органів влади.

Відмінною тенденцією 2011 року стала більша організованість студентських протестів. Так, наприклад, якщо у 2010 році зареєстровані громадські об'єднання брали участь у 30% протестів, то у 2011 цей показник виріс до 45%. Серед них найбільш активними учасниками студентських протестів у 2011 році були «Фундація Регіональних Ініціатив» (8 подій), «Відсіч» (6 подій) та організація «Демократичний Альянс»

(3 події). Також були активними і автономні націоналісти з організації «Опір» (7 подій). Окрім того, більш ніж втричі збільшилася частка протестів за участю профспілок — з 7% до 24% (9 подій у 2010 та 29 у 2011). Це зростання пов'язано з діяльністю незалежної профспілки «Пряма дія».

Крім того, зменшилася частка студентських протестів за участю виключно неформальних позаідеологічних ініціатив — з 40% до 23% [3]. Разом з тим, студенти рідко кооперуються з іншими потужними групами протестувальників, яких також цікавить освітня тематика: з вчителями, школярами, науковцями. Наприклад, у 2010 році не відбулося жодної спільної протестної акції науковців та студентів. У 2011 р. відбулася лише одна така акція, яка стосувалася недофінансування освітньої та наукової галузі в Україні. У 2011 році було також зафіксовано лише 14 протестних акцій (11%), проведених спільними зусиллями студентів та вчителів; роком раніше відбулася лише одна така акція. У 78% студентських протестів брали участь лише студенти.

В якості прикладу значущості міцних студентських профспілок та організацій для досягнення успіху можна звернутися до історію з протестом студентів Горлівського Державного Педагогічного Інституту Іноземних Мов проти незаконних поборів у вузі та можливості виселення студентів. Перша акція горлівських студентів (14 березня 2011 року) лише частково була успішною: протестувальники домоглися увімкнення світла в гуртожитках та обіцянок від адміністрації не виселяти їх з помешкань. Однак, поступка ніяк не була закріплена ректором вузу та й питання щодо «добровільних поборів» не було вирішено. Тому 19 березня студенти вирішують вийти на повторну акцію протесту. До організації акції миттєво долучилися активісти харківської та київської Незалежної профспілки «Пряма дія», передаючи свій досвід організації протестних заходів студентам у Горлівці. Така підтримка сприяє виникненню нових студентських організацій та територіальному розширенню студентського руху Пізніше профспілка «Пряма дія» закликала студенів ГДПІІМ створювати свою організацію аби покращити комунікацію між студентами та підвищити ефективність протестів.

У 2011 році чисельність студентських протестів упала. У 79% студентських протестів 2011 року, для яких була повідомлена чисельність, брали участь менше 100 осіб (порівняно з 53% у 2010 році). Серед тих поодиноких протестів, в яких узяли участь більше тисячі протестувальників у 2011 році варто відзначити львівський протест вчителів та студентів проти недофінансування науки, у якому взяли участь майже

5 000 протестувальників, акцію львівських студентів проти прийняття закону «Про вищу освіту» за участю більш, ніж 2 000 протестувальників та майже 5-тисячну акцію студентів Київського Політехнічного Інституту з вимогою лишити за ними фактичне право на вибори ректора.

Якщо розглядати тактику студентських протестів, то тенденція до уникнення насильницьких та конфронтаційних дій не змінилася впродовж минулих років. Частка конвенційних форм протесту (мітингів, пікетів, маршів тощо) серед протестів за участі студентів суттєво вища, ніж загалом по Україні (98% проти 78% у 2010 та 93% проти 82% у 2011). Тенденція до переважання конвенційних дій над насильницькими та конфронтаційними різко контрастує з європейською практикою, де зіткнення з поліцією під час протестів стали звичним явищем, а окупація університету стала популярною формою протесту [3].

Не зважаючи на такі вагомі цифри, за словами голови Спілки молодих політологів України А. Єременка, сучасна молодь є більш протестною, ніж креативною. Якщо проаналізувати існуючі молодіжні рухи, націлені на певні зміни, то основними формами їх діяльності є власне протестні акції, зокрема, проти підвищення оплати за навчання, проти заборони щодо мирних зібрань тощо. Більшість акцій за участю молоді проходить під загальною назвою «Молодь проти», акцій «Молодь «за» фактично немає.

Завідувач лабораторії психології політичної участі Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук Л. Кияшко, вважає, що сучасна молодь не надто глибоко розуміє явище демократії і формування громадянського суспільства. Так, за результатами дослідження, де для оцінки структури та глибини явища політичної свідомості молоді використовувались психологічні тести та прийоми, зокрема метод асоціацій, було встановлено, що у сучасної молоді демократія асоціюється з такими цінностями, як особиста безпека, індивідуальна воля, свобода, права особистості. Але з відповідальністю перед суспільством демократія асоціюється лише у двох випадках зі 100.

У проявах політичної активності сучасна молодь більш готова до протестних дій, ніж до конструктивних. Внаслідок цього активність української молоді концентрується навколо певного «ворога», проти якого слід боротися. Конфліктною зоною є розрив між цінністю та її доступністю. Цінність перебуває в конфліктній зоні коли є недоступною, але має велике значення. Конфліктні зони активізують поведінку

і характеризують реальний прояв нашої активності. Важливими, проте малодоступними цінностями для молоді є: матеріальна забезпеченість, захищеність прав, участь в управлінні державою тощо. Як відмітили аналітики, доступними, але не досить важливими цінностями для молоді є: свобода слова, відповідальність перед суспільством, підпорядкування закону та доступність інформації. На думку психологів, молодь не готова повною мірою до «європейської демократії», оскільки важливі для європейців демократичні цінності не є настільки ж важливими для української молоді, хоча є доступними [4, с. 176–182].

Ця тенденція простежується, зокрема, через поступове зростання кількості молодих людей, які не підтримують жоден зі шляхів розвитку: моніторингові показники 2012 р. зафіксували найвищий відсоток молоді, яка обрала варіант відповіді «не підтримую нікого», в той час як більш толерантний до обох ідеологічних течій варіант відповіді («підтримую і тих, і тих, аби не конфліктували») залишився на мінімальній позначці. Важливим є те, що майже половина (а то й більше) молодих людей упродовж усіх років незалежності не мала певних ідеологічних уподобань: респонденти відзначали, що вони або не сповідують взагалі ніякої ідеології, або ще остаточно не визначилися стосовно неї, або не розуміються на цих течіях. Так, у 1994 р. серед молоді віком від 18 до 35 років ця категорія становила 63 %, у 2000 р. — 66 %, у 2005 р. — 53 %, у 2010 р. — 63 %. Сьогодні цей показник знаходиться на позначці 60 % [5]. Хоча абсолютна більшість молодих українських громадян не є членами політичних партій або громадських організацій, не довіряє їм й не асоціює себе з жодним ідеологічним напрямом, все ж таки 15 % опитаних молодих громадян України висловлюють готовність до громадського протесту у разі погіршення умов життя або порушення конституційних прав і свобод [5].

Ці теоретичні висновки підтверджуються і результатами експертного опитування (опитано 38 респондентів), яке було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва 23–27 вересня 2010 року [6]. За результатами цього дослідження, більшість опитаних представників громадських організацій вважають, що: сучасна українська молодь здатна до вияву активного протесту (так — 28 відповідей; ні — 4 відповіді; важко сказати — 6 відповідей); основними причинами, що можуть викликати протести молоді, можуть бути, на думку представників громадських організацій, насамперед політичні причини (свавілля силових органів (міліції, СБУ) — 23; переслідування діячів громадського сектору,

перешкоджання діяльності громадських організацій — 19, наступ на свободу слова, впровадження цензури, утиски ЗМІ тощо.

Спричинити акції протесту також можуть економічні чинники (масове безробіття, різке погіршення рівня життя, несвоєчасна виплата зарплат та стипендій) та політика влади у галузі мови та освіти. Більшість з опитаних представників громадських організацій готові особисто брати участь у акціях протесту, передовсім — брати участь у мітингах і демонстраціях, збиранні підписів під колективними вимогами, проведенні театралізованих акцій, флеш-мобів, прес-конференцій, зверненнях у ЗМІ, до суду, пікетуванні державних установ, будівельних майданчиків. Третина опитаних готова особисто у разі потреби вдатися до голосування. Щодо питання, чи є сучасна молодь політично активною чи пасивною, думки представників громадських організацій поділилися майже навпіл: так, згоден (а), молодь справді політично пасивна — 17 відповідей; ні, не згоден (а) — 18 відповідей; важко сказати — 3 відповіді. Головною причиною пасивності української молоді експерти називають розчарування, втрату інтересу до політики й зневіру в політиках, що охопила суспільство після того, як Помаранчева революція не виправдала суспільних сподівань. Іншими вагомими причинами є відсутність в Україні стійких традицій громадянської активності, нерозвиненість політичної культури та надто велика фіксація молоді на повсякденному житті, матеріальних цінностях (що в умовах економічної кризи ще більше посилилася).

Список використаних джерел:

1. Новічков Г. Політична активність: питання методології та теорії / Г. Новічков // Студії політологічного центру «Генеза». — 2004. — № 1 (9). — С. 14–19.
2. Ровесники незалежної України: думки, інтереси, громадянські позиції [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: http://dif. org. ua/ua/poll.
3. Коркач Д. Чому український студентський рух найуспішніший в Європі
4. [Електронний ресурс]/ Дарина Коркач, Володимир Іщенко. — Режим доступу до ресурсу: http://osvita. ua/vnz/high_school/29403/
5. Як активізувати участь молоді у державотворчих процесах [Текст] // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. — №3. — 2010.

6. Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості; Становище студентської молоді України: результати соціологічного дослідження (грудень 2008 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gurt. org. ua/news/events/1476/.
7. 20-річчя Студентської революції на граніті: чи готова сьогоднішня молодь до акцій протесту
8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: http://dif. org. ua/en/archive/press_releases_archive/jyjkfukfuylykfk. htm.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2013 р.

Свиридов К. Политическая активности студенческой молодежи: факторы и принципы

Анализируется политическая активность украинской молодежи и студентов, факторы и принципы ее организации и осуществления. Автор утверждает, что в проявлениях политической активности современная молодежь более готова к протестным действиям, чем к конструктивным; конфликтной зоной активности является разрыв между ценностью и их доступностью
Ключевые понятия: человек, общество, молодежь, политика, ценности, культура, политическая активность, воспитание.

Svyrydov K. Political activity of students: factors and principles

Political activity of Ukrainian youth and students, factors and principles of its organization and implementation were analyzed. Author argues that displaying political activity, today youth are more willing to protest actions than constructive actions; conflict zone of activity is the gap between value and their affordability.
Keywords: human, society, youth, politics, values, culture, political participation, education.

© Свиридов К. , 2014

УДК 325.744

Грубов В. М.

Доктор політичних наук, професор кафедри філософії і соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету.

Свинаренко В. В.

Кандидат військових наук, доцент кафедри управління органів внутрішніх справ та спеціальних опрацій Київського національного університету внутрішніх справ.

УКРАЇНА І ЄС: СВІТОГЛЯДНІ ТА ТЕХНІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ

Аналізуються існуючи і майбутні ризики політики європейської інтеграції та перспективи національного розвитку України.

Ключові слова: євроінтеграція, європейська демократія, національні інтереси, мир-система, світогляд, інноваційний розвиток.

Актуальність проблеми. В стихії соціального розвитку де взаємодіють суб'єкти політики та економіки, природно присутній основний закон життя –мислити глобально, діяти локально. Хто не діє той програє. Дія — це не тільки проголошені наміри у вигляді концепцій, планів і стратегій, але й можливості, ресурси і прогнози. Це результат аналізу комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку, мета якого благо суспільства і держави. Але все це втрачає сенс, якщо суб'єкти державної політики перебувають у стані нестачі інформації, щодо тенденцій сучасного світового розвитку, або в силу певних обставин використовують її в вузько корисних цілях певних соціальних груп.

На європейському просторі найбільш виразно така особливість національної поведінки притаманна для України, яка впродовж тривалого часу знаходиться у процесі реалізації проголошеної політики європейської інтеграції. Наполегливість Києва щодо готовності виконувати вимоги ЄС Європа почула на лютневому (2013) самміті Україна — ЄС. Результатом порозуміння сторін стала готовність Брюсселя у листопаді місяці (2013) на черговому спільному самміті у Вільнюсі укласти з Україною Угоду щодо співпраці у форматі асоціації та утворення зони вільної торгівлі. Може здаватися, що на даному етапі розвитку України як молодої

держави такий успіх слід привітати і вважати таким, що він відповідає національним інтересам. Проте аналіз діалогу Києва і Брюсселя дає підстави стверджувати, що тонкощі звучання всіх попередньо укладених документів та їх виконання з боку ЄС, може дещо понизити рівень оптимістичних очікувань Києва.

Отже потрібно більш прискіпливо подивитися на поведінку партнерів по діалогу. Прикладом може слугувати виконання ЄС Угоди про партнерство і співпрацю між Україною і ЄС підписаною у 1994 році. Нагадаймо українська сторона ратифікувала її у 1994, а ЄС лише у 1998 році. Причина такого тривалого рішення знаходиться на поверхні — ЄС виписав для України механізми і технічний регламент виконання цієї Угоди. Не знати такі тонкощі міждержавних відносин українська сторона не могла. Отже можна констатувати, що Угода була прийнята українськими політиками і бізнес-колами з позиції доцільності європейської перспективи скоріш «під себе», ніж для користі державного розвитку. Про сферу національних інтересів, які слід розглядати з позиції соціального самопочуття і рівня життя широких верств населення тут не йдеться. Укладання цієї Угоди засвідчило наміри впливових фінансово-промислових груп, які в першу чергу лобіюють цей курс та угруповань політичних сил, які їх обслуговують жити в Європі як най скоріш і за рахунок ресурсів держави.

В євроінтеграційні картині вітчизняного інформаційного простору проглядається декілька ключових сюжетів. Сюжет перший: через інститути політики великий український бізнес (фінансово-промислові групи) спромігся виконати два найважливіших для себе завдання: зробити державу виразником своїх інтересів та подати євромету як безальтернативній шлях розвитку країни. Сюжет другий: у свідомості пересічного українця європропаганда сформувала Європу як територію громадянського миру, достатку і гарного життя для всіх, де поняття «наполеглива праця кожного заради такого життя» на її сторінках фактично відсутнє. Європа територія процвітання, а всі її громадяни однаково щасливі і заможні. Сюжет третій, Україна в Європі позиціонуєтся як «рівній серед рівних», а ЄС в Україні як донор передових технологій і ринок українських товарів. Все це дає підстави подивитися на зазначенні питання у контексті більш широкої аналітики та відомих методологічних підходів дослідження соціально-економічних систем, які у свій час запропонували А. Франк, Ф. Бордель, І. Валлернстайн та ін. Це надасть можливість розмежувати міфи і реальність євроінтеграції і подивитися

на стратегію національного розвитку України у дійсно національному ключі.

Щодо ЄС, то тут є тенденція яка по відношенню до євроінтеграційних сподівань України виглядає як певний парадокс. Йдеться про намірі Лондону вийти з ЄС. З метою реалізації цього наміру у 2014 році в Британії планується провести загальнонаціональний референдум. Головний мотив, що спонукав британських політиків до такого кроку — втрата Лондоном національного суверенітету. А саме можливості уряду Британії приймати рішення на власній території у відповідності до стратегії національного розвитку.

Вивчення спільної заяви за результатами самміту Україна — ЄС, який відбувся 25 лютого 2013 року в Брюсселі та Проекту Договору про Асоціацію між Україною і ЄС на Вільнюському (листопад 2013) самміті дає підстави стверджувати, що по відношенню до України Європа як і раніш виступає з позицій «вчителя» і про діалог у рамках «рівній серед рівних» не йдеться. Скоріш — це розмова двох партнерів, серед яких один демонструє свою зверхність. Як політичне об'єднання, яке будується на спільних цінностях ЄС знову звернув увагу українського керівництва на необхідність імплементації у національне законодавство демократичних норм, дотримання прав і свобод людини, формування громадянського суспільства, модернізацію політичної системи, проведення економічних реформ та ін [1]. Для Європи — це пріоритети життя, для України — це лише орієнтири, яких слід дотримуватися на шляху до Європи.

Для Києва в європейській інтеграції ці питання є ключовими і, схоже за все, вони стануть своєрідними індикаторами — бар'єрами, які поставлять Україну у тамбур європейського експресу, з якого їй прийдеться надто довго виходити. Наприклад, у Проекті Договору про Асоціацію (Вільнюс, листопад 2013) йдеться про 10, 20, а то і більше років. Тут слід нагадати приклад Туреччини, яка набагато ближча до Європи ніж Україна через стандарти НАТО, але, яка у стані європейських очікувань знаходиться вже понад 20 років. Амбітних турецьких політиків стримує Німеччина і Франція, які у політиці внутрішніх перетворень Анкари вбачають приховані пастки національного самоствердження, за яким стоїть фантом колишньої Османської імперії. Для політико-гуманітарного простору Європи заснованому на ліберально-демократичних цінностях — це є надто небезпечним викликом. З другого боку Києву слід взяти до уваги і те, що не всі європейські цінності не такими і бездоганними. Є базові як основа європейського дому, які у свій час визначили І. Кант, Й.

Фіхте і Г. Гегель — це справедливій (демократичний) державний устрій, свобода індивіда і громадянське суспільство. Є — і агресивна мораль певного прошарку населення, яка руйнує традиційну сім'ю, як основу будь-якого суспільства, і проти якої виступають самі європейці. Але на жаль вустами європейській політиків і те і інше позиціонується як універсальне благо для всіх і кожного.

Європейський політичний бомонд постійно демонструє, що як спільнота стабільності ЄС формується на основі демократичних національних утворень, фундаментом яких виступає ланцюговий зв'язок: стабільне громадянське суспільство, відкрита країни, співпраця демократичних країн. Оскільки така модель ґрунтується на кон'юнктивному зв'язку «і», то ланками, що з'єднують держави як елементи системи, можуть виступати тільки спільні цінності, цілі та інтереси. На рівні міждержавного діалогу це означатиме, що політичний курс країни, яка прагне стати членом такої системи цінностей, має перебувати у руслі ліберально-демократичних орієнтирів. Недемократичні країни учасницями такого утворення бути не можуть. Але вони можуть співпрацювати із системою через різноманітні інститути і сприяти поширенню поля демократії і стабільності. Прикладом такої співпраці і є Україна.

У свідомість пересічного громадянина України євроінтеграція найчастіше перегукується з такими терміни як «демократична Європа» «спільнота цінностей», «європейська демократія», «соціальне партнерство», «держава загального добробуту» та ін. Вони позиціонуються як продукт народної демократії і позбавлені політико-ідеологічного забарвлення. Це природно, адже в силу життєвих потреб людина не занурюється у тонкощі контекстів різних заяв, промов, статей і документів. Інша справа, коли це стосується представників експертної спільноти і політиків. Тут слід звернути увагу на історичний контекст найбільш вживаємих термінів і наявність семантичного чинника

Нагадаємо, що семантика — це галузь мовознавства, яка вивчає значення і зміст мовної одиниці: слова, речення. Відповідно, слова і речення, якими оперують науковці і політики при визначенні певних термінів і понять є проблемою змісту. Особливо промовистою вона стає, коли спілкування відображає вантаж культури, історії та політики і відбувається між різномовними партнерами, які дотримуються різних стратегій. Природно, що в такому разі виникає питання адекватності форми (слова, речення) та її змісту. Відповідно, може йтися про знайомі речі, але за термінологічною грою втрачатиметься їх зміст, і вони виглядатимуть як певна суперечність.

З цього приводу звернемо увагу на знаних представників європейської і американської науки, які на наш погляд дають досить обґрунтовану відповідь, що криється за цими мовними сполученнями і текстами документів, які на них побудовані.

Німецький історик Е. Хельцль звертає увагу на «генетичну пам'ять» західних європейців, яка увібрала і сконцентрувала в собі уроки єдиної історії та цінностей лібералізму. Це не дає їм змоги подивитися на Європу Східну по-іншому, окрім як крізь «генетичну лупу». Він стверджує, що «географічно Європу можна позначити як крайню кінцівку Азії, як частку європейського континенту. Європа, у її вузькому сенсі, є в основному історичним, культурним, цивілізаційним, а також політичним поняттям» [2, с. 57]. У країн Східної Європи, впевнений він, неєвропейські соціальні та релігійні основи. Вони не знали повновладних станів, не знали Реформації і Ренесансу, не були морськими країнами.

Але неабияк на сформування генетичну пам'яті європейця вплинули соціально-культурні умови раннього періоду індустріалізму, духовною основою яких стала індивідуальна свобода. Як квінтесенція втілення ліберальної ідеї у суспільну практику свобода, перш за все, увійшла в економічну сферу відносин і покликала до життя «homo faber» — «людину фабричну». Сформував набір аксіом і гасел ліберальна ідея поступово охопила соціальні реальності на національному та міжнародному рівні і сприяла народженню європейських демократій. Неабиякою привабливою силою залишається вона і сьогодні. Але у європейському соціумі свобода і демократія — це два антипода ліберальної ідеї, які протистоять один одному, а їх прихильники ворогують між собою. І причина тут криється не в приниженні ролі вільної особистості у суспільному розвитку, а в тому, що свобода прагне руйнування всіх існуючих і можливих духовно-культурних і соціальних кордонів, демократія навпаки — певних обмежень в інтересах більшості. В остаточному вимірі демократія і демократизація відчуваються на рівні соціального самопочуття громадянина, яке пов'язується з кількістю отриманих матеріальних і духовних благ, охороною здоров'я, освітою, безпечними умовами існування тощо. Розширення демократії означатиме, що кількість соціально захищених державою людей в окремих країнах і в світі в цілому зростатиме. Ліберальна ідеологема таку тенденцію схвалює, а лібералізм узагалі має її за апріорну мету. Але парадокс лібералізму полягає у тому, що такий хід подій він консервує на рівні ідеї. Для прихильників ідеї лібералізму — це лише «процес», а не «кінцевий результат» у вигляді

призу, який обов'язково мають отримати всі загалом і кожен зокрема. Принципу рівності протиставляється принцип справедливості на основі талантів кожного. Спекулятивний сектор світової економіки — це також талант. Це найяскравішій прояв втілення свободи та її невтішних наслідків, які у кінцевому рахунку отримало людство. Руйнівні механізми цього феномену капіталістичного способу виробництва вже добре описано. Згадаймо хоча б відому працю «Лексус і оливкове дерево» Т. Фрідмана. Однак, це не означає що всі поділяють таку точку зору. Наприклад, захисник ліберальної ідеї Гв. Ді Руджеро зазначає, що «незаперечним є той факт, що однобічне та нерозумне застосування принципу рівності може завдати серйозної шкоди неминуче нерівним та відмінним один від одного продуктам особи й поширювати не тільки саму посередність, а й любов до опосередкованості. Демократична заздрість до особистого багатства, вважає він, зменшує практичні можливості і для індивідуальної незалежності, самоуправління та опору гнобленню центральної влади; яка зосереджує всю власність й усі цінності в руках дедалі абстрактніших анонімних й безособових сутностей, а отже, бюрократизує життя суспільства, справляючи гнітючий вплив на його ритм, характер і атмосферу» [3, с. 1031]. Звідси Гв. Ді Руджеро пропонує свій вихід щодо розв'язання проблеми. На його думку, «шлях ліберальної демократії пролягатиме через прагнення демократії вільних людей — виховання почуття автономності в населення, плекання духу спонтанного гуртування та співпраці,...торування шляху до управління державою за допомогою різноманітних та незалежних форм індивідуального й місцевого самоврядування....Це завдання може бути здійснене тільки шляхом терпеливої те ретельної освіти й практичного застосування індивідуальних талантів і здібностей» [3, с. 1031–1032].

Такий процес вкорінення демократії в традиційні культурні середовища найпослідовніший прихильник лібералізму ФФукуяма охарактеризував як такий, що «переможцем виступає не так ліберальна практика, як ліберальна ідея» [4, с. 1038]. За таких умов ідеологічна риторика остаточно виявляє в ліберальній ідеї примхи його месіанського призначення: лібералізм не панацея всесвітнього щастя і стабільності, лібералізм — це шлях «м'якого» завоювання «світу історії» та утримання історичної перспективи в руках визнаного кола багатіїв і нового світового класу «кочівників», якими керує не почуття «рідної землі», а почуття грошей і задоволень. Звідси демократизація «світу історії», до якого відноситься і Україна, як стверджує американський соціолог І. Валлернстайн, відбувається за правилами і критеріями Заходу,

де поняття «цивілізований», «компетентний», «демократія», «свобода» тощо за своєю суттю описують ієрархію, у якій одні люди більш цивілізовані і розумні, ніж інші [5, с. 129].

Зазначену тенденцію світового розвитку підкреслює і американський економіст Джозеф Стігліц. У своїй праці «Globalization and its Discontents» він пише, що «вся справа в певному способі думки». У розвинутих країнах, вважає він, «дуже стійкий колоніальний менталітет — упевненість у тому, що вони краще, ніж самі країни, що розвиваються, знають, чого потребують останні» [6, с. 11]. Це є свідченням того, що такі поняття як «демократія», «свобода» і «політичний суверенітет» у вустах європейського ліберал-демократичного політика є поняттями подвійних стандартів, а «центри політичної влади і прийняття рішень висловлюють стратегії міжнародних трестів — економічних і політичних» [7, с. 54]. В першу чергу це стосується Німеччини, Франції, Італії та Англії, які є лідерами політики європейського єднання. Адже ЄС — це не стільки проект політичний і культурний, скільки проект економічний, за яким стоять інтереси великих фінансово-економічних корпорацій. Отже висновок перший — входження України в Європейський Союз неодмінно призведе до втрати нею суверенітету, що означатиме передачу значної частки політичної влади європейській бюрократії. В таких умовах національна еліта буде виступати у ролі статиста, якому доручається виконувати завдання чергових інструкцій і дорожніх карт, які будуть написані у Брюсселі. Таку тенденцію ми спостерігаємо сьогодні в роботі Українського парламенту, який з моменту лютневого (2013) самміту Україна — ЄС в прискореному режимі приймає закони євроінтеграційного характеру. Але наскільки прораховані наслідки таких політичних рішень для правового і соціального самопочуття широких верств населення України — це питання досі залишається риторичним. Достатньо хоча б проаналізувати Проект Договору про Асоціацію України з ЄС.

Друга складова цього висновку полягає у тому, що сам термін «інтеграція» українська спільнота сприймає надто спрощено. На рівні громадських обговорень переважно йдеться або про приєднання, або про входження. У термінах «поглинання», або «розчинення» як результат взаємодії між сильною й слабкою стороною не йдеться зовсім. Тут є одна вагома причина. Вітчизняне інформаційне поле не дає можливості думати по-іншому. Адже у збагаченні форм комунікативної експансії європейської ідеї в інформаційно-культурне середовище України приймають участь не тільки політики, які відповідають за цей напрям

роботи, але й відомі артисти, діячі культури, представники громадянського суспільства, студентство та ін. Лейтмотив цих акцій надто простий і проникливий: або ти живеш в тоталітарній країні і перебуваєш у жалюгідному стані, або ти живеш в умовах демократії і користуєшся благами європейської цивілізації. Зрозуміло, що у такій дилемі людська свідомість націлена на краще. Таке євронавіювання помітно вплинуло на спосіб мислення частки населення, а нові цінності і освіта за кордоном сприяли трансформації його світогляду у потрібному для ініціаторів цієї компанії напрямку. Особливо яскраво це проявилося, коли Президент України В. Янукович не підписав проект Договору про Асоціацію між Україною і ЄС на Вільнюському (листопад 2013) самміті ЄС. Але наскільки така тенденція є корисною для перспектив розвитку українського суспільства, яке тільки почало складатися, схоже для певної частки еліти України є питанням другорядним.

Про певні загрози самоідентифікації населення країни в умовах багатьох невизначеностей національного державотворення ми можемо дізнатися лише з окремих праць академічних інститутів, які цілеспрямовано займаються цією проблематикою. Наголошує на цьому і Стратегія Національної безпека України (2007). Але в силу характеру документу вона не дає і не може дати відповіді на питання як може бути змінено буття української спільноти під впливом ризиків європейських реалій Не йдеться про це і в національному інформаційному просторі, адже всі негативи процесів зближення України з ЄС залишаються у тіні. Спираючись на відомі висловлення Карла Клаузевіца і Зігмунда Баумана можна впевнено стверджувати, що Україна опинилася у середовищі демократичних гасел де «нав'язування волі» (К. Клаузевіц) країнам-претендентам до вступу в ЄС відбувається без будь-яких видимих перспектив. Україна крок за кроком приносить в жертву суверенітет країни заради «інтеграції як політкоректного ім'я для асиміляції» (З. Бауман) у більш сильнішу економічну і політичну систему.

Висуваючи в інтеграційних процесах на перше місце економічний чинник ми практично віддаємо належне методологічному підходу «мир-системного» аналізу, який у свій час запропонував І. Валлернстайн у широковідомій праці «Современный мир-система. Капиталистическое земледелие и возникновение европейского мира-экономики в шестнадцатом веке». Сучасний Європейський Союз — цілком підпадає під метод «мир-системного» аналізу як система-одиниця з єдиним поділом праці і множиною культур. На підставах класифікації І. Валлернстайна, на нашу думку, ЄС підпадає в утворення «мир-імперія», яка базується

на єдиній політичній системі і єдиному (капіталістичному) способі виробництва. Ядро системи складається з декількох держав, які між собою не є рівними. Одна з них є гегемоном. Історія ядра — історія боротьби за гегемонію між декількома претендентами. Але головне — це відносини ядра і периферії. Їх сутність полягає у тому, що держави-ядра монопольно привласнюють надлишки продукту, який виробляється в країнах периферії.

Праісторія народження ЄС і його сьогодення підтверджує теоретичні роздуми І. Валлернстайна. Ядром ЄС є Німеччина, Франція, Італія та Англія. Економічним локомотивом — Німеччина, а периферійною зоною країни-новачки — Болгарія, Румунія, Угорщина, Польща, Словаччина, Естонія, Латвія, Литва. У випадку входження України в ЄС, вона поповнить цей список. Головний признак мир-системи як самодостатність ЄС почав втрачати у 60-х роках минулого століття. Головна причина знову ж таки знаходилися в економічному факторові. З одного боку країни ЄС відчули брак робочої сили та енергетичних ресурсів, а з другого, загострення економічної конкурентної боротьби спонукало керівництво ЄС до політики розширення контрольованого ринку за рахунок нових членів, яку воно почало проводити починаючи з 90-х років минулого століття. Щодо європейської периферії то перспективи девелопменталізму, якою так захоплювалася політична та економічна еліта країн-аутсайдерів ЄС, то цей концепт виявилася політичним міфом. В умовах фінансово-економічної кризи європейська солідарність зіткнулася з національним егоїзмом чим викрила тіньові сторони ринкової економіки. Класичний приклад — це країни Прибалтики. Коли вони вступали в ЄС, вони сподівалися отримати частку європейського пірога. Свою частину вони отримували до тих пір, поки не розпочалася фінансово-економічна криза. Тоді стало ясно, що для ЄС ці країни абсолютно нічого не уявляють. Болгарія сподівалася на свій аграрний сектор. Але виявилося, що відносно аграрних комплексів Німеччини, Франції, Італії, та Іспанії він надто слабкий. У підсумку громадяни Болгарії розбігаються по всій Європі у якості звичайних робітників, а земельні ресурси країни опинилися в руках іноземного капіталу. Стосується це і таких країн як Угорщина і Румунія. Постає запитання: а яка доля очікує українській аграрний сектор

В підсумку у двох твердженнях І. Валлернстайна, що людство перебуває в «ілюзії теорії модернізації, яка полягає у обіцянці зробити всю систему «ядром» без периферії» і що «еволюція капіталізму як історичної системи дійсно веде до поляризації абсолютної, а не відносної бідності

більшості» практично віддзеркалена головна тенденція світового економічного розвитку. Стосується вона і ЄС, економічна політика якого переслідує подвійні стандарти. Багатітимуть країни економічно розвинені, решта перебуватиме у стані збанкрутілої периферії. Зрозуміло, що йдеться про систему координат ЄС.

В підтвердження цієї думки звернемося до матеріалів круглого столу «Отношения Украины и России после подписания Украиной соглашения о ЗСТ с ЕС», який пройшов у Москві в Інституті Горшеніна 22 червня 2011 року. Адміністратор департаменту політики Європарламенту Інна Кірш відносно європейських перспектив України висловилася надто відверто. З її слів Київ повинен виконати домашнє завдання, яке включає в себе проведення політичної реформи європейського зразка, закриття низки машинобудівних заводів, продукція яких не відповідає європейському технічному регламенту, досягнення з Брюсселем угод щодо квотування сільгосппродукції і приведення агрокомплексу у відповідність до стандартів ЕС, усунення подвійної ціни на електроенергію тощо.

Постає питання з чим же України прагне в Європу з точки зору конкурентної спроможності

. Як відмічають фахівці в сфері економіки за роки реформ втрати ВВП України становлять біля одного трильйона доларів. Україна втратила більше двох третин свого інноваційного потенціалу і практично перетворилася у постачальника за кордон сировини, продукції з низьким рівнем доданої вартості і дешевої робочої сили. Експорт 85 % металу, що виробляється в країні, практично відобразив хвороби національної економіки, коли через експорт сировини відбувається інвестування у створення високотехнологічних робочих місць за кордоном, а своя економіка стає сировиною периферією центру. Сьогодні можна впевнено констатувати, що до розуміння важливості економіки знань, модель якої Європа почала будувати з 60–70 років минулого століття Україна лише наближається. Такий стан політики інноваційного розвитку віддзеркалюють парламентські слухання щодо стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки, які відбулися в 2009 році у Верховній Раді України. У порівняні з країнами ЄС показники досягнень України у цій складовій економіки виглядають більш ніж скромно. Наприклад, частка високотехнологічної продукції у загальному експорті України лише протягом 2003–2007 років скоротилась з 2,4% до 1,2%. А всього по промисловості вона складає біля 6%. І це притому, що на інноваційний розвиток держава щорічно витрачає більш ніж 5 млрд. грн. [8, с. 44]. Такі

цифри підтверджують і дані щорічника «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» Так у 2010 році доля експорту в українській зовнішній торгівлі високотехнологічної продукції досягла лише 1405 млн. доларів США, що склало лише 2.73%. А в цілому для України торгівля високотехнологічною продукцією має від'ємне сальдо, яке щорічно складає понад 2.1 млрд доларів США.

Слід мати на увазі і те, що щорічні потреби в коштах для здійснення інноваційної політики в промисловому комплексі складають біля 25 млрд. гри. Навіть при розробці і застосуванні механізмів залучення коштів власників підприємств на реконструкцію і переозброєння виробничих потужностей необхідні зарубіжні інвестиції. Тому реалізація стратегії інноваційного розвитку України зараз залежить не тільки від позиції бізнесу, але й від створення умов для інвестиційної привабливості із застосуванням законодавчих підходів і гарантій з боку держави. Наслідки прорахунків державної політики відобразилися на місці України серед країн Європи. Так згідно європейського інноваційного табло, за цим показником Україна знаходиться в останній 4-й групі країн Європи і відстає від країн-лідерів у 3 рази. Звідси постає питання: у якості якого економічного суб'єкту Україна прагне до Європи і яке місце їй відведено в європейському промисловому комплексі [8, с. 155–157]. Домінант причиною такого стану є те, що держава усунулася від організаційної і управлінської функції в сфері економіки у надії на розторопність бізнес структур. Унаслідок такої політики із 500 державних програм, які були прийняті за роки незалежності не виконана жодна, а гроші, які були виділені на їх реалізацію розкрадені.

Зовсім іншу картину ми бачимо в індустріально розвинутих країнах. Наприклад, інноваційна складова економіки ЄС складає 60 %, Південної Кореї і Японії — 65 і 67% відповідно, а США — 78%. І проблема тут полягає не в кількості фінансових ресурсів, які виділяються з бюджету, а в організації процесу інноваційного розвитку економіки і державним регулюванням цього процесу. Тут держава виступає у ролі координатора і аналітичного центру, який визначає стратегію розвитку не тільки окремих галузей промисловості, а й держави в цілому як інституту, який працює на благо якнайбільшої кількості людей. Сьогодні зміст європейської інноваційної політики визначає Лісабонська угода (2000). У відповідності до угоди Єврокомісія розробила дві головні програми фінансування на період 2007–2013 років: 1) Рамкова програма досліджень, технологічного розвитку і демонстрації (РП-7) (бюджет якої

складає 50,5 млрд. євро) та 2) Рамкова програма конкурентоспроможності та інновацій (CIP) (бюджет — 3621,3 млн. євро).

Формування національної стратегії інноваційного розвитку — це складний багаторівневий процес, який зачіпає різноманітні сфери суспільного життя. Виходячи з стану української політичної та економічної системи починати слід з вивчення уроків європейської політики інноваційного розвитку 1993–2000 років, початок якої дав документ під назвою «Біла книга» Ж. Делора

Згідно доповіді Ж. Делора політика інноваційного розвитку повинна базуватися на декількох ключових положеннях: покращення освіти серед населення, сприяння розвитку науки та інтеграції освіти, науки і виробництва, забезпечення доступу суб'єктів господарювання до науково-технічних та інноваційних розробок та покращення виконання функцій державними органами влади.

Як видно центральним елементами інноваційної економіки є освіта і наука, які виховують громадянина та готують фахівця і науковця. Тобто йдеться про людській потенціал, людську індивідуальність як її розумів М. Вебер, яка прагне творчої самореалізації і узгодження власних інтересів з інтересами розвитку суспільства. На жаль українська дійсність інша. Національна стратегія інноваційного розвитку стала заручницею ситуації, коли національна система освіти скоріш віддзеркалює «приватний інтерес» ніж інтереси держави, де на перші ролі вийшли гроші і мода на професії. Внаслідок освіта стала жити своїм автономним життям і перестала бути органічною частиною великої науки, а наука перестала бути центром тяжіння для виробництва. Це три паралельні світи, які не пересікаються. [9, с. 547]. Стає все більш зрозумілим, що політика інноваційного розвитку України не може будуватися аби як без врахування стану освітньої і наукової сфер та розумного державного втручання. Вона потребує наполегливої праці всіх зацікавлених сторін і нового переосмислення кращих зразків світової практики і досвіду.

Отже який сенс для України несе поняття «європейська інтеграція»

. З цього приводу експертна спільнота дотримується наступної думки. Євроінтеграція — це інструмент, щоб давати відповіді на ключові питання. Для України ключове питання — це не буде чи буде вона членом ЄС, а чи буде вона конкурентноздатною в умовах глобальної конкуренції. У Брюсселі Україні дають зрозуміти, що договір — це не фіксація статус — кво, а інструмент модернізації економіки і стандартів. Це складний шлях, на якому можливі втрати, але вони короткострокові і будуть зневільовані майбутніми довгостроковими прибутками. Про

договір з ЄС потрібно думати як про інструмент модернізації економіки України для конкурентно спроможності на третіх ринках. Отже про повноправну присутність українських товаровиробників на ринку ЄС не йдеться. Мова може йти про вибіркову групу товарів нетехнологічного сектору, яким і без того важко пробитися на ринки Європи в силу політики квотування продукції товарних груп. Це дає підстави зробити відносно європейського будівництва другий і вельми невтішний висновок: трансінтернаціоналізація економічного фактору європейського проекту у межах створення чогось на зразок федеральних зв'язків між народами, які географічно згруповані в Європі не може відбутися з однієї причини — кожна країна європейської спільноти має власні цілі і інтереси. Вони не можуть співпади в силу національних стратегій щодо збереження свого способу життя і світорозуміння. Особливо це стало відчутно сьогодні, коли національні складові світового ринку на різноманітних міжнародних площадках демонструють неспроможність виконувати досягнуті домовленості, а сама економічна система продукує локальні війни і конфлікти як перевірений шлях виходу з стану стагнації.

Список використаних джерел:

1. Спільна заява за результатами XVI самміту Україна — ЄС // http: // dey mobus / com/new. 420122; Соглашение об ассоциации между Украиной и ЕС — соглашение о колонизации // http: // www. rbc. ua/rus/news/politics/soglashenie-ob-assotsiatsii-mezhdu-ukrainoy-i-essoglashenie-09122013135500.
2. Чубарьян А. О. Европейская идея в истории: проблемы войны и мира / А. О. Чубарьян. — М.: Международные отношения, 1987. — 352 с.
3. Руджеро Гвідо Ді. Лібералізм і демократія // Лібералізм: Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2002. — Х + 1126 с. («Політичні ідеології». Вип. 3. — С. 1027–1032).
4. Фукуяма Ф. Всесвітня ліберальна революція // Лібералізм: Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2002. — Х + 1126 с. («Політичні ідеології». Вип. 3. — С. 1033–1043).
5. Валлернстайн И. Конец знакомого мира / И. Валлернстайн. Социология XXI века / Пер. с англ. Ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Логос, 2003. — 368 с.

6. Стиглиц Дж. Непростая правда о глобализации / Дж. Стиглиц // Науковий світ. — 2004. — № 1 — С. 8–11.
7. Материалы VI Научно-практической конференции «Глобальный кризис и проблемы мировой политики» // Вестник МГУ. Политические науки. — 2001. — № 3. Февраль.
8. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. — К., 2009. — 628 с.
9. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2013 р.

Грубов В. М. Свинаренко В. В. «Украина и ЕС: мировоззренческие и технологические проблемы интеграции»

Анализируются существующие и будущие риски политики европейской интеграции и перспективы национального развития Украины.
Ключевые слова: европейская интеграция, европейская демократия, национальные интересы, мир-система, мировоззрение, инновационное развитие.

Grubov V.M., Swynarenko V.V «Ukraine and EU: outlook and technological problems of integration»

In this article are analysed present and future risks of policy of European integration and prospects of national development of Ukraine.
Key words: european integration, european democracy, national interests, the world as a system, world outlook, innovation development.

© Грубов В. М., Свинаренко В. В., 2014

УДК 327.7+341.21.25

Тупиця О. Л.

Доктор політичних наук, професор кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ПРОФСПІЛКИ ТА ЛЕЙБОРИСТСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ: ВЗАЄМОДІЯ В УМОВАХ ЗМІНИ ІДЕЙНИХ ТА ПРОГРАМНИХ ПРІОРИТЕТІВ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ)

Розглядається специфіка взаємодії профспілок та лейбористських партій в сучасний період. Робляться висновки про вплив процесів глобалізації на позиції профспілкових об'єднань і політичних сил. Розглядаються особливості співпраці профспілок та Лейбористської партії Великобританії.

Ключові слова: профспілки, лейбористські партії, глобалізація, світовий розподіл праці, громадські протести.

Проблема взаємодії профспілок і політичних партій не є новою для сучасної політичної науки. Однак, через звуження соціальної бази політичних сил, яке відбувається в сучасній Європі, звернення до потенціалу громадських організацій соціального представництва, якими є і профспілки, набуває нового імпульсу. Цьому сприяє вплив процесів розвитку міжнародної економіки на можливості соціального забезпечення і реалізації концепції держави загального добробуту. Лейбористські політичні партії у країнах двопартійної системи британського типу є традиційними партнерами профспілок. Проте на сучасному етапі у позиціях цих політичних сил позначилися істотні розбіжності і відбувається пошук нових форм співпраці. Партійна еліта лейбористських і соціал-демократичних партій Європи в умовах фінансово-економічної кризи не може повною мірою реалізовувати політику доходів, яка була однією з основних форм соціально-економічного регулювання в останні десятиліття. Тому профспілки до певної міри змушені переорієнтовуватися на інші політичні партії (зокрема й консервативні), а також загальноєвропейські політичні сили й інституції заради забезпечення своїх інтересів. Ці та інші процеси призводять до переформатування співпраці профспілкових об'єднань провідних країн Європи та з політичними силами, які спо-

відують лейборизм. Адекватною методичною структурою розробки профспілково-лейбористської співпраці є аналіз політико-історичних тенденцій і нових фактів політичного життя Великої Британії, Австралії, Південної Африки, в яких відбуваються взаємні зміни у ставленні профспілок до лейбористських партій та спроб лейбористів розширити свою соціальну базу за рахунок інших громадських організацій та нових соціальних груп. Зазначені процеси є проблемною основою цієї статті.

Серед останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розробку означеної теми чільне місце посідають роботи вітчизняних істориків та політологів. Зокрема, І. Єремєєва [2] вивчала взаємодії лейбористська партія і профспілки Великобританії в умовах політики «соціального контракту», А. Соколов [4] досліджував генезис і еволюцію політики англійського лейборизму, О. Жукова [3] встановлювала особливості соціальної політики першого уряду Е. Блера. Попри зусилля вчених проблематика потребує подальшої розробки через динамізм розвитку політичних процесів.

Метою статті є встановлення основних рис політичної співпраці профспілок і лейбористських партій англосаксонського світу на прикладі Великобританії. Завданням статті є визначення більш типових рис поведінки політичних сил у відносинах з тред-юніонами і перспектив їх розвитку.

Одним з основних партнерів профспілок у Великій Британії, Австралії та інших країнах Британської співдружності з початку XX століття, були лейбористські партії. Вони виступали як основні представники найманих працівників та їх організацій і були засновані тред-юніонами. Протягом XX століття відносини між лейбористськими партіями та профспілками змінювалися. Особливо драматично цей процес відбувався у Великій Британії, в якій профспілки виступали рушійною силою, а на прикінці століття були усунені від впливу на її діяльність. Згідно зі статтею Л. А. Якубової, «процес створення нової соціальної програми Лейбористської партії Великої Британії зайняв досить тривалий час. Цей процес неперервно пов'язаний зі станом самої Лейбористської партії і зі змінами, які відбувалися в середині самої партії в період перебування її в опозиції з 1979-го по 1997-й роки, вказані чинники» [5, с. 55].

Процеси розвитку лейбористських політичних сил вимагали адаптації до мінливої політичної ситуації та нової структури уподобань суспільства. Догматична позиція профспілок Великобританії у переговорах з урядами у 70—80 рр. XX століття та відстоювання надто широких соціальних вимог у моменти світових економічних криз

змусило корегувати позицію партій і змінювати її. Л. А. Якубова вказує, що «у 1980-ті роки були здійснені спроби керівництва ЛПВ зменшити залежність партії від профспілок» [5, с. 55].

Перегляд позиції профспілок у Лейбористській політичній партії Великобританії (ЛПВ) пов'язаний зі зростанням впливу в ній підприємців та корпорацій, які прагнули забезпечити свій політичний вплив та інтереси в політичному істеблішменті Великої Британії. Профспілки у цих процесах виступали очевидною перешкодою. Інфраструктура виборців змінилася через економічну структуризацію, де частка великих індустріальних підприємств з великою кількістю зайнятих почала знижуватися у 1990-ті роки XX століття. Згідно з даними Л. А. Якубової, «було покладено початок процесу змін взаємовідносин між партією і профспілками, прийнято рішення знизити частку профспілок при блоковому голосування до 70 % з рекомендацією довести її у подальшому до 40 %. Для того, щоб змінити балансну розробку на користь центру і індивідуальних членів був створений національний політичний форум, який складався з представників профспілок округів, регіонів, парламентської фракції і інших організацій, була посилена тіньового кабінету» [5, с. 56].

Зниження ролі профспілок в управлінні Лейбористської партії Великої Британії було пов'язано також і з новими політичними технологіями і зміною принципів політичної конкуренції. В цьому плані монолітність соціальної бази і обмеженість соціальних вимог вимогами лише одного класу, заважало лейбористам стати загальнонаціональною та універсальною політичною силою, близькою до кожного виборця. «Лідер ЛПВ Джон Сміт, згідно зі статтею Якубової, у 1992 році зосередив зусилля на подальшому послабленні залежності Лейбористської партії від профспілок. При ньому вплив тред- юніонів на процес просування кандидатів у парламент і тиск на представницькі муніципальні установи значно послабився. А роль індивідуальних членів партії в свою чергу зросла» [5, с. 56].

Зниження впливу профспілок на лейбористський рух було пов'язано, передусім, з втрачанням впливу тред-юніонів на процеси внутрішнього управління, зменшення їх питомої ваги у профспілок відбувалася через зростання кількості індивідуальних членів та інших організацій, в тому числі підприємців. Крім того, лейбористи, як ліва політична сила, адресували програмні положення маргінальним, проте активним верствам суспільства — студентству, молоді, мінори тарним соціальним групам — феміністкам, сексуальним меншинам, тощо. «Різко обмеже-

ними були можливості профспілок місцевих організацій на виборах Лейбористської партії у 1993-му році. Був введений новий принцип голосування, згідно з яким встановлювалася рівність між трьома основними частинами колегії виборців» [5, с. 56].

Обмеженість соціальних вимог профспілок виявилося у архаїчності вимог ще до соціалістичного перетворення економіки. Ці вимоги були прийняті ще на початку XX століття через тріумф соціалістичних політичних сил у Європі. Істотним аспектом модернізації лейборизму стала відміна архаїчних програмних положень. Згідно зі статтею Л. Якубової, Т. Блер, виступаючи на щорічній партійній конференції 1994-го року, заявив про розрив з «класовою лейбористською традицією» з наміром поховати найважливіше положення ЛПВ, зафіксоване у статуті партії з 1918-го року, яка ставила за мету встановлення «суспільної власності на засоби виробництва обміну і розподілу» [5, с. 56].

В межах процесів модернізації Лейбористської партії у Великобританії профспілки почали втрачати монополію на соціальні вимоги та вираз соціальних потреб трудящих. Ці процеси були спричинені індивідуалізацією праці, згортанням її масовості та стандартизації у такій високотехнологічній та багатоскладовій економіці як британська. Зростання стандартів споживання і потреб працівників найманої праці зменшили гостроту соціальних вимог. Тому профспілки перестали бути групою, яка представляла важливу частину суспільства. «З 1995-го року Лейбористська партія визначалася як демократична і соціалістична, яка ставила за мету «суспільство солідарності, терпимості і поваги» [5, с. 56].

Причинами втрачання впливу сучасними профспілками у відносинах з лейбористськими політичними силами стала зміна позицій національних урядів кожної з країн в межах змагань за ринки праці у глобальному вимірі. Профспілки стали не прогресивним, а консервативним чинником, який обсягом високих соціальних вимог, які передбачають значні витрати, знизили конкурентоспроможність економіки. Тому їх соціальні вимоги блокувалися, навіть дружними політичними силами. «Лейбористська партія визначила шляхи здійснення цього завдання (забезпечення конкурентоспроможності — Авт.). Найважливіше з них полягало у створенні економіки, що швидко розвивається, яка заснована на конкуренції, принципах вільного ринку, створення суспільства, вільного від соціальних контрастів і яка забезпечує рівність можливостей, захист від бідності» [5, с. 56].

Апофеозною ознакою втрата впливу профспілок у взаємодіях з лейбористськими тред-юніоністськими політичними силами стало укріплення відносин керівництва лейбористів з «класовими опонентами» та соціальними партнерами профспілок підприємцями та корпораціями. Представництво соціальних інтересів та вимог підприємців і роботодавців стала відповіддю на конвергенцію програмних вимог лейбористів і консерваторів у Великій Британії та інших країнах англосаксонського типу. Важливим аспектом, згідно з роботою Л. Якубової, «нового лейборизму» стало укріплення зв'язків ЛПВ з представниками великих корпорацій і фінансового капіталу. Цей чинник формувався під впливом неокосерватизму, Тоні Блеру вперше за роки існуванні вдалося домогтися того, щоб великий промисловий банківський капітал став зацікавленим у приході до влади лейбористів» [5, с. 57–58].

Консолідація суспільства навколо національної ідеї процвітання та держави загального добробуту зменшила актуальність вузьких класових вимог, крім того, соціальна структура країн ЄС змінилася в порівнянні з часами індустріальної доби. Основними рисами вимог населення стали прагнення стабільності та забезпеченості економічного зростання. Все це знизило інтерес до вимог тред-юніонів, їх діяльності та політичних пропозицій. «Багато пересічних лейбористів називали себе партією «однієї нації». Це означало, що партія намагається виражати загальнонаціональні інтереси, робити ставку на досягнення максимальної національної згоди» [5, с. 58].

Розбіжності сучасного профспілкового руху Великобританії та лейбористів були спричинені також різними поглядами на захист соціальної сфери. Умови функціонування держави загального добробуту у Великій Британії і Європі у 90-ті роки змінилися і вийшли на новий рівень. Це спричинило перегляд політичних настанов та практичних кроків щодо національної соціальної політики. У 1994–1997-му роках, згідно зі статтею Л. Якубової, в лейбористській партії відбулася трансформація внутрішньополітичних настанов лейборизму. З'явилися «нові лейбористи», що спричинило вплив підготовки реформ у соціальній сфері» [5, с. 58].

Роль профспілкових організацій у формуванні політичного курсу Великої Британії полягала у висуванні конкретних завдань перед політичною партією та реакцією на ті, чи інші політичні події. Вплив профспілкових об'єднань Великобританії був дуже значним у період урядування «класичних» лейбористів, також він істотно змінювався у період неоконсервативного реваншу за часів М. Тетчер. Але в обох

випадках позиція профспілок була вирішальною для всієї Лейбористської партії. Однак, з втратою частини електорату Лейбористська партія була змушена шукати нові підходи та напрямки розвитку. Згідно з працею А. Валуєва, профспілки завжди відігравали важливу роль у прийнятті рішень на партійних конференціях. Їх вплив на внутрішньополітичне життя як партій, так і ситуації в середині Великобританії, весь час змінювався, вони стрімко зміцнювали позиції, як, наприклад, при уряді Клімента Еттлі. А, іноді, як у 80-ті роки, під час урядування Маргарет Тетчер, вони були змушені робити поступки з питань соціального забезпечення» [1].

Негнучка позиція профспілок у взаємодії з партійними лідерами означала занепад їх організаційної спроможності та впливу на партійну політику. Профспілкові діячі Великої Британії вчасно не визначили загрозу і не обрали шляхів уникнення втрати впливу. Також у лавах тред-юніонів не було єдності, яка б забезпечувала єдину позицію щодо реформ Ентоні Блера. На думку А. Валуєва, Тоні Блер «атакував позиції тред юніонів». В їх надмірному впливі на життя Лейбористської партії він бачив головну загрозу. Тоні Блер передбачав змінити систему прийняття рішень і відмовитися від неефективної схеми колективного голосування, коли одна профспілка виступає від імені тисяч своїх членів. Пропозиція Тоні Блера про введення системи голосування: одна особа — один голос, не сподобалася профспілкам, але їм не залишили вибору, рішення про голосування було прийнято в ході проведення спеціального референдуму. Профспілки, таким чином, втратили значну частину свого впливу» [1].

Профспілки як чинник зв’язку з масами найманих працівників, не відчули нових підходів у політичній діяльності, яка все далі більше в 90-ті роки набувала характеру масованих комунікаційних кампаній та цілеспрямованого впливу на електорат. В зв’язку з цим, профспілки поступово усувалися з провідних ролей у лейбористському русі. Головним гаслом Блера, згідно з даними А. Валуєва, була заявлена модернізація, він пропонував прикметник «новий» у різних словосполученнях: «нові лейбористи», «нова Лейбористська партія», «нова Британія», «нова економіка», «нове суспільство» [1].

Організаційне оновлення тред-юніонів у Великій Британії не забезпечило відповідність новим високим організаційним вимогам. Партія трудящих майже повністю відмовилася від профспілок як ключового посередника у взаємодії з трудящими і наймані працівники стали співпрацювати і перебувають під впливом партії Лейбористів напряму без

посередництва своїх спілок. Згідно з А. Валуєвим, «тріумф лейбористів на виборах 1997 року надав їм можливість підтвердити на практиці, що партія влади дійсно стала новою. З класичної «робітничої» вона трансформувалася на партію «всієї нації» з про європейськими соціал-демократичними настановами» [1].

Приклад взаємодії профспілок та Лейбористської партії Великобританії свідчить про те, що класові партії перебувають у занепаді в умовах фрагментації соціальної структури суспільства, згортання соціальних вимог та їх урізноманітнення. Тому професійні спілки втрачають свій профіль особливої робітничої організації, набуваючи статусу звичайних громадських об'єднань, які не мають монополії на підтримку найманих працівників. Це вказує на необхідність пошуку профспілками нових альтернативних ідеологічних систем щодо обґрунтування своїх політичних вимог.

Висновки. Політична співпраця профспілкових об'єднань та лейбористських політичних сил в сучасному світі перебуває під впливом двох основних чинників: урізноманітнення профспілкового руху та ускладнення його структури за рахунок виникнення нових профспілок, а також активної ролі загальноєвропейського профспілкового руху, а також зміни пріоритетів політичних сил, які сповідують лейбористські ідейні та програмні настанови на прагматичні і ситуативні вимоги, які відповідають сучасному моменту.

Глобальні економічні зміни, які передбачають перенесення виробництва до країн з менш високим рівнем оплати праці, а також технологізації виробництва (яка скорочення кількості робітників), змови транснаціональних корпорацій, послаблюють позиції профспілок. Останні не можуть висувати єдині вимоги і вести інтенсивну страйкову боротьбу в різних країнах одночасно. Приклади сучасних країн Південної Європи (зокрема, Греції та Італії), засвідчили, що істотних результатів у висуванні і відстоюванні політичних вимог (наприклад, зміни урядів або корекції їх політики), профспілкам не можна домогтися без співпраці з іншими громадськими організаціями.

Включення профспілок до альтерглобалістського руху не може бути однозначно сприйнято лейбористськими політичними силами, які виступають за збереження статусу-кво у світовому економічному розподілі праці і підтримують дії глобальних міждержавних об'єднань (якими є «Велика Вісімка» і «Велика Двадцятка»). Тому позиції профспілкового руху і лейбористів поглиблюють розбіжності. При цьому лейбористи і профспілки залишаються стабільними партнерами і в подальшому, про

що свідчать результати голосування у Великій Британії у 2010 році. Тому корекція поведінки обох сторін партнерської взаємодії в цілому відбувається на паритетних засадах і в межах взаємних поступок. Перспективою подальшого розгляду теми, порушеної в цій статті є розгляд політичної співпраці профспілок і груп інтересів на рівні Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Валуев А. В. Роль европейского фактора в процессе структурной модернизации Лейбористской партии Великобритании (1994–1997 годы) [Электронный ресурс] /А В. Валуев // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. — 2009. — №114. Режим доступа: URL: http://cyberleninka. ru/article/n/rol-evropeyskogo-faktora-v-protsesse-strukturnoy-modernizatsii-leyboristskoy-partii-velikobritanii-1994–1997-gody
2. Еремеева И. А. Лейбористская партия и профсоюзы Великобритании в условиях политики «социального контракта» [Текст] /И. А. Еремеева // Гуманітарний журнал. — 1999. — № 4. — С. 127–131.
3. Жукова О. О. Соціальна політика першого уряду Е. Блера (1997 — 2001 рр.): автореф. дис.... канд. іст. наук: [Текст] 07.00.02 / О. О. Жукова; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2011. — 22 с.
4. Соколов А. С. Генезис і еволюція політики англійського лейборизму: сутність, методи, концепції (історико-політологічний аналіз) [Текст]: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / А. С. Соколов. — Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили. — Миколаїв, 2009. — 21 с.
5. Якубова Л. А. Лейбористская партия Великобритании в оппозиции (1979–1997 гг.): модернизационные процессы и формирование новых социальных установок [Текст] /Л. А. Якубова // Вестник ТГПУ. — 2011. — №11. — С. 53–60.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2013 р.

Тупиця О. Л. Профсоюзы и лейбористские политические партии: взаимодействие в условиях изменения идейных и программных приоритетов (на примере Великобритании)

Рассматривается специфика взаимодействия профсоюзов и лейбористских партий в современный период. Делаются выводы о влиянии процессов глобализации на позиции профсоюзных объединений

и политических сил. Рассматриваются особенности сотрудничества профсоюзов и Лейбористской партии Великобритании.
Ключевые слова: профсоюзы, Лейбористская партия, глобализация, мировое разделение труда, общественные протесты

Tupytsja O. Trade Union and Labour political parties: the interaction in a changing ideological and programm priorities (on example of Great Britain).

Deals with the specificity of the interaction of trade unions and the Labour party in the modern period. Conclusions about the impact of globalization on the position of trade unions and political parties. Considered features of collaboration of trade unions and the Labour Party of Great Britain.
Keywords: trade unions, the Labour Party, globalization, international division of labor, public protests.

© Тупиця О. Л., 2014

УДК 321.7:303.833.5

Смирнова К. Є.

Здобувач кафедри політології Донецького національного університету

«АРАБСЬКА ВЕСНА»: ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В РЕГІОНІ

Автор аналізує теоретичні підходи, які застосовуються до дослідження сутності, причин виникнення і наслідків масштабних протестів і повстань на арабському сході, які отримали назву «арабської весни», зокрема теорій революції і соціальних рухів, демократичного транзиту, демонстраційного ефекту і дифузії.

Ключові слова: «арабська весна», революція, народні рухи, режимні трансформації.

Минуло майже три роки після початку перших народних виступів в Тунісі, які спровокували масштабну протестну хвилю по всьому арабському світу і призвели до усунення від влади диктаторів в чотирьох країнах регіону, похитнули режими у декількох інших, породивши надії на швидкий кінець «ери авторитаризму». Однак, перші оптимістичні очікування дуже швидко змінились скептицизмом щодо позитивного виходу «арабської весни» — таку назву отримали події — коли повстання і рухи протестів зустрілися зі стійким режимним спротивом, а на зміну єдності антиавторитарних коаліцій прийшов розкол і загострення ідеологічних конфліктів, що інколи приймали насильницькі форми, відносно мирні протести переросли у збройні протистояння.

Відображенням складності політичних процесів на арабському сході, неоднозначності їх результатів стали запеклі дискусії щодо визначення подій і їх потенційних наслідків. Дослідники почали шукати шляхи, які допомогли б проникнути у сутність і причини неочікуваного для них феномену. Актуальність даної проблематики обумовлюється не тільки вагомим впливом арабських країн на політичну динаміку регіону і світу в цілому, але й виникненням подібних до «арабської весни» рухів протесту в інших країнах — Ізраїлі, Іспанії, Греції, Індії, Туреччині тощо. На нашу думку, аналіз подій в арабському світі допоможе глибше зрозуміти тенденції сучасного політичного розвитку, а також збагатити теорії політичних змін.

Історіографія «арабської весни», яка притягнула до себе увагу багатьох науковців у різних частинах світу, сьогодні налічує сотні статей і масштабних досліджень. Однак теоретико-методологічний аспект проблеми, на наш погляд, не отримав достатнього висвітлення. Більшість авторів зосереджується на поточних подіях, засновуючи аналіз на «апріорних» теоретичних схемах і концептах, обраних відповідно до власних поглядів без достатнього попереднього обґрунтування, будь то «революція», «демократичний транзит» тощо. Можливо, теоретичні слабкості їх робіт пов'язані з труднощами переходу від пояснень стабільності, витривалості авторитаризму, характерних для близькосхідних досліджень протягом багатьох років, до необхідності осмислювати динамічні процеси.

Серед науковців, які звертаються до теоретичних проблем дослідження «арабської весни», слід згадати Л. Вея [27], Л. Даймонда [18], Х. Дабаші [16; 17], Б. Айята [15], Д. Соренсена [22]. Роботи Х. Дабаші і Б. Айята вирізняє широта аналізу і розгляду подій у контексті регіональних і глобальних трансформацій, зокрема завершення ери «постколоніалізму» і пов'язаних з ним ідеологій, перетворення громадянських рухів на основну рушійну силу політичних змін. Серед робіт російських дослідників глибиною осмислення вирізняються статті І. Кудряшової [4; 5], М. Сапронової [8]. І. Кудряшова розглядає події через призму дестабілізації політичних режимів. Вона підкреслює автохтонну природу протестів і висловлює думку щодо зародження п'ятої хвилі демократизації. М. Сапронова аналізує причини революцій, особливу увагу звертаючи на наявність внутрішніх суспільно-політичних протиріч, а також міжнародні фактори. Стаття ще одного російського дослідника, К. Труєвцева [11], присвячена аналізу ходу заворушень в арабських країнах, технологій їх розвитку, учасників і структур, задіяних у подіях, в контексті процесу глобальної политичної турбулентності. Варто зазначити, що в Україні «арабська весна» не стала предметом детального вивчення. Певним чином її торкаються Ж. Ігошина [3], І. Семиволос [9], В. Юрчак [13]. В. Степаненко [10] проводить аналогії між українським Майданом-2004 і його наслідками і «арабською весною», демонструючи, що успішна революція і демократизація залежать не стільки від вуличних акцій, скільки від здатністю суспільства сформувати потребу в своєму власному оновленні та захищати суспільні зміни.

У статті ми ставимо за мету проаналізувати можливі теоретико-методологічні підходи до вивчення сутності і причин хвилі масових протестів і повстань в регіоні, які отримали назву «арабської весни»,

оцінити їх пояснювальний потенціал і спробувати віднайти власний теоретичний шлях, який дозволив би надати адекватні інтерпретації цього феномену.

Основні труднощі концептуалізації «арабської весни» полягають у незавершеності процесу змін, які вона породила, продовженні боротьби і неоднозначності результатів протистояння між авторитарними режимами і опозицією в окремих країнах, а також різних траєкторіях, які отримала «арабська весна» — від незначних виступів до масштабних перетворень, від мирних протестів до громадянської війни і розколу держави. Останній момент обумовив виникнення ідеї щодо неможливості розробки спільного теоретичного інструментарію і розгляду «арабської весни» як цілісного феномену.

На нашу думку, останню все ж таки доцільно розглядати як єдине явище, хоча і з врахуванням локальної специфіки її прояву в окремих країнах. Миттєвість, з якою прагнення змін і настрої протесту охоплювали різні прошарки суспільства на величезній території арабського Сходу, приблизно однакова тактика дій протестувальників, схожість гасел і цілей, постійні посилання на події в сусідніх країнах як на частину спільного підйому, відчуття взаємної солідарності підтверджують доречність їх бачення як єдиної «хвилі».

Саме хвилеподібний характер протестів, які з дивною миттєвістю охоплювали державу за державою, викликав аналогії із попередньою хвилею змін регіонального масштабу — «оксамитовими революціями» 1989–1990 рр. у Східній та Центральній Європі [25]. Дійсно, обидві були поєднані з пробудженням суспільства, масштабними рухами протесту, які кинули виклик авторитарним глибоко вкоріненим силам. Деякі дослідники стверджували, що повстання на Близькому Сході, провіщають політичні трансформації настільки ж значні, як і в 1989 р. являють собою хвилі демократичних революцій, обумовлені прагненнями до свободи [24, с. 23–24].Зокрема російська дослідниця Кудряшова І. зазначає, що події «арабської весни» слід розглядати як «рух від режиму гегемонії до режиму участі», як п’яту хвилю демократизації, яка запізнилась із причини міцних позицій авторитаризму на Близькому Сході [4].

Розглядаючи події з цієї перспективи, логічно було б звернутися до теорії демократичних транзитів у якості пояснювального інструменту. Однак наскільки адекватними є оцінки «арабської весни» як чергової хвилі демократизації

На це питання важко відповісти однозначно. З одного боку, очевидно, що люди повстали проти свавілля та диктатури авторитарної влади. Це доводять вимоги демократичних реформ і свободи, які висувались практично у всіх країнах «арабської весни» [11, с. 32–33]. Навіть там, де повалення режимів не стояло на порядку денному, протестувальники вийшли на вулиці заради змін, які зробили б уряди більш демократичними і підзвітними, надали б громадянам реальні можливості впливати на процес прийняття рішень у державі.

І все ж таки нам здається, демократія тут не є метою в собі, демократією заради себе самої. Учасники протестів, насамперед, палко прагнули свободи, яка б дозволила їм робити свій власний вибір, покласти край корупції, політичному кумівству, непотизму та репресіям [23, с. 5]. Для багатьох протести були не просто прагненням вільно обраного уряду. Вони включали цілий набір вимог, зокрема забезпечення соціально-економічних прав і гідного життя.

Але найголовнішим є те, що уявлення протестувальників і повстанців щодо майбутнього мали доволі розпливчастий характер. За влучними висловом С. Жижека, вони являли собою дух революції без самої революції — тобто без конкретної програми змін. На відмінувідреволюцій у СхіднійЄвропі в 1989 році, які були свідомо націлені на трансформацію деспотичних органів управління у ліберальні демократії на кшталт країн Західної Європи, арабські повстання не передбачали чіткоїмоделідержави [20]. В них приймали участь представникирізних прошарків населення з відмінними порядками денними. Тимчасова єдність була заснованою скоріше на ненависті до попереднього режиму, ніж на наявності позитивної стратегії перетворень, в результаті чого утворені під час протистояння антиавторитарні коаліції швидко розпадалися після досягнення першочергової мети — усунення керівника держави від влади. Навіть серед тієї частини учасників протестів, яка дійсно прагнула перебудови політичних систем на основі принципів демократії, рівних прав для всіх громадян, не було чіткого уявлення щодо їх змісту і шляхів їх втілення у життя.

Якщо посткомуністичні трансформації вели до реального просування шляхом демократичних реформ, то за результатами «арабської весни» на даний момент тільки в одній країні — Тунісі — можна констатувати певні зрушення у формі правління, які, однак, ще не стабілізувались, адже нова Конституція перебуває у стадії розробки і нинішній політико-інституційний дизайн має тимчасовий характер. Отже не можна скидати з розрахунків потенціал відновлення реставраційних тенденцій. В Лівії,

де також відбулося повалення диктатури, створення нових політичних інститутів стикається з багатьма проблемами, найголовнішою з яких є надзвичайна слабкість центрального уряду і фактичний розкол держави, яка перебуває на межі колапсу. В Єгипті старі авторитарні структури влади залишились недоторканими, що полегшило відновлення «дореволюційного» статус-кво після «народного військового перевороту» і усунення від влади президента Мохаммада Мурсі.

Таким чином, теорії демократичного транзиту не здатні забезпечити адекватного пояснення сутності, причин і наслідків змін. Одночасно «хвилеподібність» «арабської весни» робить можливим залучення теорії демонстраційного ефекту і дифузії, яка використовувалась у тому числі і при аналізі «хвиль демократизації. Вони частково пояснюють час виникнення і більш-менш схожі форми, які отримували рухи протестів у різних структурних контекстах. Географічна близькість, культурна і етнічна спорідненість, певна подібність попереднього політичного і соціально-економічного розвитку, по-перше, обумовлювали взаємний вплив арабських країн одна на одну, а по-друге, вказували на можливу наявність спільних закономірностей, які керують шляхом їх історичної зміни.

Ми можемо зробити припущення, що в окремих державах повстання так і не відбулися б або вибухнули значно пізніше, якби не приклад сусідів. Успіхи учасників революційних рухів очевидно надихали їх «колег» в інших частинах регіону. Вони частково копіювали засоби дій, використовували вдалі ноу-хау попередників — організацію протестів через соціальні мережі, використання Інтернету задля поширення інформації і мобілізації тощо. Падіння диктатора в Тунісі продемонструвало можливість його усунення шляхом мирних демонстрацій, і аналогічна тактика була підхоплена революціонерами в Єгипті, Ємені, Бахрейні, Сирії тощо.

Теорія демонстраційного ефекту і дифузії опозиційних тактик сама собою є недостатньою для розуміння як причин вибуху, так і варіацій траєкторій розвитку: чому тільки в окремих країнах рух протесту перетворився на революційний, до того ж в одних з них зберіг свій більш-менш мирний характер, а в інших перейшов у стадію насильницької конфронтації

Що обумовлювало його успіх або, навпаки, невдачу у досягненні цілей

Чому в окремих країнах громадяни залишились пасивними і не піддались впливу сусідів

Ці питання вимагають адекватного пояснення.

Враховуючи частоту використання терміну «революції» для позначення «арабської весни», доцільно проаналізувати пояснювальні можливості відповідних теорій. Серед дослідників немає єдиної точки зору на даний предмет. На думку однієї групи, протести і повстання в регіоні являють собою справжню хвилю революційних змін. «Скептики» наголошують на тому, що вживання терміну «революції» є перебільшенням, використовуючи замість нього поняття державних переворотів, невдалих повстань, навіть організованих іноземними силами «заколотів».

За думкою науковців, які зайняли компромісні позиції [14; 17], неможливо поки що точно визначити революційність подій у зв'язку з їх незавершеністю. Аналіз феномену і всіх його навколишніх факторів є процесом, який вимагає розуміння його динаміки в цілому і здатності читати сценарій подій, що розгорнулися, від моменту їх початку і до кінця [26, С.35]. У зв'язку з цим Х. Дабаші надає перевагу використанню найменування «події» замість чітких формулювань і пошуку визначень, а також наголошує на необхідності врахування специфіки країн [19, с. 116]. Аналогічним чином С. Амін попереджає проти надмірного акценту на спільних рисах і застерігає від узагальнень. Спокуса терміну «революція» велика, але вона повинна дати дорогу тверезому та заснованому на емпіриці аналізу поза термінологією. До туману дефініцій треба ставитись, не намагаючись знайти правильну характеристику, а призупиняючи або відкладаючи це завдання [19, с. 117].

В цілому погоджуючись із згаданими точками зору, ми вважаємо, що аналіз подій вимагає наявності орієнтирів і розташування явища у певній системі координат. Дослідження його причин і наслідків неможливо здійснити без розуміння сутності.

Теорії революції можуть надати часткову допомогу у цьому питанні. У ході їх розробки та історичного розвитку були сформульовані критерії для характеристики масштабних процесів політичних змін, пов'язаних із масовими діями поза існуючими політичними інститутами. Узагальнюючи їх, відмітимо, що справжню революцію відрізняють високий рівень публічної участі за межами існуючих політичних інститутів, розмах, інтенсивність виступів проти діючої влади, об'єднання широких прошарків населення у прагненнях змін, їх орієнтація на фундаментальні перетворення і злам системи соціальних і політичних відносин, високий рівень конфліктності протистояння.

Найбільш важливою характеристикою революції є результати, які передбачають не просто скинення урядів і заміну однієї групи еліти на іншу, а глибокі зрушення у політико-інституційних структурах, принципах функціонування політичної системи, основах легітимності. Революція повинна нести не тільки й не стільки руйнівний потенціал, але у першу чергу — творчий [6,с. 27].Вона є втіленням фундаментальної потенційної здатності людини творити політичні зміни [1, с. 7]. Що стосується насильницьких засобів дій, які часто розглядаються як невід'ємна ознака революційного конфлікту, то на наш погляд, вона не є обов'язковою, адже історія довела можливість здійснення революції без застосування зброї.

За критерієм результатів, а саме здатністю народних виступів вести до фундаментальних змін у характері політичних систем, «арабська весна» навряд чи може розглядатись як «хвиля революцій». У більшості країн регіону вона мала або незначні політичні наслідки (Йорданія, Марокко, Алжир), або потенційні революції були «перехоплені» елітними групами і перетворились на звичайні перевороти (Єгипет, Ємен). Більш того, інколи протестувальники навіть не ставили за мету усунення правлячих керівників від влади і радикальну зміну основ політичного устрою. Відносно «успішні» революції, зокрема в Тунісі, постають одиничними «щасливими» випадками, коли потенціал протесту трансформується у процес переходу від одного типу режиму до іншого на інституційному рівні.

На нашу думку, більш виваженим є визначення «арабської весни» як масштабного народного руху за політичні та економічні зміни, який реалізував себе у різних формах в окремих країнах регіону — від обмежених протестів і локальних заворушень до загальнонаціонального повстання і революції.

Згідно із визначенням П. Штомпки, рухи — це особливий різновид колективних дій, спрямований на здійснення соціальних змін, що розвиваються в межах неформальних, позаінституційних систем [12, с. 166]. Їх характеризують наступні риси:

1. Колективність людей, що діють спільно.

2. Єдність відносно мети колективних дій а саме — змін у суспільстві.

3. Колективність відносно диффузна, з низьким рівнем формальної організації.

4. Дії мають високий ступінь стихійності і не приймають інституціоналізованих, застиглих форм [12, с. 339].

В «арабській весні» ми побачили масштабний прояв цих ознак: раптовий вихід на арену політичного життя тисяч і мільйонів громадян — представників різних соціальних прошарків, які прагнули змін і взяли ініціативу їх реалізації у власні руки через неінституційні, стихійні форми участі, пряму дію. Основу їх ідентичності складали не класовий, соціально-економічний або професійний статус, а спільні ідеали і цінності [7, с. 115–116]. Учасники діяли переважно за межами формальних організацій, об'єднані боротьбою за справедливість, свободу, рівні права, ліквідацію диктатури і свавілля влади– момент, який не здатні пояснити класичні теорії революцій, адже вони розглядають народні виступи переважно через призму функціонування заданих структур і групових інтересів.

Нам здається доречним поєднання теорій соціальних рухів і революції. Якщо остання у різних її підходах надає добре розуміння різноманітних факторів, які сприяють формуванню передумов народних виступів — соціально-економічних, політичних, культурних, міжнародних, — то перша забезпечує нас необхідними інструментами аналізу їх сили та слабкості, динаміки, стадій, за якими вони розвиваються, а потім відходить у небуття історії після виконання певних функцій із суспільно-політичних перетворень.

Підводячи підсумки, хотілося б зазначити, що процес змін в арабському світі не завершився: протести і повстання стали першим кроком, який запустив масштабні трансформації не тільки характеру режимів в окремих країнах, але й регіонального балансу сил. Революція в одній країні завжди є надзвичайно складним процесом, передбачає вплив численних факторів, які утворюють складні взаємозв'язки. Коли ми досліджуємо цілу серію протестів, повстань, революцій, що, з одного боку, мають під собою спільну основу, а з іншого, кожний окремий випадок є унікальним і обумовленим специфічною конфігурацією детермінант, розробити пояснювальну схему стає набагато складнішим. Головний момент тут — уникати спрощень і спокуси втиснути подію у рамки певної теорії, звертати увагу не тільки на спільне, але й на індивідуальне і намагатись зрозуміти події у багатоманітності їх смислів.

Список використаних джерел:

1. Арендт Х. О революции / Х. Арендг; Перевод И. Косич. — М.: Европа, 2011. — 464 с.
2. Голдстоун Дж. К теории революции четвертого поколения / Дж. Голдстоун // Логос. — № 5 (56). — 2006. — С. 58–103.

3. Ігошина Ж. Б. Трансформація арабських країн у контексті процесів глобалізації: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.04 / Ж. Б. Ігошина; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад». — О., 2011. — 19 с. — укр.
4. Кудряшова И. В. Внутренние и внешние факторы современных общественно-политических трансформаций в арабском мире // Расширенные тезисы доклада на заседании Ученого совета ИНИОН РАН, 24 ноября 2011 г. http://www. inion. ru/files/File/inion_2011_11_24_kudryashova. pdf
5. Кудряшова И. В. Режимные трансформации на современном арабском востоке / И. В. Кудряшова // Политическая наука: Науч. журн. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отдел полит. науки; Росс. ассоц. полит. науки. — М., 2012. — № 3: Политические режимы в XXI веке: Институциональная устойчивость и трансформации / Ред.-сост. номера Панов П. В., Харит онова О. Г. — 336 с. [С. 160–179].
6. Магун А. Подія революції / А. Магун // Ї. — №34. — 2004. — С. 26–46
7. Павлова Т. В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории. 18.08.2008 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www. civisbook. ru/files/File/Pavlova_5_08.pdf
8. Сапронова М. Генезис арабских революцій / М. Сапронова // Международные процессы. — Т. 9. — № 3 (27). — сентябрь-декабрь 2011 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www. intertrends. ru/twenty-seventh/15.htm
9. Семиволос І. Туніс і Єгипет є продовженням подій 2004 року в Україні// Круглий стіл «Вплив на Європу політичної ситуації в арабських країнах». — К., Інститут Горшеніна. — 04.02.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www. kipu. org. ua/Projects/projects_31.html
10. Степаненко В. Дедемократизаціяв Україні в контексті дилем сучасної ліберальної демократії / В. Степаненко // Агора. Переосмислюючи демократію: Україна і світовий контекст. — Вип. 10. — К.: Стилос, 2011. — 160 с.
11. Труевцев К. М. «Арабская весна»: ход, акторы, технология, промежуточные результаты / К. М. Труевцев // Полития: Анализ. Хроника. Прогноз. — 2012. — № 1. — С. 21–32.
12. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. — М.,1997. — 223 с.

13. Юрчак В. «Арабська весна»: франко–американська позиція / В. Юрчак // Гілея. Зб. наукових праць. –Київ, 2013. — Вип. 75 (№8). — 588 с.
14. Amin Samir. The Arab Revolutions: a Year After / Samir Amin // Interface: a Journal For and About Social Movements. — Volume 4 (1). — May, 2012. — P. 33 — 42.
15. Bayat Asef. A New Arab Street in post-Islamist Times / Asef Bayat // Foreign Policy. — January, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mideast. foreignpolicy. com/posts/2011/01/26/a_new_arab_street
16. Dabashi Hamid. Zizek and Gaddafi: Living in the Old World / Hamid Dabashi. — 1 September, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
17. http://www. aljazeera. com/indepth/opinion/2011/08/201183113418599933.html Dabashi Hamid. The Arab Spring: The End of Postcolonialism / Hamid Dabashi. — London: Zed Books. — 2012. — 296 с.
18. Diamond Larry. A Fourth Wave or False Start?Democracy After the Arab Spring / Larry Diamond. — 22.05.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www. foreignaffairs. com/articles/67862/larry-diamond/a-fourth-wave-or-false-start#
19. Haddad Bassam. Syria and Authoritarian Resilience / Bassam Haddad // Interface: a Journal For and About Social Movements. — Volume 4 (1). — May, 2012. — P. 113–130.
20. Klug T. BonfireoftheExperts: theArabUprisingsandtheIsraeli-PalestinianQuestion / T. Bassam // June 1, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www. opendemocracy. net/tony-klug/bonfire-of-experts-arab-uprisings-and-israeli-palestinian-question?utm_source=feedblitz&utm_medium=FeedBlitzEmail&utm_content=201210&utm_campaign=0
21. Nigam Aditya. The Arab upsurge and the «viral» revolutions of our times / Aditya Nigam // Interface: a Journal For and About Social Movements. — Volume 4 (1). — May, 2012. — P.165–177.
22. Sorensen David. TransitionsintheArabWorldSpringorFall / David Sorensen // Strategic Studies Quarterly. — Fall, 2011. — P. 22–49.
23. The Arab Spring: Transition to Democracy at a Crossroads //The International Idea Democracy Forum. — Madrid, Spain. — 28–29 November, 2011. — 25 с.

24. The Revolutionsin Tunisiaand Egypt. The Peoplewithou tPopulism // Perspective. — 2 May, 2011. –Heinrich Boll Stiftung. — 262 p. — P. 22–27.
25. Ulrichsen Kristian. The Arab 1989 revisited / Kristian Ulrichsen, David Held. — 27.09.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www. opendemocracy. net/
26. Yaakoub Hussein. RevolutionsforDemocracy / Hussein Yaakoub // Perspective. — 2 May, 2011. — Heinrich Boll Stiftung. — 262 p. — P. 35–43.
27. Way Lucan. The Lessons of 1989 / Lucan Way // Journal of Democracy. — October 2011. — Volume 22, Number 4. — C.17–26.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2013 р.

Смирнова К. Е. «Арабская весна»: влияние на политические процессы в регионе

Автор анализирует теоретические подходы, которые применяются к исследованию сущности, причин возникновения и последствий масштабных протестов и восстаний на арабском востоке, получивших название «арабской весны», в частности теорий революциии социальных движений, демократического транзита, демонстрационного эффекта и диффузии.
Ключевые слова: «арабская весна», революция, народные движения, режимные трансформации.

Smyrnova K. Arab Spring and its Impact on Political Process in the Region

In the article the author examines different theoretical approaches that are applied to the study of nature, roots and results of the large-scaleprotests anduprisings in the Arabworld, known as the «Arab Spring», in particular the theoriesof revolution, social movements, democratic transition, demonstration effectand diffusion.
Key words: «ArabSpring»,revolution, popular movements, regime transformations.

© Смирнова К. Є., 2014

УДК 327 [(44): (73)]

Мудрицька К. О.

Аспірантка кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АМЕРИКАНСЬКА ПОЛІТИКА Н. САРКОЗІ: МІЖ СПАДКОЄМНІСТЮ ТА ОНОВЛЕННЯМ

Аналізуються зміни на американському векторі зовнішньої політики Франції за президенства Н. Саркозі та подається оцінка їх відповідності принципам голлізму.

Ключові слова: Франція, США, НАТО, голлізм, Саркозі.

Відносини між Францією і Сполученими Штатами Америки, країнами, які обидві вважають себе провісниками та захисниками демократії, свободи і прав людини у світі, завжди складались не просто і не однозначно. І Вашингтон, і Париж визначали і продовжують визначати один одного союзником та другом. Проте по обидва береги Атлантики існує певна обережність і навіть недовіра один до одного, що можна прослідкувати протягом тривалого періоду в історії [13; 17].

Ще під час передвиборчої кампанії Н. Саркозі називали головним алтантистом в ряду президентів П'ятої республіки, оскільки окрім особистої симпатії до США й особливо до американської економічної моделі, він неодноразово зазначав про необхідність покращення відносин з Вашингтоном. Протягом перебування Н. Саркозі при владі Франція відновила свою участь у воєнних структурах НАТО, були внесені корективи на американському векторі французької зовнішньої політики. Ці кроки викликали критику з боку діючого президента Ф. Олланда та його прибічників по партії. Тому видається доречним зробити певні узагальнення та висновки щодо політики Франції під час президентства Н. Саркозі на американському напрямку.

Тематика франко-американських відносин, зокрема під час президентства Н. Саркозі, досліджувалась багатьма французькими (Ф. Шарійон, Ф. Бозо, Г. Пармант'єр, М. Бреннер) та іншими зарубіжними (Ч. Коган, Ю. Рубінський, Є. Обічкіна, С. Федоров) спеціалістами, проте аналіз взаємодії Франції з США здебільшого проводився в контексті політики Парижа до НАТО і питань європейської та міжнародної безпеки. Окремо необхідно зазначити роботи Д. Хеглунда, Дж. Ховорса,

У. Кротза і Дж. Сперлінга, які розглядають відносини Франції та США із залученням елементів конструктивістського підходу, використовуючи такі поняття як «ідентичність», «ранг», «стратегічна культура». У вітчизняній літературі американська політика Французької Республіки, а тим більше період Н. Саркозі, не виступала предметом окремого дослідження. Євроатлантичний вимір французької зовнішньої політики розглядається в роботах О. Шаповалової., О. Хилько, О. Пошедіна, В. Авраменко. Тому дана стаття присвячена комплексному дослідженню французької зовнішньої політики на американському напрямку в період президенства Н. Саркозі.

Метою статті є з'ясування нових тенденцій та елементів спадковості в американській політиці Франції за президенства Н. Саркозі. У статті вирішуються наступні завдання: визначення факторів, які спонукали французького президента відновити дружбу з Вашингтоном; характеристика кроків, які були здійснені для цього; розкриття нових нюансів, що були привнесені Н. Саркозі у зовнішню політику Франції на американському векторі, та їх співставлення з принципами голлізму.

Із заснуванням П'ятої республіки всі її президенти, починаючи з її фундатора, притримувались певних принципів і лінії у зовнішній політиці, які згодом отримали назву доктрини «голлізму»: велич і незалежність Франції (зокрема по відношенню до могутнього союзника — США), які спирались за задумом де Голля передусім на автономне ядерне стримування; прагнення до встановлення мультиполярної структури світоустрою; набуття впливу у світі шляхом політики франкофонії, особливо в Африці, та активної культурної дипломатії; і, нарешті, розвиток євробудівництва та зміцнення франко-німецького співробітництва.

Ініціювавши вихід Франції з воєнних структур НАТО в 1966 р., де Голль в подальшому демонстрував незалежну від США зовнішню політику Франції з багатьох міжнародних питань: оптимальних засобів забезпечення воєнної безпеки, створення національної ядерної ударної сили, політики по відношенню до СРСР, країн «третього світу» (в тому числі й до КНР), торгових і валютних питань. При цьому Франція виступила солідарно з США під час берлінської та карибської криз. Однак, через вихід Франції з НАТО і відмінність французької позиції з багатьох міжнародних проблем Вашингтон сприймав Париж як «ненадійного» [13, p. 126] союзника. Прагнення Франції до автономності та незалежності у своїй зовнішній політиці викликало відверте здивування та незадоволення США в умовах «холодної війни» та американської гегемонії серед західних держав. За наступних президентів П'ятої

Республіки, які притримувались принципів «голлізму» з певними нововведеннями, відносини між США та Францією залишались складними, хоча і не були позначені гострими кризами. Франція знову продемонструвала свою солідарність з США під час «другої холодної війни» (за президента Р. Рейгана в США) та надала повну підтримку під час подій вересня 2001 р. Новим «піком» погіршення відносин стало американське вторгнення до Іраку в 2003 р., проти якого різко виступав французький президент Ж. Ширак.

Н. Саркозі прийшов до влади під гаслами «розриву» з політикою Ж. Ширака, яка в останні роки його правління була позначена кризами на багатьох напрямках (зокрема, на американському), а також певною бездіяльністю. Серед «розривів», які прагнув реалізувати Н. Саркозі, першим він називав необхідність відновити дружні відносини зі США та НАТО всередині «західної родини» [10]. Яку мету переслідував французький лідер

Відповідь на це запитання може мати декілька варіантів. Російський спеціаліст з Франції Ю. Рубінський акцентує увагу на прагматичності Шостого президента П'ятої республіки. Він пояснює, що вибір на користь покращення відносин зі США був зумовлений аналізом принципово нової ситуації в світі. Колишній прем'єр-міністр Е. Балладюр, попередній покровитель Н. Саркозі на початку його політичної кар'єри, у своїй брошурі 2007 р. «За Західний союз між Європою та Сполученими Штатами» із занепокоєнням пише про безпрецедентний прорив ряду країн, що розвиваються. Ці країни не лише випереджають за темпами зростання економіки і демографічному потенціалу Європу та США, вони також прагнуть до реваншу за століття відсталості та принижень колоніалізму. До того ж, вважає Е. Балладюр, ці країни не поділяють фундаментальних цінностей Заходу. В середині XXI ст. баланс сил між Північчю та Півднем може змінитись на користь останнього, в результаті чого можуть зародитись більш гострі та довготривалі конфлікти, в тому числі збройні, у всіх куточках планети. І в той час як ці країни «третього світу» зближують свої позиції з найважливіших міжнародних проблем — економіки, фінансів, торгівлі, захисту навколишнього середовища, країни Заходу витрачають свої сили на суперництво між собою. Е. Балладюр приходить до висновку, що Захід має об'єднатись в рамках всезагальної структури безпеки, яка буде охоплювати не лише сферу оборони, основою чого виступає НАТО, але також й інші аспекти (економіка, культура) [3, с. 75–276]. Подібне бачення сучасної ситуації у світі та його майбутнього висловлював і Н. Саркозі, не раз наголошу-

ючи на «відносній могутності» держав на даному перехідному періоді та підкреслюючи приналежність Франції до «західної родини» [10; 12]. На думку Ю. Рубінського, Н. Саркозі розраховував на роль посередника між Європою і Америкою, результатом чого мало стати зміцнення «західної родини» та набуття привілейованих відносин Франції з США в рамках цієї «родини».

Автор статті більше схиляється до погляду, що покращення відносин Парижа з Вашингтоном і відповідно реінтеграція Франції до НАТО були підпорядковані іншій головній меті Франції — розвитку євробудівництва, а точніше — прогресу Європи оборони. Париж не полишає прагнення перетворити Європу на один з полюсів мультиполярного світу, лідером якого виступала б Франція. А без набуття Європейським Союзом власного військового потенціалу це навряд чи можливо, оскільки глобальний актор має не лише займати перші місця в економічних рейтингах, а й сприяти та підтримувати міжнародний мир і безпеку, а також сталий розвиток (Н. Саркозі за час свого президенства багато уваги приділяв питанням захисту навколишнього середовища).

Франція прагне до автономної Європи оборони ще з часів Ф. Міттерана (поштовхом до такої ідеї окрім інших були югославські події). Проте за два десятиліття прогрес в цьому напрямку незначний (є спільні декларації країн ЄС, проекти на двосторонньому рівні, угоди «Берлін плюс», положення Лісабонського договору). Крім того, французьке бачення НАТО суттєво відрізняється від американського «проекту» НАТО. Якщо американці (принаймні попередники Б. Обами, зокрема Дж. Буш-молодший) просували ідею перетворення Північноатлантичного Альянсу на «глобального поліцейського» [7, p. 192], французи наполягають на збереженні Альянсу у форматі оборонного союзу. Тому, на думку автора, Н. Саркозі було прийнято рішення про необхідність відновити гарні відносини з США і заново увійти до воєнних структур НАТО з метою: 1) пом'якшити позицію США щодо автономної європейської оборони шляхом нової активної трансатлантичної політики Франції; 2) переконати європейських «атлантистів» у хибності погляду стосовно розвитку Європи оборони як альтернативи НАТО і відновити довіру між ними та Францією; 3) посилити всередині Альянсу європейську ідентичність і таким чином сприяти прогресу воєнної взаємодії європейців спочатку принаймні в рамках Альянсу з можливим перенесенням «досвіду» на європейський рівень згодом.

Третім варіантом відповіді на це питання може бути погляд декількох, в основному, англо-саксонських дослідників (Дж. Ховорс, Д. Г.

Хеглунд, У. Кротз, Дж. Сперлінг, Дж. Ф. В. Кейгер). Розглядаючи відносини «давніх союзників» [13, p. 126] в історичній ретроспективі, вони вважають, що часті взлети і падіння їхньої взаємодії є характерною рисою цієї «пари». Покращити відносини з США намагалися всі попередники Н. Саркозі, тому його спроби відновити дружбу з Вашингтоном є закономірним явищем у франко-американських відносинах. Проте, як вважають ці дослідники, імперативи зовнішньої політики обох країн накладають певні обмеження щодо можливості встановлення довгострокової сприятливої взаємодії між Парижем і Вашингтоном.

Головну роль в процесі відновлення дружніх відносин з Вашингтоном Париж відводив поверненню Франції до об'єднаного воєнного командування НАТО, а також новим акцентам у близькосхідній політиці Франції.

«Особливий» «неінтегрований» [5, p. 176] статус Франції в НАТО протягом існування П'ятої республіки сприймався як центральний елемент голлістської спадщини. Заява Н. Саркозі про повернення Франції до об'єднаного воєнного командування породила запитання: чи це перегляд принципів «голлізму»

Чи може це об'єктивна адаптація доктрини «голлізму» до сучасних умов

Про остаточну реінтеграцію Франції до НАТО було урочисто об'явлено на ювілейній сесії НАТО з нагоди 60-річчя її створення (3–4 квітня 2009 р.). Варто зазначити, що попри реінтеграцію Париж залишив за собою певні «виключні права». Н. Саркозі наголошував, що країна залишиться вірною принципам генерала де Голля: Франція за будь-яких умов залишає за собою право вільно на свій розсуд розміщати свої війська; в мирний час Франція не підпорядковуватиме свій військовий контингент натівському командуванню на постійній основі; французька ядерна зброя залишається суто національною [9]. Н. Саркозі багаторазово зазначав, що США є другом та союзником Франції, проте це не означає співпадіння підходів і позицій з багатьох проблем міжнародних відносин, і задекларував право Франції не погоджуватись з США. Він постійно повторював формулу відносин з американським партнером — «союз, але не підкорення».

На думку Ф. Шарійона, завершення «холодної війни» не могло не викликати змін у зовнішній політиці країн, в тому числі Франції та США, а тому повернення до НАТО є об'єктивним розвитком подій [7, p. 189]. Н. Саркозі лише завершив процес, який був розпочатий ще Ф. Міттераном, хоча він і привніс нові нюанси (він постійно наголошував

на тому, що НАТО і Європа оборони є взаємодоповнюючими елементами безпеки). Ф. Бозо вважає, що реінтеграція Франції до НАТО була логічним кроком, оскільки змінився світ, змінився Альянс, а «неінтегрований» статус Франції більше не відповідав реальному залученню Парижа у воєнну діяльність НАТО [5, p. 179]. На його думку, після цілковитого повернення до Альянсу Франція, можливо, стане більш впливовою країною, ніж була до цього.

Дж. Ховорс вважає, що попри рішення Н. Саркозі щодо повернення Франції до воєнного об'єднаного командування НАТО і нові акценти в американській політиці під час його президенства, в цілому французька зовнішня політика на американському напрямку відповідала принципам голлізму і була насичена традиційними для Франції підходами [14].

Про «розрив» з голлізмом у контексті реінтеграції Франції до НАТО в основному говорили критики такого рішення Н. Саркозі. Серед них було багато видатних французьких політичних діячів: як опонентів тодішньої влади (соціалістів М. Обрі, Л. Жоспен, Л. Фабіус, П. Московісі, Ю. Ведрін), так і центристів (Ф. Байру) та навіть членів владної коаліції (Д. де Вільпен, Ж. Майар, Ж.-Ф. Байрен). Вони ставлять під сумнів збільшення впливу Франції на прийняття рішень всередині Альянсу після її повернення до його воєнних структур. Ю. Ведрін вважає НАТО застарілою організацією, а з реінтеграцією пов'язує не посилення впливу Франції на міжнародній арені, а навпаки — його зменшення [4].

На думку автора статті, нова політика Франції по відношенню до НАТО все ж таки зберігає ключові засадничі елементи зовнішньої політики Французької Республіки. Франція повернулась до об'єднаного воєнного командування Альянсу, але залишила свої «виключні права». США переорієнтовують свою увагу та зусилля з Європи до Азії та стимулюють європейців до більш самостійного забезпечення власної безпеки. Тому момент для остаточного повернення Франції до НАТО було вдало обрано. Крім того, спроби повернутись до об'єднаного воєнного командування Альянсу вже здійснювались Ф. Міттераном і Ж. Шираком, але в тих конкретних умовах американці не погодились виконати попередні умови французів.

У близькосхідній політиці Франції за Н. Саркозі з'явились нові акценти. Вони були спробою наблизити французьку політику в цьому важливому для США регіоні до американських позицій. Проте не всі ці спроби виявились вдалими не в останню чергу через прихильність Н. Саркозі традиційним французьким підходам. Так, певних змін набула політика Франції по відношенню до іракської проблеми. Міністр закор-

донних справ Б. Кушнер в серпні 2007 р. відвідав Багдад, що було першим візитом офіційної особи Франції до цієї країни після американського вторгнення в 2003 р. Франція підтримала рішення Б. Обами визначити строки виводу американського контингенту з Іраку, метою якого є підвищення відповідальності місцевого уряду Маліки за ситуацію в країні. Однак, позиція Парижа по відношенню до іракської війни 2003 р. залишилась попередньою. В своїй промові стосовно зовнішньої політики від 27 серпня 2007 р. Н. Саркозі зазначив, що Франція «виступала і виступає проти цієї війни» [11]. Серед негативних наслідків американського вторгнення до Іраку французький президент назвав фактичний розпад країни, а також посилення боротьби між шиїтами та сунітами, що може поширитись на весь Близький Схід.

Н. Саркозі дещо зменшив проарабський вектор французької зовнішньої політики в арабо-ізраїльській проблемі, зробив спробу налагодити відносини з Ізраїлем. Проте він наголошував на необхідності припинення будівництва єврейських поселень на палестинських територіях і підтвердив позицію Франції щодо Єрусалима («столиця двох держав» — Ізраїлю та Палестини).

Суттєвих змін зазнала політика Франції з іншої складної для США проблеми в регіоні — ядерній програмі Ірану. Раніше Франція віддавала перевагу пошукам політичного виходу з цієї кризи, однак така позиція часто наштовхувалась на критику американців, особливо під час президенства Дж. Буша-молодшого. Н. Саркозі зайняв більш жорстку позицію по відношенню до Ірану. Якщо після приходу до влади в Білому Домі Б. Обами США стали більше схилятися до діалогу з іранською владою, то Франція почала виступати за максимальне посилення санкцій до Ірану.

Необхідно зазначити, що з обранням в США Б. Обами американська зовнішня політика зазнала суттєвих коректив на багатьох регіональних та предметних напрямках. В свою чергу, Н. Саркозі привніс зміни у зовнішню політику Франції. В результаті позиції США і Франції в деяких питаннях співпали, а в деяких — між партнерами знову виявились розбіжності (як, наприклад, з іранського питання).

Ідея Б. Обами про «без'ядерний світ» була скептично зустрінута в Парижі. Ще з часів де Голля стратегія національного ядерного стримування була найважливішою гарантією французької безпеки. Цей принцип був підтверджений знову в Білій книзі з оборони та національної безпеки 2008 р., яка була розроблена з ініціативи Н. Саркозі. Отже,

залишаючись вірним засадничим принципам «голлізму», французький президент не підтримав цю ідею американського президента.

Відмінності у підходах Вашингтона і Парижа зберігаються з інших питань (перспективи вступу Туреччини до ЄС, система протиракетної оборони НАТО, політика по відношенню до Росії, проблематика глобальних проблем, шляхи виходу з фінансово-економічної кризи).

Висновки. За час президенства Н. Саркозі зміни на американському напрямку зовнішньої політики Франції торкнулись в основному стилю та тональності висловлювань щодо США. В цілому Франція притримувалась своїх традиційних підходів: ядерна програма залишається центральним елементом політики безпеки П'ятої Республіки, тому Париж не підтримав американську ідею «без'ядерного світу»; збалансувавши свою політику щодо Палестини та Ізраїлю, Франція традиційно наполягає на формулі «Єрусалим — столиця двох держав»; підтримавши рішення Б. Обами про вивід американського контингенту з Іраку, Н. Саркозі зазначив, що позиція Франції з цього питання залишається попередньою тощо. Отже, називаючи США другом та союзником Франції, Париж притримується власних зовнішньополітичних підходів, що є одним з головних принципів голлізму. Реінтеграцію Франції до НАТО слід скоріше розглядати як адаптацію голлістської доктрини до сучасних умов, оскільки система міжнародних відносин, НАТО і США 1966 р. сильно відрізняються від міжнародної системи, НАТО та США XXI ст. До того ж, одним з мотивів повернення до військових структур НАТО було стимулювання розвитку Європи оборони. І якщо останнім часом Вашингтон схвально сприймає французькі ініціативи щодо розбудови європейського військового механізму, постає питання про бажання та можливості європейських країн підтримати Францію в цьому проекті.

Список використаних джерел:

1. Зверева Т. Внешняя политика Франции после прихода к власти Николя Саркози / Т. Зве рева // Мировая экономика и международные отношения. — № 6. — Июнь 2008. — С. 34–48.
2. Обичкина Е. О. Внешняя политика Франции от де Голля до Саркози (1940–2012): Научное издание / Е. О. Обичкина. — М.: Аспект Пресс, 2012. — 382 с.
3. Рубинский Ю. И. Франция. Время Саркози (серия «Лица современной политики») / Ю. И. Рубинский. — М.: Международные отношения, 2011. — 320 с.

4. Федоров С. М. Возвращение Франции в НАТО: дебаты и последствия [Электронный ресурс] // Перспективы. — Режим доступа: http://www. perspektivy. info/book/vozvrashhenije_francii_v_nato_debaty_i_posledstvija_2009–04-25.htm. — Последний доступ: 13.08.2013.
5. Bozo F. Sarkozy's NATO Policy: Towards France's Atlantic Realignment
6. / F. Bozo // European Political Science. — № 9. — 2010. — P. 176–188.
7. Camus J.-Y. La France, Israel et les juifs français / J.-Y. Camus // La Revue internationale et strategique. — № 77. — 2010/1. — P. 151–155.
8. Charillon F. France and the US: from Reluctant Alliance to Ambiguous Rapprochement / F. Charillon // European Political Science. — № 9. — 2010. — P. 189–198.
9. Cogan C. Les grandes axes de la présidence Sarkozy à l'international / C. Cogan // La Revue internationale et strategique. — № 77. — 2010/1. — P. 87–92.
10. Discours de M. le Président de la République sur la Défense et la Sécurité Nationale. — Porte de Versailles. — 17 Juin 2008.
11. Discours du Président de la République, M. Nicolas Sarkozy, à la XVième Conférence des Ambassadeurs. — Paris, 27 août 2008. — http://www. ambafrance-uk. org/XVIeme-conference-des-Ambassadeurs. html
12. Discours du Président de la République, M. Nicolas Sarkozy, sur la politique étrangère. — Paris, 27 août 2007. — http://www. lemonde. fr/societe/article/2007/08/27/le-discours-de-politique-etrangere-de-m-sarkozy-integralite_947776_3224.html
13. Discours du Président Sarkozy sur la France, la défense européenne et l'OTAN au XXIième siècle. — Paris, 11 mars 2009. — http://www. ambafrance-uk. org/Discours-du-President-Sarkozy-sur,14609
14. Haglund D.G. Happy days are here again
15. France's reintegration into NATO and its impact on relations with the USA / D.G. Haglund // European Security. — Vol. 19, No. 1, March 2010. — P. 123–142.
16. Howorth J. Sarkozy and the 'American mirage' or why Gaullist continuity will overshadow transcendence / J. Howorth // European Political Science. — № 9. — 2010. — P. 199–211.

17. Keiger J.F.V. The ‘Novelty’ of Sarkozy’s Foreign Policy Towards NATO and the US: the Long View / J.F.V. Keiger // European Political Science. — № 9. — 2010. — P. 155–164.
18. Keohane D. Defensive Realignment. ISS Opinion / D. Keohane // E! Sharp Magazine. — September — October 2008. — P. 38–40.
19. Krotz U., Sperling J. The European Security Order between American Hegemony and French Independence / U. Krotz, J. Sperling // European Security. — Vol. 20, No. 3, September 2011. — P. 305–335.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2013 р.

Мудрицкая К. А. Американская политика Н. Саркози: между преемственностью и обновлением

Анализируются изменения на американском векторе внешней политики Франции при президенте Н. Саркози и дается оценка их соответствия принципам голлизма.
Ключевые слова: Франция, США, НАТО, голлизм, Саркози.

Mudrytska K. Sarkozy’s American policy: between continuity and renovation

Analyses the changes in the American direction of the French Foreign Policy under President N. Sarkozy and examines its compliance with the Gaullist principles.
Keywords: France, USA, NATO, Gaullism, Sarkozy.

© Мудрицька К. О., 2014

УДК 141.7:316

Тихомирова О. К.

Аспірантка Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ: ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті автор аналізує основні цілі та завдання інформаційної політики сучасної розвиненої держави. Розглядаються різноманітні детермінанти формування й реалізації інформаційної політики в умовах побудови інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформація, політика, інформаційний простір, ІКТ, мережі, інформаційні потреби.

В сучасних умовах глобалізації світу та активного розвитку інформаційного суспільства поряд з економічною інтеграцією інформаційний простір також стає спільним. Важливим є те, що, окрім конкретних держав, акторами в умовах нових реалій стають різні за характером та устроєм суб'єкти, такі як, наприклад, міждержавні об'єднання та союзи, міжнародні структури, транснаціональні корпорації, релігійні, освітні, культурні та інші організації. Постійне зростання об'єму інформації в електронному середовищі призводить до зміни не тільки інформаційних потоків, але й способів відстеження появи нової інформації, способів її відбору, зберігання, класифікації, індексації та надання у відкрите користування. Природно, що навколо всіх цих процесів виникають нові галузі права, нова культура та нова економіка. Людство, таким чином, постійно змушене створювати нові структури, які б забезпечували вирішення актуальних проблем інформаційного суспільства.

Отже, метою даної статті є аналіз цілей та завдань інформаційної політики сучасної держави в умовах побудови інформаційного суспільства, а також розгляд перспектив її ефективної реалізації.

Інформаційна політика будь-якої держави за своєю сутністю має відображати й враховувати інтереси громадян, громадських організацій та рухів, державних органів влади та органів місцевого самоврядування, державних організацій й комерційних структур. Відповідно до такої мети і формулюються завдання державної інформаційної політики.

Водночас, на думку українського дослідника Ю. М. Іванченка, на стан будь-якої інформаційної сфери може впливати рівень політичної боротьби в країні. В такому випадку він пропонує розглядати інформаційне суспільство як «продовження революції індустріального та постіндустріального суспільства, де спостерігається швидке зростання секторів створення та споживання інформації, що перетворюється на один із найважливіших ресурсів, поряд з енергією та корисними копалинами. За ступенем споживання цього стратегічного ресурсу нині у світі оцінюється ступінь розвинутості країни, її економічний та політичний потенціал» [1].

Проблематиці інформаційного суспільства присвячено багато праць як українських, так і зарубіжних вчених. Серед вітчизняних варто виокремити наукові розвідки І. Аристової, В. Богуша, Г. Виноградової, О. Дубаса, Є. Макаренка, О. Сосніна, Г. Почепцова, О. Юдіна. Але, враховуючи актуальність даного питання, ця тема ще довго буде відкритою для науковців.

Розглядаючи безпосередньо у нашому дослідженні цілі та завдання державної інформаційної політики, зауважимо, що серед вагомих факторів, які впливають на їх формулювання, можна виокремити наступні:

рівень розвитку інформаційних технологій та їх доступність як для державних і недержавних структур, так і для населення;

наявність у державі нормативно-правового регулювання інформаційного простору;

існування проблеми цифрової нерівності та шляхи її вирішення в державі.

Зупинимося детальніше на кожному з цих факторів:

1) ті держави, які обрали за пріоритет широке використання інформаційних технологій для власного розвитку, безперечно отримали зиск від глобалізації. Водночас, аналіз міжнародного досвіду застосування інформаційних технологій показує, що не існує універсальної успішної програми розвитку інформаційного суспільства. Кожна стратегічна програма або план мають бути індивідуальними та враховувати особливості країни чи регіону.

В даному контексті можна говорити про так звану «електронну готовність», тобто готовність суспільства до розвитку технології і реалізації державної політики в інформаційній сфері. За визначенням ЮНЕСКО, електронна готовність визначає ступінь готовності країни виступати в якості ініціативного представника в різноманітних секторах і на різних рівнях інформаційного суспільства, а також вигідно

використовувати можливості, що надає нове економічне й технологічне середовище [2, с. 73].

До елементів, необхідних для електронної готовності входять: — доступ до інфраструктури інформаційно-комунікаційних технологій: апаратному та програмному забезпеченню, з'єднанню тощо; — навчання використовувати інформаційно-комунікаційні технології (не тільки технічна грамотність, але й знання основ управління підприємством з використанням ІКТ); — освіта та підготовка протягом всього життя в галузі професій, навичок та посад, пов'язаних з інформаційним суспільством; — доступ до державної інформації та державних ініціатив, пов'язаних з інформаційним суспільством.

На думку дослідників, важливо усвідомлювати значення готовності національної, регіонально чи місцевої спільноти до інформаційного суспільства та здійснювати оцінку на основі об'єктивних критеріїв для того, щоб визначити основні параметри цієї готовності [2, с. 74].

2) другий фактор — наявність у державі нормативно-правового регулювання інформаційного простору є дуже важливим, особливо для країн, що розвиваються. Західні країни сьогодні йдуть шляхом цілеспрямованого нормативно-правового врегулювання відносин у власному національному інформаційному просторі, приймають відповідні законодавчі акти, реформують органи державної влади, що відповідальні за формування та реалізацію інформаційної політики. Водночас, складною проблемою є узгодженість правових норм у співробітництві країн та спільнот й упорядкування їхніх відносин у електронно-інформаційному середовищі.

Сучасні дослідження вітчизняних вчених, таких як В. Брижко, В. Цимбалюк, М. Швець, М. Коваль, Ю. Базанов, Є. Макаренко, дозволяють говорити про актуальність створення єдиного законодавства та нормативно-правової бази щодо становлення в державі основ інформаційного суспільства, яке комплексно відображало б зміни в суспільному житті під впливом розвитку технологій і мереж [3; 4].

Щодо ситуації в даній галузі безпосередньо в Україні український вчений В. Брижко справедливо зазначає, що «у зв'язку з активним застосуванням різних видів, методів і засобів підвищення ефективності інформаційної діяльності інформаційна сфера потребує злагодженіших підходів до впорядкування відносин не тільки в традиційній інформаційній діяльності чи інформатизації, а й у всій інформаційній сфері. Це зумовлює необхідність удосконалювати концептуальні підходи

й упорядкувати відносини в усьому інформаційному просторі України на рівні кодифікованого акту» [5].

3) не менш важливим є й фактор наявності у суспільстві проблеми цифрової нерівності, а також шляхи її вирішення на державному рівні. Цю проблему вже піднімають українські вчені, зокрема І. Девтеров, А. Колодюк, А. Сіленко, Л. Городенко та інші.

В загальному розумінні інформаційна (чи інша назва — цифрова) нерівність є наслідком нерівного доступу до інформаційних ресурсів в усьому світі. Зокрема, ЮНЕСКО визначає головні групи соціальних ознак, відповідно до яких формуються групи розривів: економічні ресурси, географія (асиметрія між міськими і сільськими зонами), вік, стать, мова, освіта, соціальні й культурні підвалини, фізична повноцінність [6].

Сьогодні вчені говорять про суперечливість самого явища цифрової нерівності. З одного боку, міжнародна спільнота реалізує різноманітні програми та заходи щодо подолання цифрової нерівності в світі. Наприклад, створення міжнародної комісії DOT Force, яка шукає шляхи подолання нерівності країн у залученні до інформації та знань; ООН також ухвалила рішення про створення спеціального фонду для надання допомоги країнам, що розвиваються, в процесі впровадження інформаційних технологій; розроблені відповідні програми ЮНЕСКО тощо. З іншого боку, на думку української дослідниці А. Сіленко для низки країни «нинішнє технологічне відставання обернеться певними вигодами» [7].

Обґрунтовуючи таку позицію, вона зазначає, «цим країнам не потрібно робити великі вкладення у розробку високих технологій, оскільки вони можуть скористатися досягненнями країн-лідерів, закуповуючи створені там продукти комунікаційних технологій, включаючи як устаткування, так і програмне забезпечення. При цьому вони одержують можливість, оминаючи проміжні етапи вдосконалювання цих продуктів, використовувати найефективніші, передові розробки» [7].

Ці три фактори є, звичайно, не єдиними впливовими чинниками формування цілей та задач інформаційної політики будь-якої держави. Але, на нашу думку, вони є визначальними і глобальними. Загалом же для розробки державної інформаційної політики необхідно розвивати та здійснювати діяльність, створювати інформацією й обмінюватися нею, залучати до цього процесу людей, спільноти та установи. Цей процес є дуже складним і обумовлений зовнішніми політичними

та економічними факторами, національними умовами й внутрішніми факторами, а також інтересами різних секторів суспільства.

У провідних західних країнах державна інформаційна політика має чіткі завдання, що сформувалися на ґрунті здобутків та пріоритетів конкретної країни у інформаційному полі. Зокрема, загальними напрямками та цілями європейської інформаційної політики є [8]: — забезпечення доступу до інформації; — створення національного інформаційного потенціалу; — використання інформаційних ресурсів у національних інтересах; — створення загальної системи охорони інформації; — сприяння міжнародного співробітництву в галузі комунікації та інформації; — гарантії інформаційного суверенітету держави; — розвиток інформаційної інфраструктури.

Ґрунтуючись на наукових дослідженнях інших вчених, та з метою продемонструвати, наскільки ми праві у своєму висновку щодо чинників формування інформаційної політики, зробимо короткий огляд завдань державної інформаційної політики на прикладі країн Заходу [4].

У Великобританії інформаційна політика спрямована на вдосконалення умов конкуренції на інформаційному ринку, підвищення ефективності інформаційних послуг та впровадження інформаційних технологій у державне управління. Останнім часом актуальним для Британії також стало завдання захисту інтересів споживача в комп'ютерних системах та мережах.

Німеччина, враховуючи важливість інформаційних процесів для сучасного суспільства, впровадила чотири цільові програми, кожна з яких на певному етапі вирішувала актуальні проблеми побудови інформаційного суспільства у цій державі. Сьогодні ж одним із завдань німецької інформаційної політики є сприяння розвитку національних мереж поза межами Німеччини, зокрема, у країнах СНД та «третього світу».

Інформаційна політика США спрямована на впорядкування інформаційних потоків в політичній, економічній, науковій, військовій галузях з метою збалансованості державного контролю і свободи підприємницької діяльності. Інформація розглядається як один з національних ресурсів, а системи, що забезпечують її створення, оброблення й поширення, розглядаються як головний стратегічний фактор розвитку індустрії інформації та побудови інформаційної інфраструктури [5, с. 34].

Цікавим є також досвід Ісландії, яка більше 15 років тому визначила глобальну мету власної інформаційної політики, заявивши при цьому

про прагнення вивести країну в число світових лідерів за використанням ІКТ для підвищення добробуту людей. Було сформульовано п'ять основних завдань: — інформаційне суспільство стане доступним для жителів Ісландії. Це передбачає, що його переваги будуть використовуватися для зміцнення демократії й підвищення рівня життя на благо суспільства та економіки Ісландії. Інформаційні технології будуть застосовуватися в інноваційних розробках, охороні здоров'я, науці, мистецтві та всіх інших сферах повсякденного життя; — буде забезпечено повна рівність державного й приватного секторів у сфері інформаційних технологій та послуг. Використовуючи інформаційні технології, уряд буде сприяти отриманню рівному доступу до державної інформації та державних послуг; — ІКТ будуть використовуватися для підвищення конкурентоспроможності економіки Ісландії, збільшення об'єму виробництва та розповсюдження інноваційної діяльності Ісландії за межі країни; — освітня система адаптується до нової соціальної динаміки, і в загальній освіті основну увагу буде приділено використанню переваг інформаційного суспільства, водночас буде забезпечено збереження мови та культури; — законодавча й нормативна база, а також методи роботи будуть переглянуті із врахуванням інформаційних технологій для того, щоб сприяти технічному прогресу та забезпечити захист прав окремих громадян й компаній [2, с. 27–28].

Швецька програма «Інформаційне суспільство Швеції» ставить такі завдання перед державою: — конструктивний вплив ІКТ на суспільство; — широке використання ІКТ у повсякденному житті; — поширення інформації про новітні ІКТ з метою інформування населення.

Основною ідеєю Національної програми Швеції є «Інформаційне суспільство для всіх», відповідно — уряд має вивести країну на провідне місце у світі за розвитком та становленням інформаційного суспільства для всіх верств населення. У Швеції згідно з національною стратегією інформаційні технології мають сприяти зайнятості населення, регіональному розвитку, правосуддю та демократії, підвищенню якості життя, становленню гендерної рівності, покращенню громадського управління, забезпеченню сталого розвитку суспільства, поліпшенню навчання та використанню здобутків глобалізації [9, с. 5].

Російський вектор побудови інформаційного суспільства визначається проголошеними у Концепції державної інформаційної політики Російської Федерації завданнями [10]: — модернізація інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури; — розвиток інформаційних, телекомунікаційних технологій; — ефективне формування та вико-

ристання національних інформаційних ресурсів і забезпечення широкого, вільного доступу до них; — забезпечення громадян суспільно значимою інформацією та розвиток незалежних засобів масової інформації; — підготовка людини до життя і праці в інформаційному суспільстві; — створення необхідної нормативно-правової бази побудови інформаційного суспільства.

Водночас, для ефективної реалізації державної інформаційної політики в РФ мають бути залучені ЗМІ як одні із важливих джерел і каналів передачі інформації. В рамках державної інформаційної політики діяльність ЗМІ має бути направлена, в першу чергу, на консолідацію суспільства. Але для виправдання всіх надій щодо ефективності інформаційної політики, необхідно розробити її наукову базу, вдосконалити законодавство у сфері інформації та інформатизації й створити спеціальний орган, відповідальний за єдину державну інформаційну політику.

Що стосується України, то згідно із Законом України про інформацію [11], головними цілями державної інформаційної політики є:

забезпечення доступу громадян до інформації;

створення національних систем і мереж інформації;

зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності;

забезпечення ефективного використання інформації;

сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів;

створення загальної системи охорони інформації;

сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України;

сприяння задоволенню інформаційних потреб закордонних українців.

Сьогодні в Україні фактично сформульовано й законодавчо закріплено основні принципи, завдання та стратегічні напрямки державної інформаційної політики, засновано державні установи відповідної компетенції, ухвалено цілу низку концепцій, програм та планів дій. Але разом з тим, українська державна інформаційна політика характеризується нескоординованістю діяльності різних відомств, різноспрямованістю, непослідовністю та непрозорістю в реалізації запланованих заходів.

Загалом, у будь-якій державі інформаційна політика, що не відповідає національним інтересам, не здатна задовольнити інформаційні потреби своїх громадян, є досить вагомою загрозою інформаційній безпеці власне державі та суспільству зокрема. Саме тому важливим є

завдання підвищення рівня довіри до держави та влади за допомогою постійного й об'єктивного інформування громадян відносно реальних досягнень в суспільно-політичній та соціально-економічній сферах.

Отже, мета та завдання державної інформаційної політики містять в собі як регіональні, так і глобальні складові. Постійний розвиток технологій, наукові здобутки, зміна традиційних економічних відносин вимагають від кожної держави постійного перегляду власних перспектив входження в глобальний інформаційний простір.

Список використаних джерел:

1. Іванченко Ю. М. Сутність, головні напрями та способи державної інформаційної політики в Україні. / Ю. Іванченко// електронний ресурс: http://archive. nbuv. gov. ua/e-journals/dutp/2005–2/txts/philo/05ijmipu. pdf
2. Национальная информационная политика: базовая модель. Перевод с английского. — М.: МЦБС, 2010. — 172 с.
3. Е-майбутнє та інформаційне право / В. Брижко, В. Цимбалюк, М. Швець, М. Коваль, Ю. Базанов; за ред. М. Швеця. — 2-ге вид., доп. — К.: НДЦПІ АПрН України, 2006. — 234 с.
4. Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика: монографія. — К.: Наша культура і наука, 2000. — 368 с.
5. Брижко В. До питання сучасної інформаційної політики / Валерій Брижко // Вісник Академії управління МВС. — № 2. — 2009. — С. 27–47.
6. Towards Knowledge Societies. — Paris: UNESCO Publishing, 2005. — 220 p.
7. Сіленко А. Цифрова нерівність як глобальна соціально-політична проблема. // Політичний менеджмент. — №4–5 (55–56) — електронний ресурс: http://www. politik. org. ua/vid/magcontent. php3?m=1&n=58&c=1238
8. Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський та ін. — К.: Знання України, 2004. — Т. 1. — 760 с.
9. Seipel P. Copyright, Information Technology, and the Edifice of Knowledge. — Sweden, 1998. — P. 1–25.
10. Концепция государственной информационной политики Российской Федерации. Одобрено Комитетом Госсударственной Думы по информационной политике и связи (15 октября 1998 г.) и Постоянной палатой по государственной информационной политике Политического консультативного совета при

Президенте Российской Федерации (21 декабря 1998 г.) // електронний ресурс: http://www. nbuv. gov. ua/law/98ru-gip. html
11. Закон України про інформацію // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2013 р.

Тихомирова А. К. Информационная политика государства: цели, задачи и перспективы

В статье автор анализирует основные цели и задачи информационной политики современного развитого государства. Рассматриваются различные детерминанты формирования и реализации информационной политики в условиях построения информационного общества.
Ключевые слова: информация, политика, информационное пространство, ИКТ, сети, информационные потребности.

Tykhomirova O. K. Information policy: aims, objectives and prospects

In the article the author analyses primary purposes and tasks of information policy of the modern developed state. The author also analyses different determinants of formation and realization of information policy in the information society.
Keywords: information, policy, informative space, ICT, networks, informative needs.

© Тихомирова О. К., 2014

УДК 130.3 [32:577.4]

Хилько М. І., проф. КТУНШ
Хилько Н. И.
Khylko M.

Екологічна доктрина як програма запровадження природосумісних технологій

Экологическая доктрина как программа внедрения природосовместимых технологий

Ecological doctrine as a programme of nature-friendly technologies application

Аналізуються технологічні аспекти екологічної доктрини, зокрема запровадження маловідходних, ресурсоощадних, біосферосумісних технологій.

Ключові слова**:** екологічна політика, екологічна доктрина, природокористування, технологічні системи, біосферосумісні технології.

Анализируются технологические аспекты экологической доктрины, в частности внедрение малоотходных, ресурсосберегающих, биосферосовместимых технологий.

Ключевые слова: экологическая политика, экологическая доктрина, природопользование, технологические системы, бисферосовместимые технологии.

Technological aspects of ecological policy, especially: implantation of non-trade-waste, resource-saving, biosphere-friendly technologies are analyzed.

Key words: ecological policy, ecological doctrine, environment exploitation, technological systems, biosphere-friendly technologies.

Магістральна лінія історії людства не є прямим переходом від гіршого до кращого, від дикості до гуманізму. Суспільства відрізняються одне від іншого насамперед рівнем розвитку технологій і відповідно їхнім впливом на довкілля і саму людину (Дж. Аллен, Д. Белл, В. Вернадський, Е. Гірусов, А. Гор, Р. О. Драйєр, Б. Коммонер, К. Маєр-Абіх, М. Нельсон, Г. і Ю. Одуми, А. Печчеі, Н. Реймерс, А. Урсул, Е. Фром, В. Хьосле та ін.).

Так, неолітична революція, яка супроводжувалась окультуренням диких рослин і доместикацією тварин, утворенням поселень сільського типу, знаменувала перехід від збирання і полювання до землеробства і скотарства, врятувала людство від голодної смерті, оскільки старий спосіб одержання готових благ у природі призвів до збіднення ресурсів. Вона прислужилась справі примноження непоновлюваних природних ресурсів, хоча й різко обмежила число видів живого, що споживаються людиною.

Впродовж сторіч відносини між людиною і природою були досить суперечливими, але зростання числа екологічних негараздів і їх масштабів розпочалося з того часу, коли відбулася так звана неолітична революція і людство від мисливсько-збирального господарства перейшло до продуктивної економіки. Землеробство, скотарство, а по тому і розвиток індустрії базувалися на таких принципах взаємодії з природою, для яких є характерним порушення екологічної рівноваги біосфери, забруднення навколишнього середовища, виснаження невідновлюваних природних ресурсів та інші негативні екологічні наслідки. Усі ці складові сучасної екологічної проблеми зобов'язані своїм походженням саме «неолітичним» принципам природокористування, які з плином часу, з розширенням масштабів і темпів зростання суспільного виробництва призводили до дедалі більшої деградації природного середовища. Розвиток промисловості, транспорту, сільського господарства, який здійснювався з позицій традиційного мислення, виявився екологічно небезпечним. Хоча промислова («верстатна») революція XVIII — початку XIX ст. відкрила еру масового споживання всіляких виробів і порівняно швидких переміщень на планеті, але вона ж і сприяла розвитку технократичного мислення і, зрештою, призвела до деградації природи індустрією і в перспективі швидкого виснаження невідновлюваних мінеральних ресурсів. Отже, «криза індустріального суспільства є криза його відносин із природою» [6, с. 127].

Наукова революція XX ст., будучи результатом інтеграції науки та технології з метою розв'язання практичних проблем, стала наступним потужним чинником трансформації довкілля. Однак людство, що ще не навчилося розумно керувати могутніми силами природи і стоїть перед дилемою: або створена людиною «вторинна» природа буде максимально розумно організована, перетвориться в ноосферу, або планету чекає екологічна катастрофа, про свідчать і наукові напрацювання сучасних українських вчених, зокрема таких як: В. Акопян, В. Андрущенко, Г. Бачинський, С. Васюта, Т. Гардащук, В. Деркач,

Ф. Канак, М. Кисельов, В. Крисаченко, Ф. Моргун, В. Небоженко, О. Салтовський, О. Стогній, Н. Тарасенко, А. Толстоухов та ін.

У таких умовах особливого значення набуває розвиток науково-технічної революції. Проте її вплив нерідко діаметрально протилежний. Так, НТР може сприяти як досягненню поставленої мети, так і прискоренню настання екологічного колапсу.

Як показує досвід технологічно розвинутих країн, техніка може допомогти вирішенню проблеми забезпечення основних життєво важливих потреб населення, насамперед матеріальних, на фоні скорочення робочого часу, необхідного для їх виробництва; всезростаючої тенденції відтоку людської сили від первиннного і вторинного секторів (сільського господарства і промислового виробництва) в третинний, який включає сферу послуг, народну освіту, охорону здоров'я, мистецтво і т. ін.; скорочення тяжкої фізичної праці, а також праці в шкідливих і небезпечних для здоров'я умовах; витіснення некваліфікованої і малокваліфікованої ручної, рутинної праці, причому не тільки зі сфери матеріального виробництва, а й з інших сфер діяльності людини; зміни умов праці за рахунок автоматизації і комп'ютеризації як фізичної, так і розумової праці; посилення творчих начал, «онауковлення», інтелектуалізація процесу праці; зміни в кращий бік забезпечення побуту і відпочинку; вирішення на якісно новому рівні інформаційного зв'язку й інформаційного забезпечення населення.

Технічний прогрес дає можливість вивільнення великих обсягів людської енергії. Суть у тому, щоб її розумно використати, щоб ця енергія пішла не тільки на нарощування науково-технічного потенціалу, одержання нових надприбутків, насичення ринку товарами псевдопершої необхідності і т. ін., а й на ліквідацію пороків сучасної технократичної цивілізації. І, зокрема, тих із них, які стосуються людини, її ролі і функцій в сучасному виробництві. Мова йде про виснажливість, беззмістовність багатьох сучасних технологічних процесів і т. п., які в кінцевому підсумку призводять до деградації особистості, розуму, культури. Про це детально написав А. Швейцер: «Протягом двох чи трьох поколінь досить багато індивідів живе тільки як робоча сила, а не як люди... Надзайнятість сучасної людини, яка стала звичайною в усіх верствах суспільства, веде до вмирання у ній духовного начала... Ставши жертвою перенапруження, вона все більше відчуває потребу в зовнішньому відстороненні... Абсолютне безділля, розваги і бажання забутися стають для неї фізичною потребою» [11, с. 42]. Несамостійність сучасної людини набуває такого характеру, що вона вже майже перестає жити власним духовним

життям. «...Умови, в які вона поставлена, принижують її гідність і травмують її психічно» [11, с. 42].

Індустріальне суспільство, зробивши техніку відносно автономною силою, включило в неї індивіда як засіб і нещадно експлуатує його фізичну й інтелектуальну здатність. В результаті людина перетворюється в гвинтик, вузькоспеціалізованого раба тієї чи іншої науково-технічної галузі. Ця хибна парадигма повинна бути зламана. Вихід із становища, що склалося в рамках виробництва, вбачається в різкому скороченні обсягу бездуховної праці. Цього можна досягти за рахунок різних технічних інновацій (автоматизації, роботизації, комп'ютеризації тощо).

Проте, досвід розвинутих країн показує, що і «висока технологія», яка вбирає в себе культуру як виробництва, так і споживання, не вирішує всіх проблем духовного і фізичного розвитку людства. При цьому сучасне людство не без допомоги техніки продовжує ускладнювати екологічні проблеми. Тобто, людство ще не піднялося до рівня розумного ставлення до життя, його основ і майбутнього. Воно, як і раніше, багато в чому перебуває в полоні ілюзій стосовно технічного прогресу і не в змозі повною мірою використати собі на благо механізм стрімкого технічного злету. Прогресуюча загроза життю і розуму потребує зміни моделі розвитку цивілізації, переосмислення багатьох її відносин, перебудови механізмів та структур і, насамперед, формування екологічно безпечного суспільства. Отже, передусім необхідно знайти нові орієнтації у стосунках з природою, які повинні заступити дотеперішні. Тож «перш ніж зробити крок уперед у підкоренні зовнішньої природи майстерністю організації й техніки, люди передусім, — на думку К. Маєр-Абіха, — мусять зробити три кроки етичного заглиблення в природу внутрішню... Якщо вони не зроблять цих передувальних трьох кроків всередину, так званий поступ врешті-решт обернеться величезним лихом» [6, с. 127].

Ще й досі ведеться боротьба між прихильниками технократичного й екологічного підходів. Наслідки цієї боротьби далеко не однозначні, оскільки між традиційним шляхом розвитку суспільного виробництва і нині усвідомленими вимогами екології існує суперечність. Так, з економічної точки зору, внесення мінеральних добрив і пестицидів (до певних меж) було вигідним — адже це тимчасово сприяло зростанню врожайності, забезпечувало сталість інтенсивного землеробства. З екологічних же позицій — це шкідливо, оскільки поза цією метою воно призводить до знищення багатьох рослин і тварин, погіршує здоров'я людини, знижує якість довкілля [9, с. 4]. Це ставить питання

про моральну відповідальність за запровадження нових технологій у виробництві.

Як справедливо зауважує В. Крисаченко «частина вчених і переважна більшість практиків (політиків, економістів, виробничників) вважають екологізацію своєрідним тактичним кроком (одні — вимушеним, інші — необхідним, треті — марнотратством тощо), за допомогою якого можна розв'язати якісь нагальні сьогоденні проблеми, однак не можна виправити становище в цілому. Відповідно сприймається спорідження очисних комплексів на заводах, введення жорстких норм концентрації шкідливих речовин у повітрі та в їжі, інші подібні кроки. Розв'язати проблему забруднення навколишнього середовища таким чином кардинально не вдається, однак можна сповільнити темпи сповзання до катастрофи. Причому одні вважають, що така ситуація настане неодмінно, інші керуються тим, що відповідні тактичні екологізаційні заходи прийнятні тому, що дають змогу виграти час до того моменту, коли винайдуть дійсно ефективні ругулятори людського природокористування» [5, с. 37].

Отже, проблема екологізації виробництва є «кардинальною проблемою сучасності, сутнісним критерієм оцінки екологічної культури суспільства. Вона є досить складною в теоретичному плані, а ще більш багатогранною на теренах практичної реалізації» [5, с. 37].

Взагалі ж, сучасна екологічна ситуація є наслідком помилок у всіх сферах життєдіяльності людини. Саме тому, якщо раніше екологічна проблема розглядалась як одне, нехай важливе, а все ж часткове завдання розвитку суспільства, то сьогодні вона тяжіє до того, щоб стати центральною, такою, що визначає тип і напрямок технологічного розвитку, більше того — саму його можливість. Ми живемо в переддень нового мислення, і економічна парадигма незабаром має поступитися місцем екологічній. Вирішальна роль у цьому належатиме екологічній політиці «як особливій сфері управління розвитком суспільства і його взаємовідносинами з природою, як як сукупності засобів і заходів, пов'язаних із впливом суспільства на природу й спрямованих на забезпечення усталеного розвитку (збереження умов існування людини) і цивілізованості (формування екологічної культури)» [10, с. 326].

Це передбачає формування екологічної доктрини, яка на думку М. Киселова являє собою «концентрований виклад системи офіційних поглядів і положень, прийнятих політичним керівництвом держави, які проголошують основні цілі, принципи, напрямки і форми його діяльності щодо забезпечення раціональної взаємодії між суспільством і

природою, збереження належної якості середовища існування живих організмів, включаючи людину» [4, с. 111].

Екологічна докрина розробляється кожною державою окремо і як правило вона є складовою національної стратегії переходу до сталого розвитку, згідно з рішеннями Ріо-92 [8] та у взаємозв'язку з Концепцією національної безпеки держави. Так, в Україні на найближче десятиліття «вона пердбачає розв'язання наступних завдань: — доягнення екологічної безпеки у всіх сферах життєдіяльності; — оздоровлення і відтворення порушених екосистем; — створення екологічних передумов для переходу до сталого розвитку; — збереження та розширення біологічного і ландшафтного різноманіття; — впровадження міжнародних стандартів системного екологічного управління та аудиту, розвиток корпоративних систем екологічного управління; — демократизація процесу прийняття рішень і посилення відповідальності за їх виконання» [4, с. 111–112].

Технологічний аспект розробки «біосумісних технологій» просувається *просувається в напрямку від створення біощадних* (модель маловідходних технологій) і *біовідновних* (модель «екологізованого виробництва») *технологій до біовідтворюючих технологій* (моделі, в яких втілиться ідея «автотрофного виробництва»). В історії технологічних розв'язань у питанні досягнення біосумісності, на думку В. Барякіна, умовно можна виокремити три етапи: — біомарнотратні, біозабруднюючі технології (ефект біосумісності забезпечується тільки завдяки компенсаторним можливостям біосфери) — вся історія розвитку машинного виробництва до 60-х років XX ст.; — біощадні, біовідновні, біовідтворюючі технології (забезпечуть локальний ефект біосумісності за рахунок діяльності людей, регіональні й глобальні ефекти залежать від компенсаторних можливостей біосфери) — 60-ті роки XX ст., теперішній час і найближче майбутнє; — біосумісні технології (якісно нові інженерні розв'язання, що включають функції біощадні, біовідновні, біоавтономні, біовідтворюючі і забезпечують локальні, регіональні й глобальні ефекти біосумісності лише за рахунок раціонально організованої діяльності людини) — осяжне майбутнє [1, с. 17–19].

Це, звичайно, важливо. Але, на наш погляд, це скоріше мета, ніж засіб досягнення оптимальної взаємодії між технологічними і природними процесами, адже процес переходу від першого до наступних етапів тільки починається. І досягнуті успіхи більш ніж скромні.

Усвідомлюючи визначальну необхідність такого переходу, відомий американський вчений А. Гор пропонує створити всесвітню Стратегічну екологічну ініціативу (CEI) — програму, яка зведе

до мінімуму, а згодом і усуне старі неприйнятні технології за одночасної розробки і поширення нового покоління складних і екологічно доброякісних замінників. СЕІ повинна якомога швидше стати предметом інтенсивного міжнародного обговорення. Автор умисне вибрав словосполучення «стратегічна екологічна ініціатива», щоб провести паралель із Стратегічною оборонною ініціативою (СОІ), ударною програмою технологічного прориву, сфокусованого на загальній меті [3, с. 350].

Як відомо, для реалізації програми СОІ потрібні були величезні кошти, але вона дала значний поштовх розвитку нових технологій. І щоб справитися з глобальною екологічною кризою, необхідні такі самі цілеспрямованість, наполегливість і такий же рівень фінансування для розробки екологічно прийнятних біосферосумісних технологій.

Здійснення програми СЕІ, на думку А. Гора, передбачає як мінімум:

1. Надання податкових пільг за впровадження технологій і нових санкцій стосовно до старих.

2. Фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт за новими технологіями й у перспективі заборону старих.

3. Розробку програм держзамовлення для перших варіантів нових технологій.

4. Можливість одержання в перспективі великих ринкових прибутків, які з'являться після усунення застарілих технологій.

5. Створення методик точної й всебічної оцінки технологій, включаючи ретельне вивчення всіх витрат і доходів (як фінансових так і екологічних) від нових технологій-замінників.

6. Заснування в усьому світі навчальних центрів, які дадуть ядро екологічно освічених теоретиків і практиків, а також забезпечать готовність країн, що розвиваються, впроваджувати в себе екологічно привабливі технологію і практику. Зробити це можна за зразком сільськогосподарських дослідних центрів, які створювались у всьому світі в часи Зеленої революції.

7. Налагодження в розвинутих країнах експортного контролю для оцінки екологічного впливу технології, аналогічного режиму технологічного контролю часів «холодної війни» (КОКОМ), завдяки якому здійснювався ретельний і надзвичайно точний аналіз потенціального військового застосування технологій, що експортувалися.

8. Наведення порядку в теперішній плутанині законів, особливо в тих країнах, які сьогодні цілком не в змозі захищати права винахідників і творців нових технологій. Це аж ніяк не дрібниця, а один з основних чинників життєздатності великої програми передачі тех-

нології, бо адекватна охорона прав інтелектуальної власності вже є головним яблуком незгоди на глобальних торгівельних переговорах.

9. Поліпшення захисту патентів і авторських прав, удосконалення ліцензійних угод, діяльності спільних підприємств, надання торгівельних пільг, розширення дестриб'ютерської мережі та ін. [3, с. 351].

Запропонована СЕІ, без сумніву, варта уваги. Але у цьому випадку значно цікавіше, як можуть і повинні спрацювати всі політичні засоби (з числа запропонованих), як СЕІ виявить себе в енергетиці, промисловості, будівництві, на транспорті, в сільському господарстві, зменшенні відходів, рециклюванні й утилізації їх. Безумовно, кожна із зазначених галузей потребує окремого і грунтовного аналізу, що не є метою цього дослідження. Тому спробуємо в загальних рисах охарактеризувати можливості СЕІ на прикладі енергетики.

Відомо, що енергія — кров економіки. Але, на жаль, більшість поширених енергетичних технологій породжує інтенсивне забруднення, зокрема, зростаючу в атмосфері Землі концентрацію вуглекислого газу. Тому потрібно зосередитись на технологіях, які не лише поліпшують використання енергії, її економію (що дуже важливо), а й одночасно не викидають такої кількості вуглекислого газу.

Це стосується всіх видів електростанцій, промислових підприємств (особливо машинобудівних), автотранспорту і т. п. Відомо які нарікання повсюдно викликає розвиток ядерної енергетики, особливо після аварії на АЕС у Трімайл-Айленді (США) і Чорнобилі. Світова громадськість стурбована неспроможністю людства забезпечити безаварійність роботи ядерних блоків і надійність захоронення ядерних відходів із тривалим періодом розщеплення.

Сучасне покоління ядерних енергетичних технологій у вигляді воднево-водяних реакторів опинилося в глухому технологічному куті. Але це навряд чи дає підстави прогнозувати занепад ядерної енергетики. Тим більше, що достеменно відомо: за належного рівня роботи АЕС значно менше впливають на глобальне потепління і завдають шкоди навколишньому середовищу, ніж, скажімо, ТЕС. З огляду на це слід продовжувати роботи по удосконаленню технологій ядерного синтезу, що в перспективі дасть можливість безпечно й ефективно виробляти електроенергію.

Доцільно сконцентрувати увагу на створені системи пасивної безпеки, тобто коли остання не залежить прямо від персоналу, який може втратити пильність під час експлуатації станції, і взагалі з'ясувати, чи існують цілком допустимі в науково-політичному плані засоби захоронення ядерних відходів. Головне ж — зробити наголос

на *ресурсозбереженні*. Для цього потрібно, зокрема, вивчити *можливості*: — переходу на інші види палива, що істотно знизять викиди вуглекислого газу та інших забруднювачів. Вугілля і нафту, де тільки можливо, замінити природним газом, який має таку ж енерговіддачу, але значно чистіший в екологічному плані; — докорінного поліпшення роботи газопроводів, які нині випускають в атмосферу величезні об'єми природного газу, що відразу ж перетворюється на парниковий; — утилізації метану, що виникає в сміттєвих відвалах і перетворюється в додатковий парниковий газ, а міг би стати замінником нафти і вугілля; — регенерації тепла, яке побічно виробляється іншими підприємствами; — застосування сонячних електростанцій. Це один із найперспективніших напрямків розвитку енергетики. Але його технологія поки що в стані розробки. Потрібно докласти надзусиль для прискорення розробки недорогих фотоелементів. Але тут більше політичних і організаційних, ніж технічних перешкод; — поліпшення аеродинаміки вітрогенераторів; — збільшення провідності ліній електропередач (надто багато втрачається електроенергії під час її передачі споживачам); — найшвидшого переведення всіх галузей народного господарства на енергозберігаючі технології; — удосконалення побутових електроприладів.

Величезний ефект можуть дати і електролампи нового покоління. В електролампах, якими ми користуємося, електричний струм пропускаєтья через металеву (вольфрамову) нитку, яка розжарюється і дає світло. Але тепла вона виділяє в 20 разів більше, ніж світла, і, як наслідок, більша частина електроенергії витрачається марно. Нове покоління ламп виробляється на основі принципу флуоресценції, тобто коли струм пропускається не через метал, а крізь газ, який світиться, але теплової енергії не виділяє. Ціна таких ламп майже однакова з ціною ламп розжарювання, а термін служби в 10 разів більший. Підраховано, що тільки одна нова лампа зберігає за термін свого функціонування порівняно із звичайною цілу тонну вугілля [3, с. 352–369].

Надзвичайно велика відповідальність за реалізацію цього курсу лежить на вчених. Вони не тільки відповідальні за відкриття нових технологій, а й значною мірою за можливі наслідки їх застосування. Людство не потрібні запізнілі пояснення і виправдання, важливіше не допустити застосування згубних технологій. Як ніколи гостро, на порядок денний стає проблема синтезу знань і етичних цінностей. Утилітаристська мораль на рубежі третього тисячоліття — згубна.

Бажано якнайшвидше позбутись тиску застарілої парадигми природокористування і підвищити гарантовану точність екологічних

прогнозів. Невизначеність екологічних наслідків проектів негативно позначається на системі управління, знижує компетентність прийнятих рішень і може призвести (і вже призводить) до непередбачуваних наслідків. Разом з тим слід наголосити, що напрямки розвитку науки, у свою чергу, залежать від характеру замовлення, соціальних процесів розвитку суспільства. Це підвищує вимоги до політики і управлінців, але не знімає відповідальності і з учених за «соціалізацію технологій». А поки що можна констатувати, що, незважаючи на розвиток науки і техніки, потенційні можливості процвітання цивілізації, на початок XXI ст. людство прийшло до кризового стану: гине природа, нависла смертельна загроза життю на планеті. Рятувальні проекти, на жаль, висуваються і реалізуються повільніше, ніж насувається екологічна небезпека. І безперечно має рацію Ф. Моргун, який стверджував, що «якби рослини, тварини і птахи могли говорити, ми почули б багатоголосий стогін живих істот, знищуваних нами. З морів і гір, з рік, озер і лісів полинула б жалубна лебедина пісня знівеченої природи» [7, с. 204]. Жодне з поколінь до нас не було такою мірою відповідальне за майбутнє, як наше, яке вже встигло завдати величезної шкоди природі і здатне цілком підірвати основи основ земного буття. Зрештою, всі ситуації з вибором космічного майбутнього людства є, по суті, наслідком визнання того факту, що Земля все ж кінечна. І наше життя, якщо воно в чомусь і величне, то тільки у своїй відповідальності перед майбутніми поколіннями.

Створення і застосування екологічно прийнятних технологій передусім і стане вирішальним чинником врятування навколишнього середовища. Однак, не слід надто захоплюватися новими технологіями, бо сліпе покладання надій на техніку, стихійне і бездумне її використання в розрахунку на негайну вигоду вже поставило цивілізацію на край загибелі. Тому необхідно дуже ретельно вивчати екологічний вплив нових технологій, враховуючи і перспективу.

Аналіз сутності і тенденцій екологізації технологій показує, що *процес переходу від біомарнотратних, біозабруднюючих технологій до біощадних і біовідновних, біоавтономних, біовідтворюючих тільки починається*. І успіхи поки що більш ніж скромні. Особливо небезпечні з цього погляду різні термінологічні перебільшення. Такі поняття, наприклад, як «безвідходне виробництво», набуваючи термінологічного статусу шляхом впровадження необгрунтованих теоретичних настанов і декларування цілей без підтвердження їх конкретними інженерними проробками викликають спочатку технократичні ілюзії, а потім технологічні безвихідні розв’язання [1, с. 20].

Було б доцільно скласти список екологічно небезпечних технологій, заборонених для ввезення в середньо- і слаборозвинуті країни. Це сприяло б зміцненню правових засад у міжнародних відносинах і послужило б реальною основою самостійних дій країн з екологізації світового господарства, завдяки чому виграло б усе світове співтовариство. Адже екологічний неоколоніалізм, привабливий для окремо взятого інвестора, може стати екологічним бумерангом для всього людства. Бажана перебудова відтворюючої структури стане можливою, якщо інвестори будуть фінансувати поширення (в тому числі й у слабо- і середньорозвинутих країнах) екологічно чистих технологій.

Народам світу потрібна всеохоплююча спільна екологічна доктрина, стратегічна за масштабами і практично придатна для виконання. Але для цього, в свою чергу, потрібен високий рівень екологічної культури всіх жителів планети Земля, на якій, як писав В. Вернадський, «людина вперше реально зрозуміла, що вона житель планети і, може мусить мислити і діяти в новому ключі, не лише в аспекті окремої особи, сім'ї чи роду, держави, чи їх союзів, а й у планетарному масштабі» [2, с. 24].

Список використаних джерел:

1. Барякін В. М. Можливості та межі екологізації технологій / В. М. Барякін // Філософська і соціологічна думка. — 1992. — № 6. — С. 4–20.
2. Вернадский В. И. Размышления натуралиста: В 2-х кн. / В. И. Вернадский. — Кн. 2: Научная мысль как планетарное явление [Послесловие И. В. Кузнецова и Б. М. Кедрова]. — М.: Наука, 1977. — 191 с.
3. Гор Эл. Земля на чаше весов. Экология и человеческий дух / Эл Гор; [Пер. с анг. И. А. Вишневский, В. С. Киргизова]; Ред. Б. М. Шпотов. — М.: Проза, поэзия, публицистика, 1993. — 432 с.
4. Кисельов М. М. Понятійний апарат та закони сучасної екології / М. М. Кисельов. — К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. — 184 с.
5. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика / Валентин Семенович Крисаченко: Навч. посібник. Видання друге. — К.: «МП Леся», 2009. — 364 с.
6. Маєр-Абіх К. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту / Клаус Міхаель Маєр-Абіх; [Переклад з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка]. — К.: Лібра, 2004. — 196 с.

7. Моргун Ф. Т. Конец света или... / Ф. Т. Моргун. — Белгород: Крестьянское дело, 1997. — 220 с.
8. Программа действий: Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. — Женева: Центр «За наше общее будущее», 1993. — 70 с.
9. Урсул А. Д. Перспективы экоразвития / А. Д. Урсул. — М.: Наука, 1990. — 270с.
10. Хилько М. І. Екологічна політика / М. І. Хилько: Монографія. — К.: Абрис, 1999. — 363 с.
11. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер; [Перевод с нем. Н. А. Захарченко, Г. В. Колшанского] / Общ. ред. и предисловие В. А. Карпушина — М.: Прогресс, 1973. — 343 с.

Відомості про автора:

Хилько Микола Іванович
Україна, Київ
Доктор філософських наук, професор, професор кафедри
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультут, кафедра політології
Сфера накових інтересів: філософія екології, екологічна політика, екологічна безпека
0980355050
Khylko.m@gmail. com

ДО ВІДОМА АВТОРІВ!

Збірник наукових праць «Політологічний вісник» є фаховим виданням з політичних та філософських наук (Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 4631 згідно з постановою президії ВАК України від 13. 12. 2000 р. — № 1 — 01 / 10)

1. До друку приймаються наукові статті, які відповідають вимогам ВАК України (постанова Президії ВАК України № 7-05 / 1 від 15. 01. 2003). Наукова стаття має містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор;
- виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Зазначені елементи можуть бути відокремлені рубриками (як підрозділи) або не виділятися в тексті.

2. Для подання рукопису необхідно заповнити реєстраційну форму автора рукопису статті й надіслати її за електронною адресою редактора збірника khylko.m@gmail.com (Хилько Микола Іванович), дотримуючись наступних вимог щодо оформлення:

- текст у форматі Word, шрифт Arial, розмір шрифту 10, кегль 1.0, обсяг до 0,5 д.а. (40 тис. знаків з пробілами);
- Анотація до тексту: від 100 до 500 знаків.
- Ключові слова: від 3 до 10 слів.
- Посилання у квадратних дужках, де перше число вказує на номер в алфавітному списку використаної літератури; друге число — сторінку в джерелі. Приклад: [5, с.34], або для іншомовних — [5, p.34] чи [5, S.34].

- Список літератури оформляється в алфавітному порядку (починаючи з джерел, написаних кирилицею), відповідно до вимог ДАК (Бюлетень ВАК України. — 2008. — №3. — С. 9-13).
- Для українських науковців: прізвище, ім'я, по батькові, назва статті, анотація і ключові слова подаються трьома мовами (українською, російською, англійською)!

3. Для здобувачів і аспірантів рекомендація наукового керівника та кафедри обов'язкова.

4. За достовірність даних відповідальність несуть автори.

Реєстраційна форма автора рукопису статті

УДК
П. І. П., посада, місце роботи
Назва статті
Анотація Ключові слова
Текст статті (обсяг статті до 0,5 друкованого аркуша; поряд з прізвищами авторів, що не мають однозначного написання в українській мові, за першої появи у тексті треба в дужках указати їх мовою оригіналу; посилання в тексті оформлюються у квадратних дужках, де перше число вказує на номер в алфавітному списку використаної літератури; друге число — сторінку в джерелі. Приклад: [5, с. 34], або для іншомовних — [5, p. 34] чи [5,s. 34].)
Література: (список оформлюється в алфавітному порядку, особливо важливо слідкувати за наявністю місця і року видання, назвою видавництва, має бути вказано повна кількість сторінок джерела; обов'язково вказати, якщо текст не мовою оригіналу, що це переклад і хто автор перекладу; треба уникати подвійного перекладу (!))
Відомості про автора Прізвище, ім'я, по батькові (повністю); країна, місто; науковий ступінь, учене звання, посада; місце роботи/ навчання (повне найменування установи); факультет, кафедра; сфера наукових інтересів; контактний телефон, e-mail

Приклад заповнення: див. стаття Хилька М. І. (стор. 474–485)

Наукове видання

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

Випуск 72

Адреса редакції:
м. Київ, вул. Володимирська, 64, к. 308-А
Телефон: (044) 239 33 83

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.
Розповсюдження та тиражування матеріалів збірника без офіційного дозволу видавництва заборонено.

Підписано до друку 8. 01. 2014 р.

Формат 60х84 / 16. Ум. друк арк. 30,5. Тираж 300 прим. Зам. №

Видавництво і друк ТОВ «ВАДЕКС»
04074, м. Київ, вул. Бережанська 9
тел. 067 502-22-42, факс 067 231-13-87
сайт: http: // vadex.com.ua /
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб’єктів видавничої справи ДК № 4285 від 27.03.2012 р.